

JOURNAL OF THE

BLACK SEA STUDIES

KARADENİZ ARAŞTIRMALARI

ЖУРНАЛ ЧЕРНОМОРСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ

XXI/81

BAHAR - SPRING - BECHA

2024

81

KARADENİZ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

-KaraM-

KARADENİZ ARAŞTIRMALARI

BALKAN, KAFKAS, DOĞU AVRUPA VE ANADOLU İNCELEMELERİ DERGİSİ

Journal of the Black Sea Studies

KaraM

Bahar / Spring 2024 • Sayı / Number 81

Karadeniz Araştırmaları / Journal of the Black Sea Studies

published by

The Society for the Black Sea Studies

Karadeniz Araştırmaları Derneği

yayınlanmaktadır.

Cilt/Volume XXI - Sayı/Number 81

Spring/Bahar 2024

e-ISSN 2536-5126

Onursal ve Kurucu Başkan / Honorary and Founding Chairman

Prof. Dr. Bilgehan A. GÖKDAĞ (Kırıkkale Üniversitesi)

Sahibi ve Sorumlu Yazı İşleri Müdürü / Owner and Managing Editor

Prof. Dr. Osman KARATAY (Ege Üniversitesi)

Editör / Managing Editor

Prof. Dr. Zafer ATAR (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Ferdi ÇİFTÇİOĞLU (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. A. Mevhibe COŞAR (Karadeniz Teknik Üniversitesi)

Prof. Dr. Ali AKAR (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)

Prof. Dr. Bernt BRENDEMOEN (Oslo University)

Prof. Dr. Bilgehan A. GÖKDAĞ (Kırıkkale Üniversitesi)

Prof. Dr. Hayati BEŞİRLİ (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)

Prof. Dr. Istvan ZIMONYI (University of Szeged)

Prof. Dr. İbrahim TELLİOĞLU (Ondokuz Mayıs Üniversitesi)

Prof. Dr. M. Seyfettin EROL (ANKASAM)

Prof. Dr. Mualla UYDU YÜCEL (İstanbul Üniversitesi)

Prof. Dr. Nevzat ÖZKAN (Erciyes Üniversitesi)

Prof. Dr. Osman KARATAY (Ege Üniversitesi)

Prof. Dr. Peter GOLDEN (Rutgers University (Emekli))

Prof. Dr. Uli SCHAMILOGLU (L. N. Gumilëv Eurasian Nat. University)

Prof. Dr. Vügar SULTANZADE (Doğu Akdeniz Üniversitesi)

Prof. Dr. Yalçın SARIKAYA (Giresun Üniversitesi)

Doç. Dr. Abdulkadir ÖZTÜRK (Hoca Ahmet Yesevi U.T.K. Üniversitesi)

Doç. Dr. Ahmet TOKSOY (Adnan Menderes Üniversitesi)

Doç. Dr. Aygöl UÇAR (Ege Üniversitesi)

Doç. Dr. Ergin JABLE (Priştine Üniversitesi)

Doç. Dr. Ferhat BERBER (Celal Bayar Üniversitesi)

Doç. Dr. Irina DRIGA (NASU)

Doç. Dr. Umut ÜREN (Kırklareli Üniversitesi)

Doç. Dr. Kemal HAYKIRAN (Adnan Menderes Üniversitesi)

Doç. Dr. Üyesi Muhammet ŞEN (Ege Üniversitesi)

Dr. Veysel HASAR (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)

Alan Editörleri / Field Editors

Prof. Dr. Hayati BEŞİRLİ (Toplumbilim / Sociology)
Prof. Dr. M. Seyfettin EROL (Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler / Political Sciences
and International Relations)
Prof. Dr. Osman KARATAY (Ortaçağ Tarihi / Medieval History)
Doç.Dr. Ferhat BERBER (Yakın Tarih / Modern History)
Doç. Dr. Aygül UÇAR (Sanat Tarihi / History of Arts)
Doç. Dr. Yaşar ŞİMŞEK (Dilbilim / Linguistics)
Doç.Dr. Muhammet ŞEN (Osmanlı Tarihi / Ottoman History)

Yazı İşleri - Dizgi/ Editorial Secretary - Proof-Reading
Ali GÜLER

Yabancı Dil Sorumluları / Foreign Language Editors

Dr. Hüseyin YILMAZ (French/Fransızca)
Arş. Gör. Özkan KÜÇÜKBAŞ (English/İngilizce)
Arş. Gör. Yavuz Selim BARHAN (Russian/Rusça)

Yayın Türü / Type of the Periodical

Quarterly, international refereed journal
Üç aylık, uluslararası hakemli dergi

Yayın Dili / Accepted Languages

Türkçe – İngilizce – Rusça / Turkish – English – Russian

Journal of Black Sea Studies is an open access (OA) journal providing users and institutions with unrestricted and free access to its content. This means that users are not required to pay a fee or to ask permission from either the author or journal in order to access and use articles in their full form, as is outlined by Budapest Open Access Initiative (BOAI).

Bu dergi, kullanıcı veya kurumların içeriği bedelsiz olarak kullanabildiği açık erişimli bir dergidir. Kullanıcıların tam metinlerin içeriğini okuma, yükleme, kopyalama, arama ve bağlantı yaparken yayıncı veya yazardan önceden izin almasına gerek yoktur. Açık erişim BOAI tanımına uygundur.

Dergimizi Tarayan Veritabanları ve Dizinler / Scanned by the Databases and Indexes

ULAKBİM TR DİZİN, Acarindex, Araştırmaz, ASOS, CEEOL, Index Copernicus, Index Islamicus, International Medieval Bibliography, İSAM Türk Tarih, Edebiyat, Kültür ve Sanat Makaleleri Veritabanı, J-Gate, MLA International Bibliography, CiteFactor, Serials Solutions, Ulrich's Periodicals Directory, CNKI, InfoBase, MIAR, İdeal Online, SOBİAD

Adress / İletişim

Karadeniz Araştırmaları Derneği (KaraM)
Kazım Dirik Mah. Gediz Cad. No. 15/1 D. 120
35100 Bornova/İZMİR/TÜRKİYE
0542 620 99 40 / 0536 760 55 42
www.karam.org.tr / www.karamdergisi.com
karadenizarastirmalari@gmail.com
karamdergi@gmail.com

The Advisory Board / Danışma Kurulu

- Prof. Dr. A. Nezih TURAN (Anadolu Üniversitesi)
Prof. Dr. Ali ASKER (Karabük Üniversitesi)
Prof. Dr. Ali DUYMAZ (Balıkesir Üniversitesi)
Prof. Dr. Atilla JORMA (Gostivar Vizyon University)
Prof. Dr. Barış METİN (Uşak Üniversitesi)
Prof. Dr. Behçet Kemal YEŞİLBURSA (Bursa Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Cemalettin TAŞKIRAN (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Prof. Dr. Dan D. Y. SHAPIRA (Bar-Ilan University)
Prof. Dr. Dilek ERGÖNENÇ (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Ercan ALKAYA (Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Galibe HACIYEVA (Nahçıvan Devlet Üniversitesi)
Prof. Dr. F. Didem EKİNCİ (Çankaya Üniversitesi)
Prof. Dr. F. Gülay MİRZAOĞLU (Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Giray SAYNUR DERMAN (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN (Türk Dil Kurumu)
Prof. Dr. Hakan KIRIMLI (Bilkent Üniversitesi)
Prof. Dr. Haydar ÇAKMAK (Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Prof. Dr. Hülya ARGUNŞAH (Erciyes Üniversitesi)
Prof. Dr. İliya V. ZAITSEV (Moskow State University)
Prof. Dr. İlker ALP (Trakya Üniversitesi (Emekli))
Prof. Dr. İrfan ÇAĞLAR (Hitit Üniversitesi)
Prof. Dr. László MÁRACZ (Universiteit van Amsterdam)
Prof. Dr. Mehmet Naci ÖNAL (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)
Prof. Dr. Necati DEMİR (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet OKUR (Karadeniz Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Melahat PARS (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Melek ÇOLAK (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)
Prof. Dr. Melek ÖKSÜZ (Karadeniz Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Melek ÖZYETGİN (Yıldız Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa ARGUNŞAH (Erciyes Üniversitesi)
Prof. Dr. Nezih MUSAOĞLU (Kırklareli Üniversitesi)
Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĞLU (Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Qızılgül ABDULLAYEVA (Bakı Dövlət Universiteti)
Prof. Dr. Semra ALYILMAZ (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Serkan ŞEN (Ondokuz Mayıs Üniversitesi)
Prof. Dr. Şenol KANTARCI (Akdeniz Üniversitesi)
Prof. Dr. Talip DOĞAN (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Ufuk Tavkul (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Ulvi KESER (Kıbrıs Amerikan Üniversitesi)
Prof. Dr. Yavuz AKPINAR (Ege Üniversitesi (Emekli))
Prof. Dr. Yücel ÖZTÜRK (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Zekeriya KARADAVUT (Akdeniz Üniversitesi)
Doç. Dr. Leyla Çiğdem DALKILIÇ (Ankara Üniversitesi)
Doç. Dr. Serkan ACAR (Ege Üniversitesi)
Dr. Araz ASLANLI (Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti)

KARADENİZ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ YAYIN İLKELERİ

DERGİ HAKKINDA

Karadeniz Araştırmaları Dergisi, 2004 yılında “KaraM Araştırma ve Yayıncılık” çatısı altında yayın hayatına başlamış, uluslararası, hakemli, akademik bir süreli yayındır.

Her yıl, Bahar/Mart, Yaz/Haziran, Güz/Eylül ve Kış/Aralık olmak üzere dört sayı yayımlanır. Bu sayılar haricinde “özel sayı” yayımlanmaz.

Karadeniz Araştırmaları Dergisi, bir e-Dergi’dir, e-ISSN’si 2536-5126 şeklindedir.

Karadeniz Araştırmaları Dergisi, Türkiye’nin ilk bölge odaklı akademik dergisidir. Alt isimde gösterildiği üzere Doğu Avrupa, Balkanlar, Kafkaslar ve Anadolu sahası öncelikli olmak üzere, ilgili sosyal bilim (tarih, dil, edebiyat, uluslararası ilişkiler, iktisat, etnoğrafya, etnoloji, antropoloji vd.) yazıları yayımlanır. Halen 20. yılını idrak eden Karadeniz Araştırmaları Dergisi, 1000’e yakın akademik makale ile yayımlandığı ilk günden itibaren önemli bir literatür oluşturmuş, tarih, sosyoloji, dil, edebiyat, uluslararası ilişkiler gibi pek çok alana katkı sağlamıştır.

Karadeniz Araştırmaları Dergisi’nin editörlüğünü kuruluşundan itibaren Prof. Dr. Osman Karatay (Ege Üniversitesi) yürütmüş, daha sonra Prof. Dr. Yahya Kemal Taştan (Katip Çelebi Üniversitesi) ve Doç. Dr. Yaşar Şimşek (Giresun Üniversitesi) editörlüğü devralarak dergiyi bugünlere taşımışlardır. Daha önceki sayılarda Prof. Dr. Mehmet Seyfettin Erol (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi), Doç. Dr. Umut Üren (Kırklareli Üniversitesi) ve Dr. İbrahim Doğukan Dokur da editörlük desteği vermiştir. Kuruluşundan itibaren derginin sahibi olan Prof. Dr. Bilgehan A. Gökdağ (Kırıkkale Üniversitesi) halen derneğimizin onursal ve kurucu başkanıdır. Bu görevi, Karadeniz Araştırmaları Derneği’nin başkanlığıyla birlikte 2022 yılında Prof. Dr. Osman Karatay’a devretmiştir. Dergi, halen dernek bünyesinde Prof. Dr. Zafer Atar ve Dr. Öğr. Üyesi Ferdi Çiftçioğlu editörlüğünde yayınlanmaktadır.

Amaç ve Kapsam

Dünyada değişen dengeler ve gelişmeler ile bunların sonuçlarının Türk Dünyasına etkileri, Türkiye-Türk Dünyası ilişkileri, bölgenin tarihi, sosyal, jeopolitik önemi, Türk tarihi, tarihî ve çağdaş Türk dili üzerine yapılan çalışmalar, Karadeniz havzasında konuşulan diller ve Türkçe ile etkileşimleri, alfabe-dil-kültür vb. konularda yapılan akademik çalışmaları yayımlamak yoluyla teşvik etmek ve bu şekilde ilgili bilim camiasının bir yayın havuzunda buluşmasını sağlamak Karadeniz Araştırmaları Dergisi’nin ana amacıdır. Yayınlarını Karadeniz dünyası üzerinde yoğunlaştıran Karadeniz Araştırmaları Dergisi olarak ülkemizin stratejilerine, öncelikli olarak da bu alandaki bilgi birikimine katkıda bulunmak yayın felsefesimizdir. Karadeniz Araştırmaları Dergisi olarak stratejik bilgi birikiminin en sığ seviyesi olan sadece günceli takip vartasına saplanmayıp çok geniş açılardan bölgeyi ilgilendiren çalışmalar yayımlamaya devam edeceğiz.

Yayın Dili

Karadeniz Araştırmaları Dergisi’nin yayın dili Türkiye Türkçesidir. Ancak yayın ilkelerine uygun olmak şartıyla her sayıda derginin üçte bir oranını geçmeyecek şekilde İngilizce, Rusça ve diğer Türk lehçeleri ile yazılmış yazılara da yer verilebilir.

Derginin Bölümleri

Karadeniz Araştırmaları Dergisi’nde bir sayının en az $\frac{3}{4}$ ’ü özgün araştırma makalelerine ayrılır. Alana katkı sağlayan derleme makalelere, kaynak özelliği taşıyan çevirilere ve kitap tanıtma-değerlendirme yazılarına da yer verilebilir.

Sınırlılık

Karadeniz Araştırmaları Dergisi'nde ilgili sayıda yayımlanacak makalelerin sayısı hususunda belli bir sınır bulunmaktadır. Her sayıda kitap değerlendirme ve tanıtma yazıları dâhil olmak üzere "en fazla" 20 makaleye yer verilmektedir. Yayına uygun görülen makale sayısının fazla olması durumunda makaleler hakem süreçlerinin bitmesinin ardından sıraya konmaktadır. Yüksek nitelikli ve alana doğrudan katkı yapacak makaleler, yayın kurulunun görüşü alınarak editör kurulu tarafından ön sıraya çekilebilir.

Açık Erişim Sistemi

Karadeniz Araştırmaları Dergisi, kullanıcı veya kurumların içeriği bedelsiz olarak kullanabildiği açık erişimli bir dergidir. Kullanıcıların tam metinlerin içeriğini okuma, yükleme, kopyalama, arama ve bağlantı yaparken yayıncı veya yazardan önceden izin almasına gerek yoktur. Açık erişim BOAI tanımına uygundur.

Sorumluluk

Yayımlanan yazılardaki görüş ve düşünceler yazarlara aittir, dergimizin görüş ve düşüncelerini yansıtmaz.

Veritabanları ve Dizinler

Karadeniz Araştırmaları Dergisi; ULAKBİM TR DİZİN, Acarindex, Araştırmax, ASOS, CEEOL, DOAJ, Index Copernicus, Index Islamicus, International Medieval Bibliography, İSAM Türk Tarih, Edebiyat, Kültür ve Sanat Makaleleri Veritabanı, J-Gate, MLA International Bibliography, CiteFactor, Serials Solutions, Ulrich's Periodicals Directory, CNKI, InfoBase, SOBİAD gibi pek çok ulusal ve uluslararası veritabanı ve dizin tarafından taranmaktadır.

Arşivleme ve Gizlilik Beyanı

Karadeniz Araştırmaları Dergisi'nde yayımlanmak üzere gönderilen tüm makaleler ve bu makalelerin hakem raporları, karamdergisi.com adlı internet sitesinin makale takip sisteminde süresiz arşivlenmiştir. Arşivimizde bulunan makaleler, hakem raporları ve kişisel bilgilerin 3. şahıslar ile paylaşılmayacağı editör kurulu tarafından garanti edilir.

YAYIN ETİĞİ

Karadeniz Araştırmaları Dergisi Yayın Etiği *Committe on Publication Ethics* (COPE)'in yayımlamış olduğu "COPE Code of Conduct and Best Practice Guidelines for Journal Editors" ve "COPE Best Practice Guidelines for Journal Editors"de yer alan etik sorumluluklara istinaden hazırlanmıştır.

Yazı(lar) ve Yazar(lar)

Karadeniz Araştırmaları Dergisi'ne gönderilen yazılarda daha önce yayımlanmamış olma şartı aranır. Bilimsel bir toplantıda sunulmuş olan bildiriler, yayımlanmamış olmak şartıyla kabul edilebilir. Yayımlanan ve daha sonra "gözden geçirilerek genişletilen" bildiriler için yazar bildiri metninin ilk hâlini de yazı ile birlikte dergiye e-posta yolu ile göndermek zorundadır. Lisansüstü tezlerden veya projelerden üretilmiş yazılar, bu durum belirtilmek koşulu ile kabul edilir.

Karadeniz Araştırmaları Dergisi'ne gönderilecek yazılarda, içeriğin özgün olması ve ilgili alanda etki yapması beklenir. Karadeniz Araştırmaları Dergisi'ne gönderilen yazılar "Amaç ve Kapsam" bölümünde belirtildiği üzere ilgili alanlarda yazılmış olmalıdır. Belirtilen alanların dışında yazı kabul edilmez. Derginin amacı ve kapsamına uymayan yazıların sisteme yüklenmesi durumunda, editör kurulu durumu yazara e-posta yolu ile bildirir ve yazı sürece dâhil edilmez.

Karadeniz Araştırmaları Dergisi'ne gönderilen tüm yazılar, editör kurulu tarafından Yazım Kuralları'na uygunluğu açısından kontrol edilir. Yazım Kuralları'na göre yazılmamış yazılar için süreç başlatılmaz.

Karadeniz Araştırmaları Dergisi'ne gönderilen tüm yazılar için yazarlar çalışmanın özgün olduğunu; çalışmalarında alıntıladıkları bilgi, resim, Şekil, tablo için alıntılanan kaynağa atıfta bulduklarını, çalışmalarının daha önce yayımlanmadığını ve başka bir derginin sürecine dhil olmadığını garanti ederler.

Başka bir derginin yayım sürecinde olduğu veya daha önce yayımlandığı (isim değişikliği ile gönderilen yazıları da kapsayacak Şekilde) anlaşılan yazılar için süreç durdurulur ve yazarın dergi ile bağlantısı koparılır. Böyle bir durumun tespitinde yazar, bir daha yazı gönderemez.

Karadeniz Araştırmaları Dergisi'ne gönderilen tüm yazılar Crosscheck programı ile kontrol edilmektedir. Herhangi bir intihal durumunda, yazılar yayına alınmamaktadır. 62. sayıdan başlamak üzere Karadeniz Araştırmaları Dergisi'ne gönderilen tüm yazılar için iThenticate programından (veya muadil bir intihal programından) alınan intihal raporunun da yazı ile birlikte gönderilmesi Şartı aranır.

Etik Beyan Gerektiren Yazılar

Etik kurul izni gerektiren çalışmalar için makalenin sonunda ilgili Etik Kurul Onayı ile ilgili bilgilerin (kurul-tarih-sayı) yer verilmesi zorunludur.

Süreç (Kr Hakemlik Sistemi)

Yazıların tüm süreci www.karamdergisi.com uzantılı internet sitesi üzerinden yürütülür. Yazarlar, dergimize yazı gönderebilmek için makale takip sistemine ye olmak zorundadır. E-posta yolu ile gönderilen yazılar, dikkate alınmaz. Makale takip sistemine ye olan yazarlar, yazılarını kendi belirledikleri kullanıcı adı ve Şifre ile sisteme giriş yaparak yükleyebilirler. Gelen yazılar, derginin yayım ilkelerine uygunluk açısından kontrol edilir. Uygun görülen yazılar için hakemlik süreci başlatılır.

Yazılar, alanında uzman **en az** iki hakeme gönderilir. Yazılar için "kr hakemlik" (peer review) sistemi uygulanır. Yazarlara hakem adı belirtilmez. Yazılarda, yazarın bilgileri yer almaz. Hakem raporları yayımlanmaz, sistem üzerinde süresiz gizli tutulur.

Yazılar hakemlere gönderilmeden önce ilgili yazı hakkında hakemlik yapımı yapamayacakları yazının zeti gönderilerek hakemden sorulur. Yazının tamamı, ancak cevabın olumlu olması durumunda sistem üzerinden gönderilir. Hakemlerden ilgili yazıyı 20 gün içinde raporlandırması beklenir.

Yazar, hakem raporlarına sistem üzerinden kendi üyelik sayfası ve Őifresi ile erişir. Hakem raporlarının biri olumlu, diğeri olumsuz olması durumunda yayım kurulu nihai kararı verebilir veya yazıyı üçüncü bir hakeme gönderir. Hakemler, ilgili makale için raporlarını 20 gün içinde kendi üyelik sayfaları aracılığı ile iletirler. Hakem raporlarının gecikmesi durumunda, editör kurulu, yazı için yeni hakem ataması yapabilir. Yazarlar, hakem raporlarını dikkate alırlar. Katılmadıkları görüşler olması durumunda, gerekçeleri ile belirtmekle mükelleftirler. Yazıların iki hakemden de onay alması, doğrudan yayımlanacağı anlamına gelmez. Editör kurulu hakem raporlarını yeterli görmemesi hlinde yeni hakem ataması yapabilir veya yazının yayımlanıp yayımlanmaması hususunda nihai kararı verebilir. Hakem raporları doğrultusunda "düzeltme" alan yazılar için yazarın gerekli düzeltmeleri yapımı yapmadığı hakem veya editör kurulu tarafından kontrol edilir. İngilizce zet bölümleri, Yabancı Dil Sorumlusu tarafından ayrıca kontrol edilir. Yapılması gerekli olan düzeltmeler varsa, sistem üzerinden yazara iletir. Yayım Kurulu, esasa yönelik olmayan değişiklikler yapabilir.

Hakemler

- Hakemler, uzmanlık alanı dışında yayınları değerlendirmek üzere kabul etmemelidir.
- Hakemlerin hakemlik davetini kabul ettikten sonra Hakemlik uluslararası standartlarına uyması gerekmektedir.
- Hakemler, yazılara makale takip sistemi üzerinden kendi belirledikleri kullanıcı adı ve şifre ile erişebilir.
- Hakemler, gizlilik ve tarafsızlık içerisinde değerlendirme yapmalıdır.
- Hakemler, raporlarını 20 gün içerisinde iletmeli, gecikme yaşanacaksa editör kuruluna bilgi vermelidir.
- Hakemler, değerlendirmek üzere kabul ettikleri çalışmalarını başka şahıslarla veya sanal ortamda paylaşmamalıdır.
- Hakemler, intihal tespit etmeleri durumunda editör kuruluna bilgi vermelidir.
- Hakemler raporlarında kullandıkları dile dikkat etmeli; yazarı aşağılayıcı, onur kırıcı cümleler kurmaktan imtina etmelidir.

Editör Kurulu

Derginin Editör Kurulu, *Committe on Publication Ethics* (COPE)'in yayımlamış olduğu "COPE Code of Conduct and Best Practice Guidelines for Journal Editors" ve "COPE Best Practice Guidelines for Journal Editors"de yer alan etik sorumluluklara uymakla yükümlüdür.

- Editör Kurulu, derginin geliştirilmesi ve çağa ayak uydurmasından sorumludur.
- Editör Kurulu, okuyucu, yazar ve hakemlerin bilgi ihtiyacını karşılamakla sorumludur.
- Editör Kurulu, akademik hassasiyetlerle bütünlüğü sağlamaktan sorumludur.
- Editör Kurulu, hakemlik sürecinin sağlıklı bir şekilde ilerlemesi için hakemleri çalışmanın konusuna göre belirlemekten sorumludur.
- Editör Kurulu, yazarlar ve hakemler arasında olası çıkar çakışmasını önlemekten sorumludur.
- Editör Kurulu, gizlilik beyanı esaslarına göre kişisel bilgilerin paylaşılmasından sorumludur.
- Editör Kurulu, hakem havuzunun güncellenmesinden sorumludur.
- Editör Kurulu, yayın ve danışma kurulu ile iletişim hâlinde olmalıdır.

Yayın İçin Alınan Ücret Hakkında

Karadeniz Araştırmaları Dergisi'nde hakem süreci başlatılabilmesi için 1000 (bin) TL "Yayın Ücreti" alınır. Karadeniz Araştırmaları Dergisi 58. sayısına kadar basılı ve elektronik olarak yayımlanmıştır. Alınan ücretler internet sitesinin ayakta tutulması, derginin basım-dağıtım başta olmak üzere DOI ve dizgi masrafları için kullanılmıştır. 58. sayıya kadar derginin basılı hâli yazar, hakem ve Türkiye'nin önde gelen kütüphanelerine gönderilmekte idi. Ancak basım-dağıtım hususunda artan masraflar karşılanamaz duruma geldiği için derginin basılı hâli artık çıkmamaktadır. "Yayın Ücreti" bugün için internet sitesi, DOI ve dizgi masrafları için kullanılmaktadır.

YAZIM KURALLARI

1. Başlık

Her yazının Türkçe ve İngilizce başlığı bulunmalıdır. Yazının içeriğini kısa, açık ve yeterli ölçüde yansıtacak nitelikte olmalı, büyük harflerle ve koyu yazılmalı, Cambria yazı tipiyle 14 punto olmalıdır.

2. Yazar Ad(lar)ı ve Adres(ler)i

Gönderilen yazılarda yazarı belirten hiçbir ifade yer almamalıdır. *Hakem süreci bittikten sonra;*

Makale yazarının adı ve soyadı (soyadın tamamı büyük harfle) yazı başlığının sağ altında olmalı, yazarın görev yaptığı kurum, elektronik posta adresi, akademik unvanı, ORCID numarası ile birlikte dipnotta Cambria yazı tipinde 9 punto yazılarak belirtilmelidir.

3. Özet ve Anahtar Kelimeler

Çalışmanın amacını, kapsamını ve sonuçlarını yansıtmaya gereken özet, en az 150, en fazla 200 sözcükten oluşmalıdır. Özet içinde kaynak, şekil ve çizelgeler yer almamalıdır. Özeti hemen altına en az üç, en fazla beş kelimedenden oluşan anahtar kelimeler yazılmalıdır. Ayrıca özeti, başlığın ve anahtar kelimelerin İngilizceleri de bulunmalıdır. Yabancı dilde yazılan makalelerde de Türkçe ve yazılan dilde başlık, özet ve anahtar kelimeler yer almalıdır. Özet ve anahtar kelimeler, Cambria yazı tipi ile, 9 punto büyüklüğünde yazılmalıdır. 77. sayıdan itibaren makalelerin sonunda 700-1000 kelimedenden oluşan **geniş İngilizce özet** yer alacaktır. Geniş İngilizce özet bölümüne kaynaklar kısmından sonra yer verilmelidir. Bu özet makalenin temel fikirlerinin tümünü kapsayacak biçimde, paragraflar hâlinde olmalıdır.

4. Ana Metin

Çalışmada, sayfa yapısı A4 ebatında, kenar boşlukları sağdan, soldan, üstten ve alttan 3 cm olmak üzere, paragraf aralığı önce ve sonra 6 nk aralığıyla ve tek satır aralıklarla yazılmalıdır. 11 punto Cambria yazı karakterleri kullanılmalı, satır sonunda heceleme yapılmamalıdır. Paragraf başlarında 1 cm girinti yer almalı, noktalama işaretleri kendilerinden önceki sözcüklere bitişik olmalıdır. Çalışma dil bilgisi kurallarına uygun olmalı, noktalama işaretlerinin kullanımı ve diğer yazım kuralları için TDK Yazım Kılavuzu esas alınmalıdır. Ana metin içinde hiçbir şekilde otomatik numaralandırma kullanılmamalıdır. Makalenin konusu, amacı, kapsamı, gerekçesi, sonucu vb. bilgiler bilimsel yeterliliği sağlayacak ölçüde ve bir düzen içinde verilmelidir.

- **Başlıklar:** Tamamı koyu olmalı, her sözcüğün ilk harfi büyük yazılmalıdır.
- **Şekil, tablo ve fotoğraflar:** Şekil ve tablolar numaralandırılmalı, Tablo 1, Grafik 3 ve Şekil 7 vb. biçiminde adlandırılmalıdır. Numara ve başlıklar, şekillerin ve tabloların altına yazılmalıdır. Tablolar için paragraf aralığı önce ve sonra 0 nk, satır aralığı tek olacak şekilde düzenlenmelidir.
- **Diğer ekler** (Tablo, Şekil ve Grafik) normal yazı dışındaki göstergelerin çok olması durumunda tablo, şekil ve grafikler; EKLER bölümünde KAYNAKÇA'dan sonra verilmelidir.

Kaynak Gösterme (Atıflar): Makalede yapılacak atıflarda APA yöntemi esas alınır ve aşağıdaki yöntem kullanılır.

- Atıflar, parantez içinde yazarın soyadı, eserin yayın yılı ve sayfa numarası sırasıyla verilmelidir: (Ercilasun, 2015, s. 157).

- Birden fazla kaynağa başvurulduğu durumlarda yazar isimleri aynı parantez içinde, eski tarihli olandan yeni olana doğru, birbirinden noktalı virgülle ayrılarak sıralanır: (Arat, 1979, s. 54; Ercilasun, 2015, s. 157).
- İki ve daha fazla yazarlı kaynaklarda sadece ilk yazarın soyadı ve 'vd.' kısaltması yazılmalıdır: (Yalçın vd. 2002, s. 56).
- Metin içinde, gönderme yapılan yazarın adı veriliyorsa kaynağın sadece yayın tarihi yazılmalıdır: Taştan (2011, s. 42), bu konuda...
- Bir yazarın aynı yıl yayımlanmış çalışmalarına atıf yapılacak ise eserin yayın yılına bir harf eklenmelidir: (Gökdağ, 2012a, s. 69), (Gökdağ, 2012b, s. 163).
- Soyadları aynı olan iki yazarın aynı yılda yayımlanmış olan eserleri, ad ve soyadları açık yazılması yoluyla belirtilir: (Yılmaz Çetin, 2014, s. 325), (Yılmaz Yağmur, 2014, s. 127).
- Atıf yapılan kaynak görülmeden başka bir kaynak üzerinden atıf yapılması gerektiğinde bu kaynakla birlikte alıntının yapıldığı eser şu şekilde gösterilmelidir: (Köprülü, 1911, s. 75'ten aktaran; Kartal, 2008, s. 60).
- Arşiv belgeleri kaynak gösterilirken metin içindeki kısaltma örnekteki gibi olmalı, açılımı kaynakçada verilmelidir. Örnek: (BCA, Mühimme 15, s. 25).
- İnternet kaynaklarına atıf yapıldığında haber siteleri için; haber sitesinin adına ve haber tarihine yer verilmeli; kaynakçada URL kodu ile belirtilmelidir (Habertürk 2018). Yazarı belli internet kaynaklarına atıf yaparken yazar soyadı ve haber yayın tarihi esas alınmalı, kaynakçada URL kodu belirtilmelidir (Kireççi, 2018). Aynı site/gazetenin aynı yıl içinde yayınlanmış birden fazla kaynağı kullanılmışsa harflendirilerek gösterilmelidir.
- **Dipnotlar:** Dipnot kullanımından mümkün olduğunca kaçınılmalı, yalnızca açıklamalar için başvurulmalı ve otomatik numaralandırma yoluna gidilmelidir.
- **Alıntılar:** Alıntılar tırnak içinde verilmeli; beş satırdan az alıntılar satır arasında, beş satırdan uzun alıntılar ise satırın sağından ve solundan 2 cm içeride, blok halinde ve tek satır aralığıyla 10 punto yazı boyutunda yazılmalıdır. Birebir olmayan alıntılarda APA yöntemi tercih edilmelidir.
- **Otomatik Numaralandırma:** Makalede dipnotlar hâricinde otomatik numaralandırma yoluna gidilmemelidir.

5. Kaynakça

Makalede kullanılan tüm kaynaklar "Kaynakça"ya dâhil edilmeli, çalışmanın konusu ile alakalı olsa da faydalanılmayan eserler kaynakçaya alınmamalıdır. Kaynaklar, "KAYNAKÇA" başlığı altında yazar soyadlarına göre alfabetik olarak verilmelidir. Kitap ve dergi adları italik yazılmalıdır.

a) Kitap ve Kitap Niteliğindeki Eserler

SOYAD, A. (basım yılı). *Kitabın Adı*. Basıldığı Şehir: Yayınevi.

- ÖZTÜRK, R. (1997). *Uygur ve Özbek Türkçelerinde Fiil*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Eserin hazırlayıcısı, editörü, çevireni varsa, kitap adından sonra parantez içinde aşağıdaki gibi verilir: SOYAD, A. (basım yılı). *Eserin Adı*. [hazırlayanın (hzl.), editörün (ed.) veya çevirenin (çev.) Adı Soyadı]. Basıldığı Şehir: Yayınevi.

- KARPAT, K. H. (2001). *Ortadoğu'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk*. (çev. Recep Boztemur). Ankara: İmge Kitabevi.

İki yazarlı eserlerde her iki yazar da verilir. Ancak ikinci yazarın adı ve soyadı normal sırada olmalıdır.

- ANHEGGER, R. – H. İNALCIK (1956). *Kânûnnâme-i Sultânî Ber Mûcebi 'Örf-i Osmanî*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

İkiden fazla yazarlı eserlerde yalnızca ilk yazar belirtilir, diğerleri için "vd." kısaltması kullanılır.

- YALÇIN, D. vd. (2012). *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.

Aynı yazara ait birden çok eser kronolojik olarak sıralanır.

- TEKİN, T. (2003). *Orhon Türkçesi Grameri*. İstanbul: Sanat Kitabevi.
- TEKİN, T. (2013). *İrk Bitig*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Bir yazarın aynı yıl yayınlanan eserlerini ayırt etmek için yayın tarihinden sonra harfler kullanılır.

- ÜNLÜ, S. (2012a). *Harezm Altınordu Türkçesi Sözlüğü*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- ÜNLÜ, S. (2012b). *Karahanlı Türkçesi Sözlüğü*. Konya: Eğitim Yayınevi.

Yazarı belli olmayan eserlerde eser adı, yazar adı yerine yazılır ve eser alfabetik sıralamaya dâhil edilir.

- *Türkçe Sözlük* (2011). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Kitap bölümleri için şu yöntem tercih edilmelidir: SOYAD, A. (Basım Yılı). "Bölüm Adı". *Kitap Adı*. (ed. Adı Soyadı). Basıldığı Şehir: Yayınevi. Sayfa Aralığı.

- TOGAN, İ. (2012). "Bugünü Anlamak İçin Orta Asya Tarihine Bir Bakış". *Bağımsızlıklarının Yirminci Yılında Orta Asya Cumhuriyetleri Türk Dilli Halklar – Türkiye İle İlişkiler I. Kitap*. (ed. Ayşegül Aydingün - Çiğdem Balım). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları: 19-50.

b) Süreli Yayınlardaki Yazılar

• **Dergiler:** SOYAD, A. (yıl). "Makalenin Başlığı". *Derginin Adı*. Cilt No (Roma rakamlarıyla)/Sayı: Sayfa Aralığı.

- İLHAN, S. (1990). "Türk Çağdaşlaşması". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. VII/19: 7-19.

• **Basılı gazeteler:** SOYAD, A. (yıl. ay. gün). "Yazının Başlığı". *Gazetenin Adı*: (varsa) sayfa numarası.

- TALU, E. E. (1945.01.13). "Vah Velid". *Son Posta*: 1-7.

c) Tezler

SOYAD, A. (tarih). *Tezin Başlığı*. Şehir: Üniversite ve Enstitü adı. (Yayımlanmamış Lisans/Yüksek Lisans/Doktora tezi).

- MERT, O. (2002). *Kutadgu Bilig'de Hal Kategorisi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

d) Bildiriler

SOYAD, A. (yıl). "Bildirinin Başlığı". *Sempozyum, Panel veya Kongrenin Adı* (tarihi). Şehir: Yayın Evi: sayfa no.

- ERDAL, M. (2011). "Kutadgu Bilig Metni". *Doğumunun 990. Yılında Yusuf Has Hacib ve Eseri Kutadgu Bilig Bildirileri* (26-27 Ekim 2009). Türk Dil Kurumu Yayınları: 201-208.

e) İnternet Kaynakları

Sitenin/Gazetenin Adı (haber tarihi). "Haber Başlığı". Erişim Tarihi: haberin bağlantısı

- Sputnik (2018). "AB Liderleri Brexit Anlaşmasını Onayladı". Erişim Tarihi: 02.12.2018. <https://tr.sputniknews.com/avrupa/201811251036312530-ab-brexit-anlasmasi-onay/>

Yazarı belli olan internet kaynakları: SOYAD, A. (yazım tarihi). "Metin Başlığı". Erişim Tarihi: yazının bağlantısı

- KİREÇCİ, M. A. (2018). "Brexit Süreci ve Jeopolitik Etkileri". Erişim Tarihi: 01.12.2018. <https://www.dunyabulteni.net/dubam/brexit-sureci-ve-jeopolitik->

f) Yazma Eserler

Eserin Müellifi. *Eserin Adı*. Yazma Eserin Muhafaza Edildiği Kütüphanenin Adı. Arşiv/Katalog Numarası.

- Firdevsî-i Rumî. *Süleymân-nâme-i Kebîr*. Topkapı Sarayı Müzesi Kitaplığı. H. 1535.

Eserin müellifi bilinmiyorsa yazma eserin adı başa alınır ve italik yazılır.

g) Arşiv Belgeleri

Makalelerde kullanılan arşiv belgeleri, KAYNAKÇA bölümünün en sonunda "Arşiv Belgeleri" başlığı altında kullanılan kısaltmaların açıklamaları ile birlikte verilir.

• Arşiv Belgeleri

- Genelkurmay Başkanlığı ATASE Başkanlığı Arşivi Belgeleri, Klasör (K), Dosya (D), Fihrist (F).
- K: 145, D: 103, F: 26-1.
- K: 587, D: 43, F: 1-42.

h) Kısaltmalar

Metin içinde kullanılan kısaltmalar, KAYNAKÇA bölümünden hemen önce alfabetik bir şekilde yan yana sıralanır ve "Kısaltmalar" başlığı ile verilir.

• Kısaltmalar

- Ar. Arapça; Az. Azerbaycan Türkçesi; DLT Dîvânu Lugâti't-Türk; DS Derleme Sözlüğü; EDPT An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish.

MANUSCRIPT SUBMISSION GUIDELINES

About Journal of Black Sea Studies

The Journal of Black Sea Studies an international peer-reviewed journal. It was established in 2004 and is published by KaraM Araştırma ve Yayıncılık.

The Journal of Black Sea Studies publishes four issues per year in March (Spring), June (Summer), September (Fall) and December (Winter) and does not publish so-called 'special issues'.

Journal of Black Sea Studies is an e-Journal (E-ISSN: 2536-5126).

The Journal of Black Sea Studies is Turkey's first region-oriented academic journal. As shown in the sub-title, studies in social sciences (history, language, literature, international relations, economics, ethnography, ethnology, anthropology, etc.) are published, primarily in the fields of Eastern Europe, the Balkans, the Caucasus and Anatolia. The Journal of Black Sea Studies, which is still in its 20th year, has created an important literature since the first day of its publication with nearly 1000 academic articles, and has contributed to many fields such as history, sociology, language, literature and international relations.

Since its establishment, Prof. Dr. Osman Karatay (Ege University), then Prof. Dr. Yahya Kemal Taştan (Katip Celebi University) and Assoc. Dr. Yaşar Şimşek (Giresun University) took over the editorship and carried the magazine to today. In previous issues, Prof. Dr. Mehmet Seyfettin Erol (Hacı Bayram Veli University) also provided editorial support. Prof. Dr. Bilgehan A. Gökdağ (Kırıkkale University), owner of the journal since its establishment, is still the honorary and founding president of our association. Prof. Dr. Osman Karatay assumed the presidency of the Black Sea Studies Association, and thus the ownership of the journal in 2022. The journal is still published under the editorship of Prof. Dr. Zafer Atar and Asst. Prof. Ferdi Çiftçioğlu.

Purpose & Scope

The Journal of Black Sea Studies sets out to foster academic research focusing on the Turkic World and the surrounding region through the lens of topics such as inter-country relations, regional history, socio-political issues, linguistics, and Turkology. At the same time, it also sets out to bring those within this specific academic community together through published scholarly literature. In placing particular emphasis on nations surrounding the Black Sea, Journal of Black Sea Studies's publishing philosophy is to ultimately contribute to the web of knowledge in this field, as well as to contribute to Turkey's strategies towards this region.

Journal of Black Sea Studies will continue to publish articles that represent its region of focus in the broadest and most up-to-date sense possible.

Language Of Publication

The language of publication is normally Turkish, however, high-quality manuscripts in other Turkic languages alongside English and Russian that meet submission guidelines are considered for each issue. Translated articles as well as book reviews that are in line with journal's scope can be published.

Subsections

In the Journal of Black Sea Studies, at least of an issue is reserved for original research articles. Review articles that contribute to the field, translations with reference to the field, and book review and review articles can also be included.

Limitations

Journal of Black Sea Studies maintains a quota on the number of articles it publishes in each issue. This entails a maximum of 20 articles per issue, including book reviews and descriptions. If the number of articles deemed fit for publishing exceeds this quota, the articles are then placed onto a waiting list upon being reviewed. The editorial board may give priority to those articles that are deemed as being of particularly high quality as well as of carrying the potential to be influential in their particular field.

Open Access System

Journal of Black Sea Studies is an open access (OA) journal providing users and institutions with unrestricted and free access to its content. This means that users are not required to pay a fee or to ask permission from either the author or journal in order to access and use articles in their full form, as is outlined by Budapest Open Access Initiative (BOAI).

Responsibility

The views and opinions in the published articles belong to the authors and do not reflect the views and opinions of our journal.

Scanned by the Databases and Indexes

Journal of Black Sea Studies is listed in numerous national and international bibliographic databases and indexes including ULAKBİM TR DİZİN, Acarindex, Araştırmaz, ASOS, CEEOL, DOAJ, Index Copernicus, Index Islamicus, International Medieval Bibliography, İSAM Türk Tarih, Edebiyat, Kültür ve Sanat Makaleleri Veritabanı, J-Gate, MLA International Bibliography, CiteFactor, Serials Solutions, Ulrich's Periodicals Directory, CNKI, InfoBase, and SOBİAD.

Archiving System

All articles submitted to be published in the Journal of Black Sea Studies and the referee reports of these articles have been archived indefinitely in the article tracking system of the website named karamdergisi.com. The editorial board guarantees that the articles, referee reports and personal information in our archive will not be shared with third parties.

PUBLISHING ETHICS

The ethics statement for the Journal of Black Sea Studies is based on those by the Committee on Publication Ethics (COPE)'s Code of Conduct and Best Practice Guidelines for Journal Editors.

Manuscript(s) and the Responsibilities of Author(s)

Manuscripts submitted to the Journal of Black Sea Studies should not have been previously published elsewhere. Papers that have been presented at scientific conferences may be accepted on the condition that they have not been published elsewhere. If your manuscript has already been published and has been modified/expanded upon, you are required submit your manuscript both in its original state alongside the modified version to the journal by e-mail. This particular situation applies to manuscripts that have generated from graduate/doctoral theses and projects. All work reported in the manuscript must be original and should contribute to its respective discipline. All manuscripts to be submitted must conform with the fields outlined in "Purpose & Scope" section above. Manuscripts that do not conform with that will not be accepted. Should a manuscript that does not conform with those rules be submitted, the author will be alerted by the editorial board by e-mail, whereupon their manuscript will be rejected.

All submissions are controlled by the editing board to ensure that they conform with the spelling and punctuation standards outlined by the Turkish Language Association (TDK). Submissions that are deemed as having do not met these standards are unable to move on to the review phase.

The author must guarantee that work reported in the manuscript, including information, images, figures, tables, and quotes, must be original, properly cited, and free from any kind of plagiarism. They also must guarantee that their work has not been published elsewhere or submitted to any other journal(s) simultaneously.

In case it becomes apparent the submission has been previously published elsewhere (e.g. published under a different heading) or is currently being reviewed by another journal, Journal of Black Sea Studies will immediately terminate the review process and cut all ties with author. After that point, the author will be prohibited from submitting any further manuscript(s).

All submissions are checked for plagiarism using CrossCheck. In case of plagiarism, the publication shall be cancelled.

As of the 62th issue, all submissions are now required to be delivered with an accompanying iThenticate plagiarism report as well.

All sources listed in the References section of those submissions deemed suitable for publishing will be thoroughly controlled. Should references either be missing or deemed irrelevant, the author will be notified as to respond accordingly.

Ethics Committee Approval

For studies requiring ethics committee approval, it is mandatory to include the relevant Ethics Committee Approval (committee-date-number) at the end of the article.

Review Process (Blind Peer-Review)

You can follow the entire review process of your submission via the Journal of Black Sea Studies website: www.karamdergisi.com Each manuscript is reviewed by **at least** two field experts. All manuscripts pass through a double-blind peer-review process. Neither the authors know the identity of the reviewer, and vice versa. Reviewer reports are not published, but are rather kept confidential within the system. The abstract(s) of the article(s) is/are first checked by the reviewers prior to them receiving the manuscript(s). This is done to determine whether they will be willing to review the text(s) or not. If the reviewer's answer is affirmative, they will receive the manuscript(s) in full. The reviewers are expected to deliver their report(s) within 20 days of the review process.

The author can access the results of the report(s) via their Journal of Black Sea Studies website account. In the event that one of the reviewer's reports is positive and the other is negative, the editorial board may choose either to terminate the review process or to forward the manuscript to a third reviewer. Reviewers release their reports on the Journal of Black Sea Studies website via their own personal accounts within 20 days of conducting their reviews. In case the reviewers are delayed in releasing their reports, the editorial board may appoint a new reviewer to the manuscript. The author is to take all of the items listed each report very seriously. If the author disagrees with the report in way, she/he must justify why. The approval of both reviewers does not mean that the manuscript will be published immediately. In case the editorial board feels that the reviewer's report is insufficient, it may wish to appoint an additional reviewer, or it may wish to make a final decision regarding the publishability of the manuscript. Either the reviewer(s) or editorial board controls each manuscript to ensure that the author has adhered to and therefore made the necessary corrections outlined in the report(s).

Referees

- Referees should not accept publications outside of their field of expertise for evaluation.
- After the referees accept the invitation to arbitrate, they must comply with the international standards of refereeing.
- Referees can access articles via the article tracking system with the user name and password they define.
- Referees should evaluate with confidentiality and impartiality.
- Referees should submit their reports within 20 days and inform the editorial board if there is a delay.
- Referees should not share work that they accept for evaluation with other persons or in virtual environment.
- Referees should pay attention to the language used in their reports; the author should refrain from making derogatory and humiliating sentences.
- Referees should inform the editorial board if they detect plagiarism.

Editorial Board

- Editorial Board is responsible for the development of the journal and keeping it up to date.
- Editorial Board is responsible for meeting the information needs of readers, authors and referees.
- Editorial Board is responsible for ensuring integrity with academic sensibilities.
- The Editorial Board is responsible for determining the referees according to the subject of the study in order for the refereeing process to proceed in a healthy way.
- Editorial Board is responsible for preventing possible conflict of interest between authors and referees.
- Editorial Board is responsible for not sharing personal information in accordance with the principles of confidentiality statement.
- Editorial Board is responsible for updating the referee pool.

Publication Fee

The Journal of Black Sea Studies charges authors a 'publishing fee' of 1000 (onethousand) Turkish Liras is upon successful acceptance of their manuscript. The Journal of Black Sea Studies used to be published in both print and electronically until its 58th issue. The collected fees are used to keep the Journal of Black Sea Studies website (www.karamdergisi.com) running, as well as are used for digital object identifier (DOI) and typesetting costs. Until the Journal of Black Sea Studies's 58th issue, a printed version of the journal used to be sent to the author, to the journal's staff members, and to leading libraries across Turkey.

Unfortunately, due to ever increasing publishing and distribution fees, the journal is now no longer issued in its physical form. Agin, the 'publication fee' is used to keep the Journal of Black Sea Studies website running, as well as is used for digital object identifier (DOI) and typesetting costs. No fee is collected for book descriptions and reviews.

WRITING RULES

1. Title

The title of the manuscript is to be written in both Turkish and English. Its content should be concise, clear, and of reasonably high quality, and should be written in Cambria 14, bold, using capital letters.

2. The Name(s) and Address(es) of the Author(s)

The author's first and last name should be written beneath the title, aligned right. The author's last name should be written entirely in capital letters. The author's affiliations, e-mail address, title, and ORCID iD number should be indicated as a footnote written in Cambria 9. Note: The latter should only be added once their manuscript has been approved for publication.

3. Abstract and Keywords

An abstract of 150 to 200 words that reflects the aim, scope, and results/conclusions of the study should be included. It should not contain references, figures, or charts. A minimum of 3 and maximum of 5 different keywords must be included directly beneath the abstract. An English version of both the abstract and the keywords must also be included. Manuscripts written in a language other than Turkish should also include a Turkish version of its title, abstract, and keywords. Both the abstract and keywords are to be written in Cambria 9.

4. Main Text

A4, Portrait. Margins: 3 cm (left/right) and 3 cm (top/bottom). Spacing: Single-spaced. Paragraphs spacing: 6 points. Font: Cambria 11. Hyphens normally used to divide words at the end of a line should not be used. Paragraph indentation: 1 cm. There should be no spacing between punctuation and the word preceding them. Authors must pay attention to following the conventions of proper spelling, grammar, and punctuation as outlined by the Turkish Language Association (TDK). Components such as the topic, aim, scope, findings, and conclusions should be presented in such a way that it ensures scientific competence.

- *Main headings*: Must be written in the first letter of each word must be capitalized.
- *Figures, tables, photographs*: Figures and tables should be labelled and numbered: Eg. Table 1, Graphic 3, Figure 7, etc. Numbers and headings should be written beneath figures and tables. Spacing of tables before and after paragraphs: 0 points, single spacing.
- *Additional inserts*: (Table, Figure and Graph) Additional inserts beyond tables, figures, and graphics also should be numbered and labelled (e.g. Additional Table 1, Additional Graphic 3, Additional Figure 7, etc.). Moreover, these should be included after the References section.

References & In-text Citations: Must be presented in APA 7 format.

- In-text citations must be enclosed in parentheses, and must include the author's last name, the year of publication, and the page number(s): i.e. (Sanders, 2015, p. 157).
- When more than one source is being cited, then same information for the additional sources (i.e. the author's last name, the year of publication, and the page number(s)) are listed from the earliest to the latest year. Each additional citation is separated by a semi-colon: i.e. (Blumenthal, 1979, p. 54; Sanders, 2015, p. 157).

- When once source as multiple authors, only the last name of the first author, followed by the abbreviation 'et al.' is to be written: i.e. (MacCrimmon et al. 2002, p. 56).
- When the author's name is included in the text of the sentence where the citation takes place, then just the date of publishing and page number(s) should be included in parentheses: i.e. "Smith (2011, p. 42) discovered that..."
- When more than one study by the same author and published in the same year is cited, a lower case letter should be included next to the publishing year: i.e. (Bloomberg, 2012, p. 69), (Bloomberg, 2012b, p. 163).
- When the names of more than one author sharing the same last name are cited, then the author's first name should also be included: i.e. (Wilmot, Bella 2014, p. 325), (Wilmot, Stella 2014, p. 127).
- When citing a source within a source, both sources are to be cited: i.e. (Briggs, 1911: Taken from p 75 of...; Benassi, 2008, p. 60).
- When showing archival documents, their source should abbreviated in-text, and given in full in the Resources section: i.e. (BCA, Mühimme 15: 25).
- Quotes taken from online newspapers should include the name of the news agency, alongside the year the article was published: i.e. (Daily Sabah 2018). Quotes taken from the authors from other internet websites (non-newspaper) should include the name of the author and the year of publication of the article: i.e. (Amanpour, 2018).
- **Footnotes:** The use of footnotes should be avoided whenever possible. They should only be used for explanations, and should be organized using automatic numbering.
- **Quotations:** Quotations must be indicated using quotation marks (" "). They should be no larger than 5 lines long. Quotations longer than 5 lines should be included beneath the preceding line. They should presented in block form with 1 cm spacing on either side, be single-spaced, and written in 10 point font. Paraphrased quotes should be presented according to the conventions of APA style.

5. References

All sources cited in the manuscript must be included in the References Section. The author should refrain from including supplemental sources that she/he has not benefited from in the writing of her/his article. All references should be listed in alphabetical order according to the author's last name. Book and journal/magazine titles should be written in italics.

a) Books

LAST NAME, F. (Year of Publication). *Title of Book*. Place of Publication: Publishing House.

- ÖZTÜRK, R. (1997). *Uygur ve Özbek Türkçelerinde Fiil*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

If the book has an preparer, editor, and/or translator, then they are listed in parenthesis following the title of the book: i.e. Author's Last Name, Author's First Name (Year of Publication). *Title of Book*, [preparer (prep/hzl.), editor (ed.), translator (tra/çev.) First and Last Name]. Place of Publication: Publishing House.

- KARPAT, K. H. (2001). *Ortadoğu'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk*. (tra/çev. Recep Boztemur). Ankara: İmge Bookstore.

When books have two authors, the names of both authors is provided. However, when writing the second author's names, first their first, followed by their last name should be written.

- ANHEGGER, R. – H. İNALCIK (1956). *Kânûnnâme-i Sultânî Ber Mûcebi 'Örf-i Osmanî*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

For more than two authors, only the name of the first author is mentioned, followed by the abbreviation 'et al'.

- YALÇIN, D. et al. (2012). *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.

Multiple works written by same author are to be listed in chronological order.

- TEKİN, T. (2003). *Orhon Türkçesi Grameri*. İstanbul: Sanat Kitabevi.
- TEKİN, T. (2013). *İrk Bitig*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

When those works are published within the same year, then a letter is placed next to the publication year.

- ÜNLÜ, S. (2012a). *Harezmi Altınordu Türkçesi Sözlüğü*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- ÜNLÜ, S. (2012b). *Karahanlı Türkçesi Sözlüğü*. Konya: Eğitim Yayınevi.

When the author of the book is unknown, the title of the work is written in place of the author, and is categorized in alphabetical order.

- *Türkçe Sözlük* (2011). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

For individual book chapters: AUTHOR'S LAST NAME, F. (Year of Publication). "Title of Chapter". *Title of Book*. (ed. First and Last Name). Place of Publication: Publishing House. Page Range.

- TOGAN, İ. (2012). "Bugünü Anlamak İçin Orta Asya Tarihine Bir Bakış". *Bağımsızlıklarının Yirminci Yılında Orta Asya Cumhuriyetleri Türk Dilli Halklar – Türkiye İle İlişkiler I. Kitap*. (ed. Ayşegül Aydingün - Çiğdem Balım). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları: 19-50.

b) Scholarly Articles

Journals: AUTHOR'S LAST NAME, F. (Year). "Title of the Article". *Name of the Journal*. Volume No. (Roman Numerals) / Issue: Page Range.

- İLHAN, S. (1990). "Türk Çağdaşlaşması". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. VII/19: 7-19.

Printed Newspapers: JOURNALIST'S LAST NAME, F. (Year. Month. Day). "Title of Article". *Name of the newspaper*: Page Number (If Available).

- TALU, E. E. (1945.01.13). "Vah Velid", *Son Posta*: 1-7.

c) Theses

AUTHOR'S LAST NAME, F. (Date). *Title of Thesis*. Location (City): Name of University/Institute. (Unpublished Undergraduate/Graduate/Doctoral Thesis).

- MERT, O. (2002). *Kutadgu Bilig'de Hal Kategorisi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Unpublished Doctoral Thesis).

d) Academic Papers

AUTHOR'S LAST NAME, F. (Year). "Title of Paper". *Name of Symposium/Panel/Congress* (Date). Location (City): Publishing House: Page No.

- ERDAL, M. (2011). "Kutadgu Bilig Metni". *Doğumunun 990. Yılında Yusuf Has Hacib ve Eseri Kutadgu Bilig Bildirileri* (October 26 - 27 2009). Türk Dil Kurumu Yayınları: 201-208.

e) Internet Resources

Name of Website/Newspaper (Date). "Title of Article". Access Date: Link

- Sputnik (2018). "AB Liderleri Brexit Anlaşmasını Onayladı". Accessed On: 02.12.2018. <https://tr.sputniknews.com/avrupa/201811251036312530-ab-brexit-anlasmasi-onay/>

Internet sources of whom the author is known: AUTHOR'S LAST NAME, F. (Date of Article). "Title of Article". Access Date: Link

- KİREÇCİ, M. A. (2018). "Brexit Süreci ve Jeopolitik Etkileri". Accessed On: 01.12.2018. <https://www.dunyabulteni.net/dubam/brexit-sureci-ve-jeopolitik-etkileri-h425454.html>

f) (Handwritten) Manuscripts

Author of the Manuscript. *Title of the Manuscript*. Name/Tile of the Library/Collection Where the Manuscript Is Kept. Archive/Catalog Number.

- Firdevsî-i Rumî. *Süleymân-nâme-i Kebîr*. Topkapı Sarayı Müzesi Kitaplığı. H. 1535.

When the author of the manuscript is anonymous, the title of the manuscript is written in its place in italics.

g) Archival Documents

Archival documents used/featured within articles are to be listed in a separate 'Archival Documents' directly below the Resources section. These are to be presented in abbreviations:

Archival Documents

Genelkurmay Başkanlığı ATASE Başkanlığı Arşivi Belgeleri, Folder (F), File (Fi), Index (I).

F: 145, Fi: 103, I: 26-1.

F: 587, Fi: 43, I: 1-42.

h) Abbreviations and Acronyms

Abbreviations and acronyms within the manuscript are to be listed and expanded in the 'Abbreviations/Acronyms' section directly above the Resources section. They are to be listed alphabetically.

Abbreviations/Acronyms

Ar. Arapça; Az. Azerbaycan Türkçesi; DLT Dîvânü Lugâti't-Türk; DS Derleme Sözlüğü; EDPT An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish.

i) Sources Written in Non-Latin Scripts

Sources written in non-Latin scripts (e.g. Cyrillic, Persio-Arabic, Greek *etc.*) are to be transcribed into Latin script and listed in the Resources section.

CONTENTS / İÇİNDEKİLER

- 1-26 **Rusya ve Osmanlı İmparatorlukları Arasındaki Coğrafi ve Tarihsel Rekabet Üzerine: Kafkasya, Karadeniz ve Savaş / On the Geographical and Historical Rivalry Between the Russian and Ottoman Empires: Caucasus, Black Sea And War**
Serkan KEÇECİ
- 27-52 **Azerbaycan'ın Dış Politikada Kültür ve Dijital Diplomasi Entegrasyonu / Culture and Digital Diplomacy in Azerbaijan's Foreign Policy**
Nabat GARAKHANOVA
- 53-68 **Hakas Masalı "Zenginle Avcı"nın Vladimir Propp'un Yapısal Anlatı Çözümleme Yöntemi Kapsamında İncelenmesi / An Examination of Khakas Tale "Zenginle Avcı" Within the Scope of Vladimir Propp's Structural Analysis Method**
Emine GÜVEN
- 69-96 **Analysis of Turkish-American Relations Post-1990s / 1990 Sonrası Türk-Amerikan İlişkilerinin Analizi**
Sertif DEMİR
- 97-118 **Bir Sır Kâtibinin Avrupa Gözlemleri: Ahmed Nazmî Efendi'nin Kaleminden Fransa Ve Avrupa Ahvali / European Observations of a Secret Clerk: France and European Conditions from the Pen of Ahmed Nazmî Efendi**
Hüseyin YILMAZ
- 119-155 **Tasarıdan Harekâta: İngiltere'nin 1906 Tarihli Gelibolu'yu İşgal Tasarısı İle 1915'teki Amfibi Harekâtı Arasındaki Münasebete Dair / From Planning to Acting: On the Relationship Between the 1906 British Report on the Occupation of Gelibolu and the 1915 Amphibious Operation**
Ferdi ERTEKİN
- 156-176 **Kara Hitay Devleti'nde Kadın Hükümdarlar / Women Rulers in the State of Qara Khitai**
Çoşkun ERDOĞAN
- 177-219 **Hegemonyanın Siyasal ve Finansal Etkileşimi Çerçevesinde Biden Doktrini ve Abd-Çin Rekabetinin Türk Dünyasına Olası Etkileri / The Potential Impact of the Biden Doctrine and Us-China Rivalry on the Turkic World: A Study of Political and Financial Interactions of Hegemony**
Mehmet KUZU - Fatih KOCAOĞLU
- 220-241 **İrredantizm Perspektifinden Rusya'nın 2008 Sonrası Operasyonları / Russia's Post-2008 Operations from the Perspective of Irredentism**
Gül Seda ACET İNCE
- 242-257 **Milli Devletçilik Bağlamında Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Eğitim Siyaseti (1918-1920) / Education Policy of the Republic of Azerbaijan in the Context of National Statehood (1918-1920)**
Ramin SADIK

- 258-279 **Kuruluşundan II. Meşrutiyet'e Kastamonu Vilayeti'nde Duyun-ı Umumiye İdaresi (1882-1908) / Ottoman Public Debt Administration (Duyun-ı Umumiye – Opda) In the Province of Kastamonu from Establishment to the Second Constitutional Era (1882-1908)**
Abdülkadir ERÇİN
- 280-304 **Zürefadan Bir Zat Tarafından Kaleme Alınmış Olan 7 Şaban 1260/22 Ağustos 1844 Tarihli Bir Mükeyyifat Münazarası: Muhâkeme-İ Mükeyyifât / A Mukeyyifat Debate, written by a Person from Zurefa, Dated 7 Şaban 1260/22 August 1844: Muhâkeme-i Mükeyyifât**
Fatih ÜLKEN
- 305-326 **Trabzon Geç Dönem Osmanlı Kırsal Camileri Harim Kapı Kanatlarının Süsleme Programları Üzerine Bir Monografi / A Monograph on the Decoration Programs of the Harim Door Wings of the Late Ottoman Rural Mosques in Trabzon**
Erkan AYDINTA-Umay BEKTAŞ-Sümeyye PERVANOĞLU
- 327-340 **Osmanlı Döneminde Cezayir Şehrinin Yerel Yönetimi / Local Administration of the City of Algiers in the Ottoman Period**
Gökçen KALKAN

REFEREES OF THIS ISSUE / BU SAYININ HAKEMLERİ

- Prof. Dr. Burhan SAYILIR (Anadolu Üniversitesi)
Prof. Dr. Fatih YEŞİL (Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Gökhan TELATAR (Abant İzzet Baysal Üniversitesi)
Prof. Dr. Gülsüm POLAT (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Prof. Dr. Taner BİLGİN (Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi)
Doç. Dr. Cengiz GÜRBİYİK (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Doç. Dr. Ekrem Yaşar AKÇAY (Hakkari Üniversitesi)
Doç. Dr. Erdem Can ÖZTÜRK (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Doç. Dr. Ersin MÜEZZİNOĞLU (Karabük Üniversitesi)
Doç. Dr. Fatma OKUR ÇAKICI (Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi)
Doç. Dr. Hasan AKYOL (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Doç. Dr. İlker Mümin ÇAĞLAR (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Doç. Dr. Kemal Ramazan HAYKIRAN (Adnan Menderes Üniversitesi)
Doç. Dr. Kurtuluş DEMİRKOL (Gebze Teknik Üniversitesi)
Doç. Dr. Kutay AYTUĞ (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Doç. Dr. Nesrin KENAR (Sakarya Üniversitesi)
Doç. Dr. Ö. Kürşad KARACAGİL (İstanbul Üniversitesi)
Doç. Dr. Özhan KAPICI (Hacettepe Üniversitesi)
Doç. Dr. Ramazan EKİNCİ (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Doç. Dr. Umut KEDİKLİ (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Ayhan BİLGİN (Artvin Çoruh Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Hakan ACAR (Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Halim KILIÇ (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Fatih ÖZÇELİK (Amasya Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi İnci TÜRKOĞLU (Pamukkale Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Nezh TATLICAN (Süleyman Demirel Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Tibet ABAK (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)
Dr. Oder KUTLUER (Ege Üniversitesi)
Öğr. Gör. Hasan ŞAHİN (Akdeniz Üniversitesi)

RUSYA VE OSMANLI İMPARATORLUKLARI ARASINDAKİ COĞRAFİ VE TARİHSEL REKABET ÜZERİNE: KAFKASYA, KARADENİZ VE SAVAŞ

Serkan KEÇECİ*

ÖZ

Bir bölgeyi denizler, nehirler, göller, dağlar, tepeler ve geçitler gibi tüm coğrafi özellikleriyle hayal etmek karmaşık bir süreçtir, üstelik bölgede veya yakınında inşa edilen limanlar, kaleler, köprüler ve kanallar gibi yapılar bunu daha da karmaşık hale getirebilir. Buna ek olarak, Kafkasya'yı XIX. yüzyılın başlarında bir savaş alanı olarak anlamak için Karadeniz ve Hazar denizi, doğu Anadolu ve Zagros bölgesi gibi komşu bölgeleri de hesaba katmak gerekir. Metodolojik olarak coğrafya ve tarih dünyayı anlamaya çalışmanın farklı yollarıdır ancak birbirleriyle o kadar yakından ilişkilidirler ki ikisini de görmezden gelmek mümkün değildir. Savaş, coğrafya ve tarih arasında önemli bir konuma sahiptir. Bu nedenle savaş coğrafyası, herhangi bir çatışmanın doğasını tam olarak anlamak ve analiz etmek için dikkat edilmesi gereken karmaşık ama önemli bir inceleme sahasıdır. Tarihsel olarak, yeni ve verimli topraklar, kilit iletişim yolları, stratejik noktalar ve doğal kaynaklar elde etme arzusu genellikle bir savaş nedeni olmuştur. Savaş, devletlerin evrimindeki en kilit unsurlardan biri olmuştur. Ancak bir bölgenin coğrafyası sadece haritalarda değil, aynı zamanda insanların hayal gücünde de bulunur ve bir bölgedeki savaş deneyimi bu hayal gücü üzerinde güçlü bir etkiye sahip olabilir.

Anahtar Kelimeler: Kafkasya, Karadeniz, Coğrafya, Savaş, Strateji.

ON THE GEOGRAPHICAL AND HISTORICAL RIVALRY BETWEEN THE RUSSIAN AND OTTOMAN EMPIRES: CAUCASUS, BLACK SEA AND WAR

ABSTRACT

To imagine a region with its all-geographical features such as seas, rivers, lakes, mountains, hills and passes is a complicated process, and moreover the constructions built in or near the region such as ports, fortresses, bridges and canals can make it more complicated. In addition, to understand the Caucasus as a theatre of war in the early nineteenth century one also needs to take into account adjacent regions such as the Black and Caspian seas, eastern Anatolia and the Zagros region. Methodologically, geography and history are distinct ways of looking at the world but they are so closely related that one cannot afford to ignore either. War holds a significant position between geography and history. For this reason, the geography of war is a complicated but significant area of research that needs attention to fully understand and analyse the nature of any specific conflict. Historically, the desire to acquire new and fertile land, key communication routes, strategic points and natural resources has generally been a cause of war. War has been one of the most vital elements in the evolution of states. But the geography of a region exists not just in maps but also in a people's imagination and the experience of war in a region can have a strong impact on this imagination.

Keywords: Caucasus, Black Sea, Geography, War, Strategy.

Araştırma Makalesi

Makale Gönderim Tarihi: 26.02.2024; Yayına Kabul Tarihi: 22.03.2024

* Arş. Gör. Dr. Dokuz Eylül Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İZMİR, ORCID ID: 0000-0003-2179-7584, E-posta: serkan.kececi@deu.edu.tr

Giriş

Bir bölgeyi denizler, nehirler, göller, dağlar, tepeler ve geçitler gibi tüm coğrafi özellikleriyle hayal etmek karmaşık bir süreçtir, üstelik bölgede veya yakınında inşa edilen limanlar, kaleler, köprüler ve kanallar gibi yapılar bunu daha da karmaşık hale getirebilir. Buna ek olarak, Kafkasya'yı XIX. yüzyılın başlarında bir savaş alanı olarak anlamak için Karadeniz ve Hazar Denizi, Doğu Anadolu ve Zagros bölgesi gibi mücavir bölgeleri de hesaba katmak gerekir. Metodolojik olarak coğrafya ve tarih dünyayı anlamaya çalışmanın farklı yollarıdır ancak birbirleriyle o kadar yakından ilişkilidirler ki ikisini de görmezden gelmek mümkün değildir.¹ Dahası hem coğrafya hem de tarih dünyaya tek bir bakış açısı değil, halklar, mekanlar ve dönemler üzerine çoklu bakış açıları sunarlar.² Savaş, coğrafya ve tarih arasında önemli bir konuma sahiptir (Baker, 2003, s. 3). Bu nedenle savaş coğrafyası, herhangi bir çatışmanın doğasını tam olarak anlamak ve analiz etmek için dikkat edilmesi gereken karmaşık ama önemli bir inceleme sahasıdır (Milevski, 2014, s. 342-353). Savaşın ortaya çıkmasına katkıda bulunan bir dizi coğrafi unsur vardır. Tarihsel olarak, yeni ve verimli topraklar, kilit ulaşım yolları, stratejik noktalar ve doğal kaynaklar elde etme arzusu bir savaşın nedenleri arasında olmuştur. Savaşlar, devletlerin evrimindeki en kilit unsurlardan biridir. Ancak bir bölgenin coğrafyası sadece haritalarda değil, aynı zamanda insanların hayal gücünde de bulunur ve bir bölgedeki savaş deneyimi bu hayal gücü üzerinde güçlü bir etkiye sahip olabilir (Layton, 1986, s. 470-485).³ Bu çalışmanın amacı XVIII. yüzyıl sonu ve XIX. yüzyıl başlarında coğrafi olarak Kafkasya ve Karadeniz merkeze alınmak kaydıyla Rusya ve Osmanlı imparatorluklarının hangi seviyede fizikî ve coğrafi zorluklarla mücadele ederek bu bölgeleri kendi çıkar ve amaçları için kullanmak istediklerinin üzerine yoğunlaşmaktadır. Askerî şiddet ya da savaş yoluyla bu bölgedeki bazı kilit noktaların bahsi geçen dönem içerisinde el değiştirmesi bilhassa Kırım savaşı sonrasında oluşacak olan coğrafi algı ve yaklaşımın da temelini oluşturacaktır.

Kafkasya, Karadeniz ve Savaş

Pratik anlamda savaş strateji, teknoloji, taktik ve sonuçları coğrafya ve onun dallarından etkilenmiştir. Coğrafyanın temel tanımları, fizikî, beşerî, siyasî, iktisadî ve kültürel coğrafya gibi bir dizi alt disipline bakılarak savaş alanıyla ilişkilendirilmelidir. Fizikî coğrafya, belirli bir bölgeye dağılmış olan fizikî özellikleri ifade eder. Genel olarak savaş ve özel olarak askerî hareketler iklim, arazi, yeryüzü şekilleri ya da savaşan devletleri engelleyebilecek ya da onlara yardımcı olabilecek herhangi bir fiziksel özellikten etkilenir. Bir general için, üzerinde savaşılacak

¹ Tarih ve coğrafya üzerine bkz: (Darby, 1953, s. 1-11; Guelke, 1997, s. 216-234); PRYOR, J. H., (1992). *Geography, Technology, and War: Studies in the Maritime History of the Mediterranean, 649-1571*. Cambridge: Cambridge University Press; BAKER, A. R. H., (2003). *Geography and History: Bridging the Divide*. Cambridge: Cambridge University Press.

² Coğrafya ve tarih arasındaki bağlantı için bkz: (Mackinder, 1904, s. 421-437; Wilkinson vd. 1904, s. 437-444; Mackinder, 1913, s. 4-19).

³ Detaylı bir çalışma için bkz: MAMEDOV, M., (2010). *Imagining the Caucasus in Russian Imperial Consciousness, 1801-1864*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Georgetown University.

doğru araziye seçmek yeteneklerini test etmesi açısından çok önemli bir kırılma noktasıdır. Çoğu durumda bu seçimi doğru yapmak, orduların büyüklüğü veya silahlarının niteliği kadar önemli olabiliyordu. Bir bölgenin coğrafyasını anlamak ve stratejinizi bu coğrafyaya uyarlamak, savaş ve seferlerin kazanılması için oldukça elzemdir (Grant, 1911, s. 362-374; Parkin vd. 1911, s. 374-381; Mackinder, 1909, s. 462-476; Chisholm – Mackinder, 1909, 476-478).

Haritacılık, XVIII. yüzyıl savaşlarında ve daha geniş açıdan bakıldığında hem Avrupa⁴ hem de Rusya'da bilimin ve idarenin bir kolu olarak çok önemli bir unsur haline geldi.⁵ Düşman topraklarına ilerlemenin sürdürülebilir olması için asker ve malzemelerin hareket etmesi gerektiğinden, bir generalin sefer planlarken ulaşım, haberleşme, iklim ve topografyayı hesaba katması gerekiyordu.⁶ Örneğin bir bölgenin coğrafyası, orada konuşlandırılacak orduların büyüklüğünü belirlerdi. Sefer planlayan generaller süvarilerin nerede ikmal yapabileceğini ve hangi köprülerin ya da geçitlerin ilerlemeyi engelleyebileceğini araştırırdı. Ancak başarılı bir generalin aynı zamanda bir arazinin ne tür bir savaşı desteklediğini ve kendi ordusunun ve yerel müttefiklerinin bu arazide savaşmaya iyi adapte olup olmadığını da hesaplaması gerekirdi. Bu bağlamda sadece fizikî değil, beşerî, siyasî ve kültürel coğrafya da önemliydi. Ancak fizikî coğrafyanın etkisi de tamamen sabit değildi. Çoğu şey belirli bir ordunun doğasına da bağlıydı. Örneğin Hindistan, Orta Asya'dan gelen bozkır süvari orduları tarafından kuzeybatı sınırı üzerinden sık sık istila edilmişti ama modern Avrupa tarzı bir orduyu topları ve lojistik uzantılarıyla Afganistan ve İran üzerinden bölgeye taşımak çok farklı bir meseleydi. Bozkırdaki savaş, birliklerin ihtiyaçlarına göre erzak, giysi, at ve araba temin edebildiği yoğun kasaba ve köy ağına ve nehir ulaşımı imkanına sahip Orta Avrupa'daki savaştan çok farklı ve aşılması oldukça zordu. Açık bozkır ve dağlık bölgelerde az sayıda kasaba, dağınık köyler vardı ve ulaşım yollarından yoksundu. Bu durum Kafkasya bölgesindeki savaşlar için de geçerliydi.⁷

⁴ Aydınlanmanın coğrafya üzerine etkisi için bkz: (Edney, 1999, s. 165-198). Avrupa'daki haritacılığın gelişimi için bkz: KONVITZ, J., (1987). *Cartography in France, 1660-1848: Science, Engineering, and Statecraft*. Chicago: University of Chicago Press; BUISSERET, D., (1992). *Monarchs, Ministers, and Maps: The Emergence of Cartography as a Tool of Government in Early Modern Europe*. Chicago: University of Chicago Press; JACOB, C., (2006). *The Sovereign Map: Theoretical Approaches in Cartography throughout History*. Chicago: University of Chicago Press; AKERMAN, J. R., (2009). *The Imperial Map: Cartography and the Mastery of Empire*. Chicago: University Chicago Press. (Harley, 1988, s. 57-76; Turnbull, 1996, 5-24; Kivelson, 1999, s. 83-105; Postnikov, 2022, s. 243-260; Black, 2008, s. 95-105; Palsky, 2008, s. 413-426; Black, 2009, s. 49-68).

⁵ Rusya'daki haritacılık gelişimi için bkz: BAGROW, L., (1975) *A History of the Cartography of Russia Up to 1800*. Wolfe Island: Walker Press; SEEGEL, S., (2012). *Mapping Europe's Borderlands: Russian Cartography in the Age of Empire*. Chicago: University of Chicago Press. (Bagrow, 1962, s. 33-48; Fel, 1974, s. 15-23; Kokkonen, 2013, s. 1-96; Postnikov, 2013, s. 63-98).

⁶ Rusya askerî bürokrat ve coğrafyacılarının harita ve haritacılık alanındaki ilerlemeleri ve gayretleri, Osmanlı İmparatorluğu ve İran'dakilere kıyasla çok daha ileri düzeydeydi. Modern coğrafi, topografik, istatistikî, etnografik ve hidrografik ölçümler ve istihbarat, Rusya'nın düzenlediği askerî harekâtları Osmanlılar ve İranlılar karşısında daha yönetilebilir hale getirdi. Balkanlar, Anadolu, Kafkasya ve İran'ın coğrafi ölçümleri ve haritaları için bkz: RGVIA, fond: 450, opis': 1, delo: 151-275 [1829'a kadar]; fond: 446, opis': 1, delo: 54-79 [1826'ya kadar].

⁷ Örneğin üst düzey bir Rus generali olan Levin von Bennigsen'in Hindistan'ı işgal etme olasılıkları hakkındaki yorumlarına bkz: (Lieven, 2009, s. 64-65).

Kafkasya bir bakıma dünyanın en garip ve en ilginç bölgelerinden biri olmuştur. Binlerce yıldır birçok göç, istila, ticaret ve kültürel etki yolunun kesiştiği bir coğrafya olmuştur. Herodot zamanından beri kullanılan Kaf Dağları terimi, fiziksel coğrafi anlamda sadece Azak'taki Taman yarımadasından Hazar'daki Apşeron yarımadasına, yani kuzey-batıdan güney-doğuya uzanan, kuzeyden güneye yaklaşık 1.100 km genişliğinde bir kara şeridini kaplayan sıradağları ifade eder.⁸ Toplam kapladığı alan yaklaşık 145.000 km²'dir. Bir düzineden fazla zirve 5.000 metreden daha yüksektir. Aynı zamanda Kafkasya kelimesi, dağların ana silsilesinin kuzey ve güneyindeki idarî yapıları kapsayabilen bir siyasî coğrafya terimi olabilir.⁹ Genel olarak Kafkasya coğrafi ve siyasî olarak kuzey ve güney kısımlara ayrılır. Kafkasya'nın kuzeyi 'Kuzey Kafkasya' olarak bilinir ancak Rusça literatürde nadiren *Predkavkaz'e* olarak adlandırılır. Kafkas dağlarının kuzey yamaçları Avrasya bozkırlarına açılır ve nüfus yoğunluğu nehir kıyılarıyla sınırlıdır. Kafkasya'nın güneyi ise genellikle *Zakavkaz'e* (Transkafkasya) olarak bilinir. Kafkas dağlarının güney yamaçları, Gürcistan'ın zengin tarım bölgelerine ve Hazar boyunca uzanan Muğan ovalarına, Doğu Anadolu'nun ve İran platosunun engebeli yaylalarına bağlanır. Güneşe bakan güney yamaçları, Avrupa'nın kurak ve verimsiz ovalarına kıyasla çok daha yoğun nüfus barındırmaktaydı. Transkafkasya kavramı XIX. yüzyılda St. Petersburg'daki Rus elitler tarafından tasarlandı zira kuzeyden bakıldığında burası ana Kafkas sıradağlarının arkasında yer alan bir bölgeydi. Transkafkasya terimi halen Rusça ve batı dillerinde neşredilen yayınlarda sıkça kullanılmaktadır. Tarihsel olarak Kafkasya, farklı dış güç merkezleri tarafından bir eşik, sınır bölgesi, ileri karakol ve en nihayetinde kara yolları üzerinden Asya'yı Avrupa'ya bağlayan bir köprü olarak tasavvur edilmiş ancak dünya tarihinde hiçbir zaman hak ettiği ilgiyi görmemiş, genellikle Avrupa, Rusya ve Asya'nın ana akım tarihleri arasında kendine yer bulabilmiştir.

Genel olarak Kafkasya, tüm dağlık bölgenin bir parçası olarak ayrı ayrı tanımlanması gereken birkaç farklı fizikî ve kültürel bölgeden oluşur. Kafkasya'nın Azak Denizi'ne komşu olan tüm kuzeybatı kesimi, Kuban havzası ve komşu ovalarla birlikte bir bölgeyi oluşturur; başka bir bölge, bir dizi farklı kavmin yurdu olan Kafkasya'nın orta kesimini içerir; üçüncü bir bölge ise, sakinleri Ruslar tarafından genellikle Dağlılar olarak bilinen Kafkasya'nın doğu kesimini kap-

⁸ Coğrafi tanımlama için aşağıdaki kitap ve çalışmalardan yararlanılmıştır: PAŞA, Ahmed C., (1307 - 1889/1890). *Kırım ve Kafkas Tarihiçesi*. İstanbul; BİLGE, S. M. (2023). *Osmanlı Çağı'nda Kafkasya ve Kafkasyalılar 1454-1829 (Tarih-Toplumlar-Ekonomiler)*. cilt. I. İstanbul: Kitabevi Yayınları; ÇELEBİ, E., (1999-2001). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, (ed. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, and İbrahim Sezgin). cilt. II-V-VII. İstanbul: Yapı Kredi; FRESHFIELD, D. W., (1896). *The Exploration of the Caucasus*. cilt. I-II. London: Edward Arnold; GAMBASHIDZE, D., (1918). *The Caucasus: Its People, History, Economics and Present Position*. London: The Anglo-Georgian Society; BADDELEY, J. F., (1940). *The Rugged Flanks of Caucasus*. cilt. I Oxford: Humphrey Milford; BRONEVSKİY, S., (1823). *Noveysiya Geografiçeskiya i İstoriçeskiya İzvestiya o Kavkaze*. cilt. I-II. Moskva: S. Selivanovskogo; DEBU, I., (1829). *O Kavkazskoy Lini i Prisoedinennom k Ney Çernomorskoy Voyske, ili Obşçiya Zameçaniya o Poselennih Polkah, Ograjdayuşçih Kavkazskuyu Liniyu, i o Sosedstvennih Gorskih Narodah s 1816 po 1826 god*. Sankt Peterburg: Tipografiya Karla Kraiia; LEVİN, E. S., (1938). *Perevali Tsentral'nogo Kavkaza*. Moskva: Fizkul'tura i Turizm; LİTVİNOV, M., (1884). "Kavkaz - Voennogeografiçeskiy Oçerk". *Voenniy Sbornik*, II-III.

⁹ Kafkasya'nın etnik-siyasî tarihi için çok önemli bir çalışma: TSUTSIEV, Arthur. (2014). *Atlas of the Ethno-Political History of the Caucasus*. (çev. Nora Seligman Favorov). London: Yale University Press.

sar. Kafkasya'nın coğrafi sınırları kuzeyde Kuma-Maniç çöküntüsü, doğuda Hazar denizi, güneyde Çoruh, Arpaçay ve Aras nehirleri, batıda ise Karadeniz ve Azak denizidir. Bir dizi paralel sırttan oluşan Kafkas sıradağları, bir denizden diğerine bir bariyer olarak uzandığından, kuzeydeki nehirlerin havzalarını güneydekilerden ayırır. Bölge genellikle dağlık olarak bilinse de güneyde ve Karadeniz ile Hazar denizi boyunca birçok ova ve vadi de bulunmaktadır (Baumer, 2021, s. 12-19).

Yüksek yağış miktarı ve karların erimesinin bir sonucu olarak Kafkasya'da kısa ve uzun çok sayıda nehirler bulunur. Bunların çoğunun akışı dağ yamaçlarında hızlanır ancak ovalara ulaştıklarında ise yavaşlarlar. Azak denizine dökülen başlıca nehirler Don, Kuban, Yeya, Kalmiyus, Miyus ve Moloçna'dır. Karadeniz'e dökülen Kafkas nehirlerinin çoğu nispeten kısadır ancak dağlık bölgenin neredeyse kıyı şeridinde de olduğu yerlerde sayıları oldukça fazladır. Bunların başlıcaları Bızıp, Kodori, Çoruh, İnguri ve Faş (Rioni)'dir. Son ikisi Kafkasya'da doğup Karadeniz'e dökülen en büyük nehirlerdir. Buna karşılık, Hazar havzasındaki nehirler genel olarak çok daha uzundur. Bunlar Volga, Ural, Kuma, Terek, Sulak, Uluçay, Samur, Kura ve onun kolu olan Aras'tır. Kura, Kafkasya'daki en uzun nehirdir. Don, Volga, Kura, Kuban ve Faş (Rioni) nehirleri dışında Kafkasya'daki nehirlerin çoğu, sığ olmaları, sık sık nehir yatağı şeklini değiştirmeleri ve hızlı su akışına sahip olmaları nedeniyle seyrüsefer için uygun değildir. Neredeyse tüm nehirlerin akışı mevsimlere çok bağlıdır. İlkbaharda karların erimesi ve yağışların azamî seviyelere ulaşmasından dolayı, bu mevsim bölgenin güney kesimlerine üzerinde ulaşım yapılabilen birkaç nehir üzerinden iletişim kurmak için en iyi zaman olarak kabul edilmektedir. Kış döneminde, Terek-Kuma ovalarında Terek hariç büyük nehirler genellikle donduğu için Hazar Denizi'ne dahi ulaşamaz. Dağların etkisinin yanı sıra, Kafkasya ovalarını farklı bölgelere ayıran nehirler, bölgenin etnik ve kültürel homojenliği açısından çok önemli bir rol oynamıştır. Bu doğal koşullara örnek olarak, güneyde Faş (Rioni) ve Çoruh havzaları çoğunlukla tek bir halk tarafından iskân edilmiş ve düzgün sınırlara sahip bir etnik bölgenin oluşmasına yardımcı olmuşken, doğuda Kura'nın suladığı topraklar hem Müslüman halklar hem de Gürcüler tarafından paylaşıldığı için böyle bir bütünlük oluşmamıştı. Yine de Aras nehri iyi bir şekilde sınırlandırılabilen bir bölge oluşturuyordu ve aynı şey Ermeniler ile Müslüman halkların birlikte yaşadığı Aras vadisi için de söylenebilirdi. Kafkasya, Azak denizi, Karadeniz ve Hazar Denizi'ni birbirine bağlayan su yolları nedeniyle stratejik bir düğüm noktası gibi görünse bile Orta Avrupa ve Balkanlar'da olduğundan çok daha az kullanım ve etkiye sahipti. Su yollarının nehir taşımacılığı ve ticaret üzerindeki etkisi bazen yerel önemdeydi ancak doğal faktörler -akıntılar, gelgitler, dalgalanmalar ve kıyı bölgelerindeki sığılıklar- bölgeyi Balkanlar'a kıyasla su yoluyla nüfuz etmeye çok daha zor hale getiriyordu. Bu durum, Balkanlar'da ulaşımının büyük bir kısmını su yoluyla sağlayan Osmanlı birliklerinin Kafkasya bölgesinde ve İran platosunda faaliyet göstermesinin neden daha zor olduğunu açıklamaya yardımcı olmaktadır.¹⁰

¹⁰ Osmanlı askerî lojistiği hakkında bkz: (Murphey, 1999, 65-83).

Bu süreçte dağlar, denizler ve su yollarının yanı sıra bozkır ve çayırlar da önemli bir rol oynamıştır. Bozkır ve çayırlar Kafkasya'nın kuzeybatı ve orta kısımlarında yer alır. Kuban ovasının kuzeyinde ve yüksek kesimlerinde ormanlarla çevrili bozkırlar vardır. Verimli kara toprak işlenir ve çayırlar çoğunlukla koyunlar için kış otlığı olarak kullanılıyordu. Terek-Kuma ovalarının ve Hazar kıyı şeridinin büyük bölümünde çöl ve yarı çöllere karşılaşılrken, deltada ve Terek'in taşkın yataklarında sulak alanlar ve bataklık çevresinde gelişen ormanlar ön plandaydı. Kura-Aras ovaları ve Apşeron yarımadası gibi güneydoğu Kafkasya'nın kurak bölgelerinde de çöller ve yarı çöller bulunuyordu. Yarı çöller kış otlığı ve pamuk gibi sulama kültürleri için kullanılıyordu. Güneyde Kura-Aras ovaları, sert iklim koşulları ve dezavantajlı arazi koşulları nedeniyle genellikle insansız kalmıştır.

Kafkasya'nın farklı bölgelerinde yaşayan bazı halklar için dağlar, savaş zamanlarında gerilla taktikleri uyguladıkları, düşmana pusu kurdukları ve yıldırım harekâtı düzenledikleri bir sığınak ve korunak olmuştur. Bu bölge teorik olarak kontrol altına alındıktan sonra bile gerilla grupları dağlardaki ulaşılması zor üslerinden inerek haberleşme hatlarına, hazırlıksız birliklere ve ikmal noktalarına baskınlar düzenlerlerdi. Bu dağlık bölgelerde bazı stratejik geçitler birliklerin hareketi, iletişimi ve lojistiği açısından büyük öneme sahip olmuştur.

XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde, ana zincir üzerinde kuzeyden güneye iki ana ulaşım hattı vardı. Birinci güzergâh Dağıstan dağları ile deniz arasında Hazar'ın deniz kıyısını takip etmektedir. Kafkas dağları ile Hazar Denizi arasındaki en dar geçit, yaklaşık üç kilometre genişliğindeki Derbend geçididir.¹¹ Bu hat her zaman orduların Kafkasya'dan geçtiği tarihi bir karayolu olmakla beraber Hazar Denizi'ne dökülen Volga ve Kura-Aras ile stratejik bütünlüğünden kaynaklanan büyük bir öneme sahip olmuştur. Dahası Avrasya bozkırlarının halkları ile Yakın Doğu halkları arasında bir karşılaşma noktası olmuştur. Tarihsel olarak, stratejik konumu sayesinde bu geçit hükümdarların kuzey ve güney arasındaki kara trafiğini izlemelerine olanak sağlamış, imparatorluk idarecilerinin zengin Hazar eyaletlerini kuzeybatıdan gelecek saldırılara karşı güvence altına aldıkları en önemli karakolunu oluşturmuştur. İkinci alternatif ise, Vladikavkaz'dan Tiflis'e uzanan Gürcü Askerî Yolu boyunca, kuzeyden güneye doğru sıradağların arasından geçmektir.¹² Bu rota ancak 1760'larda keşfedilmiş ve 1790'larda büyük ölçekli taşımacılık için kullanılabilir bir yol haline getirilmiştir. Başka ikincil güzergâhlar mevcutsa da bunlar ticaret ya da askerî operasyonlar için uygun değildi. Kafkasya'nın batı kesiminde yer alan ve yaklaşık 400 km uzunluğundaki Karadeniz sahili, dağların arasından geçen etkili bir güzergâh olarak hiçbir zaman hizmet vermedi. Çeşitli doğal engellerle çevrili, az sayıda uygun yol ve geçitle donatılmış ve saldırgan kabilelerin yaşadığı bu bölge, hiçbir zaman bölgeye nüfuz edilebilecek ve fethedilebilecek bir askeri güzergâh olarak hizmet etmemiştir. Dahası, önceki yüzyıllarda Cenevizli tüccarlar tarafından kullanılan yollar sahili takip etmek yerine tepeleri aşıyor

¹¹ Derbent geçidi hakkında bkz: (Rahîmizâde, 2001, s. 48-51; Baddeley, 1940, s. 155).

¹² Daryal geçidi üzerine detaylar için bkz: (Allen, 1970, s. 299-307; Anisimov, 1926, s. 175-182).

ve böylece iç bölgeleri Karadeniz limanlarına bağlıyordu. Bu yollar yakın iç bölgelere giden bir hat sunuyordu ancak bu rota kuzey-güney iletişimi açısından sınırlı bir kullanıma sahipti.

Kafkasya'daki temel coğrafi bölünmeler sadece bölgenin kuzey ve güneyini değil, aynı zamanda doğu ve batısını da birbirinden ayırmaktadır. Sıradağların ortasında iki grup yayla çıkıntı yapar ve ana dağ sırasını eğik açılarla böler. Kuzeyde Stavropol tepeleri ovalara doğru iner. Güneyde ise Surami dağları, Anadolu platosu ile Kafkasya'nın tepelerini birbirine bağlar. Anadolu'nun stratejik öneme sahip kuzeydoğu kesimi ile Hazar-İran bölgesi arasındaki coğrafi ayırım hattı her zaman Surami sıradağları ve genel olarak güney-güneydoğu yönünde uzanan Zagros dağlarının ana hattı olmuştur.

Kafkasya bölgesinde doğu-batı iletişimi her zaman büyük engellerle karşılaşmıştır. Örneğin, 1823 yılında, muhtemelen yüzyıllardır ilk defa, Kafkasya'yı aşarak Redutkale'den Bakü'ye, yani Karadeniz kıyısından Hazar denizi kıyısına mal sevk edildi.¹³ Gerçekten de antik çağlardan beri bir denizden diğerine gitmenin yolu Kafkasya'nın güneyinden geçmek değil, kuzeydeki nehirlerde bir aşağı bir yukarı kürek çekmekti: Azak Denizi'nden Don nehrinin üst taraflarına doğru gidilir, bozkır boyunca kürek çekilerek ilerlenir, sonra tekneler Volga'ya indirilir ve Astrahan'a kadar yüzdürülür. Buradan da insan ve mallar su yoluyla Hazar'a taşınırdı. Dolayısıyla Kafkasya'nın coğrafi konumu kısmen emperyal devletlerin ilerlemesini kolaylaştıran su yolları bağlamında analiz edilmelidir: Karadeniz ve Hazar Denizi'nin stratejik önemi ve diğer su yollarına bağlantı noktaları, komşu imparatorlukların büyük stratejileri açısından bölgenin önemini artırmaktadır. Örneğin, Redutkale limanı, çevre bölgeleri -Megrel, İmereti, Gürel ve Abhazya- takviye etmek için doğu Karadeniz kıyısındaki en avantajlı noktalardan biri olmasına rağmen, Hobi nehri ilkbaharda taşımacılığı için uygun değildi. Ayrıca bölgenin iklimi un ve ekmeğin stoklarını uzun süre depolamaya da elverişli değildi. Kafkasya'nın Balkanlar ve Orta Asya arasında bir eşik ya da köprü olarak oynadığı rol, askerî olduğu kadar ticarî bir öneme de sahipti.¹⁴

Tarihsel serüven içerisinde Bizans (Doğu Roma), Osmanlı ve Rusya İmparatorlukları gibi bir dizi emperyal yapı çeşitli zaman aralıklarında Karadeniz'i stratejik amaç ve çıkarlarının merkezinde tutmuş ancak bu doğrudan bu deniz ve dolaylı olarak hinterlandının bahsi geçen bu imparatorlukların tarihindeki rolü hakkında yeterli araştırma yapılmamıştır (King, 2008, s.

¹³ 1804 yılında Megrel, Osmanlılar tarafından garnizon olarak kullanılan Poti (Faş) kalesinin yaklaşık 20 km kuzeyinde - Anakliya'nın dört saat güneyinde ve Poti'nin iki saat kuzeyinde- Hobi nehrinin sol kıyısında Redutkale/Kemhal adında bir kale inşa eden Ruslar tarafından garnizon haline getirildi. Kısa bir süre sonra Redutkale, İ. V. Gudoviç'in kendi inisiyatifiyle verdiği emirle güçlendirildi. 1806-1812 Rusya-Osmanlı savaşının başlangıcında, Poti'de garnizon kuran Osmanlı birlikleri Redutkale'ye iki kez baskın girişiminde bulundu ancak başarısız oldular. 1810 yılına gelindiğinde, Abhazya'yı himaye eden Faş (Poti), Anapa ve Suhumkale'deki Osmanlı kaleleri Ruslar tarafından ele geçirildi. Bu koşullar altında Redutkale stratejik önemini kaybedecek ve bir deniz ikmal noktasına dönüşecekti (Potto, 1994, s. 401-404). Bükreş Antlaşması yine de Rusya'yı bu stratejik kaleleri Osmanlılara geri vermeye zorladı ancak Rusya komuta kademesi Redutkale'yi mühimmat ve diğer ihtiyaçların taşınmasının önünü açmak için ticarî bir ileri karakol olarak tutarak Megrel kıyılarında Osmanlılardan elde ettiği askerî avantajı boşa harcamayacaktı.

¹⁴ Karadeniz limanlarından Tiflis'e olan mesafe 320-480 km arasında değişiyordu; Poti'den 330 km; Redutkale'den 360 km; Suhumkale'den 485 km; St. Nikolay'dan 345 km, bkz: (Uşakov, 1836, p. 16).

5-11).¹⁵ Karadeniz, batıdaki Burgaz limanından doğudaki Batum limanına kadar 1.174 km boyunca uzanır; kuzeydeki Kırım burnundan güneydeki İnebolu limanına kadar olan mesafe ise sadece 260 km'dir. Batı ucu, Karadeniz'in Ege ve Akdeniz'e bağlandığı İstanbul Boğazı'nda yer alırken, doğu ucu ise Kafkas dağlarından gelen kar sularıyla beslenen Rioni nehri üzerinde yer almaktadır. Karadeniz, batı ve doğu yakalarından sırasıyla Tuna ve Faş (Rioni) gibi önemli nehirlerle beslenir ve her ikisi de döküldükleri yerlerde saat yönünün tersine akıntılara sebep olurlar. Kuzeydoğuda Don nehri Azak Denizi'ne ve Kerç boğazı yoluyla Karadeniz'e dökülür. Güneybatıda bir başka boğaz olan İstanbul boğazı, bir üst akıntının daha soğuk olan Karadeniz suyunu Marmara Denizi'ne ve oradan da Çanakkale boğazı yoluyla Akdeniz'e taşımalarını sağlar. Karadeniz'in su seviyesi İstanbul boğazı ve Marmara denizinden daha yüksek olup, İstanbul boğazının kuzey ve güney yakaları arasındaki yükseklik farkı neredeyse 40 santim kadardır. Bu da kuzeyden güneye doğru güçlü yüzey akıntılarını yol açmaktadır. Tüm bu su yolları, bölgenin ötesindeki farklı bölge ve devletlerin arasındaki bir iletişim yolu olarak hizmet vermektedir. Tuna nehri yukarı doğru takip edilirse, Macaristan ovası ve Alpler geçilerek Avrupa'nın merkezine kolayca ulaşılabilir; Faş (Rioni) takip edilirse, Kafkasya'da bulunan kaynağına varılabilirdi. Kırım, kuzeydeki Avrasya bozkırına açılan bir kapıydı; Karadeniz'in güneydeki burunlar ise Anadolu yaylalarına uzanıyordu.

Karadeniz'i çevreleyen bölge etnik köken, din, kültür ve gelenek açısından oldukça karışık ve çeşitli olagelmıştır. Genel olarak bakıldığında bölgenin ana gövdesi Balkanlar'dan Kafkas dağlarına ve Deşt-i Kıpçak'tan Orta Anadolu'ya kadar uzanan deniz ve kıyılarıdır. Tarihsel açıdan yaklaşıldığında, denizin bir kısmı hatta tamamı bazen büyük bir imparatorluk gücü tarafından kontrol edilmiş ancak kıyı şeridi çoğunlukla birçok yerel hükümdar arasında paylaşılmıştır. Karadeniz'in imparatorluklar tarihindeki stratejik önemini anlamak için öncelikle nehirler ve denizler gibi diğer su yollarıyla bağlantı noktalarına odaklanmak gerekir. Bu sebeple İstanbul sarıh bir analiz için uygun bir başlangıç noktası olarak kabul edilebilir.

İstanbul'un coğrafi konumu, doğu ile batı, kuzey ile güney, Karadeniz ile Akdeniz ve Avrupa ile Asya arasındaki geçişleri izlemesi, onu hem Avrupa hem de Asya'daki iktisadî ve stratejik hedef ve çıkarlar açısından emperyal siyasî bir yapı için oldukça mühim kılmıştır. Bu nedenle, Karadeniz ve Akdeniz bölgelerine açılan önemli bir geçit olarak İstanbul'un rolü, emperyal stratejinin yanı sıra emperyal ideolojinin formüle edilmesinde de bir faktör olmuştur.¹⁶ Bizans tarihinde zaman zaman imparatorluğun neredeyse tüm bölgeleri istila edilmiş ve sadece kuşatma altındaki Konstantinopolis şehri ayakta kalabilmiştir. Ancak başkentleri büyük ve güçlü surlarının arkasında güvende olduğu için Bizanslı yöneticiler güçlerini yeniden kazanabilmiş ve kaybedilen bölgeleri yeniden ele geçirebilmişlerdir. Osmanlılar için Konstantinopolis'in (İstanbul) ele geçirilmesi statüsel açıdan ciddi bir sıçrama anlamına geliyor ve Osmanlı

¹⁵ Karadeniz tarihi için bkz. KING, Charles. (2007). *The Black Sea: A History*. Oxford: Oxford University Press.; ASCHERSON, Neal. (2007). *Black Sea: The Birthplace of Civilisation and Barbarism*. London: Random House.

¹⁶ XIX. yüzyılın başında İstanbul çevresinde kurulan savunma sistemi için bkz. Rossiiskii Gosudarstvennyi Voenno-Istoricheskii Arkhiv, fond: 450, opis': 1, delo: 705, s. 1-9ob [Bundan sonra RGVIA].

Devleti'ni Roma'nın varisi haline getiriyordu. Ancak sadece İstanbul değil, diğer tüm liman ve kaleler Karadeniz'deki Osmanlı savunma sisteminin tamamlayıcı parçaları olarak görülmelidir.

İstanbul'un 1453'te ele geçirilmesini birkaç on yıl içinde tüm Karadeniz kıyı şeridinin Osmanlı hâkimiyetine girmesi izledi ancak Osmanlılar genellikle ilhâk yoluna başvurmak yerine yerel beyler aracılığıyla bu bölgeleri yönetmeyi tercih ettiler. 1460'larda Anadolu'nun Karadeniz kıyılarının neredeyse tamamının fethinden sonra Osmanlılar gözlerini denizin öte yakasına çevirmiş ve 1475'te Don nehrinin ağzındaki Kefe ve Azak ile 1479'da Anapa gibi Karadeniz çevresindeki büyük liman ve kalelerin kontrolünü ele geçirmişlerdir. Akkerman ve Kili kaleleri (her ikisi de önemli ticaret merkezleriydi) II. Bayezid'in tahta çıkmasının ardından 1484 yılında ele geçirildi. Karadeniz, Çanakkale ve İstanbul boğazına girmeleri engellenen diğer devletlerin tüccarlarına kapalı bir "Osmanlı gölü" haline geldi. Bölge ticareti tedricen Osmanlıların kontrolü altına girdi.¹⁷ Osmanlı devleti tarihsel olarak Karadeniz kıyılarının tamamını kontrol edebilen ilk imparatorluktu dolayısıyla İstanbul, malların geçtiği ve vergilendirilebildiği ya da Osmanlı başkentinin giderek artan nüfusunu beslemek için kullanılabilirdiği bir ticaret merkezi haline geldi. Osmanlılar, XV. yüzyılın sonlarındaki fetihlerden XVIII. yüzyılın sonlarında denizin Avrupalı donanmalara ve tüccarlara açılmasına kadar üç yüzyıl boyunca Karadeniz'i kontrollerinde tuttular. II. Bayezid, Karadeniz'deki deniz üstünlüğünü pekiştirmek için 1498 yılında hem donanmanın sayısal büyüklüğünü artırdı hem de deneyimli korsanları donanma kaptanı olarak görevlendirdi. Korsanlık, sonraki yüzyıllarda Osmanlı denizcileri için en önemli denizcilik ve donanma okulu olarak işlev görecekti ve korsanlar en başarılı Osmanlı amirallerini yetiştirecekti. Korsanlık ile Osmanlı imparatorluk donanması arasındaki yakın bağı kuran II. Bayezid olmuştur (Imber, 2002, s. 40).

İstanbul ve Çanakkale boğazlarının kontrolünün sağlanması, İstanbul'un ele geçirilmesinin anahtarlarından biriydi. Bu, fetihten sonra da yeni Osmanlı başkentinin güvenliğinin değişmez bir unsuruydu. Bu nedenlerle Karadeniz, Osmanlı tahayyülünde ve Osmanlı büyük stratejisinde hayati bir konuma sahipti. Karadeniz, Osmanlı sultanının etki alanının, güneyde Anadolu'nun kalbi ve kuzeyde Deşt-i Kıpçak tarafından sınırlanan ve deniz ile kuzeyde yavaş yavaş ortaya çıkan tehditler arasında bir tampon görevi gören ayrı bir bölge olarak kabul edildi. Osmanlılar coğrafya, güvenlik, ticaret ve devlet inşası arasındaki ilişkileri, bölgede kendilerinden önce varolmuş imparatorluklardan çok daha iyi anlamışlardı (Ágoston, 2009, s. 57-59). Bu bağlamda, İstanbul boğazından Kırım limanlarına ve Kerç boğazına kadar uzanan Karadeniz'in kuzey kıyı hattı, imparatorluk merkezinden atanan yöneticiler tarafından yönetilen vilayetler haline geldi. Güney kıyı şeridi de aynı şekilde eyalet yönetimlerine bölündü. Kafkasya sahili, hiçbir zaman doğrudan yönetilen bir bölge olmamasına rağmen, müstahkem limanlardaki garnizonların hakimiyetindeydi.

¹⁷ Bazı araştırmacılara göre, 1453'te İstanbul'un ele geçirilmesinin ardından Karadeniz'in Osmanlılar tarafından doğrudan dış ticarete kademeli olarak kapatılması hem tabi halkları hem de Osmanlı Müslümanları için birinci dereceden bir felaketti (Kortepeter, 1966, s. 86).

Karadeniz havzasının coğrafyası Ruslara, Osmanlılara kıyasla daha fazla stratejik seçenek ve fırsat sunuyordu. Kuzeyden denize dökülen büyük nehirler, büyük orduların veya malların uzak mesafelere hızlı geçişini kolaylaştırıyordu. Malların su yollarında taşınması ve sey-rüsefere elverişli mevsimlerde geçitlerin birbirine bağlanması açık ara en verimli ulaşım şekliydi. Bu bağlamda, tekrarlanan sevkiyat gecikmelerinden kaçınmak için geçitlerin yerine kanallar inşa etmek faydalı olabilirdi ancak kuzey Karadeniz'in bataklık arazisi, özellikle imparatorluğun çevresinde bu tür projeleri zorlaştırıyordu. Coğrafya, kuzeydeki nehir başlarını elinde tutan devletin eninde sonunda nehir ağızlarını elinde tutanlardan geri almak için savaşmasını son derece muhtemel kılıyordu (Parker, 1968, s. 20). Karadeniz'in kendisi bölgede faaliyet gösteren herhangi bir ordunun malzeme nakliyesi için hayati önem taşıyordu ve hem tabii, hem de insan yapımı kalelerin gücü, birliklerin ve malzemelerin nakliyesini engellemede önemli bir rol oynuyordu (LeDonne, 2006, 1-41).

Limanlar ve kaleler Osmanlı yönetim sistemi için çok önemliydi (RGVIA, fond: 450, opis': 1, delo: 454, s. 1-30ob). Kaleler, emredildiklerinde Osmanlılara boyun eğen ancak bunun dışında özerk hareket eden yerel savaş lordlarının elinde olabilirdi. Bu bağlamda, Osmanlı merkezi hükümeti tarafından nispeten düşük maliyetli bir strateji uygulanmıştır. Stratejik kale ve limanlara sahip olmak, denizin kontrolünü sağlamış ve Osmanlılara iç kesimlerdeki en güçlü yerel siyasî oluşumlarla anlaşmalar yapmak için koz vermiştir. Bu anlaşmalar, haraç ve sultana bağlılık karşılığında iç işlerinde bir dereceye kadar özerklik sağlıyordu. Ancak bu strateji belli bir miktar risk de içeriyordu. Doğrudan Osmanlı askerî gücünün noktaları -nehirler ve limanlardaki müstahkem garnizonlar- vasallar isyan etmeye karar verdiğinde saldırı hedefiydi ve güçlü yerli yöneticilerle hami-mahmi ilişkileri ancak mahmi başka bir potansiyel hamiden daha iyi bir teklif almadığı sürece ve ayrıca hamiden korkulduğu sürece istikrarlıydı.

Kaleler, Karadeniz kıyı hattının savunmasında en önemli unsurdur. Arazi, iklim ve seyrek nüfus, orduların hareket edebileceği mevcut yolların sayısını sınırlıyordu. İstilacı bir ordu yürüyüş hattı üzerindeki kaleleri düşürmek zorundaydı aksi takdirde arkadan gelecek saldırılara ve ikmal hatlarının yerleşik garnizon tarafından tahrip edilmesine maruz kalırdı. Ayrıca kaleler, yedek birlikler için ikmal deposu ve üs görevi görerek saldırı harekâtına yardımcı olabilirdi. Karadeniz'in kuzey kıyısında yer alan kalelerin kontrolü için verilen mücadele, XVIII. yüzyıldaki büyük Rusya-Osmanlı seferlerine damgasını vurmuştur. Batıdan doğuya Tuna, Dinyester (Turla), Bug, Dinyeper (Özü), Don (Ten) ve Kuban nehirleri, Karadeniz'in kuzey kıyı şeridinde bölgesel ticaret, kontrol ve güvenlik için hayati öneme sahip doğal iletişim ve ulaşım hatlarıydı. Osmanlıların Karadeniz ve Azak Denizi'nin, bozkırların ve genellikle nehirlerin birleştiği noktalarda ele geçirdikleri ya da inşa ettikleri kilit kaleler ve askerî tahkimatlar, hükümranlıklarına tabi olan vassal devletler üzerindeki kontrolleri ile birlikte, yüzyıllar boyunca Karadeniz'in yakın bölgesinde yüksek derecede güvenlik sağlamalarına olanak tanımıştır. Bu kaleler, Karadeniz'in kuzey kıyıları ve ötesindeki düşman komşuların akınlarına karşı Osmanlı sınırını koruyan devasa ve hayati kalelerdi. Karadeniz'in yüzyıllar boyunca bir Osmanlı gölü olarak kalmasını sağlayan her şeyden önce bu kalelerin gücüydü.

Batıdan doğuya doğru en önemli kaleler Tuna deltasında veya yakınında İbrail, İsakçı, İsmail, Tulça ve Kili¹⁸; Dinyester’de Bender ve bu nehrin ağzında Akkerman; Dinyeper’de Oçakov (Özü); Kırım yarımadasının kıstağında Orkapı ve güney Kırım kıyısında ise Kefe idi; Azak Denizi’nin ağzında Kerç, Kırım yarımadasının doğu yakasında Yenikale ve Azak denizinin Karadeniz’e açıldığı boğazların karşısında Taman ve son olarak Don nehrinin Azak Denizi’ne döküldüğü yerde Azak. Ayrıca, Karadeniz’in kuzeydoğu kıyısı, her şeyden önce Taman yarımadasını herhangi bir deniz saldırısına karşı güvence altına almak için inşa edilen Taman, Temrük, Kızıltaş, Adahun, Boğaz ve Acu Osmanlı kaleleri tarafından da güvence altına alınmıştır (Bilge, 2023, II, s. 137-194). XVIII. yüzyılda bu kaleler, Rusya imparatorluğunun güneye doğru genişlemesine karşı güçlü ve önemli birer engel oluşturmuştur.¹⁹

Karadeniz’in kuzey kıyılarını çevreleyen bu kaleler zinciri, Kırım Tatarları tarafından sağlanan bozkır kontrolü ile birleşince, Bizans’ın yıkılışından XVIII. yüzyılın ikinci yarısına kadar geçen üç asır boyunca Osmanlıların kuzey sınırlarında bulunan herhangi bir gücün -Habsburglar, Lehler ya da Ruslar- Karadeniz üzerindeki Osmanlı hakimiyetine ciddi bir meydan okuma tehdidinin çok az olduğu anlamına geliyordu. Kondominyum yoluyla imparatorluğun avantajları ve tehlikeleri, Osmanlıların XV. yüzyıldan XVII. yüzyıla kadar deniz çevresindeki iki grupla olan ilişkilerinde açıkça görülüyordu: Kırım hanları ve Gürcü hükümdarları. İlk olarak, Kırım Tatarları Türkî bir dil konuşuyorlar ve Müslüman olarak Osmanlılarla aynı kültürel atmosferin parçasıydılar. Kırım hanı kendi işlerini idare ediyor ve zaman zaman Osmanlı sarayından tamamen bağımsız bir dış politika yürütüyordu. Tatarların Lehistan, Rusya ve hatta Eflak ve Boğdan şehirlerine ve kervanlarına yaptıkları akınlar, denizin kuzeyindeki Osmanlılar için potansiyel saldırganları savuşturmak ve isyankâr Hıristiyan vassaları kontrol etmek için kullanışlı bir araçtı. Ancak Giray hanlarının bağımsızlığı, zaman zaman Osmanlıların stratejik çıkarlarına aykırı politikalar izleyebilecekleri anlamına da geliyordu. Tatar akınları sık sık Lehistan ve Rusya (Moskof) ile geniş çaplı savaşlara yol açma tehdidinde bulunuyordu.²⁰ Aslında, XVII. yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlıların Tatarlara yönelik politikası, onları kuzeyli güçlere karşı bir kaldıraç olarak kullanmaktan ziyade pervasız akınlarını kontrol etme girişimlerini içeriyordu. Sorun, Girayların meşruiyetinin ve devletlerinin siyasî ekonomisinin köle ticaretine ve yağmaya bağlı olmasıydı (Kortepeter, 1966a, 86-113).²¹ Yine de Kırım hanları Osmanlılar için bir ayak bağı olsa da devletleri Osmanlı büyük stratejisinde ve Karadeniz hâkimiyetinde çok

¹⁸ Osmanlıların Tuna hattındaki savunma sistemi ve İbrail kalesi üzerine tafsilatlı bir çalışma için bkz: ENGİN, Hakan. (2024). *Teşkilat, Tahkimat ve Mali Yapısıyla Osmanlılarda Serhaddin Savunması*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.

¹⁹ Rusya imparatorluğunun güneye doğru genişleme süreci için bkz: (Kappeler, 1993, s. 139-176; Forsyth, 2013, VII.-VIII.-IX. bölümler).

²⁰ XVI. yüzyılın ortasından sonuna kadar olan süreçte Osmanlı ve Moskof arasında Kuzey Kafkasya’da seyreden mücadeleye için bkz: YAŞAR, Murat. (2022). *The North Caucasus Borderland: Between Muscovy and the Ottoman Empire, 1555-1605*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

²¹ Osmanlılar ve Kırım Tatarları arasındaki simbiyotik ilişkinin detayları için bkz: (Kortepeter, 1966b, s. 139-166; Fisher, 1972a, s. 575-594; 1972b, s. 368-381; Kizilov, 2007, s. 1-31).

önemli bir rol oynadı. Osmanlılar ve hanlar hayatta kalabilmek için birbirlerine bağımlıydılar.²² Kırım hanları Osmanlılar tarafından Karadeniz'in kara güvenliğini sağlamakla görevlendirilmiş olsalar da hanlığın bürokratik yapısı ve askerî sistemi Rusya'nın XVIII. yüzyılda güneye doğru askerî ve demografik ilerlemesine dayanacak şekilde tasarlanmamıştı.

Karadeniz bölgesinin zengin doğal kaynakları ve ticarî potansiyeli -hem kara hem de su yolları üzerinden- Osmanlı imparatorluk merkezine, tüm imparatorluğun gücü ve refahında önemli bir rol oynayan ve Osmanlı'nın diğer cephelerde genişleme kabiliyetine katkıda bulunan bir hinterland sağladı. Öte yandan, Ruslar için Karadeniz'in kuzeyindeki bu bölgenin tarımsal kaynaklarının ve iletişiminin kontrolü, güneye doğru genişleme stratejisinin bütünü açısından hayati önem taşıyordu (Keçeci, 2022, s. 42-43). Osmanlılar, Karadeniz savunma hattını korumak ve Rusya'nın denize erişimini engellemek için bükülmez bir kararlılık sergiledi. Osmanlıların 1711 yılında Ruslara karşı Prut'ta kazandığı ve Azak'ın geri alınmasıyla sonuçlanan zaferin ardından, Osmanlı ve Rusya imparatorlukları XVIII. yüzyıl boyunca üç büyük savaş yaşadı: 1736'dan 1739'a, 1768'den 1774'e ve 1787'den 1792'ye kadar. 1768 yılına kadar Osmanlı savunma hattı ve askeri lojistiği büyük ölçüde sağlam kaldı ancak son iki savaş Osmanlılar için yıkıcı oldu ve sırasıyla 1774 ve 1792'de Küçük Kaynarca ve Yaş Antlaşmaları'nı imzalamak zorunda kaldılar. Osmanlılar bu iki savaşta yenilgi sonucunda Kılburun, Yenikale, Kerç, Oçakov (Özü), Taman, Temrük, Kızıltaş, Adahun, Boğaz ve Acu gibi önemli kalelerini Ruslara karşı kaybetti.

Bu karmaşık Osmanlı savunma sisteminde, Azak kalesinin batı ve doğu kale hatları arasındaki bağlantı olarak hayati coğrafi konumu, stratejik ve askerî önemini artırmış ve daha sonra Ruslar tarafından stratejik bir merkez haline getirilmiştir.²³ Karadeniz'in kuzeydoğu ve doğu bölgesinde, Azak'tan Tiflis'e ve Kerç'ten Kızılyar'a kadar, kaleleri, istihkâmları, tabyaları, ve depoları birbirine bağlayan askerî ve ulaşım yollarına dayanan Osmanlı güvenlik hattının sürdürülmesi zordu çünkü güvenliği yerel halkın yardımına çok fazla bağlıydı. Ruslar kilit önemdeki Azak-Mozdok askerî hattını Kafkasya'nın iç kesimlerinde kontrol ve savaşın özel ihtiyaçlarına uygun olarak tasarladılar. Bu hat tamamlandığında batıda Azov'dan Sv. Dmitriia (Rostov), Stavropol, Aleksandrovsk ve Terek nehri üzerinde kuzey-orta Kafkasya'da stratejik bir konuma sahip olan Mozdok kalesine kadar uzanıyordu.²⁴ Azov-Mozdok askerî hattı hem büyük kaleleri hem de daha küçük kaleleri içeriyordu. Amacı Rusya topraklarını ve ikmal hatlarını yerel halkın baskınlarına ve bazı durumlarda Osmanlı saldırılarına karşı korumaktı. Ancak kaleler aynı zamanda güneye doğru ilerlemenin başlatılabileceği üslerdi.

²² BENNIGSEN, Alexandre. vd. (1978). *Le Khanat de Crimée dans les Archives du Musée du Palais de Topkapi*. Paris: Mouton. Bu çalışma hakkında kapsamlı bir inceleme için bkz. (Ostapchuk, 1982, s. 500-528).

²³ Azak'ın önemi hakkında bkz: (Fisher, 1973, 161-174).

²⁴ Stavropol kalesi, Don deltası ile Mozdok arasında stratejik bir konum haricinde uzun süre varlığını sürdürürken, Vladikavkaz ise Terek havzasında büyük bir stratejik öneme sahipti. Terek'in aktığı geçitlerin girişini korumuş, karadaki önemli iletişim ve ulaşım yollarını kontrol etmesi nedeniyle Kafkasya'nın tüm savaşlarında kilit bir yere sahip olmuştur.

Mozdok'ta askeri hat ikiye ayrılıyor, bunlardan biri Naur ve Gerki-Sunjensk tabyaları üzerinden doğuya doğru devam ediyor ve sonunda Terek nehrinin Hazar denizine döküldüğü yere yakın olan Kızılyar kalesine ulaşıyordu. Kızılyar kalesi Rusya'nın Hazar su yolunu kontrol etme ve kullanma kabiliyetini güçlendirdi.²⁵ İkinci hat güneye doğru ilerleyerek Osetya'dan ve Kafkas sıradağlarından geçerek Tiflis kalesine kadar uzanıyordu. Bu askerî hat bir dizi kale, daha küçük kaleler ve müstahkem ikmal merkezleri içeriyordu ve Kafkas dağları üzerinden Gürcü Askerî Yolu boyunca Gürcistan'a giden ana güzergahı koruyordu. Bu kale ve istihkâm hattı, kilit iletişim ve ikmal hatlarını güvence altına alarak ve çevredeki bölgelerin hâkimiyetini kolaylaştırarak Rusya'nın güneye doğru genişlemesini sağlamak için uzun vadeli büyük bir stratejinin parçası olarak oluşturuldu.

Ruslar Yenikale ve Kerç kalelerini ellerinde tutarak Azak Denizi ve Karadeniz arasındaki iletişim ve ulaşımı güvence altına almışlardı. Bununla birlikte, XVIII. yüzyılın sonunda bile ne Karadeniz'in kuzeydoğu kıyısındaki askerî güçlerini pekiştirecek ne de bölgeyi daha fazla yayılmak için iktisadî ve lojistik bir üs haline getirecek kadar güçlü değillerdi. Karadeniz havzasının yaklaşık dört yüz kilometre uzunluğundaki kuzeydoğu suları sığ ve kötü korunaklı olma handikapına sahipti ve yolların yokluğu da malların deniz kıyısına taşınmasını engelliyordu. Kuban havzasında seyrüsefer riskliydi ve havza uygun doğal tesislere ya da limanlara sahip değildi.

Daha batıda Karadeniz kıyısındaki Rus limanları, her şeyden önce yeni ekilmeye başlanan bozkır buğdayı karşılığında Akdeniz ürünlerini büyük miktarlarda ithal etmek için gelişti. II. Yekaterina'nın bölgeyi ele geçirmesini takip eden yıllarda bölgenin nüfusu ve iktisadî hacmi muazzam bir şekilde büyüdü. 1827 yılına gelindiğinde üç kıyı vilayeti olan Yekaterinoslav, Herson ve Tauride'ye akın eden kolonizatörlerin erkek nüfusu neredeyse 800.000'e ulaşmıştı. 1802 yılında Rusya'nın dış ticaretinin %5'inden azı Karadeniz limanlarından geçerken, 1816'da bu oran neredeyse dörtte bire yükselmişti. O zamana kadar Rusya'nın buğday ihracatının neredeyse %70'i yeni aldığı ya da inşa ettiği Karadeniz limanlarından geçiyordu (Drujinina, 1959, 254-255; 1970, s. 335-338; 1981, s. 12-13). Pazar odaklı tarım ve diğer ticarî faaliyetlerden elde edilen gelir, Rus hazinesi için olduğu kadar bölgedeki ekonomik kalkınma için de oldukça önemliydi.

Don nehrinin döküldüğü yerde bulunan Taganrog limanı XVIII. yüzyılda önem kazandı. Ancak su yolları ve limanlarla Rusya'nın orta bölgelerine bağlı olmasına rağmen ciddi dezavantajlardan muzdaripti. Azak denizi Kasım ayından Mart'a kadar donuyor ve Taman boğazında hiçbir zaman derin su gemilerine izin verecek kadar su yoktu. (de Reuilly, 1806, s. 280). Odessa, 1794 yılında Dinyester ve Bug nehirlerinin ağızları arasında kurulmuş ve Karadeniz'in en büyük limanlarından biri haline gelmişti. Nüfusu 1823 yılında 30.000 iken yirmi yıl sonra neredeyse 80.000'e ulaştı. Alan açık, derin bir körfezdi ve dalgakıranlarla korunuyordu. Düşük sıcaklık ve don navigasyonu sadece kısa bir süreliğine kesintiye uğrattıyor, bazı yıllarda ise hiç

²⁵ GARUNOVA N. N. – N. D. ÇEKULAEV-BRATÇIKOV. (2011). *Rossiyskaya İmparatorskaya Armiya na Kavkaze v XVIII Veke: İstoriya Kizlyarskogo Garnizona (1735-1800 gg.)*. Mahaçkala: Alef.

kesintiye uğratmıyordu (Guthrie, 1802, s. 25; Herlihy, 1986, s. 121). Buğday ana ihraç ürünüydü. 'Yeni Rusya'nın nüfusu, ekonomisi ve altyapısındaki muazzam büyüme, Rus gücünün batıya, İstanbul'a ve doğuya, Kafkasya'ya doğru yayılmasında hayati bir temel oluştuyordu.

Doğal bir limana ve burunlarla korunan derin koylara sahip olan Sivastopol'un arkası dağlarla çevriliydi. Ticarî bir liman olmaktan ziyade büyük bir deniz üssü olmaya daha uygundu. 1804 yılında ticarete kapatıldı ve müthiş bir donanma inşa edip tedarik edecek altyapı olağanüstü bir hızla oluşturuldu. Bundan böyle Sivastopol, Karadeniz'e hâkim olan ve bu denizin kuzey ve doğu kıyıları arasındaki iletişimini koruyan Rus filosunun karargahı oldu. Karadeniz'deki deniz üstünlüğü Rusya'nın savaş zamanında asker ve askeri malzeme taşınmasına da olanak sağlıyordu. Bu da Balkanlar'da ya da Anadolu'da faaliyet gösteren ordular için çok önemli bir avantaj olabilirdi zira her iki bölgede de kara iletişimi zayıftı, ikmal yolları gerilla baskınlarına karşı savunmasız ve karadan geçinmek nadiren mümkündü. (de Reuilly, 1806, s. 207-208).

XVIII. yüzyılda ve XIX. yüzyılın başlarında Astrahan, yalnızca Hazar Denizi kıyısındaki önemli bir liman değil, aynı zamanda Kafkasya'yı karadan geçen ordular için de önemli bir tedarik deposuydu.²⁶ Askerî teçhizat ve ihtiyaç malzemeleri Astrahan'dan Kızılyar ve Mozdok'a nakledilmiş, buradan da yerel arabacılar bunları dağlar üzerinden Tiflis'e taşımıştır. Ancak bu rota, Rusya'nın Gürcistan'ı ilhak etmesinden sonraki XIX. yüzyılda bile çok hareketli dağ halklarının akınlarına karşı tam olarak güvenli değildi. Tiflis'ten hem sivil hem de askeri trafiğin Kutaisi şehrine ulaşmadan önce Surami geçidini aşması gerekiyordu. Öküzler arazi ve hava koşullarıyla baş edemiyordu ve atların kullanılması gerekiyordu. Kutaisi'den Faş'a (Poti) kadar olan yolculuk çok daha kolaydı: Malzemeler Rioni'den Poti'ye sallarla taşınabiliyordu. Bağdatçık kalesi, Gürcistan'ın merkezinden Karadeniz'e uzanan stratejik rotayı korumak amacıyla Kutaisi'nin güneydoğusundaki Hani boğazında yer alıyordu. Faş (Poti) bölgedeki en iyi limandı ve bu nedenle önemli bir stratejik noktaydı. 1809 yılında Rusya'ya yenilmesine rağmen Osmanlılar, 1812'de Bükreş Antlaşması'nda burayı Ruslardan geri almak için sıkı pazarlıklar yaptı. Osmanlılar, ancak 1828-1829 Rusya-Osmanlı savaşındaki yeni bir yenilginin ardından Poti'yi teslim etmek zorunda kaldılar.²⁷ Odessa limanından kalkan büyük gemiler, 18-20 metreye kadar yaklaşıp yüklerini Poti'deki bariyeri geçebilecek daha küçük teknelere aktarmak zorunda kalsa da bu, Ruslar için büyük bir stratejik kazanımdı.

Kuban vadisindeki tüm kale ve garnizonlar Odessa, Feodosya ve Kerç limanlarından sağlanıyordu, ancak Kafkasya'nın orta ve doğu bölgelerinde konuşlanmış alaylar malzemelerini doğrudan Rusya'nın orta bölgelerinden tedarik ediyordu. Böylece Terek ve Dağıstan ordusu

²⁶ GMELIN, S. Gottlieb. (2013). *Astrakhan Anno 1770: Its History, Geography, Population, Trade, Flora, Fauna and Fisheries*. (çev. Willem M. Floor). Washington: Mage Publishers.

²⁷ Poti (Faş) kalesi hakkında bkz: (Aydın, 1986, s. 67-138). Poti limanı, kıyından birkaç kilometre açta demir atacakları için savaş gemilerine fazla bir olanak sunmuyordu. Dezavantajlı iklimi ve konumuna rağmen Ruslar onu ele geçirecekti çünkü Hindistan ve Çin'deki Buhara ticaretiyle bağlantı kurmak hayati önem taşıyordu.

için sevk edilen erzak, Volga üzerinde 1.100 km'den fazla bir yolculuktan sonra ilk olarak Ast-
rahan'a ulaşip ardından büyük bir kısmı Hazar denizi üzerinden Kuma ağzına naklediliyordu.
Gelen yükler yerel halk tarafından işletilen küçük öküz arabalarına yüklenerek 15-20 günlük
bir yolculuktan sonra nihaî varış noktalarına ulaştırılıyordu (LeDonne, 2006, 1-41).²⁸ Taşıma
şekli hem yavaş hem de pahalıydı. Dahası askerî malzeme açısından da zordu ve bu özellikle
Urallar-Sibirya bölgesinden yalnızca Volga ve Dinyeper'in bahar selleri sırasında gelen silah ve
mühimmat için geçerliydi. Rusya'nın merkezinden Kafkasya bölgesine destek kuvvetlerinin,
teçhizatın ve malzemelerin taşınmasındaki zorluklar, Gürcistan'ın önemli kuvvetlerin yerel
kaynaklardan beslenebileceği ve barındırılabilceği bir üs olarak kazanılmasını daha da önemli
hale getirdi.

Osmanlılar geleneksel olarak Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırların ve Kafkasya'nın ko-
runmasını kendi himayeleri altında olan Kırım Hanlığı'na bırakmakla yetinirken, çeşitli zaman-
larda Karadeniz'in kuzey kıyılarındaki Osmanlı kalelerinden Kırım Tatarlarının bozkır veya ku-
zey Kafkasya'daki çabalarına yakın destek verebiliyorlardı. 1770'lerden önce Osmanlılar, kıs-
men güçlü bir donanma sayesinde, Kafkasya'nın batı kıyılarındaki Abhazya, Megrel, Gürel, İme-
reti ve Samtshe ile ticaret yoluyla köle, kereste, maden ve gıda maddeleri arayışında temel ola-
rak kendi yollarına sahiptiler. İmereti sıradağları bölge için doğudaki istilalara karşı ciddi bir
bariyer oluşturuyordu ancak Rioni nehri boyunca uzanan ovalar, İmereti ve başkenti Kutaisi'yi
Osmanlı deniz ve askeri saldırıları için kolayca erişilebilir hale getiriyordu. Aynı şey, geleneksel
olarak Osmanlı'nın dolaylı kontrolü altında olan Gürel ve Faş (Rioni) nehrinin hemen güneyin-
deki Poti ve Ozurgeti şehirleri için de söylenebilir. Öte yandan Abhazya ve Svanetya'nın çoğu,
nüfuz edilmesi çok zor olan yüksek dağ vadilerinden oluşuyordu. Güneybatıda bulunan
Samtskhe'deki Gürcüler ve başkenti Ahıska, İmereti sıradağlarının güneyindeki yüksek plato-
larda ve tehlikeli sıradağlarda yer alıyordu ve ne İran ne de Osmanlı topraklarından kolayca
ulaşılıyordu.

1774-1812 yılları arasında bölgedeki stratejik kale ya da kaleleri Ruslara kaptıran Os-
manlılar, XVIII. yüzyılın son yirmi yılında kuzeydoğu kıyı şeridinde yeni askeri kaleler oluşturu-
muş ve mevcut kaleleri güçlendirmişti. Batıdan doğuya, Karadeniz'in kuzeydoğu kıyısında
Anapa, Soğucak (Sucukkale) ve Gelincik kaleleri 1780'lerde yeniden inşa edildi;²⁹ İnşaat malze-
melerinin yanı sıra gıda ve diğer malzemelerin İstanbul ile Anadolu'nun İnebolu, Sinop, Samsun

²⁸ Batı Kafkasya kıyısındaki kalelere karadan erzak sağlamak güvenli ve pratik olmadığından, Ruslar topçu ikmali için Kerç boğazı boyunca Azak limanlarını, ancak Sivastopol ve Nikolaev'i kullanacaklardı.

²⁹ Anapa kalesinin yeniden inşası ve sağlamlaştırılması süreci için bkz: (Kesbi, 2012, s. 18-21, s. 54-57; Fedakar, 2014, s. 50-80, s. 82-85). Kuzey Karadeniz kıyısı yalnızca denizden değil aynı zamanda nehir yollarından da beslenmeye ve güçlendirilmeye bağlıydı; Kuban'ın ağzından İnguri'ye olan mesafe 430 km idi ve açık bir limanı olan Anapa kalesi Kuban'ın batı ağzından 35 km uzaktaydı. Bu geniş kıyı şeridi, bazıları davetsiz misafirlere karşı doğal olarak iyi korunan, bazıları ise ucuz bakım ve onarımlarla aynı avantajları elde edecek olan çeşitli demirleme yerleri sunuyordu. Amfibi saldırının gerçekleştirilebilmesi için en uygun ve avantajlı konum güneybatıydı. Çünkü kıyının bu kısmı, savaş gemilerinin yaklaşabilmesine ve kıyı şeridinde inşa edilen tahkimatları denizden bombardıman altına alması için olanak sağlayacak derinliğe sahipti. Paul Guibal'e göre Anapa, kıyı şeridindeki Osmanlı kaleleri arasında en önemli askeri tahkimatı ve Osmanlıların bölgedeki askerî gücünün Çerkesler üzerinde etkili olması için iyi bir

ve Trabzon limanlarından nakledilmesi gerektiğinden, Karadeniz'in kuzeydoğu kıyısını güçlendirmek ve sürdürmek Osmanlı hazinesi için maliyetli bir süreçti. Soğucak kalesi, 1806-1812 Rusya-Osmanlı savaşı sırasında Rusların eline geçmişse de 1812 Bükreş Antlaşması ile Osmanlılara geri verilmiştir.³⁰ Ancak 1820 yılında hem Soğucak hem de Gelincik Osmanlılar tarafından terk edilmiş (Bilge, 2023, II, s. 149-150) ve bu durum Rusya'nın elindeki Kırım'ın Kerç boğazının hemen karşısında yer alan Anapa kalesinin stratejik önemi arttırmıştı.³¹ Anapa Kalesi 1828-1829 Rusya-Osmanlı savaşı sırasında Karadeniz'in kuzeydoğu kıyısındaki tek Osmanlı kalesi olacaktı. Daha güneyde, Karadeniz'in doğu kıyısının merkezinde, Osmanlılar hâlâ bazı noktaları ellerinde tutuyorlardı ama bunlar, Sohum (Suhumkale)'da olduğu gibi, hem tahkimat hem de iyi limanları bir araya getirdiklerinde bile, iç bölgelerle uygun iletişimin olmaması nedeniyle stratejik açıdan pek önem taşıyorlardı. Bu durum Osmanlı'nın 1829 yılında Karadeniz'in güneydoğu kıyısındaki Faş (Poti) kalesini kaybetmesinden dolayı daha da ciddi hale geldi.

Karadeniz'in güney kıyıları Edirne, Sinop, Samsun ve Trabzon kaleleriyle Osmanlılar için güvence altına alınmıştı.³² Kalelerin yanı sıra Karadeniz'in güney kıyılarında Bendereği, Amasra, İnebolu, Ünye gibi çok sayıda ikmal merkezleri bulunuyordu.³³ Bu merkezler özellikle Karadeniz'in kuzeydoğu ve doğu kıyılarında yer alan tahkimat ve garnizonların ihtiyaçlarının karşılanması açısından hayati önem taşıyordu. XV. yüzyılın sonlarından itibaren Karadeniz, Osmanlı idaresi tarafından bir iç deniz olarak kabul edilmiş, bu limanlar giderek avantajlı uluslararası geçiş kabiliyetlerini kaybetmiş, daha ziyade iç ticaret noktalarına dönüşmüştür.³⁴ Pragmatik olarak Osmanlı açısından Karadeniz'de hatırı sayılır bir donanma tutmaya gerek yoktu. Buna paralel olarak XVII. yüzyılın başlarına kadar surlar da gözden kaçacaktı (Uzunçarşılı,

şekilde tahkim edilmişti. Genel olarak Anapa kalesini elinde tutmak Osmanlılar için çok maliyetliydi çünkü Çerkes kabileleri Osmanlı merkezî hükümetine haraç vergisi ödemeyecekler ve ayrıca ileri gelenlerine de Bâb-ı 'Âli tarafından düzenli maaş ödenecekti. Arkhiv Vneshnei Politiki Rossiiskoi Imperii, fond: 144, opis': 488, delo: 2303, s. 55ob-56ob [Bundan sonra AVPRI].

³⁰ RGVIA, fond: 450, opis': 1, delo: 514, p. 1. Soğucak kalesi, Anapa kalesi'nin yaklaşık 35 km güneyinde stratejik bir konuma sahipti. Yapı harap olmuş ancak Osmanlılar tarafından kale çevresinde yaşayan Çerkes kabilelerinin ihtiyaçlarını karşılamak için depo olarak kullanılmıştır. Kuban nehrine giden arabaların geçtiği yollarla biraz bağlantısı vardı. AVPRI, fond: 144, opis': 488, delo: 2303, pp. 58-58ob.

³¹ Gelincik limanının inşası hakkında bkz: (Kesbi, 2012, s. 52-53). Güneye doğru ilerlerken bir sonraki kale, limanı nispeten daha geniş ve iyi durumda olan, ayrıca büyük gemilerin kolayca yaklaşabileceği Gelincik kalesiydi. En önemli stratejik konumu, her türlü deniz saldırısına karşı savunmayı mümkün kılmıştır. AVPRI, fond: 144, opis': 488, delo: 2303, p. 58ob, Paul Guibal, 4 (16) Ocak 1829.

³² Diğer üç liman kentinden farklı olarak Edirne, Karadeniz'in güney kıyısında yer almıyordu ancak Karadeniz ile Marmara denizi arasındaki yolları birbirine bağlayan çok stratejik bir kavşak noktasına sahipti, bkz: (Gökbilgin, 1994, s. 427-429).

³³ Bendereği kıyıları kuzey fırtınalarına karşı korunaksızdı (Bijişkyan, 1969, s. 20). Doğuya doğru ilerlerken bir sonraki can alıcı nokta, biri batıda bulunan ve gemilerle ulaşılabilen iki limanın bulunduğu Amasra'ydı (Bijişkyan, 1969, s. 23). İnebolu ise doğu fırtınalarına açık ve işlevsel bir limandan yoksundu ancak körfez çevresine gemiler yanaşabiliyordu (Bijişkyan, 1969, s. 25). Ünye, bir tedarik merkezi olmasının yanı sıra, büyük gemiler inşa edebilecek yeterli donanım ve altyapıya da sahipti (Bijişkyan, 1969, s. 36-36).

³⁴ Her ne kadar XVI. yüzyılda İstanbul'dan Batum'a kadar uzanan Güney Karadeniz kıyı şeridinde 123 iskele mevcut olsa da birçok XIX. yüzyılda iptal edildi, bkz: (Halaçoğlu, 1991, s. 127).

1948, s. 445). İlk etapta küçük çaplı olan Kazak akınlarının giderek artan yıkıcı potansiyeli, güney Karadeniz kıyı şeridini koruyan yerel idareleri kaygılandırıyordu.³⁵ XVIII. yüzyılın ikinci yarısından sonra yani II. Yekaterina döneminde, özellikle 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan sonra ilk etapta güvenlik açısından güney Karadeniz kıyısındaki limanların önemi artacak, uluslararası transit merkezi olma ivme kazanacaktı.

Orta Anadolu'da bulunan Sivas şehri, Sinop, Samsun ve Trabzon üzerinden Karadeniz kıyısına ulaşan büyük kervan ticaret yollarının önemli bir kavşağında bulunuyordu. Dar bir geçit boyunca yer alan ve kuzey Karadeniz'e ulaşımında üs ve liman görevi gören Sinop, kuzey-orta Anadolu'nun en önemli şehirlerinden biriydi. Derin limanı, İstanbul boğazından Kafkasya'ya kadar olan güney deniz yolu boyunca en iyisiydi. Ayrıca kuzey Anadolu ile Kırım arasında insan ve mal hareketinin de ana noktasıydı.³⁶ Samsun limanı, Sinop ve Trabzon limanlarıyla karşılaştırıldığında orta Anadolu'ya en iyi ulaşımı sağlayan liman olmasına ve ayrıca hinterlandının Anadolu'nun doğusundan daha güney bölgelere, yani Mezopotamya'ya ulaşmasına rağmen, on sekizinci yüzyılın ikinci yarısında meydana gelen Osmanlı-Rus çatışmalarına kadar İstanbul'un büyük ilgisini çekmedi. (Köse, 2006, 273-281; Öz, 2009, 83-88).³⁷ Trabzon, Anadolu'nun kuzeyinden Zigana geçidi üzerinden Dicle ve Fırat nehirlerinin vadilerine doğru kıvrılarak ilerleyen eski ticaret yolunun son noktasıydı (RGVIA, fond: 450, opis': 1, delo: 692, s. 1). Trabzon kalesi doğu Anadolu'nun en stratejik noktasıydı; Bir dizi sarp kayalık üzerine inşa edilmiş olup karadan veya denizden herhangi bir saldırı durumunda hazır bir savunma sağlıyordu. Öte yandan Trabzon'un ne doğal limanı ne de liman tesisleri büyük ölçekli insan ve eşya taşımacılığını karşılamaya yeterli değildi (RGVIA, fond: 450, opis': 1, delo: 689, s. 1-3ob).³⁸

Genel olarak, ticaret yapmak veya malzeme almak için yol üzerindeki duraklar da dahil olmak üzere çoğu geminin İstanbul'dan Trabzon'a birkaç hafta içinde geçmesi mümkündü. Havanın güzel olması durumunda doğrudan yolculuğun süresi bir haftaya veya daha kısa bir süreye düşebiliyordu. Trabzon limanından bir gemi Kırım'a geçerek Kefe'ye demirleyebilir ve ardından Azak Denizi'ne doğru devam edebilirdi. İstanbullu bir tüccar için doğuyla yapılan ticaretin kapsamına Karadeniz'i de dahil etmeye çalışmak ekonomik açıdan mantıklıydı. Deniz yoluyla İstanbul'dan Trabzon'a, oradan da kervanla İran'a dolambaçlı bir yolculuk, Anadolu'yu karadan doğrudan geçmenin üçte biri kadar zaman alıyordu ve denizde bir fırtına ihtimali her zaman geçilmez yolların ve eşkıyalığın mutlaklığına tercih ediliyordu.

³⁵ Güney Karadeniz kıyı şeridine yapılan Kazak baskınları hakkında bkz: (Ostapchuk, 2001, s. 23-95).

³⁶ Sinop'un İstanbul boğazına benzer doğal limanı, Karadeniz'in kuzeybatı rüzgarlarına karşı korunaklı olması nedeniyle Anadolu kıyısındaki diğer liman ve barınaklara göre avantajlı olsa da dezavantajlı hinterlandı nedeniyle büyüme potansiyeline sahip yedeğildi (Öz, 2009, s. 252-256). Osmanlı donanması için gemi inşa eden iki tersane vardı (Bijışkyan, 1969, s. 28). Rusya resmî kaynaklarında Sinop kalesinin Lafitte-Clavet tarafından yapılan ayrıntılı bir açıklaması için bkz: RGVIA, fond: 450, opis': 1, delo: 503, s. 1-3; delo: 505, s. 1-2; delo: 507, s. 1-4; delo: 510, s. 1-2. Yaklaşık 400 kişilik bir Nekrasov Kazak grubu Osmanlı hükümeti tarafından buraya yerleştirilmişti. AVPRI, fond: 180, opis': 517/1, delo: 113, s. 194, 20 Eylül (2 Ekim) 1827, K. F. Nesselrode'dan A. I. Ribeaupierre'e.

³⁷ Geniş bir limana sahip olmasına rağmen barınma açısından pek güvenli değildi (Bijışkyan, 1969, s. 32).

³⁸ (Bijışkyan, 1969, s. 43-59; Lowry, 2012, s. 296-301).

Sonuç

Bir bölgenin ve başlıca halklarının doğası, herhangi bir bölgedeki jeopolitik rekabet ve savaş tarihi için çok önemlidir, ancak Kafkasya'nın aşırı ve çeşitli doğası bunu normalden daha da doğru hale getirmektedir. Temel iletişim ve ulaşım yollarını, stratejik kaleleri ve doğal kaynakları ele geçirme arzusu genellikle savaş ve jeopolitik rekabetin nedeni olmuştur. Kafkasya için de durum böyle olmuştur. Su yollarından dolayı zengin bir nokta gibi görünse de bölgedeki akarsular Balkanlar'da olduğundan çok daha az kullanım ve etkiye sahipti. Kafkasya'daki nehirlerin çoğu seyrüsefer için uygun değildi. Karadeniz havzasının coğrafyası daha stratejikti çünkü kuzeyden denize dökülen büyük nehirler büyük orduların ya da malların uzak mesafelere hızlı geçişini kolaylaştırıyordu. Coğrafya, kuzeydeki nehir ağzlarını elinde tutan devletlerin eninde sonunda bu nehir ağzlarını ellerinden almak için gelenlere karşı mücadele etmesini muhtemel kılıyordu. Karadeniz'in kendisi de bölgede faaliyet gösteren herhangi bir ordunun malzeme nakliyesi için önemliydi. Karadeniz kıyı şeridinin savunmasında en hayati unsur kalelerdi. XVIII. yüzyılda bu kaleler Rusya imparatorluğunun güneye doğru genişlemesine karşı önemli bir bariyer oluşturmuyordu.

Kafkasya'nın zorlu coğrafyası ve doğası ile bölgesel faktörler, oldukça yoğun yerel kimliklerin ortaya çıkmasını ve siyasî otoritenin çok sayıda küçük krallığa, prensliğe ve siyasi organizasyona bölünmesini beraberinde getirdi. Bölgesel emperyal güçler bu yerel halkları ve onların yöneticilerini kendi çıkarları doğrultusunda kullanmaya çalıştılar ancak çoğu zaman onları kontrol etmekte zorlandılar. Bu tip dağlık bölgelerde, bazı stratejik geçitler birliklerin hareketi, iletişim ve lojistik açısından büyük öneme sahip olmuştur.

Kafkasya'nın topografyası yerel topluluklar arasındaki karşılıklı etkileşimi bir dereceye kadar sınırlasa da rakip imparatorluklar arasındaki jeopolitik mücadele yerel topluluklar arasındaki temasları sınırlı ölçüde artırmıştır. Güney Kafkasya'da Gürcüler ve Ermeniler gibi büyük Hıristiyan toplulukların olması da büyük önem taşıyordu. Ancak temel gerçek, uzun vadede Kafkasya halklarının bölünmüş olduğu ve yöneticilerinin çoğunlukla çevredeki imparatorluklar arasındaki güç değişimlerine pragmatik bir şekilde uyum sağlamak zorunda kaldıklarıydı. Hiçbir yerel halk, hatta yerel halklardan oluşan bir konfederasyon bile, tek başına imparatorluk gücünü uzakta tutmayı başaramazdı. Dolayısıyla bölgenin kaderi rakip imparatorluklar arasındaki mücadelelerle belirlendi.

KAYNAKÇA

ARHİV VNEŞNEY POLİTİKİ ROSSIYSKOY İMPERİİ [AVPRI].

ROSSİYSKİY GOSUDARSTVENNİY VOENNO-İSTORİÇESKİY ARHİV [RGVIA].

ÁGOSTON, Gábor. (2009). "Where Environmental and Frontier Studies Meet: Rivers, Forests, Marshes and Forts along the Ottoman-Hapsburg Frontier in Hungary". *The Frontiers of the Ottoman World*. (ed. A. C. S. Peacock). Oxford: Oxford University Press.

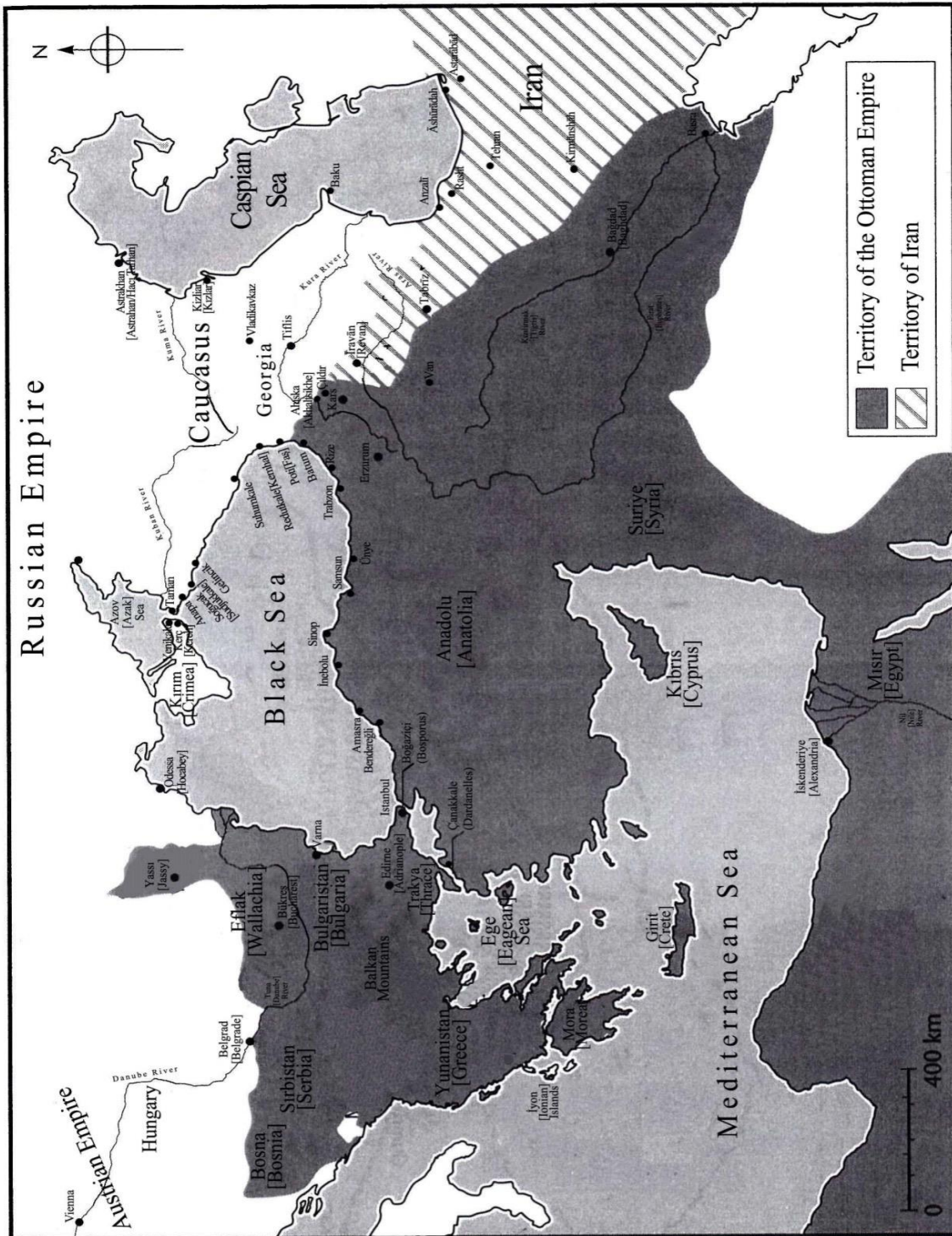
- AKERMAN, James R. ed. (2009). *The Imperial Map: Cartography and the Mastery of Empire* Chicago: University of Chicago Press.
- ALLEN, W. E. D. (1970). *Russian Embassies to the Georgian Kings 1589–1605*. Cambridge: Cambridge University Press.
- ANİSİMOV, Sergey. (1926). *Kafkas Kılavuzu*. (çev. Binbaşı Sadık). İstanbul: Erkan-ı Harbiye-i Umumiye İstihbarat Dairesi, 1926).
- ASCHERSON, Neal. (2007). *Black Sea: The Birthplace of Civilisation and Barbarism*. London: Random House, 2007.
- AYDIN, Mahir. (1986). "Faş Kalesi". *Osmanlı Araştırmaları*. VI.
- BADDELEY, John F. (1940). *The Rugged Flanks of Caucasus*. cilt. I. Oxford: Humphrey Milford.
- BAGROW, Leo. (1962). "At the Sources of the Cartography of Russia". *Imago Mundi*. XVI/1.
- BAGROW, Leo. (1975). *A History of the Cartography of Russia Up to 1800*. Wolfe Island: Walker Press.
- BAKER, Alan R. H. (2003). *Geography and History: Bridging the Divide*. Cambridge: Cambridge University Press.
- BAUMER, Cristoph. (2021). *History of the Caucasus: At the Crossroads of Empires*. cilt I. London: I.B. Tauris.
- BENNIGSEN, Alexandre, Pertev Naili Boratav, Dilek Desai, and Chantai Lemercier-Quellejay, ed. (1978). *Le Khanat de Crimée dans les Archives du Musée du Palais de Topkapı*. Paris: Mouton.
- BIJIŞKYAN, Minas. (1969). *Karadeniz Kıyıları Tarih ve Coğrafyası, 1817-1819*. (çev. Hrand D. Andreasyan). İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- BİLGE, Sadık Müfit. (2023). *Osmanlı Çağı'nda Kafkasya ve Kafkasyalılar 1454-1829 (Tarih-Toplumlar-Ekonomiler)*. cilt. I-II. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- BLACK, Jeremy. (2008). "Government, State, and Cartography: Mapping, Power, and Politics in Europe, 1650–1800," *Cartographica: The International Journal for Geographic Information and Geovisualization* 43/2.
- BLACK, Jeremy. (2009). "A Revolution in Military Cartography?: Europe 1650-1815". *The Journal of Military History*. 73/1.
- BRONEVSKİY, Semyon. (1823). *Noveyşiya Geografiçeskiya i İstoricheskiya İzvestiia o Kavkaze*, cilt. I-II. Moskva: S. Selivanovskogo.
- BUISSERET, David. ed. (1992). *Monarchs, Ministers, and Maps: The Emergence of Cartography as a Tool of Government in Early Modern Europe* (Chicago: University of Chicago Press.
- ÇELEBİ, Evliya. (1999-2001). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*. (ed. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, and İbrahim Sezgin). cilt. II-V-VII. İstanbul: Yapı Kredi.
- CHIAOLM, George - H. J. Mackinder. (1909). "Geographical Conditions Affecting the British Empire: Discussion". *The Geographical Journal* XXXIII/4.

- DARBY, Henry Clifford. (1953). "On the Relations of Geography and History". *Transactions and Papers (Institute of British Geographers)*. XIX.
- DE REUILLY, Jean. (1806). *Voyage en Crimée et sur les bords de la Mer Noire en 1803*. Paris: Bossange.
- DEBU, Iosif. (1829). *O Kavkazskoy Linii i Prisoyedinennom k Ney Çernomorskom Voyske, ili Obşçiya Zamechaniya o Poseleñnih Polkah, Ograjdayuşçih Kavkazskuyu Liniuu, i o Sosedstvennih Gorskih Narodah s 1816 po 1826 god*. Sankt Peterburg: Tipografiya Karla Kraiia.
- DRUJİNINA, E. I. (1959). *Severnoe Priçernomore 1775-1800 g*. Moskva: Akademii Nauk.
- DRUJİNINA, E. I. (1970). *Yujnaya Ukraina 1800-1825 gg*. Moskva: Akademii Nauk.
- DRUJİNINA, E. I. (1981). *Yujnaya Ukraina v Period Krizisa Feodalizma 1825-1860 gg*. Moskva: Akademii Nauk.
- EDNEY, Matthew H. (1999). "Reconsidering Enlightenment Geography and Map Making: Reconnaissance, Mapping, Archive". *Geography and Enlightenment*. (ed. David N. Livingstone ve Charles W. J. Withers). Chicago: University of Chicago Press.
- ENGİN, Hakan. (2024). *Teşkilat, Tahkimat ve Mali Yapısıyla Osmanlılarda Serhaddin Savunması*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- FEDAKAR, Cengiz. (2014). *Kafkasya'da İmparatorluklar Savaşı: Kırma Giden Yolda Anapa Kalesi (1781-1801)*. İstanbul: İş Bankası.
- FEL, S. Ye. (1974). "Russian Cartography of the 18th Century as a Synthesis of Astronomic-Geodetic and Graphic Processes". *Cartographica: The International Journal for Geographic Information and Geovisualization*. X/1.
- FISHER, Alan. (1972). "Les rapports entre l'Empire ottoman et la Crimée: L'aspect financier". *Cahiers du Monde Russe et Soviétique* XIII/3.
- FISHER, Alan. (1972). "Muscovy and the Black Sea Slave Trade". *Canadian-American Slavic Studies* IV/4.
- FISHER, Alan. (1973). "Azov in the Sixteenth and Seventeenth Centuries". *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*. XXI/2.
- FORSYTH, James. (2013). *The Caucasus: A History*. Cambridge: Cambridge University Press.
- FRESHFIELD, Douglas W. (1896). *The Exploration of the Caucasus*. cilt. I-II. London: Edward Arnold.
- GAMBASHIDZE, D. (1918). *The Caucasus: Its People, History, Economics and Present Position*. London: The Anglo-Georgian Society.
- GARUNOVA, N. N., and Nikolai Dmitrievich Chekulaev-Bratchikov. (2011). *Rossiiskaia imperatorskaia armiia na Kavkaze v XVIII veke: Istoriia kizliarskogo garnizona (1735-1800 gg.)*. Makhachkala: Alef.
- GMELIN, Samuel Gottlieb. (2013). *Astrakhan Anno 1770: Its History, Geography, Population, Trade, Flora, Fauna and Fisheries*. (çev. Willem M. Floor). Washington: Mage Publishers.

- GÖKBİLGİN, Tayyib. (1994). "Edirne". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- GRANT, W. L. (1911). "Geographical Conditions Affecting the Development of Canada," *Geographical Journal*. XXXVIII/4.
- GUELKE, Leonard. (1997). "The Relations Between Geography and History Reconsidered". *History and Theory*. XXXVI/2.
- GUTHRIE, Maria. (1802). *A Tour, Performed in the Years 1795-6, through the Taurida, or Crimea*. London: T. Cadell.
- HALAÇOĞLU, Yusuf. (1991). "Anadolu (Ulaşım ve Yol Sistemi)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- HARLEY, J. Brian. (1988). "Silences and Secrecy: The Hidden Agenda of Cartography in Early Modern Europe". *Imago Mundi* 40/1.
- HERLIHY, Patricia. (1986). *Odessa: A History, 1794-1914*. Cambridge: Harvard University Press.
- IMBER, Colin. (2002). *The Ottoman Empire, 1300-1650*. New York: Palgrave.
- JACOB, Christian. (2006) *The Sovereign Map: Theoretical Approaches in Cartography throughout History*. Chicago: University of Chicago Press.
- KAPPELER, Andreas. (1993). *Russland als Vielvölkerreich: Entstehung, Geschichte, Zerfall*. München: Beck.
- KEÇECİ, Serkan. (2016). "The Grand Strategy of the Russian Empire in the Caucasus against Its Southern Rivals (1821-1833)" Yayınlanmamış Doktora Tezi, The London School of Economics and Political Science.
- KEÇECİ, Serkan. (2022). "Türkiye'de Rusya ve Ukrayna Tarihi Çalışmalarının Güncel Bir Eleştirisi". *Toplumsal Tarih*. 342.
- KESBÎ, Haşim Mehmet Efendi. (2012). *Ahvâl-i Anapa ve Çerkes*. (ed. Mustafa Özsaray) İstanbul: Kafkas Vakfı.
- KING, Charles. (2004). *The Black Sea: A History*. Oxford: Oxford University Press.
- KING, Charles. (2008). "The Wider Black Sea Region in the Twenty-First Century". *The Wider Black Sea Region in the 21st Century: Strategic, Economic and Energy Perspectives*. (ed. Daniel Hamilton and Gerhard Mangott). Washington D.C.: Center for Transatlantic Relations.
- KIVELSON, Valerie A. (1999). "Cartography, Autocracy and State Powerlessness: The Uses of Maps in Early Modern Russia". *Imago mundi*. 51/1.
- KIZILOV, Mikhail. (2007). "Slave Trade in the Early Modern Crimea from the Perspective of Christian, Muslim, and Jewish Sources". *Journal of Early Modern History*. XI/1-2..
- KOKKONEN, Pellervo. (2013). "Practice of Marine Cartography and the Russian Representation of the Baltic Sea in the Eighteenth Century", *Fennia-International Journal of Geography* 175/1.

- KONVITZ, Josef. (1987). *Cartography in France, 1660-1848: Science, Engineering, and Statecraft*. Chicago: University of Chicago Press.
- KORTEPETER, C. Max. (1966b). "Ġazī Girāy II, Khan of the Crimea, and Ottoman Policy in Eastern Europe and the Caucasus, 1588-94". *Slavonic and East European Review*. XXXIV/102.
- KORTEPETER, C. Max. (1966a). "Ottoman Imperial Policy and the Economy of the Black Sea Region in the Sixteenth Century". *Journal of the American Oriental Society*. 86/2.
- KÖSE, Osman. (2006). "18. Yüzyıl İkinci Yarısı Osmanlı-Rus Savaşlarında Karadeniz Liman Kenti Samsun". In *Geçmişten Geleceğe Samsun*. (ed. by Cevdet Yılmaz). Samsun: Form Ofset.
- LAYTON, Susan. (1986). "The Creation of an Imaginative Caucasian Geography". *Slavic Review*. 45/3.
- LEDONNE, John P. (2006). "Geopolitics, Logistics, and Grain: Russia's Ambitions in the Black Sea Basin, 1737-1834". *The International History Review* XXVIII/1.
- LEVIN, E. S. (1938). *Perevaly Tsentral'nogo Kavkaza*. Moskva: Fizkul'tura i Turizm.
- LIEVEN, Dominic. (2009). *Russia against Napoleon: The Battle for Europe, 1807 to 1814*. London: Allen Lane.
- LİTVİNOV, M. (1884). "Kavkaz – Voенno-Geografіçeskiy Oçerk," *Voenniy Sbornik*. II-III.
- LOWRY, Heath W., - Feridun Emecen. (2012). "Trabzon". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2012.
- MACKINDER, H. J. (1909). "Geographical Conditions Affecting the British Empire: I. The British Islands". *The Geographical Journal* XXXIII/4.
- MACKINDER, Halford John. (1904). "The Geographical Pivot of History". *The Geographical Journal* XXIII/ 4.
- MACKINDER, Halford John. (1913). "The Teaching of Geography and History as a Combined Subject". *The Geographical Teacher*. VII/1.
- MAMEDOV, Mikail. (2010). "Imagining the Caucasus in Russian Imperial Consciousness, 1801-1864". Yayınlanmamış Doktora Tezi. Georgetown University.
- MILEVSKI, Lukas. (2014). "Grand Strategy and Operational Art: Companion Concepts and Their Implications for Strategy". *Comparative Strategy* XXXIII/4.
- MURPHEY, Rhoads. (1999). *Ottoman Warfare, 1500-1700*. London: University College London Press.
- OSTAPCHUK, Victor. (1982). "Review: The Publication of Documents on the Crimean Khanate in the Topkapi Sarayı: New Sources for the History of the Black Sea Basin". *Harvard Ukrainian Studies*. VI/4.
- OSTAPCHUK, Victor. (2001). "The Human Landscape of the Ottoman Black Sea in the Face of the Cossack Naval Raids" *Oriente Moderno*. 81/1.

- ÖZ, Mehmet. (2009). "Samsun" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- ÖZ, Mehmet. (2009). "Sinop". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- PALSKY, Gilles. (2008) "Connections and Exchanges in European Thematic Cartography: The Case of 19th Century Choropleth Maps". *Belgeo*. III-IV.
- PARKER, William Henry. (1968). *An Historical Geography of Russia*. London: University of London Press.
- PARKIN, G. R., H. J. Mackinder ve L. S. Amery, (1911). "Geographical Conditions Affecting the Development of Canada: Discussion". *The Geographical Teacher* XXXVIII/4.
- PAŞA, Ahmed Cevdet. (1307-1889/1890) *Kırım ve Kafkas Tarihçesi*. İstanbul.
- POSTNIKOV, Alexei V. (2013). "Contact and Conflict: Russian Mapping of Finland and the Development of the Russian Cartography in the 18th and 19th Centuries". *Fennia-International Journal of Geography*. 171/2.
- POSTNIKOV, Alexey V. (2002). "Maps for Ordinary Consumers versus Maps for the Military: Double Standards of Map Accuracy in Soviet Cartography, 1917-1991". *Cartography and Geographic Information Science* XXIX/3.
- POTTO, A. (1994). *Kavkazskaya Voyna: ot Drevneyşih Vremen do Yermolova*. cilt. I. Stavropol: Kavkazskii Kray.
- PRYOR, John H. (1992). *Geography, Technology, and War: Studies in the Maritime History of the Mediterranean, 649-1571*. Cambridge: Cambridge University Press.
- RAHİMİZÂDE, İbrâhim Harimî. (2001). *Târîh-i Osman Paşa: Özdemiroğlu Osman Paşa'nın Kafkasya Fetihleri (H.986-988/1578-1580) ve Tebriz'in Fethi (H.993/M.1585)*. (ed. Yunus Zeyrek). Ankara: Kültür Bakanlığı.
- SEEGEL, Steven. (2012). *Mapping Europe's Borderlands: Russian Cartography in the Age of Empire*. Chicago: University Chicago Press.
- TSUTSIEV, Arthur. (2014). *Atlas of the Ethno-Political History of the Caucasus*. (çev. Nora Seligman Favorov). London: Yale University Press.
- TURNBULL, David. (1996). "Cartography and Science in Early Modern Europe: Mapping the Construction of Knowledge Spaces". *Imago Mundi* 48/1.
- UŞAKOV, N. İ. (1836). *İstoriya Voennih Deystvii v Aziyatskoy Turtsii v 1828 i 1829 godakh*. cilt. I. Sankt Peterburg: Tipografiya Eduarda Pratsa.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı. (1948). *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- WILKINSON, Spencer, Thomas Holdich, and Halford John Mackinder, (1904). "The Geographical Pivot of History: Discussion". *The Geographical Journal* XXIII/4.
- YAŞAR, Murat. (2022). *The North Caucasus Borderland: Between Muscovy and the Ottoman Empire, 1555-1605*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

EXTENDED ABSTRACT

In practical terms, the strategies, technologies, tactics, and results of war have been affected by geography and its branches. The basic definitions of geography must be correlated into the realm of war by looking at several sub-disciplines such as physical, political, economic and cultural geography. Physical geography refers to the physical features that are distributed over a particular region. War in general and specific military campaigns are affected by climate, terrain, landforms, or any physical feature that may hinder or assist the warring states. For a general, choosing the correct terrain on which to fight battles was always a crucial test of his skill: in many cases getting this choice right could be as important as the size of armies or the nature of their weapons. To understand a region's geography and adapt your strategy to that geography was essential if wars and campaigns were to be won.

In some respect the Caucasus has been one of the strangest and most interesting regions of the world. For thousands of years, it has been a region where many routes of migration, invasion, trade, and cultural influences intersect. In general, the Caucasus is geographically and politically divided into northern and southern parts. The north of the Caucasus is known as 'the North Caucasus' but is rarely called Ciscaucasia in Russian-language literature. The northern slopes of the Caucasus Mountains lead down to the Eurasian steppe and the population is restricted to the riverbanks. The south of the Caucasus is commonly known as Transcaucasia. The southern slopes of the Caucasus Mountains slip into the rich agricultural zones of Georgia and the Mughan plains along the Caspian, and the rough uplands of Anatolia and the Iranian plateau. The southern slopes facing the sun were also much more densely populated than those turned towards the arid and infertile steppes of Europe.

For several peoples inhabiting the different regions of the Caucasus, during times of war the mountains have been a refuge and shelter from which they employed guerrilla tactics and launched lightning attacks on the enemy. Even after a region was in theory subdued guerrilla bands would descend from inaccessible bases in the mountains to raid communications, unwary rear units, and supplies. In these mountainous regions, some strategic passes have had great importance in terms of the movement of troops, communication, and logistics.

In the first quarter of the nineteenth century there were two principal lines of access over the main chain from north to south. The first route follows the seashore of the Caspian between the Daghestan Mountains and the sea. The narrowest gateway between the Caucasus Mountains and the Caspian Sea is at Darband, where the gap is about three kilometres in width. The second option was to go straight through the middle of the range, from north to south, that is, along the Georgian Military Road from Vladikavkaz to Tiflis. This route was explored only in the 1760s and upgraded into a passable way for large-scale transport in the 1790s. Other routes were available, but they were not convenient for trade or military operations.

The key geographical divisions in the Caucasus separate not just the north and south of the region but also the east and west. In the middle of the main chain two sets of uplands jut out and divide the main mountain range at oblique angles. In the north, the Stavropol hills glide down toward the plains. In the south, the Surami Mountains connect the Anatolian plateau and the heights of the Caucasus. The geographical line of division between the strategically significant north-eastern part of Anatolia and the Caspian-Iranian region has always been the Surami ridge and the main chain of the Zagros Mountains running in a general direction south-south-east.

Historically, several imperial powers, such as the Byzantines, the Ottomans and the Russian empire at various times saw the Black Sea at the very centre of their strategic aims and interests, but there has not been sufficient research on the role of this sea in the history of these empires. The region enclosing the Black Sea has been very mixed in terms of ethnicity, religion, culture and custom. Generally, the centre of the stage is the sea and its littoral extending from the Balkans to the Caucasus Mountains and from the *Dasht-i Qipchaq* to central Anatolia. In terms of history, parts or even all the sea have sometimes been controlled by a major imperial power, but the coastline has most often been divided among many local rulers. In order to understand the strategic importance of the Black Sea in the history of empires, one must firstly focus on its connection points to other waterways such as rivers and seas, hence Istanbul could be the proper starting point for a clear analysis.

AZERBAIJAN'IN DIŞ POLİTİKADA KÜLTÜR VE DİJİTAL DİPLOMASİ ENTEGRASYONU

Nabat GARAKHANOVA*

ÖZ

Azerbaycan'ın dış politikada kültür ve dijital diplomasi entegrasyonunu, teorik yaklaşımlardan uygulama ve durum analizlerine, bölgesel ve küresel etkilerden yenilikçi uygulamalara ve geleceğin diplomasisi senaryolarına kadar geniş bir perspektifle ele almaktadır. Kültür diplomasisi ve dijital diplomasi kavramlarını, Azerbaycan dış politikası perspektifiyle incelerken, yumuşak gücün ve kamu diplomasisinin temellerini detaylandırmaktadır. Politika belgeleri ve stratejik planlamalar aracılığıyla Azerbaycan'ın dijital diplomasi ve kültürel diplomasi stratejileri, ülkenin bilgi teknolojileri yatırımları ve bu yatırımların dış politikadaki yansımaları incelenmiştir. Ayrıca yapılan detaylı vaka çalışmaları, Azerbaycan'ın dijital ve kültürel diplomasi pratiğindeki somut adımlarını göstermektedir. TÜRKSOY dinamikleri ve Avrasya entegrasyonu sürecindeki rolü gibi faktörler incelenmiş, Avrupa Birliği ile ilişkiler üzerindeki potansiyel etkiler değerlendirilmiştir. Geleceğe yönelik senaryolar, yenilikçi uygulamalar ve bu uygulamaların Azerbaycan'ın dış politikasına potansiyel katkıları üzerinde durulmuştur. Artırılmış gerçeklik, sanal gerçeklik, yapay zekâ ve büyük veri gibi modern teknolojilerin Azerbaycan'ın kültür ve dijital diplomasi stratejilerindeki yerleri ve bu teknolojilerin gelecekteki rolü tartışılmıştır. Azerbaycan'ın dış politikada kültürel ve dijital inisiyatifleri arasındaki sinerjinin, uluslararası arenada ülkenin etki ve görünürlüğünü nasıl artırdığını ve uluslararası ilişkilerde modern diplomasi uygulamalarına öncülük edebilecek yenilikçi yöntemler önerdiğini ortaya koyulmaktadır. Azerbaycan'ın kültürel zenginliği ve teknolojik adaptasyon yeteneği, makalede analiz edilen stratejik unsurlar arasında öne çıkar ve ülkenin kültürel ve dijital diplomasi alanındaki gelecek vaat eden pozisyonu vurgulanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, Dijital Diplomasi, Kültür Diplomasisi, Uluslararası İlişkiler, Geleceğin Diplomasisi.

CULTURE AND DIGITAL DIPLOMACY INTEGRATION IN AZERBAIJAN'S FOREIGN POLICY

ABSTRACT

It examines Azerbaijan's integration of cultural and digital diplomacy in foreign policy from a broad perspective, from theoretical approaches to practice and situation analysis, from regional and global impacts to innovative practices and future diplomacy scenarios. It examines the concepts of cultural diplomacy and digital diplomacy from the perspective of Azerbaijan's foreign policy, detailing the foundations of soft power and public diplomacy. Through policy documents and strategic plans, Azerbaijan's digital diplomacy and cultural diplomacy strategies, the country's investments in information technologies and their reflections in foreign policy are analyzed. In addition, detailed case studies illustrate Azerbaijan's concrete steps in the practice of digital and cultural diplomacy. Factors such as TURKSOY dynamics and its role in the Eurasian integration process are analyzed, and the potential impact on relations with the European Union is assessed. Future scenarios, innovative applications and their potential contribution to Azerbaijan's foreign policy are emphasized. The place of modern technologies such as augmented reality, virtual reality, artificial intelligence and big data in Azerbaijan's cultural and digital diplomacy strategies and the future role of these technologies are discussed. It reveals how the synergy between Azerbaijan's cultural and digital initiatives in foreign policy enhances the country's influence and visibility in the international arena and suggests innovative methods that can pioneer modern diplomacy practices in international relations. Azerbaijan's cultural richness and

Araştırma Makalesi

Makale Gönderim Tarihi: 14.11.2023; Yayına Kabul Tarihi: 23.03.2024

* Dr., KTO Karatay Üniversitesi, KONYA; ORCID: [0000-0002-3637-7710](https://orcid.org/0000-0002-3637-7710), E-posta: nabat.garakhanova@karatay.edu.tr

technological adaptability are among the strategic elements analyzed in the article, highlighting the country's promising position in the field of cultural and digital diplomacy.

Keywords: Azerbaijan, Digital Diplomacy, Cultural Diplomacy, International Relations, Diplomacy of the Future.

Giriş

Küreselleşen dünya ile birlikte dış politika, yalnızca devletlerarası resmi görüşmelerle sınırlı kalmayıp kültür, teknoloji ve medya gibi çoklu boyutları kapsamaktadır. Araştırma, Uluslararası ilişkilerin dinamik doğasında yer alan, devlet aktörlerinin stratejilerini ve dış politika araçlarını değerlendirmektedir. Bu daimî değişimin, kültür diplomasisi ile dijital diplomasi kavramları, özellikle küreselleşme ve teknolojik gelişmelerin etkisiyle, dış politikada merkezi bir konumdadır. Bu kapsamda Azerbaycan hem coğrafi ve hem de kültürel konumundan dolayı kendine özgü özellikleriyle dikkat çekmektedir. Azerbaycan Cumhuriyeti, stratejik konumu, zengin kültürel mirası ve hızla gelişen teknolojik altyapısıyla, dış politikada kendine has bir konuma sahiptir. Bu araştırma, Azerbaycan'ın dış politikasında kültür ve dijital diplomasi entegrasyonunu incelerken, teorik yaklaşımlar ve kavramsal çerçeveleri derinlemesine ele almaktadır. Aynı zamanda politika analizi ve stratejik planlamayı tartışmakta, uygulama ve durum analizleri sunmaktadır. Bu küresel etki analizi ile yenilikçi uygulamalar ve gelecek senaryolarını keşfetmektedir.

Teorik Yaklaşımlar ve Kavramsal Çerçeve altında, kültür ve dijital diplomasi arasındaki teorik ilişkiyi karşılaştıran ve yumuşak güç ile kamu diplomasisi kavramlarını Azerbaycan dış politikası perspektifi ile inceleyen bir tartışma yer almaktadır. Yumuşak güç ve kamu diplomasisi kavramları, Azerbaycan dış politikasının anlaşılması için vazgeçilmez elementler olarak ele alınmaktadır. Dolayısıyla kültürel iletişim ile bilgi teknolojilerinin kullanımının yükselen eğilimleri, bu kavramlar üzerinden tartışılmaktadır. Bu bölüm, aynı zamanda küresel sistemde dijital diplomasi ve kültürel etkileşim arasındaki yükselen dinamikleri ve bu ikilinin birbirleriyle nasıl bütünleştiğini irdelemektedir.

Politika Analizi ve Stratejik Planlama kısmında ise, Azerbaycan'ın dijital diplomasi stratejisi ele alınarak bu alandaki politika belgeleri ve uygulamalar detaylı bir şekilde analiz edilmektedir. Kültürel diplomasi ve dijitalleşmenin Azerbaycan dış politikasındaki yeni boyutlarını değerlendiren bu bölümde, kültürel diplomasi ve dijitalleşmenin, Azerbaycan'ın dış politikasında nasıl yeni boyutlar kazandığı ve bu yeni boyutların politika yapıcılar tarafından nasıl benimsendiği ve uygulandığı analiz edilmektedir. Ayrıca bilgi teknolojilerinin kullanımı ve Azerbaycan'ın dijital diplomasi yatırımlarını da göz önünde bulundurmaktadır.

Uygulama ve Durum Analizleri bölümü, Azerbaycan'ın dijital diplomasi pratiklerini ve sosyal medya ile web platformları üzerinde yürüttüğü vaka çalışmalarını içermektedir. Kültürel diplomasi etkinliklerinin ve dijital araçlarla kültürel mirasın tanıtımının yanı sıra, çok dilli iletişim ve kültürel diplomasi, dijital kampanyalar, halkla ilişkiler ve medyanın kullanımına ilişkin analizleri de barındırmaktadır. Dijital müze ve sergi uygulamaları gibi konularda yürüttüğü faaliyetler, detaylı vaka çalışmalarıyla ele alınmaktadır. Bu analizler, Azerbaycan'ın çok dilli iletişim stratejileri ve çok kültürlülük politikası üzerinden kültürel diplomasi uygulamalarını daha da genişletmektedir.

Azerbaycan'ın sosyal medya kullanımı, web platformları, uluslararası sanat ve kültür festivalleri, Bölgesel ve Küresel Etki Analizi, Azerbaycan'ın kültürel ve dijital diplomasi girişim-

lerinin bölgesel ve küresel düzeydeki etkilerini inceler. TÜRKSOY organizasyonu içinde Azerbaycan'ın rolü, Avrasya bölgesel entegrasyon süreçleri ve Avrupa Birliği ile ilişkiler üzerindeki etkileri, bu bölümde ele alınan başlıca temalardandır. Son olarak, Yenilikçi Uygulamalar ve Gelecek Senaryoları bölümü, artırılmış ve sanal gerçeklik, yapay zekâ ve büyük veri gibi modern teknolojilerin Azerbaycan'ın kültür diplomasisi ve dijital diplomasi stratejilerinde potansiyel olarak nasıl bir rol oynayabileceğini ve gelecekteki diplomasi anlayışının bu yeniliklere nasıl uyum sağlayabileceğini ele almaktadır.

Bu girişim, Azerbaycan'ın dış politika stratejilerini yeniden şekillendiren kültür ve dijital diplomasi entegrasyonunun önemini vurgularken, devletlerin uluslararası alanda etkili olabilme için geleneksel diplomasi yöntemlerinin ötesine geçmelerinin zorunluluğunu da gözler önüne sermektedir. Çalışma, Azerbaycan'ın dijitalleşme ve kültürel etkileşimi nasıl bir arada kullandığını ve bu sürecin bölgesel ile küresel etki yaratma kapasitesini nasıl genişlettiğini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda, Azerbaycan örneği, diğer ülkeler için de dijital ve kültürel diplomasi entegrasyonunun önemini anlamak ve kendi dış politikalarını yeniden düşünmek adına bir örnek teşkil edebilir. Bu araştırma, bu çerçevede, Azerbaycan'ın kültür ve dijital diplomasi aracılığıyla dış politikadaki konumunu nasıl güçlendirdiğini ve bu stratejilerin uluslararası ilişkilerdeki rolünü detaylı bir şekilde inceleyerek kapsamlı bir bakış açısı sunmaktadır.

Araştırma, dijital diplomasi kuramsal çerçevesi üzerinden ele alınmıştır. Aynı zamanda bu araştırma, dijital diplomasi ile dijital sanatla bağının kurulması bağlamında bütünsel bir gözden geçirme olarak tasarlandığından betimsel tarama yöntemi kullanılmıştır.

Teorik Yaklaşımlar ve Kavramsal Çerçeve

Uluslararası ilişkilerin dinamikleri, küreselleşen dünya düzeninde daimi olarak değişim ve dönüşüm içerisindedir. Bu bağlamda, dış politika pratikleri de esneklik kazanmakla birlikte çeşitlenmektedir. Modern çağın getirdiği dijitalleşme süreci, ulus devletlerin iletişim stratejilerini köklü bir şekilde değiştirmiş ve yeni bir diplomasi anlayışının doğuşuna öncülük etmiştir. Bu yeni anlayışın temel taşlarından biri olan dijital diplomasi, geleneksel diplomasi metodlarının yanı sıra sosyal medya ve diğer dijital platformları kullanarak ulusal çıkarların korunması ve tanıtımı için stratejik bir araçtır. Bu araştırma, Azerbaycan'ın dış politika yapısında kültür ve dijital diplomasi entegrasyonunu teorik ve kavramsal bir çerçevede ele alınmasıdır.

Kültür diplomasisi, kültürel değerler ve mirasın sınır ötesi yoluyla uluslararası ilişkileri pekiştirmesini amaçlayan bir yaklaşımdır. Bu yaklaşım sayesinde, Azerbaycan gibi zengin bir kültürel geçmişe sahip ülkeler için, küresel algı yönetiminde önemli bir rol oynamaktadır. Diğer yandan dijital diplomasi, bilgi teknolojilerinin hızla geliştiği bu dönemde, dış politika hedeflerine ulaşmak için çevik ve aynı zamanda etkileşimli kanalların kullanılmasını ifade etmektedir. Bu iki diplomasi şeklinin entegrasyonu, hem teorik hem de pratikte bir dizi zorluk ve fırsatı beraberinde getirmektedir.

Kültür Diplomasisi ve Dijital Diplomasi: Teorik Yaklaşımların Karşılaştırılması

İletişim teknolojilerindeki gelişmeler, 21. yüzyılın uluslararası ilişkilerini biçimlendiren ana unsurlardan biridir. Kültür diplomasisi ve dijital diplomasi, bu yeni dönemde dış politikadaki iki ana kavram olarak öne çıkmaktadır. Kültür diplomasisi, uzun bir tarihsel geçmişe sahip-

ken, kültürel etkileşim üzerinden uluslararası anlayış ve işbirliğini teşvik etmeyi amaçlamaktadır. Dolayısıyla dijital diplomasi, sosyal medya ve dijital platformlar üzerinden hızlı ve etkin bir küresel etkileşim yöntemi olarak gelişmiştir (Nye, 2004; Manor, 2019; Cull, 2008).

Kültür diplomasisi, Joseph Nye'in "yumuşak güç" kavramı üzerine kuruludur. Aynı zamanda kültür, değerler ve politikalar yoluyla etki yaratmayı hedeflemektedir (Nye, 2004). Bu yaklaşımın kökleri, bilgi alışverişi ve kültürel anlayışın teşvik edilmesiyle uluslararası etki ve ilişkilerin derinleştirilmesine dayanmaktadır (Cull, 2008). Dijital diplomasi, hızlı iletişim teknolojileri ve bilginin sınır tanımayan akışı sayesinde ortaya çıkmış bir yaklaşımdır. Bu yaklaşım, sosyal medya platformlarının kullanımıyla, dış politikanın yürütülmesinde yeni yollar aramakla birlikte, daha geniş kitlelere ulaşmayı hedeflemektedir (Manor, 2019; Hayden, 2012). Kültürel etkinlikler ve mesajların dijital platformlar üzerinden yayılmasına olanak sağlayan dijital diplomasi, kültür diplomasisinin geniş kitlelere ulaşmasında önemli bir etkidir. Bu ikili entegrasyon sayesinde, kültürel etkileşim ve dijital erişimi birleştirerek ulusal markalaşma ve algı yönetimini desteklemektedir (Ang, Ien ve al., 2015). Kültür diplomasisi, kalıcı ilişkiler ve derin etkileşimler yaratma eğilimindeyken; aynı şekilde dijital diplomasi de anlık etkileşimler ve geniş kapsamlı iletişim ağları oluşturmada öne çıkmaktadır. Her iki yaklaşım da, uluslararası alandaki değişen trendler ve dinamikler içerisinde uyum sağlamaktadır (Seib, 2010).

Yumuşak Güç ve Kamu Diplomasisi: Azerbaycan Dış Politikası Perspektifi

Yüzyıl dış politikasında, 'yumuşak güç' ve 'kamu diplomasisi', devletlerin küresel sahnede etkili olabilmeleri için stratejik öneme sahip kavramlar haline gelmiştir. Nye (2004) tarafından geliştirilen yumuşak güç kavramı, kültür, siyasi değerler ve dış politika üzerinden diğer ülkeler üzerinde etki oluşturmayı ifade etmektedir. Böylece kamu diplomasisi, bu etkileşimin halklar nezdinde nasıl yapılandırıldığını ve yönetildiğini vurgulamaktadır. Azerbaycan'ın dış politikasında da bu kavramların entegre edilmesi ve stratejik bir şekilde kullanılması, uluslararası ilişkilerdeki yerini güçlendirmek için önemlidir.

Yumuşak güç, özellikle kültürel ve ideolojik çekicilik ile başka devletlerin politikalarını etkileme kapasitesi olarak tanımlanmaktadır (Nye, 2004). Azerbaycan'ın zengin tarihi, kültürü ve modernleşme süreci, bu ülkeye potansiyel bir yumuşak güç kaynağı sağlamaktadır. Yumuşak gücün kullanımı, Azerbaycan'ın uluslararası alandaki imajını güçlendirmekte ve bu sayede politik ve ekonomik amaçlar doğrultusunda, koşulları olumlu yönde şekillendirmektedir (İsmayilov, 2017). Kamu diplomasisi, bir ülkenin halkıyla doğrudan iletişime geçerek anlayış ve desteğini kazanmayı hedeflemektedir (Cull, 2008). Azerbaycan, ulusal kültürünü ve kimliğini yansıtan çeşitli kültürel programlar, eğitim fırsatları ve uluslararası etkinliklerle kamu diplomasisi stratejilerini kullanmaktadır. Bu çabalar Azerbaycan'ın küresel profilini yükseltirken, aynı zamanda çok taraflı dış politika hedeflerine ulaşmasına da katkı sağlamaktadır (Guliyev, 2019). Azerbaycan dış politikasında yumuşak güç ve kamu diplomasisi, sinerjik bir şekilde birleştirilmiştir. Örneğin, Eurovision Şarkı Yarışması'nın Bakü'de düzenlenmesi ve Bakü'nün Avrupa Oyunları'na ev sahipliği yapması, bu entegrasyonun somut örnekleri olarak gösterilmektedir. Bu tür etkinlikler Azerbaycan'ın pozitif bir imajı oluşturmasını sağlamanın yanı sıra siyasi ve ekonomik itibarını da artırmaktadır (Mammadov, 2021). Azerbaycan'ın yumuşak güç ve kamu diplomasisini entegre etme yaklaşımı, uluslararası ilişkilerdeki konumunu güçlendiren ve ona stratejik avantaj sağlayan bir yöntemdir.

Küresel Sistemde Dijital Diplomasi'nin Yükselişi ve Kültürel Etkileşim

Küreselleşen dünyada, dijital diplomasi'nin yükselişi devletlerin uluslararası ilişkiler stratejilerinin ayrılmaz bir parçasıdır. Dijital platformların sunduğu imkânlarla, kültürel etkileşim ve etkili iletişim yeni bir boyut kazanmıştır. Bu araştırma, dijital diplomasi ve kültürel etkileşim kavramlarını inceleyerek, bu olgunun küresel sistem üzerindeki etkilerini tartışmaktadır. Dijital araçların diplomasiye entegrasyonu ve bu araçların kültürlerarası etkileşimdeki rolleri üzerinde durulmaktadır. Teknolojik ilerlemelerin hız kazandığı 21. yüzyılda dijital diplomasi, küresel politikada oyunun kurallarını yeniden yazmakla birlikte, dijital diplomasi, devletlerin ve diplomatların, sosyal medya ve diğer dijital platformlar aracılığıyla halkla ilişkilerini ve uluslararası imajlarını yönetme pratiğidir (Manor, 2019). Bu yaklaşım, sadece bilgi akışını hızlandırmakla kalmaz, aynı zamanda kültürlerarası etkileşimi ve karşılıklı anlayışı da benimsemektedir.

Dijital diplomasi, iletişim kanallarını çeşitlendirerek, uluslararası ilişkilerde daha kapsamlı ve etkileşimli bir diyalog oluşturmuştur. Devletler, bu yeni mecra aracılığıyla politik mesajlarını, kültürel içeriklerini ve değerlerini daha geniş kitlelere ulaştırmışlardır (Adesina, 2018). Özellikle genç nüfusun yoğun olarak bulunduğu dijital ortamlar, diplomasi için yeni bir kamuoyu yaratmış ve devletler bu alanlarda etkinliğini artırmaya başlamıştır. Dijital diplomasi, kültürel etkileşimi ve ayrıca yumuşak güç kullanımını önemli ölçüde kolaylaştırmıştır. Online platformlar, ülkelerin sanatını, müziğini, dilini ve geleneklerini sergileme imkânı tanırken, aynı zamanda bu kültürel öğelerin diğer toplumlarla etkileşimine olanak sağlamaktadır (Zaharna, 2020). Bu durum, karşılıklı kültürel anlayışın ve toleransın gelişimine katkıda bulunurken, aynı zamanda uluslararası imaj ve itibar yönetimi açısından da önemlidir. Dijital diplomasi uygulamalarının artmasıyla birlikte, kültürel diplomasi faaliyetleri de dijital ortama taşınmıştır. Örneğin, sanal sergiler, çevrimiçi festival ve konferanslar, uluslararası anlayışı artırmak ve farklı kültürler arasında köprüler kurmak için kullanılmaktadır. Bu tür etkinlikler, aynı zamanda uluslararası ilişkilerdeki dinamikleri ve güç dengelerini de etkileme potansiyeline sahiptir (Metzgar, 2018). Küresel sistem içinde dijital diplomasi ve kültürel etkileşimin yükselişi, uluslararası politikada yeni bir dönemi işaret etmektedir. Bu bağlamda, dijital araçların etkin kullanımı, devletlerin küresel sahnede etkileşim ve iletişim stratejilerini yeniden şekillendirmektedir. Dijital diplomasi hem uluslararası ilişkiler teorisi hem de pratiği açısından önemli bir alan olarak kendini kanıtlamıştır ve bu alandaki gelişmeleri yakından takip etmektedir.

Politika Analizi ve Stratejik Planlama: Temeller, Uygulamalar ve Çağdaş Yaklaşımlar

Politika analizi ve stratejik planlama, kamu yönetimi ve siyaset bilimi alanlarındaki temel taşları oluşturmaktadır. Bu disiplinler, politik karar alma süreçlerinde etkin rol oynayan, politika yapıcılar ve analistler için çerçeve oluşturan mekanizmalar ve araçlar sunmaktadır. Politika analizi, karar vericilerin toplumun karşı karşıya olduğu sorunlara dair bilinçli kararlar alabilmesi için gerekli olan bilgileri sağlarken, stratejik planlama bu analizlerin uzun vadeli hedeflere yönlendirilmesini sağlamaktadır. Bu araştırma, politika analizinin ve stratejik planlamanın kavramsal temellerini, yöntemlerini ve çağdaş dünyada nasıl evrildiğini ele almaktadır.

Politika analizi, politik sorunların tanımlanmasından, çözüm önerilerinin geliştirilmesine, değerlendirilmesine ve seçilmesine kadar geniş bir spektrumu kapsamaktadır (Dunn, 2015). Analiz süreci, problem tanımlama, politika araçlarının seçimi, etki tahminleri ve politika

önerilerinin geliştirilmesi adımlarını içermektedir. Etkili bir politika analizi, nitel ve nicel veri analizini, etik değerlendirmeleri ve paydaş analizlerini entegre etmektedir.

Stratejik planlama, belirlenen politika hedeflerine ulaşmak için yol haritası oluşturmaktır. Bu süreç, organizasyonun vizyonunu, misyonunu ve değerlerini, uzun vadeli hedefleri ve bunlara ulaşmak için gerekli stratejileri içermektedir (Bryson, 2018). Stratejik planlama, bir politika analizinin sonuçlarına dayanarak, kaynakların tahsis edilmesi, performans göstergelerinin belirlenmesi ve sürekli değerlendirme mekanizmalarının kurulması gibi unsurları içermektedir. Yüzyıldaki politika analizi ve stratejik planlama, küresel zorluklar ve hızlı teknolojik gelişmelerin ışığında sürekli gelişim göstermiştir. Yeni veri analitiği teknikleri, büyük veri setlerinin analizine olanak tanıyarak politika yapımcıların daha bilinçli kararlar almasını sağlamaktadır (Mergel, 2016). Ayrıca, sürdürülebilir kalkınma, iklim değişikliği ve global sağlık gibi konular, stratejik planlamanın sınırlarını genişletmiş ve çok disiplinli yaklaşımların önemini artırmıştır.

Azerbaycan'ın Dijital Diplomasi Stratejisi: Politika Belgesi ve Uygulama Analizi

Yüzyıl, iletişim teknolojilerindeki devrimsel gelişmelerle birlikte, uluslararası ilişkiler ve dış politika pratiklerinde dijitalleşmenin öne çıkmasına tanık olmuştur. Azerbaycan, bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanarak ulusal dış politika hedeflerini desteklemek ve uluslararası arenada etkisini artırmak için dijital diplomasi stratejisini uygulamaktadır. Azerbaycan'ın dijital diplomasi stratejisi, uluslararası alanda bilgi akışını yönetmek, kültürel etkileşimi artırmak ve dijital alanlarda güçlü bir varlık göstermek üzere yapılandırılmıştır (Ismailzade, 2019). Bu strateji, sosyal medya, interaktif platformlar ve çevrimiçi kamuoyu diplomasisi araçlarını kullanarak ülkenin dış politikasının ana hedeflerine ulaşmayı hedeflemektedir.

Azerbaycan Dışişleri Bakanlığı tarafından yayınlanan dijital diplomasi politika belgesi, dijital ortamlarda gerçekleştirilecek diplomatik faaliyetler için bir yol haritası sunmaktadır. Sunulan bu belgede, bilgi teknolojilerinin diplomatik süreçlerde kullanımı, e-diplomasi inisiyatifleri ve sanal konsolosluk hizmetleri gibi çeşitli uygulamalar detaylandırılmıştır (Azerbaycan Dışişleri Bakanlığı, 2021).

Dijital araçların diplomatik ilişkilerde kullanımı, Azerbaycan'ın uluslararası alandaki algısını ve etki alanını güçlendirmede kritik bir rol oynamaktadır. Örneğin, Azerbaycan Twitter kullanımı ve diğer sosyal medya platformları üzerindeki aktif varlığıyla küresel kitlelere ulaşmaktadır (Bjola & Holmes, 2015). Bu çevrimiçi aktif varlık, uluslararası toplumda ülkenin politikalarına ve kültürüne dair farkındalığı artırmaktadır. Azerbaycan'ın dijital diplomasi stratejisi, bilgi çağında dış politika yapımının vazgeçilmez bir parçası haline gelmiştir. Politika belgesi ve bunun uygulamaları, dijital araçların ve platformların stratejik kullanımıyla ulusal çıkarları teşvik etmede ne denli etkili olduğunu göstermektedir.

Kültürel Diplomasi ve Dijitalleşme: Azerbaycan Dış Politikasında Yeni Boyutlar

Azerbaycan, kültürel mirasını ve değerlerini dijital platformlar aracılığıyla tanıtarak dış politika stratejilerinde yenilikçi bir bakış açısı kazanmıştır. Böylece Azerbaycan'ın kültürel diplomasisi, ülkenin zengin tarihini, sanatını ve müziğini dünya sahnesine taşıma çabalarını içermektedir. Dijitalleşme, bu çabaları daha da ileri götürerek, ülkenin kültürünü sanal müzeler, dijital sergiler ve çevrimiçi festival programları aracılığıyla geniş kitlelere ulaştırmaktadır (Ma-

naflı, 2020). Azerbaycan, sanal gerçeklik ve dijital arşivleme yoluyla kültürel mirasını dijital ortama taşımada önemli adımlar atmıştır. Örneğin, Azerbaycan'ın UNESCO Dünya Mirası Listesi'nde yer alan Gobustan Kaya Sanatı gibi tarihi mekânlarının sanal turları, kültürel diplomasi faaliyetlerinin dijitalleşme ile nasıl zenginleştirildiğini göstermektedir (Jones, 2018). Azerbaycan, sosyal medya ve çevrimiçi kampanyalar aracılığıyla kamu diplomasisini güçlendirirken, kültürel diplomasi faaliyetlerini de bu platformlarda yoğunlaştırmıştır. Bu sayede, Azerbaycan kültürü ve dış politika hedefleri, daha geniş ve çeşitlendirilmiş bir kitleye ulaşmaktadır (Smith, 2019). Azerbaycan'ın kültürel diplomasisi, dijitalleşme ile yeni bir ivme kazanarak, ülkenin dış politika hedeflerini desteklemekte ve uluslararası toplumda etkili bir kültürel etkileşim sağlamaktadır.

Kültür ve Dijital Diplomasi Aracılığıyla Uluslararası İlişkiler: Azerbaycan'ın Yumuşak Gücü

Yumuşak güç, Joseph Nye tarafından ifade edilen ve devletlerin diğer aktörler üzerindeki etkisini, zorlama veya ödeme gücü yerine, aynı şekilde çekicilik ve kültürel etki yoluyla gerçekleştirmeleri düşüncesi olarak ortaya çıkmıştır (Nye, 2004). Ayrıca küresel alanda etki yaratmanın yeni yollarından biri de yumuşak güçtür. Özellikle Azerbaycan bu gücünü, kültürel etkinlikler ve dijital diplomasi aracılığıyla uluslararası ilişkilerde etkin biçimde kullanmaktadır.

Yumuşak güç, bir ülkenin dış politikasının etkinliğinde odak noktadır. Azerbaycan, tarihi ve kültürel zenginliklerini, modern ve entegre bir dijital diplomasi ile birleştirerek, küresel algısını şekillendirmeye çalışmaktadır. Azerbaycan'ın uluslararası arenada kendi kültürünü tanıtmaya, karşılıklı anlayış ve güven inşası yoluyla dış politikadaki hedeflerine ulaşma stratejisinin bir parçasıdır (Bayramov, 2019). Azerbaycan'ın kültürel diplomasisinde dikkate değer bir örnek, UNESCO ile 2013 yılında ortaklaşa düzenlediği Bakü Dünya Mirası Gençlik Forumu'dur. Bu Forum, Azerbaycan'ın tarihi ve kültürel zenginliklerini genç nesillere tanıtarak kültürlerarası diyalogu teşvik etmiştir. Ayrıca, Azerbaycan'ın 2012 Eurovision Şarkı Yarışması'na ev sahipliği yapması, ülkenin uluslararası bir etkinlik düzenleme kapasitesini göstermesi açısından önemlidir. Aynı zamanda Azerbaycan'ın kültürel çeşitliliğini ve modern yüzünü sergileme fırsatı sunmuştur. Pandemi koşulları altında Azerbaycan, kültürel diplomasi faaliyetlerini dijital ortama taşımıştır. 2021'de sanal ortamda düzenlenen "Bakü Elektronik Müzik Festivali", ev sahipliği yapılan sanatçılarla kültürel etkileşimi çevrimiçi ortama başarıyla aktaran bir etkinlik olmuştur. Aynı zamanda, Azerbaycan'ın UNESCO ile işbirliği içinde pandemi sırasında korunan tarihi eserlerin dijital arşivlerini oluşturması, kültürel varlıkların korunması ve tanıtılması adına önemli somut adımlardır.

Kültürel diplomasi, Azerbaycan'ın dünya çapında tanınırlığını artırma ve kültürel mirasını uluslararası toplumla paylaşma stratejisinin temelini oluşturmaktadır. Düzenlediği uluslararası müzik festivalleri, sergiler ve kültürel değişim programları ile Azerbaycan, kültürel diplomasi yoluyla global ilişkilerini güçlendirme çabası içerisinde. Diğer yandan, Azerbaycan, dijital kampanyalar ve sosyal medya araçlarını kullanarak kültürel etkinliklerinin uluslararası alanda daha geniş bir kitleye ulaşmasını sağlamaktadır (Huseynova, 2021). Kültürel diplomasi çerçevesinde Azerbaycan, 2017 yılında Paris, Londra ve Berlin'de düzenlediği "Azerbaycan Kültür Günleri" etkinlikleriyle uluslararası sahnede varlığını kabul ettirmiştir. Dijital diplomasi alanında ise Azerbaycan Dışişleri Bakanlığı, 2019 yılından itibaren sosyal medyada aktif bir rol oynayarak Twitter ve Facebook gibi platformlarda Azerbaycan'ın politik ve kültürel mesajlarını yayınlamaktadır. 2020 yılında Dağlık Karabağ Savaşı'nın sona ermesinin ardından Azerbaycan,

zaferinin tanıtımı için dijital diplomasiyi aktif bir şekilde kullanmıştır. Özellikle, 10 Kasım 2020 yılındaki ateşkesin hemen ardından, sosyal medya kampanyaları ve dijital yayınlar aracılığıyla bölgedeki tarihi ve kültürel mirasın korunması ve yeniden inşası konusunda uluslararası farkındalık yaratılmıştır.

Azerbaycan, dijital ve kültürel diplomasi inisiyatiflerini, küresel sorunlara dair perspektifini ve çözüm önerilerini paylaşarak uluslararası alanda etkin olarak varlığını sürdürmektedir. Küresel krizlerin çözümünde kültürel etkileşimi teşvik eden platformlar kurmak ve dijital medya aracılığıyla bilgi paylaşımı yapmak, bu stratejinin merkezindedir. Bu yaklaşım, Azerbaycan'ın karşı karşıya olduğu çatışmalar ve krizler hakkında kendi bakış açısını uluslararası topluma sunmada önemlidir (Ismayilov, 2022). Azerbaycan, Dağlık Karabağ sorunu gibi karmaşık meselelerde de dijital diplomasiyi etkin bir araç olarak kullanmıştır. 2008 yılında başlatılan "Justice for Khojaly" kampanyası, Azerbaycan'ın bu konudaki adalet arayışını uluslararası alana taşımayı başarmış ve geniş çapta bir farkındalık yaratmıştır.

Azerbaycan'ın yumuşak güç olarak kültür ve dijital diplomasiyi kullanma stratejisi, onu uluslararası alanda önemli bir aktör yapmaktadır. Yaratıcı kültürel etkinlikler ve yenilikçi dijital kampanyalar ile Azerbaycan, uluslararası imajını güçlendirmekte ve dış politika hedeflerine ulaşmada yeni yollar açmaktadır. Azerbaycan'ın gerçekleştirdiği kültürel etkinlikler ve dijital diplomasi çalışmaları, uluslararası ilişkilerdeki yerini sağlamlaştırmış ve yumuşak gücünü artırmıştır. Bu faaliyetler sayesinde, Azerbaycan'ın kültürel zenginliklerini ve politik pozisyonlarını global bir izleyici kitlesiyle paylaşma konusundaki kararlılığını yansıtmaktadır. Pandemi döneminde dijital araçlardan etkin bir şekilde yararlanarak kültürel etkinliklerini sürdüren Azerbaycan, aynı zamanda dijital altyapısını güçlendirerek hem içeriye hem de dışarıya yönelik politikalarında yenilikçi adımlar atmıştır.

Uygulama ve Durum Analizleri

Dijital dönüşüm kavramı, çağın en önemli fenomenlerinden biri olarak, devletlerin uluslararası alandaki etkileşim biçimlerini yeniden şekillendirmektedir. Ayrıca dijital dönüşüm bu süreçte kültürel diplomasi ile kesişen yollar sunmaktadır. Özellikle Azerbaycan, bu hızlı değişime ayak uydurarak, dijital diplomasi pratiklerini ve kültürel etkinliklerini, uluslararası alandaki etkinliğini ve imajını güçlendirecek şekilde konumlandırmıştır.

Azerbaycan'ın Dijital Diplomasi Pratikleri: Sosyal Medya ve Web Platformları Üzerine Vaka Çalışmaları

Yüzyılın getirdiği dijitalleşme dalgası, uluslararası ilişkiler pratiğine yeni bir boyut ve yeni bir bakış açısı kazandırmıştır. Azerbaycan, dijital diplomasi anlamında bu değişimi benimseyerek, uluslararası alanda kendine özgü bir yer edinmeye çalışmıştır. Azerbaycan'ın 2000'li yıllardan itibaren sosyal medya ve web platformları aracılığıyla yürüttüğü dijital diplomasi uygulamaları vaka çalışmaları üzerinden incelenmiştir.

2000-2010 Arası Dönem: Temellerin Atılması

Yüzyılın başında Azerbaycan için dijital diplomasi, öncelikle temel internet varlığını oluşturma çabası içindedir. Bu çağda Azerbaycan Dışişleri Bakanlığı'nın (2005) çok dilli internet sitesini hayata geçirmesiyle ülkenin çok dilli ve çok kültürlü yapısını dijital platformlarda temsil etme isteğini yansıtmaktadır.

2010-2015 Arası Dönem: Sosyal Medyanın Yükselişi

2010 yılından itibaren Azerbaycan, Twitter, Facebook ve YouTube gibi sosyal medya platformlarını daha aktif kullanmaya başlamıştır. Özellikle 2012 Eurovision Şarkı Yarışması'na ev sahipliği yaparak, sosyal medyada yoğun bir tanıtım kampanyası yürütmüştür. Bu kampanya, Azerbaycan'ın kültürel etkinliklerini uluslararası alanda pazarlama kapasitesinin arttığının bir göstergesidir.

2015-2020 Arası Dönem: Stratejik Yönelimler ve Yenilikçi Uygulamalar

2015 sonrası Azerbaycan'ın dijital diplomasi stratejileri daha da karmaşık bir hal almıştır. "Virtual Karabakh" projesi (2017), dijital araçların kültürel ve tarihi meselelerde bilinç yaratma amacıyla nasıl kullanılabileceğinin bir örneği olarak öne çıkmıştır.

2020 ve Sonrası: Dijital Diplomasi ve Kriz Yönetimi

COVID-19 pandemisi ve Azerbaycan-Ermenistan çatışması, 2020 yılında Azerbaycan'ın dijital diplomasi faaliyetlerinin hız ve kapsamını artırmıştır. Bu dönemde Azerbaycan Dışişleri Bakanlığı'nın sosyal medya kullanımı ile birlikte, resmi açıklamalar ve halkla ilişkiler açısından daha belirgin hale gelmiştir.

Kültürel Diplomasi Etkinlikleri: Azerbaycan'ın Uluslararası Sanat ve Kültür Festivalleri

Kültürel diplomasi, devletlerin kültürel varlıklarını kullanarak uluslararası ilişkilerde yumuşak güç oluşturma sürecini kapsamaktadır. Bu alanda, Azerbaycan'ın düzenlediği sanat ve kültür festivalleri, 2000 yılından günümüze kadar ülkenin uluslararası imajını güçlendirmede önemli bir rol oynamıştır. Azerbaycan'ın kültürel diplomasi çabalarını, özellikle uluslararası sanat ve kültür festivalleri bağlamında incelemekte ve bu etkinliklerin küresel sahnede ülkenin konumunu nasıl etkilediğini ele almaktadır.

2000-2010 Dönemi: Uluslararası İlişkilerde Kültürel Diplomasi'nin İnşası

2000'li yılların başında Azerbaycan, kültürel diplomasi faaliyetlerini artırarak, geleneksel müzik ve sanatını dünya sahnesine taşımaya başlamıştır. Örneğin, 2002 yılında düzenlenen "Bakü Caz Festivali", Azerbaycan'ın çeşitli müzik türlerine ev sahipliği yaptığını gösteren uluslararası bir platform haline dönüşmüştür (Mammadov, 2005). Bu tür festivaller, Azerbaycan'ın kültürel çeşitliliğini yansıtmaya ve dünyanın dört bir yanından sanatçıları ve izleyicileri çekme fırsatı yaratmaktadır.

2010-2015 Dönemi: Kültürel Diplomasi'nin Derinleştirilmesi

2010 yılında Azerbaycan, kültürel diplomasi stratejilerinde daha hedef odaklı bir yaklaşıma geçiş yapmıştır. "Qabala Uluslararası Müzik Festivali" gibi etkinlikler, dünyaca ünlü müzisyenleri ve orkestraları Azerbaycan'a getirerek, ülkenin kültürel zenginliğini ve misafirperverliğini sergilemiştir (Aliyeva, 2013). Bu dönemde düzenlenen festivaller, Azerbaycan'ın dünya kültür haritasında kendine kalıcı bir yer bulma amacını güçlendirmektedir.

2015-2020 Dönemi: Yenilikçi Kültürel Diplomasi

2015 yılından itibaren Azerbaycan, "Geleneksel Azeri Halıları ve El Sanatları Festivali" gibi yenilikçi etkinliklerle kültürel mirasını koruma ve tanıtma yolunda önemli adımlar atmıştır

(Hasanov, 2017). Bu dönemde, ülkenin kültürel mirasının korunması ve dijital platformlar aracılığıyla tanıtılması, kültürel diplomasi çabalarında yeni bir boyut kazandırmıştır. Bir diğer önemli festival ise, Harı Bülbül Festivali, Azerbaycan'ın Şuşa şehrinde düzenlenen ve uluslararası alanda tanınan bir sanat ve müzik festivalidir. Bu festival, Azerbaycan'ın kültürel çeşitliliğini, zengin müzikal geçmişini ve sanatsal yeteneklerini sergilemektedir. 2020 yılından itibaren, Azerbaycan bu festivali dijital ortamlara taşıyarak, pandemi koşullarında bile kültürel diplomasi faaliyetlerini sürdürebilmiştir. COVID-19 pandemisi, toplu etkinlikler ve festivallerin düzenlenmesini zorlaştırsa da, Azerbaycan Harı Bülbül Festivali'ni çevrimiçi platformlarda canlı yayınlamak gibi yaratıcı yollarla bu engeli aşmayı başarmıştır. Bu süreçte, festivalin dijitalleştirilmesi, küresel izleyicilerin Azerbaycan'ın kültürel yaşamına erişimini kolaylaştırmakla birlikte, kültürel diplomasi faaliyetlerini geniş bir kitleye ulaştırmıştır. Pandemi sonrasında Harı Bülbül Festivali, hibrit bir model benimseyerek hem yerinde hem de çevrimiçi etkinlikleri bir arada sunmaya başlamıştır. Bu sayede, Azerbaycan dışında yaşayan Azerbaycanlılar ve dünya genelindeki sanatseverler, festivali takip edebilmekte ve Azerbaycan kültürünün bir parçası haline gelebilmektedirler. Azerbaycan'ın Harı Bülbül Festivali üzerinden yürüttüğü kültürel diplomasi, ülkenin uluslararası alandaki imajını güçlendirmede ve kültürel mirasını tanıtmada önemli bir rol oynamaktadır. Pandemi ve sonrası dönemde dijitalleşme ve hibrit etkinlik modellerine adaptasyon, kültürel diplomasi uygulamalarında yeni bir dönemin başlangıcı olarak görülebilmektedir. Azerbaycan'ın bu stratejisi, küresel bir pandemi döneminde bile kültürün sınırları aşmasını sağlamış ve uluslararası kültür ve sanat topluluğunda önemli bir yer edinmesine katkıda bulunmuştur.

Azerbaycan'ın uluslararası sanat ve kültür festivalleri, son yirmi yılda kültürel diplomasi çerçevesinde önemli bir gelişmedir. Bu gelişme, Azerbaycan'ın kültürel etkinliklerinin uluslararası alandaki etkisinin kapsamlı bir değerlendirmesini sunmakla birlikte, ülkenin kültürel diplomasi pratiklerinde önemli bir evrim geçirdiğini ortaya koymuştur.

Dijital Araçlarla Kültürel Mirasın Tanıtımı: Azerbaycan'ın Dijital Müze ve Sergi Uygulamaları

Dijital teknolojinin gelişimi, kültürel mirasın korunması ve tanıtılmasında yeni yöntemlerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Azerbaycan da bu gelişmelerden yararlanarak, zengin kültürel ve tarihi mirasını dijital müze ve sergi uygulamaları aracılığıyla dünya çapında tanıtmaktadır.

2000-2010 Arası Dönem: Dijitalleşmenin Başlangıcı

Yeni milenyumun başlarında Azerbaycan, internet ve dijital teknolojilerin kullanımı konusunda dünya genelindeki trendlere ayak uydurarak dijitalleşme sürecini başlatmıştır. Bu dönemde, öncelikli olarak ülkenin tarihi ve kültürel mirasını dijital ortamda arşivlemek ve tanıtmak amacıyla projeler geliştirilmiştir. Örneğin, Azerbaycan Milli Tarih Müzesi'nin koleksiyonlarının dijital kataloglarının oluşturulması, bu sürecin bir parçasıdır.

2010-2015 Arası Dönem: Dijital Sergi ve Müzelerin Artışı

2010 yılından itibaren Azerbaycan, dijital sergiler ve sanal müze turları gibi daha interaktif dijital uygulamalara yönelmeye başlamıştır. Bu dönemde, Bakü'deki modern ve çağdaş sanat eserlerinin yer aldığı bir sanal galeri platformunun kurulması, uluslararası erişimi artırma ve kültürel alışverişi teşvik etme anlamında önemli bir adımdır (İsmayilova, 2014).

2015-2020 Arası Dönem: Sanal Gerçeklik ve Artırılmış Gerçeklik Uygulamaları

Teknolojinin ilerlemesiyle birlikte, Azerbaycan kültürel mirasın dijital tanıtımında sanal gerçeklik (VR) ve artırılmış gerçeklik (AR) teknolojilerini kullanmaya başlamıştır. Bu dönemde, Azerbaycan'ın UNESCO Dünya Mirası Listesi'nde yer alan Gobustan Kaya Sanatı Kültürel Peyzajı, VR turları ile sanal bir ziyaret deneyimi sunarak küresel alanda dikkat çekmiştir (Qasimova, 2018).

2020 ve Sonrası: Pandemi ve Dijitalleşmenin Hızlanması

COVID-19 pandemisinin etkisiyle birlikte, Azerbaycan kültürel mirasın tanıtımı için dijital araçlara daha fazla yatırım yapılmıştır. Müzelerin kapalı olduğu dönemlerde, Azerbaycan'ın zengin halı dokuma sanatının sergilendiği sanal halı müzesi gibi dijital inisiyatifler, kültürel etkileşimi ve erişimi sürdürmede önemli bir rol oynamıştır (Alakbarli, 2021).

Çok Dilli İletişim ve Kültürel Diplomasi: Azerbaycan'ın Çok kültürlülük Politikası

Kültürel diplomasi, uluslararası ilişkilerde etkili bir yumuşak güç aracı olarak kabul edilmektedir. Ayrıca çok dilli iletişim, bu sürecin temel taşlarından biri olarak görülmektedir. Azerbaycan, zengin kültürel mirası ve etnik çeşitliliği ile bilinen, Doğu ile Batı arasında bir köprü görevi gören bir ülke olarak, çok dilli iletişim ve kültürel diplomasi alanında özgün bir politika izlemektedir.

2000-2010 Arası Dönem: Temellerin Atılması

Azerbaycan'da çok kültürlülük politikası ve çok dilli iletişim, 2000'li yılların başında daha fazla önem kazanmaya başlamıştır. Bu dönemde, ülkenin zengin kültürel mirasını ve dilsel çeşitliliğini tanıtmak amacıyla devlet destekli programlar geliştirilmiştir. Örneğin, 2004 yılında hayata geçirilen "Bakü Uluslararası Çok kültürlülük Merkezi", çeşitli etnik ve dini grupların kültürel etkinliklerini destekleyerek, Azerbaycan'ın çok kültürlü yapısını dünyaya tanıtmıştır.

2010-2015 Arası Dönem: Stratejik Gelişmeler ve Yenilikler

2010 yılı Azerbaycan'da, "Çok kültürlülük Yılı" olarak ilan edilmiştir. Bu konudaki farkındalığı artırmak için ulusal ve uluslararası etkinlikler düzenlemiştir. Bu yıl içerisinde, çok dilli eğitim programlarını güçlendirme ve Azerbaycan dillerinin yanı sıra, Rusça, İngilizce gibi dünya dillerinde de hizmet sunmayı hedefleyen projeler başlatılmıştır. Aynı zamanda, "Bakü Uluslararası Çok kültürlülük Forumu" gibi platformlar aracılığıyla uluslararası iş birliğine de adımlar atılmıştır.

2015-2020 Arası Dönem: Kültürel Diplomasi ve Çok Dilli İletişim

2015 yılı ve sonrasında, Azerbaycan hükümeti, kültürel diplomasiyi daha da güçlendirmek için "Çok kültürlülük Elçileri" programını başlatmıştır. Bu program kapsamında, farklı ülkelerden tanınmış önemli isimler, Azerbaycan'ın kültürel çeşitliliğini ve çok dilli politikasını dünya çapında tanıtmak için görevlendirilmiştir. Ayrıca, 2017 yılında düzenlenen İslam Dayanışma Oyunları gibi uluslararası spor etkinlikleri, Azerbaycan'ın çok kültürlülüğünü ve barışçıl bir şekilde bir arada yaşamayı sergilemek için bir platform olarak kullanılmıştır.

2020 ve Sonrası: Pandemi ve Çok Dilli İletişimin Önemi

COVID-19 pandemisinin getirdiği zorluklarla birlikte, Azerbaycan hükümeti, sağlık bilgilerini ve yönergelerini çok dilli platformlar aracılığıyla yayma konusunda çabalarını artırmakla birlikte, hem yerel halka hem de ülkedeki yabancı topluluklara ulaşmak için, çeşitli dilde çevrimiçi kampanyalar ve bilgilendirme seansları düzenlenmiştir.

Dijital Kampanyalar ve Halkla İlişkiler: Azerbaycan Dışişleri Bakanlığı'nın İletişim Stratejileri

21. yüzyıl, iletişim teknolojilerindeki devrimci gelişmelerle birlikte ulus devletlerin iletişim stratejilerini yeniden şekillendirmiş, dijital diplomasi ve halkla ilişkilerin önemini arttırmıştır. Azerbaycan Dışişleri Bakanlığı (ADİB), dijital platformların sağladığı imkânlardan yararlanarak, uluslararası alanda ülkesinin imajını güçlendirme ve politik mesajlarını yayma çabası içerisine girmiştir. Bu araştırma, Azerbaycan'ın 2000 yılından günümüze kadar izlediği dijital kampanya ve halkla ilişkiler stratejilerini inceleyerek, bu süreçteki değişimleri ve etkileri analiz etmeyi amaçlamaktadır.

2000-2010 Arası Dönem: Temeller ve İlk Adımlar

Yeni milenyumun başlarında ADİB, internet ve dijital iletişim kanallarını kullanarak uluslararası toplumla etkileşime geçme temellerini atmıştır. 2004 yılında başlatılan ve Azerbaycan'ın dünya üzerindeki pozisyonunu güçlendirmeyi hedefleyen "Country Branding" (Ülke Markalaşması) kampanyası, bu sürecin en belirgin örneklerinden biridir. Sosyal medya ve web sitelerinin henüz küresel diplomasi araçları olarak etkinliğini kazanmadığı bu dönemde, ADİB, çeşitli uluslararası konferanslar ve kültürel etkinlikler düzenleyerek ülkenin imajını yükseltmeye çalışmıştır.

2010-2015 Arası Dönem: Sosyal Medyanın Gücü ve Kullanımı

2010 yılından itibaren Azerbaycan, Twitter ve Facebook gibi sosyal medya platformlarında resmi hesaplar açarak dijital halkla ilişkiler faaliyetlerini yoğunlaştırmıştır. Özellikle 2012 Eurovision Şarkı Yarışması gibi büyük uluslararası organizasyonları kullanarak dijital kampanyalar düzenleyip, geniş kitlelere ulaşmayı başarmıştır. Bu dönemde Azerbaycan'ın dijital diplomasi alanındaki etkinliği, uluslararası alanda sesini duyurmasına olanak sağlamıştır.

2015-2020 Arası Dönem: Stratejik İletişim ve Kampanyalar

ADİB, 2015 yılı sonrasında dijital iletişim stratejilerini daha da ileri taşımakla beraber, "Think Azerbaijan" (Azerbaycan'ı Düşün) gibi stratejik iletişim kampanyaları ile ülkenin yumuşak güç kapasitesini artırma amacı taşımaktadır. Bu dönemde, sosyal medyada yapılan paylaşımların yanı sıra, influencer (etkileyici kişi) pazarlaması ve hedef kitle analizi gibi modern pazarlama teknikleri de devreye girmiştir.

2020 ve Sonrası: Kriz İletişimi ve Dijital Diplomasinin Rolü

2020'den itibaren dünya genelinde yaşanan COVID-19 pandemisi ve Azerbaycan-Ermenistan çatışması gibi krizler, ADİB'nin dijital iletişim ve kriz yönetimi becerilerini sınamakla birlikte, ADİB, kriz dönemlerinde hızlı ve etkin bir iletişim kurarak, hem yerel hem de uluslararası düzeyde güvenilir bilgi akışı sağlamayı hedeflemiştir. Dijital platformlar bu süreçte bakanlığın güvenilir, hızlı ve şeffaf bir iletişim sürdürmesinde önemli bir rol oynamıştır.

Kültür ve Medya: Azerbaycan'da Kültürel Etkinliklerin Dijital Medyada Temsili

21. yüzyılın başlangıcından itibaren, dijital medya hızla yaygınlaşmış ve aynı zamanda kültürel etkinliklerin temsilinde önemli bir rol oynamaya başlamıştır. Azerbaycan da bu global trend sayesinde kültürel etkinliklerini uluslararası bir izleyici kitlesine ulaştırmada dijital medya platformlarını etkin bir şekilde kullanmıştır. 2000 yılından günümüze kadar Azerbaycan'da dijital medya aracılığıyla gerçekleştirilen kültürel etkinliklerin temsilini incelerken, bu temsillerin kültürel diplomasi ve ulusal kimliğin inşası üzerindeki etkilerini tartışmaktadır.

2000-2010 Arası Dönem: Temsilin Başlangıcı

2000'li yılların başında, Azerbaycan devleti kültürel etkinliklerini tanıtmak için geleneksel medya platformlarını kullanmıştır. Ancak, internetin ve sosyal medyanın yükselişiyle birlikte, 2005 yılında Bakü'de düzenlenen Uluslararası Caz Festivali gibi etkinlikler, ilk kez dijital platformlarda geniş bir seyirci kitlesiyle buluşmuştur.

2010-2015 Arası Dönem: Dijitalleşme ve Erişim

2010 yılı itibarıyla Azerbaycan, dijital medya stratejisini genişleterek, daha fazla etkinliği çevrimiçi ortama taşımıştır. 2012 Eurovision Şarkı Yarışması'nın Bakü'de düzenlenmesi, dijital medyanın etkin kullanıldığı bir dönüm noktasıdır. Bu etkinlik sayesinde, ülkenin modern ve kültürel yönlerini uluslararası alanda sergileyen bir platforma dönüşmüştür.

2015-2020 Arası Dönem: Dijital İçerik Çeşitliliği

2015 yılından itibaren Azerbaycan, dijital medyada yerel kültürel etkinliklerin yanı sıra uluslararası festivalleri ve yarışmaları da tanıtmaya başlamıştır. Örneğin, her yıl düzenlenen Gabala Müzik Festivali, sosyal medya hesapları ve çevrimiçi yayın platformları üzerinden geniş kitlelere ulaştırılmıştır. Dijital medya, bu dönemde hem içerik çeşitliliği hem de uluslararası etkileşim açısından önem kazanmıştır.

2020 ve Sonrası: Pandemi ve Dijital Medyanın Rolü

COVID-19 pandemisi sırasında, Azerbaycan'daki kültürel etkinliklerin çoğu dijital ortama taşınmıştır. Bunlar; Sanat galerileri, müzeler ve tiyatrolar, sanal turlar ve çevrimiçi performanslarla hizmet vermeye başlamıştır. Bu süreçte, pandemi kısıtlamaları sebebiyle evlerinden ayrılamayan insanlar için kültür ve sanatın erişilebilirliği arttırılmıştır. Son yirmi yılda Azerbaycan, dijital medya platformlarını kullanarak kültürel etkinliklerini başarıyla temsil etmekle birlikte, bu süreçteki ulusal kimlik inşası ve kültürel diplomasi çalışmalarında önemli adımlar atmıştır. Böylece dijital medya, Azerbaycan'ın kültürel zenginliklerini dünya çapında tanıtmaya ve küresel bir seyirci kitlesi oluşturma konusunda vazgeçilmez bir araç haline gelmiştir.

Bölgesel ve Küresel Etki Analizi:

Küreselleşmenin ve iletişim teknolojilerinin hızla geliştiği bu çağda, ülkeler arası etkileşim ve etki her zamankinden daha önemli hale gelmiştir. Bölgesel dinamikler ve küresel ilişkiler bağlamında Azerbaycan'ın kültürel diplomasisi, bu ülkenin hem bölgesel hem de küresel sahnede nasıl konumlandığını ve etkileşimde bulunduğunu anlamak için önemli husustur. Kültürel diplomasi, bir ülkenin sanatını, müziğini, dilini ve mirasını uluslararası platformlarda ser-

gileyerek kültürel anlayışı teşvik etme ve yabancı halklarla bağlantı kurma pratiğini oluşturmaktadır. Azerbaycan'ın bağımsızlığını uygulamaya koyduğu kültürel diplomasi stratejileri, bölgesel dengeler üzerinde belirgin bir etki yaratmakla birlikte ülkenin küresel imajını şekillendirmiştir.

TÜRKSOY Dinamikleri İçinde Azerbaycan'ın Kültür Diplomasisi

Bu araştırma Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı (TÜRKSOY) çerçevesinde Azerbaycan'ın sürdürdüğü kültür diplomasisi pratiğini ve bu pratiğin TÜRKSOY' un genel dinamikleri içerisindeki rolünü ele almaktadır. TÜRKSOY aracılığıyla Azerbaycan'ın tarihsel ve kültürel mirasının, uluslararası bir platformda nasıl temsil edildiğine ve bu temsilin diplomatik sonuçlarının ne olduğuna dair yapılan bir araştırmadır. Kültür diplomasisi, uluslararası ilişkilerdeki geleneksel diplomasi yöntemlerine alternatif olarak gelişen, ülkeler arası ilişkileri güçlendirmeyi amaçlayan bir yaklaşımdır. Özellikle Azerbaycan, zengin kültürel mirası ve stratejik konumuyla, bu diplomasi türünü etkin bir şekilde kullanmaktadır. Ayrıca TÜRKSOY, Türk dünyasının kültürel değerlerini koruma ve tanıtmaya misyonuyla 1993 yılında kurulmuştur. Böylece Azerbaycan, bu kuruluşun aktif ve etkili bir üyesidir.

TÜRKSOY' un kuruluş amacı, Türk kültürünün korunması, geliştirilmesi ve dünyaya tanıtılmasıdır. Azerbaycan, bu platformda kendi kültürel değerlerini ve mirasını tanıtarak uluslararası alanda bir etki yaratmayı hedeflemektedir. Bu çerçevede, kültürel etkinlikler, sergiler, sanat festivalleri ve akademik toplantılar düzenlemekte ve bu faaliyetler aracılığıyla hem kendi kültürünü tanıtmakta hem de diğer ülkelerle kültürel alışveriş yapmaktadır. Azerbaycan'ın kültür diplomasisi stratejileri, ülkenin tarihini, sanatını, dili ve müziğini uluslararası bir seviyede tanıtmayı içermektedir. Bu bağlamda, Azerbaycan, UNESCO ile işbirliği içinde birçok kültürel ögesini 'İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası' listesine dâhil ettirmiştir (UNESCO, 2003). Ayrıca, Azerbaycan'ın başkenti Bakü, birçok defa TÜRKSOY' un düzenlediği etkinliklere ev sahipliği yapmıştır. Aynı zamanda 2023 yılında şehir ve Karabağ Zafer'inden sonra Şuşa şehri, Türk dünyasının kültürel başkenti olarak anılmıştır.

Azerbaycan, klasik müzikten halk danslarına, geleneksel el sanatlarından edebiyata kadar TÜRKSOY aracılığıyla geniş bir yelpazede kültürel mirasını tanıtmaktadır. Azerbaycan, TÜRKSOY etkinlikleriyle kendi geleneksel sanatçıları ve eserlerini öne çıkarırken, aynı zamanda diğer Türk cumhuriyetleri ve toplulukları ile kültürel bağlarını güçlendirmektedir. Azerbaycan'ın dünya çapında tanınan müzik formu olan Mugam, TÜRKSOY' un desteğiyle daha geniş kitlelere ulaşmaktadır. Azerbaycan, TÜRKSOY' un desteklediği çeşitli eğitim programları ve atölye çalışmaları aracılığıyla da kültürel diplomasi yürütmektedir. Bu programlar aracılığıyla, ülkeler arası kültürel anlayışın gelişimine katkı sağlarken, Azerbaycan'ın kültürel zenginliklerinin ve Türk dünyasının ortak değerlerinin daha iyi anlaşılmasını sağlamaktadır. Azerbaycan'ın TÜRKSOY dinamikleri içerisinde yürüttüğü kültür diplomasisi faaliyetleri, sadece kendi milli kimliğini güçlendirmekten ziyade, Türk dünyası arasındaki kültürel bağları da pekiştirmektedir. Azerbaycan, bu çabalarıyla kültürel çeşitliliği ve karşılıklı anlayışı teşvik eden global bir aktör olarak konumunu sağlamlaştırmaktadır.

Azerbaycan'ın Kültür ve Dijital Diplomasi Yoluyla Avrasya Entegrasyonu

Azerbaycan, stratejik coğrafi konumu ve zengin kültürel mirasıyla, Avrasya entegrasyon süreçlerinde önemli bir potansiyele sahiptir. Azerbaycan, müzik, dans, sanat ve mutfak gibi

çeşitli kültürel yönlerini, diğer ülkelerle ilişkilerini güçlendirmek için bir araç olarak kullanmaktadır. Bakü'nün 2019 yılında düzenlenen Eurovision Şarkı Yarışması, Azerbaycan'ın kültürel etkinlikler aracılığıyla uluslararası alanda varlığını pekiştirdiği bir örnektir (İsmayılov ve Gurbanov, 2020). Azerbaycan ayrıca, UNESCO Dünya Miras Listesi'nde yer alan Gobustan Kaya Sanatı Kültürel Peyzajı gibi tarihi ve kültürel alanları koruma çabalarıyla kültürel diplomasi faaliyetlerine ağırlık vermektedir. Bu tür girişimler, Azerbaycan'ın dünya mirasına olan katkısını vurgulayarak uluslararası toplum içindeki prestijini arttırmaktadır (Smith, 2018).

Dijital diplomasi, sosyal medya platformları ve diğer dijital araçlar aracılığıyla uluslararası ilişkileri yürütme pratiğidir. Azerbaycan, özellikle Twitter ve Facebook gibi platformlarda etkin bir varlık göstererek dijital diplomasiye önem vermektedir. Azerbaycan Dışişleri Bakanlığı'nın sosyal medya üzerinden yürüttüğü bilgilendirme kampanyaları, ülkenin dış politika mesajlarını geniş kitlelere yayma konusunda önemli bir rol oynamaktadır (Jackson, 2019). Ayrıca, Azerbaycan hükümeti, dijital altyapı yatırımları ile e-hükümet ve e-vize gibi uygulamaları hayata geçirerek ülkeye olan erişimi kolaylaştırmış ve uluslararası iş birliklerine olanak tanımıştır. Bu tür dijital yenilikler, Azerbaycan'ın diğer Avrasya ülkeleri ile entegrasyonunu teşvik eden faktörler arasındadır. Azerbaycan, kültürel ve dijital diplomasi stratejilerini birleştirerek, Avrasya bölgesindeki etkisini artırmıştır. Bakü'deki Uluslararası Multimedya Merkezi gibi kurumlar, Azerbaycan kültürünün dijital ortamda tanıtılmasına öncülük etmiştir. Ayrıca, Azerbaycan hükümeti, diğer ülkelerle kültürel alışverişi teşvik etmek için dijital platformları aktif olarak kullanmaktadır. Azerbaycan, kültür ve dijital diplomasi yoluyla Avrasya entegrasyon sürecine önemli ölçüde katkıda bulunmaktadır. Kültürel diplomasi, ülkenin yumuşak gücünü pekiştirirken, dijital diplomasi araçları, Azerbaycan'ın uluslararası ilişkilerdeki etkinliğini ve erişilebilirliğini artırmaktadır. Bu iki stratejinin entegrasyonu, Azerbaycan'ın Avrasya'daki rolünü daha da güçlendirecek ve bölgesel iş birliklerine yeni boyutlar kazandıracaktır.

Azerbaycan'ın Kültür Diplomasisi ve Dijital Diplomasi İnisyatiflerinin Avrupa Birliği İlişkilerine Etkisi

Uluslararası ilişkilerde bir ülkenin kültürünü, sanatını ve eğitim değerlerini kullanarak dış politika hedeflerine ulaşma stratejisidir. Azerbaycan, kültürel mirasını ve modern kültürel ifadelerini, AB ile olan ilişkilerini güçlendirmek amacıyla bir köprü olarak kullanmıştır (İsmayılov ve Gurbanov, 2017). Aynı zamanda, dijital diplomasi, sosyal medya ve diğer dijital platformları kullanarak dış politika girişimlerini destekleme sürecidir.

Azerbaycan, kültürel diplomasi aracılığıyla, AB ile ilişkilerinde, ortak tarih ve kültürel değerlerin paylaşımına vurgu yapmıştır. Eurovision Şarkı Yarışması'nın 2012 yılında Bakü'de düzenlenmesi (BBC News, 2012), Azerbaycan'ın kültürel çekiciliğini ve uluslararası imajını güçlendirme çabalarının somut bir örneğidir. Bu tür etkinlikler sayesinde, Azerbaycan'ın AB ülkeleri ile olan bağlarını pekiştirmede ve kültürel alışverişi teşvik etmede kilit rol oynamaktadır. Ayrıca, Azerbaycan kültürünün çeşitli yönlerini tanıtan sergiler, konserler ve diğer kültürel etkinlikler, AB ile ikili ilişkileri güçlendirmek için düzenlenmektedir. Bu etkinlikler, Azerbaycan'ın kültürel zenginliğini ve çeşitliliğini göstererek, karşılıklı anlayış ve saygı oluşturmayı amaçlamaktadır. Kültür diplomasisi, özellikle pandemi sonrasında, sanal platformlarda gerçekleştirilen kültürel etkinlikler ve dijital sergiler aracılığıyla yeniden tanımlanmıştır. Azerbaycan, AB ülkeleri ile sanal kültürel etkinlikler düzenleyerek, insanlar arası bağları ve kültürel alışve-

rişi sürdürmüştür. Bu etkinlikler, sanatçıların, düşünürlerin ve akademisyenlerin çevrimiçi ortamlarda buluşmasını sağlayarak, karşılıklı anlayışın ve ilişkilerin pekiştirilmesine imkân sağlamıştır.

Dijital diplomasi, Azerbaycan'ın AB ile ilişkilerini daha da geliştirme yolunda kritik bir faktördür. ADİB, Twitter ve Facebook gibi sosyal medya platformlarını kullanarak hem bakanlık faaliyetlerini duyurmakta hem de kamuoyuyla etkileşimde bulunmaktadır (Manor, 2019). Ayrıca, Azerbaycan hükümeti, e-vize sistemi gibi dijital hizmetler aracılığıyla AB vatandaşları için seyahat kolaylıkları sağlayarak ülke imajını iyileştirmeyi hedeflemiştir. Dijital diplomasi, Azerbaycan'ın AB ile ilişkilerini canlı tuttuğu bir başka alandır. Sosyal medya kampanyaları, çevrimiçi forumlar ve webinarlar, Azerbaycan'ın AB'deki paydaşlarla etkileşimini güçlendirme yolunda temel araçlar olmuştur. Dijital diplomasi, Azerbaycan'ın uluslararası gündemdeki konuları ve politikalarını AB karar vericilere ve halkına etkin bir şekilde aktarmasını sağlamıştır. Dijital diplomasi, aynı zamanda AB ile Azerbaycan arasındaki ekonomik ve ticari ilişkilerin sürdürülmesi ve genişletilmesi için yeni bir platform oluşturmuştur.

Kültürel diplomasi ve dijital diplomasi inisiyatifleri, AB-Azerbaycan ilişkilerinde önemli sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Kültürel etkinlikler ve sanatsal işbirlikleri, karşılıklı anlayışı derinleştirerek, siyasi diyalog ve ekonomik işbirliği için sağlam bir temel oluşturmuştur. Örneğin, Azerbaycan'ın "Avrupa Kültür Başkenti" programına katılımı, bu sürecin somut bir göstergesidir. Buna ek olarak, dijital diplomasi yoluyla, Azerbaycan, AB kurumları ve vatandaşlarıyla doğrudan ve hızlı bir iletişim kanalı kurmuştur. Bu da, Azerbaycan'ın politikalarını ve bakış açılarını AB nezdinde etkin bir şekilde ifade etme kapasitesini artırmıştır (Bayramov ve Abbasov, 2020).

Yenilikçi Uygulamalar ve Gelecek Senaryoları

21. yüzyılda, iletişim teknolojilerindeki devrimsel ilerlemelerin ve küreselleşme süreçlerinin hızlanmasıyla uluslararası ilişkilerde yeni bir döneme geçilmektedir. Bu dönemde, devletlerarası etkileşimler sadece geleneksel diplomatik kanallar üzerinden yürütülmekte, aynı zamanda kültür ve dijital ortamlar gibi yenilikçi platformlar üzerinden de şekillenmektedir. Azerbaycan Cumhuriyeti, stratejik konumu, zengin kültürel mirası ve hızla gelişen teknolojik altyapısıyla, dış politikada kültür ve dijital diplomasi entegrasyonunda öncü bir rol üstlenme potansiyeline sahiptir. Bu bağlamda, yenilikçi uygulamalar ve gelecek senaryoları, Azerbaycan'ın uluslararası arenadaki etkinliğini ve itibarını artırmada önemlidir.

Azerbaycan'ın kültürel ve dijital diplomasi alanında sergilediği yenilikçi uygulamalar, geleneksel diplomasi anlayışının ötesine geçerek, uluslararası toplumda diyalog ve iş birliğini güçlendirmeyi amaçlamaktadır. Bu uygulamalar aracılığıyla, özellikle sosyal medya platformlarının etkin kullanımı, kültürel mirasın dijital ortamlara aktarılması, e-devlet uygulamaları ve sanal gerçeklik teknolojileri aracılığıyla tarihî ve kültürel zenginliklerin tanıtımını içermektedir. Azerbaycan'ın Eurovision Şarkı Yarışması gibi uluslararası kültürel etkinliklere ev sahipliği yapması, bu stratejinin somut örneklerinden birini teşkil etmektedir. Ayrıca, Bakü'de düzenlenen Dünya İnternet Forumu gibi etkinlikler, Azerbaycan'ın dijital diplomasi alanında uluslararası bir buluşma noktası olma iddiasını güçlendirmiştir. Azerbaycan'ın dijital diplomasi alanındaki diğer bir yenilikçi adımı ise, uluslararası ilişkilerde yapay zekâ ve büyük veri analizi gibi

araçların kullanılmasıdır. Bu sayede, dış politikada karar verme süreçleri daha verimli ve öngörülebilir hale gelmekte, aynı zamanda çeşitli uluslararası aktörlerle ilişkilerin yönetimi daha stratejik bir biçimde yürütülmektedir.

Dijital ve kültürel diplomasi alanında atılan yenilikçi adımlar, Azerbaycan'ın gelecekteki dış politika senaryolarını belirlemede temel bir etkidir. Öngörülen senaryolar, bölgesel ve küresel düzeyde bir dizi stratejik eylemi içermekte olup, bunlar arasında kültürel alışveriş programlarının genişletilmesi, dijital altyapının daha da geliştirilmesi ve uluslararası platformlarda Azerbaycan'ın dijital ve kültürel varlığının güçlendirilmesi yer almaktadır. Özellikle, pandemi sonrası dönemde dijital diplomasi, sınırlar ötesi etkileşimlerin sürdürülmesinde etkili bir faktör olarak öne çıkmıştır. Bununla birlikte, Azerbaycan'ın kültür ve dijital diplomasi entegrasyonunda karşılaşılabileceği olası zorluklar da göz ardı edilmemelidir. Küresel rekabet, siber güvenlik tehditleri ve uluslararası ilişkilerde yaşanan gerilimler, dijital diplomasi çabalarını etkileyecek unsurlardır. Bu kapsamda, Azerbaycan'ın, uluslararası hukukun ve normların çerçevesinde, dijital alanı yönetme ve dijital güvenliği sağlama konusunda proaktif politikalar geliştirmesi beklenmektedir.

Azerbaycan'ın kültürel ve dijital diplomasiye entegrasyon çabaları, uluslararası toplumdaki etkileşim biçimlerini dönüştürme potansiyeline sahip yenilikçi uygulamalardır. Bu uygulamalar sayesinde hem bölgesel hem de küresel ölçekte ülkenin yumuşak gücünü pekiştirmekte ve Azerbaycan'ı uluslararası alanda daha görünür kılmaktadır. Gelecek senaryoları ise, bu yenilikçi adımların sürdürülebilirliği ve geliştirilmesiyle şekillenecek, böylelikle Azerbaycan'ın dış politikasında kültür ve teknolojinin bütünleşik bir yaklaşımla ele alınması sağlanacaktır. Bu yaklaşımın başarıya ulaşması, ülkenin kararlılığına ve uluslararası sistem içindeki dinamiklere bağlı olarak değişkenlik gösterecektir.

Artırılmış Gerçeklik ve Sanal Gerçeklik: Azerbaycan'ın Kültür Diplomasisinde Yeni Medya Uygulamalarının Rolü

Artırılmış gerçeklik (AR) ve sanal gerçeklik (VR) teknolojilerinin Azerbaycan'ın kültür diplomasisi stratejilerinde nasıl entegre edildiğini ve ayrıca bu yeni medya uygulamalarının ülkenin kültürel mirasını tanıtmaya ve küresel algısını şekillendirme kapasitesini nasıl genişlettiğini analiz etmektedir. AR ve VR, bilgi aktarımında devrim yaratarak, kullanıcıları zaman ve mekân sınırlarının ötesine taşıyarak olağanüstü deneyimler sunmaktadırlar. Azerbaycan, enerji kaynakları zengini olmasının yanı sıra, zengin bir kültürel ve tarihi mirasa sahiptir. Bu miras, ülkenin kültür diplomasisi stratejisinin temel taşlarından biridir. Artırılmış ve sanal gerçeklik teknolojileri, bu mirasın tanıtımında yenilikçi yollar sunmakta ve geniş bir kitleye ulaşma potansiyeline sahiptir.

AR, kullanıcının gerçek dünya görüşüne sanal bilgilerin veya nesnelerin eklenmesi; VR ise kullanıcıyı tamamen sanal bir dünyaya taşıyan bir deneyimdir (Milgram ve Kishino, 1994). Bu teknolojiler, kullanıcıların gerçekliği değiştirilmiş bir biçimde deneyimlemesini sağlamakta ve öğrenme, anlama ve etkileşimde sınırları genişletmektedir (Zhou, Duh ve Billingham, 2008). Azerbaycan, son yıllarda AR ve VR teknolojilerini kullanarak kültür ve tarihini dünya çapında tanıtmak için çeşitli projeler geliştirmiştir. Bunlardan biri, başkent Bakü'deki tarihi yerlerin ve mimari eserlerin AR aracılığıyla keşfedilebildiği bir mobil uygulamadır. Kullanıcılar, tarihi yapıları yönelik zengin multimedya içeriklere erişebilir ve zaman içinde bu yapıların evrimine

tanık olmaktadır. VR deneyimleri ise özellikle Azerbaycan'ın kültürel etkinliklerini ve festival-lerini uluslararası izleyicilere ulaştırmada kullanılmıştır. Bu teknolojilerin kullanımı, UNESCO Dünya Mirası Listesi'nde yer alan Gobustan Kaya Sanatı Kültürel Peyzajı gibi sitelerin tanıtımında da büyük önem taşımaktadır. Sanal turlar, kullanıcıların bu siteleri ziyaret edebilmele-rini sağlamak ve Azerbaycan'ın kültürel mirasını koruma çabalarını desteklemektedir.

AR ve VR, kültürel etkileşimi ve eğitimi detaylaştıran teknolojilerdir. Azerbaycan'da müzeler ve eğitim kurumları, AR ve VR uygulamalarını kullanarak ziyaretçilere ve öğrencilere interaktif öğrenme deneyimleri sunmaktadır. Örneğin, Azerbaycan halı sanatının VR aracılı-ğıyla tanıtımı, kullanıcılara bu eserlerin dokusunu ve desenlerini yakından inceleme fırsatı ver-mektedir. Bu tür deneyimler, kültürel mirası özümseme ve etkileşim yollarını dönüştürmekte-dir. Artırılmış gerçeklik ve sanal gerçeklik, Azerbaycan'ın kültür diplomasisinde önemli bir et-ken olmakla birlikte, kültürel mirasın korunması ve tanıtımında sınırları genişletmiştir. Bu tek-nolojiler, kültürel etkileşimi artırarak ve eğitim metodolojilerini yenileyerek, ülkenin kültürel zenginliklerini global bir izleyici kitlesine ulaştırma kapasitesini artırmaktadır. Azerbaycan, AR ve VR teknolojilerini entegre ederek, kültür diplomasisinde yenilikçi bir yöntem benimsemiş ve bu sayede uluslararası arenada daha etkin bir yumuşak güç haline gelmiştir.

Yapay Zekâ ve Büyük Veri: Azerbaycan'ın Dijital Diploması Stratejilerindeki Potansiyel Rolü

Yapay Zekâ (AI) ve Büyük Veri, çağımızın en devrimsel teknolojik gelişmeleri arasında yer almaktadır. Dolayısıyla çeşitli alanlarda olduğu gibi, diploması pratikleri üzerinde de derin bir etkiye sahiptir. Azerbaycan gibi stratejik bir konuma ve dinamik bir dış politika yapısına sahip bir ülke için, Yapay Zekâ ve Büyük Veri' nin dijital diploması stratejilerindeki potansiyeli hem fırsatlar hem de zorluklar yaratmaktadır.

Dijital diploması, sosyal medya platformlarının, veri analitiklerinin ve diğer dijital tek-nolojilerin diplomatik amaçlar için kullanımını ifade etmektedir. Özellikle, Yapay Zekâ (AI) ve Büyük Veri, politika yapıcılarının daha stratejik kararlar almasına, hedef kitlelere özel içerikler sunmasına ve karmaşık uluslararası meselelerde daha iyi öngörülerde bulunmasına olanak ta-nımaktadır. Azerbaycan için bu, enerji politikalarından Dağlık Karabağ çatışması gibi hassas konulara kadar geniş bir yelpaze içermektedir (Seib, 2016). Dijital diploması, sadece siyasi ve ekonomik sahalarda değil, aynı zamanda kültürel alışveriş ve uluslararası imaj yönetiminde de Yapay Zekâ ve Büyük Veri' nin potansiyelinden faydalanmaktadır. Azerbaycan, bu bağlamda özgün bir adım atarak, "Shusha" adını verdiği ilk Yapay Zekâ sanatçısını yaratmış ve böylece kültürel diplomasıye teknolojik bir boyut kazandırmıştır. "Shusha", Yapay Zekâ destekli bir al-goritma kullanarak müzik ve görsel sanat eserleri üretmektedir. Bu, Azerbaycan'ın sanatsal ve kültürel mirasını tanıtırken çağdaş teknolojiyi nasıl kullanabileceğinin bir örneğidir. "Shusha", ismini Azerbaycan'ın tarihi ve kültürel öneme sahip bir şehri olan Şuşa'dan almıştır. Bu durum, dijital diploması stratejilerinde Yapay Zekâ kullanımının yalnızca teknolojik bir gösterim olma-dığını, aynı zamanda derin kültürel ve tarihi unsurlarla zenginleştirilebileceğini göstermekte-dir. "Shusha", Azerbaycan'ın kültürel değerlerini, müziğini ve sanatını uluslararası alanda ser-gileyerek ülkenin yumuşak gücünü pekiştirirken, Yapay Zekâ' nın insan yaratıcılığıyla nasıl bir-leşebileceğinin de somut bir örneğini oluşturmaktadır.

Yapay Zekâ, Azerbaycan'ın dijital diploması stratejisini, hedef kitle analizinden içerik oluşturmaya kadar bir dizi alanda geliştirmektedir. Örneğin, Yapay Zekâ destekli araçlar, çeşitli

sosyal medya platformlarında yer alan veri setlerinden yararlanarak, kamuoyu eğilimlerini ve tutumlarını analiz edebilmektedir. Bu analizler, Azerbaycan'ın uluslararası ilişkilerdeki konumunu güçlendirmeye yönelik kampanyalarının daha etkili şekilde yönlendirilmesine katkı sağlamaktadır (Cheney-Lippold, 2017). Yapay Zekâ ve dijital teknolojilerin bu tür entegrasyonu, Azerbaycan'ın kültürel diplomasisine yeni bir boyut kazandırmakta ve diğer uluslarla kültürel diyalog ve işbirliği için yenilikçi yollar sunmaktadır. "Shusha", Azerbaycan'ın dünya genelindeki sanat festivallerine, sergilere ve diğer kültürel etkinliklere katılımı aracılığıyla, ülkenin sanatsal yetenek ve inovasyon profilini güçlendirmektedir.

Büyük Veri analitikleri, Azerbaycan'ın dış politika stratejilerinin oluşturulmasında önemlidir. Yapay Zekâ ve makine öğrenimi algoritmaları, büyük veri setlerinden anlamlı örnekler çıkararak, potansiyel krizlerin önceden tespit edilmesine ve stratejik cevapların geliştirilmesine olanak sağlamıştır. Bu, özellikle uluslararası enerji piyasaları ve bölgesel güvenlik meseleleri gibi alanlarda Azerbaycan için önemlidir (Kaplan ve Haenlein, 2019). Yapay Zekâ ve Büyük Veri'nin dijital diplomasiye entegrasyonu, etik ve yasal meseleleri de beraberinde getirmektedir. Özellikle, kişisel verilerin işlenmesi ve gizlilik, uluslararası platformlarda işbirliği ve güven inşa etme çabalarında kritik öneme sahiptir. Azerbaycan'ın bu teknolojileri kullanırken, GDPR gibi uluslararası veri koruma standartlarına ve etik ilkelerine uyum sağlaması gerekmektedir (Russell ve Norvig, 2016). Azerbaycan'ın dijital diplomasi stratejilerinde Yapay Zekâ ve Büyük Veri'nin potansiyel rolü, ülkenin uluslararası sahnede etkisini artırma ve karmaşık global meselelere proaktif çözümler geliştirme kapasitesini güçlendirmektedir. Ancak, teknolojinin etkili kullanımı, etik ve yasal çerçevelere dikkat edilmesini ve kapsamlı bir stratejik planlamayı gerektirmektedir. Azerbaycan için bu, dijital diplomasi alanında bir lider olarak öne çıkmak ve uluslararası ilişkilerde daha belirleyici bir aktör haline gelmek için bir fırsat sunmaktadır.

Geleceğin Diplomasisi: Azerbaycan için Dijital ve Kültür Diplomasisi Trendleri

Araştırma, Azerbaycan'ın dijital ve kültür diplomasisi trendleri üzerinden incelenmektedir. Geleceğin diplomasisinin nasıl şekilleneceği ve Azerbaycan'ın bu süreçte nasıl bir pozisyon alması gerektiği üzerinde durulması, dijital araçların ve kültürel etkileşimin, ulusal çıkarların savunulmasındaki rolü değerlendirilmesidir. 21. yüzyılın başlarından itibaren hızla değişen uluslararası ilişkiler düzeninde, dijitalleşme ve kültürel etkileşim ön plandadır. Dijital diplomasi, sosyal medya ve dijital platformların diplomatik etkileşimde kullanılmasını ifade ederken, kültür diplomasisi, bir ülkenin kültürel mirasını ve değerlerini yurt dışında tanıtarak yumuşak güç kapasitesini artırmayı hedeflemektedir. Azerbaycan gibi bölgesel bir aktör için, bu iki diplomasi formu da hem fırsatlar hem de zorluklar sunmaktadır.

Dijital diplomasi, bilgi akışını hızlandırmakta ve sınır tanımayan bir iletişim ağı oluşturmaktadır. Böylece devletlerin politik, ekonomik ve sosyal mesajlarını geniş kitlelere ulaştırma potansiyelini artırmaktadır. Azerbaycan için dijital diplomasi, özellikle enerji politikası ve Karabağ sorunu gibi kritik sorunlarla uluslararası kamuoyunu etkileyebilme potansiyeline sahiptir. Bu çerçevede, Cohen'in "Dijital Diplomasi'nin Yükselişi" (2012) çalışması, devletlerin bu yeni alanı nasıl kullandığını ve çeşitli dijital diplomasi stratejilerini ele almaktadır. Azerbaycan'ın dijital diplomasi stratejisi, sosyal medya yönetimi, dijital içerik üretimi ve çevrimiçi itibar yönetimi gibi unsurları içermektedir. Örneğin, Azerbaycan'ın 2020 yılında Twitter kullanıcı sayısı 1 milyonu aşmış, Facebook kullanıcı sayısı ise 2.3 milyona ulaşmıştır (Internet World Stats,

2021). Bu veriler, Azerbaycan'ın dijital diplomasi potansiyelini göstermektedir. Dijital diplomasi, yabancı halklarla doğrudan iletişim kurma, imaj yönetimi ve hızlı politika yanıtları verme konularında Azerbaycan'a önemli avantajlar sağlayabilmektedir.

Azerbaycan'ın kültür diplomasisi yaklaşımı, zengin tarihi ve kültürel mirası üzerine kuruludur. Nye' in "Yumuşak Güç: Bir Ülkenin Başarısının Yolları" (2004) adlı eseri, kültürün, değerlerin ve politikaların, bir ülkenin uluslararası alanda nasıl etkili olabileceğini açıklamaktadır. Azerbaycan'ın dünya mirası listesinde yer alan tarihi eserleri ve UNESCO tarafından tanınan müzik ve dans formları gibi kültürel unsurları, uluslararası alanda tanıtımını güçlendirmek için kullanılabilir.

Azerbaycan'ın dijital ve kültür diplomasisi stratejilerini geliştirirken, hedef kitle analizi ve etkileşim stratejileri önem taşımaktadır. Dijital diplomasi çabaları, ölçülebilir ve etkileşime dayalı olmalıdır. Ayrıca, kültürel etkinlikler ve diplomatik misyonlar yoluyla kültürel diplomasi, ülke imajının zenginleştirilmesinde kullanılmaktadır. Azerbaycan'ın dijital ve kültür diplomasisi üzerine yaptığı yatırımlar, uluslararası alandaki etkinliğini ve görünürlüğünü artırma potansiyeline sahiptir. Dijital diplomasi, iletişim teknolojilerinin sunduğu imkânları maksimize ederken, kültür diplomasisi, Azerbaycan'ın kültürel mirasını ve değerlerini dünya çapında tanıtarak yumuşak güç kapasitesini güçlendirecektir.

Yöntem

Araştırma, dijital diplomasi kuramsal çerçevesi üzerinden, dijital sanatla bağının kurulması bağlamında bütünsel bir gözden geçirme olarak tasarlandığından betimsel tarama yöntemi kullanılmıştır. Betimsel tarama, geniş gruplar üzerinde yürütülen, gruptaki bireylerin bir olgu ve olayla ilgili görüşlerinin, tutumlarının alındığı, olgu ve olayların betimlenmeye çalışıldığı araştırmalardır (Karakaya, 2012).

Sonuç

Azerbaycan, küreselleşen dünyada uluslararası ilişkilerde önemli bir gelişim ve dönüşüm içerisinde. Bu çalışmada incelenen dijital diplomasi ve kültürel diplomasi stratejileri, Azerbaycan'ın bu alandaki proaktif tutumunun ve kapasitesinin artırılmasına yönelik kritik öneme sahiptir. Ülkenin dijital diplomasi faaliyetleri, geleneksel diplomatik çabalarla eş zamanlı olarak hızla gelişen teknolojik altyapı ve dijital platformların etkin kullanımını içermektedir. Kültürel diplomasi ise, Azerbaycan'ın zengin tarihini, kültürünü ve sanatını dünya sahnesinde tanıtarak ulusal imajını güçlendirme ve uluslararası anlayışı artırma amacı taşımaktadır.

Dijital diplomasi bağlamında, Azerbaycan hükümeti ve diplomatik misyonları, sosyal medya kullanımı ve dijital iletişim kanallarını, politik mesajların yayılması ve kamu diplomasisi için etkin bir şekilde kullanmıştır. E-devlet ve e-vize gibi uygulamalar, ülkenin teknolojik inovasyon ve yönetime erişim konularındaki taahhütlerini göstermektedir. Ayrıca, dijital altyapıyı geliştirmek ve siber güvenliği sağlamak adına yapılan yatırımlar, Azerbaycan'ın dijital diplomasi stratejisindeki kararlılığını ortaya koymaktadır. Kültürel diplomasi alanında ise, Azerbaycan'ın evrensel değerleri ve ortak kültürel bağları vurgulayarak diğer uluslarla ilişkilerini geliştirdiği gözlemlenmiştir. Kültürel festivaller, sergiler ve sanat etkinlikleri aracılığıyla uluslararası toplumda var olan önyarguların aşılması ve karşılıklı anlayışın teşvik edilmesi hedeflenmiştir. Ayrıca, UNESCO gibi uluslararası kuruluşlarla işbirliği ve Azerbaycan kültürünün dünya mirası olarak tanıtılması, kültürel diplomasi çabalarının önemli bir parçasıdır.

Dijital ve kültürel diplomasi stratejilerinin birleşimi, Azerbaycan'ın uluslararası alandaki etkileşimini artırmak ve çeşitlendirmek açısından önemlidir. Bu stratejilerin uygulanması, ülkenin küresel diyalog ve işbirliğine katılımını teşvik ederken, ulusal çıkarlarını savunma ve kültürel zenginliklerini paylaşma yönünde güçlü bir araç olarak hizmet etmektedir. Ancak, dijital ve kültürel diplomasi uygulamalarının başarısı, sürekli değerlendirme ve geliştirmeye bağlıdır. Dijital diplomasi kapsamında, siber güvenlik ve bilgi yönetiminin önemi göz ardı edilemezken, kültürel diplomasi faaliyetlerinde ise, kültürel mirasın korunması ve tanıtımındaki dengenin hassasiyetle ele alınması gerekmektedir. Azerbaycan'ın dijital ve kültürel diplomasi stratejileri, ülkenin uluslararası ilişkilerdeki yerini pekiştirme ve global düzeyde etki alanını genişletme yolunda önemli adımlardır. Bu stratejiler, hem bölgesel hem de küresel bağlamda Azerbaycan'ın imajını şekillendirmede ve uluslararası toplulukla etkileşimde bulunmada kilit rol oynamaktadır. İleriye dönük olarak, bu iki alanın sürekli evrimleşen dinamikleriyle uyumlu şekilde adaptasyon ve yenilik, sürdürülebilir başarının anahtarları olacaktır.

Azerbaycan'ın 2000'li yılların başından itibaren uygulamaya koyduğu dijitalleşme ve kültürel diplomasi stratejilerinin evrimi ve bunların ulusal kimlik inşası, kültürel alışveriş ve uluslararası imaj yönetimi üzerindeki etkileri incelenmiştir. Araştırma, Azerbaycan'ın bu süreçteki temel adımlarını ve stratejik gelişmelerini, dijital medya ve sanal gerçeklik uygulamalarının kullanımını, kültürel mirasın korunması ve tanıtımı için yapılan faaliyetleri ve COVID-19 pandemisinin etkilerini analiz etmiştir.

2000-2015 dönemi, dijitalleşmenin temellerinin atıldığı bir zaman dilimi olarak belirlenmiştir. Bu dönemde, internet ve dijital teknolojilerin yükselişi, Azerbaycan'ın kültürel mirasını dijital ortama aktarma çabaları ve ilk uluslararası tanıtım kampanyalarını içerir. "Country Branding" ve "Bakü Uluslararası Kültür Politikası" gibi girişimler, ülkenin kültürel zenginliklerini dijital platformlar aracılığıyla sunma ve kültürel diplomaside aktif bir rol almayı amaçlamıştır. Sosyal medyanın etkin kullanımı, Azerbaycan'ın kültürel diplomasisinin daha dinamik ve etkileşimli bir hale gelmesini sağlamıştır. Twitter ve Facebook gibi platformlar resmi iletişim kanalları olarak benimsenmiş ve uluslararası etkinlikler, özellikle 2012 Eurovision Şarkı Yarışması gibi büyük uluslararası organizasyonlarda Azerbaycan'ın dijital diplomasi alanındaki etkinliğini güçlendirmiştir.

2015-2020 dönemi ise, dijitalleşme ve erişimin yanı sıra, içerik çeşitliliğinin ve sanal gerçeklik uygulamalarının artış gösterdiği bir süreci ifade etmektedir. Bu dönemde, Azerbaycan'ın sanal galeri platformlarının oluşturulması ve sanal gerçeklik deneyimleri, kültürel alışverişi ve erişimi önemli ölçüde artırmıştır. Pandemi süreci, dijital araçların önemini daha da pekiştirmiş ve Azerbaycan kültürel diplomasisinin esnek ve hızlı yanıt verme kapasitesini ortaya koymuştur. Pandemi süreci, kriz iletişimi ve dijital diplomasi rolünün önemini vurgulamış, Azerbaycan'ın hızla adapte olabileceğini ve dijital platformları etkin bir şekilde kullanabileceğini göstermiştir. Kapalı mekânların ve sosyal izolasyonun getirdiği sınırlılıklar, kültürel etkinliklerin ve içeriğin dijital platformlara taşınmasını zorunlu kılmış, bu durum Azerbaycan'ın dijital kültürel miras yönetimi ve uluslararası imaj yönetimi stratejilerinde yeni yönelimlere sebep olmuştur.

Son olarak, Azerbaycan'ın Avrupa Birliği ile ilişkileri bağlamında dijital diplomasi çabaları, uluslararası arenada kendini tanıtmaya ve etkileşim yaratmaya konusundaki başarılarını kanıtlamıştır. TURKSOY' un desteğiyle yürütülen kültürel diplomasi faaliyetleri, Türk kültürünün

uluslararası alandaki etkisini artırmış ve Azerbaycan'ın kültürel mirasının korunması ve tanıtımına katkıda bulunmuştur. Azerbaycan'ın dijitalleşme sürecinde gösterdiği adaptasyon yeteneğini ve kültürel diplomasiye entegre ettiği dijital stratejilerin etkinliğini göstermektedir. Dijital kültürel miras yönetiminin, pandemi gibi küresel zorluklar karşısında kültürel alışverişi sürdürme ve hatta artırma potansiyeli taşıdığı sonucuna varılmıştır. Azerbaycan'ın dijital diplomasi ve kültürel politikalar alanında attığı adımların, dijital çağda uluslararası ilişkiler ve kültürel etkileşim için model teşkil edebileceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- ADESİNA, O. S. (2018). "Digital Diplomacy and Global Engagement: Harnessing The Power of Convergence". *Journal of International Technology and Information Management*, 27 (2), 97-116.
- ALAKBARLI, F. (2021). "Dijital Çağda Kültürel Miras: Azerbaycan Müzelerinin Dönüşümü". *Avrasya Miras Çalışmaları*, 2 (4), 30-45.
- ALİYEVA, F. (2021). "Dijital Çağda Kültürel Diplomasi: Azerbaycan Örneği". *Kafkas Araştırmaları Dergisi*, 5 (1), 112-130.
- ALİYEVA, S. (2013). "Qabala Uluslararası Müzik Festivali: Kültürel Diplomasi ve Uluslararası İşbirliği". *International Journal of Azerbaijani Studies*, 11 (1), 30- 45.
- ANG, Ien & al. (2015). "Cultural Diplomacy: Beyond The National Interest?", *International Journal of Cultural Policy*, 21 (4), 365-381.
- AYDIN, M. & ACUN, F. (2015). "TURKSOY ve Türk Dünyasındaki Rolü". *Türk Araştırmaları Dergisi*, 16 (3), 765-778.
- AZERBAIJAN DIŞİŞLERİ BAKANLIĞI (2019). "Sosyal medya kampanyaları ve dijital diplomasi". [Çevrimiçi]. Erişim: Azerbaycan Dışişleri Bakanlığı resmi Twitter hesabı.
- AZERBAIJAN DIŞİŞLERİ BAKANLIĞI (2021). *Digital Diplomacy Strategy Document*. Bakanlık Yayınları.
- AZERBAIJAN KÜLTÜR BAKANLIĞI (2021). *Bakü Elektronik Müzik Festivali*.
- AZERBAIJAN DIŞİŞLERİ BAKANLIĞI (2020). "Karabağ Zaferi Sonrası Dijital Diplomasi", Sosyal Medya Duyuruları.
- BJOLA, C. & Holmes, M. (2015). *Digital Diplomacy: Theory and Practice*. Routledge.
- BRYSON, J. M. (2018). *Strategic Planning For Public and Nonprofit Organizations: A Guide to Strengthening and Sustaining Organizational Achievement*. Jossey-Bass.
- CHENEY-LİPPOLD, J. (2017). *Biz Veriyiz: Algoritmalar ve Dijital Benliğimizin Oluşumu*. NYU Basın.
- CULL, N. J. (2008). "Public Diplomacy: Taxonomies and Histories". *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 616 (1), 31-54.
- CUMMINGS, M. C. (2003). *Kültür diplomasisi ve Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti: Bir Araştırma*. Sanat ve Kültür Merkezi.

- DUNN, W. N. (2015). *Public Policy Analysis*. Routledge.
- EUROVISION (2012). “Eurovision Şarkı Yarışması'nın Bakü'deki Etkisi”. [Çevrimiçi]. Erişim: Eurovision resmi websitesi. Erişim Tarihi: 18.6.2023. <https://eurovision.tv/>
- ISMAİLOV, E. & Gurbanov, S. (2017). “Uluslararası İlişkilerde Kültür Diplomasisinin Rolü”. *Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi*, 5 (3), 180-186.
- ISMAİLOV, G. (2022). “Azerbaycan'ın Kültürel Diplomasi Faaliyetleri ve Dijital Medyanın Rolü”. *Journal of Eurasian Affairs*, 6 (2), 112-127.
- İSMAYILOV, E. ve Gurbanov, R. (2020). “Uluslararası İlişkilerde Kültürel Etkinliklerin Rolü: Azerbaycan'da Eurovision Örneği”. *Avrasya Kültürel Çalışmalar Dergisi*, 4 (2), 112-123.
- İSMAYILOV, E. & Gurbanov, R. (2017). “Uluslararası İlişkilerde Kültür Diplomasisinin Rolü”. *Uluslararası Kültür ve Modernite Dergisi*, 5, 26-32.
- İSMAYILOVA, R. (2014). “Azerbaycan'da Kültürel Tanıtım Aracı Olarak Dijital Müzeler”. *Uluslararası Kültürel Çalışmalar Dergisi*, 17 (3), 255-271.
- JACKSON, V. (2019). “21. Yüzyılda Dijital Diplomasi”. *Stratejik Çalışmalar Dergisi*, 13(3), 94-111.
- JONES, A. (2018). “Virtual Reality and Digital Heritage: The New Frontier of Cultural Diplomacy”. *Heritage & Society*, 11 (1), 89-106.
- JUSTICE FOR KHOJALY (2008). “Uluslararası kampanya”. [Çevrimiçi]. Erişim: Justice for Khojaly resmi websitesi.
- KAPLAN, A.M. ve Haenlein, M. (2019). “Siri, Siri Elimde: Ülkenin En Güzeli Kim? Yapay Zekânın Yorumları, İllüstrasyonları ve Çıkarımları Üzerine”. *İş Ufukları*, 62 (1), 15-25.
- KARAKAYA, İ. (2012). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. A. Tanrıoğen (Edt.) Bilimsel Araştırma Yöntemleri. Anı yayıncılık.
- KAZANCI, Z. (2019). “Müzik Yoluyla Kültür Diplomasisi: Azerbaycan'da Mugam Üzerine Bir Vaka Çalışması”. *Dünya Kültür Araştırmaları Dergisi*, 2 (1), 55-67.
- MAMMADOV, R. (2005). “Bakü Caz Festivali ve Kültürel Diplomasi”. *Caucasus Cultural Review*, 8 (2), 154-168.
- MANAFLI, A. (2020). “Cultural Diplomacy In The Digital Age: Azerbaijan's Strategy To Reach Out To The World”. *International Relations and Diplomacy*, 8 (6), 253- 262.
- MANOR, I. (2019). “The Digitalization of Diplomacy: Towards Clarification of a Fractured Terminology”. *Global Affairs*, 5 (3), 235-248.
- MERGEL, I., RETHEMEYER, R. K. & ISETT, K. (2016). “Big Data in Public Affairs”. *Public Administration Review*, 76 (6), 928-937 DOI: <https://doi.org/10.1111/puar.12625>
- METZGAR, E. T. (2018). “Engaging International Audiences: Public Diplomacy and Cultural Diplomacy”. *American Journal of Cultural Sociology*, 6 (4), 417-451.

- MİLGRAM, P. & Kishino, F. (1994). "Karma gerçeklik görsel ekranlarının sınıflandırılması". *IE-ICE TRANSACTIONS on Information and Systems*, E77- D(12).
- NYE, J. S. (2004). "Yumuşak Güç: Bir Ülkenin Başarısının Yolları". *Public Affairs*.
- QASİMOVA, S. (2018). "Müze Uygulamalarında Dijital Yeniliğin Kullanımı: Gobustan Kaya Sanatı Sanal Turları". *Müze Uluslararası*, 70 (1-2), 62-73.
- RUSSELL, S. ve Norvig, P. (2016). *Yapay Zekâ: Modern Bir Yaklaşım*. Pearson.
- SEİB, P. (2010). *Toward a New Public Diplomacy: Redirecting U.S. Foreign Policy*. Palgrave Macmillan.
- SEİB, P. (2016). *Dijital Diplomasi: Teori ve Uygulama*. Routledge.
- SMİTH, J. (2019). "The Role of Social Media in Cultural Diplomacy: A Case Study of Azerbaijan". *Diplomacy & Statecraft*, 30 (2), 340-363.
- SMİTH, L. (2018). "Çağdaş Azerbaycan'da Kültürel Diplomasi ve Miras Politikaları". *Uluslararası Miras Çalışmaları Dergisi*, 24 (6), 645-660.
- TURKSOY. (2020). "*Hakkımızda*". [TURKSOY websitesinden alındı]
- UNESCO (2013). "*Bakü Dünya Mirası Gençlik Forumu*". [Çevrimiçi]. Erişim: UNESCO resmi websitesi.
- UNESCO ve Azerbaycan İşbirliği, UNESCO'nun Resmi Dokümanları, 2021.
- UNESCO. (2003). *Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi*. Paris: UNESCO.
- ZAHARNA, R. S. (2020). "Digital Diplomacy and International Change Management". *The Hague Journal of Diplomacy*, 15 (3), 381-399.
- ZHOU, F., Duh, H. B. L. & Billingham, M. (2008). "Artırılmış Gerçeklik İzleme, Etkileşim ve Gösterimi Üzerine Eğilimler: ISMAR'ın On Yıllık Bir İncelemesi". 7. *IEEE/ACM Uluslararası Karma ve Artırılmış Gerçeklik Sempozyumu Bildirileri*.

EXTENDED ABSTRACT

In an era where the traditional paradigms of international relations are being reshaped by technological innovation and cultural exchange, Azerbaijan has positioned itself as a forward-thinking nation with a strategic implementation of cultural and digital diplomacy. It examines Azerbaijan's multifaceted approach to foreign policy, which harmoniously blends theoretical models with practical applications, assessing its regional and global impact, innovative practices, and future diplomatic scenarios. Azerbaijan's foreign policy is increasingly being informed by the concepts of cultural diplomacy and digital diplomacy.

The nation understands that the soft power yielded by cultural influence and digital engagement is paramount in the modern geopolitical landscape. By leveraging its rich cultural heritage and rapidly expanding digital infrastructure, Azerbaijan aims to project its values and interests on the global stage, thus fostering positive international relations. It examines the concepts of cultural diplomacy and digital diplomacy from the perspective of Azerbaijan's foreign

policy, detailing the foundations of soft power and public diplomacy. Policy documents and strategic plans reveal that Azerbaijan is investing considerably in information technologies as part of its foreign policy toolkit. These investments are not merely economic but are also seen as investments in the country's global stature and influence. Detailed case studies, such as the hosting of international cultural festivals and the deployment of e-governance platforms, illustrate the tangible steps Azerbaijan has taken in practicing digital and cultural diplomacy. The role of organizations like TURKSOY, which promotes cooperation among Turkic cultures, is crucial in understanding Azerbaijan's approach to regional diplomacy. Its involvement in TURKSOY reflects a commitment to cultural unity and cooperation in the Eurasian region, which not only strengthens regional ties but also has implications for Azerbaijan's relations with broader international entities, including the European Union. The relationship between Azerbaijan and the EU is multifaceted, encompassing dialogue on energy security, economic cooperation, and technological partnerships, all of which are underpinned by cultural and digital diplomatic efforts. Future scenarios, innovative applications and their potential contribution to Azerbaijan's foreign policy are emphasized.

The place of modern technologies such as augmented reality, virtual reality, artificial intelligence and big data in Azerbaijan's cultural and digital diplomacy strategies and the future role of these technologies are discussed. Looking to the future, Azerbaijan is exploring innovative diplomatic applications that could redefine its foreign policy. Augmented reality (AR) and virtual reality (VR) are not just entertainment technologies but are seen as new mediums for cultural diplomacy, allowing immersive experiences of Azerbaijani heritage globally. Artificial intelligence (AI) and big data are tools for predictive diplomacy, enabling the country to anticipate and respond to international trends and challenges proactively. The synergy between Azerbaijan's cultural offerings and its digital initiatives is creating a compound effect that amplifies the country's influence and visibility internationally. By integrating modern technologies into its diplomatic strategies, Azerbaijan is not only enhancing its current practices but is also laying the groundwork for pioneering future methods of international relations. The strategic elements of cultural richness and technological adaptability are twin pillars that support Azerbaijan's vision in the field of cultural and digital diplomacy. The nation's cultural richness serves as a beacon of its identity and values, while its adaptability and embrace of technology demonstrate a commitment to innovation and progress. Together, these elements position Azerbaijan as a promising player in the realm of modern diplomacy. Azerbaijan continues to interweave its cultural assets with digital advancements, it creates a robust platform for international dialogue and cooperation. The country's strategic use of cultural and digital diplomacy not only enhances its own soft power but also contributes to the global discourse on how technology and culture can intersect to create novel diplomatic practices.

By doing so, Azerbaijan is not only securing its place in the international arena but also setting a precedent for how countries can harness the potential of these tools to shape their foreign relations in an increasingly interconnected world. Through its ongoing efforts, Azerbaijan is likely to continue expanding its influence and fostering partnerships that will benefit not only its own development but also contribute to regional stability and global cultural exchange. It reveals how the synergy between Azerbaijan's cultural and digital initiatives in foreign policy enhances the country's influence and visibility in the international arena and suggests innovative methods that can pioneer modern diplomacy practices in international relations. Azerbai-

jan's cultural richness and technological adaptability are among the strategic elements analyzed in the article, highlighting the country's promising position in the field of cultural and digital diplomacy.

HAKAS MASALI "ZENGİNLE AVCI" NIN VLADİMİR PROPP'UN YAPISAL ANLATI ÇÖZÜMLEME YÖNTEMİ KAPSAMINDA İNCELENMESİ

Emine GÜVEN*

ÖZ

Genellikle hayalî veya fantastik öğeler içeren, bir olay örgüsüne sahip kısa hikâyeler olan masallar, birçok yönden çocukların ve toplumun gelişimine olumlu yönde katkı sunan kültürel araçlardır. Masalların bünyesinde barındırdığı metaforlar, benzetmeler ve diğer edebî figürler; dilin gücüyle nesilden nesle ulaşarak, geçmiş ve günümüz arasındaki birikimi toplumun değerlerini, geleneklerini, kültürün özgünlüğünü ve kimliğini yansıtır. Masallar, toplumlar için önemli veriler sunduğundan araştırmacılarca çeşitli yöntemlerle ele alınıp incelenmektedir. Vladimir Propp'un "Yapısal Anlatı Çözümleme" metodu da bu bağlamda değerlendirilmesi gereken bir yöntemdir. Bu yöntem, masalların temel yapısını, farklı masallarda tekrarlanan motifleri ve olayların altında yatan yapıyı açıklama yoluna gider. Propp'un yöntemi, hikâye analizinde ve edebî eserlerin incelenmesinde kullanılan bir model olması bir başka ifade ile birçok alanda uygulanabiliyor olması bakımından da değerlidir. Anadolu coğrafyasından derlenmiş olan Türkiye Türkçesindeki birçok masal "Yapısal Anlatı Çözümleme" yöntemi ile incelenmiştir. Bu çalışmada Türk dilinin uzak lehçelerinden/Türk Lehçelerinin Kuzeydoğu (Sibirya) kolunda yer alan Hakas Türkçesine ait "Paynañ Añcı" (Zenginle Avcı) masalı bahsi geçen yöntemle incelenmiş olup, V. Propp'un metodu çerçevesinde dünya masallarındaki ortak işlevlerin (ortak özelliklerin) Hakas masallarındaki mevcudiyeti sorgulanmıştır. Hakas Türkçesinin uzun süre sözlü kültür dairesinde, yazı dilinin sınırlayıcılığı olmaksızın varlığını sürdürmüş olması nedeniyle muhafaza ettiği sözlü kültür ürünleri (destanlar, hikâyeler, masallar vb.) ele alındığında yapısal çözümleme yapılırken bahsi geçen edebî ürünlerde mitik unsurların (motifler, mitolojik unsurlar vb.) yer alıp almadığı hususu da incelenmiştir.

Anahtar sözcükler: Masal, Vladimir Propp, Hakas masalları

AN EXAMINATION OF KHAKAS TALE "ZENGİNLE AVCI" WITHIN THE SCOPE OF VLADİMİR PROPP'S STRUCTURAL ANALYSIS METHOD

ABSTRACT

Tales, which are short stories with a plot, usually containing imaginary or fantastic elements, are cultural tools that contribute positively to the development of children and society in many ways. The metaphors, similes and other literary figures contained in tales reach from generation to generation with the power of language. The accumulation between the past and the present reflects the values, traditions, authenticity and identity of the culture. Since tales provide important data for societies, they are handled and analyzed by researchers with various methods. The method of "structural narrative analysis" by Vladimir Propp is also a method that should be evaluated in this context. This method can be used to explain the basic structure of narratives, the motifs recurring in different narratives, and the underlying structure of events. Propp's method is also valuable because it is a model for the analysis of narratives and for the analysis of literary studies, that is, it can be applied in many fields. Many tales in Turkey Turkish compiled

Araştırma Makalesi

Makale Gönderim Tarihi: 24.11.2023; Yayına Kabul Tarihi: 23.03.2024

* Dr. Öğr. Üyesi, Ardahan Üniversitesi, İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Ardahan-Türkiye, emineguven90@gmail.com, ORCID: 0000-0002-7889-2489.

from Anatolian geography were analyzed with the "Structural Narrative Analysis" method. In this study, the tale "Paynañ Añcı" (Zenginle Avcı) belonging to Khakas Turkish, which is one of the distant dialects of the Turkic language / in the Northeast (Siberian) branch of the Turkic dialects, has been examined by the aforementioned method, and within the framework of V. Propp's method, the existence of common functions (common features) in the Khakas tales in the world tales has been questioned. When the oral culture products (epics, stories, fairy tales, etc.) preserved by Khakas Turkish due to the fact that it has existed in the oral culture circle for a long time without the limitation of written language are considered, the issue of whether mythical elements (motifs, mythological elements, etc.) are included in the literary products in question while structural analysis is being made is also examined.

Keywords: *tale, Vladimir Propp, Khakas tales*

Giriş

"Genellikle halkın yarattığı, hayale dayanan, sözlü gelenekte yaşayan, çoğunlukla insanlar, hayvanlar ile cadı, cin, peri vb. varlıkların başından geçen olağanüstü olayları anlatan edebî tür" (Türkçe Sözlük, 2005, s. 1349) olan masallar; düzyazı olarak söylenmiş, içerisinde olağanüstü varlıklar barındıran, belirli kalıp ifadelerle başlayıp biten sözlü anlatı türüdür (Arslan, 2008, s.36; Boratav, 2016, s. 85; Sakaoglu, 2002, s.4; Şimşek, 2001, s. 3).

"Masalla beraber bütün edebî folklor malzemelerinin tetkikleri, eski ve yeni, edebî ve tarihî, ilkel ve mükemmel, sosyolojik ve psikolojik olarak insanın ve cemiyetin anlaşılmasını sağlayacak bir anahtardır." (1975, s.3) ve "...çocukların toplumsallaşmasında, milli kültürlerini öğrenmesinde, bilişsel ve moral gelişiminde, bir ağaç gibi sağlam kökler edinerek gelecekte ayakta sağlam kalması için vazgeçilmez kültürel mirastır." (2023, s. 620) diyen Umay Günay masalları Propp metoduyla inceleyen araştırmacılarıdır.

Ulusların kültürel değerlerini, bir anlamda tarihî kodlarını taşıyan masallar, sistematik olarak incelenme ve değerlendirmeye muhtaçtır. Bu bakımdan Propp, bir masalın temel yapı taşlarını belirlemek adına yüzden fazla Rus halk masalını incelemiş ve analizi neticesinde tüm masalarda belirli işlevlerden/fonksiyonlardan oluşan bir dizi ortak yapının var olduğunu ortaya koymuştur. Propp çalışmasında işlev/fonksiyon kavramını bir kişinin eylemi biçiminde açıklamış ve işlevleri, kişinin eyleminin olay akışı içinde bir anlam ifade etmesi yönüyle belirlemiştir.

Propp'un yöntemi temelde iki ana kavram üzerine kurulmuştur: "İşlev/fonksiyon", ve "rol". Propp'a göre İşlevlerfonksiyonlar masalların temel parçalarıdır ve her işlev, masaldaki bir karakterin bir aksiyonu, yani belli bir nedene bağlı olarak ortaya çıkan ve belli sonuçları olan bir harekettir. İşlev ise masalın aksiyonlarının akışı içindeki önem durumuna göre tanımlanır; anlam kazanır. Tarihi-coğrafi yöntem aksiyon ve karakterleri birbirinden bağımsız olarak kabul ederken, Propp'un morfolojik yöntemine göre bu işlevler ve karakterler birbiriyle ve masalın bütünüyle ilişkilidir (Ekici, 2010, s. 122).

V. Propp'un masalarda bu tip işlevler belirlemedeki gayesi Antti Aarne'nin masalları tasnif etme biçimini eleştiresindedir. Aarne, masalları masalarda yer alan kişilik tipleri üzerinden tasnif etmektedir. Propp, masalları bu yöntemle tasnif etmek yerine kendi belirlediği yöntemle tasnif etmeyi hedeflemiştir. "Bir başka ifadeyle V. Propp olağanüstü masalların iki özelliğinin etki sinde kalmış (masalların çok renkli, olağanüstü çeşitliliği ve görünürdeki bu çeşitlilik altında yatan tek biçimlilik) bu tespitten hareketle halk masallarını karşılaştırmaya yönelmiştir. Amacı, yüzeydeki çeşitlilik, çok renkli özellik altında, binlerce masala ortak olabilecek "işlevsel" birimleri bulup ortaya çıkarmak, yahut halk masalının yapısını düzenleyen

değişmez yasaları belirlemek ve böylece de "masalın kökeni" sorununa sağlıklı bir biçimde yaklaşabilmek için önce "masalın ne olduğunu" ortaya koyabilmektir." (Çobanoğlu, 2008, s. 198).

Propp'un *Yapısal Anlatı Çözümleme* yöntemi çerçevesinde "Masalarda işlevler, "yasak-yasağı çiğneme", "soruşturma-bilgi toplama", "çatışma-zafer", "güç iş-güç işi yerine getirme", "izleme-yardım (kurtuluş)" vb. şeklinde birer çift oluşturur. "Kötülük, gönderme, kahramanın eyleme geçmesi ve gidiş" eylemleri bir grupta toplanır. "Cezalandırma, evlilik" ise masalın yapısında müstakil olarak bulunan öğeler olup diğer işlevlerin doğal sonucu olarak ortaya çıkmaktadır." (Çıblak, 2005, s. 133).

Çalışmada incelenecek olan "Zenginle Avcı" masalı Hakas Türklerine ait masallardandır. Hakaslar, günümüzde Sibiry'a'nın güneyinde yer alan Yenisey nehri boyunca uzanan alanda yaşayan; Yenisey Kırgızları, Minusinsk Tatarları, Abakan Tatarları ve son olarak 1917 yılından itibaren Hakas adıyla varlıklarını sürdüren Türk topluluğudur. Hakas Türkçesi ise ortak Türkçenin uzak lehçelerinden olup Türk Lehçelerinin Kuzeydoğu (Sibiry'a) kolunda yer almaktadır. Hakas Türkçesi uzun yıllar sözlü kültür dairesinde gelişim göstermiş, 1900'lü yıllardan sonra yazı dili olmuş çağdaş Türk lehçelerindedir. Çalışmada incelenecek olan "Paynañ Añcı" (Zenginle Avcı) masalı Ekrem Arıkoğlu tarafından 2003 yılında Türkiye Türkçesine aktarılmış olup "Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi", (2003) eserinde yayımlanmıştır.

Zenginle Avcı'nın Yapısal Anlatı Çözümleme Yöntemi Kapsamında İncelenmesi

"Sözlü kültür milletlerin gelenek, görenek, ritüel vb. kültürel kodlarını yansıtan, belge niteliğindeki önemli anlatılardır. Zaman içerisinde oluşan bu anlatılar, toplumların ihtiyaçları doğrultusunda değişip gelişmiştir. Ancak bu değişim ve dönüşüm ne kadar köklü olursa olsun anlatılardaki yapısal örüntülerin sabit kaldığını görürüz. Bu yapısal örüntülerin "arkaik" toplumlarda kemikleşmiş ve eklemlenmiş bir şekilde olması anlatıların günümüze ulaşmasını ve varlığını sürdürmesini sağlamıştır." (Balcı, 2022, s. 237). Çağdaş yazı dilleri uzun yıllar sözlü kültür dairesinde, yazı dilinin sınırlayıcılığı olmaksızın varlıklarını sürdürmüş olmaları bakımından sözlü kültür ürünlerinde mitik unsurların (motifler, mitolojik öğeler vb.) korunmasını sağlayarak günümüze ulaştırmıştır. Bu bağlamda çalışmada çağdaş Türk yazı dillerinden Hakas Türkçesine ait olan bir masal incelenmiş, masaldaki motiflerin izi sürülmüştür.

Yazıda, V. Propp'un belirlemiş olduğu 31 işlevdeki 2-3-4-5-6-7-14-16-17-21-24-28. işlevler Hakas masalı "Zenginle Avcı"da yer almamaktadır. Diğer işlevlere masaldaki tanıklı cümleleriyle birlikte yer verilmiştir.

Vladimir Propp'un¹ masalarda tespit ettiği 31 işlev (2011, s. 28-65) ve Hakas masalı "Zenginle Avcı"da bu işlevlerin uygulanması şu şekildedir:

¹ İşlevler "V. Propp, Masalın Biçimbilimi. (M. Rifat, & S. Rifat, Çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası, 2011, s. 28-65." eserinden alınmıştır. Her bir işlev için ayrıca kaynak gösterilmemiştir.

1. Aileden birisinin evden uzaklaşma durumu. (Tanımı: uzaklaşma, simgesi β)

Çok düşünmeden gençler, ormana kaçmışlar (β^3). Masalda kahraman ve eşi evden ayrılp farklı bir yerde yaşamaya başlamıştır.

Kocası ava çıkmış imiş (β). Kocası evden uzaklaştığında masaldaki olaylar başlar.

2. Kahramanın bir yasakla karşılaşması. (Tanımı: yasaklama, simgesi γ)

3. Yasağın çiğnenmesi. (Tanımı: yasağı çiğneme, simgesi δ)

4. Saldırmanın bilgi edinmeye çalışması. (Tanımı: soruşturma, simgesi ϵ)

5. Saldırmanın kurbanı ile ilgili bilgi toplaması. (Tanımı: bilgi toplama, simgesi ζ)

6. Saldırmanın kurbanını veya servetini ele geçirmek için onu aldatmayı denemesi. (Tanımı: aldatma, simgesi η)

7. Kurbanın aldanıp, istemeyerek düşmanına yardım etmiş olması. (Tanımı: suça katılma, simgesi θ)

8. Saldırmanın aileden birine zarar vermesi. (Tanımı: kötülük, simgesi A)

Pidekey, avcı oğlanın karısını alıyor, -diyor halk. Avcı gizlice Kara Han'ın evine girmiş. Bakmış ki karısı Kara Han'a yalvarıyor. -Birazcık düşünün. Avcı oğlan dönüp gelir. Henüz vakti dolmadı, -diye ağlıyor (A¹⁶). Saldırın kahramanın eşini kendisiyle evlenmeye zorlamaktadır. Her iki durum, Hanın oğlunun avcı oğlanın eşine göz dikmesi sonucu gelişen kötülük teşebbüsleridir.

VIII-a.

Büyük bir köyde açgözlü, kötü düşünceli Kara Han diye zengin biri yaşarmış (tanımı: başlangıç durumu, simgesi a).

O köydeki halka vergi koyup, halkı yoksullaştırmış (Tanım: eksiklik, simgesi a⁵).

9. Kötülüğün ya da eksikliğin haberi yayılır; bir dilek veya buyrukla kahramana başvurulur, kahraman gönderilir ya da gider. (Tanımı: aracılık, geçiş anı, simgesi B)

"Eve gelip Kara Pidekey babasına anlatmış: -Avcı oğlan ormanda avlanıp yaşamakta. Onun karısı çok güzel bir kadın. Avcının karısını alarak bana ver. -Avcı oğlanın ak kır atını vergi diye aldık, -demiş Kara Han. -İnsanın aldığı karısını nasıl alırız? (B⁴).

Görüldüğü üzere evli olan bir kadınla evlenmek isteyen Kara Pidekey, bu durumun doğru olmadığını kendisi de bilmekte, apaçık bir kötülük düşünmektedir. Gelip bu hususu babasına anlatarak da haberin yayılmasını sağlamaktadır.

-Sen zenginsin, sen beysin. Nasıl istersen, o şekilde aliver, -der oğlu. -Tamam, oğlum, yarın çağırırım, -der Han. Kapıyı açıp selâm verir, eşik atlayıp izin ister. -Hanlarken Hanım, beylerken beyim, niçin beni çağırtdın? -Niçin olacak, -demiş Kara Han, sabah benim oğlumla saklambaç oyna. Sabah gelip, sabah bulmalısın. Bulamazsan başını keseceğim. Avcı oğlan, dinleyip, dönerken düşünmüş (B²). Burada da Hanın buyruğuyla avcı oğlan bir sınamaya gönderilir.

10. Arayıcı-kahraman eyleme geçmeyi kabul eder ya da eyleme geçmeye karar verir. (Tanımı: karşıt eylemin başlangıcı, simgesi C).

-Niçin çağırtmış Kara Han? -der karısı. -Oğluyla saklambaç oynatacak. Bulamazsam başımı kesecek. Ne olacağını bilemiyorum. Avcının karısı Kara Han'ın nasıl biri olduğunu düşünmüş. Kocasına söylemiş: -Tamam, düşünme, yatıp uyu. Nasıl saklambaç oynayacağını yarın anlatacağım (C). Burada, avcı oğlan, eşinden aldığı güven ve teselli ile eyleme geçmeye yani Hanın verdiği saklambaç oynama görevini kabul eder.

Avcı oğlan evine gelince, karısı soruyor: -Kara Han'ın oğlunu buldun mu? -Bulmasına buldum da yarın o bana gelecek. Bulursa benim boynumu kesecekler. Çadırda nasıl saklanacağım? -Tamam, üzülme, otur yemek ye, yarın bakarız, der karısı (C). Avcı oğlanın ikinci sınanmasında üstteki örnekte olduğu gibi eşinden aldığı telkinle hareket eder, eşine güvenerek eyleme geçmeye karar verir.

-Ne oldu diyor? -diyor karısı. -Kara Han beni "falan filan yere" gönderecek gibi. Kara dağın kara ayısının kaç yaşına geldiğini öğrenip gelmemi istiyor. -Üzülme, yat dinlen, ben obaya gidip geleyim, deyip, karısı gitmiş. Obaya gelmiş, çöp dökülen yerden eski püskü şeyler toplayıp dönüp gelmiş. Geceleyin eski püskü şeyleri birleştirip yedi tane börk dikmiş. Tan atarken kocasını uyandırıp konuşuyor: -Haydi hazırlan. İşte sana yedi tane börk (C). Avcı oğlanın üçüncü sınanmasında üstteki örneklerde olduğu gibi eşinden aldığı telkinle hareket eder, eşine güvenerek eyleme geçmeye karar verir.

Avcı oğlan evine dönmüş, üzüntüden aş yemek de yemiyor. Karısı soruyor kocasından: Ne oldu? Yine ne diyor Kara Han? Avcı oğlan ne olduğunu, Kara Han'ın ne emrettiğini bütünüyle anlatmış. Onu dinleyen karısı, avcı oğlana şöyle der: -Peki git, obanın etrafında dönüp, köpeğin boz başını bul getir. İşte bu ipi al, -deyip karısı bir yumak ip vermiş. -Bir ucundan tutup bu yumağı bırakırsın. O ip yumaktan çözülür, sen peşinden gidersin (C). Avcı oğlanın son sınanmasında üstteki örneklerde olduğu gibi eşinden aldığı telkinle hareket eder, eşine güvenerek eyleme geçmeye karar verir.

11.Kahraman evinden ayrılır. (Tanımı: gidiş, simgesi ↑)

Kahraman, Kara Han'ın verdiği görevler sonucu evinden üç kez uzaklaşır. İkinci saklambaç oyununa çağrıldığında Kara Han'ın evine gitmek için evinden ayrılır (↑) İkincisinde Kara Han, avcı oğlana Kara dağın kara ayısının kaç yaşına geldiğini öğrenip gelmesini istemesi üzerine evden ayrılıp kara ayıyı arıyor (↑). Üçüncü olarak ise yine Kara Han'ın emri üzerine Hanın babasının ve annesinin öldüklerinde üzerlerinde olan elbiseleri alma amacıyla mağaraya gidip evden ayrılıyor (↑).

12.Kahraman, büyülü bir nesneyi ya da yardımcıyı edinmesini sağlayan bir sınama, bir sorgulama, bir saldırı vb. ile karşılaşır. (Tanımı: başışçının ilk işlevi, simgesi D)

Kapıyı açıp selâm verir, eşik atlayıp izin ister. -Hanlarken Hanım, beylerken beyim, niçin beni çağırttın? (D⁷).

Niçin olacak, -demiş Kara Han, sabah benim oğlumla saklambaç oyna. Sabah gelip, sabah bulmalısın. Bulamazsan başımı keseceğim? (D⁷).

Yarın benim oğlum sana gelecek. Seni bulursa başımı keseceğim! (D⁷).

Kara dağın kara ayısı var, sen gidip o kara ayının kaç yaşında olduğunu soracaksın. Bunu öğrenemezsen başımı keseceğim, -diyor Kara Han (D⁷).

“Sen git babamdan kara çuha elbisesini, annemden kara ipek kumaşımı alıp gel, geri versinler. Yarım aya kadar getiremezsen başını keseceğim!” (D⁷).

13.Kahraman ileride kendisine bağışta bulunacak kişinin eylemlerine tepki gösterir. (Tanımı: kahramanın tepkisi, simgesi E)

“Böyle bir müddet geçince, kara at Kara Han’ın oğluna dönüşür. Gözü kulağı şişmiş, ağzından kan akıyor.” -İşte senin oğlun! -der avcı. -Evet, buldun, -demiş Kara Han, -peki şimdi dön (E¹). Kahraman saldırganı bulup, tuzaktan kurtuluyor.

Makas düşer düşmez avcı oğlan olmuş, karısıyla birlikte Kara Pidekey’e gülüyorlar. Kara Pidekey, atına atlayıp, dönmüş. Evine ulaşır, babasına anlatmış: -Bulamadım avcı oğlanı (E¹). Burada kahraman sınamadan başarıyla kurtulur.

“Benim istediğim şeyi öğrendin mi? -demiş Kara Han. -Evet öğrendim. Ayı inini üstündeki üç kavak üç yüz yaşında, onların altında yatan kara ayı altmış yaşa ulaşmış. Kara Han kara kitap açıp baktığında, kara ayı altmış yaşına ulaşmış, üç kavak ağacı üç yüz yaşına ulaşmış.” -Evet, doğru söyledin (E¹). Burada da kahraman sınamadan başarıyla kurtulur.

14.Büyülü nesne kahramana verilir. (Tanımı: büyülü nesnenin alınması, simgesi F)

15.Kahraman aradığı nesnenin bulunduğu yere ulaştırılır. Kendisine kılavuzluk edilir ya da götürülür. (Tanımı: İki krallık arasında yolculuk, bir kılavuz eşliğinde yolculuk, simgesi G)

Masal kahramanı olan avcı oğlan, Kara Han’ın saklambaç oynama buyruğunu eşinin ona kılavuzluk etmesi neticesinde aşar. Eşi Kara Han’ın sarayına gidince ne yapması gerektiğini ve saklambacı nasıl oynayacağını birer birer anlatır kahramana (G³).

Kara Han’ın avcı oğlandan Kara dağın kara ayısının kaç yaşına geldiğini öğrenip gelmesini istemesi üzerine karısı yine avcı oğlana kılavuzluk eder ve Kara dağa ulaştığında yapması gerekenleri anlatır (G³).

Son olayda ise Kara Han’ın emri üzerine Hanın babasının ve annesinin öldüklerinde üzerlerinde olan elbiseleri alma amacıyla mağaraya gitmeden önce ona ip verir ve oraya ulaştığında yapması gerekenleri tek tek anlatır (G³).

16.Kahraman ve saldırgan bir çatışmada karşı karşıya gelirler. (Tanımı: çatışma, simgesi H)

17.Kahraman özel bir işaret edinir. (Tanımı: özel işaret, simgesi I)

18.Saldırgan yenik düşer. (Tanımı: zafer, simgesi J)

Avcı, Kara Han’ın evine girip, selâm vermeden, her şeyi sağa sola atar. Tutuşacak şey tutuşur, dağılacak şey dağılır. Her şeyi alt üst edip dışarı çıkar. Evden çıkar çıkmaz at ahırına gider. Bakar ki birbirinin aynısı üç at durmakta. “İyice baktığında bir atın gözü kapalı. O atı çözüp, dışarı çıkarıp, atlamış avcı oğlan. Durduğu yerde, ağzını yaracak gibi çekip, hiç acımadan, başından kamçıyla vurur. Böyle bir müddet geçince, kara at Kara Han’ın oğluna dönüşür. Gözü kulağı şişmiş, ağzından kan akıyor.” -İşte senin oğlun! -der avcı (J). Burada avcı oğlan sınamadan başarıyla kurtulur, Hanın oğlunu bulur ve saldırganı yener.

Kara Han’ın oğlu girip, çadırın içindeki her şeyi sağa sola atıp, çadırın etrafını kazmış, başka arayacak yer de kalmamış. Şaşkın vaziyette duruyor. -Bulamadın mı? -diye soruyor avcı-

nın karısı. -Hayır, bulamadım, -diyor o. -Kara Pidekey'in bakmadığı sırada makası yere düşürüyor avcının karısı. Makas düşer düşmez avcı oğlan olmuş, karısıyla birlikte Kara Pidekey'e gülüyorlar (J). Burada da avcı oğlan ikinci sınanmasından başarıyla kurtuluyor ve saldırganı yeniyor.

19.Başlangıçtaki kötülük giderilir ya da eksiklik karşılanır. (Tanımı: giderme, simgesi K)

Toya toplanan zenginler, korkup, biz de öyle olmayalım diye çıkıp kaçışıp gitmişler. Fakirler toplanıp, Kara Han'ın malını kendi aralarında bölüşmüşler, avcı oğlanı Kara Han'ın yerine seçmişler (K). Başlangıçta vergilerle fakirleşen kahraman başarıyla geçtiği sınamalar neticesinde hem zengin olur hem de kral seçilir.

20.Kahraman geri döner. (Tanımı: geri dönüş, simgesi ↓)

Bunları dinleyen avcı oğlan dönüp gelmiş. Obaya gelip dinlediğinde toy oluyormuş (↓).

21.Kahraman izlenir. (Tanımı: izleme, simgesi Pr)

22.Kahramanın yardımına koşulur. (Tanımı: yardım, simgesi Rs)

Kocasına söylemiş: -Tamam, düşünme, yatıp uyu. Nasıl saklambaç oynayacağını yarın anlatacağım. Sabahleyin karısı, kocasını erkenden uyandırır. Kocasını yemek yerken ne yapacağını anlatır: -Buradan gidip, Kara Han'ın evine girince, "merhaba" deme. Evin içindeki eşyaları sağa sola at. Kırılan kırılsın. Her şeyi dağıttıktan sonra, dışarı çıkarsın. At ahırına girersen, eyerlenmiş üç at vardır. Üçü de birbirine benzer. İyice bak, bir kara atın sol gözü kıvıldamaz kapalıdır, suluğunun kökü paslanmıştır. O kara atı çıkarıp atlarsın. Ağzını yarar gibi çekip başından, gözünden vur. Bak, acıma. Ne olacağını ondan sonra kendin görürsün. Kara Han dışarıda seni bekliyor olacaktır (Rs). Bu olayda avcı oğlanın yardımına koşan kişi eşi olmuştur.

"Gelsin, -der karısı, -Niçin üzülüyorsun? Kara Han'ın oğlu attan inerken karısı, avcı oğlanı makas yapmış, tutarak bir şeyler biçmekte. Kara Han'ın oğlu girip, çadırın içindeki her şeyi sağa sola atıp, çadırın etrafını kazmış, başka arayacak yer de kalmamış." Şaşkın vaziyette duruyor. - Bulamadın mı? -diye soruyor avcının karısı. -Hayır, bulamadım, -diyor o (Rs⁶). Bu olayda da eşi avcı oğlanın yardımına koşar. Avcı oğlanı makasa dönüştürür. Bu nedenle saldırgan avcı oğlanı bulamaz.

-Üzülme, yat dinlen, ben obaya gidip geleyim, deyip, karısı gitmiş. Obaya gelmiş, çöp dökülen yerden eski püskü şeyler toplayıp dönüp gelmiş. Geceleyin eski püskü şeyleri birleştirip yedi tane börk dikmiş. Tan atarken kocasını uyandırıp konuşuyor: -Haydi hazırlan. "İşte sana yedi tane börk. Kara dağa ulaştığında, kara ayının yattığı yer üç kavak ağacının altındadır." Bak, korkma. Oraya varınca ininin önünde yatıp, iki börkü iki ayağına giydirirsin, ikisini iki diş başına ve yine ikisini ön ayaklarına giydirip, birini de başına giydirirsin. Ondan sonra ne olacağını görürsün, - demiş (Rs) Bu olayda da eşi avcı oğlanın yardımına koşar.

Onu dinleyen karısı, avcı oğlana şöyle der: -Peki git, obanın etrafında dönüp, köpeğin boz başını bul getir. İşte bu ipi al, -deyip karısı bir yumak ip vermiş. -Bir ucundan tutup bu yumaklı bırakırsın. O ip yumaktan çözülür, sen peşinden gidersin. Köpeğin boz başını bırakma, koltuğuna sıkıştırıp tut. O ip seni çok uzaklara götürür, gide gide karanlık bir yere varır. Oraya girersen korkulacak bir yerdir. Korkarsan köpeğin boz başını bırakırsın. Sonrasını kendin bilirsin (Rs). Bu olayda da eşi avcı oğlanın yardımına koşar.

23.Kahraman kimliğini gizleyerek, kendi ülkesine ya da başka bir ülkeye varır. (Tanımı: kimliği gizleyerek gelme, simgesi O)

Bizim oğlan yumağı bırakmış. O ip, yumaktan çözülüyor, yumak mağaraya giriyor. Ne kadar kötü bir yere girdi. Karanlık, kötü koku yayılıyor. Avcı korkup, köpeğin boz başını bırakıyor. Böyle gidip dururken, bir şeyler gölgeler gibi görünüyor. Ondan ses geliyor: -Öksüz oğlan bir ihtiyacın mı var? (O). Bu maddede de avcı oğlan gizlice mağaraya gidiyor.

24.Düzmece bir kahraman asılsız savlar ileri sürer. (Tanımı: asılsız savlar, simgesi L)

25.Kahramana güç bir iş önerilir. (Tanımı: güç iş, simgesi M)

Hakas masalında kahramanın aşması gereken 4 güç iş olduğu görülmektedir. İlki Hanın oğluyula saklambaç oynama zorlanması ve Hanın oğlunun kendi kılığında değil at olarak saklanması (M). İkincisi Hanın oğlunun küçük bir çadırda avcı oğlanla saklambaç oynama isteği (M). Diğeri Kara dağın kara ayısının kaç yaşına geldiğini öğrenmesi gerektiğini belirten emir (M). Son olarak ise ölmüş insanların gömülürken giydikleri kıyafetlerin bulunup gelinmesi için avcı oğlanın bir mağaraya gönderilmesi (M).

26.Güç iş yerine getirilir. (Tanımı: güç işi yerine getirme, simgesi N)

26. maddede avcı oğlandan istenilen güç işlerin hepsini başarır (N). Saklambaçta Hanın oğlunu bulur; Hanın oğlundan saklanır, bulunmaz; kara ayının yaşını öğrenir, ölmüş anne babasının elbisesini ister.

27.Kahraman tanınır. (Tanımı: tanı (n)ma, simgesi Q)

O ip, yumaktan çözülüyor, yumak mağaraya giriyor. Ne kadar kötü bir yere girdi. Karanlık, kötü koku yayılıyor. Avcı korkup, köpeğin boz başını bırakıyor. Böyle gidip dururken, bir şeyler gölgeler gibi görünüyor. Ondan ses geliyor: -Öksüz oğlan bir ihtiyacın mı var? (Q).

28.Düzmece kahramanın, saldırganın ya da kötünün kimliği ortaya çıkar. (Tanımı: ortaya çıkarma, simgesi Ex)

29.Kahraman yeni bir görünüm kazanır. (Tanımı: biçim değiştirme, Simgesi T)

“Kara Han’ın oğlu attan inerken, karısı avcı oğlanı makas yapmış, tutarak bir şeyler biçmekte (T¹).”

30.Düzmece kahraman ya da saldırgan cezalandırılır. (Tanımı: Cezalandırma, simgesi U)

“Avcı böyle der demez Kara Han karısıyla ağaçkakan, Kara Pidekey, saksagan olup uçmuşlar (U).”

31.Kahraman evlenir ve tahta çıkar. (Tanımı: evlenme, simgesi W_o) (Propp 2008: 29-65).

Avcı oğlanı Kara Han’ın yerine seçmişler (W_o).

Sonuç

Türk Lehçelerinin Kuzeydoğu (Sibirya) kolunda yer alan Hakas Türkçesine ait "Zenginle Avcı" masalı Propp'un tespit ettiği yapısal anlatı çözümleme yöntemi kapsamında ele alınıp incelenmiştir.

Zenginle Avcı masalında Propp'un 31 işlevinden 19'unun olduğunu belirlenmiştir. Oransal olarak bakıldığında maddelerin yaklaşık %62'sinin Hakas masalında da yer aldığı görülür. Ayrıca Hakas masal incelemesindeki en dikkat çekici husus, masal çözümleme yöntemindeki maddelerin/işlevlerin çoğuna yer vermesinin yanı sıra bu işlevlerin masalda pek çok defa tekrar edilmiş olmasıdır. Örneğin, masalda 1. işlev 2 kez; 8. işlev 2; 9. işlev 2; 10. işlev 4; 11. işlev 3; 12. işlev 6; 13. işlev 3; 15. İşlev 3; 18. işlev 2; 19. işlev 1; 20. işlev 1; 22. işlev 4; 23. işlev 1; 25. işlev 4; 26. işlev 4; 27. işlev 1; 29. işlev 1; 30. işlev 1 ve 31. işlev 1 kez tekrar etmiştir.

Masalda yer alan "Büyük bir köyde açgözlü, kötü düşünceli Kara Han diye zengin biri yaşarmış kısmı (Tanımı: başlangıç durumu, simgesi a)" başlangıç durumunda yer aldığı için şemada gösterilmemiştir. Bunun dışında Propp'un her bir işlev için belirlediği simgelerle hikâyenin ortaya çıkan şeması şöyledir:

a a⁵ β³ β B⁴ ↑ D⁷ B² M C G³ Rs J N E¹ D⁷ M C T¹ Rs⁶ J E¹ N D⁷ M C Rs ↑ N E¹ D⁷ M G³ C Rs ↑ O Q N ↓ A¹⁶ U K W_o.

Anlatıcıdan kaynaklı varyantlardan dolayı her masalda her işlevin mutlaka olması gerekmediği için Propp'un dünya literatürüne mal ettiği çözümleme yöntemi çerçevesinde değerlendirilen Hakas masalı "Zenginle Avcı"nın da bahsi geçen kalıpları yansıtan bir masal olduğu işlevlerin çoğu tespit edilerek görülmüştür. Ayrıca kahramana eşinin kılavuzluk etmesi de *genç bir kadının kılavuzluğu* masallarda sık rastlanan bir motif olmaması bakımından dikkate değer bir tespittir.

Propp'da masalın akışındaki 4 temel bölüm Hakas masalında da bulunmaktadır. Bunlar: 1.Başlangıç, 2.Eksiklik (gerilim ve düğüm), 3.Zafer ve 4.Ortaya çıkma (çözüm). Akışın tüm unsurları masalda yer almaktadır. "Zenginle Avcı" masalındaki farklılık ise işlevlerdeki "yasak-yaşağı çığneme", "soruşturma-bilgi toplama" çiftlerinin yer almamasıdır.

Propp'un yöntemi ortaya koyulduğu zamandan beri birçok araştırmacı tarafından eleştirilmekle birlikte pek çok çalışmaya da uygulanmıştır. Bu çalışmanın konusunu teşkil eden masal ise son yüzyıla kadar sözlü bir şekilde varlığını sürdüren Hakas Türkçesine ait olduğu için, masal; içerisinde barındırdığı eskicil öğeleri, kemikleşmiş yapıları korumuştur. Araştırmacılarca defalarca test edilmiş olan Propp'un yöntemi son yüzyılda yazıya geçirilmiş olan "Zenginle Avcı" masalına uygulanarak metodun uygulanabilirliği başta olmak üzere işlevlerin analizi neticesinde dünya masallarındaki ortak işlevlerin (ortak özelliklerin) Hakas masallarındaki mevcudiyeti sorgulama, Türk masal yapısını anlama, ortak öğeleri belirleme, farklı Türk kültür coğrafyalarındaki masalların yapısal özelliklerini tespit etme hususlarında Türk folklor araştırmalarına katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- ARIKOĞLU, E. (2003). Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi, c. 25, *Hakas Edebiyatı*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- ARIKOĞLU, E. (2005). *Örneklî Hakasça-Türkçe Sözlük*, Akçağ.
- ARSLAN, M. (2008). *Denizli Yöresinden Derlenmiş Masallar, İnceleme-Metin*, Denizli: Zirve.
- BALCI, S. (2022). “Réne Girard’ın “Üçgen Arzu Modeli”Ne Göre “Tahir İle Zühre” Hikâyesinin İncelenmesi”, *Uluslararası Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 5, Sayı 2, s. 236-247.
- BORATAV, P. N. (2016). *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı: Bütün Eserleri 3*, Ankara: Gerçek.
- BUTANAEV, V. Ya. (2011). *Russko-Hakasskiy Slovarʹ (Okolo 15 Tıs. Slov) Orıs-Hooray Söstigi*, Mejdunarodnaya Tyurkskaya Akademiya, Astana.
- ÇIBLAK, N. (2005). V. Propp’un Masal Çözümleme Metodu, *Türk Dili Dergisi*, 638, 127-140.
- ÇOBANOĞLU, Ö. (2008). *Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş*. Ankara: Akçağ.
- GÜNAY, U. (1975). *Elazığ Masalları ve Propp Metodu*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- GÜNAY, U. (2023). Türk Masallarına Propp Metodunun Uygulanışı, *Folklor/edebiyat*, 29(1)-115. Sayı/Issue -Yaz/ DOI: 10.22559/folklor.2494.
- EKİCİ, M. (2010). *Halk Bilgisi (Folklor) Derleme ve İnceleme Yöntemleri*, Geleneksel Yayıncılık, Ankara.
- HAKASÇA-TÜRKÇE SÖZLÜK* (2007). (Haz. Emine Gürsoy-Naskali, Erdal Şahin, Viktor Butanayev, Aylin Koç, Almagül İşina, Liaisan Şahin), Ankara: Türk Dil Kurumu.
- XAKASSKO-RUSSKIY SLOVAR* (2006). *Xakas-orıs söstik (HRS) (Pod Obşç. Red. O.V. Subrakovoy)*, Novosibirsk: Nauka.
- SAKAOĞLU, S. (2002). *GümüşHane ve Bayburt Masalları*, Ankara: Akçağ.
- ŞİMŞEK, E. (2001). *Yukarıçukurova Masallarının Motif ve Tip Araştırması I- II*, Ankara: Kültür Bakanlığı.
- PROPP, V. (2011). *Masalın Biçimbilimi*. (M. Rifat, & S. Rifat, Çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası.
- TÜRKÇE SÖZLÜK* (2005). Ankara: Türk Dil Kurumu.

EK

ZENGİNLE AVCI²

Büyük bir köyde açgözlü, kötü düşünceli Kara Han diye zengin biri yaşarmış (a). O, köydeki halka vergi koyup, halkı yoksullaştırmış (a⁵). Yine o köyde harap evi olan öksüz bir oğlan yaşarmış. Onun bütün malı mülkü yalnızca ak kır atı, oku ve yayı imiş. Genç, güçlü ve iyi atıcı olduğundan, avı kuşu çok avlarmış. Zengin kişinin herhangi bir şeyden dolayı onu sevmediğini veya bir şey için onu sevdiğini kimse bilmezmiş. Fakat oğlana da huzur vermezmiş. Vergi diyerek bütün avı kuşu almış. Avcı ne kadar çok av avlarsa, zengin ona o kadar vergi koyarmış. Bir süre sonra avcı vergisini ödeyemez olmuş. Vergisini ödeyemeyince, zengin kimse onun ak kır atını elinden almış. Bizim oğlana hayat daha da zor olmuş. Obanın alt tarafında ağaç kabuğundan evleri olan karı koca yaşarmış. Onların biricik kızları varmış. Avcı oğlan o kıza âşık olmuş. Şimdi o kıızı alıp, buradan kaçmayı düşünüyor. Çok düşünmeden gençler, ormana kaçmışlar (β³). Obadan uzakta ormanlık yerde çadır kurmuşlar yaşıyorlarmış. Kocasını av avlayıp, evine taşır. Karısı, kocasının getirdiği av etlerini temizleyip, pişirip derilerini temizlermiş. Her şeyi becerebilen, düşünceli, temiz kadınmış. Bir gün Hanın oğlu Kara Pidekey, ormana gidip bunların çadırını görmüş. Çadırın yanına eysiz atla gelip, okunu bacadan içeri atmış. Biraz düşünüp, sesleniyor: -Okumu çıkarıp veriniz! -Gerekliyorsa kendin çıkarıp al! -diye cevaplamış avcının karısı. Kocasını ava çıkmış imiş (β). Kara Pidekey, atından inip, okunu almak için çadıra girmiş. Bakmış ki evin sahibi çok güzel kadın imiş. Onu görür görmez içi ısınıyor Kara Pidekey'in. Okunu alıp, dışarı çıkmış Kara Pidekey. Zenginin oğlu avlandığını da unutmuş. Atına atlayıp dönmüş. Kendi kendine düşünmüş: "Bundan önce gözüm neredeydi ki göremedim bu kıızı." Eve gelip Kara Pidekey babasına anlatmış: -Avcı oğlan ormanda avlanıp yaşamakta. Onun karısı çok güzel bir kadın. Avcının karısını alarak bana ver. -Avcı oğlanın ak kır atını vergi diye aldık, -demiş Kara Han. -İnsanın aldığı karısını nasıl alırız? (B⁴). -Sen zenginsin, sen beysin. Nasıl istersen, o şekilde aliver, -der oğlu. -Tamam, oğlum, yarın çağırırım, -der Han. O gün akşam, avcı oğlan avı kuşu yüklenip evine döner. Avladıklarını temizleyip uyurlar. Sabahleyin Kara Han'ın hizmetçisi çadırlarına girivermiş. -Seni Kara Han çağırıyor, -demiş. -Zengin çağırıyorsa gideyim, -demiş avcı oğlan. Hizmetçisi çıkıp gitmiş. Avcı oğlan karısından sorar: -Niçin çağırtmış olabilir Kara Han? -Gidince anlarsın, Kara Han'ın ne dediğini, -der karısı. Avcı oğlan köye doğru yola çıkmış (†). Köye girip, Kara Han'a gelir. Kapıyı açıp selâm verir, eşik atlayıp izin ister. -Hanlarken Hanım, beylerken beyim, niçin beni çağırtdın? -Niçin olacak, -demiş Kara Han, sabah benim oğlumla saklambaç oyna (D⁷). Sabah gelip, sabah bulmalısın. Bulamazsan başını keseceğim (D⁷). Avcı oğlan, dinleyip, dönerken düşünmüş (B²). Evine gelip, başını indirmiş oturuyor. -Niçin çağırtmış Kara Han? -der karısı. -Oğluyla saklambaç oynatacak (M). Bulamazsam başımı kesecek. Ne olacağını bilemiyorum. Avcının karısı Kara Han'ın nasıl biri olduğunu düşünmüş. Kocasına söylemiş: -Tamam, düşünme, yatıp uyu. Nasıl saklambaç oynayacağını yarın

² Masal, "Ekrem Arıkoğlu, Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi, c. 25, Hakas Edebiyatı, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2003." kaynağından alınmış olup ["V. Ya. Butanaev, *Russko-Hakasskiy Slovar' Oris-Hooray Söstigi*, Mejdunarodnaya Tyurkskaya akademiya, Astana, 2011; Hakasça-Türkçe Sözlük, Haz. Emine Gürsoy-Naskali ...(ve başk.) 2007. Ankara, Türk Dil kurumu Yayınları; Ekrem Arıkoğlu, Örnekli Hakasça-Türkçe Sözlük, Akçağ Yayınları, 2005; Xakassko-russkiy slovar' – Xakas-oris söstik (HRS) (Pod Obşç. Red. O.V. Subrakovoy), Novosibirsk: Nauka, 2006"] sözlükleri kullanılarak yeniden düzenleme yoluna gidilmiştir.

anlatacağım (C). Sabahleyin karısı, kocasını erkenden uyandırır. Kocasını yemek yerken ne yapacağını anlatır: (G³) -Buradan gidip, Kara Han'ın evine girince, "merhaba" deme. Evin içindeki eşyaları sağa sola at. Kırılan kırılın. Her şeyi dağıttıktan sonra, dışarı çıkarsın. At ahırına girersen, eyerlenmiş üç at vardır. Üçü de birbirine benzer. İyice bak, bir kara atın sol gözü kıvıldamaz kapalıdır, suluğunun kökü paslanmıştır. O kara atı çıkarıp atlarsın. Ağzını yarar gibi çekip başından, gözünden vur. Bak, acıma. Ne olacağını ondan sonra kendin görürsün. Kara Han dışarıda seni bekliyor olacaktır (Rs). Avcı, Kara Han'ın evine girip, selâm vermeden, her şeyi sağa sola atar. Tutuşacak şey tutuşur, dağılacak şey dağılır. Her şeyi alt üst edip dışarı çıkar. Evden çıkar çıkmaz at ahırına gider. Bakar ki birbirinin aynısı üç at durmakta. "İyice baktığında bir atın gözü kapalı. O atı çözüp, dışarı çıkarıp, atlamış avcı oğlan. Durduğu yerde, ağzını yaracak gibi çekip, hiç acımadan, başından kamçıyla vurur. Böyle bir müddet geçince, kara at Kara Han'ın oğluna dönüşür. Gözü kulağı şişmiş, ağzından kan akıyor." -İşte senin oğlun! -der avcı (J). -Evet, buldun (N). -demiş Kara Han, -peki şimdi dön (E¹). Yarın benim oğlum sana gelecek. Seni bulursa başını keseceğim! (D⁷). Avcı oğlan evine gelince, karısı soruyor: -Kara Han'ın oğlunu buldun mu? -Bulmasına buldum da, yarın o bana gelecek. Bulursa benim boynumu kesecekler. Çadırda nasıl saklanacağım? (M) -Tamam, üzülme, otur yemek ye, yarın bakarız, der karısı (C). Atacak tan atıp, güneş doğduğunda, avcı ve karısı yemek yerler. Dinlemişler ki ayak seslerinden Kara Han'ın oğlu geliyor gibi. Avcı oğlan sıkışıp oturmakta: -Evet, ölecek gün geldi-çadırda nasıl saklanacağım? -der. "-Gelsin, -der karısı, -Niçin üzülüyorsun? Kara Han'ın oğlu attan inerken, karısı avcı oğlanı makas yapmış, tutarak bir şeyler biçmekte." (T¹). Kara Han'ın oğlu girip, çadırın içindeki her şeyi sağa sola atıp, çadırın etrafını kazmış, başka arayacak yer de kalmamış. Şaşkın vaziyette duruyor. -Bulamadın mı? -diye soruyor avcının karısı. -Hayır, bulamadım, -diyor o (Rs⁶). -Kara Pidekey'in bakmadığı sırada makası yere düşürüyor avcının karısı. Makas düşer düşmez avcı oğlan olmuş, karısıyla birlikte Kara Pidekey'e gülüyorlar (J). Kara Pidekey, atına atlayıp, dönmüş. Evine ulaşıp, babasına anlatmış: -Bulamadım avcı oğlanı (E¹). -Bulamadıysan ne yapacağız? (N). -Al bana ver, -diyor oğlu, -Sen zenginsin, sen beysin. Alıp vermezsen senin oğlun yok, benim babam yok! Avcı oğlan sabah, avlanmaya gitmek için hazırlanıp kahvaltıya oturduğunda, Hanın hizmetçisi gelmiş. Seni Kara Han çağırıyor, -demiş. Nasıl bir Kara Han imiş? Niçin böyle inatlaşıyor? Gidip bakayım, yine ne diyecek? -Kara dağın kara ayısı var, sen gidip o kara ayının kaç yaşında olduğunu soracaksın. Bunu öğrenemezsen başını keseceğim, -diyor Kara Han (D⁷). Avcı oğlan evine girmiş, başını eğip düşünceye dalıyor. -Ne oldu diyor? -diyor karısı. -Kara Han beni "falan filan yere" gönderecek gibi. Kara dağın kara ayısının kaç yaşına geldiğini öğrenip gelmemi istiyor (M). -Üzülme, yat dinlen, ben obaya gidip geleyim, deyip, karısı gitmiş. Obaya gelmiş, çöp dökülen yerden eski püskü şeyler toplayıp dönüp gelmiş. Geceleyin eski püskü şeyleri birleştirip yedi tane börk dikmiş. Tan atarken kocasını uyandırıp konuşuyor: -Haydi hazırlan. "İşte sana yedi tane börk (C). Kara dağa ulaştığında, kara ayının yattığı yer üç kavak ağacının altındadır." Bak, korkma. Oraya varınca ininin önünde yatıp, iki börkü iki ayağına giydirirsin, ikisini iki diş başına ve yine ikisini ön ayaklarına giydirip, birini de başına giydirirsin. Ondan sonra ne olacağını görürsün,- demiş (Rs). Avcı oğlan yürümüş. Az gitmiş uz gitmiş kara dağa ulaşmış (↑). Ormanın arasından gidip bakmış ki üç kavak ağacı duruyor. Üç kavak altında ayı ini görünüyor. Korksa da yeterince yaklaşmış, ayının ininin önünde uzanıp, iki ayağına, iki diş başına, iki ön ayağına ve başına börk giydirmiş. Kara ayı onu görüp ayağa kalkmış. Böğürüp konuşuyor: -Yukarda duran üç kavak üç yüz yaşına ulaştı, onların altında yatan kara ayı altmış yaşına ulaştı. Altmış yaşına gelinceye kadar böyle yedi başlı şaşılacak şeyi hiçbir zaman görmedim. Sonra korkusundan, böğürüp, avcı oğlan yanından seğirip, ormanın arasına koşmuş. Avcı oğlan, kalkıp, Kara Han'a gelmiş. -Benim istediğim şeyi öğrendin mi? -demiş Kara Han. -

Evet öğrendim (N). "Ayı inini üstündeki üç kavak üç yüz yaşında, onların altında yatan kara ayı altmış yaşa ulaşmış." Kara Han kara kitap açıp baktığında, kara ayı altmış yaşına ulaşmış, üç kavak ağacı üç yüz yaşına ulaşmış. -Evet, doğru söyledin (E¹). Avcı oğlan dönünce, Kara Han oğluna anlatıyor: -Başka bir kişi bulamaz mısın oğlum? Yer üstünde kız yok mu? Kara Pidekey inat edip, babasının konuşmasını dinlemek dahi istemez. Sabahleyin Kara Han hizmetçisiyle yine avcı oğlanı çağırılmış: -Bu Kara Han bana ne inat etti! - demiş avcı oğlan. Kara Han'a gidip, kapı açıp, eşikten geçip, selâm veriyor avcı oğlan. -Benim babam öldüğünden beri otuz kırk yıl geçti. Babam öldüğünde kara çuhadan elbise giydirmiştim, annem ölünce kara ipekten kumaşa sarmıştım. "Sen git babamdan kara çuha elbisesini, annemden kara ipek kumaşımı alıp gel, geri versinler." Yarım aya kadar getiremezsen başını keseceğim! (D⁷). Avcı oğlan evine dönmüş, üzüntüden aş yemek de yemiyor. Karısı soruyor kocasından: Ne oldu? Yine ne diyor Kara Han? Avcı oğlan ne olduğunu, Kara Han'ın ne emrettiğini bütünüyle anlatmış (M). Onu dinleyen karısı, avcı oğlana şöyle der: -Peki git, obanın etrafında dönüp, köpeğin boz başını bul getir(G³). İşte bu ipi al, -deyip karısı bir yumak ip vermiş. -Bir ucundan tutup bu yumağı bırakırsın. O ip yumaktan çözülür, sen peşinden gidersin (C). Köpeğin boz başını bırakma, koltuğuna sıkıştırıp tut. O ip seni çok uzaklara götürür, gide gide karanlık bir yere varır. Oraya girersen korkulacak bir yerdir. Korkarsan köpeğin boz başını bırakırsın. Sonrasını kendin bilirsin (Rs). Bizim oğlan yumağı bırakmış. O ip, yumaktan çözülüyor, yumak mağaraya giriyor (↑). Ne kadar kötü bir yere girdi. Karanlık, kötü koku yayılıyor. Avcı korkup, köpeğin boz başını bırakıyor (O). Böyle gidip dururken, bir şeyler gölgeler gibi görünüyor. Ondan ses geliyor: -Öksüz oğlan bir ihtiyacın mı var? (Q). -Evet, Kara Han'ın babası annesi öldüğünden beri, otuz kırk yıl geçti. Babasına kara çuhadan elbise giydirmiş, annesine kara ipek kumaş sarmış. Şimdi onları geri istiyor. Ben onları götürmeye geldim, - demiş. Kara gölgelerden biri: -Çok da aç gözlü bu Kara Han. Kara sürüyü hayvanları var, ev içine sığmaz malı var. Elbiseliyi çıplak edip, atlıyı yaya edip, hâlâ doymadı. Doymadığı gibi ölen anne babasına giydirdiği elbiseyi, kumaşı da geri istiyor. Peki buradan dönünce: "Karnın doymuyorsa, Kara Han, kara ağaçkakan ol, gece gündüz sert ağacı gagala; karın Kökey Pürçün, gök ağaçkakan olup uçsun, Kara Pidekey oğlan, ala saksagan olup, gübre, tezek gagalayıp yaşasın." diye konuşursun (N). -Fakat boz köpek başını geri al, gece gündüz havlayıp, bize rahat huzur vermiyor, -diye söylüyorlar deminki gölgeler. Bunları dinleyen avcı oğlan dönüp gelmiş. Obaya gelip dinlediğinde toy oluyormuş (↓). -Kara Pidekey, avcı oğlanın karısını alıyor, -diyor halk. Avcı gizlice Kara Han'ın evine girmiş. Bakmış ki karısı Kara Han'a yalvarıyor. -Birazcık düşünün. Avcı oğlan dönüp gelir. Henüz vakti dolmadı, -diye ağlıyor (A¹⁶). - Nereden gelecek o, gelecek olsa gelirdi, -diyor Kara Pidekey, -Süre geçiyor, gelmez! Boşuna öyle düşünüyorsun, Kara Pidekey, ben dönüp geldim! - demiş avcı. Kara Han, dönüp bakmış ki gerçekten de avcı oğlan... -Gelmesine gelmişsin de, benim emrimi yerine getirdin mi acaba? - demiş. -Ben senin anne babandan selâm getirdim, - demiş avcı oğlan. -Kara Han'ın yazı dolusu hayvanı, ev dolusu malı gözüne görünmüyor herhalde? Halktan vergi toplayıp ona da doymadı. Çok geçmeden ölen anne babasına giydirdiği elbiseleri de geri istiyor. İşte bu yüzden Kara Han kara ağaçkakan, onun karısı Kökey Pürçün, gök ağaçkakan olsun, ikisi birlikte gece gündün sert ağaç gagasınlar. Kara Pidekey oğlu, ala saksagan olsun, tezeleri deşelesin, diye gidip konuşursun dediler babanla annen, - demiş avcı. "Avcı böyle der demez Kara Han karısıyla ağaçkakan, Kara Pidekey, saksagan olup uçmuşlar." (U). Toya toplanan zenginler, korkup, biz de öyle olmayalım diye çıkıp kaçışıp gitmişler (K). Fakirler toplanıp, Kara Han'ın malını kendi aralarında bölüşmüşler, avcı oğlanı Kara Han'ın yerine seçmişler (W^o).

EXTENDED ABSTRACT

Tales play a vital role in the development of children and society, serving as cultural tools that carry deep meanings. They are enriched with metaphors, analogies, and literary figures that reflect the values, culture, and identity of a community. These narratives have endured for centuries, preserved and passed down through generations, shaping our understanding of the world through the power of language. Vladimir Propp's groundbreaking "Structural Analysis of Narrative" method offers a comprehensive framework to decipher the fundamental structure of tales, uncovering recurring motifs and unraveling the underlying story architecture. This analytical model serves as a valuable tool for studying narrative structures and analyzing literary works. It was determined that 19 of Propp's 31 functions were identified in the tale of the Rich and the Hunter. The proportional distribution shows the place of approximately 62% in the Khakas tale. Moreover, the most striking point in the Khakas tale analysis is that the items/functions in the tale analysis method are included, as well as the fact that the listed/functions are repeated many times in the tale. I did not show the part of the tale, "In a big village, there lived a rich man named Kara KHan, who was greedy and evil-minded (Definition: initial state, symbol a)" in the diagram because it is in the initial state. Apart from this, the resulting scheme of the story with the symbols Propp determined for each function is as follows: a⁵ β³ β B⁴ ↑ D⁷ B² M C G³ Rs J N E¹ D⁷ M C T¹ Rs⁶ J E¹ N D⁷ M C Rs ↑ N E¹ D⁷ M G³ C Rs ↑ O Q N ↓ A¹⁶ U K W_o.

One striking aspect that emerged during our analysis of the Khakas tale is the frequent repetition of these functions throughout the narrative. Interestingly, apart from the initial situation which sets the stage, all functions within the tale harmonize seamlessly with the symbolic framework established by Propp. Moreover, the tale follows the principal sections of storyline flow as outlined in Propp's model. These sections, such as the beginning, lack, victory, and appearance, are intricately interwoven within the tale's progression. However, it was observed that certain dual functions, such as "forbidden-breaking the forbidden" and "investigation-gathering of knowledge," were absent from this particular tale. The Khakas language has thrived over the years primarily through oral tradition, embracing its rich cultural heritage and beliefs. Unlike written languages, the written medium has not constrained or imposed limitations on the Khakas language. Instead, it has allowed for the transfer of accumulated knowledge, experiences, traditions, and cultural nuances from one generation to another through oral means. Within the realm of Khakas tales, stories, and epics, we encounter an invaluable glimpse into the Khakas people's worldview. This study, focusing on one such tale, represents a remarkable testament to this cultural tapestry. Examining a Khakas Turkish tale through Vladimir Propp's analytical lens is of great significance in grasping the cultural values of a nation and comprehending the societal impacts of tales. Through this study, we aim to illustrate the shared functions found within a Khakas Turkish tale when viewed in the context of world tales, employing

Propp's analytical approach. Delving into the analysis of tales proves instrumental in unraveling the cultural tapestry and understanding the profound social implications stitched within these timeless narratives.

ANALYSIS of TURKISH-AMERICAN RELATIONS POST-1990s

Sertif DEMİR*

ABSTRACT

The nature of the bilateral ties between the Türkiye and the US have mostly been influenced by the Cold War discourse until the 1990s. However, since then, the spirit of the relations has differed in terms of scope, direction and partnership perspectives. Following the end of the Cold War, Türkiye embarked on a foreign policy approach characterized by increased flexibility until the year 2000. Nevertheless, starting from the year 2000, the bilateral relations between these two nations have seen significant and unforeseen transformations. Despite maintaining their alliance and partnership, the agendas and national strategic interests of both nations have varied. They sometimes engage in competition on both global and regional matters. Hence, the aim of this study is to examine the dynamics of Turkish-American relations post-1990s, considering evolving global political discourse. The major outcome of this analysis is that there is a challenging relationship between the two countries. The return of geopolitics is a very important and decisive factor that has an impact on US-Türkiye relations. It virtually prevents the relations between both parties from deteriorating and leading to unexpected consequences.

Key Words: The US, Türkiye, bilateral relations, challenges, post-1990s.

1990 SONRASI TÜRK-AMERİKAN İLİŞKİLERİNİN ANALİZİ

ÖZ

Türkiye ile ABD arasındaki ikili ilişkilerin niteliği 1990'lı yıllara kadar çoğunlukla Soğuk Savaş söyleminden etkilenmiştir. Ancak o tarihten bu yana ilişkilerin ruhu; kapsam, yön ve ortaklık perspektifleri açısından farklılık göstermiştir. Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından Türkiye, 2000 yılına kadar esnekliğin arttığı bir dış politika anlayışını benimsemiştir. Ancak 2000 yılından itibaren iki ülke arasındaki ikili ilişkilerde önemli ve öngörülemeyen dönüşümler yaşanmıştır. İttifaklarını ve ortaklıklarını sürdürmelerine rağmen, her iki ülkenin gündemleri ve ulusal stratejik çıkarları farklılık göstermiştir. Bazen hem küresel hem de bölgesel konularda rakip olabilecek tutum sergileyebilmektedirler. Dolayısıyla bu çalışmanın amacı, gelişen küresel siyasi perspektifleri dikkate alarak 1990'lar sonrası Türk-Amerikan ilişkilerinin gelişiminin incelemektir. Analizin en önemli sonucu, iki ülke arasında zorlu bir süreç yaşanmaktadır. Jeopolitiğin geri dönüşü, ABD-Türkiye ilişkilerini etkileyen çok önemli ve belirleyici bir faktördür. Her iki taraf arasındaki ilişkilerin daha da bozulmasını ve beklenmedik sonuçlara yol açmasını adeta engellemektedir.

Anahtar Sözcükler: Amerika, Türkiye, ikili ilişkiler, zorluklar, 1990 sonrası.

Introduction¹

The genesis of the diplomatic ties between Türkiye and the US can be attributed to the convergence of strategic interests following the end of World War II. Specifically, Türkiye

Araştırma Makalesi

Makale Gönderim Tarihi: 02.11.2023; Yayına Kabul Tarihi: 23.03.2024

* Prof. Dr., Türk Hava Kurumu Üniversitesi, İşletme Fakültesi, ANKARA.

ORCID: 0000-0001-8329-8735, E-posta: sertifd@thk.edu.tr; sertifdemir@gmail.com

¹ Part of this study were presented at "Turkish American Relations After 1990s" at the XI. International Relations Congress, Uludag University, Turkey, 14-15 October 2019.

sought a robust alliance with the aim of deterring the "expansionist foreign policy" of the Union of Soviet Socialist Republics (USSR). The US was likewise in search of a strategically advantageous "geographic location" to exert influence over the Soviet Union and impede its access to the abundant oil deposits in the Middle East. Consequently, following the Second World War, there was a convergence between Türkiye's imperative for security and the US' geopolitical interests.

The convergence of these objectives has emerged as the fundamental basis for the bilateral relations between the two nations. Although the fundamental link of relations is mostly due to military issues, the contacts have evolved to include economic, political, cultural, defense cooperation and others as well.

The nature of the bilateral ties between the two nations was mostly influenced by the Cold War discourse until the 1990s. However, since that time, the spirit of the relations has differed in terms of scope, direction and partnership perspectives since then. Following the end of the Cold War, Türkiye embarked on a foreign policy approach characterized by increased flexibility until the year 2000. This approach was undertaken while also upholding its commitments to the NATO alliance and maintaining the fundamental aspects of its relationship with the US. Nevertheless, starting from the year 2000, the bilateral relations between these two nations have seen significant and unforeseen transformations. Despite maintaining their alliance and partnership, the agendas and national strategic interests of both nations have varied. They sometimes engage in competition on both global and regional matters.

Indeed, the current situation regarding international relations is significantly divergent from the conditions observed in 1945. Hence, the objective of this study is to examine the dynamics of Turkish-American ties after the 1990s, taking into account evolving global political perspectives.

Therefore, the main research question of this article is how relations between both countries have developed from the end of the Cold War to the present day. In this context, the article aims to analyze which dynamics/determinants were effective in the development of relationships; why relationships have differed over the past two decades, what kinds of problems have arisen, and how both countries have acted to overcome the challenges they faced.

In order to explain the research question, the topic will be analyzed as follows:

- The synopsis of diplomatic relations leading up to 1990
- Turkish-American Relations from the end of Cold War to 2000
- The Evolution of relations between two countries in the 21st Century and beyond

The research methodology employed in this study will involve the use of narrative analysis, drawing upon a range of sources and underpinned by relevant theoretical frameworks.

The synopsis of diplomatic relations leading up to 1990

The initial encounter between the Turkish and American populations occurred through the North African principalities, known as Garp Ocaklari or Western Associations, which were part of the Ottoman Empire. The Garp Ocaklari disengaged from their affiliation with the Ottoman Empire towards the end of the 18th century, and afterwards came close to achieving a state of autonomy. Several European nations, to protect themselves against the piracy activities of the Garp Ocaklari, reached a consensus to remit annual taxes to these princes. (Schuyler, 1886, p. 104 cited in Erhan, 2019, p. 35-56) Following the attainment of freedom by the US, instances of piracy emerged whereby American trade vessels were targeted and assaulted. The relationships gave rise to a sequence of conflicts known as the "Barbary Wars," which lasted from 1816 until 1895, with the American victory (Erhan, 2019, p. 35-56).

The bilateral links between the two nations were further enhanced via the signing of the Ottoman-American Trade and Maritime Treaty on May 7, 1830 (Erhan, 2019, p. 38). This treaty was a new type capitulation agreement granted to the US by the Ottomans. The opening of missionary schools and subsequent foundation of American Colleges within the Ottoman territory were significant educational instruments that exerted influence on the relationship and ultimately contributed to the decline of the Ottoman Empire. Numerous instances can be observed wherein American missionaries provided support for the separatist endeavors undertaken by Christian factions, including Greeks, Bulgarians, and Armenians, who resided within the soils of the Ottoman Empire (See all in detail Erhan, 2019, p. 44-50) Notwithstanding these irregularities, both the Ottoman Empire and the US experienced a growth in their weapons-centric economic endeavors in the latter part of the 19th century (See all in detail Erhan, 2019, p. 41-44). Nevertheless, the burgeoning diplomatic connections between the Ottoman Empire and Germany led to gradual erosion of the US and Ottoman economic and political relations (Erhan and Siviş, 2017, p. 91-92).

The philosophical underpinnings of the connection between the two countries remained unchanged from the onset of the 20th century until 1927. Despite being part of the opposing bloc during the First World War, the US refrained from declaring war on the Ottoman Empire due to concerns for the safety and well-being of American missionaries residing in Ottoman territories. The political declaration made by US President Wilson in January 1918, consisting of fourteen articles, significantly contributed to the dissolution of the Ottoman Empire in the aftermath of the First World War. The twelve articles encompassed under this statement exhibited a significant correlation with the disintegration of the Ottoman Empire (Erhan and Siviş, 2017, p. 91-92)

The US exhibited a more restrained approach during the War of Independence, exemplified by the visit of US General Harbord to Anatolia in 1919 and his official meeting with Mustafa Kemal. This diplomatic gesture fostered a cordial climate between the two nations. Unfortunately, the Treaty of Lausanne was not approved and was thus rejected by the American Congress. Thereupon, a temporary agreement, namely "modus vivendi", was made between the US

government and Turkish Republic. Thus a mutual agreement was reached between the governments of the US and the respective counterpart to initiate the inaugural exchange of ambassadors in the same year. This event marked a significant shift in the strained diplomatic ties preceding the outbreak of the First World War. Both countries signed new commercial treaties in this period as well. (See the relation of both countries between two great wars-period in Kose, 2019, pp. 57-83).

During the Second World War, Türkiye adopted a strategy of 'active neutrality'. In October 1939, Türkiye entered a mutual assistance pact with Britain and France, which outlined the provision of British and French support to Türkiye in the case of an aggression against its sovereignty. In 1939, Türkiye further extended the non-aggression treaty established in 1925 with the Soviet Union. In June 1941, Türkiye entered a Treaty of Friendship, also referred to as a non-aggression pact, with Germany (Eminoglu, 2019, p. 87, 88-89). Türkiye was also included in the list of countries eligible to receive military assistance from the US. In order to achieve this objective, the US Government initiated its support to Türkiye by means of the Lend & Lease programme in December 1941 (Eminoglu, 2019, p. 87). Following the Japanese attack on Pearl Harbor in December 1941, there was a notable intensification in American-Turkish relations, mostly centered around Türkiye's participation in the conflict against Nazi Germany. During the war, a sequence of conferences took place between Türkiye, England, and the USA to facilitate Türkiye's opening and front against Germany. The primary issue for Türkiye was not to open a front against Germany alone. Therefore, Türkiye exploited its weakness in not actively participating in the war, despite intense pressure from the Allies. Türkiye insisted that a southern front against Germany could be opened from the Balkans if all allies participated (See the negotiation process of all these conferences in detail in Eminoglu, 2019, p. 91-98). However, American generals were against this view due to the inadequacy of Turkish military infrastructure, materials and combat vehicles, the high cost of renewal of these infrastructures, the fear of Soviet control of Türkiye after the war, the duplication of military efforts and the negative consequences of military intervention and shifting military capabilities from the Western front to the Southern front. When no progress was made in these conferences and meetings until 1944, the USA, England and the Soviet Union stopped pressuring Türkiye to enter the war for different purposes.

Türkiye, due to its limited participation in the war efforts of the Allies, experienced a state of isolation following the conclusion of the Second World War. The Soviet Union sought to capitalize on Türkiye's post-World War II isolation (Türkmen, 2009, p. 111). The Soviet Union presented Türkiye with demands that were deemed unacceptable, including the proposed modification of the Montreux Convention, the establishment of a permanent military base in the Turkish Straits, and the ceding of several cities in Eastern Türkiye to Russia (Larrabee, 2010, p. 3).

Although Türkiye declined Stalin's request, it actively sought assistance from the United Kingdom and the US to counteract Stalin's belligerent measures. Washington gained an understanding of Stalin's threats approximately one year subsequent to the analysis provided by

George Kennan's comprehensive 8000-word cable report, which examined the future objectives of the Soviet Union and advocated for the implementation of a strategy of containment vis-à-vis the Soviets. Following the report, Washington dispatched the funeral proceedings of Munir Ertegun, who died during the war, to Istanbul in April 1946, accompanied by the naval vessel Missouri, bearing the emblem of warfare (Truman, 1965, p. 497). The port visit of Missouri to Istanbul by the state of Missouri can be interpreted as a demonstration of Washington's intention to provide military support to Ankara in the event of any acts of aggression. This move can be seen as a response to the pressure exerted by Stalin on Greece and Türkiye. Considering these circumstances, President Truman of the US introduced the Truman Doctrine, which involved the provision of military assistance to both Türkiye and Greece. The development resulted in the augmentation of United States' defence connections with Türkiye and established the foundation for Türkiye's subsequent integration into NATO in 1952 (Larrabee, 2010, p. 3). In July 1947, the Military Assistance Agreement was signed between Türkiye and the US. This agreement stipulated that Türkiye was permitted to utilize American military assets solely for the sake of self-defense (Erhan and Sıvış, 2017, p. 111). The implications of this article would have been observed throughout the 1960s in relation to the ongoing Cyprus conflict.

Türkiye has been regarded as an integral component of Western culture, much like the circumstances that transpired following the signing of the Paris Treaty in 1856, nearly a century earlier. From this standpoint, it is noteworthy that Türkiye assumed membership in the European Council in 1949 and actively engaged in the Korean War in 1950. During that period, Türkiye joined NATO in 1952, took the lead in establishing the Balkan Pact in 1953, and participated in the formation of the Baghdad Pact in 1955, afterwards transitioning to CENTO in 1958. (See all these issues in detail in Erkan 2019, pp. 127-142; Erhan, 2001A, pp. 522-574).

Türkiye also offered numerous bases and installations to accommodate the American military, with their quantity peaking at around 90 during the Cold War era. Incirlik, one of the bases established in 1951 and operational by 1954, emerged as a significant military installation during both the Cold War and the subsequent post-Cold War era (Erkan, 2019, p. 134-135).

During the 1960s, there were varying perspectives and disagreements over the nature of Turkish-American relationships. The Cuban Crisis has significantly impacted bipolar global politics, resulting in a potential nuclear crisis between two opposing poles. Furthermore, Türkiye has come to recognize that relying solely on the US for all aspects may not align with Türkiye's strategic goals. Türkiye has also come to understand that a nation of relatively little power can be negatively impacted by conflicts between nuclear powers. An instance of the US U-2 spy plane departing from Incirlik Airbase and subsequently being downed by the Soviet missile defence system occurred during an aerial reconnaissance mission conducted within Soviet territory on 1 May 1960. Türkiye was not cognizant of the existence of such flights. In addition, it is noteworthy that the deployment of short-range Jupiter missile systems took place in Türkiye

during the month of July in 1962. However, these missile systems were subsequently withdrawn from Türkiye in October of the same year, following the culmination of the Cuban Missile Crisis. Türkiye's lack of awareness regarding the agreements between the US and the Soviet Union, including the deployment of Jupiter missiles in Türkiye in exchange for the removal of Russian missiles in Cuba, contributed to its unfortunate circumstances (See all issue in detail in Yılmaz, 2019, p. 146-148 and Erhan, 2001B, 681-714).

The letter sent by President Johnson of the US to Turkish Prime Minister İnönü on June 5, 1964, with the aim of averting a potential Turkish military intervention in Cyprus, resulted in a significant strain in bilateral relations and facilitated the subsequent adoption of a more autonomous foreign policy approach by Türkiye. Due to this rationale, Türkiye implemented the policies of collaborative efforts with Russia in economic domains and establishing close connections with non-aligned nations (Larrabee, 2010, p. 5). The letter of President Johnson served as a definitive catalyst for the emergence of anti-American sentiment in Türkiye. In contrast, Türkiye entered into a new Defence Cooperation Agreement with the US in 1969, with the objective of consolidating multiple cooperation agreements (Erhan, 2009, p. 128) and curtailing the unrestricted privileges previously granted to American military.

During the 1970s, the bilateral relationship between Türkiye and the US was characterized by volatility, influenced by a series of challenges. These challenges included the prohibition of Turkish opium production, the imposition of an arms embargo by the American Congress in 1975 due to Türkiye's involvement in the Turkish Cyprus Peace Operation of 1974, the retaliatory closure of all American bases in Türkiye by the Turkish Government, and the termination of the 1969 Mutual Defence Cooperation Agreement (Türkmen, 2009, p. 113). Nevertheless, due to persistent Soviet Union threats, both nations maintained a security relationship (Larrabee, 2010, p. 6) based on their shared strategic interests.

In the 1980s, there was a noticeable improvement in the formerly strained relations. The conclusion of the negotiations for the new economic and defence cooperation agreement between the US and Türkiye took place in January 1980. The agreements pertain to the establishment and maintenance of military bases, the provision of defence support from the US to Türkiye, and collaborative efforts aimed at advancing the domestic defence sector in Türkiye (Erhan, 2009, p. 129). The military regime of 1980 demonstrated a greater inclination towards compromise due to its reliance on international legitimacy.

Another difficult issue was the readmission of Greece into NATO's military wing. Greece withdrew from NATO's military wing in retaliation for Turkey's Peace Operation against Cyprus in 1974. However, after a while, Greece wanted to reverse this reckless misstep. Until the 1980 military coup, no civilian administration in Turkey allowed Greece to return to NATO's military wing. The Turkish coup leaders granted authorization for Greece to rejoin NATO's military wing under the influence of significant pressure exerted by Washington. Unfortunately, Turkey did

not get anything in return (Ergin, 2022). The the outcome of the historical miscalculated decision of Turkey will be seen in the illegal occupation of Turkish small islands in the Aegean Sea by Greece in the 2000s and beyond.

However, it is worth noting that certain international political occurrences, such as the Islamic Uprising in Iran and the subsequent removal of Shah Pehlevi, as well as the Soviet Red Army's annexation of Afghanistan in 1979, served to enhance Türkiye's significance in the perception of Western nations. Therefore, the value of Türkiye's geopolitics once again became highly important for the Western. (See the US and Turkey relations between 1960-1980 in detail in Uzgel, 2001A, 34-77).

Turkish American Relations from the end of Cold War to 2000

By the year 1990, the bipolar nature of global politics had ceased to exist, resulting in Türkiye being freed from the restraints imposed by a polarized globe. Türkiye is situated in a highly unstable region characterized by the emergence of previously unresolved issues that now pose new challenges. Türkiye was also concerned about the potential decline in its significance in the eyes of the US, given that Russia's danger to America would be temporarily diminished. However, with the disintegration of the Soviet Union, the emergence of newly independent Turkish republics has presented Türkiye with fresh prospects (See detailed information in Aydin, 2001, pp. 336-426)

The collapse of the Soviet Union undeniably had several impacts on Türkiye. Initially, the cessation of the Russian menace, which had exerted a dominant influence on Türkiye's foreign policy approach for a span of more than two centuries, has created a notable opening for Türkiye to reconfigure its international ties and adopt a multifaceted foreign policy (Demir and others, 2018, pp. 387-407 and Uzgel, 2001B, 243-318). Furthermore, the conclusion of the Cold War resulted in a shift of Western security priorities towards addressing the challenges posed by failed states, terrorism, and the proliferation of weapons of mass destruction. This shift occurred due to the diminished perception of Russia as a threat. Thirdly, the fundamental shift that took place in Türkiye after the 1990s has yielded certain advantages, notably the absence of a formidable neighboring state. This has enabled the entity to pursue a more diverse and inclusive range of foreign policy instruments, since significant opportunities have arisen in the Balkans, Central Asia, and Caucasus regions (Demir and others, 2018, pp. 387-407). The fourth consequence arose from the fact that Türkiye's European journey encountered certain obstacles due to Europe's emphasis on consolidating central and Eastern European countries under the umbrella of the European Union (Demir and others, 2018, pp. 387-407).

Türkiye and the US, longstanding allies, endeavored to adapt their policies in response to emerging difficulties. Since 1990, Türkiye has experienced a growth in its worth due to its capacity to develop diplomatic contacts with newly formed Turkish governments, contributing to stability in its surrounding region. Hence, the strategic significance of Türkiye has not diminished; rather, it has given the US with novel advantages (Demir and others, 2018, pp. 387-407).

Consequently, the apprehension among Turkish authorities regarding the potential loss of their nation's geopolitical significance did not materialize. The increased significance of Türkiye in the new US global strategy may be attributed to several significant events, including the merger of the two Germanys in Europe, the collapse of the Soviet Union, the first Gulf War, and the Syrian-Israeli and Palestinian-Israeli problems in the Middle East.

In summary, the bilateral relations between Türkiye and the US have been influenced by several significant dynamics. These include Iraq's invasion of Kuwait, the First Gulf War, the evolving security and political dynamics following the Soviet Union's dissolution, the transformation of the European Union, endeavors to exclude Türkiye from the European security architecture, the complexities of Türkiye's relations with Greece, and the disagreements between these two nations. Additionally, the US' inclination to use military aid to Türkiye for political objectives and the contentious matter of the so-called Armenian problems have further impacted the relationship between the two countries.

Both countries' relations progressed during the Ozal presidency. Ozal backed the US operation in the First Iraq War in 1990-1991. This was the major change in Türkiye's foreign policy that aimed at noninterference in the Middle East issue (Turkmen, 2009, p. 113). The whole effect of the Gulf War worsened the US-Turkish relations. For example, Türkiye did not receive economic support they had provided the United States during the crisis. Türkiye also incurred economic losses as well as met some security challenges from the Iraqi border. PKK terrorists used Iraqi territory as a haven to attack Türkiye (See the outcomes of the Gulf Crises on Turkey's security in Demir, 2012, pp. 553-578).

On the other hand, 'Provide Comfort' and 'Northern Watch' operations which aimed to protect Iraqi Kurdish from Saddam's attacks gradually created anger towards the U.S. in the Turkish public (Larrabe, 2010, p. 9), because of allegations of indirectly protecting the PKK terrorists.

The active involvement of President Bill Clinton of the US played a crucial role in resolving the Imia / İmece dispute that unfolded between Türkiye and Greece from 1995 to 1996. Consequently, the potential occurrence of a conflict between two nations was successfully averted. President Clinton attended the OSCE meeting convened in Istanbul in 1999. Additionally, he paid a visit to the location of the earthquake that took place in August 1999. The occurrence of this visit engendered a significant degree of public sympathy towards the US (Larrabe, 2010, p. 9).

Both Ankara and Washington managed to reconcile their differing perspectives on Iraq. However, it is worth noting that Abdullah Ocalan, the leader of the PKK terrorist group, was apprehended in 1998 at an airport in Kenya with the aid of intelligence services from the US and Israel (Larrabe, 2010, p. 4). This development facilitated the establishment of cordial relations between two nations, which had not been witnessed in the preceding thirty years.

In the aftermath of the Soviet Union's dissolution, the US has sought to address the power vacuum in Central Asia and the Caucasus. This strategic interest is driven by a desire to tap into the abundant energy resources in these regions, while leveraging Türkiye's influential position to exert soft power over them. In general, the strategic interests of both nations coincided with the evolving circumstances surrounding the Turkish Republics. The Western nations expressed a desire for Türkiye to serve as an exemplar for the other Turkish republics. This was due to Türkiye's reputation as a Westernized, contemporary, democratic, and secular nation that adhered to liberal free market ideals (Aydın, 2001). The US expressed significant concerns regarding the potential influence of Iran's extreme Islamic doctrine on the newly established republics (Çelik & Erol, 2019, p. 26-28). As a countermeasure, the Western world actively advocated for the adoption of the Turkish model to mitigate the risk of the area succumbing to Iran's sphere of influence (Aydın, 2001, pp. 336-426; Aydın, 2009, p. 383).

The dissolution of the USSR has resulted in the erosion of Russian control over the Caucasus. From this standpoint, Washington exhibited significant backing for the notion of conveying energy resources from the Caucasus and Central Asia to Europe via pipelines that bypass Türkiye rather than Russia. The Nabucco pipeline played a pivotal role in the implementation of American ideology. The applicability of the idea was negatively impacted by Russia's endeavors to establish alternate natural gas routes and the growing influence of the Turkic Republics (Aydın, 2001, pp. 336-426; Aydın, 2009). Thus this project was annulled because of Russian opposition.

Nevertheless, the renewed aspirations of Russia and China to exert influence over Central Asia have compelled the Turkish republics to shift their focus away from Türkiye. Moreover, Türkiye's economic capability fell short of meeting the aspirations of those nations. Consequently, the aspirations of Türkiye to exert influence over these emerging republics have not yielded the intended outcome (See Aydın, 2001, pp. 336-426; Aydın, 2009)

Following the end of the Cold War, most Central and Eastern European nations swiftly attained membership in the European Union within a span of approximately ten years. In contrast, Türkiye has encountered challenges and delays in its pursuit of full membership of the EU. Türkiye levied accusations against the Western Bloc, asserting that it has not adequately appreciated Türkiye's significant contributions during the Cold War. For instance, the security privileges that Türkiye had earned within the ambit of the Western European Union were discarded throughout the transformation of the EU. Türkiye was ultimately excluded from the European Union's newly established Common Defence and Security Policy initiative, despite some supportive efforts by the US (See all details about the European security and Turkey in Demir, 2012).

During the 1990s, the diplomatic ties between the US and Türkiye experienced a notable improvement as a result of the reconciliation efforts undertaken by Türkiye and Israel. From the standpoint of Türkiye, cultivating positive relations with Israel might potentially garner the

support of the Jewish lobby in the US, thereby countering the influence of the Armenian and Greek lobbies in America (Uzgel, 2001B).

Throughout the 1990s, legislative proposals commonly referred to as "Armenian genocide bills" were ratified by the various federal states legislatures across the US. Nevertheless, once the issue was taken up by the US Congress, it resulted in significant strain between the two nations. The active involvement of President Clinton in the matter impeded the successful passage of the so-called bill through Congress. In addition, Congress reduced aid to Türkiye due to its decision to close its airspace to Armenia. Türkiye declined to accept conditionality-based aid (Uzgel, 2001B).

The American Congress altered the nature of US aid to Türkiye in 1993 by using the pretext of no serious threat to NATO after the Cold War. Furthermore, during the middle of 1994, the US Congress expressed its intention to reduce 10% of the financial assistance provided to Türkiye. This proposed reduction was contingent upon Türkiye's failure to undertake constructive measures to address the Cyprus issue, the withdrawal of its military forces from Cyprus, improving relations with Armenia, unresolving the Kurdish problem, and addressing various limitations pertaining to human rights practices. Ankara categorically opposed this demeaning approach (Uzgel, 2001B; Özer, 2019). The US assumed the role of mediator between Türkiye and Greece, providing support to a certain country in each instance based on its own national interests. Washington provided 7/10 percent military aid to Greece and Türkiye. The US Congress granted permission for the US government to extend military aid to Türkiye and Greece in the form of credit through the Foreign Military Sales (FMS) programme. The interest rate for this credit is determined by market interest rates rather than being negotiated between states. Nevertheless, the Congress terminated these loans completely in 1999 (Uzgel, 2001B; Özer, 2019).

The US provided a security assurance against potential hostilities originating from Türkiye, as stipulated within the US-Greece Agreement of 1990. This guarantee resulted in a lack of trust between Washington and Ankara. But, during the Kardak crisis in 1996, the US put pressure over Greece, urging the withdrawal of its troops and the removal of the Greek flag from the island as a means to resolve the dispute (Uzgel, 2001B; Özer, 2019).

The ongoing Cyprus issue is a subject of significant contention between the two nations, as is customary. The US sought to address the Cyprus issue with the aim of alleviating tensions between its two allies. However, the American Congress, under the influence of the Greek lobby, frequently linked the Cyprus issue with American aid, a stance that Türkiye found to be intolerable.

Türkiye and the US successfully established a productive collaboration during the Balkan crisis that transpired in the 1990s. Türkiye supported American led international operations in Bosnia, Kosovo and Macedonia. Türkiye deployed military forces alongside the US in order to assist in mitigating hostilities against the Muslim population residing in the former Yugoslavian

territories. The support offered by Türkiye played a crucial role in the worldwide operations directed by the US, as Türkiye's participation in these activities conferred them with "religious legitimacy." Türkiye was the sole Muslim nation that participated in NATO Operations approach (Özer, 2019).

Following the assumption of the prime ministerial position by Erbakan in July 1996, concerns arose inside the US regarding the potential divergence of Türkiye from NATO and the West. The Erbakan-Ciller Government initially took steps towards engaging with Muslim countries. However, Erbakan subsequently shifted his stance towards the West, expanding the Northern Watch Operation and reducing criticism towards NATO and the US. Furthermore, the apprehension of PKK terrorist leader Ocalan in Kenya with assistance from the US resulted in a time of significantly improved relations between both nations, reminiscent of the warmest diplomatic ties observed in the 1960s (Bağcı, 2019).

Nevertheless, the American Congress' stance regarding the Armenian allegation concerning the events of 1915, and its use of the date of 24 April as a means to discredit Türkiye, significantly contributed to the deterioration of bilateral relations between the two nations. On April 24th, American Presidents initiated the dissemination of a statement wherein Türkiye was accused, albeit refraining from employing the terminology commonly associated with the concept of "genocide." In contrast, the Turkish destroyer *Muavenet* was shot by sparrow missiles launched by the American cruiser *Saratoga* on October 2, 1992. This issue also emerged as a contentious topic in international relations (Uzgel, 2001B; Özer, 2019).

In brief, subsequent to the initial period of uncertainty following the end of the Cold War, it has been recognized that the importance of Türkiye-US relations has not diminished, but rather expanded to encompass additional domains beyond security. These include regional collaboration, humanitarian intervention, peacekeeping efforts, serving as an exemplar for emerging Turkish Republics, and Türkiye's potential membership in the European Union. However, this process of diversification also entailed an expansion of perspectives, leading to the emergence of tensions and disputes between the two nations (Özer, 2019).

The Evolution of Relations Between Two Countries in the 21st Century and Beyond

The terrorist attack on the World Trade Centre in New York on September 11, commonly referred to as 9/11, marked a significant turning point in Turkish-American relations, ushering in a new era. The US initiated military action against the terrorists. The US administration perceived this happening as a potential opportunity for establishing unchallenged dominance of the US on a global scale. This perspective has served as the primary catalyst for the proliferation of varied interactions between the two nations during the 2000s. The primary geographic focus of the US' military engagement in the War on Terror was concentrated in the vicinity of the Türkiye border, namely encompassing Iraq, Iran, Syria, and Afghanistan. The interests of Türkiye and the US have largely diverged in their approaches to addressing terrorism, including the identification and classification of terrorist organizations. Moreover, the unilateral decision

made by Washington to dismiss Türkiye's concerns over crises in the Middle East has emerged as a significant discussion between the two nations during the 2000s and subsequent years.

The government of Ankara expressed concern on the potential destabilizing effects of American actions in the Middle East, which might potentially undermine Türkiye's national interests in the region. Hence, Ankara expressed opposition to any potential American military intervention targeting Saddam Hussein, as they perceived the adverse consequences that Türkiye had experienced during the First Gulf War. However, the American administration, primarily neoconservatives, was resolute in its pursuit to undertake a military intervention in Iraq with the objective of removing Saddam Hussein from power.

Despite some disagreements, Türkiye demonstrated its support for the US in combating terrorism by contributing troops to the NATO forces in Afghanistan. Türkiye became the first country to assume the ISAF Command which enhanced the legitimacy of the operation among Muslim populations.

The AK Party, founded in August 2001, became victorious in the elections conducted on November 3, 2002. It has successfully maintained its position as the ruling government of Türkiye since 2002. For almost two decades, this has engendered a distinct and continuous era in the diplomatic ties between Türkiye and the US. The AK Party emphasized from the beginning its commitment to engage in collaborative efforts with other nations in combating terrorism across all platforms. The US also regarded Türkiye as an exemplar for Muslim nations due to its contemporary, moderate Islamic, and democratic framework. Consequently, Türkiye came to be regarded as a significant regional actor within the framework of US global strategy (Bağcı, 2019).

Hence, this historical era will be examined in accordance with the tenures of American presidents.

The period of President George W. Bush (2000 – 2008)

Until the crisis on 01 March 2003, there had been smooth functioning relations based on mutual alliance understanding. "1 March Crisis" is a turning point in relations between the two countries, and its influence continues even today. The Turkish Grand National Assembly (TGNA) did not approve the bill allowing American troops passage to northern Iraq (Bağcı, 2019).

America responded to the rejection decision in three ways. First of all, they overtly supported the Northern Iraqi Kurdish Administration to gain autonomy. Currently, there is an undeclared state in northern Iraq awaiting matured conditions for independence. The fact that all Kurdish groups, especially the Northern Iraqi Kurdish Administration, will be supported by the USA later on can be seen as a "rematchist policy" of the USA.

The second response from the US was specifically aimed against the Turkish military, as the US had anticipated a greater level of support from the Turkish Army. But the Turkish military remained silent in support of the US' Iraq occupation. The Turkish military has had a significant role in shaping the dynamics of Turkish-American ties. Numerous factors have contributed to TAF's significant position. Firstly, it has played a pivotal part in the establishment of the Republic, and secondly, it has served as a custodian of the Republic (Koçak & Demir, 2019, p. 37). On July 4, 2003, the Turkish Information Bureau in Sulaymaniyah, Northern Iraq was subjected to an attack by US troops stationed in the region. This incident resulted in the apprehension of 11 Turkish soldiers. The rationale provided for this action was the alleged plot to assassinate the Kurdish governor of Kirkuk, rendering it a particularly degrading occurrence. The arrest, which was perceived as degrading, served as a catalyst for the development of anti-American sentiment in Türkiye, an attitude that has endured up to the present day. Furthermore, the more humiliating one was that a group of prosecutors and police officers who were the secret members of a terrorist organization started to open cases against high-level military personnel. The Army has faced several humiliating accusations, such as supporting terrorism, spying, committing coups, prostitution and crime and founding a terror organization. Although all accusation were dropped however, it has huge implication for civil-military relations in Türkiye.²

The third response was related to searching for new allies in the region as Türkiye appeared not to give full support to the US during the Iraqi Occupation.

The US spearheaded the "Broader Middle East and North Africa" (BMENA) Initiative, sometimes referred to as the "Greater Middle East Project," with the objective of advancing democratic principles, freedom, and human rights concerns. The announcement was made in June 2004 (Erhan, 2005, p. 160-164). Nevertheless, the geopolitical landscape of the Middle East was deemed unsuitable for the implementation of such a programme. Then the interest in this endeavor diminished in due course. Because, the Arab governments saw the plan as an intrusion to their national affairs. Furthermore, the European countries also viewed the plan as duplicating their efforts to engage with Arab countries through the Euro-Mediterranean Partnership (or Barcelona process). (Ottaway, 2008, Carnegie, Endowment for Peace Process).

In 2006, Türkiye and the US entered into a bilateral pact referred to as a "strategic partnership," wherein both nations committed to fostering a relationship that would surpass the traditional bounds of alliances. As per the terms of this agreement, the two states have mutually committed to upholding peace and stability in the Middle East. Additionally, they have agreed to actively address the Arab-Israeli conflict, promote the proliferation of democracy within the

² See for detailed analysis, Sertif Demir & Oktay Bingöl, "From Military Tutelage to Absolute Civilian Control: An Analysis of the Evolution of Turkish Civil-Military Relations", *Journal of British Middle Eastern Studies*, XXXVII/2, 2020, pp. 172-191 and Murat Mülgül & Sertif Demir, "Keeping the Soldiers at Bay: Coup-proofing Strategies in Turkey", *Journal of Middle East Policy*, XVII/3, Fall 2020, 138-158.

region, safeguard the territorial integrity and democratic governance of Iraq, resolve the Cyprus problem in accordance with United Nations regulations, enhance energy security, and eradicate the PKK and its affiliated entities, including any associated extensions. (The US Department of State Archive, 06 July 2006). Nevertheless, the concept of a "strategic partnership" proved to be unsuccessful as the interests of both countries gradually weakened over time.

To eliminate the existence of the PKK terror group in Northern Iraq, Türkiye wanted to conduct an operation in Northern Iraq in winter 2008. Before the operation, Prime Minister Erdogan visited Washington on November 5, 2007. The US agreed to help Türkiye to fight against the PKK by promising to provide open airspace and intelligence to Türkiye. In this context, the Instant Intelligence Sharing Agreement was signed between the two countries. Then, American Office Defense Cooperation in Turkey was selected as a venue for instant intelligence sharing. However, after the operation began, America forced Türkiye to end the operation due to pressure from Iraq. (Akçay, 2019, p. 191-192). Türkiye ceased the operation in one week which increased anti-American perception once more.

In summary, particularly in the aftermath of the 9/11 attacks, Bush pursued a course of action aligned with the preventive war doctrine, engaging in a unilateral campaign against terrorism with limited regard for international norms and global consensus. During the Bush administration, the US and Türkiye shared enduring mutual interests pertaining to the stability of the Middle East. These interests encompass combating terrorism, upholding an open global economy, ensuring the security of energy supply routes, safeguarding the stability and sovereignty of nations in the Caspian and Central Asian regions, and maintaining a productive relationship with Europe. Nevertheless, the American occupation of Iraq and subsequent developments significantly impacted the bilateral relations between the two countries.

Barack Hussein Obama period (2009-2016)

Upon assuming the presidency, Obama endeavored to repair the tarnished perception of the US that had transpired during the preceding Bush administration. The era of Obama can be characterized as a period of "reconciliation with Islam" from its inception. This reconciliation was evident through his speeches and visits to Islamic nations, which served as significant indicators of this effort.

Türkiye, much like the majority of the global community, expressed satisfaction with the political transition in the US. In fact, Obama's statements during his visits to Ankara conveyed the prospect of a renewed era in the bilateral relations between the US and Türkiye.

President Obama emphasized the significance of Türkiye by recognizing it as a pivotal link between the East and West (Akçay, 2019, p. 194). Consequently, the two nations entered a treaty known as the "model partnership," which aims to facilitate a closer and more harmonious relationship. This shift signifies a transition towards a more comprehensive and exemplary partnership (Akçay, 2019, p. 194).

However, the bilateral relations between Türkiye and the USA have unexpectedly deteriorated during the first two years of Obama presidency (Cakmak & Guneyusu, 2013, pp. 193-211). One of the contentious matters between the US and Türkiye pertains to the recurring Armenian genocide allegations, which are consistently raised by the Armenian lobby in America. With the support of Obama, both parties convened in Switzerland in September 2009 and formally endorsed two protocols. But, the implementation of these protocols was hindered due to concerns stemming from internal political criticisms (Akçay, 2019, p. 196).

Furthermore, the armed conflict between Russia and Georgia in 2008 resulted in additional tensions between the US and Türkiye. Ankara adhered to the limitations outlined in the Montreux Convention of 1936. Subsequently, there were extensive deliberations within American political circles concerning Türkiye's stance and the legal standing of the Montreux Treaty.

The nuclear enrichment programme of Iran served as a source of tension between two nations. Türkiye and Brazil expressed their opposition to the imposition of sanctions on Iran during the UN Security Council meeting, citing concerns related to its uranium enrichment activities. The Obama administration grew concerned with Türkiye's divergent policy stance (Akçay, 2019, p. 195).

The Mavi Marmara incident, which occurred in May 2010, was a significant event that had repercussions on diplomatic relations. In this incident, Israel was responsible for the deaths of nine Turkish citizens in international waters. As a result of diplomatic efforts led by President Obama, the Israeli Prime Minister issued an apology and agreed to withdraw all international judicial cases related to the incident. Additionally, a compensation of \$20 million was provided to the families of the victims (Akçay, 2019, p. 196).

Despite its initial disagreement, Türkiye finally agreed to deploy the NATO radar system at Kurecik/Malatya as a component of the NATO Missile Defence System, following its approval at the NATO Summit in November 2010. This decision also led to the emergence of distinct policy approaches between the two nations.

The Arab Spring events started in 2011 also negatively affected the relations. Supporting diverse groups created tension between Türkiye and America. Initially, Türkiye did not fully endorse the uprising in Libya due to its vested economic interests. Nevertheless, Türkiye subsequently extended support to the International Operation in Libya.

The Syrian civilian war is another event that caused friction between two countries. The friction arose from the methods used to oust the Assad regime, which groups to support, and how to end the ISIS/DAESH threat. Ankara was supporting mostly Sunni Arabic groups, while America was supporting Kurdish groups. Likewise, Ankara was looking for the establishment of a buffer zone, however, America was not favoring such an idea. But, both countries also made some cooperation. For example, both capitals agreed to train and equip Syrian opponent forces

on February 19, 2015, committing to training 5000 Syrian moderate opponents each year. However, this initiative failed because of lack of interest. In addition, an agreement was reached on March 14, 2015 for the use of the Incirlik Base by the coalition forces against ISIS. With this agreement, Incirlik Base, which has been already used for logistical and humanitarian purposes, has also started to be used for the purpose of attacking ISIS and sometimes Syrian official forces, too (Akçay, 2019, p. 197-199).

Overall, the theoretical progression of relations between the US and Türkiye transitioned from a "strategic partnership" to a "model partnership," with the intention of highlighting the unique and exceptional nature of relations. Nevertheless, the national interests of both countries did not align when it came to concrete matters concerning Israel, Palestine, Iran, Syria, and Iraq. Türkiye had its own strategic interest in foreign relations which contradicted the US' in the Middle East. Türkiye also began to pursue a more versatile and religiously focused foreign policy. This policy change, that is, the strategy of moving towards the East, was defined as a "change of axis" by Western intellectuals. Bear in mind that during the Obama tenure, the US priorities shifted from Europe to Asia, due to the rise of China as a new global player to counter the US hegemony.³

The Donald Trump period (2017-2021)

The ascension of Donald Trump to the presidency of the US elicited a profound sense of astonishment worldwide, owing to the populist, extreme, and intimidating nature of his campaign speeches. Throughout his tenure, the foreign policy pursued by President Trump faced widespread criticism from the majority of Americans, who found it to be lacking coherence, characterized by aggression, and marked by sudden and unexpected shifts.

Donald Trump assumed the presidency in 2017 with the objective of revitalizing the US and prioritizing domestic interests rather than engaging in extensive international affairs. Consequently, the US pursued a policy of political and military isolationism, leading to a diminished focus on matters pertaining to the Middle East (Ertem & Karadeniz, 2019, p. 8). This approach inadvertently created a void in geopolitical influence, which is anticipated to be filled by Türkiye, Iran, and Russia.

However, following President Trump's assumption of office, Türkiye anticipated a potential reconfiguration of bilateral relations, given the less favorable trajectory observed during Obama's final term. It is important to acknowledge that Türkiye exercises prudence in its approach, as the actions and policies of the Trump administration remain uncertain. Notably, Trump assumed office following the occurrence of a violent coup in Türkiye in 2016, which has also had an impact on the bilateral relationship.

³ See Sertif Demir, "Küresel Hegemonya, ABD ve Covid 19 Pandemisi" (Global Hegemony, the USA and the Covid 19 Pandemic), *Novus Orbis*, 3/1, Haziran 2021, 4-35.

In the past decade, Türkiye has undergone significant domestic political changes that have resulted in a substantial transformation of its foreign policy priorities and perceptions. Analysts from abroad assert that Türkiye has increasingly viewed itself as an autonomous regional power and a prominent figure in the Islamic world, placing its alliance with the US and NATO secondary to these roles (Cohen, 2013). Furthermore, these analysts argue that Türkiye has taken advantage of the geopolitical void created by the US in the Middle East, gradually distancing itself from Western alignment in order to pursue its own strategic objectives in the volatile Islamic Middle East (Trangka, 2017, p. 1) and neighboring regions.

The presidency of Trump coincided with a significant period of tension between two nations, primarily due to the Syrian crisis. The two countries exhibited contrasting perspectives on various aspects in Syria, such as the selection of supported groups, the list of the priorities, and the status of President Bashar al-Assad. Additionally, Türkiye expressed dissatisfaction with the US' alliance with Syrian Kurds, and the failure to extradite the leader (Aydintaşbaş & Kirişci, 2017, p. 2) of the Fethullahist Terrorist Organisation (FETO) residing in the US.⁴

Several instances of diplomatic crises between two nations were resolved through the intervention of their respective Presidents. One such incident occurred in December 2016, when American Evangelical pastor Andrew Brunson was arrested in Türkiye on charges of espionage and alleged connections with terrorist groups. This event significantly strained the relationship between the two countries. In response to Türkiye's refusal to release Pastor Brunson despite demands from the US, Washington imposed sanctions on Türkiye's Justice and Interior Ministers and implemented additional tariffs on steel and aluminum products in August 2018. Additionally, President Trump employed a strategy of using Twitter to issue daily threats towards Türkiye, a tactic commonly referred to as "tweet policy." The Turkish currency experienced a significant devaluation of 40% against the US dollar following President Trump's Twitter announcement, further exacerbating the economic pressure on Türkiye (Ertem & Karadeniz, 2019, p. 28). Eventually, Pastor Brunson was released after being sentenced to three years in prison. This development temporarily alleviated tensions between the two nations.

Another issue pertains to Türkiye's reliance on Russia, particularly in relation to the Syrian crisis. In November 2015, Türkiye shot down a Russian warplane within its own airspace. Russia subsequently hindered Türkiye's ability to conduct air operations, deploy troops, or intervene in support of friendly opposition forces within Syria (Aydintaşbaş & Kirişci, 2017, p. 15). Therefore, the compromise of Turkish-Russian relations in summer of 2016 on the Syrian crisis was critical for the Turkish military operations in Syria. Türkiye launched three security operations around its border inside Syria, which were Operations of Euphrates Shield, Olive Branch and Peace Spring, to clean the ISIS enclave and clean Syrian Kurdish Groups that have affiliations with the PKK.

⁴ According to Turkish law, the Gulen movement has been accepted as Fetullahist Terror Organization

The Turkish Operation Peace Spring elicited strong reactions from America and Western nations. President Trump actively expressed his disapproval through frequent tweets, vowing to undermine the Turkish economy. In response to Operation Peace Spring, the US imposed sanctions on selected Turkish cabinet ministers and defence industry officials. However, these sanctions were lifted following Türkiye's declaration of a permanent ceasefire on October 23, 2019 (Zanotti & Thomas, 2019). The act of imposing an embargo on a country considered an ally raises questions about the appropriateness of such behavior. This action undermines the purported "strategic" or "model" partnership between the two allied nations.

In contrast, Türkiye, Russia, and Iran convened meetings in Astana, Kazakhstan, with the shared objective of achieving a diplomatic resolution to the ongoing civil war in Syria. The actions taken by Ankara, which had the potential to bolster Iran's influence in Syria, were met with concern by Washington.

Türkiye's acquisition of the S-400 Air Defence Missile System from Russia posed a significant challenge for the Trump administration. Following the commencement of Russia's delivery of the S-400 air defence system to Türkiye in July 2019, the US declared its undesirability to supply the 100 F-35 aircraft that Türkiye intended to procure and ceased the production of F-35 components for Türkiye (Zanotti & Thomas, 2019). In order to prevent further tensions with the US, Türkiye is currently maintaining the S-400 in a non-operational state. Furthermore, the US Congress approved the 2020 Military Budget by, which grants the President the authority to propose the implementation or revocation of sanctions against Türkiye to the Senate.

Furthermore, the disclosure of the Khashoggi murder in Istanbul by Türkiye had a damaging impact on the reputation and legitimacy of the Trump administration, as Trump explicitly declined to enforce sanctions on Saudi Arabia (Oktav, 2019).

The Turkish government has expressed its dissatisfaction with President Trump's May 2018 decision to relocate the American Embassy from Tel Aviv to Jerusalem. This move has elicited strong negative emotions from the Turkish government. Additionally, the Trump administration's policies regarding Türkiye's relations with Iran and its alliance with Qatar during the Gulf crisis posed further challenges in the bilateral relationship between the two countries.

Following the end of the "Kurdish Opening" process in Türkiye, the Turkish government has adjusted its Syrian policy. This shift involves a transition from an unwavering commitment to removing the Assad regime to a focus on preventing the emergence of a Kurdish entity in Syria. The Turkish government holds the belief that such aspirations could have repercussions for its own Kurdish population (Aydintaşbaş & Kirişçi, 2017, p. 10). Consequently, Türkiye perceives the US' support for the Kurdish group affiliated with the PKK terrorist group in Syria as a potential threat to its national security.

One additional issue that arose between the two nations pertained to the endorsement of a resolution by the American Senate on December 12, 2019, acknowledging the alleged Armenian genocide concerning the historical occurrences within the Ottoman Empire in 1915. The Trump administration refrained from endorsing this resolution due to concerns about exacerbating the strained relationship between Türkiye and the US. However, the Senate's acceptance of this resolution reflects a bipartisan sentiment of discontent towards Türkiye (The New York Times, 12 December 2019).

On the other hand, the Idlib issue disrupted Turkish-Russian unity in Syria. Türkiye and Russia decided on September 17, 2018, to establish a demilitarized buffer zone in Idlib Governorate, where military forces from Russia and Türkiye will patrol and observe. However, Syrian forces are persistently attacking the rebel group in Idlib, violating the agreement. Later, in February 2020, Syrian forces attacked Turkish troops patrolling in Idlib, and Turkish forces responded to these attacks. Turkish and Syrian forces are clashing for the first time since the beginning of the Syrian crisis. Later Russian military aircraft deployed in Syria attacked Turkish troops stationed in the Idlib area, causing the death of 34 Turkish soldiers (Duclos, 2020). Finally, Putin and Erdoğan reached an agreement on a temporary ceasefire during the negotiations held in Moscow on March 5, 2020. This event led Türkiye to get closer to America. Washington and Ankara discussed how to cooperate against Syrian forces in Idlib. However, the Ukrainian-Russian War started in 2022 has impacted on further progress in Syria.

It might be argued that Trump's unfavorable stance towards NATO and the EU has also diminished the potential for tough discourse from NATO and the EU directed at Türkiye.

The recent imposition on Türkiye by the Trump administration pertains to the S-400s and involves the implementation of US sanctions under the Countering America's Adversaries Through Sanctions Act (CAATSA). These sanctions were enacted shortly before the US 2020 election (The US Department of State, Press Statement, December 14, 2020). The CAATSA, which was passed by the US Congress in 2017, encompasses sanctions against Iran, Russia, and North Korea, countries perceived by the US as posing a threat to its national security. In the CAATSA context, the Presidency of Turkish Defense Industries will not be able to obtain an export license from the USA, will not be able to benefit from loans from US and international financial institutions, and some senior Turkish defense industry officials will be included in the sanctions list and their assets in the USA will be frozen.

President Trump's leadership was characterized by unpredictability and a lack of control, although his policies ultimately proved to be more transparent. Trump did not send the US Army to new operations around the world. He also made efforts to end US operations in countries such as Afghanistan and Iraq. He resisted some decisions taken against Türkiye in the US Congress. He chose to solve the problems by calling the relevant head of state directly and in this context, he tried to keep the direct communication channel open with the President of Türkiye, to bring a solution to any disagreement between two countries.

Jose Biden Period (2021-)

Joe Biden emerged as a highly qualified contender for the foundational leadership of the US, owing to his extensive tenure as a senator and subsequent vice presidency during the Obama administration. During the candidacy period, he promised to support democracy, freedom, human rights globally, and augment NATO as the basis of the transatlantic bond. President Biden preferred to deal with foreign affairs through institutional channels rather than individual contacts.

But he has gained recognition for consistently adopting a negative stance towards Türkiye throughout his extensive political career. For example, Biden delayed responding to a congratulatory phone call from the Turkish President until April 24, 2021. He took advantage of this occasion to inform the Turkish President that he intended to use the term "genocide" in his statement on April 24, which is recognized as a day of remembrance for the disputed Armenian genocide (<https://www.whitehouse.gov/briefing-room/statements-releases/2021/04/24/...>). In fact, until the Biden, the US presidents issued the expressions of "Meds Yeghern", meaning "great disaster", in their texts for the commemoration day, avoiding "Genocide" wording. Furthermore, Biden also used a similar word in his 2023 so-called Memorial Day declaration. This may potentially lead to challenging circumstances for Türkiye in the future.

The Biden administration discloses its negative attitude towards Türkiye in every aspect. For example, the new US administration organized a virtual "Democracy Summit" in 2021 (<https://www.whitehouse.gov/briefing-room/statements-releases/2021/12/23>) and 2022 (<https://www.whitehouse.gov/briefing-room/statements-releases/2022/11/29/>) to improve democratic values on a global scale. While nearly 100 states from around the world were invited to these meetings, Türkiye was not. The 2023 Democracy Summit was held only with a few states.

Biden's policy of keeping a distance from Türkiye seems to have lost its importance due to Russia's operation to invade Ukraine in February 2022. The ongoing war in Ukraine has once again proven how Türkiye's geopolitical position is necessary for the USA and NATO. In addition, with the re-election of President Erdoğan in the 2023 elections, the USA began to follow a more moderate foreign policy towards Türkiye.

The primary concerns that have emerged in Turkish-American ties during the Biden era encompass Türkiye's exclusion from the F-35 fighter programme and the procurement of more F-16 airplanes, Sweden's potential NATO accession, United States' collaboration with the YPG in Iraq, the of CAATSA sanctions, the procurement of S-400 matter from Russia, and lastly, the ongoing conflicts in Ukraine and Palestine.

The TGNA ratified Finland's full membership in NATO in March 2023 and TGNA also ratified Sweden's application for NATO membership in January 2024. Türkiye delayed Sweden's application, due to the activities of PKK and FETO-affiliated terrorist groups and lack of measures taken against the public burning of the holy book, the Quran, as a means of insulting Islam in Sweden.

After the ratification of TGNA, Türkiye expects the concrete support of the US administration on the F-35 and F-16 aircraft matters. Actually, the US Government has approved a \$US23 billion deal to sell F-16 warplanes to Turkey, after ratification of Sweden's application. Turkey will get 40 new F-16s and upgrades to 79 of the jets in its existing fleet (The Guardian, 27 January 2024) as well as buy some key spare parts of these aircraft. The state department notified the Congress of the agreement. The agreement took effect as there was no objection from Congress within two weeks. This mutual agreement was the first agreement agreed upon by both countries in a long time.

Türkiye refrains from participating in the sanctions imposed by the West on Russia due to the ongoing conflict between Russia and Ukraine. Turkey stands out as one of the few countries that has the capacity to negotiate with both warring sides. In line with its strategic interests, the USA deems it appropriate for Turkey to remain exempt from sanctions against Russia.

Another issue that may have an impact on the future between Türkiye and the USA is the USA's increasing military cooperation with Greece. In particular, the base established by the USA in Dedeağaç carries the potential to pose a risk and threat to Türkiye in the future. In addition, the Mutual Defense Cooperation Agreement between the USA and Greece, which entered into force in November 1990, was renewed for five years in October 2021 (<https://www.state.gov/wp-content/uploads/2020/07/20-...>). The agreement is similar to the alliance agreements made before World Wars I and II. This agreement also allows the US to benefit from military bases and facilities in Greece.

The US' back Greece was evident in the negotiation process pertaining to the delineation of the Exclusive Economic Zone (EEZ) and other maritime jurisdictional boundaries in the Eastern Mediterranean and the Aegean Sea. It was the US, along with the EU, that criticized Türkiye's drilling activities in the sea areas. As a result of increasing pressure, Türkiye and Greece decided not to engage in mutual drilling activities in the disputed areas within the scope of confidence-building measures.

The biggest disagreement between the two countries is about the situation in Syria. The US's full support to the YPG, a member of the Syrian Democratic Forces (SDF), in the fight against ISIS/DAES poses a serious security risk for Türkiye. PYD/YPG wants to benefit from American support to create an autonomous (later fully independent) Kurdish state in Northern Syria. Turkish Armed Forces are currently conducting deep air operations in Northern Syria to destroy YPG's warehouses, ammunition fields and oil wells. On the other hand, the American F-16 shot down a Turkish Unmanned Aerial Vehicle (UAV) in Syrian airspace on October 5, 2023.

The US side announced that it shot down the Turkish UAV deliberately. In the current situation, relations between the two countries cannot be evaluated within the framework of alliance and partnership.

The ongoing conflict between Israel and Hamas in Gaza will have implications for the future trajectory of both countries' relations.

Conclusion

The foundation of the relationship between Türkiye and the US can be traced back to their shared strategic interests following the end of the Second World War. Türkiye sought the US as a reliable ally to counter the Soviets Union's aggressive foreign policy. Simultaneously, the US sought Turkey as a geographically strategic location to contain the Soviets Union and safeguard the valuable oil reserves in the Middle East. Hence, the security needs of Türkiye and the geopolitical considerations of the US aligned significantly in the post-World War II era. This convergence has remained a fundamental aspect of the bilateral relationship to the present day.

But Türkiye and the USA are experiencing the worst situation in their relations since they became an alliance. This deterioration can be attributed to the growing divergences between the two nations in terms of their perspectives on crucial global and regional security matters. Türkiye's stance significantly diverges from that of the US, particularly in the Middle East, notably Syria. Additionally, differences arise in their approaches to relations with Russia and Iran, as well as their strategies for combating terrorism.

There were significant concerns regarding the future nature of the partnership, leading both parties to explore alternative alliances to gain diplomatic advantage. Türkiye sought to improve relations with Russia, while the US engaged with the Syrian Kurds in the battle against ISIS. What was once considered an exemplary partnership has now deteriorated into a dysfunctional relationship, yielding unsatisfactory outcomes for both sides (Aydintaşbaş & Kirişci, 2017, p. 2). Presently, U.S.-Türkiye relations find themselves in an undesirable state that fails to serve the interests of either country (Aydintaşbaş & Kirişci, 2017, p. 2).

From time to time, the USA has tried to take advantage of Türkiye's weaknesses and imposes unacceptable conditionality on Türkiye. Moreover, it has maintained its anti-Türkiye attitude in most events and crises. Adopting the so-called Armenian claims, banning the sale of some high-tech weapons to Türkiye, forcing Türkiye to join in sanctions against Russia, not taking sides with Türkiye in the Aegean and Mediterranean issues, and finally preventing efforts on Türkiye from exercising its right of self-defense against terror groups in Syria and Iraq are some examples of the USA's unilateral and anti-Türkiye policies.

In addition, some American academics and intellectuals are discussing the issue of removing Turkey from NATO because they think that it no longer acts in accordance with American interests. Such a decision would be the worst decision between the two states in historical terms, and its effects will not be forgotten by Turks as long as the two states exist. Therefore,

both countries should always disregard marginal and radical views that have the potential to derail relations.

The US should be aware that no option/solution to any crisis around Türkiye will be fully under control unless Türkiye's concerns are taken into account. As a strong regional power, Türkiye currently has the capacity, ability and willingness to influence all decisions to be taken in its immediate surroundings.

Considering all above, the logical and pragmatic discourses often prevent relations from deteriorating further. In fact, the return of geopolitics is a very important and decisive factor that has an impact on US-Türkiye relations. It virtually prevents the relations among both countries from further deteriorating and leading to unexpected consequences. In the end, both countries should seek ways to overcome the challenges and different political preferences.

REFERENCES

- AKCAY, E. Y. (2019). "AK Parti Dönemi Türk Amerikan İlişkileri", "AK Party Period Turkish-American Relations". S. Demir & A. Eminoğlu, Edt., *Türk-Amerikan İlişkileri (Turkish-American İlişkileri)*, Ankara: Barış, 187-214.
- AYDIN, M. (2001). 1990'dan Bugüne Orta Asya ve Kafkaslarla İlişkiler (The Relations with Caucasus and Central Asia), (Der.), Baskın Oran *Türk Dış Politikası*, Cilt II, Ankara: İletişim, 336-426.
- AYDIN, M. (2009). "Reconstructing Turkish American relations: Divergences versus Convergences", *New Perspective On Turkey*. XL: 127-148.
- AYDINTAŞBAŞ, A. & K. Kirişci. (2017). "The United States and Türkiye Friends, Enemies, or Only Interests?", *Brookings Institute, Policy Paper*, No. 12.
- BAĞCI, H. (2019). "Türk-Amerikan İlişkilerinin Felsefesi", [Philosophy of Turkish-American Relations], (Der.), Sertif Demir. Demir, Ayca Eminoğlu *Türk-Amerikan İlişkileri*, Ankara: Barış, 9-20.
- CAKMAK, Cenap & G. Guneysu. (2013). "Turkish-American Relations During Obama Era: Unfulfilled Expectations", *Turkish Studies*. XIV/2: 93-211.
- COHEN, A. (2013). "Obama's Best Friend? The Alarming Evolution of US-Turkish Relations", *Mideast Security and Policy Studies*. No. 100.
- ÇELİK, K. E. & M. S. Erol, "Kuşak-Yol Girişimi Bağlamında ABD'nin İran Politikasının Analizi", *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*. III/ 2: 11-41.
- DEMİR, S. & O. Bingöl. (2020). "From Military Tutelage to Absolute Civilian Control: An Analysis of the Evolution of Turkish Civil-Military Relations", *Journal of British Middle Eastern Studies*. XXXVII/2: 172-191.

- DEMİR, S. (2012). *Avrupa Birliğinin Ortak Güvenlik ve Savunma Politikasının Gelişimi ve Türkiye* (The Development of European Union Common Security and Defense Policy and Turkey), Ankara: ATASE, 2012.
- DEMİR, S. (2013). "Irak ve Suriye Krizlerinin Karşılaştırılmalı Analizi: Nedenler, Gelişmeler, ve Türkiye Üzerine Etkileri" Comparative Analysis of Iraq and Syria Crisis: Reasons, Developments and the Effects on Turkey), *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*. XII/ 2: 553 - 578.
- DEMİR, S. (2021). "Küresel Hegemonya, ABD ve Covid 19 Pandemisi" (Global Hegemony, the USA and the Covid 19 Pandemic), *Novus Orbis*, III/1: 4-35.
- DEMİR, S., A. Eminoglu, A.Y. Aslantürk (2018), "The Evolution of Turkey's Foreign Policy Toward Turkish Republics post-1990s 1990", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. XX/2: 387-407.
- DUCLOS, M. (13 March 2020). "The Battle of Idlib: A New Migrant Crisis or a Major Geopolitical Moment?", <https://www.institutmontaigne.org/en/expressions/battle-idlib-new-migrant-crisis-or-major-geopolitical-moment>.
- EMİNOĞLU, A. (2019). "1939-1945 Dönemi Türk-Amerikan İlişkileri", [Turkish-American Relations in the Period 1939-1945], (Der.), Sertif Demir. Demir, Ayca Eminoglu *Türk-Amerikan İlişkileri*, Ankara: Barış, 84-106.
- ERĞİN, S. (1 Haziran 2022). "Yunanistan NATO'nun askeri kanadına nasıl döndü?" [How did Greece return to NATO's military wing?], *Hurriyet*.
- ERHAN, C. (2019). "Cumhuriyet Dönemi Öncesi Türk-Amerikan İlişkileri", (Republic Period Turkish-American Relations), Edt., Sertif Demir And Ayca Eminoglu, *Türk Amerikan İlişkileri*, Ankara: Barış, 35-56.
- ERHAN, Ç. & E. Sıvış (2017). "Determinants of Turkish-American Relations and Prospects for the Future", *Insight*, XIX/1: 89-116.
- ERHAN, Ç. (2001A). 1945-1960 ABD ve NATO'yla İlişkiler, Baskın Oran (Der.) *Türk Dış Politikası*, Cilt 1, Ankara: İletişim, 522-574.
- ERHAN, Ç. (2001B). 1960-1980 ABD ve NATO'yla İlişkiler, Baskın Oran (Der.) *Türk Dış Politikası*, Cilt I, Ankara: İletişim, 681-714.
- ERHAN, Ç. (2005). "Broader Middle East and North Africa Initiative and Beyond", *Perception*, 153-170.
- ERKAN, S. (2019). "1946-1960 Dönemi Türk-Amerikan İlişkileri", [Turkish-American Relations in the Period 1946-1960], (Der.), Sertif Demir. Demir, Ayca Eminoglu *Türk-Amerikan İlişkileri*, Ankara: Barış, 107-142.
- ERTEM, H. S. & R. F. Karadeniz (2019). "Lost In Translation: A System-Level Analysis of the Turkish-U.S. Alliance under the Obama and Trump Administrations", *Perceptions*. XXIV/1: 7-38.
- <https://www.nytimes.com/2019/12/12/us/politics/senate-armenian-genocide.html>
- KOÇAK, R. D. & S. Demir (2019). "Organizational Culture and the Turkish Military", *Gazi Akademik Bakış*. XIII/25: 37-51.

- KÖSE, İ. (2017). "1939-1950 Yılları Arası Türk Dış Politikası" [Turkish Foreign Policy Between 1939-1950], (Der.), Sertif Demir, Poyraz Günsoy, Ayça Eminoğlu, *Türk Dış Politikası*, Ankara: Barış Kitabevi, 82-117.
- KÖSE, İ. (2019). "Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyetin ilk Dönemi Türk Amerikan İlişkileri", [Turkish-American Relations in the War of Independence and the First Period of the Republic], (Der.), Sertif Demir, Ayca Eminoğlu *Türk-Amerikan İlişkileri*, Ankara: Barış, 57-84.
- LARRABEE, F. S. (2010). *Troubled Partnership: U.S.–Turkish relations in an era of global geopolitical change*, RAND.
- OKTAV, Ö. Z. (2019). "US-Türkiye Relations in the Trump Era: A Turkish Perspective", <https://thenewTürkiye.org/us-Türkiye-relations-in-the-trump-era-a-turkish-perspective>
- OTTAWAY, M. (August 22, 2008). *The Broader Middle East and North Africa Initiative: A Hollow Victory for the United States*, Carnegie, Endowment for Peace Process.
- ÖZER, U. (2019). "1990-2002 Dönemi Türk-Amerikan İlişkileri" (1990-2002 Period Turkish-American Relations), Edt., Sertif Demir & Ayca Eminoğlu, *Türk-Amerikan İlişkileri*, Ankara: Barış, 159-186.
- SCHUYLER, E. (1886). *American Diplomacy and the Furtherance of Trade*, New York: Charles Scriber's Sons.
- Shared Vision and Structured Dialogue to Advance the Turkish-American Strategic Partnership, The US Department of state Archive, (06 July 2006), <https://2001-2009.state.gov/r/pa/prs/ps/2006/68574.htm>).
- The US Department of State, Press Statement, "The United States Sanctions Turkey Under CA-ATSA 231" (14 December 2020), <https://2017-2021.state.gov/the-united-states-sanctions-turkey-under-caatsa-231/>.
- TRANGKA, A. (2017). "American-Turkish Relations in the AKP Era", *Eastern Mediterranean Policy Note*. No. 15.
- TRUMAN, H. (1965). *Year of Decisions*, C. I, New York: The New American Library.
- TÜRKMEN, F. (2009). "Turkish–American Relations: A Challenging Transition", *Turkish Studies*, X/1: 109–129.
- ULGUL, M. & S. Demir. (2020). "Keeping the Soldiers at Bay: Coup-proofing Strategies in Türkiye", *Journal of Middle East Policy*. XVII/3: 138-158
- US approves \$23bn sale of F-16 war planes to Turkey, The Guardian, (27 January 2024), <https://www.theguardian.com/world/2024/jan/27/us-approves-23bn-sale-of-f-16-war-planes-to-turkey>.

- UZGEL, I. (2001A). 1980-1990, ABD ve NATO'yla İlişkiler, Baskın Oran (Der.) *Türk Dış Politikası*, Ankara: İletişim, Cilt II, 34-77.
- UZGEL, I. (2001B). 1990-2001, ABD ve NATO'yla İlişkiler, Baskın Oran (Der.) *Türk Dış Politikası*, Ankara: İletişim, Cilt II, 243-318.
- WALKER, J.W. (2010). "The United States and Türkiye: Can They Agree to Disagree?", *Middle East Brief*. XLVI: 1-7.
- YILMAZ, M. E. (2019). "1960-1990 Dönemi Türk-Amerikan İlişkileri", [Turkish-American Relations in the Period 1960-1990], (Der.), Sertif Demir. Demir, Ayca Eminoğlu *Türk-Amerikan İlişkileri*, Ankara: Barış, 143-157.
- ZANOTTI, J.& C. Thomas (2019). *Türkiye: Background, U.S. Relations, and Sanctions In Brief*.
- "Fact Sheet: Summit for Democracy: Progress in the Year of Action", (29 November 2022), <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/statements-releases/2022/11/29/fact-sheet-summit-for-democracy-progress-in-the-year-of-action/>.
- "Statement by President Joe Biden on Armenian Remembrance Day", (24 April 2021), <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/statements-releases/2021/04/24/statement-by-president-joe-biden-on-armenian-remembrance-day/>.
- "Summit for Democracy Summary of Proceedings", (23 December 2021), <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/statements-releases/2021/12/23/summit-for-democracy-summary-of-proceedings/>.
- Agreement Between the United States Of America and Greece Amending Agreement of July 8, 1990, as Extended, <https://www.state.gov/wp-content/uploads/2020/07/20-213-Greece-Defense-TIMS-62163.pdf>

GENİŞ ÖZET

Bu çalışmanın amacı, gelişen küresel siyasi perspektifleri de dikkate alarak 1990'lardan sonra Türk-Amerikan ilişkilerinin dinamiklerini incelemektir. Dolayısıyla bu makalenin temel araştırma sorusu, Soğuk Savaş'ın sona ermesinden günümüze kadar her iki ülke arasındaki ilişkilerin nasıl geliştiğine ilişkindir. Bu bağlamda makale, ilişkilerin gelişiminde hangi dinamiklerin/belirleyicilerin etkili olduğunu analiz etmeyi amaçlamaktadır. Ayrıca ilişkilerin son yirmi yılda neden farklılaştığı, ne tür sorunların ortaya çıktığı ve her iki ülkenin de karşılaştıkları zorlukların üstesinden gelmek için nasıl hareket ettiği bu kapsamda incelenmesi hedeflenmiştir.

Türkiye ile ABD arasındaki diplomatik bağların ortaya çıkışı, İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinin ardından stratejik çıkarların yakınlaşması ile ilintilidir. Türkiye, özellikle Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) "yayılmacı dış politikasını" caydırmak amacıyla güçlü bir ittifak arayışına girmişti. Eş zamanlı olarak ABD, Sovyetler Birliği'ni kontrol altına almak ve Orta Doğu'daki değerli petrol rezervlerini korumak için Türkiye'yi coğrafi açıdan stratejik bir

konum olarak görmüştü. Dolayısıyla İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde, Türkiye'nin güvenlik ihtiyaçları ile ABD'nin jeopolitik kaygıları önemli ölçüde örtüşmüştü. Bu yakınlaşma, bugüne kadar ki ikili ilişkilerin temel bir unsuru olmaya devam etti. İlişkilerin temel bağı çoğunlukla askeri konulardan kaynaklansa da, ilişkiler ekonomik, siyasi, kültürel, savunma işbirliğini ve diğerlerini de içerecek şekilde gelişmiştir.

İki ülke arasındaki ikili ilişkilerin niteliği 1990'lara kadar çoğunlukla Soğuk Savaş söyleminden etkilenmişti. Ancak o günden bu yana ilişkilerin ruhu, kapsam, yön ve ortaklık perspektifleri açısından farklılaşmıştır. Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından Türkiye, 2000 yılına kadar esnekliğin arttığı bir dış politika yaklaşımı benimsedi. Bu yaklaşım, hem NATO ittifakına olan yükümlülüklerini, hem de ABD ile ilişkilerinin temel bağlarını da korudu. Öyle ki 1990-2000 dönemi iki ülke arasında yaşanan en sıkıntısız ikinci dönem olduğu söylenebilir. Ancak 2000 yılından itibaren bu iki ülke arasındaki ikili ilişkilerde önemli ve öngörülemeyen kırılmalar yaşandı. İttifaklarını ve ortaklıklarını sürdürmelerine rağmen, her iki ülkenin gündemleri ve ulusal stratejik çıkarları farklılık gösterdi.

Analizlerde ortaya çıkan sonuç, bugün Türkiye ve ABD, 1945 'ten sonra ortaya çıkan dostluk ve ittifak sürecinin en sorunlu safhasını yaşamaktadırlar. İlişkilerdeki bu bozulma, iki ülke arasında önemli küresel ve bölgesel güvenlik konularına ilişkin bakış açıları arasında artan farklılıklara bağlanabilir. Türkiye'nin tutumu, özellikle yakın çevresindeki olaylarda ABD'den önemli ölçüde ayrılmaktadır. Arap Baharı ile başlayan bu ayrışma, bugün, Suriye, Libya, terörle mücadele stratejilerinde ve Rusya ve İran'la ilişkilerde açıkça görülmektedir.

ABD zaman zaman Türkiye'nin zaaflarından faydalanmaya çalışmış ve Türkiye'ye kabul edilemez koşullar dayatmıştır. Üstelik çoğu olay ve krizde Türkiye karşıtlığını sürdürmüştür. Sözde Ermeni iddialarının benimsenmesi, Türkiye'nin PKK terör örgütü ile ilintilendirdiği Suriye'deki YPG'ye ABD'nin verdiği açık destek, bazı yüksek teknoloji silahların Türkiye'ye satışının geciktirilmesi/yasaklanması, Türkiye'yi Rusya'ya karşı yaptırımlara katılmaya zorlanması, Ege ve Akdeniz meselelerinde Türkiye'nin yanında yer almaması ve son olarak Türkiye'nin Suriye ve Irak'taki terör örgütlerine karşı meşru müdafaa hakkı kapsamında yaptığı operasyonlara karşı çıkması, ABD'nin Türkiye karşıtı tek taraflı politikalarının örneklerindedir.

Ayrıca bazı Amerikalı akademisyenler ve aydınlar, Türkiye'nin artık Amerikan çıkarlarına uygun davranmadığını gerekçesi ile Türkiye'nin NATO'dan çıkarılması konusunu gündeme getirmek istemektedirler. Böyle bir karar, tarihi açıdan iki devlet arasındaki ilişkileri kökünden etkileyebilecek verilebilecek en kötü karar olacaktır. Böyle bir kararın sonuçlarının sonsuz değin Türkler tarafından unutulmayacağı bilinmelidir. Bu nedenle her iki ülkenin de ilişkileri raydan çıkarma potansiyeli taşıyan marjinal ve radikal görüşlere itibar etmemesi gerekmektedir.

Ayrıca, ABD, Türkiye'nin kaygıları dikkate alınmadığı sürece, Türkiye çevresindeki hiçbir krize yönelik hiçbir seçeneğin/çözümün kontrol altına alınamayacağını bilincinde olmalıdır. Güçlü bir bölgesel güç olarak Türkiye, hâlihazırda yakın çevresinde alınacak tüm kararları etkileme kapasitesine, yeteneğine ve isteğine sahiptir.

Bütün bunlar göz önüne alındığında, mantıksal ve pragmatik söylemler, çoğu zaman ilişkilerin daha da kötüleşmesini engellemektedir. Son yıllarda jeopolitiğin geri dönüşü, ABD-Türkiye ilişkilerini etkileyen çok önemli ve belirleyici bir faktör izlenimi vermektedir. Jeopolitiğin

önemselliği, adeta iki ÷lke arasındaki ilişkilerin daha da kötüleşmesini ve beklenmedik sonuçlara yol açmasını önlemektedir. Sonuçta jeopolitik, her iki ÷lkenin zorlukları aşmanın ve farklı siyasi tercihlerini nasıl örtüştürebileceğine ilişkin yeni yollar bulması konusunda tekrar etkin bir dinamik olmaya başlamıştır.

BİR SIR KÂTİBİNİN AVRUPA GÖZLEMLERİ: AHMED NAZMÎ EFENDİ'NİN KALEMİNDEN FRANSA VE AVRUPA AHVALI

Hüseyin YILMAZ*

Öz

Halet Efendi'nin Paris büyükelçiliği (1803-1806) sırasında sır kâtipliği görevini üstlenen Ahmed Nazmî Efendi, ülkeye dönüşünde bir takrir kaleme almıştır. Elçilik görevi sırasında Halet Efendi'nin mahiyetinde aktif görev alan Nazmî Efendi, bu sayede hem Fransa hem de Avrupa'ya dair gözlemler yapma imkânı bulmuştur. Bu nedenle yazdığı takrirden elçilik sırasında yaşanan önemli olaylara dair bilgiler vermiştir. Fakat Nazmî Efendi, bu takrirden özellikle Fransa askerî sistemi üzerinde durmuştur. Başta başkomutan ve sonrasında imparator Napolyon'un kişiliği olmak üzere Fransa askerî sisteminin öne çıkan öğeleri hakkında bilgi vermiştir. Askere alım sisteminden talime, harbiye eğitiminden asker sayılarına kadar Fransız ordusunun kendince öne çıkan bazı unsurlarına dair bilgiler aktaracaktır. Verilen bu bilgiler doğrultusunda Nazmî Efendi, hiç şüphesiz muzaffer bir ordu sisteminin nasıl işlediğini ve belki de nasıl olması gerektiğini göstermek istemiştir. Ayrıca bu bilgiler İstanbul'da düzenli ve talimli bir ordu kurulmaya çalışıldığı bir zamanda yazılmış olması açısından da büyük öneme sahiptir. Tüm bu bilgilerin yanı sıra, Nazmî Efendi'nin üzerinde durduğu bir diğer konu ise Avrupa'nın siyasi durumudur. Özellikle, büyük güçler arasındaki siyasi durum ve pozisyonlara dair bilgiler vermiştir. Napolyon'a karşı oluşan koalisyon ve özellikle de Rusya ve İngiltere'nin politik tutumları üzerinde duracaktır. Osmanlı Devleti'nin Rusya ile bir savaşın arifesinde olduğu düşünüldüğünde, bu aktarılanlar Bâb-ı Âlî açısından kıymete değer bilgilerdir. Bu çalışmada Ahmed Nazmî Efendi'nin söz konusu takriri analiz edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Ahmed Nazmî Efendi, Halet Efendi, III. Selim, Fransa, Nizam-ı Cedid

EUROPEAN OBSERVATIONS OF A SECRET CLERK: FRANCE AND EUROPEAN CONDITIONS FROM THE PEN OF AHMED NAZMÎ EFENDİ

ABSTRACT

Ahmed Nazmî Efendi, who served as Halet Efendi's secret clerk during his ambassadorship to Paris (1803-1806), would write an appreciation on his return to the country. Nazmî Efendi, who took an active role in Halet Efendi's entourage during his embassy, would have the opportunity to observe both France and Europe. In this way, he would give information about the important events that took place during his embassy. Nazmî Efendi, however, would especially focus on the French military system. He would give information about the prominent elements of the French military system, especially the personality of the commander-in-chief and later the emperor Napoleon. He would give information about some of the prominent elements of the French army, from the recruitment system to training, from military education to the number of soldiers. According to this information, Nazmî Efendi, undoubtedly wanted to show how a victorious army system functioned and perhaps how it should function. Additionally, this information is of great importance as it was written at a time when efforts were being made to establish a regular and trained army in Istanbul. In addition to all this information, another issue that Nazmî Efendi emphasized was the political situation of Europe. In particular, it would provide information about the political situation and positions among the great powers. He would emphasise the coalition formed against Napoleon and especially the political attitudes of

Araştırma Makalesi

Makale Gönderim Tarihi: 21.02.2024; Yayına Kabul Tarihi: 22.03.2024

* Dr, Manisa Celal Bayar Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü,
email: huseyin.yilmaz@cbu.edu.tr ORCID: [0000-0003-3655-6919](https://orcid.org/0000-0003-3655-6919)

Russia and England. Considering that the Ottoman Empire was on the eve of a war with Russia, this information was valuable for the Bâb-ı Âlî. In this study, Ahmed Nazmî Efendi's statement will be analyzed.

Keywords: Ahmed Nazmî Efendi, Halet Efendi, Selim III, France, New Order

Giriş

Osmanlı Devleti'nin klasik çağında ortaya koyduğu dış politika, XVI. yüzyılda değişmeye başlamıştır. Ordunun yerine diplomasinin uluslararası arenada daha fazla kullanılmaya başlanması, aynı zamanda diplomatik unsurların da uygulanması anlamına geliyordu. Bunların başında da hiç şüphesiz Avrupa'nın önemli başkentlerine elçilik heyetlerinin gönderilmesi gelmekteydi. Osmanlı Devleti her ne kadar kuruluşundan itibaren mücadele içinde bulunduğu devletlere çeşitli mahiyette elçilik heyetleri göndermiş olsa da bu elçiler, genel olarak düşük rütbeli kimselerden seçilmekte ve heyetler de kısmen küçük gruplardan oluşmaktaydı. I. Ahmed devrinde imzalanan Zitvatorok Antlaşması (11 Kasım 1606) ile ortaya çıkan yeni durum aynı zamanda Osmanlı elçilik heyetlerinin mahiyetini de etkilemiştir. Zitvatorok Antlaşması ile Osmanlı Devleti, tarihinde ilk defa imzaladığı antlaşmanın onaylı nüshasının götürülmesi için elçilik heyeti gönderilmiştir. Diğer taraftan bu elçi, Avusturya'nın talebi doğrultusunda önceye göre daha yüksek rütbeli bir kişiden seçilmiştir. Bu konudaki en önemli gelişmelerin bir diğeri 1664'ta imzalanan Vasvar Antlaşması sonrasında yaşanmıştır. Antlaşmanın onaylı nüshasını Viyana'ya götüren Kara Mehmed'e Rumeli beylerbeyliği payesi verilmiştir. Kara Mehmed Paşa aynı zamanda klasik anlamda düzenlenmiş ve metni günümüze ulaşan en eski sefaretnâmenin de yazarıdır (Beydilli, 2007, s. 8-30; Beydilli, 2009, s. 289-294; Demir, 2023, s. 13-16).

Bu eser aynı zamanda Osmanlı sefaretnâme geleneği için de bir başlangıç noktası oluşturmuştur. Her ne kadar Osmanlı elçilerinin gittikleri ülkelere dair kaleme aldıkları sefaretnâme örnekleri Fatih devrine kadar geri götürülse de (Karamuk, 1992, s. 391-404) bu eserlerin mahiyetinde XVII. yüzyılda bir değişiklik yaşanmıştır. Bu tarihten itibaren farklı amaçlarla (barış, doğum, ölüm, cülus vb.) gönderilen Osmanlı elçileri, gördükleri yerler ve şahit oldukları olayların yanı sıra gittikleri devletlerin siyasî, askerî, ekonomik vb. yönlerine dair daha ayrıntılı sefaretnâmeler kaleme almaya başlamışlardır. Sefaretnâme yazmak her ne kadar elçinin gönderilme amacı olmasa da gidilen ülkeye dair gözlemlerin aktarılması ve elde edilen bilgilerin paylaşılması zamanla bir gelenek haline dönüşmüştür. Daha önceki dönemlerde kaleme alınan bu eserler Osmanlılar açısından yazıldığı ülkelere dair temel bilgi kaynağı olma özelliği taşımaktaydı. Fakat özellikle XVIII. ve XIX. yüzyıllarda yazılan sefaretnâmelerde ise bu durum biraz değişiklik göstermeye başlamıştır. Artık sefaretnâmeler sadece bilgi kaynağı olmanın ötesine geçerek Osmanlı reformları için birer referans kaynağına dönüşmüştür. Yirmisekizinci Mehmed Çelebi'nin Paris'ten dönüşü, etkisini mimari alanda gösterirken; Ahmed Resmî ve Ebubekir Râtib efendilerin sefaretnâmeleri askerî reformlar için kaynak mahiyetinde olmuştur.¹

III. Selim'in Avrupa'nın önemli başkentlerinde mukim elçilikleri açması ile gönderilen elçilerin statüsünde bir değişiklik yaşanmıştır. Bununla beraber bu elçiler hem gittikleri ülkeler hem de görevlerine dair sefaretnâmeler yazmayı ihmal etmemişlerdir. Özellikle III. Selim devrinde yazılanlar, Nizam-ı Cedid ekibi için birer reform ajandası olma rolüne de bürünecektir. Ebubekir Râtib Efendi'nin *Büyük Layiha*'sının yanı sıra ilk daimî elçilerden olan Yusuf Âgâh

¹ Yirmisekizinci Mehmet Çelebi'nin Paris gözlemleri hakkında bkz. (Veinstein, 2002). Ahmed Resmi hakkında (Aksan, 1997). Râtib Efendi hakkında bkz. (Yeşil, 2011).

Efendi, Moralı Seyyid Ali Efendi, Amedî Mehmed Said Galib Efendi gibi kişilerin eserleri de dönemin devlet adamları için önemli kaynaklardan olacaktır. Kendi faaliyetlerinin yanı sıra buldukları ülkelerin ekonomik, askerî, siyasî vb. durumları hakkında da bilgi veren bu eserler, içerikleri dolayısıyla gönderilen ülkeler hakkında birer rehberle dönüşmüştür. Diğer taraftan bu eserler hiç şüphesiz bazı amaçlar dikkate alınarak yazılmaktadır. Elçilerin faaliyetlerinin yanı sıra özellikle bazı konular üzerinde daha fazla durulmaktadır. Avrupa'nın bir model olarak örnek alınmaya başlandığı bir dönemde kaleme alınan bu eserler, yapılması planlanan reformlar için ikamet edilen ülkelere bilgiler sunmaktadır. Bu doğrultuda bu eserlerin genelinde elçi olarak gönderilen ülkelerin askerî sistemleri hiç şüphesiz en fazla üzerinde durulan konuların başında gelmektedir. Fakat bu anlatım yapılırken açık bir dil de kullanılmamaktaydı. Gördükleri ve duyduklarına dair yapılan bu anlatımlar sadece kendilerinin faaliyetlerine dair bir yadigâr bırakmak amacı gütmemektedir. İhtiyaç duyulan reformlar için birer kıssadan hisse çıkarılmasına vesile olmak, bu eserlerin yazılış amaçlarından birisidir. Diğer taraftan Osmanlı Devleti'nde yapılmayan ve yapılmasının iyi olacağını düşündükleri düzenlemelerin anlatımı yapılarak bir bakıma eserin muhatabına bir mesaj verilmek istenmekteydi.²

Ahmed Nazmî Efendi'nin Kaleminden Fransa ve Avrupa Ahvali

Avrupa'nın çeşitli başkentlerine gönderilen bu elçiler bazen birden fazla ve farklı boyutlarda da sefaretnâmeler yazabiliyorlardı. Bu eserler kendileri tarafından yazılabildiği gibi maiyetindeki sır kâtipleri tarafından da kaleme alınabilmekteydi. Bunun yanında elçilerin hizmetinde bulunan kişiler de görevlerine dair eserler ortaya koyabiliyordu. Londra'ya gönderilen ilk daimî elçi Yusuf Âgâh Efendi'nin sır kâtibi Mahmud Râif Efendi'nin Fransızca yazdığı ve İngiltere hakkında bilgiler sunan eseri bu mahiyetteydi (Engin, 1999, s. 135-162). Çalışmamıza konu olan Ahmed Nazmî Efendi'nin kaleme aldığı metin de bu doğrultuda ortaya çıkmıştır. Halet Efendi'nin Paris büyükelçiliği sırasında mahiyetinde bulunan ve sır katipliği görevini üstlenen Nazmî Efendi, bu görevi sırasında gördükleri ve düşündüklerini yazma ihtiyacı hissetmiştir. Bu doğrultuda ortaya çıkan metin, Nazmî Efendi ve dolayısıyla Halet Efendi'nin Fransa'daki faaliyetlerine dair bilgiler vermektedir. Bunun yanında Nazmî Efendi, Fransa'da gördükleri ve anlatılması gerektiğini düşündüğü askerî ve siyasî konulara dair de görüşlerini aktarır (BOA HAT. 269/15702). Halet Efendi'nin elçilik heyetinin İstanbul'a dönüşünden³ sonra kaleme alınan bu metin hem sona eren görevin bir raporu hem de elde edilen tecrübe ve bilgilerin aktarıldığı bir metindir.

Halet Efendi'nin sır kâtibi olarak görevlendirilen Nazmî Efendi, bu göreve atandığında iki ülke bir savaş durumundan yeni çıkmıştı. Napolyon'un 1798'te Mısır'ı işgali sonrasında başlayan savaş, 1802'de imzalanan barış antlaşması ile neticelenmişti. Fakat barış iki ülke arasındaki ilişkileri bir anda savaş öncesi duruma döndürmeye yetmeyecekti. Fakat Bâb-ı Âlî hem dış hem de iç politikadaki gelişmeler nedeni ile Fransa'nın desteğine ihtiyaç duymaktaydı. Napolyon'un Mısır'ı işgali sonrasında İngiltere ve Rusya ile ortaya çıkan zorunlu ittifakın yanı sıra içerde Nizam-ı Cedid reformlarının ihtiyaç duyduğu teknik ve uzman desteği için Fransa, Osmanlı

² Sefaretnâmeler hakkında genel bir değerlendirme için bkz. (Unat, 2008). Sefaretnâmelerin Osmanlı reform hareketine etkisi konusunda bkz. (Yalçınkaya, 1997, s.319-338; Beydilli, 2009, s. 292-294).

³ Ekim 1806 tarihinden Paris'ten hareket eden heyet, aynı yılın Aralık ayının ortalarında İstanbul'a ulaşacaktı. Bu konuda bkz. (Gürgen, 2018, s.110). Bu doğrultuda Nazmî Efendi söz konusu takriri 1806'nın sonu ile 1807'nin başına rast gelen bir tarihte kaleme almış olmalıdır.

Devleti açısından önemli bir fırsat olabilirdi (Soysal, 1999). Bu nedenle III. Selim, Fransa ile ilişkileri eski dostluk seviyesine yeniden döndürmek amacı güdüyordu. Bu doğrultuda Halet Efendi, 29 Aralık 1802 tarihinde muhasebe-i evvel payesi ile Paris'e ikamet elçisi olarak atanmıştır. Halet Efendi'nin şüphesiz en önemli görevlerinin başında iki ülke arasındaki ilişkileri eski haline döndürmek geliyordu. Fakat Fransa'ya ulaşılması ile başlayan mütekabiliyet sorunlarına ilerleyen süreçte başkaları eklenecektir. Özellikle Napolyon'un Fransa ve İtalya kralı unvanlarının tanınmasında bazı sorunlar yaşanacak bu da ikili ilişkileri doğrudan etkileyecektir. Bu sorunlar etrafında elçilik görevi sona eren Halet Efendi, 1806'nın sonunda yurda dönecektir.⁴

Bu süre zarfında Halet Efendi'nin yanı başında yer alan Nazmî Efendi hem yaşanan sorunların çözümü hem de elçilik görevinin tam anlamı ile yerine getirilmesi için elçinin talimatları doğrultusunda hareket edecektir. Bunun yanında Halet Efendi hem mütekabiliyet meselesinin çözümü hem de diğer meselelerde Nazmî Efendi'yi aktif bir şekilde kullanacaktır. Bu doğrultuda Fransız makamları ile yapılan görüşmelerde tercüman ile birlikte Nazmî Efendi de yer alacaktır. Nazmî Efendi'ye verilen bu görevler aynı zamanda onun yaşananlara dair ayrıntılı bilgilere sahip olmasına neden olmuştur. Bunun yanında her ikisi de benzer sıkıntılar ile karşılaşarak maddi sorunlar yaşayacaktı. Her ne kadar Nazmî Efendi'ye altı aylık maaş olarak 5000 kuruş (Karal, 1940, s.10) verilmiş olsa da bu miktar kendisine yetmeyecekti. Bu nedenle dönüşünde harcırah talebinde bulunacak ve bu talep uygun görülecekti.⁵

Yaklaşık üç yıllık elçilik dönemi hem Halet Efendi'nin hem de Nazmî Efendi'nin Fransa ve Avrupa ahvali ile yakın temas kurmasına neden olmuştur. Diğer taraftan konsüllük rejimi ve Napolyon'un imparator oluşuna şahitlik edeceklerdi. Bunun yanında hem Talleyrand hem de Napolyon ile kurulan yakın temas onlara bu ikili hakkında gözlem yapma ve fikir edinme fırsatı sağlayacaktı. Gelecek on yılda bu ikilinin Avrupa siyasetine yön vereceği düşünüldüğünde hem Halet Efendi hem de Nazmî Efendi'nin bu kişiler hakkındaki görüşleri, Osmanlı makamları için büyük önemi haizdi. Bu nedenle Fransa'nın merkezinde bulunan bu Osmanlı memurları, hükûmetine bilgi verme ihtiyacı hissetmekteydi. Diğer taraftan Bâb-ı Âlî'nin de hem yaşananlara hem de Avrupa'ya dair bilgi talebi söz konusuydu. Bu doğrultuda Halet Efendi, elçiliği boyunca hem yaşanan gelişmelere hem de Fransa ve Avrupa ahvaline dair bilgiler göndermeye devam etmiştir. Nazmî Efendi ise bu görevi sırasındaki yaşadıklarını ve Fransa ve Avrupa ahvaline dair düşüncelerini İstanbul'a dönüşü sonrasında kaleme almıştır. Halet Efendi'nin bu dönemde yazdıklarına bakıldığında Avrupa'ya dair olumlu bir düşünceye sahip olduğu görülmektedir. Bu olumsuz imajın oluşmasında birçok farklı sebebin olduğu söylenebilir. Bunların başında Halet'in yaşamışlıkları gösterilebileceği gibi Paris'te yaşadığı maddi sorunlar, gelenekçi kimliği, Osmanlı Devleti'nde Frenk taraftarı olarak gördüğü kişiler ile olan şahsi sorunları gibi birçok neden sıralanabilir.⁶

⁴ Halet Efendi'nin Paris büyükelçiliğine dair daha geniş bilgi için bkz. (Karal, 1940; Gürgen, 2018, s.37-105).

⁵ Nazmî Efendi'nin bu talebinin uygun görülmesindeki en önemli sebep daha önce benzer bir talepte bulunan Morali Esseyid Ali Efendi'nin sır kâtibinin bu talebinin kabul edilmesiydi. Bu nedenle Nazmî Efendi'ye de Ali Efendi'ye verildiği gibi bin kuruşluk bir ödeme yapılacaktı (BOA, Cevdet-Hariciye, nr. 68/3385).

⁶ Halet Efendi'nin Avrupa'ya dair sahip olduğu olumsuz düşünceler farklı çalışmalara konu olmuştur. Hem devrinde hem de öncesi ve sonrasında Avrupa'da bulunan elçilerin olumlu anlatımlarına karşılık kendisinin sahip olduğu olumsuz düşünceler konusunda bkz. (Karal, 1940, s. 31-40; Eldem, 1999, s. 189-200; Şirin, 2009, s. 200-210; Lewis, 2019, s. 76-77, 299 ve 321-322; Yeşil, 2011, s. 110-111; Gürgen, 2018, s. 123-142).

Halet Efendi'nin bu tutumuna karşılık Nazmî Efendi ise meselelere tam anlamı ile bir başka zaviyeden bakacaktır. Klasik bir takrir⁷ şeklinde kaleme aldığı metin, öncelikli olarak Fransa'ya gidişleri ve yaşanan mütekabiliyet meseleleri ile başlar. Osmanlı elçisi bir bakıma Talleyrand'ın sergilediği sert tavır ile karşılaşılır. Bu doğrultuda Nazmî Efendi, meselenin çözümündeki sergilediği role dair bir anlatım sunar. Bu anlatım ile hiç şüphesiz Halet Efendi'nin yazdıklarının aksine bu meselede oynadığı rolü göstermek istemektedir. Bu doğrultuda söz konusu takrir, Nazmî Efendi öznesi doğrultusunda kaleme alınmıştır.⁸ Bu meseleden sonra Nazmî Efendi, Talleyrand ve Napolyon ile yapılan görüşmelere dair bir anlatım sunmaktadır. Görüşmenin yapılacağı binaya nasıl gidildiğinden görüşme sırasında nasıl bir teşrifat izlendiğine kadar mevzuların yanı sıra, katılımcılar ve yapılan konuşmalar gibi konular ele alınmaktadır. Özellikle Napolyon ile yapılan görüşme üzerinde duran Nazmî Efendi, onun Osmanlı Devleti ve III. Selim'e dair beyanatlarını aktarmaktadır. Sultan ve Osmanlı Devleti hakkında dostane açıklamalarını doğrudan aktararak bir bakıma elçilik misyonunun istenildiği neticeyi verdiğini göstermektedir. Daha sonrasında ise Nazmî Efendi, Napolyon'un imparator olması ile yaşananlara değinecektir. İmparatorluk meselesinden önce Halet Efendi'nin resmî törenlere davet edildiğini fakat Bâb-ı Âlî'nin Napolyon'un imparatorluk unvanını resmen tanımadığı için elçinin de resmî davetlere çağrılmadığını belirtmektedir. Bu nedenle Osmanlı elçisi bir bakıma tecrit edilmiş ve hatta bazı olumsuz muamelelerle de karşılaşmıştır.

Yaşanan olumsuzluklara rağmen Nazmî Efendi bu konular üzerinde fazla durmamaktadır. Onun asıl anlatmak istediği Fransa'nın askerî durumudur. Bu doğrultuda ilk olarak başkomutana dair düşüncelerini paylaşmaktadır. Napolyon'un tahminen otuz beş otuz altı yaşlarında olduğunu, buna karşılık dünya zevklerinden uzak kaldığını, dış görünüşe önem vermediğini, tek gayesinin düşmanlarını yenmek olduğunu belirtmektedir. Bu nedenle gece gündüz bu amaç için çalıştığını, her bir maddenin düzene koyulması için çaba gösterdiğini ve bu doğrultuda askerî meselelere verdiği önem üzerinde durmaktadır. Yapılan bu anlatım diğer bir açıdan Napolyon'un askeri başarılarının arkasındaki nedenlerdir. Napolyon'un her zaman talim ile meşgul olduğu vurgusu yapılarak bu başarılarının arkasındaki başka bir neden ortaya konulmaktadır. İstanbul'da yeni bir talimli ordunun kurulmaya çalışıldığı ve bunun kapsamının her geçen gün biraz daha genişletildiği bir zamanda kaleme alınan bu metin, hiç şüphesiz bazı ön anlamlarla yüklüdür. Bu doğrultuda Nazmî Efendi, bir bakıma askerî açıdan başarılı olunması için yapılması gerekenlere dair de imalarda bulunuyor gibidir.

Fransa'nın askerî başarılarının arkasında Napolyon'un kişiliği ve bireysel çabasının olduğuna dair bu anlatım sonrasında Nazmî Efendi, askere alımlara dair meselelere eğilecektir. Bu mesele sır kâtibinin üzerinde durduğu en önemli konuların başında gelmektedir. Asker celbini Napolyon'un askerî başarılarının nedenlerinden birisi olarak gördüğü için bu konuyu ayırtması ile ele alacaktır. Askere alımlarda kura sisteminin nasıl uygulandığı, kura çekimlerinde herhangi bir ayırımın yapılmadığı, askere alınan kişilerin mecburi görev sürelerini doldurduktan sonra isteğe bağlı olarak askerlikten ayrılabilceği, ayrılmayanların çeşitli rütbelere sahip

⁷ Bir işi resmen ve yazılı olarak merciine bildiren belgeleri tanımlamak için kullanılan takrir, aynı zamanda alt kademelerden ve elçiliklerden bir konu üzerine yazılan belgeler için de kullanılır. Bu belgeler genel olarak sadrazam tarafından üst kısımlarına yazılan bir özet ile birlikte Sultan'a sunulurdu. Takrir konusunda bkz. Pakalın, 1993, s. 385 ve Kütükoğlu, 2013, s.179).

⁸ Halet Efendi'nin mütekabiliyet meselesine dair anlatımı için bkz. (Gürgen, 2018, s. 69-71).

olabileceği gibi konularda açıklamalar yapmaktadır. Yirmi bir yaşına basan her Fransız gencinin bunu ilan ederek kura çekimlerine katılmak zorunda olduğu, kurada seçilenlerin gerekli bir askerî eğitimden geçtiği, bu eğitim sonrasında ihtiyaç duyulan yerlere gönderildikleri gibi süreçleri anlatacaktır. Bu anlatım ile Nazmî Efendi hiç şüphesiz Napolyon'un asker toplamadaki başarısının nedenlerini göstermek istemektedir. Bunu açık bir şekilde de ifade etmekten kaçınmayan sır kâtibi, bu sayede kısa sürelerde önemli miktarda asker toplanabildiği ve gerekli yerlere nakledilebildiğini belirtmektedir. Diğer taraftan bu sistemin ayrıntısı ile kaleme alınması Nizam-ı Cedid'in en fazla mustarip olduğu konuların başında gelen asker celbi için de bir öneri mahiyetinde olabilir. Nizam-ı Cedid'e ilk başta İstanbul'un sokaklarında yaşayan evsiz ve kimsesizlerden asker yazıldığı düşünülürken bu anlatımlar ayrı bir değere sahiptir.⁹ Diğer taraftan bu metnin, yeni düzenin Rumeli'de uygulanma çabaları sonrasında bir isyan ile karşılık verildiği bir dönemde kaleme alındığı da unutulmamalıdır.¹⁰ Bu doğrultuda Fransa'da uygulanan bu sistem, Nizam-ı Cedid'in asker toplama sorununa bir çare olabilirdi. Nazmî Efendi'nin bu satırları hangi amaç ile yazdığı kesin olarak bilinemesi de bu anlatımları, Fransız askere alım sistemini kesin olarak beğendiğinin bir göstergesidir. Bu nedenle bu sistemin Fransa'nın askerî gücünü arttırdığını açık bir şekilde de belirtmekten kendini alı koyamaz. Hatta bunu Napolyon'un Fransa ve İtalya krallıkları unvanını almasındaki temel saiklerden biri olarak görür.

Askere alım ve talim sisteminin Napolyon'un gücünün arkasındaki asıl unsurlardan biri olduğuna dair bu açıklamalar sonrasında Nazmî Efendi, İngiltere'nin işgali için hazırlanan orduya dair bilgiler vermektedir. Normandiya'da birkaç yıldır İngiltere işgali için hazırlanmakta olan bu ordunun asker sayılarına, çıkarma yapmak için gerekli gemilerin hazırlandığına dair bilgiler aktaracaktır. Bunu müteakip Nazmî Efendi, Fransa'nın diğer ordularının asker sayılarına dair bilgiler verecektir. Nerede, hangi amaç için, ne kadar asker toplandığına dair açıklamalarda bulunacaktır. Fransız ordusunun bu organizasyonuna dair açıklamaları ile Nazmî Efendi, aynı zamanda askerlerin ne kadar hızlı toplanabildiğini ve ihtiyaç duyulan alanlara nakillerinin nasıl bu kadar hızlı gerçekleştirildiğini göstermektedir. Bu anlatımları ile Fransız askerlik sisteminin ne kadar iyi işlediğini ortaya koymaktadır. Bu satırları kaleme alırken hiç şüphesiz Beydilli'nin ifadesiyle "keşke bizde de böyle olsa" diye düşünmüş olabilir. Askerî organizasyona dair bu beyanatlardan sonra Nazmî Efendi, bu sistemi işleten subay/*ofcial* sınıfına odaklanır. Bu kişilerin genç yaşta çeşitli eğitimlerden geçirildiğini Paris'te "*politika ve coğrafya ve hendese ve sair sinâyi-i harbiye*" konularında dersler aldığını belirtir. Bu harbiye eğitiminden sonra yeteneklerine göre rütbeler verildiğini ve hatta siyasetle uğraşanlarının genelinin de bu kişiler arasından çıktığını belirtir. Bu açıklamaları ile Fransız askeriyesi ve siyasetine yön veren kişilerin belirli bir donanıma ve iyi bir eğitim seviyesine sahip olduğunu göstermektedir. Subay eğitime dair bu açıklamalar sonrasında Nazmî Efendi, asker ve mühimmat sevkine dair bilgiler verir. *Minüströ dölamerin*/ministère de la Marine tabir olunan memur üzerinden kurulan düzeni ele almıştır. Bu düzen üzerinden Fransız ordusunun nakliyat sisteminin nasıl işlediğini gösterecektir.

Nazmî Efendi kaleme aldığı taktir ile Fransız askeriyesi hakkında asker alımından organizasyona, başkomutanından asker sayılarına kadar genel bir anlatımını sunacaktır. Bu sayede

⁹ Nizam-ı Cedid'in kuruluş aşamasında Levend Çiftliği'nde ilk eğitim alan kişiler savaş esirleri ve İstanbul sokaklarındaki evsizlerden seçilmişti. (Shaw, 1965/1966, s. 170).

¹⁰ Nizam-ı Cedid'in Anadolu'da uygulanmaya konulması sonucunda elde edilen başarı doğrultusunda Rumeli'de de uygulanmasına karar verilmişti. Fakat bu karar Nizam-ı Cedid ekibi Trakya'da iken muhalefet ile karşılaşacak ve tarihe İkinci Edirne Vakası olarak geçecek bir isyana dönüşecekti. Bkz. (Yeşil, 2016, s. 271-272).

hiç şüphesiz muzaffer bir ordu sisteminin nasıl işlediğini ve belki de nasıl olması gerektiğini göstermek istemiştir. Bu durum kaleme aldığı takririn nerdeyse yarısını bu meselelere ayırmasına neden olmuştur. Sır kâtibi olarak maiyetinde yer aldığı Halet Efendi gibi Paris genelevi/Palais Royal vb. yerlerden ziyade siyasî ve askerî meselelere dair bilgiler vermeyi tercih etmiştir. Halet Efendi'nin her zaman yanında olan bir kişinin Palais Royal'i görmemesi veya en azından buraya dair konuşulanları duymamasının imkânsız olduğu söylenebilir. Fakat Halet Efendi'nin aksine ahlaki meselelerden ziyade Râtib Efendi gibi olmayı tercih ederek askerî sistemlere odaklanmıştır (Yeşil, 2011, s. 110-111). Diğer taraftan verilen bilgilerin mahiyeti de ayrı bir konudur. İstanbul'da bu dönemde daha çok Fransız askerî sistemi dikkate alınarak yeni bir ordu kurulmaya çalışılmaktadır. Bu nedenle de Nazmî Efendi, kaleme aldığı takririnde Nizam-ı Cedid için model alınan ordu sistemini (Yeşil, 2010, s. 27/84) anlayabildiği kadar aktarmayı yeğlemiştir. Bu doğrultuda Nazmî Efendi, "Frengistan"ın ahlaki geriliğinden ziyade askerî olarak daha ileride olduğunu göstermeye çalışmaktadır.

Fransız askeri sistemine dair bu anlatımdan sonra Nazmî Efendi takririne, Avrupa'nın siyasi durumu ile devam eder. Özellikle Napolyon'un Fransa ve İtalya imparatoru olmasından sonra Rusya ve Avusturya ile yaşadığı sorunlara değinir. Bu nedenle İstanbul yolunda uğradıkları Avusturya şehirleri ve gördükleri gazetelerdeki havadisleri aktarmaktadır. Rusya ile Bâb-ı Âlî'nin ilişkilerinin her geçen gün biraz daha gerildiği ve 1806'nın sonunda bir savaşa dönüştüğü düşünüldüğünde, Avrupa'dan henüz yeni gelmiş birisi olan Nazmî Efendi'nin Avrupa siyasetine dair bu anlattıklarının önemini bir kat daha arttırır. Bu doğrultuda Fransa ile Rusya ve Avusturya arasındaki sorunlar ve askerî manevralar Bâb-ı Âlî'nin öğrenmek isteyeceği konuların başında gelmektedir. Bu nedenle de Nazmî Efendi, bu konularda hükûmetine bilgiler aktaracaktır. Hatta Napolyon'un emri altında olan büyük askerî birlikler ile Viyana'yı bile zapt edebileceğinin konuşulduğunu, bu nedenle de Rusya ile Avusturya arasında bir yakınlaşmanın olduğunu belirterek bir bakıma üçüncü koalisyona¹¹ dair bilgiler sunar. Her ne kadar 1805'in sonunda gerçekleşen savaşlara dair herhangi bir bilgi paylaşmasa da Napolyon'un İngiltere ile barış yapma olasılığının da azlığına değinir. Bu doğrultuda olası bir savaş ihtimali üzerinde durarak Fransa askeriyesinin sahip olduğu üstünlüğü yeniden hatırlatır.

Avrupa'daki siyasi duruma dair verdiği bu bilgilerden sonra Nazmî Efendi, Fransa ve Osmanlı Devleti arasındaki ilişkilere eğilir. Napolyon'un Bâb-ı Âlî'ye karşı beslediği dostluğa değinerek bunun yanında Osmanlı Devleti ile İngiltere ve Rusya arasında sorunlar çıkarmayı amaçladığının herkesin malumu olduğunu belirtmekten de geri durmaz. Hatta bunun Napolyon'un büyük politikası olduğunu belirtir. Aynı tarihlerde İstanbul'da bulunan Fransa elçisi Sebastiani'nin¹² de bu amaç için çalıştığı düşünüldüğünde Nazmî Efendi'nin bu politik okumasının ne kadar yerinde olduğu görülür. Fakat onun bu politika karşısında uygulanmasını tavsiye ettiği siyaset bî-terafıdır. Bu kapsamda Bâb-ı Âlî'nin doğru bir siyaset ortaya koymasını ve bunun da vaktin gereği olduğunu belirterek bu konuya son verir. Sonrasında da bazı havadisleri ekleyerek takririne nokta koyar. Sır kâtibi olarak Avrupa'da bulunduğu döneme dair gördüklerini ve düşüncelerini ele alan bu takrir, Rusya ile yeni bir savaşa giden Bâb-ı Âlî açısından önemlidir. Özellikle Avrupa'daki Fransa karşıtı siyasi durumu özetleyen bölümleri III. Selim'in dikkatinden de kaçmamıştır. Bu doğrultuda Nazmî Efendi'nin yazdıklarına dair "*mülâhazalarımı te'yid ediyor*"

¹¹ Üçüncü Koalisyon ve Osmanlı Devleti hakkında bkz. (Gosu, 2003, s. 199-237).

¹² Sebastiani'nin elçiliği ve faaliyetleri hakkında bkz. (Driault, 2013; Coquelle, 1904, s.574-611).

diyecektir. Napolyon iktidarı ile bir yakınlaşma ve hatta yakın gelecekte ittifak arayışında olacak olan Bâb-ı Âlî açısından bu tahrir hem Fransa'nın askerî sistemini hem de Avrupa'daki siyasi dengeleri ortaya koyması açısından önemlidir.

Sonuç

Nazmî Efendi tarafından 1806 ila 1807'nin başında yazıldığını düşündüğümüz bu tahrir dönemin Fransa'sı ve Avrupası hakkında bilgiler ihtiva etmektedir. Halet Efendi'nin Paris büyükelçiliği döneminde onun mahiyetinde sır kâtibi olan Nazmî Efendi, bu görevi sırasındaki tecrübe ve bilgilerini aktarma ihtiyacı hissetmiştir. Fakat Nazmî Efendi, elçisinin aksine daha çok askerî meseleler üzerinde durmaktadır. Bu doğrultuda elçisinden tamamen farklılaşır. Bu nedenle Nazmî Efendi'nin bu tahriri aynı dönemde Paris'te bulunan iki Osmanlı memurunun meselelere farklı bakabildiklerini göstermektedir. Özellikle Napolyon ve Fransız askerî sistemi, üzerinde durduğu konuların başında gelir. Napolyon'un kişiliğinden Fransa'nın asker celbine, ordu sayılarından nakliye sistemine kadar geniş bir çerçevede bir anlatım sunar. Nizam-ı Cedid ekibinin yeni ve düzenli bir ordu kurmaya çalıştığı bir dönemde kaleme alınan bu tahrir ile Nazmî Efendi, bir bakıma dönemin paradigma ordusu hakkında bilgiler verir. Elçisi Halet Efendi'nin aksine neredeyse ahlaki meseleler üzerinde hiç durmazken daha çok askerî meselelere ve Fransa ile Avrupa'nın siyasetine dair bilgiler vermeyi tercih eder. Bu nedenle bu tahrir 1800'lerin başında Avrupa'da bulunan orta halli bir Osmanlı memurunun Frengistan'a bakışını göstermesi açısından önemli bir kaynaktır.

KAYNAKÇA

Kısaltmalar

BOA: Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi

HAT: Hatt-ı Hümayun

TDVİA: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

Arşiv Kaynakları

BOA, Cevdet-Hariciye, 68/3385.

BOA. HAT. 269/15702.

Telif Eserler

AKSAN, V. H. (1997). *Ahmed Resmi Efendi (1700-1783) Savaşta ve Barışta Bir Osmanlı Devlet Adamı*, (Ö. Arıkan Çev.). İstanbul Tarih Vakfı Yurt Yayınları.:

BACQUÉ J.-L. vd., (1991). *Représentans Permanents de la France en Turquie (1536-1991) et de la Turquie en France (1797-1991)*, İstanbul: İsis Yayımcılık.

BEYDİLLİ, K. (2007). Sefaret ve Sefaretnâme Hakkında Yeni Bir Değerlendirme, *Osmanlı Araştırmaları*, 30, 8-30.

BEYDİLLİ, K. (2009). Sefâretnâme, *TDVİA*, XXXVI, 289-294.

CONNELLY, O. (1965). *Napoleon's Satellite Kingdoms*, Toronto: The Free Press.

- COQUELLE, V. P. (1904). Sébastiani Ambassadeur à constantinople, 1806-1808, *Revue d'histoire Diplomatique*, 18, 574-611.
- DEMİR, U. (2023). 1798-1774 Savaşı Öncesinde Osmanlı Diplomasisi. Ankara: TTK.
- DRÉAULT, E. (2013). *Napoleon'un Şark Siyaseti, Selim-i Salis, Napoleon, Sebastiani ve Gardane*, (Mehmed Fuad Köprülüzade, Çev.). Ankara: TTK.
- ELDEM, E. (1999). 18. Yüzyıl ve Değişim, *Cogito, Osmanlılar Özel Sayısı*, 19, 189-200.
- ENGİN, V. (1999). Mahmud Raif Efendi Tarafından Kaleme Alınmış İngiltere Seyahati Gözlemleri, *Prof. Dr. İsmail Aka Armağanı*, içinde (ss. 135-162). İzmir.
- ERRERO, G. 1(941). The Reconstruction Of Europe, Talleyrand and the Congress of Vienna 1814-1815, (Theodore R. Jaeckel Çev.). New York: G. P. Putnam's Sons.
- GOSU, A. (2003). The Third Anti-Napoleonic Coalition and the Sublime Porte, *International Journal of Turkish Studies*, 9, 199-237.
- GÜRGEN, S. Y. (2018). *Devletin Kahyası, Sultanın Efendisi Mehmet Said Hâlet Efendi*, İstanbul: Tımaş.
- KAÇAR, M. (1994). Osmanlı Devleti'nde Mühendishânelerin Kuruluşu ve Bilim ve Eğitim Anlayışındaki Değişimler, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- KARAL, E. Z. (1940). *Halet Efendinin Paris Büyük Elçiliği, 1802-1806*, İstanbul: Kenan Basımevi.
- KARAMUK, G. (1992). Hacı Zağanos'un Elçilik Raporu, *Belleten*, 61(216), 391-404.
- KÜTÜKOĞLU, M. (1993). Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik), Ankara: TTK
- LEWIS, B. (2019). *Müslümanların Avrupa'yı Keşfi*, (Belgin Çınar Çev.). İstanbul: Akıl Çelen Kitaplar.
- MADLEN, L. (1948). *Talleyrand, A Vivid Biography of the Amoral, Unscrupulous, and Fascinating Franch Statesman*, (Rosalie Feltenstein, Çev.). Londra: J. Rolls Book.
- PAKALIN, M. Z. (1993). Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözcüğü, İstanbul: 1993, III.
- SHAW, S. J. (1965/1966). The Nizam-ı Cedid Arm under Sultan Selim III, 1789-1807, *Oriens*, 18/19, 168-184.
- SOYSAL, İ. (1999). *Fransız İhtilali ve Türk-Fransız Diplomasi Münasebetleri (1789-1802)*, Ankara: TTK.
- ŞAKUL, K. (2016). Osmanlıların İlk Maden Kömürcülüğü Girişimi: Yedikumlar Kömür Madeni Mukataası, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, XVIII/1, 39-52.
- ŞİRİN, İ. (2009). *Osmanlı İmgeleminde Avrupa*, Ankara: Lotus.
- TIĞLIOĞLU KAPICI, D. (2023). Misyonerler ve Tercümanlar: Aydınlanma Çağından Devrim Çağına Fransa'da Türkçe Öğrenmek ve Öğretmek, *MUTAD*, X/2, 657-692.
- UNAT, F. R. (2008). *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnâmeleri*, Ankara: TTK.

- VEİNSTEİN, G. (2002). İlk Osmanlı Sefiri 28 Mehmet Çelebi'nin Fransa Anıları 'Kafirlerin Cenneti', (M. A. Erginöz, Çev.). İstanbul: Ark Kitapları.
- YALÇINKAYA, M. A. (1997). Osmanlı Zihniyetindeki Değişimin Göstergesi Olarak Sefaretnâmelerin Kaynak Defteri, *OTAM*, 7, 319-338.
- YEŞİL, F. (2010). Nizâm-ı Cedîd Ordusunda Tâlim ve Terbiye (1790-1807), *Tarih Dergisi*, 52, 27/84.
- YEŞİL, F. (2011). *Aydınlanma Çağında Bir Osmanlı Kâtibi (1750-1799) Ebubekir Râtib Efendi*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- YEŞİL, F. (2016). *İhtilaller Çağında Osmanlı Ordusu, Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyoekonomik ve Sosyopolitik Değişim Üzerine Bir İnceleme (1793-1826)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- ZORLU, T. (2010). III. Selim Dönemi Osmanlı Teknolojisi. Nizâm-ı Kadîm'den Nizâm-ı Cedîd'e III. Selim ve Dönemi, (Seyfi Kenan, Ed.) içinde, (ss.213-251). İstanbul.

EK : Transkripsiyon

BOA, HAT, nr. 269/15702.

Manzûrum olmuştur, mülâhazalarımı te'yid eyliyor.

França'ya ber-vech-i sefâret-i âzîm ve el-yevm o tarafda kâim olan Hâlet Efendi ma'îyyetinde sır kâtibi olup Divân-ı Hümâyûn Kalemi küttabından Nazmî Efendi kulları me'zûnen bu def'a ric'at edüp Paris'de tashîh ettiği havâdis ü ahbâr ve hilâl-i tarîkde vâkıf olduğu âsârı kaleme alup ba'zı mevâd-ı sıdk-ı makrûn ve ba'zısı şükûk u maznûn ise dahi mütâla'asından ba'zı ahkâm istihrâc olunacağı mukarrer olmağla hâk-i kadem-i şâhânelerine arz u takdîm olundu. Ol bâbda emr ü fermân hazret-i men-lehü'l-emrindir.

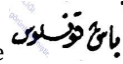
Ma'lûm-ı cihet-i melzûm-ı âlîleri buyurulduğu üzere bu çâkerleri Fransa Devleti tarafına büyük elçilik ünvanıyla me'mur ve ta'yîn kılınan sa'âdetlü Hâlet Efendi kulları ma'îyyetine sır kitâbeti hizmetiyle me'mur olup Âsitâne-i Aliyye'den hareket ve kat'-ı menâzil iderek Beç'den Fransa'nın re's-i hudûdu olan İstirazburk nâm mahalle bir sâ'at mesâfesi olan Nemçe hudûdunda bir karyeye varulup mihmândâr var mıdır deyü istihbâr ve bir gün arâm ve bir lostarya isticârı için bizden refik olan Ruffin'in¹³ Sırkâtibi Kieffer¹⁴ ileri gidüp bir sâ'atden sonra

¹³ 1742'de Selanik'te doğan Pierre-Jean Ruffin 1824'te İstanbul'da vefat etmiştir. Fransa'da eğitim almıştır. Türkçe ve Farsça bilgisinin yanı sıra Collège de France bu diller üzerine dersler vermiştir. Fransız elçiliğinde uzun süre dragomanlık hizmetinde bulunmuştur. Baron de Tott'un Kırım Hanlığındaki görevi sırasında ona eşlik etmiş ve ondan sonra da Kırım'da Fransız konsolosu olarak görev almıştır. Sahip olduğu dil yetenekleri dolayısıyla İstanbul'daki Fransa elçiliğinde uzun süre hizmet etmiş, 1798 ve 1814-1815 yıllarında maslahatgüzarlık görevini yürütmüştür. Bu konuda bkz. (Bacqué vd 1991, s.44-45 ve 51).

¹⁴ 4 Mayıs 1767'de Strazburg'da dünyaya gelen Jean-Daniel Kieffer, 1796'dan 1803'e kadar İstanbul'daki Fransa elçiliğinde tercüman (secrétaire interprète) olarak görev yapmıştır. İlk filoloji eğitimini doğduğu şehirde almıştır. Devrim sonrasında İstanbul'a gelmiş ve sonrasında hatayı boyunca devam edecek Pierre Ruffin ile yakın bir ilişki içine girmiştir. Napolyon'un Mısır'ı işgali sonrasında Yedi Kule Zindanları'na atılmıştır. Halet Efendi'ye eşlik ederek Fransa'ya dönen Kieffer, Fransa Dışişleri Bakanlığı, Fransa Millî Kütüphanesi, Collège de France gibi önemli kuruluşlarda doğu dilleri ve Türkçe hakkında çalışmış ve dersler vermiştir. Bkz. (Tığhoğlu Kapıcı, 2023; s. 673-674)

geldi lostaryayı istîcâr itmiş ve eyâlet zâbit ve şehir zâbiti ceneraller sizi istikbâl için Renyü nehrinin başında sizi beklerler lâkin mihmândarınız deyü haber getürüp mihmândâr husûsiçün tevakkuf olunmak lâzım gelse on beş güne muhtâc ve küllî masârif olacağı derkâr olduğundan hareket olunup nehr-i mezkûra vusûlde mersûm ceneraller istikbâl ile götürdükleri hintoya mûmâileyh Halet Efendi sùvâr olup şehir-i mezkûra gelür iken on pâre tob attırıldıkda lostaryaya gelinüp ol gice ârâm ve ertesi gün vusûlümüzü Paris'de olan Devlet-i Aliyye maslahatgüzârı[na] ifâde itmek üzere mersûma bir kağıd tahrîr ve ferdâsı hareket olunup yine şehir zâbiti olan ceneral neferâtıyla şehirden taşra teşyî' idüp yine on pare tob endâhtıyla tekmîl-i hidmet ve girü avdet eyledi. Biz dahi kat'-ı menâzil iderek altı günde Paris'e vâsıl olduk. Paris'e varmazdan bir gün evvel tercümânları Franlini ile bir ceneral bir arabaya sùvâr olmuşlar. Bir şehirde bulduk. İstikbâle geldiklerini ihbâr ve beraberce ol gice dahi lostaryada ârâm olunup ferdâsı Hamîs günü Paris'de maslahatgüzârın Fransalu tarafından oturduğu konağa nüzul ve tercümân tekmîl-i hidmet ile avdete izin istedikde mûmâileyh Halet Efendi "Taleyran¹⁵ cenâblarının hâtırlarını su'âl ideriz, yarın sırkâtibi ile tercümân-ı evvel vusûlümüzü ihbâr için tarafına irsâl olunur. Vakti taraflarından ta'yîn olunsun" dedikte tercümân-ı mersûm gidüp ahşam üzeri tekrar gelüp "öyle den sonra gelsünler" dediği bizim sâ'at yedide ol gice beytûtet ve ferdâsı sâ'at yedide tercümân-ı evvel ile elçi-i mûmâileyhin geldiğini resmen Taleyran'a haber vermek için bu çâkerleri Taleyran'ın olduğu konağa varup "şimdi Ministrö Taleyran'ın işleri vardır bir mikdâr tevkîf idin" dediklerinde yarım sâ'at mikdârı bir dîvânhânedeki tevkîfden sonra dîvânhâne derûnunda bir kapu açılıp Taleyran'ın olduğu yazı odasına varıldıkta kendüsü ayak üzerinde başıyla âşinâlıktan sonra niçün geldiğimizi tercümân vâsıtasıyla su'âl eyledikte "elçi efendinin Paris'e geldiğini resmen haber vermeğe geldik" dinildikte "elçi efendi bu gün benimle ve bazar günü baş konsolos¹⁶ cenâblarıyla görüşmez ise baş konsolos sevâhile gidecektir. Üç mâhâ kadar görüşmez" didikde bu çâkerleri dahi "elçi efendi gâyet yorgundur bu gün gelemez" didiğimde "hayır elbet gelmelidir! şimdi haberini isterüm!" didikde "pek güzel kendülerine bir kere ifâde ideyim" diyerek vedâ' olunup gelindikte mâdde-i mûmâileyh Hâlet Efendi'ye ifâde olundukta "hayır görüşmekte aceleye mûcib bir malahatım yoktur. Üç dört güne kadar ministrö cenâblarıyla ancak mülâkât olunabilür. Ne mâni' baş konsolos cenâblarıyla üç mâhdan sonra görüşürüz. Zîrâ yorgunluktan bî-tâbım" deyü tercümân-ı evvel ile mûmâileyh Halet Efendi haber irsâl eyledikte "tekrar ilet gelsün" deyü tercümâna i'ade ettirüp tercümânı ta'kîb iderek ikinci sırkâtibleri yine bu cevâbla geldikte ana dahi cevâb-ı evvel virilüp i'ade olundukta bizimle refâkat eden Ruffin'in sırkâtibi Kieffer gelüp İngiltere'den dönme Selîm Ağa¹⁷ ki mersûm kapudan pâşâ ba'zı edevât celbiyçün

¹⁵ Soylu bir Fransız ailesinden gelen Prince Charles-Maurice de Talleyrand-Périgord (1754–1838) erken yaşta Katolik kilisesinde eğitim hayatına başlamış olmasına rağmen daha sonrasında diplomatlık mesleğine giriş yapacak ve Napolyon'un önde gelen dışişleri bakanlarından olacaktı. Mısır'ın işgali ve Napolyon'un imparator olması için yapılan darbeye de aktif rol alacaktı. Bir süre sonra onunla da sorunlar yaşayarak bakanlıktan uzaklaştırılacaktı. Talleyrand özellikle Viya Kongresi ve Bourbon Restorasyonu döneminde çok aktif bir rol üstlenecekti. Bu konuda bkz. (Madelen, 1948; Errero, 1941).

¹⁶ Metinde baş konsolos olarak tanımlanan kişi Napolyon'dur. Osmanlı Türkçesi ile baş konsolos şeklinde yazılsa da kastedilen Napolyon'un konsüllük unvanıdır. Malum olduğu üzere Napolyon bu dönemde birinci konsül olarak görev yapmaktadır.

¹⁷ Aslen İngiliz olan Selim, ihtida ederek Müslüman olmuş ve Osmanlı hizmetine girmiştir. Mühendis olan Selim Ağa, özellikle İstanbul'da yaptığı balonla uçuş denemeleri ile tanınmıştır. III. Selim'in de bizzat katıldığı bu uçuşlar sonrasında padişahın taktirini kazanmıştır. Daha sonrasında beşinci halife olarak mühendishanede görevlendirilmiştir.

İngiltere'ye göndermiş olup ancak İngiltereli ile sefer vâki' olduğundan Paris'de kalmış. Mumaileyh Halet Efendi'nin yanında bulunduğundan "size hafice söyleyeceğim vardır" deyü mersûm-ı mûmâileyhi taşra çağırıp "elbette bugün Taleyran ile görüşmeğe muhtâcsız" didikte "hayır dostum resmden hâricdir. Bu gün görüşmem!" deyü cevâb-ı evvel i'âde olundukta mersûm "efendim sonra fenâ olur" didikte elçi-i mûmâileyh dahi "fenâ olup da ne olacak elçiliğimiz adem-i kabul ile girü i'âdemiz iktizâ idecek. Ben hâzırım. Şimdi pasaportem gelsün hareket iderüm" deyü kat'-ı kelâm eyledi. Ahşam üzeri tercümânları Frankini gelüp su'âl-i hâtırdan sonra "sizi bu gün gücendirmişler, baş konsolos cenâbları sizi bu derece ta'ciz eylediklerinden gâyet gücendi. Yanlışlık olmuş, afv idersiz" diyerek elçi-i mûmâileyh dahi "ne mâni' böyle şey ba'zan vâki' olur" diyerek meclise hitâm verilüp tercümân-ı mersûm gitdi. Ferdâsı yine gelüp "Taleyran cenâbları resmden evvel bir gece sizinle görüşmek ister. Ve lâkin vakti tarafınızdan ta'yîn olunsun" didikte elçi-i mûmâileyh "pek güzel yarın gece sâ'at ikide giderim" deyü cevâb verüp ertesi gece maslahatgüzâr Valhi¹⁸ ile Taleyran'a gidüp bir sâ'atden sonra konağa geldiler. Paris'e duhûlümüzün dokuzuncu Cum'a ahşamı Taleyran'dan mûmâileyh Halet Efendi'ye bir tezkire gelüp "Pazar günü baş konsolos cenâblarıyla görüşeceksiz" deyü yazmış. Mûmâileyh Halet Efendi dahi "hedâyâ ve nâme-i hümayûn teslîm olunmayacak mı? Eğer teslîm olunmayacak ise tekellüfe hâcet yoktur, teslîm olunacak ise meclis-i mükâlemeye muhtâcdır" deyü Taleyran'a bir tezkire yazup irsâl eyledikte ertesi gün zikri sebkâten iden Kieffer gelüp "bu meclis size mahsûsdur, eğer izin verirseniz sizden sonra Flemenk elçisi görüşecektir" deyü cevâb virüp gitti. Ertesi Pazar günü teşrîfâtçıları makâmında olan kimesne baş konsolos tarafından üç adet hinto ile da'vete gelüp hintoların birisi altı bârgîrli ve ikisi dörder bârgîrli olduğundan altı bârgîrli hintoyu mûmâileyh Halet Efendi Horasanî ve sof ferâce ile sağ tarafına ve da'vete gelen kimesne sol tarafına ve büyük tercümân hasta olduğundan maslahatgüzâr baş tercümân makâmında süvâr olup elçi-i mûmâileyhin verâsından dört bargîrli hintova bu çakerleri Groki¹⁹ ile nâme-i hümayûn ve mektûb-ı hazret-i sadâret-penâhi başım ile beraber tutarak elçi-i mûmâileyhin hazînedârı makâmında olan kimesne hedâyâ-yı hümayûn ile süvâr verâmızdan tercümân-ı sâni ile hekîm dört bârgîrli hintonun birisine süvâr olup bu tertîb ile baş konsolosun olduğu sarâyâ varılıp bir odada kahve içildikten sonra bizi da'vete gelen adam yine önümüze düşüp bu çakerleri nâme-i hümayûn elçi-i mûmâileyhin sağ tarafına ve maslahatgüzâr sol tarafına ve hekîm ve tercümân-ı sani verâdan bir nerdübân çıkılıp etrafta gûnâgûn soltaları cenerallerine geldiğimiz gibi ta'lîm iderek üç dört dîvânâne geçilüp bu tertîb üzere baş konsolosun olduğu odaya varılıp üç yüz kadar ceneral ayak üzerinde ve şapkaları koltuklarında ve baş konsolos ayak üzere ve şapkası koltuğu altında ve ikinci konsolos sağ ve üçüncü konsolos sol tarafında ve baş vekîl makâmında olan Taleyran orta yerde baş konsolosun hizâsına vardığımız gibi iki üç hatve sûret-i istikbâl ve âşilâlıktan sonra mûmâileyh Halet Efendi nutku kırâ'et ve nâme-i hümayûnu yed-i çâkerîden ahz ile Taleyran'a meyüllü tuttukda Bonaparte kendüsü alup üç dakika kadar elinde tutuktan sonra "Fransalunun Âsitâne'de dostları çokdur bâ-husûs şevketlü Sultân Selim hazretleri cümleden ziyâde dostudur. Elçi gönderdiklerinden mahzûz oldum. Siz dahi

Ayrıca bu dönemde kömür çıkartılmasına yönelik faaliyetlerde de bulunmuştur. Selim Ağa hakkında bkz. (Kaçar, 1994, s. 97-98; Şakul, 2016 s.40-4; Zorlu, 2010, s. 217-218).

18

19

inşa'allâhu te'âlâ Paris'de hoşnûd olursuz" kelâmını tercümânları Frankini tercümeden sonra mûmâileyh Halet Efendi mektûb-ı sadâret-penâhîyi yed-i çâkerîden ahz ile anı dahi i'tâ ve ba'dehu kendiye olan mücevher çelenk ve madamasına olan boğça ve itriyyât arz olundukda "azametlü Sultan Selim hazretlerinden her ne gelür ise makbûlümdür" diyerek hedâyâ-yı hümâyûnu haftanîsi makâmında olan kimesne ahz ve bize sağ tarafında yer gösterüp bir mikdâr ikâmetten sonra bize doğru bir âşinâlık ile tamâmiyet-i meclisi î mâ eyledi. Ve biz dahi tertîb-i sâbık üzere hintoları sுவâr ve başka dairede madamasına ayakta bir âşinâlık ile yine hintolara sுவâr ve konağımıza gelüp sâir ministrölere olan hedâyâ-yı hümâyûn konaklarına irsâl ve Bonaparte'ye olan atlar girüde olduğundan sonra teslîm olundu. Bu hâl ile konağımızda ikâmet olunup iki haftada ve bazan üç haftada bir kere bazar günleri parade ta'bîr ittikleri Bonaparte'nin dîvânına cemî' düvel elçileri da'vet olunup ve elçi-i mûmâileyh dahi da'vet olunur iken Bonaparte'nin imparatorluğu mâddesi zuhûrundan berü Devlet-i Aliyye'nin adem-i tastîğinden nâşî merâsim-i resmîye terk ile elçi-i mûmâileyhi resm yerlerine da'vet itmezler idi. Hattâ geçen Ramazân-ı Şerîfde Bonaparte imparatorluk tâcı giydikten sonra elçilere umûm-ı ziyâfeti idüp elçi-i mûmâileyhe dahi da'vet tezkiresi gönderdikten sonra iftâr vakti bir ofçiyal gelüp "size zahmet olmasun tezkirede yanlışlık olmuş me'mûren geldüm size haber veririm" deyüb gitti. Gerci yanlışlık olmak her ne kadar muhtemel ise dahi Devlet-i Aliyye'nin bu ana kadar imparatorluğu tasdîkini te'hîr eylemesinde kendülee âriz olan infî'âli bu sûretle izhâr itmeleri mülâhazadan gayrı ba'iddir. Ve Bonaparte'nin sinni tahmînen otuz beş otuz altı yaşında olup üzerinde olan elbisesinin mâliyeti yüz guruş itmez. Zîrâ elbisesi değil zevk-i dünyâdan bir şey ile mütelezziz olmayup hemân ancak zıkr ü fikri rûz u leyâl asker ve düşmana ne güne hîle ile galebe olunabilir deyü cenk hîlelerinden gayrı bir şey fikrî olmadığı etvârından ma'lûm ve her bir mâddeyi nizâma rabt ve ale'l-husûs nizâm-ı askeriyede ne derecelerde ikdâm ve askerî tâifesinden dahi zâyî-i harbiyeden gayrı bir şey fikirleri olmayup dâimâ t'alim ü ta'allüm ile meşgûl ve her ne vakit asker cem'ini murâd itse derakab suhûletle kalitelü asker cem'ine dahi muktedirdir. Ve bu asker mâddesi bir taraftan Fransalu'nun gün-be-gün tezâyüd-i kuvvet ve kesretlerine sebep olduğu ve Fransa askerinin böyle bir taraftan tezâyüd ve teksîrlerine sebep budur ki bir kimesnenin evlâdı yigirmi yaşına girdiği gibi her kimin evlâdı ve her kime müte'allik olur ise olsun askere yazup yedi sene devlete hizmet ettikten sonra eğer ister ise askerlikde kalup yoluyla onbaşı, yüzbaşı, binbaşı olur. Eğer istemez ise yedi seneden sonra askerlikten çıkup dilediği tarîke sülûk ider. Bir kimesnenin evlâdı yigirmi bir yaşına girdiği gibi devleti tarafından kendiye verilen kâğıdı asker tahrîrine me'mûr ministrölerine götürüp yigirmi bir yaşına girdiğini i'lâna mecbûrdur. Ve bu askere yazılacaklardan bir kimesne bu nizâmın aslâ hilâfına bir harf söylemeğe tarîk bulmamak şartıyla nizâma rabt etmişdir. Meselâ kendüye otuz bin nefer asker iktizâ edüp bir mahalle me'mûr itmeğe mecbûr oldukta yigirmi bir yaşında olan otuz bin neferden ziyâde olup elli bin nefere bâliğ olsa bilâ-mûcib lüzûmundan ziyâde ta'yînât virmekten ve askerî tâifesinin beyninde bir kıl u kâlden ihtirâz şu vechle nizâma rabt olunmuş ki kendüye lüzûmu olup bir mahalle me'mur olacak otuz bin neferden on beş bin neferini beş on gün zarfında ve on beş bin neferini iktizâ ider ise üç dört mâhdan sonra imdâd olarak irsâl edecek olsa elli bin neferden dilediğini yazup otuz bin nefer intihâb etse askeri beyninde bir kıl u kâl müstelzim olacağından üç dört gün zarfında irsâl olunacak on beş bin nefer için on beş bin siyâh kâğıd ve iktizâ eder ise imdad için üç dört mâhdan sonra irsâl olunacak on beş bin asker için siyâh ve beyaz ile mahlût kâğıd ve iktizâ için askere yazılmayacak yigirmi bin nefer için yigirmi bin beyaz kâğıd tertîb idüp cümlesi bir torba içüne vaz' olunduktan sonra asker tahrîrine me'mûr ministröleri askere yazılacaklarının her birine başka başka mektûblar tahrîriyle konağına celb ve kağıtlar

vaz' olunan tobrayı meydâna getirüb askere yazılacaklar her biri cümle muvâcehesinden nevbet ile tobranın içine ellerini vaz' ve birer kağıd ihrâc ve ihrâc eylediği kâğıd siyah kâğıdlardan olur ise üç dört gün zarfında me'mûr olduğu mahale irsâl olunur ve eğer iktidârı olur ise iki bin iki bin beşyüz gurusu vermeğe halâs olup ol akçe ile yerine tâlib olan kimesne askere yazılır. Ve eğer ihrâc eylediği kağıd beyâz ve siyâh ile mahlût kâğıdlardan olur ise tevkîf olunup sonradan iktizâ eder ise me'mûr olduğu mahale irsâl olunur. Ve eğer ihrâc eylediği kağıd beyâz kağıdlardan olur ise aslâ sefere me'mûr olmayup o beliyyeden tahlîs-i giribân ider. Ve bu askere yazılanlar hemân derhal sefere me'mûr olmayup mu'allem asâkirden sefere irsâl ile yeniden yazılan askeri akraba ve ta'allükât gâilesi hünufundan²⁰ nâşî Paris'den mesâfe bir kasabaya irsâl ile bir sene mikdârı gereği gibi sanâyi'-i harbiyeyi tahsîl ittikten sonra iktizâ ider ise bir tarafa me'mûr olup bu asker mâddesi Fransalunun tezâyüd-i kuvvetine bâ'is ve Bonaparte dahi bu askerî tائفesini kendü tarafına celb ve her ne kadar Paris içinde ve taşra memâlikinde düşmanları var ise dahi askeri kendü yaşında olduğundan kendünün aleyhine bir harf söylemeğe iktidârları olmayup bu kadar mehlekeden halâs ve ale'l-husûs cümlelerin ma'lûmu olduğu üzere General Pişkuru²¹ ve General Corç²² ile bi'l-ittifâk kendünün i'dâm ve izâlesine sa'y iden Fransalu bey-ninde meşhûr u mu'teber ve askeri beyinde hâtırı sayılır ve seferlerde ve bâ-husûs Nemçe seferinde bu kadar hizmet vücuda getürmeğe General Muru²³ gibi bir cenerali kendü aleyhine olarak general mesfûrâna yazdığı mektûb töhmetiyle olduğu mahalden soltat ta'yîniyle ahz ve Paris'de haps ve üç dört mâhdan sonra İspanya'ya nefy u tağrîb ve kusûrlarını i'dâm u izâle ile Fransa İmparatorluğu'nu ve ba'dehu İtalya Krallığı'nı tahsîl ile kimesneden havf etmediğinden bî-pervâ hareket ve İngiltere'ye geçmek için bizim büyük gemilerin sandalları gibi ve derûnlarına elli altmış nefer asker tahmîl olunur üç yüz mikdârı küçük kayıklar inşâsıyla Buluvine²⁴ limânına alâ-rivâyetihi iki yüz bin asker sevk ve bu kadar asker eğerçi mübâlağa ise dahi yüz bin nefere bâliğ olması ihtimalden baîd değildir. Ve bu askeri kayıklara irkâb ve İngiltere'ye geçeceğim da'vâsıyla iki seneden berü ta'yînât verir. Ve bu askerden mâ'adâ yüz alâ-rivâyetihi yüz elli bin mu'allem asker Paris'de mevcûd olup gerçi ol kadara bâliğ olmaz ve lâkin yetmiş seksen bin nefere bâliğ olması muhakkaktır. Ve Bonaparte İtalya'ya kral ve tâç giymek için cemî' ministrö ve ceneralleri ve alel-husûs Âsitâne'de elçisi olup Paris'e avdet eden ceneral Brune ma'iyyetine alup külliyyetlü asâkir ile İtalya'ya gidüp tâç giydikten sonra karındaşının birini tahrîr olunan asâkirden mâ'adâ alâ-rivâyetihi üç yüz bin asker ile vekâleten bırağup kendüsü Paris'e avdet ve

20 حوضه

21 پيشقرو

22 جوبج

²³ 1767'de dünyaya gelen Joachim Murat, ilk başta dini bir eğitime başlasa da daha sonrasında askeri eğitime geçecekti. Disiplinsizliği nedeni ile bir süre birliğinden atılsa da Fransız İhtilali önüne yeni fırsatlar çıkaracaktı. İhtilal ile birlikte hızlı bir şekilde yükselmeye başlayan Murat, Robespierre'in düşüşü sonrası Napolyon gibi bir süre hapsedilecekti. İkili daha sonrasında 1795'te Konvansiyon'a karşı verilen mücadele başta olmak üzere bir çok savaşa katılacaktı. Generalliğe kadar yükselecek olan Murat, aynı zamanda Napolyon'un kız kardeşi ile evlenecekti. Hem savaş alanındaki yeteneği hem de Napolyon ile olan akrabalığı onun Napoli Kralı olmasına zemin hazırlayacaktı. Bkz. (Connelly, 1965, s. 97-126).

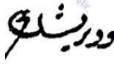
24 بلوینه

eğerçi bu kadar asker tevâtüre mebnî ise dahi yüz elli bine bâliğ olmak gerekdir. Ve Bonaparte bir tarafa gittiği vakitte beraber gitmek için yevmiye her birine otuzar pâra virür. Cümlesi bir boyara müntehab alâ-rivâyetihi altmış bin askeri olup lâkin her ne kadar mübâlağa ise dahi otuz kırk bin nefere bâliğ olması tahakkuktur. Ve bunlardan mâ'adâ kazâ ve kasabâtta ta'lîm olunan asker alâ-rivâyetihi yüz yüz elli bin nefere bâliğ olur deniyor gerçi bu kadar asâkire ta'yînât cihetiyle idâresi zâhiren emr-i müşkil zan olunur ise dahi askerî tâ'ifesinin ta'yînâtları yevmiye dörder para ve birer mikdâr lahm ile çorba olduğundan bu vechle idâreleri ehvendir. Ve ormanlarda asâkire yol açmak için sakallı ve elleri baltalı başka olarak asâkir beş altı bin nefere bâliğ olur ve bu asâkirin yüz ve bin başarılarının üç rütbeye mahsûsdur. Rütbe-i ulâya kumandan ve rütbe-i sâniyeye ofciyal ve rütbe-i sâliseye kapudan ta'bîr olunur. Ve bu asker başarıları müntehab ve mücerrebü'l-etvâr cümlelerin müsellemi düvel-i sâ'ireye mahsûs olmayan kimesneler olup ve ale'l-husûs cenerallerin mahâretleri muhârebelerde kurrâren ve mirrâren tecrübe olunmuş cenerallerden olduğu ve bu ofciyaller hemân def'aten ofciyal olmayup Paris şehrinde politika ve coğrafya ve hendese ve sâ'ir sanâyi'-i harbiyeyi tahsîl için birkaç aded mekteplerde devleti tarafından on dokuz yigirmi yaşında altı bin neferden mütecâviz kimesneler günde iki tadrîs ve tahsîl-i sanâyi'-i harbiye ile meşgûller olup tamâm gereği gibi tahsîl-i ulûm itdikten sonra bi't-tecrübe mahâretine göre yoluyla yüzbaşı, binbaşı olur ve rütbelerine göre kumandân yâhûd ofciyal yâhûd kapudan tesmiye olunur. Ve ekseri politika umûrunda istihdâm olunan kimesneler dahi bunlardan intihâb olunur. Fransalunun nizâmâtından biri dahi budur ki mesâfe-i ba'ide olan kazâ ve kasabâtın birinde alel-isti'câl bir tarafa asker ve mühimmât sevki murâd olunsa minüströ dölamerin/Ministre de la Marine ta'bîr ittikleri ya'ni tersâne umûruna karışan minüströdür konağının üstünde bir yüksek mahalde bir uzun mil kurulup üzerine beynlerinde cifir gibi bir şeyi işâret bir harf çıkarılıp iki sâ'at mahalde bu hizmete me'mûr olan kimesne dûrbîn ile dâimâ nazar ve ol harfin aynını bu siyâk üzere mil üzerine çıkarup bu hâl ile beş sâ'at zarfında beş altı günlük mahalle haber vâsıl olur. Ancak Bonaparte'nin bu gûne kuvveti derkâr ise dahi İtalya'ya kral olmasından kendüye nefî olmayup belki muzır olacağı ba'zıları indine meczûmdur. Zîrâ Bonaparte İtalya'ya kral olduğu havâdisi Rusyalu tarafına mün'akis olmazdan mukaddem umûm musâlahâsına karar vermek niyetiyle Rusyalu tarafından Fransa'ya büyükelçi nasb u ta'yîn ve elçi-i mersûm Fransaya varmazdan evvel Rusya imparatorundan Bonaparte'ye imparator elkâbı derc olunmayarak yalnız França sergerdesi diyerek elkâb derciyle irsâl ideceği elçisinin pasaportesini Bonaparte'den talep eyledikde derhâl elçi-i mersûmun pasaportesini irsâl itmiş olduğu ve bu Rusya elçisinin Fransa'ya geleceği havâdisi Paris'de tab' olunan tahrîr olunup ancak bu çâkerleri Paris'den hareket ve Nemçe hudûduna duhûlümüzde Bonaparte'nin İtalya'ya gidüp tâç giydiği havâdisi Rusyalu tarafına mün'akis oldukda bu mâdde Mısır vak'asından sonra kârar verilen umûm musâlahasında Bonaparte'nin Rusyalu'ya virdiği ahidnâmêde mûnderic olan mevâd-ı erba'a ki evvelkisi Fransalu İtalya'dan askerini kaldırmak ve ikincisi Sardalya kralını nasb itmek olduğundan Bonaparte'nin İtalya'ya kral olması işbu ahidnâmênin hilâfı olduğundan Fransa'ya irsâl eylediği elçisini verâsından haber irsâliyle girü i'âde ittirip elçi-i mersûm dahi girü avdet ve Berlin'e gelüp Prusya kralıyla hafice birkaç def'a mülâkâtdan sonra Beç'e gelüp ol tarafta dahi birkaç günde ikâmet ve ba'dehu yine Berlin'e gidüp ol taraftan Petreboga gitdiği havâdisi Beç'de ve sâ'ir Nemçe memâlikinde şâyi' olduğu ve Nemçelü dahi Fransalu ile muhârib olup İtalya'ya asker sevk ideceği havâdisi istimâ'-ı çâkeri olduğundan başka Nemçe elektorluklarından Münich nâm elektorluğa duhûlümüzde Fransa'da tab' olunan gazetelerden menkûlen elektorluk-ı mezkûr gazetelerinde İtalya'yı kemâ fi'l-evvel cumhûr ve sardalya kralını nasb ve Sicilya'yı Nemçe'ye ve Kırım'ı Devlet-i Aliyye'ye virmek şartıyla Devlet-

i Aliyye ve Nemçe ve Rusyalu ittifâk eyledikleri tahrîr olunup ancak gazete havâdisi kahvehâne havâdisi gibi vücûd virecek mevâddan olmadığından başka Nemçelü ile Fransalu beyninde merbût olan dostluk ve safvete nazâran beynerinde burûdete sebep olacak bir mâdde tahkik olunamadığından Nemçelü'nün Fransalu aleyhine asker sevk etmesi ihtimâlından ba'îd ve belki muhâl olduğundan bir dürlü i'timâd olunamayup lâkin Beç'e on beş büste?²⁵ mesâfesi olan bir kasabaya vürûdumuzda kasaba-yı mezbûreye Fransalu aleyhine olarak Nemçelünün kırk bin nefer beylik askeri gelüp ikâmet idecekleri istimâ' olunup fil-hakîka altı gün ol taraftan hareket olundukta kasaba-yı mezbûreye gelecek Nemçe askerinin üç dört bin neferine esnâ-yı râhda râst gelüp re'e'l-ayn müşâhede olunduğu ve Beç'e vürûdumuzda bir taraftan İtalya'ya Nemçelü külliyyetlü cebêhâne ve sâ'ir mühimmât irsâl itmekde olduğu ve Nemçelünün Fransalu ile muhârebeye mecbûriyeti Nemçelünün Sicilya'ya külliyyetlü deyni dahi olup Sicilya dahi şimdi Fransalunun yerine geçtiğinden Bonaparte Sicilya şimdi benimdir ya deynini edâ eyle yâhûd Venedik'i emâneten bana vir deyü Nemçelü'ye ibrâm idüp Nemçelü dahi herçibâd-abâd vâdîlerine sülûk ile bî'z-zarûr muhârebeye mecbûr olup Rusyalu'ya temellük eyledikte Rusyalu dahi Rusya begzâdegânından birini Beç'e irsâl ve Nemçe imparatoru Kanpanyada olduğundan soldan gideceğim deyü tebdîl-i havâ bahânêsiyle begzâde-i mersûme dahi Kanpanyaya gidüp her gün ale's-sabâh Nemçe imparatoru ile mülâkât ve iki mâh mikdârı kimesne vâkif olmaksızın hafice ittifâka karâr ve Rusyalu'nun yüz bin alâ-rivâyetihî yüz elli bin askeri Lehe vürûd ve Beç'den hafice iki nefer konakçı irsâl olunmuş olduğu ve bundan mâ'adâ Nemçe hudûdına kırk elli bin Rusya askeri gelüb Nemçe içinden İtalya'ya gidecekleri havâdisi şâyî' olduğu ve Nemçelü bu maddede var kuvvetini bâzûya getirerek muhârebeye karâr ve berülerde hudûd-ı İslamiyeye semti olan Sibin?²⁶ ve Rumşevâr?²⁷ ve Budin ve Peşte'de olan cemî'-i askerini İtalya'ya irsâl eylediğinden mâ'adâ Macar askerinden dahi elli bin alâ-rivâyetihî yüz bin süvâri askeri olduğu ve bu asâkirin yigirmi otuz bin nefer kadar gerek Macar ve gerek Nemçe asâkirini ve külliyyetlü mühimmât ve tob ve humbaralarına Beç'den hareketimizden sonra esnâ-yı râhda rast gelüp re'ye'l-ayn müşâhede olunduğu ve bu sûretde tevâtürlerine göre İtalya'da üç yüz ala-rivâyetihî üç yüz elli bin Nemçe asâkiri hâzır olacağı ve Fransalu Nemçelü'nün bu hareketinden haberdâr oldukdan Beç'de olan elçisine Bonaparte Nemçelü'nün bu hareketi nedir yohsa bir def'a Ceneral Muru ve bir def'a ben Beç'e varıncaya kadar cemî' memâlikini zabt itdikden sonra yine kendüye verdiğimizizi unuttu mı? Eğer Nemçelü'nün bu tedârikâtından başka bir merâmı var ise ben olurum ammâ tevekkili olmam deyü tahrîr eyledikde elçi-i mersûm dahi resmen Nemçe devletinin bu tedârikâtın sebebinden su'âl eyledikde sizden öğrendik zîrâ sizin İtalya'da bu kadar askeriniz var biz de asker irsâline mecbûr olduk deyü Nemçelü Fransa elçisine bu vechle cevâb virüp ancak Nemçelü akçe ve mihimmât cihetiyle muzdarib olduğundan vakit kazanmak için umûm-ı musâlahasına karâr virmek hîlesine teşebbüs ile Fransa'ya büyük elçi göndermeğe tâlebdar deyü Beç'de söylenür idi. Fransalu dahi şimdi var kuvvetini İtalya'ya verüp Bonaparte İtalya'da tâç giyüp Paris'e avdeti esnâsında karındaşının ma'iyetine bıraktığı bâlâda tahrîr olunduğu

25
26
27

üzere alâ-rivâyetihî üç yüz bin neferden mâ'adâ bu çâkerlerinin Paris'den hareketimden iki mukaddem Bonaparte Paris'de olan alâ-rivâyetihî yüz elli bin askerini dahi İtalya'ya sevk ve kendüsü İtalya'dan avdeti vakti olmağla Paris'e iki üç sâ'at mesâfe bir karyeye gelüp Paris'den hareketimizden iki gün sonra Paris'e vürûd ile Buluvine limânında İngilterelü aleyhine i'mâl eylediği alâ-rivâyetihî iki yüz bin askerini görmek için kendüsü bi'n-nefs Buluvine limânına gidüp anları dahi İtalya'ya sevk ideceği Paris'de söyleniyor idi. Bu sûrette Fransalu'nun İtalya'da altı yüz elli bin asâkiri hâzır olacağı ve eğerçi bu kadar asâkirin bir mahalle cem' ve idâresi emri müşkil ve mücerred halkın tevâtürüne mebnî ise dahi bâlâda tahrîr olup çâkerlerinin tahkîkine göre üç yüz otuz bin nefere ancak bâliğ olacağı ve Fransalu Nemçelü'nün bu kadar memâlikini zabt ve eğer Fransalu murâd itse Beç'i dahi zabt itmesi kuvvet-i karîbeye gelmişiken mücerred Nemçelü'nün hâl ü şânını siyâneten memâlikine girü i'âde ile musâlaha eylemesi cümlenin müsellemi iken bunları Nemçelü nesyen ve mensiyen mahv ile Fransalu'nun şimdiki kuvvetine ve Bonaparte Nemçelü benim elimde der iken Nemçelü'nün Fransalu aleyhine böyle asker sevkinden Bonaparte'ye ârız olan infi'âle nazaran Nemçelü'ye ma'azâllahu te'âlâ galebe eylediği sûrette Nemçe nâmı rûy-ı arzdan külliye ref olunmak derecesinde nice nice hîle ve habâsete ictirâ ideceği cümlenin ma'lûmu böyle bir varta-i azîmeye hemân Rusyalu'ya kalb-i kuvvet ile Nemçelü nice ilkâ edebilür. Ancak Fransa asâkirinin fi'l-asl askeri yazıldığı gibi gözü baş konsoloslukda olup bu ümid ile muhârebelerde cân u gönülden çalışıyorlar idi. Bonaparte imparator olduktan sonra askerî tâifesinden bu emîr kalktığından başka dâimâ muhârebe ile meşgûl olduklarından tâ'ife-i merkûmeye fütûr ârız ve bu hîle Nemçelü muttali' olduğundan bu mâddeye teşebbüs eylediği söylenür. Pek beyhûdê söz değildir. Bu İngiltere sefiri Paris ilinden (...) ²⁸ kılletine bâdî olduğundan tüccârân kâr u kisblerine halel târî ve İngiltereli'nün mütehavvit? ²⁹ tebe'anlarına nazaran musâlaha vaktinden berü sekiz binden mütecâviz tüccâr ve bezgâdegân Paris'de bulunduğundan musâlaha sûreti gerek Fransa tüccârına ve gerek ahâliye enfa' olduğundan başka üç seneden berü bu İngiltere seferinden asâkire fütûr geldiği Paris'de söylenir idi bu hîle Bonaparte muttali' olduğundan her ne kadar İngilterelü ile musâlaha adîmü'l-imekân ise dahi askerini tahrîs için İngiltere kralına bir müdtedden berü Fransa devleti ile İngiltere devleti beyninde muhâseme derar ve bu cihetle iki taraftan bilâ-mûcib bu kadar kân dökülüp İngiltere devleti bir azîmü's-şân devlet ve bu kadar memâlikin hükümdârı iken böyle bilâ-asl iki taraftan kân dökülmeğe niçün tecvîz ider. Gerçi Fransalu muhârebeden havf etmeyüp kuvveti cemle indinde müsellemdir. Ancak böyle bilâ-mûcib iki taraftan bî-nihâye asker telef olduğuna Fransalu'nun rızâsı olmadığından bu muhâsemenin def'îyle musâlaha karâr verilmesi Fransalu'nun ve benim matlûbumdur diyerek ve sâ'ir elfâz-ı dilfirîb derciyle bu siyâkatda bir mektûb tahrîr ve İngiltere'ye irsâl ve işbu mektûbun aynını ve İngiltere ministrösünün Fransa ministrösü Taleyran'a yazdığı cevâbı cevâb-ı müstahsene tebdîl ile kâğıdlar bâsılup Paris'de esvâk ve bâzârda fûrûht olundu. Ancak asıl İngiltereli'nün cevâbı İngiltere kralına mektûb-ı mezkûr vâsıl olduğu gibi ministrösüne virüp ministrösü dahi Taleyran Bonaparte bir bâgî âdamdır bizim ana imparator tesmiyemiz muhâldir ve bu muhâsemenin izâlesi adîmü'l-imekândır ve muhârebemiz kemâ fi'l-evvel bâkîdir kralım bu mâddeye karışmaz bu cevâbı size ben veririm diyerek cevâb

28

29

yazdığı Paris'den söylenir idi. Kaldı ki Bonaparte'nin fi'l-asl ve husûslarıyla şimdilerde cümleden havf u haşyeti izâle ve herçibâd-âbâd vadîlerine sülûk ile edeceği işi kimesneye su'âl itmek sizin bî-pervâ cümleye gâlibâne ve meşhûrâne cevâb virerek teferrüd itmesi bayağı cihângirlik da'vâsını müstelzim ve fi'l-hakîka askerî tâ'ifesi evvelki gibi maslahatı gönül birliğiyle tutup cân u gönülden çalışurlar ise mukâbele emr-i müşgil olup Nemçelü'ye galebe ideceği cümle indinde müselleme kazâyâ-yı mübreheneden olduğundan başka sonra nice nice fesâdâta şüru' ile her bir müttefik mahâline sû-i kasd niyetinde olduğu etvâr ve harekâtından müstedlel ve şimdi Bonaparte'nin Devlet-i Aliye'ye ziyâde dostluk ve safvet izhârıyla ba'zı mevâdda Devlet-i Aliyye'yi îkâz iderek Devlet-i Aliyye ile Rusya ve İngilterelü beyninde bir bürûdet bırakmak büyük politikasından olduğu aşikâr ve hakîkattede zâhirine nazaran Devlet-i Aliyye'nin Fransalu'dan gayrı büyük dostu olmayup ancak gün be-gün televvün-i tab'larına nazaran kendülere bir dürlü i'timâd câ'iz değil ise dahi Fransalu'nun şimdiki kuvvetlerine nazaran Devlet-i Aliyye her bir mâddede bî-terafılığı elinden bırakmayarak uslûb-ı hakîmâne ile kullanup Rusyalu dahi gereği gibi celb olunmak lâzime-i vakt ü hâlden idiğü ve bâlâda zikri sebkât iden Ceneral Muru olan İspanya'dan bir takrîb İngiltere'ye firâr ile İngilterelü'den Fransalu aleyhine hizmet taleb eyledikde İngilterelü dahi dilediği seffîne sergerde nasbında kendüyi muhbir eyledikde ceneral-i mesfûrun mahâreti ancak berrde izhâr iderüm yâhûd bahrde mahâretim yokdur didikde yanına adam ta'yîniyle mültefeten ceneral-i mesfûr Rusya devleti tarafına gönderilmiş olduğu havâdisi Nemçe memâlikinden Rumşevâr³⁰ nâm kal'ada istima'-i çâkerî olup bu havâdis vâkı'a mutâbık olduğu sûretde ceneral-i mesfûr bâlâda tahrîr olunduğu üzere askeri beyninde Bonaparte gibi hâtırı sayılır cenerallerden olduğundan ceneral-i mesfûrun Rusya ordusunda bulunması Fransalu'nun kesr-i kuvvetine bâdî olacak mevâddan olduğu ma'lûm-ı âlîleri buyuruldukta emr ü fermân men-lehü'l-emrindir.

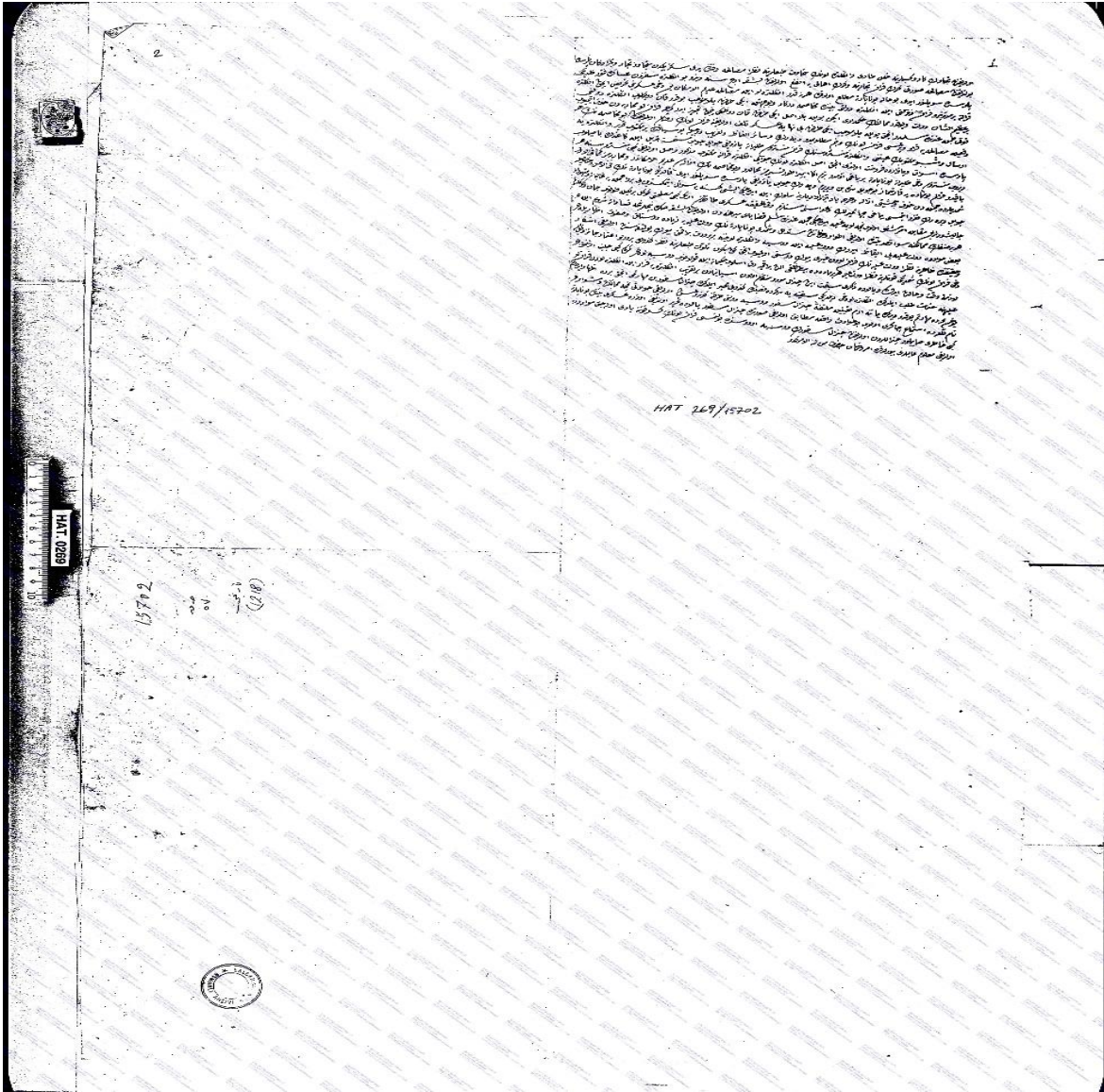
Bir Sır Kâtibinin Avrupa Gözlemleri: Ahmed Nazmî Efendi'nin Kaleminden Fransa...

Fransa'nın Avrupa'daki durumu ve kâtibinin gözlemleri hakkında detaylı bir rapor. Metin, Fransa'nın siyasi, sosyal ve kültürel durumunu ele alıyor. Başlıca konular şunlardır:

- Siyasi Durum:** Fransa'nın içişleri, hükümet yapısı ve uluslararası ilişkileri.
- Sosyal Durum:** Nüfus, eğitim, sağlık ve sosyal hizmetler.
- Kültürel Durum:** Sanat, bilim ve felsefe alanındaki gelişmeler.
- Ekonomik Durum:** Ticaret, endüstri ve finans.

Metin, kâtibinin kişisel gözlemleriyle ve yaşadığı deneyimlerle zenginleştirilmiştir. Ayrıca, Fransa'nın diğer Avrupa ülkeleriyle ilişkileri de ele alınmıştır.

1247 269 / 14702

HAT 269/15702

15702
HAT 0280

EXTENDED ABSTRACT

After Napoleon's invasion of Egypt, a new war had started between the Ottoman Empire and France. After the Ottoman-British-Russian alliance against France, the French army had to evacuate Egypt. However, the alliance against Napoleon would cause new problems. Due to the oppressive policies of Russia and England, The Sublime Porte wanted to re-establish amicable relations with France. Therefore, Halet Efendi was sent to Paris as ambassador in 1803. Ahmed Nazmî Efendi, who served as *sır kâtibi*/secret clerk during Halet Efendi's ambassadorship (1803-1806), wrote a *takrir*/statement upon his return to the country. Nazmî Efendi, who took an active role in Halet Efendi's entourage during his ambassadorship, had the opportunity to observe both France and Europe. For this reason, he gave information about the important events that took place during the embassy.

Nazmî Efendi, who was at Halet Efendi's side, acted in line with the ambassador's instructions both for the solution of the problems and the full fulfilment of the embassy mission. Therefore, he took an active role in the embassy service. Nazmî Efendi took significant role in the negotiations with the French authorities together with the interpreter. These duties assigned to Nazmî Efendi also led him to have detailed information about the events. Nazmî Efendi, in special emphasised on the French military system in his statement. He gave information about the prominent elements of the French military system, firstly the personality of Napoleon, who was the commander-in-chief and later the emperor. In this context, he first shares his thoughts about the commander-in-chief. He states that Napoleon was approximately thirty-five or thirty-six years old, yet he stayed away from worldly pleasures, did not care about appearance, and his only goal was to defeat his enemies. For this reason, he emphasises that he worked day and night for this purpose, that he endeavoured to put every item in order, and the importance he attached to military matters in this direction. In other words, these narratives are the reasons behind Napoleon's military successes. By emphasising that Napoleon was always busy with training, another reason behind these successes is revealed.

After this narration that Napoleon's personality and individual endeavours were behind France's military successes, Nazmî Efendi goes on to explain the issues related to recruitment. This matter was one of the most important issues emphasised by the secret clerk. Since he considered the conscription of soldiers as one of the reasons for Napoleon's military successes, he dealt with this issue detaily. He stated how the lot system was applied in military recruitment and that there was no discrimination in the lot. In addition, he makes explanations on subjects such as that conscripts could leave the military service voluntarily after completing their compulsory duty period, and those who did not leave could hold various ranks. He describes the processes such as the fact that every French young man who turned twenty-one had to announce this and participate in the lots, that those who were selected in the lots underwent a necessary military training, and that after this training they were sent to the places where they were needed. With this narrative, Nazmî Efendi undoubtedly wants to show the reasons for Napoleon's success in recruiting soldiers. After these statements about the military organisation, Nazmî Efendi focuses on the officer class that runs this system. He states that these people were educated at a young age and took courses in politics, geography and mathematics in Paris. He states that after this military training, they were given ranks according to their abilities and even the people who were engaged in politics came out of these people. With these explanations, he

shows that the people who shaped the French military and politics had a certain equipment and a good education. In line with this information, Nazmî Efendi undoubtedly wanted to show how a victorious army system functioned and perhaps how it should be. Moreover, this information is great importance as it was written at a time when a regular and trained army was being established in Istanbul. In short, Nazmî Efendi provides information on some of the prominent elements of the French army, from the recruitment system to training, from military education to the number of soldiers.

In addition to all this information, another subject that Nazmî Efendi emphasises is the political situation in Europe. In particular, he provides information on the political situation and positions of the great powers. He emphasises the coalition formed against Napoleon and especially the political attitudes of Russia and England. Considering that the Ottoman Empire was on the eve of a war with Russia, the statements of Nazmî Efendi, mentioned above is valuable for the Porte.

TASARIDAN HAREKÂTA: İNGİLTERE'NİN 1906 TARİHLİ GELİBOLU'YU İŞGAL TASARISI İLE 1915'TEKİ AMFİBİ HAREKÂTI ARASINDAKİ MÜNASEBETE DAİR

Ferdi ERTEKİN*

ÖZ

İngiltere, 1877'de Dışişleri Bakanlığı, 1889-1914 arasında İstanbul'daki askeri ataşeleri, 1906'da Deniz İstihbarat Dairesi, Genelkurmay Başkanlığı ve Savaş Bakanlığı aracılığıyla Rumeli, İstanbul, Çanakkale/Gelibolu yarımadası hakkında ayrıntılı raporlar oluşturmuştur. Dış istihbarat kurumları tarafından farklı tarihlerde hazırlanan bu raporlar özellikle de 1906'da Britanya'nın tek bir tasarıya odaklanması sonucu doğurmuştur. Bu tasarı da Gelibolu'nun işgali ve Türklerin İstanbul'dan çıkarılmasıdır. 1906'da İngiliz Genelkurmayı ve Savaş Bakanlığı tarafından hazırlanan "War with Turkey" başlıklı rapor İngiltere'nin 1915'te Gelibolu'ya düzenlediği amfibi harekât öncesi hazırladığı en detaylı işgal planlarından biri olması itibarıyla Türk tarihi açısından son derece önemlidir. 1906, Türk-İngiliz ilişkileri açısından 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi'nden sonraki en önemli dönüm noktasıdır. İngiliz Genelkurmay Başkanlığı ile Savaş Bakanlığı tarafından hazırlanan ve iki bölümden oluşan bahsi geçen raporun birinci bölümünde II. Abdülhamid devrinde Rumeli, Gelibolu ve Çanakkale'nin tarihi coğrafyası, demografik yapısı ve Mart 1906'da Türk ordusunun kuvvet miktarına dair önemli bilgi ve istatistikler bulunmaktadır. İkinci bölüm, Çanakkale Boğazı'nı ele geçirmek amacıyla Gelibolu yarımadasının İngiliz deniz ve kara kuvvetlerinin amfibi harekâtı ile nasıl işgal edileceğine dair yirmi yedi maddeden oluşan son derece ayrıntılı bir rehber niteliğindedir. Bu makalede, 1906 tarihli rapor Türkçeye kazandırıldıktan sonra 1906'daki tasarı ile 1915'teki harekât arasındaki benzerlik ve değişikliklere temas edilecektir. İngilizlerin 1915'teki Gelibolu çıkarmasının I. Dünya Harbi esnasında aniden alınmış bir karar olmayıp kökleri 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi'ne uzanan ve 1906'da olgunlaşarak uygulamanın eşğine kadar gelen nihayet 1915'te hayata geçirilen köklü bir planın parçası olduğu ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Çanakkale, Gelibolu, İngiliz İstihbaratı, Türk Ordusu, 1906 Raporu.

FROM PLANNING TO ACTING: ON THE RELATIONSHIP BETWEEN THE 1906 BRITISH REPORT ON THE OCCUPATION OF GELIBOLU AND THE 1915 AMPHIBIOUS OPERATION

ABSTRACT

Britain, through the Foreign Office in 1877, its military attachés in Istanbul between 1889 and 1910, the Naval Intelligence Department in 1906, the General Staff and the War Office, produced detailed reports on Rumelia, Istanbul and the Dardanelles/Gallipoli peninsula. The result of these reports, produced at different times by foreign intelligence services, was the concentration of British efforts on a single proposal, particularly in 1906. This is the occupation of Gallipoli and the expulsion of Turks from Istanbul. The report entitled 'War with Turkey', prepared by the British General Staff and the War Office in 1906, is extremely important in Turkish history as it is one of the most detailed invasion plans prepared by the British before the Gallipoli amphibious operation in 1915. 1906 was the most important turning point in Turkish-British relations after the Russo-Turkish War of 1877-78. The first part of the report, which was prepared by the British General Staff and the War Office, contains important information and

Araştırma Makalesi

Makale Gönderim Tarihi: 14.12.2023; Yayına Kabul Tarihi: 23.03.2024

* Dr. Arş. Gör., Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, eposta: ferdiertekin@gmail.com, ORCID: 0000-0003-3142-9996.

statistics on the historical geography and demographic structure of Rumelia, Gallipoli and Dardanelles during the reign of Abdülhamid II, and the strength of the Turkish army in March 1906. The second part is a highly detailed guide to the occupation of the Gallipoli Peninsula by British naval and land forces in an amphibious operation, consisting of twenty-seven items. After translating the 1906 report into Turkish, this article discusses the similarities and differences between the 1906 plan and the 1915 operation. It seeks to show that the British landing at Gallipoli in 1915 was not a sudden decision taken during the First World War, but part of a deep-rooted plan that had its roots in the Ottoman-Russian War of 1877-78, matured to the point of implementation in 1906, and was finally realised in 1915.

Keywords: Dardanelles, Gallipoli Peninsula, British Intelligence, Turkish Army, 1906 Report.

Giriş

İstanbul ve Çanakkale boğazları, Karadeniz ile Ege/Akdeniz'i birbirini bağlayan son derece kritik konumda olmaları itibariyle tarih boyunca stratejik öneme sahip olmuştur. Batı'dan gelebilecek denizci bir devletin saldırısına karşı İstanbul'u muhafaza edebilmek, Çanakkale Boğazı ve Gelibolu'nun müdafaası ile mümkün olabilmıştır. Türk boğazlarının durumu tarih boyunca sadece Osmanlı'nın değil, Rusya başta olmak üzere, Almanya, Fransa, Avusturya-Macaristan ve İngiltere gibi Avrupalı büyük güçlerin de yakından takip ettiği bir mesele olagelmıştır. Ege, Doğu Akdeniz ve Karadeniz'deki uluslararası ticaret, özellikle İstanbul'un fethinden Boğazlar'ın kontrolünü elinde tutan Osmanlı İmparatorluğu hazinesine büyük katkılar sağlamıştır. İki denizi birbirine bağlayan boğazlar bu sebepten doğal olarak uluslararası ticaret, diplomasi, politika ve elbette istihbaratın temel merkezlerinden biri haline gelmiştir.

İngiltere ile Osmanlı arasındaki ticari ve diplomatik ilişkiler 16. yüzyıla kadar uzanmaktadır. İngiliz Kraliçesi I. Elizabeth (1533-1603) ile Sultan III. Murad (1574-1595) devrinde, William Harborne (1542-1617) Doğu Akdeniz'deki uluslararası ticaret ağına dâhil olmak amacıyla 1580'da aracılığıyla sultandan ahidname (kapitülasyon) almayı başarmış, bu ticari yakınlaşma Harborne'un Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ilk İngiliz elçisi olarak tayini (1582) ile iki devlet arasındaki diplomatik ilişkilerin zemini teşkil etmişti. Akdes Nimet Kurat, bu ilk elçinin tayininde ambassador (büyükelçi) tâbirinin yerine 'ajan/temsilci' tâbirinin kullanıldığını belirtmektedir ki bu son derece önemli bir tespittir (Kurat, 1953, s. 31, 46). Zira I. Elizabeth devri aynı zamanda İngiliz gizli servisinin temellerinin atıldığı zaman dilimidir (Ertekin, 2022, s. 135). Bu sebepten ticari ve diplomatik ilişkiler ile istihbaratı birbirinden ayırmak mümkün değildir.

Osmanlı-İngiliz ilişkileri 18. yüzyılın sonundan itibaren uluslararası konjonktüre bağlı olarak çalkantılı bir seyir takip ettiyse de İngiliz hükûmetleri, 18. yüzyılda Osmanlı'nın yıkılması yahut parçalanmasını içeren ittifaklara girmekten çoğunlukla imtina etmiştir (Dönmez, 2014, s. 30-32). İngiltere, Türk boğazlarının müdafaasıyla ilgili muhtemel senaryoları 1768-74 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Rus donanmasının Osmanlı donanması karşısında Akdeniz'deki üstünlüğünü ortaya koymasından ve 1774'teki Küçük Kaynarca Antlaşması'yla Rus gemilerinin, Karadeniz dâhil tüm Osmanlı sularında serbestçe dolaşma hakkına kavuşmasından itibaren tartışmaya başlamıştır (Yıldız, 2019a, s. 40; Dönmez, 2014, s. 30-32). 1799'da Napoléon'un Mısır'a saldırması üzerine İstanbul'a gelen İngiliz askeri misyon heyeti Çanakkale Boğaz'ını çevreleyen istihkam ve tabya gibi savunma hatlarını tetkik etmek için bölgeye gönderilmiş, yapılan incelemeler sonucunda boğaz müdafaasının yetersiz olduğu sonucuna varılmıştır (Kıbil, 2020, s. 267-268).

18. yüzyıl sonunda boğazlar hakkında toplanan bölük pörçük istihbarat 19. yüzyılda Avrupa'da merkezi istihbarat dairelerinin oluşturulması ile sistematik bir boyuta kavuştu. Britanya, ülke dışından ekonomik, siyasi, askerî istihbarat toplama hizmetini büyük oranda Dışişleri Bakanlığı'na bağlı sivil ve askerî konsoloslar, elçiler ve elçiliklerde istihdam edilen askerî ataşelerden müteşekkil diplomatik teşkilatına borçluymdu (Ertekin, 2022, s. 99)¹.

19. yüzyıldaki İngiliz hâkimiyetinin en önemli enstrümanlarından biri olmasının yanında ülkenin küresel çapta stratejik istihbarat kaynaklarından biri olan Kraliyet Donanması, Osmanlı İmparatorluğu'nu Fransızlara karşı kurulması planlanan bir koalisyona ikna etmek amacıyla ticari amaçlar dışında tarihte ilk kez 1807'da, Çanakkale Boğazı'na geldi. İngiliz filosu, her ne kadar 19 Şubat 1807'da Çanakkale tabyalarından ateşe tutulduysa da Çanakkale Boğazı'ndan geçti ve 20 Şubat'ta İstanbul yakınlarına demirledi. Mısır işgali hariç tutulduğunda saltanatı boyunca Fransa ile diplomatik ve askerî ilişkileri iyi tutmaya gayret eden Sultan III. Selim (1789–1807), Mayıs 1807'de patlak veren Kabakçı Mustafa isyanı sonrası tahtan indirilip yerine IV. Mustafa (1807–1808) geçirilince, Osmanlı-Fransız yakınlaşması sona erdi. Payitaht'taki Rus ve İngiliz diplomatların da etkisiyle IV. Mustafa devrinde Osmanlı-Fransız ilişkileri bozuldu. İstanbul'daki taht değişimi üzerine Napoléon Bonaparte (1804-1814, 1815), Bâbüâli'yi terk etti ve daha etkili bir ittifak planı yaparak Tilsit'te Rus Çarı I. Aleksandr (1801-1825) ile 9 Temmuz 1807'de Tilsit Antlaşması imzaladı. Bu antlaşma sonrası Osmanlı topraklarının Fransa ve Rusya arasında paylaşılacağı istihbaratını alan İngiltere, kıtanın doğu sınırını müttefiklere kaptırmamak adına Osmanlı İmparatorluğu ile 5 Ocak 1809'da Kal'a-i Sultaniye Antlaşması'nı imzaladı (Yeşil, 2010, s. 392-409; Beydilli, 2001, s. 8; Eğrioğlu Ertekin, 2023, s. 330-331, 350-353). Kal'a-i Sultaniye Antlaşması'nın 11. maddesiyle İstanbul ve Çanakkale boğazları barış zamanı tüm yabancı savaş gemilerine kapatıldı (Gürgen, 2009, s. 311). Fakat 1768-1774 Osmanlı-Rus savaşları sonrası Karadeniz'in kuzeyindeki Kırım, Osmanlı Devleti'nden ayrılarak özerk bir statü kazandı. Rusya 1782'de Kırım'da çıkan bir isyanı bahane ederek olaya müdahale etti ve 1793'te Kırım'ı ilhak etti. Osmanlı Devleti Karadeniz'in kuzeyindeki bu stratejik bölgeyi geri almak amacıyla Avusturya ve Rusya'ya karşı 1787-1792 savaşlarına girdi. Ancak Fransa, Prusya ve İngiltere'nin arabuluculuğu ile sona eren savaşlar sonunda imzalanan Zıştovi (1791) ve Yaş (1792) antlaşmalarıyla Osmanlı, Karadeniz'in kuzeyindeki Kırım'ın yanı sıra Kili, Akkerman, Hotin, Bender ve İsmail gibi önemli muhkem stratejik mevkiileri kaybetti. Bu savaşlarla Rusya Karadeniz'in kuzeyindeki askerî ve politik hâkimiyetini tahkim etmiş oldu (Fedakâr, 2015, s. 132).

1798 ve 1806 yılları arasında, Osmanlı ve Rusya ile Fransa'ya karşı yapılan ittifaklar hariç tutulduğunda İngiliz Doğu Akdeniz stratejisinin temel amacı Boğazları Rus gemilerine kapalı tutmak üzerine kuruluydu (Yıldız, 2019a, s. 43). İngilizlerin Kırım Harbi (1853-56)'ne katılması Rusya'nın Balkanlar ve Karadeniz üzerinde hâkimiyet kurmasına engel olmak ve İstanbul'u korumak amacına matuftu (Ertekin, 2022, s. 104). İngiltere, Osmanlı'yı, stratejik konumu gereği Rus yayılmacılığına karşı doğal bir engel olarak gördüğünden 19. yüzyıl boyunca Babiâli ile mümkün merteye dostane bir ilişki tesis etme stratejisini benimsedi (Özkan, 2022, s. 1021). 1791'de Rusya'nın Özi Kalesi'nin işgalinden itibaren gelişen olaylar İngiltere'yi Osmanlı Devleti'ni korumaya yönelik bir politika izlemeye mecbur etti. Her ne kadar İngilizlerin 19. yüzyılda

¹ Londra merkezli İngiliz istihbarat teşkilatı, 1803-1815 yılları arasında *Askerî Bilgi Deposu*; 1855-1873 yılları arasında *Topografi ve İstatistik Dairesi*, 1873-1901 yılları arasında *İstihbarat Şubesi/Dairesi*; 1901-1904 arasında *Seferberlik ve Askerî İstihbarat Dairesi*; 1904-1914 yılları arasında ise *Askerî Harekât Müdürlüğü* adları altında iş görmüşür (Ertekin, 2022, s. 137).

izleyeceği Osmanlı'yı koruma politikasının temelleri bu dönemde atılmış olsa da İngilizler, hem 1821-29 yılları arasında devam eden Rum isyanı ile bağımsızlığını destekledi hem de Osmanlı'yı denize kıyısı olan donanmasız bir deniz devleti haline getiren 1827 Navarin Deniz Savaşı'nda Türk donanmasının imhasına neden oldu (Örenç, 2009, s. 78; Demirhan, 2012, s. 41; Dönmez, 2014, s. 30-33). 19. yüzyılda Osmanlı'nın Rusya'ya karşı kazandığı yegâne harp olan Kırım Savaşı (1853-56) sonunda Paris Barış Antlaşması imzalandı. Bu antlaşma ile Karadeniz silahsızlandırıldı ve Rus donanmasının Karadeniz'de seyrüseferi yasaklandı. Osmanlı Devleti, Avrupa devletler topluluğuna dâhil edildi ve bağımsızlığıyla toprak bütünlüğü Avrupa devletlerinin güvencesi altına alındı (Sander, 2003, s. 308-309; Yıldız, 2019a, s. 43-45).

1877-78 Osmanlı-Rus Harbi Türk-İngiliz ilişkileri açısından dönüm noktalarından birini teşkil etti. Zira Osmanlı ordusunun bu harpte aldığı mağlubiyet sonrası imzalanan Ayastefanos Antlaşması imparatorluğu, sadece büyük bir askeri ve mali yükün altına sokmakla kalmadı, aynı zamanda zaten çökmekte olan İngiliz-Osmanlı dostluğuna ağır darbe indirdi (Tokay, 2019, s. 66). 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi'ni müteakip, Rus askerlerinin Yeşilköy'e kadar gelişi Britanya dâhil tüm Avrupalı güçleri yeniden alarma geçirdi. 1878'de imzalanan Berlin Antlaşması, Türk Boğazları ile ilgili eski statükoyu yeniden yürürlüğe koydu ve Rusya, Ayastefanos Antlaşması ile edindiği kazanımların birçoğunu kaybetti. Bu antlaşma ile Rusya'ya Karadeniz'de filo bulundurma izni verildiyse de Boğazlar üzerindeki hâkimiyet Osmanlı İmparatorluğu'na bırakıldı (Yıldız, 2019a, s. 47).

William Harborne'un Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ilk İngiliz büyükelçisi olmasıyla İstanbul'da teşekkül eden İngiliz diplomatik teşkilatı, 19. yüzyılın ikinci yarısında Stratford Canning'in² (1809-1858) İstanbul büyükelçiliği sırasında büyük gelişme gösterdi ve zamanla elçiler ile konsololar, İngiliz Dışişleri'nin ve büyükelçisinin ajan-muhbirleri haline geldi. 1877-78 Osmanlı-Rus (93 Harbi) Harbi Türk-İngiliz ilişkileri açısından olduğu kadar İngiliz istihbaratı açısından da büyük önem taşımaktadır. Zira bu harp sonrası 1878'de Berlin Antlaşması ve Kıbrıs Konvansiyonu ile İngiltere Osmanlı İmparatorluğu'ndaki mevcut konsololara ilaveten bir de askeri konsolosluk makamı ihdas etti (Kocabaşoğlu, 2004, s. 3, 119-120). Sivil konsololar askeri meselelerde uzman değildi. 93 Harbi iki devlet arasındaki ilişkilerin niteliğini değiştirdi. İngiltere bu tarihten itibaren askeri konularda uzman yetişmiş personelini –askeri konsololar ve askeri ataşeler- Osmanlı ordusu ve konsolosluklarına tayin etmeye başladı. 1877'de harp patlak verdiğinde İstanbul'daki İngiliz Elçiliği'ne askeri ataşe olarak John Cookson Fife (1844-1911) ve Eardley Maitland (1833-1911) tayin edildi (Ertekin, 2022, s. 81-82).

Yeniden şekillendirilen jeopolitik ortamda İngiliz dışişleri teşkilatı ve 1877 Şubat'ında merkezileşen *Deniz İstihbarat Dairesi* bütün dikkatini İstanbul ve Çanakkale üzerine yoğunlaştırdı. İngiltere, Dışişleri Bakanlığı aracılığıyla 1877'de 'Reports and Memoranda Relative to Defence of Constantinople and other positions in Turkey and on Routes in Roumelia [İstanbul ve Türkiye'deki Diğer Mevkilerin Müdafasına ve Rumeli'deki Güzergâhlara İlişkin Memorandum

² Stratford Canning, Eton ve Cambridge King's Kolej'de öğrenim gördü. Kuzeni George Canning'in ilk Dışişleri Bakanlığı sırasında (1807-1809) Dışişleri'ne girdi ve 1808'de İstanbul'a birinci kâtip olarak atandı ve 1810-1812 yılları arasında maslahatgüzar ve elçi olarak görev yaptı. Daha sonra Viyana, Bern ve Amerika Birleşik Devletleri'nde çeşitli görevler yaptıktan sonra İstanbul'a büyükelçi atandı ve bu görevi 1829 yılına kadar sürdürdü. Bu tarihten sonra bir süre Avam Kamarası'nda görev yaptıktan sonra 1842 başında yeniden İstanbul'a gönderildi. Bu görevi, aralıklarla 1858 yılına kadar sürdürdü. Canning, Rusya'ya karşı Osmanlı devletini müdafaa stratejisi, içerde gayrimüslimlerin haklarını destekleyen politikası ve Osmanlı reform ve islahatı konusundaki çabalarıyla tanınmaktadır (Kocabaşoğlu, 2004, s. 34).

ve Raporlar]' başlığı ile son derece ayrıntılı raporlar oluşturdu. İmparatorluk bekâsının jeost-ratejik kilit taşları olan Türk boğazlarının olası Rus tehdidine maruz kalması ihtimaline karşın İstanbul ve Rumeli'den askeri, demografik, topoğrafik tüm bilgiler toplandı ve tasnif edildi (TNA, FO 424-38, 1877). 12 Ekim 1880 tarihli bir askeri atâşe raporunda Gelibolu yarımadasının zaptı İngiliz gündemine tekrar geldi (Yıldız, 2019a, s. 47-48). 1895 Temmuz ayı sonuna gelindiğinde dönemin Başbakanı Lord Salisbury (1895-1902), Almanya'nın Londra Büyükelçisi von Hatzfeldt'e gizlice Osmanlı İmparatorluğu'nu paylaşma planından bahsetmekteydi (Baykal, 1944, s. 779).

Kasım 1889-Kasım 1896 tarihleri arasındaki yaklaşık 7 yıl süren hizmetiyle, Osmanlı top-raklarında askeri atâşe olarak en uzun süre görev yapan İngiliz subaylarından biri olan Herbert Charles Chermside (1850-1929), Ocak 1896'da, "İngiliz donanma kuvvetleri tarafından Çanak-kale'nin ani bir baskınla ele geçirilmesinin imkânı" başlığını taşıyan ayrıntılı bir rapor kaleme aldı. *The National Archives*'da bulunan askeri atâşe raporlarının, düzenli olarak tutulmaya baş-landığı 1889'dan 1914'te Osmanlı İmparatorluğu'na harp ilân edinceye değin İngiliz istihbaratı, İstanbul ve Çanakkale boğazlarını sürekli gözetim altında tuttu (Ertekin, 2022, s. 227-229, 203; Ertekin, 2023a, s. 31).

1903'te Deniz İstihbarat Dairesi Müdürü, İstanbul'un bir Rus işgaline uğramasının İngi-lizlerin 'Doğu Akdeniz'deki stratejik konumunda belirgin bir değişiklik yaratmayacağı' değer-lendirmesini yapmaktaydı. *İmparatorluk Müdafaa Komitesi* de bir Rus işgalinin Akdeniz'deki mevcut stratejik konumu temelden değiştirmeyeceği görüşündeydi (Sander, 2003, s. 381; Öz-kan, 2022, s. 1022). 1905'te İngiliz Genelkurmayı ve Savaş Bakanlığı, üstün hizmet madalyalı Yarbay George Francis Milne (1866-1948)'e 'Eastern Turkey in Europe [Doğu Rumeli]' başlıklı son derece detaylı bir rapor hazırlattı³. İngiliz askeri istihbaratının merkezi kurumu olan *Askerî Harekât Müdürü* William Robert Robertson (1860-1933)'in riyasetinde hazırlanan bu raporda, Edirne Vilayeti ve İstanbul Boğazı'nın müdafaası açısından son derece önemli olan Çatalca Ya-rımadası ayrıntısıyla tasvir edilmekteydi (TNA, FO 881/8589X, 1905, s. 1-175).

1904-1906 yılları arasında İngiliz-Osmanlı ilişkilerini derinden etkileyen birkaç olay vuku buldu. 1904'te İngiltere ile Fransa arasında Dostluk Antlaşması imzalandı. 1905'te Japonya, Rusya'yı mağlup etti. 1906 yılı başında Osmanlı Devleti ile Mısır Hidivliği arasında Sina Yarımada-sı'nda bulunan sınır sebebiyle -Taba olayı- çıkan bir kriz Birinci Dünya Savaşı'ndan çok daha önce, bir Osmanlı-İngiliz savaşının başlaması ihtimalini doğurdu. İngiltere bu süreçte, -tıpkı 1807 de olduğu gibi- isteklerini dikte ettirmek amacıyla Çanakkale Boğazı'na da bir harekât planladı (Özkan, 2022, s. 1020-1037)⁴. 'War with Turkey (Türkiye ile Savaş)' başlığı taşıyan ve Türkçe literatürde ilk kez yayımlanacak olan bu harekât raporu, Çanakkale Boğazı'nı geçmek ve İstanbul'u ele geçirmek amacıyla Gelibolu yarımadasını işgal etme planıydı. Ancak dönemin İngiliz karar alıcıları bu harekâtı son derece riskli bulduğundan planın uygulanması ilerleyen bir tarihe, 1915'e ertelendi. Genelkurmay ve Savaş Bakanlığı'nın iki bölümden oluşan, 30 Nisan

³ İngiltere'nin İstanbul'u resmen işgal kararı alınması üzerine İngiliz Genelkurmayı ve Yüksek Komiserliği tarafından 1920 Mart'ında General Milne'ye İstanbul'u resmen işgal edecek müttefik birliklerinin başında olması emredilmişse de Fransa'nın baskıları sonucunda bu görev Fransız General Franchet D'Esperey'e verilmişti (Benhür ve Aktan, 2024).

⁴ Thomas Hobbes, Britanya'yı Tevrat'ta adı geçen Leviathan isimli bir deniz canavarına benzetir. Leviathan tıpkı 19. yüzyılın küresel deniz gücü Britanya İmparatorluğu gibi karadakinin boğazına dolanır, onu kuşatır ve ambargo uy-gular (Ertekin, 2022, s. 36).

1906 ve 11 Temmuz 1906 tarihleri taşıyan *War with Turkey* başlıklı raporunun yanı sıra Ağustos 1906'da Deniz İstihbarat Müdürü Kraliyet Donanma Subayı Yüzbaşı Charles Ottley 'Forcing of the Dardanelles, in the event of War with Turkey (Türkiye ile Harbe Girilmesi Halinde Çanak-kale Boğazı'nın Zorlanması)' başlıklı bir rapor daha kaleme aldı (Özkan, 2022, s. 1022-1023, 1030). Böylece 1906 senesi, Türk-İngiliz münasebetleri açısından 93 Harbi'nden sonra ilişkilerin tamamen kopma noktasına geldiği bir sene oldu. İşler daha da ciddiye bindi ve rapordan bir sene sonra 1907'de Osmanlı topraklarını paylaşmaya dayalı İngiliz-Rus Antlaşması imzalandı (Özcan, 2000, s. 306).

İngiltere'de 3 kere Başbakanlık (1885-86, 1886-92, 1895-1902) ve 4 kere Dışişleri Bakanlığı (1878, 1885-86, 1886-92, 1895-1900) koltuğuna oturmuş Lord Salisbury'nin tabiriyle İngiltere'nin 1906'ya kadar tüm doğu politikasını, bir uçta Hint İmparatorluğu, öte uçta ise Boğazların kıyısındaki Türklerin vaziyeti tayin etmişti (BL, IOR/L/PS/10/623, s. 40-41). 23 Temmuz 1908'de ilân edilen II. Meşrutiyet ve 27 Nisan 1909'da II. Abdülhamid'in tahtan indirilmesi de iki devlet arasındaki ilişkilerin düzelmesini sağlayamadı. Alman yanlısı İttihat ve Terakki Komitesi özellikle 1913'teki Babıâli Baskını sonrası iktidarı tamamen tekeline aldı ve Osmanlı İmparatorluğu, Almanya ve Avusturya-Macaristan'ın safında İngiltere, Rusya ve Fransa'nın karşısında 11 Kasım 1914'teki resmi savaş ilanı ile I. Dünya Harbi'ne dâhil oldu (Arı, 1997, s. 72).

Harbe girdikten sonra Almanya'nın baskısıyla Kafkaslar'da bir cephe açıldı. Rus Çarı II. Nikolay (1894-1917) Kafkaslar'da açılan yeni cephe ile başa çıkabilmek adına İngiltere ve Fransa'dan acil yardım talebinde bulundu. Çar'ın talebi üzerine İngiltere ve Fransa hem müttefikleri Rusya'ya yardım ulaştırabilmek, hem de Osmanlı Devleti'ni savaştan çekilmeye zorlamak için Çanakkale'yi geçerek İstanbul'u işgal etmeye karar verdi (Köse, 2019, s. 8-9)⁵.

Böylece nihayet 1877'den beri 'sistemik olarak düzenli bir biçimde' toplanan istihbarat, Çanakkale/Gelibolu'yu işgal etmek ve İstanbul'u ele geçirmek amacıyla salt bir tasarı olmaktan çıkıp uygulamaya kondu.

İngiliz donanmasının 18 Mart 1915'te denizde yaşadığı bozgun sonrası 25 Nisan 1915'te başlayan karaya çıkarma teşebbüsü Rusya'da kaygı uyandırdı. Gelibolu çıkarmasının başarılı olması halinde İngiltere ve Fransa boğazlar bölgesinde üstünlüğü ele geçirebilirdi. İngiltere, Fransa ve Rusya, İtilaf Devletleri donanmasının Boğazlar'dan geçeceğine kesin gözüyle bakmaktaydı. İngiliz ve Fransız müttefik donanmasının Çanakkale Boğazı'na deniz harekâtının harekâtının devam ettiği tarihlerde İngiliz ve Fransız hükümetleri İstanbul'un Rusya'ya bırakılmasını kabul eden gizli bir antlaşma imzaladı (Sander, 2003, s. 380-381; Köse, 2019, s. 11-20; Bozkurt, 2024). Anlaşma imzalanmadan önce taraflar arasında İstanbul'un geleceği hakkında muhtelif müzakereler yürütülmüştü. Rus Dışişleri Bakanı Sergei Dmitrievich Sazonov (1860-1927)'un İngiliz Dışişleri Edward Grey (1862-1933)'e sunduğu teklife göre, İngiliz birlikleri İstanbul Boğazı'nın Asya yakasını, Fransız birlikleri ise Avrupa yakasının işgal edecekti. Teklifte

⁵ Esasında Osmanlı istihbaratı 1886'dan bu yana Rusya'nın meşhur Filippov Planı'ndan haberdardı. Filippov Planı Rusya'nın Türk boğazlarına yönelik gizli harekât planıydı. Petersburg Sefareti Ataşemiliteri Erkân-ı Harbiye Miralay Ziya Bey'in çabasıyla ele geçirilmiş olan bu plan 1886'da II. Abdülhamid'e arz edildi. Plana göre, 22.000 mevcutlu bir kuvvet, Sivastopol ve Odessa'dan kalkacak Rus gemilerine bindirilerek Boğaz girişini tutacak ve Rumeli Feneri bölgesini zapt ettikten sonra, Boğazdaki diğer tabyaları etkisiz hale getirerek, İngiliz donanması yardımı gelmeden İstanbul'u işgal edecekti (Yıldız, 2019b, s. 170).

Rus birliklerinin payına ise Karadeniz'den Ortaköy ve Kuzguncuk'a kadar uzanan bölge, Aya-sofya, Fener, Ekümenik Patrikhane ve civarı düşmekteydi. 16 Mart 1915'te İngiliz Savaş Bakanı Kitchener, Sazonov'un teklifine, müttefiklerin işgal bölgeleri hakkında detaylı bir anlaşma yapılması için oldukça erken olduğu, öncelikle İstanbul'un ele geçirilmesi gerektiği belirten bir yanıt verdi. Gizli *İstanbul Antlaşması*, müttefiklerin İstanbul'daki işgal yönetimi hakkındaki planlarını müzakere ettiği günlerde imzalandı (Polat, 2018, s. 126-128). Mart-Nisan 1915'te imzalanan İstanbul Antlaşması'na göre harbin galibiyetle sonuçlanması halinde, Çanakkale Boğazı, Marmara Denizi, İstanbul, Midye-Enez hattına kadar Güney Trakya'nın, Rusya'ya bırakılmasına karar verildi. İngiliz ve Fransız hükümetleri, bu sonucun hem adil hem de uygarlığın yararına olduğu görüşündeydi (BL, IOR/L/PS/10/623, s. 2-3, 115, 225).

Fakat İtilaf Devleti'nin Çanakkale/Gelibolu'ya düzenlediği harekâtlar başarısızlığa uğrayınca, vaat edilen yardım gönderilemedi ve Rusya'da 1917 Ekim Devrimi patlak verdi. Çanakkale/Gelibolu'daki hezimet ve Rusya'da vuku bulan devrim, itilaf devletlerinin İstanbul hakkındaki bütün planlarını suya düşürdü. Britanya Genelkurmayı tarafından kaleme alınan 2 Aralık 1918 tarihli bir stratejik değerlendirme raporuna bakılırsa I. Dünya Harbi'nde itilaf devletlerinin Çanakkale'deki başarısızlığı, Rusya'da gerçekleşen devrimin ana nedenleri arasında sayılmaktadır (BL, IOR/L/PS/10/623, 1918, s. 71). Her ne kadar I. Dünya Harbi, İtilaf Devletleri'nin zaferiyle sonuçlansa da Çanakkale cephesine alınan bu mağlubiyet 1991'de Sovyetler Birliği'nin çöküşüne değin sadece Rusya'nın değil, neredeyse tüm dünya coğrafyasının kaderini şekillendirdi.

1.Osmanlı İmparatorluğu ile Harp: 1906 Raporu

Londra'da *The National Archives*'da Savaş Bakanlığı (WO) tasnifinde yer alan 'War with Turkey' başlıklı rapor, iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, Çanakkale, Gelibolu yarımadası, yarımada'nın kuzeyi, Bolayır hatları, Makedonya sahilleri ve Türk ordusunun kuvvet miktarı ele alınmaktadır. Birinci bölüm ile ikinci bölüm birbirine tamamlar niteliktedir. İlk bölümde karaya çıkarma yapılmaya müsait bölgeler ile Gelibolu ve Çanakkale'deki istihkâmlar tablolar halinde numaralandırılmış, ikinci bölümdeki işgal planı bu numaralara atıfla oluşturulmuştur.

Rapora göre Gelibolu yarımadasının en kısmında Kırım Harbi esnasında 1854'te müttefikler tarafından inşa edilen Bolayır hatları bulunmaktaydı. 1906'da yarımada'nın nüfusu Türk ve Rumlardan oluşmaktaydı. Gelibolu, Edirne Vilayeti'nin sancak merkeziydi ve bir mutasarrıf tarafından idare edilmekteydi. Gelibolu'nun Türk, Rum ve Yahudilerden oluşan 15.000 kişilik bir nüfusu vardı. 1906'da körfezin güney batısında bir kışla ve küçük çaplı başka kışlalar mevcuttu. Bunun dışında müdafaa amaçlı yapı bulunmamaktaydı. Maydos/Eceabat, 900 haneli ve yaklaşık 5000 nüfusa sahip bir Rum kasabasıydı. Maydos/Eceabat'ı civarındaki köylerde çoğunlukla Türkler yaşamaktaydı. Eceabat civarındaki başlı Türk köyleri: Kilitbahir (230 hane), Seddülbahir (90 hane), Büyük Anafarta (100 hane), Küçük Anafarta (100 hane), Ilgarköy (50 hane) ve Selvili'ydi (35 hane). Yarımada'nın kuzeyinde ise daha ziyade Rum nüfus yaşamaktaydı. Kuzeydeki belli başlı köylerse Burgaz/Bergas (80 hane), Galata (100 hane) ve Bolayır (300 hane) idi. Yarımada'da çoğunlukla tahıl, tahılın yanı sıra bir miktar pamuk ve meyve yetiştirilmekteydi. Bölgede kereste oldukça sınırlıydı ancak Yalova yakınlarındaki Ilgardere ve Yalova'da küçük çam ormanları mevcuttu. Bir telgraf hattı yarımada boyunca uzanmakta ve dar boğazlardan Çanakkale Boğazı'nı geçmekteydi.

Raporda Saroz Körfezi ve Ege'de karaya çıkarma yapmaya müsait bölgeler şöyleydi:

No	Yer	Ulaşım	Yorumlar
1	Bakla Limanı	Arabalar kolayca Bolayır Köyü'ne girebilir.	Dezavantajları: 1- Bolayır mevki ve köyünden ateş altında kalınabilir. 2- Tüm liman sığ. 3- Kıyı, kayalıklarla çevrili.
2	Kabatepe ile Suvla Koyu arasında	İçeri giriş kolay.	Kuzey doğudan korunmaktadır. Batı rüzgârlarına maruz kalmaktadır.
3	Kabatepe'nin güneyindeki açık kumsal	Küçük Anafarta ya da Eceabad'a doğru giden 1.6 kmlik yol idare eder durumda. Fakat kışın çamur deryası. Kabatepe-Eskiköy yolu tekerlekli araçlar için elverişsiz.	Buradan doğrudan Kilitbahir'deki sırta bakan savunmaya ilerlenebilir. Bölge açık, hafif dalgalı, çoğunlukla tahıl ekili arazilere sahip ve az sayıda ağaç var. Kumlu derin ve dar çukurlardan akan akarsular, sadece hafif çaplı engel oluşturuyor. Eceabad civarındaki kırsal alanda meyve yetiştiriliyor.
4	Suvla Koyu	Lagün nedeniyle iç kesimlere erişim zor ve sınırlı.	-
5	Ece Koyu/Limanı	Koca Dere içine giriş kolay, buradan Eceabad'a giden yollar iyi durumda.	İyi durumda korunaklı bir iniş ancak oldukça küçük.
6	Bakla Burnu (Saroz Körfezi)'nun güney koyu	-	Çok iyi bir iniş yeri ancak Bolayır hatlarından sadece 730 ila 910 metre uzaklıkta.
7	Seddülbahir	Alçıtepe (Krithia)'den Eceabad'a yol. Kilitbahir'e giden yol.	Sadece küçük tekneler için iniş mümkün.
8	Helles Burnu [İlyas Baba/Hacı İlyas Burnu]'nun batısı	Oldukça pratik bir eğimle içeriye erişim var.	Korunaklı bir koydaki sahil, mükemmel iniş yeri.

Kilidbahir ile Eceabad arası, Kilya Koyu, Bigalı Kalesi, Gelibolu ve Gelibolu'ya kadar tüm sahil boyunca belli başlı bölgeler, Çanakkale içlerine doğru karaya asker çıkarılabilecek belli başlı yerler olarak kayda geçmişti (TNA, WO 106/1461).

1.1. Çanakkale/Gelibolu Yarımadasındaki Müdafaa

Raporda Çanakkale/Gelibolu yarımadasındaki müdafaa⁶ "Avrupa ve Asya" olmak üzere iki bölüme ayrılmıştı. Avrupa yakasında müdafaa *a.* girişteki Seddülbahir tabya/istihkâmları, *b.* Darboğazdaki Kilibahir tabya ve istihkâmlar ve *c.* Maydos [Eceabad]'un kuzey doğusundaki müstahkem tabya ve istihkâmlar olmak üzere üç kısma ayrılmış ve aşağıdaki gibi numaralandırılıp tablo haline getirilmişti:

No	Tabya Adı	Silahlanma	Geriden Koruma	Yorumlar
1	Helles Burnu (İlyasbaba Burnu)	2 adet 24 cm'lik Krupp topu	Geçit, tek katlı bir baraka, kemerli geçit ve her iki kanattan erişim.	Garnizonda 13 subay, 250-300 arası asker var.
2	İlyasbaba Burnu Sahra Bataryası	6 adet 8.7 cm'lik sahra topu	-	Burada 70-90 metre genişliğinde alçak mazgalları olan küçük bir toprak tabya mevcut.
3	Seddülbahir Tabyası	6 adet 28 cm'lik Krupp topu 6 adet 8.7 cm'lik Krupp sahra topu ve 3 adet 21 cm Havan topu.	Kuzeydoğu ve güneybatı tarafları. Eski duvarlar kare biçimde yığma taştan yapılmış ve siperle örtülmüş.	13 subay ve 250- 300 arası asker, bir tabur kışlası ve bir projektör mevcut.
17	Namazgâh Tabya	1 adet 28 cm'lik Krupp, 1 adet 26 cm'lik Krupp, 1 adet 24 cm'lik (35 kalibre), 9 adet 24 cm'lik (22 kalibre) Krupp, 3 adet 21 cm'lik Krupp, 3 adet 15 cm'lik Öbüs.		Merkezi Karargâh. Her iki yakadaki diğer tabyalarla telgraf bağlantısı var. 1 tabur için -biri içeride biri dışarıda- 2 kışla.
12	Cin Dere (?)	6 Nordenfelt topu	-	-

⁶ Çanakkale'deki tabyaların yeri ve tarihi arkaplanı için bkz. Acioğlu, 2016, s. 1-57.

11	Gonca Suyu Tabyası	3 adet 15 cm'lik Krupp 1 adet sahra topu 2 adet eski havan topu	Arka tarafında yığma taş kışla var.	Cephe 250 metre uzunluğunda. Garnizonda 4 subay ve 120 asker vardı. Bu mevzi 1b grubundaki diğer tüm bataryaları komuta eder.
18	Palaz Baba Tabyası	2 adet 15 cm'lik Krupp 3 adet Öbüs 2 adet eski Havan	-	Garnizonda 1 subay ve 15 asker var.
9	Yıldız Tabya	10 adet 15 cm'lik Krupp 6 adet 21 cm'lik Havan	-	Cephe 250 metre uzunluğunda. Garnizonda 4 subay, 120 asker mevcut.
13	Rumeli Mecidiye Tabyası	2 adet 28 cm'lik Krupp 4 adet 24 cm'lik Krupp 1 adet 8.7 cm'lik Krupp sahra topu	-	Sol cenahta kuzeyde, iki katlı büyük bir yapı ve arkada ambar mevcut.
10 ya da 14	Sahra Topçu Bataryası	6 sahra topu		Son derece alçak toprak siper mevcut.
16	Hamidiye II (Toprak Tabya)	2 adet 35.5 cm'lik Krupp 3 adet Sahra topu	Arkada 200 askerlik bir kışla mevcut.	Modern tabya. Sol cenanında sahra topları mevcut.
22	Değirmenburnu Tabya	6 adet 24 cm'lik Krupp 1 adet 21 cm'lik Krupp	Geçit mazgalı bir duvarla kapatılmış.	200-250 asker. 1 tabur için ambar ve eski bir kışla. Sol cenahın üzerinde ve arkada iki yapı mevcut.
21	Sahra Topçu Tabyası	6 adet mühimmatsız sahra topu	-	-
25	Çam Burnu Tabyası	2 adet 15 cm'lik (14 kalibre) top		Modern tabya. Telgraf istasyonu sol cenahın 90 metre kuzeyinde.
26	Çam [burnu] Kalesi	Silahlandırılmamış	--	-

Tasarıdan Harekâta: İngiltere'nin 1906 Tarihli Gelibolu'yu İşgal Tasarısı ile 1915'teki...

28	Kilye Lodos ya da Maydos Tabyası	2 adet 15 cm'lik Krupp		2 subay, 50 asker mevcut.
32	Sarı Tabya	2 adet 15 cm'lik Krupp	Kapalı toprak tabya	2 subay, 50 asker. Hen-deği yok ancak önünde çok dik bir yokuş var.
33	Bigalı Kalesi	Silahlandırılmamış		Eski yekpare taştan yığma kale. 50 asker mevcut.
34	Çakal/Ak Tabya	2 adet 15 cm Krupp	Arka taraftaki tepelerden hâkim mevkide.	2 subay, 50 asker
35	Akbaşı/Akbaş Tabya	Silahsız. 2 adet 15 cm'lik Krupp getirilmesi önerildi.		Toprak tabya (TNA, WO 106/1461).

Asya yakasında ise müdafaa, "a-giriş, b-geçitler (Çan) ve c- Nagara mevki" olmak üzere 3 kısma ayrılmıştı. Bu istihkâmlar/tabyaların tamamı Gelibolu yarımadasındaki yüksek araziye hâkim konumdaydı.

No	Giriş	Toplar	Yorumlar
4	Orhaniye Tabya	2 adet 24 cm'lik sahra topu	-
5	Orhaniye Tabya Sahra Topçu bataryası	5 sahra topu	Orhaniye Tabya'nın biraz aşağısında.
6	Kumkale	9 top (15-28 cm'lik), 3 sahra topu.	Alçak seviyede.
7a	Dardanos Tabyası	2 adet 15 cm'lik	270-320 metre yükseklikte.
No	Geçitler	Toplar	Yorumlar
19	Hamidiye I Tabyası	2 adet 35.5 cm'lik 7 adet 24 cm'lik 7 adet sahra topu	Sırtın 1.3 km'sine hâkim.
20	Hamidiye III	2 adet 35.5 cm'lik 1 adet 21 cm'lik 4 adet 15 cm'lik öbüs	Kilitbahir yukarısındaki sırta hâkim.

23	Rumeli Mecidiye Tabya	13 adet sahra topu	-
24	Anadolu Mecidiye Tabya	14 adet top 15 adet 28 cm'lik 1 adet sahra topu	Alçak seviyede.
No	Nagara Mevki	Toplar	Yorumlar
29	Maltepe Tabya	4 adet 15 cm'lik	200 metreye hâkim
30	Nagara Kalesi	9 top (15'ten 26 cm'e)	Alçak seviyede
31	Nagarababa Tabya	2 adet 15 cm'lik	110-140 metreye hâkim (TNA, WO 106/1461)

Asya yakasında karaya çıkarma yapılabilecek belli başlı yerler şunlardı:

1. (Midilli'nin karşısında) Edremit Körfezi'ndeki Narlı yakınları. Burası oldukça elverişli bir çıkarma yeriydi ancak iç kesimlerdeki arazi koşulları çetindi. Ayrıca buradan Çan'a uzanan 80 km'lik yol oldukça kötü durumdaydı.

2. Beşika Körfezi. İyi havalarda oldukça elverişli bir çıkarma yeriydi. Ayrıca Çan'a bir önceki mevkidenden daha yakındı ancak zorluklar oldukça fazlaydı ve Menderes Nehri'nin geçilmesi de bu zorluklara dâhildi.

3. Menderes Nehri'nin ağzı. Buraya bir çıkarma yapılması halinde, Çanakale Boğazı girişindeki, 1-Helles/İlyasbaba Burnu, 2- Helles Burnu Sahra Bataryası, 3- Seddülbahir Tabyası, 4- Orhaniye Tabyası, 5- Orhaniye Tabya Sahra Topçu Bataryası ve 6- Kumkale'nin önceden susturulması gerekmektedir. Buradan Çan'a uzaklık 25 km civarındaydı. Bu yol kışın bile geçmeye müsaitti ve zemini elverişliydi (TNA, WO 106/1461).

1.2. Bolayır Hatları

Bolayır hatları⁷ da üç kısma ayrılmaktaydı: 1. ana hat, 1854'te Kırım Harbi esnasında Fransız ve İngilizler tarafından inşa edilen eski hatlardı. Bu hatlar yarımada boyunca Bolayır Köyü'nün biraz güneyinde Saroz Körfezi'nden Marmara Denizi'ne kadar neredeyse düz bir çizgi halinde uzanmaktaydı. 2. orta hat, Türkler tarafından 1878'de (93 Harbi) ihmal edilen orta hattı. 3. ileri hat 1878'de Bolayır Köyü üzerinden Uzun Tepe'ye kadar uzanan ileri hattı. Rapora bakılırsa 1906'da ikinci ve üçüncü hatlar işlevsiz haldeydi. 1 numaralı ana hat ise Napolyon Tabya (Yıldız Tabya), Sultan Tabya ve Viktorya Tabya'dan (Ay Tabya) müteşekkildi.

⁷ Bolayır'daki tabyalar ve günümüzde Çimpe Kalesi olarak bilinen yapının esasında Bolayır Merkez Tabyası olduğu yönündeki iddia için bkz. Ülkü 2020: 175-188. Bahsi geçen makaledeki iddiaları desteklercesine dönemin İngiliz askeri ataşe raporları arasında (Ertekin, 2022) yahut 1906'daki "War With Turkey" başlıklı raporda, bölgedeki tüm savunma yapıları ayrıntısıyla listelenmiş olmasına rağmen Çimpe Kalesi'nin adı anılmamaktadır. Bkz. TNA WO 106/1461.

Napolyon Tabya, dış kenarı 120-125 metre olan nizami beşgen müstahkem bir tabyaydı. Bu tabya deniz kıyısına 1.3 km uzaklıkta ve deniz seviyesinden 120 metre yükseklikteydi. Bu tabyada 4 adet 15 cm'lik Krupp ve 12 adet sahra topu mevcuttu. Sultan Tabya, bu hattın en stratejik mevkiinde, ana sırtın doruk noktasında yer almaktaydı. Bu tabyadan her yöne doğru ateş edebilmek mümkündü. Sultan Tabya, çevresi 1,8 km uzunluğunda altıgen, müstahkem bir yapıydı ve yaklaşık 550-600 metre derinliğe sahipti. Sultan Tabya'da 33 adet 8.7 cm'lik sahra topu ve 2 ufak dağ topu mevcuttu. Viktorya Tabya, Marmara Denizi'ne hâkim bir konumda, 120 metre yüksekliğindeki bir tepenin üzerinde yer almaktaydı. Burası küçük, açık bir yapıydı ve buraya silah monte edilmemişti. Ayrıca bakımsız bir görünüme sahipti. 1. hattın toplam uzunluğu 6-6,5 km civarındaydı.

Bolayır müdafaasındaki ikinci orta hat Sultan Tabya ile Bolayır arasındaki tabyalardan müteşekkildi. Tabyaların arkası, ana mevziden atışe maruz kalabilecek şekilde açıktı. Tabyalar arasındaki bağlantılar genel olarak eksikti. Bu hat genel olarak tamire muhtaç durumdaydı.

Bolayır müdafaasını oluşturan üçüncü, ileri hat Bolayır Köyü civarındaki tabyalardan müteşekkildi. Bu tabyaların arka kısımları açıktı ve ana hattın top ateşine maruz bırakılabilirdi. Bu mevzi ele geçirildiği takdirde çok güçlü hale getirilebilirdi. Zira önündeki açık vadiye hâkimdi ve İngiliz saldırısını karşılayabilecek siperi yoktu (TNA WO 106/1461).

I. Dünya Harbi devam ederken Ocak 1915'te Kahire'de 1. baskısı yapılan, oldukça kısa süre içinde Şubat 1916'ya kadar genişletilip gözden geçirilerek 8. baskıya ulaşan *The Handbook of the Turkish Army* adlı eserde Bolayır hatları, İstanbul ve Çanakkale boğazları hakkındaki istihbarat güncellenmişti. Esere göre "Bolayır hatları Gelibolu Yarımadası'nın en dar noktasında kuzeyden gelebilecek olası bir saldırıya karşı müdafaaya amacıyla inşa edilmişti. 1912-1913 yılları arasında Balkan Harpleri esnasında bu hatlar tahkim edilmişti. 1911'de, mayın döşenecek bölgelerin tespiti de dâhil olmak üzere Çanakkale ve İstanbul boğazlarındaki müdafaanın yeniden şekillendirilmesi ve tahkimine yönelik önerileri değerlendirmek üzere bir komisyon kurulmuştu" (The Handbook of Turkish Army, 1916, s. 130).

1.3. 1906'da Türk Ordusu'nun Kuvvet Miktarı ve Tertibi

Türk ordusunun Mart 1906'daki kuvvet mevcudu aşağıdaki gibiydi:

	Piyade	Süvari	Topçu
Nizam ve İhtiyat	240.000	30.000	47.000
1. Sınıf Redif (Landwehr)	240.000	5.000	16.000
2. Sınıf Redif (vasat milisler)	390.000	-	-
Hamidiye Süvarisi (Kürt)	-	27.000	-
Müstahfiz	90.000	-	-
Diğer şubeler	15.000	-	-

Ferdi Ertekin

1906'da Osmanlı ordusunun toplam mevcudu 1.100.000 asker ve 1650 top olarak kayda geçmişti (TNA, WO 106/1461) ki bu bilgi, dönemin İngiliz askeri ataşe raporlarıyla örtüşmektedir (TNA, FO 195-2226, No: 2).

1906'da Osmanlı ordusu, 7 ordu ve 2 müstakil firkadan ibaretti: I. Ordu/İstanbul, II. Ordu Edirne, III. Ordu Selanik, IV. Ordu Erzincan, V. Ordu Şam, VI. Ordu Bağdat, VII. Ordu San'a merkezliydi. İki müstakil fırka ise Hicaz ve Trablusgarp merkezliydi.

Osmanlı ordusunun İstanbul, Edirne ve Selanik merkezli ilk 3 ordusunun tertibi ise şöyleydi:

Ordu	Merkezi Karargâh	Sınıf	Asker	Top
I. Ordu	İstanbul	Nizam/muvazzaf	300.000	962
II. Ordu	Edirne	Nizam ve Redif		
III. Ordu	Selanik	Nizam ve Redif		

Osmanlı ordusunun Erzurum, Suriye, Mezopotamya, Yemen merkezli son 4 ordu bölgesi ile Hicaz ve Trablusgarp merkezli iki müstakil fırkasının tertibi ve kuvvet miktarı ise aşağıdaki gibiydi:

Ordu	Asker	Top
I., II., III. ordu redifleri: Anadolu.	295.000	-
IV. Ordu: Erzincan	200.000	234
V. Ordu: Suriye	110.000	228
VI. Ordu: Mezopotamya (sadece 1. Sınıf redif)	60.000	102
VII. Ordu: Yemen (Yalnızca nizam/muvazzaf)	20.000	42
16. Hicaz Fırkası (Yalnızca nizam/muvazzaf)	12.000	18
15. Trablusgarp Fırkası (Yalnızca nizam/muvazzaf)	13.000	36

Bir seferberlik ilân edildiği takdirde 10 gün içinde İstanbul ve civarındaki garnizonlar hariç, *ilk 3 ordu bölgesinden toplanabilecek asker sayısı: 231.000 piyade, 10.000 süvari ve 810 top* olarak hesaplanmıştı. 4 ilâ 8 hafta içinde Anadolu'dan temin edilebilecek redif miktarı ise

Tasarıdan Harekâta: İngiltere'nin 1906 Tarihli Gelibolu'yu İşgal Tasarısı ile 1915'teki...

75.000 piyade ve 5.000 süvari idi. 8 ilâ 12 hafta içinde son 4 ordu bölgesi ve 2 müstakil firkadan toplanabilecek asker ve top sayısı ise şöyleydi:

Ordu ve Müstakil Firkalar	Bölge	Asker	Top
IV. Ordu	Erzincan ⁸	180.000	234
V. Ordu	Suriye	88.000	56
VI. Ordu	Mezopotamya	60.000	102
VII. Ordu	Yemen	60.000	90
Müstakil	Hicaz	4.500	12
Müstakil	Trablusgarp	6.000	36
Toplam	-	398.500	530

Londra merkezli İngiliz istihbaratının Osmanlı İmparatorluğu hakkında topladığı bilgiler, 1901-1904 yılları arasında Seferberlik ve Askeri İstihbarat Dairesi'nin B Kısmı'nda; 1904-1914 yılları arasında ise Askerî Harekât Müdürlüğü MO 2 Şubesi'nin B Kısmı'nda toplanmıştı (Ertekin, 2022: 137) 30 Nisan 1906 tarihli bu raporun ilk bölümü de İngiliz İstihbarat Dairesi'nin MO 2 Şubesi'nden alınmıştı (TNA, WO 106/1461).

Birinci bölümde ortaya konan bilgi ve istatistikler, Çanakkale/Gelibolu Yarımadası'ndaki Osmanlı müdafaasını, bölgedeki tabya, istihkâm ve kaleleri, karaya çıkarma yapmaya müsait bölgeleri ve 1906'da Osmanlı ordusunun kuvvet mevcudu ile tertibini ortaya koymaktadır. Düşman'ın gücü ile potansiyelini ortaya koyan bu bilgiler, Gelibolu Yarımadası'na amfibi harekât düzenlemek ve Çanakkale Boğazı'nı ele geçirmek için İngiliz ordusuna gerekli olan bilgileri sunmaktadır. Osmanlı ordusunun muhtemel bir seferberlik halinde 10 gün ile 12 hafta arasında bölgeye ne kadar asker ve mühimmat yığabileceğini dair öngörülere dönemin İngiliz askeri ataşe raporlarında da rastlamak mümkündür. Örneğin dönemin İngiliz askeri ataşesi Herbert Conyers Surtees (1858-1933)'in 16 Mart 1906 tarihli raporunda, Türkiye Avrupası'nda vuku bulabilecek olası bir harp halinde -ki Çanakkale ve Gelibolu Türkiye Avrupası sınırları içindeydi- esnasında, seferberlik ilanı sonrası *10 gün içinde* temin toplanabilecek asker, subay ve mühimmat miktarı hesaplanmıştı. Bu raporda muhtemel bir harp halinde İstanbul ve civarındaki garnizonlar hariç, ilk üç ordu bölgesinde seferber edilebilecek toplam kuvvet "10 adet nizam fırkası, 16 adet 1. sınıf redif fırkası ve 9 adet 2. sınıf redif fırkası olmak üzere toplamda 265.000 kişi olarak hesaplanmıştı. İstanbul ve civarındaki garnizonlardaki toplam asker sayısı 8 nizam fırkası, 4 adet 1. Sınıf redif ve 9 adet 2. Sınıf redif olmak üzere toplamda 231.000 kişiydi.

⁸ Raporda IV. Ordu bölgesi 'Kürdistan' olarak anılmaktadır. Oysa Osmanlı İmparatorluğu'nun IV. Ordu Merkez Karargâhı Erzincan'dır ve askeri ataşe raporlarında da bu şekilde geçmektedir. Yine de bu bilgi, bu raporu hazırlayanların bu olguyu çarpıtarak gizli emellerini ortaya koymaları açısından zikre değerlidir.

Türkiye Avrupası'nda bir harp patlak verdiği takdirde 10 gün içinde Osmanlı ordusu bölgeye toplamda 496.000 civarında asker yığılabirdi. Üstelik bu rakama askeri disiplinden yoksun Arnavut taburları da dâhil değildi (TNA, FO 195-2226, No. 16).

1905-1906 yılları arasında Osmanlı Ordusu'nun *barış kuvveti* toplamda 260.000, sefer kuvveti ise 1.100.000 kişiden oluşmaktaydı (TNA, FO 195-2226, No: 2). Olası bir harp halinde toplam sefer kuvvetinin yarıya yakını, yarım milyona yakın askeri, 10 gün içinde seferber edilebilecek vaziyetteydi. Askerlerin yanı sıra 350.000 tüfek, 10.000 kılıç ve 1.008 top da muharebe alanına sevk edilecekti ki (TNA, FO 195-2226, No. 16) bu da Çanakkale'ye yapılacak harekâtı oldukça riskli hale getirmekteydi. Kaldı ki dönemin askeri ataşesi Surtees'in raporlarında Osmanlı ordusunda maaşlarını düzenli olarak alabilen, en disiplinli iki ordunun Selanik Merkezli III. Ordu ile Edirne merkezli II. Ordu olduğu açıkça belirtilmekteydi (TNA, FO 195-2226, No: 62).

İngiltere, Çanakkale Boğazı'nı ele geçirmek amacıyla Gelibolu Yarımadası'nı işgal planları yapmaktayken Osmanlı İmparatorluğu da Türk boğazlarını tahkim çalışmalarına devam etmekteydi. Temmuz 1906'da İstanbul'daki Keçili Limanı'nda yeni bir tabya inşa edilmiş, bu yeni tabyaya 24 cm kalibrelik toplar yerleştirilmişti. Sırataş, Anadolu Kavağı ve Büyükliman da 24 cm'lik toplarla teçhiz edilerek yeniden modellenmiş, ayrıca İstanbul Anadolu ve Rumeli Feneri'ne projektörler yerleştirilmişti (TNA, FO 195-2226, No. 38). Ağustos 1906'da Avrupa yakasında bulunan Telli Tabya'nın yukarısında bulunan tepeye yeni bir öbüs bataryası inşa edilmişti (TNA, FO 195-2226, No. 48). Mart 1906'da Çanakkale'de de Nordenfeldt ve Krupp topları ile atış tatbikâtı gerçekleştirilmiş (TNA, FO 195-2226, No. 23). Nisan 1906'da Çanakkale'ye Hamidiye Tabya ile Sarısığlar Koyu arasına denizaltı mayınlarının döşenmesi gündeme gelmişti (TNA, FO 195-2226, No. 26).

İngiltere'nin raporun birinci bölümünde Çanakkale Boğazı'nı ele geçirmek için Gelibolu Yarımadası'nı işgal etme niyetinin esas amacı ise raporun ikinci bölümünde ortaya konulmaktaydı.

2. 1906'daki İşgal Tasarısı ve 1915'teki Harekât Arasındaki Benzerlik ve Farklılıklar

Bu kısımda, 1906'daki işgal tasarısı maddeler halinde ortaya konulacak ve 1906 tasarısı ile 1915-1916'daki harekât arasındaki benzerlik ve farklılıklara değinilecektir. 1906 raporunda donanma personeli ve gemi sayısı hakkında herhangi bir bilgi yoktur. Bu yüzden 1906 raporunda amfibi harekâtın temel prensipleri ortaya konulmuştur:

1. Britanya filosunun İstanbul'a ulaşmasının önündeki yegâne engel Çanakkale müdafaasıdır. Çanakkale müdafaası geçildiği takdirde Osmanlı Hükümeti'nin teslim olması ve Başkent'ten çıkarılması kaçınılmazdır (TNA, WO 106/1461).

İlk maddeden de açıkça anlaşılacağı üzere Çanakkale/Gelibolu yarımadasının işgalindeki asıl amaç İstanbul'u ele geçirmek ve Türkleri buradan sürmektir. I. Dünya Harbi'nde ilân edilen Savaş Amaçları Bildirgesi'nde de İtilaf Devletleri, Türkleri Avrupa'dan ve İstanbul'dan çıkarmak amacını açıkça ilân etmişlerdi (BL, IOR/L/PS/18/B310a, s. 1-3). Zira I. Dünya Harbi'nden mağlup ayrılan devletlerarasında başkenti işgal edilen tek devlet Osmanlı olmuştur (Polat, 2018 s. 143).

2. Çanakkale müdafaasının Gelibolu Yarımadası'nda yer alan kısmı, her yönden en uygun hedeftir (TNA, WO 106/1461).

Gelibolu yarımadası, hem İstanbul'a yakınlığı (250-260 km) hem de amfibi harekâta son derece müsait olması itibarıyla Ege'den gelip İstanbul'u ele geçirmek isteyen denizci Avrupalı bir millet için hakikaten en uygun hedefti. Donanma, Çanakkale Boğazı'nı geçtiği takdirde doğrudan doğruya İstanbul önlerine demirleyebilirdi.

3. Gelibolu gibi uzun ve dar bir yarımada, deniz ve kara kuvvetlerinin birleşik harekâtını kolaylaştırmaktadır. Gelibolu'daki tabyalar genellikle Asya kıyısına hâkimdir. Burada karaya çıkarma yapılabilecek bölgeler de iyi durumda ve hedefe daha yakındır. Gelibolu'ya çıkarma yapıldığı takdirde Osmanlı kara kuvvetlerinin üstün gücünün, İngilizlere karşı kullanılması daha zor olacaktır (TNA, WO 106/1461).

1906 raporu donanmanın ani ve beklenmedik bir saldırı ile Çanakkale Boğazı'nı geçerek Gelibolu'ya çıkarma yapması, ardından Osmanlı kuvvetleri bölgeye intikal edemeden Gelibolu'daki tabyaları zapt ederek bu tabyalardaki top ve mühimmatı ele geçirmesi prensibi üzerine kurulmuştur.

4. Kara kuvveti, sadece Çanakkale Boğazı'nı donanmaya açmak amacıyla kullanılacaktır. Boğaz donanmaya açılır açılmaz kara kuvveti geri çekilebilir. Gelibolu Yarımadası, az sayıda bir kuvvetle çok üstün sayılara karşı kolayca elde tutulabilir. Ancak tabyalar ele geçirildikten sonra denizden açacağımız top ateşi, yeniden silahlanmayı kolayca önleyeceğinden böyle bir şeye dahi gerek kalmayabilir. Harbin uzaması ihtimal dâhilinde dahi değildir.

5. Gelibolu gibi uzun bir yarımada'nın mümkün kıldığı birleşik harekâtın genel avantajları, anakara ile yarımada arasındaki karasal ulaşımın kusurlu olması nedeniyle değişiklik arz etmektedir. Öte yandan Çanakkale Boğazı ve Marmara Denizi, İngiliz gemilerine kapalı olacağından Türklerin yarımada'daki birliklerini deniz yoluyla tahkim etme ihtimali vardır.

6. Gelibolu'da çıkarma yapılabilecek bölgeler azdır ve Türkler, İngilizler gibi denizci bir kuvvetle girişecekleri bir muharebede, yarımada'nın 'Osmanlı İmparatorluğu'nun en can alıcı bölgesi' olduğunu fark ettikleri anda burayı öyle bir güçle müdafa edebilirler ki, böyle bir çıkarma İngilizlerin yüzleşmeye hazır olduğundan daha maliyetli hale dahi gelebilir. Öte yandan büyük bir Türk kuvvetinin bölgeye intikali muhtemelen zor olacaktır. İngiliz filosu Çanakkale Boğazı girişini zorlamakta başarılı olursa, filonun Gelibolu Yarımadası'ndaki konumu son derece kritik hale gelecektir (TNA, WO 106/1461).

Çanakkale Boğazı'na taarruz düşüncesi İngiliz Savaş Konseyi'nin 25 Kasım 1914 tarihli ilk toplantısında gündeme geldi. Winston Churchill (1874-1965), bu toplantıda Süveyş Kanalı ile Mısır'ın güvenliğini sağlamak adına Osmanlı Devleti'ni 'can alıcı bir bölgeden' tehdit etmenin gerekliliğini vurgulayarak Çanakkale Boğazı ile Gelibolu yarımadasına bir amfibi harekât düzenlenmesi teklifini ileri sürmüştü de bu teklif, dönemin Savaş Bakanı (1914-1916) Lord Kitchener tarafından kabul görmedi (Atabey, 2015a, s. 153).

Churchill, Çanakkale Boğazı üzerine bir deniz harekâtı tertip etmenin kolay bir zaferin yolunu açacağı düşüncesindeydi. 13 Ocak 1915 tarihli Çanakkale Boğazı'na denizden taarruz planı, Churchill'in katkılarıyla Savaş Konseyi'nin 28 Ocak 1915 tarihli toplantısında kabul edildi (Atabey, 2015a, s. 153; Kibıl, 2020, s. 267; Polat, 2018, s. 125). İngiltere, Çanakkale cephesinin

açılmasında birinci derecede aktif rol alırken; Churchill, bu cephenin açılmasının baş mimarı oldu (Atabey, 2015a, s. 15; Polat, 2018, s. 125).

Tümamiral John de Robeck komutasında, 814 topa sahip 90 savaş gemisinden müteşşekkil birleşik filo 19 Şubat 1915'te Çanakkale Boğazı'nın koruyan istihkâmları bombalamaya başladı (Clodfelter, 2017, s. 416). Fakat Churchill'in kanaatlerinin aksine İngiliz ve Fransız birleşik filosunun 19 Şubat 1915'te başlattığı deniz çıkarması 18 Mart 1915'te büyük bir hezimetle sonuçlandı. Hezimetin ardından mağlup donanma Midilli'ye doğru ricat etmek zorunda kalınca, Churchill "*Türkler, Çanakkale'yi zorlayan çağının en ileri tekniğe sahip kuvvetler karşısına, muhkem bir kale gibi dikilmişlerdir*" değerlendirmesini yaptı (Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, 1997, s. 49; Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri I, 2005, s. 18, 46).

Hezimetin ardından bir amfibi harekâtının zorunluluğunu kabul eden İngiliz Savaş Bakanı Lord Kitchner, İngilizlerin Akdeniz Orduları Başkomutanı General Sir Ian Hamilton (1853-1947)'u, İtilaf Devletleri'nin Çanakkale bölgesine çıkarma yapacak olan kuvvetlerinin komutanlığına tayin etmiş, 22 Mart'ta İtilaf Devletleri üst düzey kumandanları Queen Elizabeth zırhlısında bir toplantı düzenlemiş, bu toplantıda amfibi harekâtın zarureti kabul edilmişti. İtilaf Devletleri tarafından kabul edilen çıkarma plânına göre, General Hamilton çıkarma yapmak için Gelibolu yarımadasının güney yarısını tercih etmişti (Şahin, 2009, s. 120, 125-126). Bu bağlamda işgal kuvvetleri kumandanı General Ian Hamilton'un payına Gelibolu yarımadasının düşmesi katiyen bir tesadüf değildir ve 1906 raporu bu tercihte büyük rol oynamıştır.

Alman Askeri Misyon Heyeti Başkanı Liman von Sanders (1855-1929)'ın aksine Mustafa Kemal Bey, *Gelibolu yarımadasının imparatorluğun en can alıcı bölgesi* olduğunu fark etmiştir. Yarbay Mustafa Kemal, Balkan muharebeleri esnasında Gelibolu sahilinin müdafaası ile ilgili ayrıntılı tetkiklerde bulunmuş, bu tetkiki sonucunda düşmanın, Seddülbahir ve Kabatepe civarındaki bölgeye aynı anda çıkarma yapabileceği sonucuna varmıştır (Mustafa Kemal, 2011, s. 5).

7. Çanakkale Boğazı'nın ele geçirilmesi, muhtemelen harbi sona erdireceğinden, Gelibolu Yarımadası'nda bir ordu kaybetme korkusu Türkleri burayı geri almaktan caydırabilir.

8. Yarımada'nın yetersiz müdafaasına neden olabilecek diğer hususlar şöyledir:

a. Sultan'ın şahsi güvenliğinden duyduğu endişe (TNA, WO 106/1461).

I. Dünya Harbi başladığında Osmanlı tahtında Sultan V. Mehmed Reşad (1909-1918) bulunmaktaydı. Sultan, 1906 raporunda öngörüldüğü gibi şahsi güvenliğinden endişe duymak şöyle dursun 11 Kasım 1914'teki resmi harp ilânından 3 gün sonra 14 Kasım 1914'te halife sıfatıyla cihat ilân etmiştir (Arı, 1997, s. 69; Aydın, 2016, s. 47).

b. Osmanlı Hükûmeti'nin taşradaki vilayetler üzerindeki zayıf otoritesi.

c. Komşu devletlerin saldırılarına karşı tedbir alma zarureti.

d. Müdafaa odaklı bir politikanın kaçınılmaz hale getirdiği dağılma.

Bütün bunlar Türk ordusunun bir kısmını felce uğratıp hareket edemez hale getirecektir.

9. Gelibolu Yarımadası'nda herhangi bir şekilde dikkat çekmekten özellikle kaçınmak gerekmektedir. Bu bağlamda, Midilli, Limni ya da Çanakkale Boğazı yakınlarındaki herhangi bir adanın zapt edilmesi politikasının değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu tip bir harekât, mevcut

Tasarıdan Harekâta: İngiltere'nin 1906 Tarihli Gelibolu'yu İşgal Tasarısı ile 1915'teki...

koşullarda yeterince basittir ve geçmişte [1807'de] Sultan'a baskı kurmak için yeterli olmuştur (TNA, WO 106/1461).

1906'daki bu tasarı 1915'te uygulama aşamasına gelinceye değin Ege'deki jeopolitik dengeler de kısmen değişmişti.

Osmanlı ile İtalya arasında patlak veren Trablusgarp Harbi (1911-1912) sonrası imparatorluk sadece Kuzey Afrika'daki son topraklarını kaybetmekle kalmamış, aynı zamanda 18 Ekim 1912'de imzalanan Uşi Antlaşması ve sonrasında vuku bulan Balkan harpleri ile 12 Ada üzerindeki hâkimiyetini de kaybetmişti.

Limni 21 Ekim 1912'de Yunanlılar tarafından işgal edildi. Balkan Harbi sonrası imzalanan 1913 Londra Anlaşması'na göre Osmanlı'dan fiilen ayrılan Girit Adası'nın geleceğine Balkan devletlerinin; Yunanistan'ın işgal ettiği Doğu Ege adalarının geleceğine ise İngiltere, Fransa, Almanya, İtalya, Avusturya-Macaristan ve Rusya'nın karar vermesi konusunda uzlaşmaya varıldı. Avrupa devletleri, 1914 Tebligatları ile On İki Ada'yı İtalya'ya ve Limni ve Midilli'nin de dâhil olduğu Doğu Ege adalarını da silahsızlandırılmış statü koşuluyla Yunanistan'a bırakma kararı aldı. (Belenli, 2019, s. 77-78; Kut, 2016, s. 493; Uçarol, 1995, s. 428-429).

Dönemin Başbakanı Elefterios Venizelos (1864-1936) Megali İdea ülküsü ve Küçük Asya hakkındaki tasarıları gerçekleştirmek amacıyla Yunanistan'ı savaşa sokma konusunda ısrarcıydı. Bu hususta İngiltere ve Fransa ile müzakerelere girişti. Yunan Kralı'nın onayıyla 18 Ağustos 1914'te İtilaf Devletleri'nden herhangi bir çağrı olmaksızın İngiltere'ye: "Gereği halinde Yunanistan 250,000 kişiden oluşan tüm ordu ve donanmasını Sırbistan'a yardım etmek ve Osmanlı Devleti'ne karşı savaşmak üzere İtilaf Devletleri emrine vermeye hazırdır" mesajı gönderdi (Yellice, 2016, s. 212). Nitekim 7 Şubat 1915'te deniz muharebesi henüz başlamadan önce İngiliz ve Fransız donanmalarına bağlı savaş gemileri, ikmal için Limni Adası'nın Mondros Limanı'na konuşlandı. Limni 1915'teki Çanakkale muharebeleri sırasında müttefik güçlerin ana üssü oldu (Şahin, 2009, s. 114-115; Emecen, 2003, s. 192).

Böylece 1906'daki tasarıda işaret edildiği gibi İngilizlerin 1915'te, Çanakkale Boğazı'nı zorlamak adına Limni ve Midilli adalarını işgal etmesine gerek kalmadı.

10. *Şu halde, bu adaların ele geçirildiğini varsaydığımızda, adaları tahliye ederek Türklerin Çanakkale Boğazı'na ilişkin kaygılarını azaltmak mümkün görünmektedir. Bu tahliye hiçbir şekilde adaların Türkler tarafından yeniden işgal edileceği anlamına gelmemektedir.*

11. *En büyük tehlike Mısır'dır. Mısır, kuvvetlerimizi toplamak ve organize etmek için oldukça uygun bir bölgedir. Mısır'ın coğrafi konumu muhtelif avantajlar sunmaktadır. Mısır'ın güvenliği bahane etmek, gizli emellerimiz için son derece uygun bir kılıf olacaktır. Mısır, İngiliz seferî kuvvetinin temerküzü için en uygun bölgedir*

12. *Bunun için gerekli olan kuvvetin toplanması 2 ilâ 3 ay sürebilir. Ancak piyadeler 10 gün içinde gemilere yüklenebilir (TNA, WO 106/1461).*

Hakikaten 1915 harekâtında İngiltere'nin ana lojistik üssü Mısır olmuştu. Mısır'ın güvenliği, İngilizler açısından son derece stratejik bir meseleydi. Bir deniz imparatorluğu olan İngiltere için Süveyş Kanalı, Akdeniz'e Ege'ye ve Marmara'ya yapılabilecek asker ve mühimmat sevki

için lojistik öneme sahipti. 1869'da Süveyş Kanalı'nın açılması ve 1882'de Mısır'ın işgali İngiltere için Doğu Akdeniz'in stratejik önemini daha da arttırmıştı (Sander, 2003, s. 381; Özkan, 2022, s. 1022).

I. Dünya Harbi'ne deniz muharebesi devam etmekteyken, 10 Mart 1915'te, Seddülbahir'e çıkarılacak olan 29'ncü İngiliz Tümeni'nin Çanakkale'ye gönderilmesine karar verildi. Bu esnada Mısır'da bulunan Anzak tümenleri ile birlikte 75 bin kişilik bir kolordu teşkil edildi. 29. İngiliz Tümeni'nin belirlenen tarihte Ege'ye ulaşmamış olması, harekâtın 25 Nisan'a sarkmasına neden oldu. Bu süre zarfında tüm İngiliz birlikleri Mısır'da temerküz etti (Atabey, 2015b, s. 249-251). Bu birliklerin Çanakkale'ye sevk edilmesi 1,5 ay sürdü.

13. *Bu süre zarfında, mevcut ve gerekli olabilecek askerî müfrezelerle birlikte, İngiliz filosu Osmanlı İmparatorluğu'nun geniş kıyı şeridi boyunca dikkat dağıtmak için farklı noktalarda alarm vermek amacıyla kullanılabilir.*

14. *Osmanlı İmparatorluğu topraklarında isyanı teşvik etmek yüksek bir politika meselesidir. Mevcut koşullar altında, Arabistan'ı Osmanlı'dan bağımsız, Britanya'ya bağlı bir Arap konfederasyonuna dönüştürmek amacıyla Arap isyanını teşvik etmek oldukça cazip bir seçenektir. Hem bu, aynı zamanda Hindistan'a giden güzergâh üzerinde düşman bir kuvvetin oluşma tehlikesini de bertaraf edecektir (TNA, WO 106/1461).*

Osmanlı İmparatorluğu I. Dünya Harbi'ne dâhil olduktan sonra Hindistan Valisi Lord Charles Hardinge (1858-1944), Britanya Kralı V. George (1910-1936)'a "Arabistan'daki tüm Arapları Osmanlı'ya karşı isyan ettirmekten ve Osmanlı Devleti'ni Avrupa haritasından silmekten" bahsetmekteydi (Polat, 2018, s. 125). Haşimi Arap Aşireti Lideri Şerif Hüseyin, İngilizlere ilk teklifini 2 Temmuz 1915'te, Çanakkale/Gelibolu'da kara muharebeleri devam ederken yapmış, Arapların müstakil bir hükümet olarak teşekkülüne destek olunduğu takdirde, Osmanlı İmparatorluğu'na karşı isyan edeceğini hususi mektupla bildirmişti (Bostancı, 2014, s. 121-122). Nitekim Britanya, 1915 senesi boyunca, Arabistan'ı Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayırmak, burada kendisine bağlı vasal devletler oluşturmak, Hindistan'daki çıkarlarını korumak ve Türk kuvvetlerini dağıtmak amacıyla Şerif Hüseyin'i Osmanlı aleyhine kışkırttı. Haşimi Araplarının ayaklanmasında İngiliz ajanı Thomas Edward Lawrence'ın büyük rolü olmuştu (Sonyel, 1987, s. 231, 235). Dolayısıyla İmparatorluğun Arap tebaasının Osmanlı'ya karşı kışkırtılması projesinin kökleri, 1906 raporunun 14. maddesine değin uzanmaktaydı.

15. *Peşi sıra örneğin Hayfa'ya yapılacak bir saldırıyla, Türklerin Mısır'la olan iletişim hattı kesilebilir. Zira Türklerin muhabere altyapısı geliştikçe bu tip bir harekâtın daha da zorlaşacağı muhakkaktır (TNA, WO 106/1461).*

İtilaf donanması 14 Mart 1915'te Seddülbahir'i bombardımana tutarken aynı gün Hayfa'yı da bombalamıştır (Arı, 1997 s. 119).

16. *Bu esnada Makedonya'da bir kargaşayı kışkırtacak herhangi bir politik neden bulunmuyorsa, Selanik'e yönelik bir tehdit, Türkleri burada büyük bir kuvvet toplamaya zorlayacak, Gelibolu Yarımadası'na yapılacak eşzamanlı bir saldırı ve Meriç Nehri ile Selanik arasındaki demiryoluna yapılacak bir dizi baskın, takviye kuvvetlerin gerçek saldırı bölgesine süratle intikalini engelleyecektir (TNA, WO 106/1461).*

Bu rapor oluşturulduğunda Selanik, Osmanlı İmparatorluğu'nun III. Ordu merkeziydi. Makedonya'daki istikrar 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi ve peşi sıra gerçekleşen 1878 Berlin Konferansı'ndan itibaren bozulmaya başlamıştı. Makedonya, Bulgaristan Emareti ile Sırp Kralığı'nın yanı sıra İngiltere, Fransa, Rusya, Avusturya-Macaristan gibi Avrupalı büyük devletlerin satranç tahtası haline geldi. Bölgedeki Rum, Bulgar ve Sırp komiteci çetelerin yaydığı tedhiş, bölgede iç karışıklıkları daha da arttırınca Avrupalı büyük devletler Eylül 1903'te Mürssteg adı verilen bir reform programını uygulamaya karar verdi. Makedonya'nın ıslahı adına bölgeye çok sayıda Avrupalı asker ve sivil temsilciler ile umumi müfettişler tayin edildi. İngiliz ve Rus hükümdarlarının 1908'deki Reval görüşmeleri sonrası bölgede yaşananlar Osmanlı İmparatorluğu'nu 23 Temmuz 1908'de II. Meşrutiyet'in ilânına sürükledi. Meşrutiyetin ilanı sonrası Mürssteg programı sonlandırıldı, silahlı komiteler siyasi parti ve kulüplere dönüştüyse de bölgede yaşanan kargaşa iyileşmedi. I. Balkan Harbi (1912-1913) sonrası Mayıs 1913'te imzalanan Londra Antlaşması ile Osmanlı İmparatorluğu Makedonya'yı tamamen kaybetti (Hacısalihoğlu, 2003, s. 441). Ekim 1912'de müttefik Yunan ve Bulgar orduları güneyden ve kuzeyden Selanik'e doğru girince, Vali Hasan Tahsin Paşa, herhangi bir direniş göstermeden 26 Ekim 1912'de şehri Yunanlılara teslim etti (Kiel, 2009, s. 356). Dolayısıyla İngiltere'nin Makedonya'da bir kargaşayı tetikleme yahut Selanik'e yönelik bir askerî tehdit algısı oluşturma stratejisinin tüm altyapısı, 1915'e gelmeden çok önce, 1913'te tamamen ortadan kalmış oldu.

17. Gelibolu Yarımadası'na yapılacak saldırının başarılı olabilmesi için 'aniden gerçekleşmesi ve sürpriz niteliği taşıması' gerekmektedir. Bunu başarabilmek adına düşmanı yanıltmak amacıyla her türlü çaba sarf edilmeli ve mümkün olduğunca hızlı hareket edilmelidir. Aksi takdirde bu teşebbüs, feci bir hezimetle sonuçlanabilir (TNA, WO 106/1461).

Bu rapor, Osmanlı Devleti ile Britanya barıştayken oluşturulmuştur. Dolayısıyla iki devletin Kasım 1914'ten itibaren savaş halinde olması ve Winston Churchill'in ısrarları sonucunda deniz harekâtına öncelik verilmesi 1906 raporunda öngörülen amfibi harekâtın bir sürpriz niteliği taşımasının tüm zeminini ortadan kaldırmıştı.

18. Uygulanacak gerçek saldırı planı düşmanın askerî gücüne ve eğilimlerine bağlı olmalıdır. Nihai amaç, Çanakkale Boğazı'ndaki tabyaları zapt etmek, sökmek ve mümkün olan en kısa sürede tekrar gemilere dönmektir.

19. Türkler, 1897 Osmanlı-Yunan Harbi'nde Anafarta ve Ece Koyu'nda düşman askerlerinin karaya çıkmasını engellemek adına bazı ufak tabyalar inşa etmiştir. Bu tabyalar terk edilmiş durumdadır ancak Osmanlı ile İngiltere'nin savaşa tutuşması halinde buralar yeniden inşa edilebilir, bölgedeki diğer karaya iniş yerleri de benzeri bir biçimde muhafaza edilebilir. Türkler, kuvvetlerini başka bir bölgede toplamaya yönlendirilemezse herhangi bir mukavemetle karşılaşmaksızın bir çıkarma yapma olasılığımız oldukça düşüktür. Bunun için hatırı sayılır bir kuvvetle geniş bir cephe açmalıyız.

20 İngiliz hücum kuvvetleri; örtme kuvveti ve ihtiyatlar ile birlikte üç gruba ayrılacaktır:

- 1. Bir kuvvet, Seddülbahir'e,**
- 2. Bir kuvvet, Kilidbahir'e,**
- 3. Bir kuvvet, Eceabad'ın kuzey doğusundaki tabyalara saldıracaktır.**

20 (1). *Seddülbahir'e yapılacak saldırı Kilibahir'e yapılacak saldırıdan sonraya ertelenebilir. Ancak girişteki tabyalara başka bölgelerden yapılacak çıkarmalar eşliğinde eşzamanlı olarak saldırılmalı ve bu tabyalar mümkün olduğunca süratli bir biçimde ele geçirilmelidir. Bu saldırı, gemilerin aktif işbirliği ile aniden ve sürpriz bir biçimde gerçekleştirilmelidir. Helles Burnu (İlyasbaba Burnu)'nun batısındaki çıkarma yeri küçük olmasına rağmen son derece mükemmel ve korunaklıdır. Çıkarma başarılı olduktan sonra tabyaların ele geçirilmesi zor olmayacaktır. Normal garnizondaki asker sayısı 300'dür. Seddülbahir tabyaları zapt edilir edilmez Asya kıyısındaki tabyalar, gemiler ile zapt edilmiş Türk tabyalarının birleşik ateşiyle susturulacaktır.*

Kabatepe'nin güneyinde [Seddülbahir Tabyası, No: 3] karaya çıkan kuvvetlerle, iletişim kurulmalıdır. 8 numaralı çıkarma yeri [Helles Burnu'nun batısı], süratli bir şekilde yeniden yükleme yapmaya müsait bir biçimde hazırlanmalı ve müdafaa için bir örtme mevzii hazırlanmalıdır. Bunun için biri tabyalardaki askerleri korumak için Kraliyet Garnizon topçu müfrezesi diğeri karaya iniş yerlerini korumak içinse Kraliyet İstihkâm müfrezesi olmak üzere 2 piyade müfrezesine ihtiyaç vardır. Bu takımın kalanı, Kabatepe'nin güneyinde [No: 3] karaya çıkacak ve 1. ve 2. müfrezeleri birleştirme görevini üstlenecektir (TNA, WO 106/1461).

İngiliz istihbaratı Balkan harpleri sırasında üç güvenilir kaynaktan bilgi edinmekteydi. Bunlar İstanbul'daki İngiliz Sefiri Gerard Lowther (1908-1913), İngiliz Askerî Ataşesi Yarbay Ernest Tyrrell ve Edirne Konsolosu Binbaşı Louis Lort Rhys Samson'du. Samson, 7 Mayıs 1906'da Edirne Vilayeti Konsolosluğu'na tayin edilmiş bu görevi 1914 yılına kadar sürdürmüştü. Asker kökenli Samson, konsolosluk vazifesinin son senesinde -1914- Kilibahir'e yapılması planlanan işgal harekâtının parçası olarak Gelibolu Yarımadası'nın kıyı şeridinde bulunan Kabatepe'nin kuzey ve güneyindeki kırsal arazinin topografik özelliklerini tasvir eden bir rapor kaleme aldı Bahsi geçen bu rapor 1915'te Gelibolu'nun işgali öncesi İngiliz istihbaratının Kabatepe hakkındaki bilgilerini güncelleyen belki de son rapor olması açısından önemlidir (Ertekin, 2023b, s. 543-544).

20 (2). *1. Tümen'in 2 tugayı Kabatepe'nin güneyindeki açık sahile [No.3] çıkarma yapacak, ikinci bir fırka ise Kabatepe'nin kuzeyinde [Kabatepe ile Suvla Koyu arası, No: 2] karaya çıkacaktır. 1. Tümen'in iki tugayı ve 2. Tümen'in iki tugayı doğrudan Kilibahir tabyalarına saldıracaktır. 2. Tümen'in üçüncü tugayı Eceabat'ın kuzey doğusunda Kakma Dağı'ndaki Kilya Lodos/Maydos Tabya'yı [28 numaralı tabya] ele geçirecek ve Kakma Dağı'ndan Kabatepe'ye kadar yarımada boyunca kuzey bakan bir örtme mevzii oluşturacaktır.*

20 (3). *Üçüncü bir tümen, Kabatepe ile Suvla Koyu arasında [No:2] karaya çıkacak, Eceabat'ın kuzey doğusundaki Kilya Lodos/Maydos Tabya haricindeki diğer tüm tabyaları zapt ederek bir örtme mevzii hazırlayacaktır.*

21. *Dördüncü bir tümen, ihtiyaca binaen hazır tutulacaktır. Belki de bu ihtiyat tümeni Bolayır hatlarının yakınına eşzamanlı bir çıkarma tehdidi yapmak için kullanılabilir. Türkler Çanak-kale müdafasını tahkim etme imkânına sahip olduklarından Bolayır hatlarının fiilen işgal edilmesi istenen bir durum değildir. Saroz Körfezi'ndeki gemilerin ateşi, her halükarda takviye kuvvetlerin karayoluyla anakaraya yaklaşmasını zorlaştırabilir (TNA, WO 106/1461).*

Müstahkem Mevki Kumandanlığı, asıl çıkarmanın yarımadanın uç bölgesi (İlyasbaba-Seddülbahir) ile Kabatepe civarına yapılacağını kabul etmişti. Liman von Sanders bu planı ve dayandığı kabulleri, modern bir amfibi harekâtın müdafaa ihtiyaçlarına cevap vermediği gerek-

çesi ile reddetti. Ona göre sahilde sadece keşif-gözetleme ve örtme birlikleri bulunmalı, asıl kuvvet ise hareketli büyük ihtiyat grupları halinde içeride tutulmalıydı. Von Sanders'e⁹ göre, düşman kuvvetlerinin olası çıkarma bölgeleri *Bolayır bölgesi ve Beşika Körfezi*'ydi" (Uyar-Erickson, 2017, s. 510-511).

1906 raporunda tayin edilen çıkarma noktaları, 25 Nisan 1915 sabahı kara muharebeleri başladığında İngiliz ve Fransız kuvvetlerin karaya asker çıkardığı bölgeler olmuştu. Bu bölgeler 1906 raporunda da işaret edildiği gibi, Kabatepe kuzeyi ile güneyi, İlyasbaba Burnu/Seddülbahir, Çanakkale Boğazı girişindeki Kumkale¹⁰ ve Beşika'ydı (Doyle ve Bennett 1999, s. 14; Görgülü, 1990, s. 93; Hamilton, 1920, s. 126-130; Özlü, 2019, s. 315). İngiliz kuvvetleri Kabatepe'nin kuzeyi ile güneyi ile Seddülbahir'e çıkarma yaparken Fransız kuvvetleri Kumkale ve Başika Körfezi'ni işgal etti.

25 Nisan 1915 sabahı saat 03.00'te Anzaklardan oluşan 1500 kişilik bir birlik gece karanlığında denizden *Kabatepe*'ye doğru yönelmiş fakat kıyı akıntıları yüzünden Kabatepe kumsalı yerine *Arıburnu*'na sürüklenmiştir. Karaya çıkan düşman piyadesi, Arıburnu ile Kabatepe arasında *bir buçuk kilometre* kadar içeri uzanan sırtları işgal etti (Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi 1997, s. 68-67-68). "İtilaf birlikleri *Kabatepe'nin 1.6 km kuzeyinde bulunan Arıburnu* (Anzak koyu)'na çıkarma yaptı. 25 Nisan 1915'te icra edilen amfibi harekâtın ilk safhasında kıyıda zayıf örtme ve keşif birlikleri çıkarma yapan birlikleri geri püskürtemediği gibi, düşman askerlerinin sahile hâkim bölgelere doğru ilerleyişine de engel olamadı. Geride bekleyen büyük ihtiyat birlikleriyse, Sanders'ten ileri hareket emri almadıkları için beklemeye devam etmiş, nihayet emir geldiğinde ise yolların kötü olması yüzünden çıkarma bölgelerine ulaşmada ciddi sıkıntılar çekmişlerdi. Sanders'in hatalı komutası, çıkarmalar başladıktan sonra da devam etmiş, uzun bir süre bunların *şaşırtma* olduğu, asıl çıkarmanın Bolayır'a yapılacağı konusunda ısrar etmişti. Ast birlik komutanları, Sanders'in emirlerine harfiyen uymuş olsa, 9. Tümen, Seddülbahir'deki direnişi gösteremez, benzeri şekilde, 19. Tümen Komutanı Mustafa Kemal (Atatürk) de inisiyatif¹¹ kullanıp Arıburnu'na ulaşarak Anzak ilerleyişini durdurmazdı" (Uyar, 2017, s. 511-512).

⁹ Avrupa'daki yaygın kabule bakılırsa, Çanakkale'de kazanılan kara zaferi Liman von Sanders ve emrindeki Alman subaylara atfedilmektedir. Örneğin İngiliz Britannica Ansiklopedisi'nin Liman von Sanders maddesinde: "Mart 1915'te Gelibolu'daki 5. Ordu Kumandanlığı'na getirilen Sanders, Türk komutanların da desteğiyle İngiliz ve Avusturyalı işgal kuvvetlerini Çanakkale Boğazı'nı boşaltmaya zorlayarak müttefiklerin İstanbul'u ele geçirmesini engellemeyi başardı" yorumu yer almaktadır (Britannica, 2024). "Oysa muharebelerin ilk safhasında meydana gelen çıkarmazın sorumluluğu Sanders ve bazı Alman subaylarına aitti. Sanders, maiyetindeki Alman subaylarıyla birlikte 26 Mart'ta Çanakkale'ye gelerek sorumluluğu Müstahkem Mevki Kumandanlığı'ndan devraldı. Kısa bir inceleme ve keşif sonrasında, müstahkem mevkiin tavsiye ve tecrübesini dikkate almayarak, eskiden hazırlanmış planların tamamını yürürlükten kaldırdı. Eski plana göre birlikler asıl unsurları ile kuvvetli bir kıyı müdafaası yapacak, küçük ihtiyat birlikleri ise geride kalacaktı" (Uyar-Erickson, 2017, s. 510-511).

¹⁰ Fransız birlikleri bir müddet Kumkale'de tutunmayı başarmışsa da Anadolu yakasını düşman işgalinden korumak amacıyla 3'ncü ve 11'nci fırkaların/tümenlerin birleştirilmesiyle oluşturulan mürettep 15'inci Kolordu ve bu lorduya bağlı birlikler başarılı bir savunmayla Fransızları geri püskürtmüştür (Özlü, 2019, s. 315).

¹¹ 16. Kolordu Komutanı Mustafa Kemal Bey, Gelibolu muharebelerinden hemen sonra 1916'da yayımlanan *Ta'lim ve Terbiye-i Askeriyye Hakkında Nokta-i Nazarlar* adlı eserinde inisiyatif kullanmanın öneminden şu sözlerle bahsetmektedir: "Biz biliriz ki muharebede zafer ve galibiyet kazanmak için bütün subay ve askerlerin vatan, millet uğrunda şevkle canlarını feda etmeleri, en küçüğe kadar bütün rütbelilerin kendi inisiyatifleri ile durumun gerektirdiği tedbirleri almaya alışmış olmaları ve askerlerin bile zafer kazanma azmine sahip olup üstlerinin şehit olması hâlinde bile bu azmi kaybetmemek vasıflarını taşımaları lazımdır" (Mustafa Kemal, 1916, s. 8-9).

22. *Zapt edilen her tabyanın cephanesi, henüz ele geçirilememiş diğer tabyalara karşı kullanılacaktır. Bu tabyaların mühimmat tedariki sınırlı olacağından, bunun için özel bir hazırlık yapılmalıdır. Bu hazırlık yapılmadığı takdirde kendi ağır toplarımızı karaya çıkarmak zorunda kalabiliriz. Bu topların Kilidbahir'in batısındaki platoya taşınması oldukça zor olduğundan tasarlanan harekâtı tehlikeye sokabilir.*

23. Raporda işgal için gerekli kuvvet miktarı tablo haline getirilmiştir. İşgal için 4 tümen, 12 piyade tugayı, 3 süvari bölüğü, 6 sahra topçu tugayı, 6 dağ topçu tugayı, 3 garnizon topçu taburu ile Kraliyet İstihkâm Birliği'nden 4 sahra bölüğü ile 4 telgraf bölüğü gereklidir (TNA, WO 106/1461).

1906 raporunun 18. maddesinde de açıkça belirtildiği gibi "uygulanacak gerçek saldırı planı düşmanın askerî gücüne ve eğilimlerine bağlı olmalı"ydı. Bu raporun oluşturulduğu tarihte İngiltere tek başına İstanbul'u işgal etme amacındaydı. 1915'e gelindiğinde ise tüm koşullar değişmiş, birden fazla cephede harp halinde olan İngilizler Çanakkale/Gelibolu'da Fransız kuvvetleriyle birlikte hareket etmek durumunda kalmıştır.

24. Harekât esnasında garnizon topçu personelinin Gelibolu müdafaasında kullanılan Krupp toplarını ele geçirmesi planlanmıştır.

25. *İstihkâm birlikleri esas olarak a- Karaya indirme yerleri ve iskelelerin inşasına yardımcı olmak, b- Muhabereyi tahkim etmek, c- Muhtemel kalıcı tahkimatları tahrip etmek amacıyla kullanılacaktır.*

26. *Muhabere hatları hiçbir şekilde 16 km'yi geçmeyecektir. Yollar stabilize olmadığı için kış vakti kötü durumda olacaktır. Bu yüzden bölgeye mümkün olduğunca az yük, az tekerlekli nakil aracı ya da hayvan indirilmesi gerekmektedir.*

27. *Harekât, birlikler karaya çıkarma yaptıktan sonra 3 günden fazla sürmemelidir (TNA, WO 106/1461).*

Çanakkale/Gelibolu'ya amfibi harekât kış mevsiminde gerçekleştirildi fakat 1906 işgal tasarısında öngörüldüğü gibi 3 günden daha fazla, 25 Nisan 1915-9 Ocak 1916 tarihleri arasında sekiz buçuk aya yakın sürdü ve İtilaf Devletleri açısından feci bir akıbetle sonuçlandı (Atabey, 2015, s. 249; Aydın, 2016, s. 48; Tunçoku-Taşkiran, 2000, s. 36).

İngiliz ve Fransızlar boğazları savaş gemilerine açmak, Rusya'ya yardım götürmek ve İstanbul'u ele geçirmek amacıyla Çanakkale/Gelibolu'ya yarım milyona yakın asker yığmışlardır. Türk Genelkurmay kayıtlarına göre muharebeler sonucunda İngilizler yaklaşık 205.000, Fransızlar ise 47.000 zayıt vermiştir (Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, 1997, s. 232). Yarımada'ya yığılan 410.000 Britanya askerinin 31.389'u harp esnasında hayatını kaybetmiş, 9.708'i kaybolmuş, 78.749'u ise yaralanmıştır. Michael Clodfelter'a bakılırsa Britanya'nın toplam kaybı hastalar da dâhil 198.340 kişidir. Sadece İngiliz 29. Piyade Tümeni'nden toplam 34.012 kişi hayatını kaybetmiştir. Yarımada'ya toplamda 79.000 Fransız askeri sevk edilmiş, muharebeler sonunda bu askerlerden kayıp, ölü ve hastalar dahil 47.000'i zâyi olmuştur (Clodfelter, 2017, s. 417). Buna karşılık Osmanlı ordusunda 40 tümenin 17'si ve subayların yarıya yakını Çanakkale cephesine sevk edilmiş ve bu cephedeki müdafa, imparatorluğa 1.658'i subay olmak üzere 166.507 şehit ve mâlûle mâl olmuştur (Uyar-Erickson, 2017, s. 515). Sonuç itibarıyla işgalci kuvvetler 9 Ocak 1916'da Çanakkale/Gelibolu'yu tamamen tahliye etmişlerdir (Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, 1997, s. 231).

Sofya'da askerî ataşeyken Tekirdağ'da kurulmakta olan 19'uncu Tümen Komutanlığı'na tayin edilen ve harp esnasında emrindeki 57'inci Alay ile Conkbayırı'na gelen 19'ncu Tümen Komutanı Kurmay Yarbay Mustafa Kemal'in, 27'inci Alay'a mensup birliklerin geri çekilmekte olduğunu görerek, "düşmandan kaçılmaz, cephaneniz yoksa süngünüz vardır, yere yat" emrini vermesi (Mustafa Kemal, 2011, s. 4, 14-16) ve akabinde emrindeki 57'inci Alay'a, "Size ölmeyi emrediyorum. Siz ölene kadar geçen sürede yerinizi yeni kuvvet ve komutanlar alacaktır" sözleri Gelibolu yarımadasındaki muharebelere damgasını vurmuştur (Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, 1997, s. 69). İngilizler, 1923'te kaleme alınan *Turkey: a History of the Nationalistic Movement [Türkiye: Bir Milli Mücadelenin Tarihi] 1918-1922* adlı eserde, Türkiye Cumhuriyeti'nin bânisi Mustafa Kemal'i 'Gelibolu kahramanı' olarak nitelendirmişlerdir (TNA, WO 157/1309, 1923, s. 5).

Sonuç

Francis Bacon (1561-1626)'dan beri bilgiyi güçle, bilimi fayda ile özdeşleştiren İngilizlerin Gelibolu çıkarması, on yıllar boyunca sistematik biçimde toplanıp ayrıntısıyla analiz edilen istihbaratın, emperyalist amaçlar doğrultusunda 1915'te pratiğe koşulmasının müşahhas örnekleri arasındadır.

İngiltere, 1877'de Dışişleri Bakanlığı'na bağlı diplomatik teşkilatı, 1906'da Deniz İstihbarat Dairesi, Genelkurmay Başkanlığı ve Savaş Bakanlığı aracılığıyla Rumeli, İstanbul, Çanakkale ve Gelibolu Yarımadası hakkında ayrıntılı raporlar kaleme almış, bu raporlarda bahsi geçen bölgelerin coğrafi, topoğrafik, demografik yapısı tasvir edilmişti. Ayrıca bahsi geçen bölgelerdeki tabya ve istihkâmın yapısı, miktarı, nitelikleri ile muvazzaf ve yedek birliklerin kuvvet miktarı, seferberlik halinde 10 gün ilâ 12 hafta arasında işgal bölgesine sevk edilebilecek asker sayıları ayrıntısıyla hesaplanmıştır. İngiliz Genelkurmay ve Savaş Bakanlığı tarafından hazırlanan 1906 raporu, 1915-1916'daki Çanakkale/Gelibolu çıkarması öncesi kaleme alınan en ayrıntılı işgal tasarısı olması itibarıyla Türk tarihi açısından son derece önemlidir. Bu tarih aynı zamanda Osmanlı-İngiliz ilişkileri açısından önemli bir milat noktasıdır. II. Abdülhamid devrinde 1878 sonrası bozulan Osmanlı-İngiliz ilişkileri, 1906'da yerini aleni düşmanlığa terk ederek iki devleti, savaşın eşiğine kadar getirmiştir. II. Meşrutiyet'in ilânından sonra yaşanan politik rejim değişikliği ve II. Abdülhamid'in tahtan indirilmesi de Türk-İngiliz ilişkilerinin düzelmesini sağlayamamış sonuçta iki devlet I. Dünya Harbi'nde karşı karşıya gelmiştir.

1906-1915 arasındaki 9 yıllık süre zarfında Osmanlı İmparatorluğu'nun kaybettiği topraklar ve değişen konjonktür göz ardı edildiğinde, 1906'daki işgal tasarısında tayin edilmiş olan amfibi harekâtın *temel prensipleri*, 25 Nisan'da başlatılan harekâtın zeminini oluşturmuş görünmektedir. 1906'daki tasarı ile 1915'teki harekât arasında, ufak tefek farklılıkların yanı sıra birçok ortak özellik göze çarpmaktadır. Bunlardan en önemlisi 1915'te İngiliz birliklerin çıkarma yaptıkları bölgelerin 1906 tasarısında tayin edilmiş bölgeler olmasıdır: Kabatepe'nin güneyi ve kuzeyi ile İlyasbaba Burnu/Seddülbahir.

1906'da kesinlikle etkisiz hale getirilmesi gerektiği belirtilen Kumkale ve Beşika Körfezi'ni, 1915'te İngilizler yerine müttefik Fransız kuvvetleri işgal etmiştir. Çanakkale Boğazı'nı geçerek Rusya'ya yardım ulaştırma meselesi, doğal olarak 1906 raporunda bahis konusu edilmemiştir.

1906 raporundaki 14. ve 16. maddeler, İngiliz istihbaratının Osmanlı İmparatorluğu satından temin ettiği bilgileri hangi yöntemlerle pratiğe koştüğünü ortaya koymasından dolayı son derece önemlidir. Zira Britanya Hükûmeti'nin, Osmanlı hâkimiyetinin zayıf olduğu bölgelerdeki muhalif unsurları kışkırtma yahut el altından destekleme politikasının arkasında yatan nihai amacın, Türkleri Avrupa'dan çıkarmak ve İstanbul'u ele geçirmek olduğu açıkça anlaşılmaktadır. 1906 tasarısında Britanya İstanbul'u tek başına işgal etmeyi tasarlamışken 1915 harekâtları esnasında denkleme Fransa ve Rusya da dâhil olmuştur. İstanbul her ne kadar Mart/Nisan 1915'te imzalanan gizli antlaşma ile zafer ödülü olarak Rusya'ya bırakılmışsa da Çanakkale/Gelibolu'nun geçilememesi ve vaat edilen yardımların ulaştırılmaması sonrası Rusya'da gerçekleşen Ekim Devrimi, İtilaf Devletleri'nin tüm planlarının değişmesine neden oldu.

Osmanlı İmparatorluğu I. Dünya Harbi'nden mağlup ayrılınca İstanbul'un geleceği İngiliz ve Fransız kuvvetlerinin insafına terk edilmiş, 1906'daki tasarının ana hedefi olan İstanbul, İtilaf kuvvetleri tarafından 13 Kasım 1918'de ve 16 Mart 1920'de resmen işgal edilmiştir. 15 Mayıs 1919'da İzmir'in Yunan ordusu tarafından işgali, Mustafa Kemal Paşa önderliğinde Türk İstiklal Harbi (1919-1922)'ni tetiklemiştir. Milli mücadelenin başarıyla yürütülmesi sonrası işgalci kuvvetler 11 Ekim 1922 tarihli Mudanya Ateşkes Antlaşması ile İstanbul'u Türklere bırakarak çekilmek zorunda kalınca hem 1906 işgal tasarısının, hem de I. Dünya Harbi'nin ana hedefi olan Türklerin İstanbul'dan çıkarılması planı böylece akamete uğratılmıştır.

KAYNAKÇA

- ACIOĞLU, Y. (2016). "Çanakkale Tabyaları". *Sanat Tarihi Dergisi*, 25 (1): 1-57.
- ARI, K. (1997). *Birinci Dünya Savaşı Kronolojisi*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- ATABEY, F. (2015a). "Belgelerle 18 Mart 1915". *100. Yılında Çanakkale Zaferi Sempozyumu* (içinde). İstanbul: T. C. Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü.
- ATABEY, F. (2015b). "İtilaf Kuvvetleri'nin Gelibolu Yarımadası'na Çıkarma Harekâtı (25 Nisan 1915)". *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, 18: 249-270.
- AYDIN, M. (2016). "Çanakkale Savaşı'nda Kara Muharebeleri". *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*. 29: 47-63.
- BAYKAL, B. S. (1944). "Lord Salisbury'nin Osmanlı İmparatorluğu'nu Taksim Plânı", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 2 (5): 773-782.
- BELENLİ, T. (2019). "Türkiye-İtalya-Yunanistan Üçgeninde Rodos ve Oniki Ada (1911- 1930)". *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 64: 69-102.
- BENHÜR, Ç. - AKTAN C. D. (2024). "George Francis Milne (1866-1948)". Erişim Tarihi: 15. 02. 2024. <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/general-milne-george-francis-milne-1866-1948/>
- Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi V. Cilt Çanakkale Cephesi Harekâtı 1'nci, 2'nci ve 3'ncü Kitapların Özetlenmiş Tarihi (Haziran 1914-9 Ocak 1916)*. (1997). Ankara: Genelkurmay Basımevi.

- BOSTANCI, M. (2014). "Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Hicaz'da Hakimiyet Mücadelesi". *Akademik Bakış Dergisi*. VII/14: 117-136.
- BOZKURT, A. (2024). "İstanbul'un İşgali". Erişim Tarihi: 19.02.2024. <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/istanbulun-ısgali/>
- BRITANNICA (2024). "Otto Liman von Sanders". Erişim Tarihi: 17.002.2024. <https://www.britannica.com/biography/Otto-Liman-von-Sanders>
- CLODFELTER, M. (2017). *Warfare and Armed Conflicts A Statistical Encyclopedia of Casualty and Other Figures, 1492-2015*. North Carolina: McFarland & Company, Inc., Publishers.
- DEMİRHAN, H. (2012). "Yunan İsyanı'nda (1821-1832) Londra Yunan Komitesi ve İngiliz Yunanseverlerin Faaliyetleri". *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*. 22: 41-64.
- DOYLE, P. D. & Bennett, M. R. (1999). "The Influence of Terrain in the Outcome of the Gallipoli Campaign, 1915". *The Geographical Journal*. CLXV/1: 12-36.
- DÖNMEZ, A. (2014). *Osmanlı Modernleşmesinde İngiliz Etkisi: Diplomasi ve Reform (1933- 1841)*. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- EĞRİOĞLU ERTEKİN, I. (2023). *Fransız Elçilik Raporlarına Göre Osmanlı-Fransız İlişkileri (1792-1809)*. Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- EMECEN, F. (2003). "Limni". *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. XXVII: 190-192.
- ERTEKİN, F. (2022). *İngiliz İstihbaratı ve Osmanlı İmparatorluğu*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- ERTEKİN, F. (2023a). "'Konsolos Vekili' Herbert Charles Chermiside ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Yedi Ordusu (1880-1881)". *Osmanlı Tarihi Araştırmaları Merkezi (OTAM)*. 54: 25-53.
- ERTEKİN, F. (2023b). "II. Meşrutiyet'in İlanı Sonrası Edirne Vilayetinde Genel Durum: Konsolos Samson'un Raporu (1909)". *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*. XXIII/47: 539-558.
- FEDAKÂR, C. (2015). "1787-1792 Osmanlı-Rus Harplerinde Kılburun, Özi Nehri ve Hocabey Muharebeleri". *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*. XII/46: 119-136.
- GÜRGEN, S. Y. (2009). "Kale-i Sultaniye Antlaşması'nın Gizli Görüşmeleri". *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, XI/1: 309-325.
- HACISALİHOĞLU, M. (2003). "Makedonya". *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. XXVII: 437-444.
- HAMILTON, I. (1920). *Gallipoli Diary*. Vol. I. New York: George H. Doran Company.
- KIBIL, M. (2020). "Çanakkale Muharebelerinde İngiliz Askeri İstihbarat Raporları". *Vakanüvis Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, V/1: 252-320.
- KIEL, M. (2009). "Selânik". *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. XXXVI: 352-357.
- KÖSE, İ. (2019). "I. Dünya Savaşı'nın İlk Gizli Anlaşması: İstanbul ve Boğazlar'ın Rus Çarlığı'na Bırakılması (Mart-Nisan 1915)". *Bilgi*, 89: 1-27.

- KUT, Ş. (2016). "Türk Dış Politikasında Ege Sorunu". *XX. Yüzyılda Türk Dış Politikasının Analizi* (İçinde). (der. Faruk Sönmezoğlu). İstanbul: DER Yayınları.
- MUSTAFA KEMAL. (1916). *Ta'lim ve Terbiye-i Askeriyye Hakkında Nokta-i Nazarlar*. Ankara: Genelkurmay Basım Evi.
- MUSTAFA KEMAL. (2011). *Arıburnu Muharebeleri Raporu*. Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı Yayınları. Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri I.* (2005). (yay. haz. Muzaffer Albayrak, Mustafa Çakıcı, Recep Uzundağ, Salih Kahriman, Yılmaz Karaca). Ankara: Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu: 71.
- ÖRENÇ, A. F. (2009). "1827 Navarin Deniz Savaşı ve Osmanlı Donanması". *Tarih Dergisi*, 46: 37-84.
- ÖZCAN, A. (2000). "Osmanlı-İngiliz Münasebetleri". *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXII: 302-307.
- ÖZKAN, Y. A. (2022). "British Intelligence and the Dardanelles: the 1906 Taba affair revisited". *Intelligence and National Security*. XXXVII/7: 1020-1037.
- ÖZLÜ, H. (2019). "I. Dünya Savaşı'nda Çanakkale Muharebeleri'nde Fransızların Anadolu'ya Geçme Girişimi ve Kumkale Savunması". *Atatürk Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*. 64: 313-338.
- POLAT, Ü. G. (2018). "İstanbul İşgal Edilince: 1915-1916 Müttefik Planları ve Mondros Mütarekesi Sonrasında Değişim". *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, XVII/33: 123-146.
- SANDER, O. (2003). *Siyasi Tarih: İlkçağlardan 1918*. İstanbul: İmge Kitapevi.
- SONYEL, R. S. (1987). "Albay T.E. Lawrence, Haşimi Araplarını Osmanlı İmparatorluğuna Karşı Ayaklanmaları için Nasıl Aldattı. İngiliz Gizli Belgelerine Göre". *Belleten*, LI/199: 231-255.
- ŞAHİN, E. (2009). "Kronolojik Çanakkale Savaşları Tarihi (3 Kasım 1914-9 Ocak 1916)". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XXV/73: 107-164.
- The Handbook of Turkish Army*. (1916). Intelligence Section, Cairo, London: The Imperial War Museum and The Battery Press.
- The Oxford Illustrated History of the First World War*. (2014). (ed. Hew Strachan). Oxford: Oxford University Press.
- TOKAY, G. (2019). "The Ottoman Army during the Hamidian Period: An Assessment". *Abdülhamid II and His Legacy*. (ed. Ş. Tufan Buzpınar-Gökhan Çetinsaya). İstanbul: The Isis Press.
- TUNÇOKU, M.-TAŞKIRAN, C. (2000). *Çanakkale, Churchill ve Anzaklar*. Ankara: Genelkurmay Basım Evi.
- UÇAROL, R. (1995). *Siyasi Tarih (1789-1994)*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- UYAR, M. – ERICKSON J. E. (2017). *Osmanlı Askeri Tarihi*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Tasarıdan Harekâta: İngiltere'nin 1906 Tarihli Gelibolu'yu İşgal Tasarısı ile 1915'teki...

- ÜLKÜ, O. (2020). "Tartışmalı Bir Yapı Olarak Bolayır Merkez Tabyası". *Sanat Dergisi*, 35: 175-188.
- YEŞİL, F. (2010). "İstanbul Önlerinde Bir İngiliz Filosu: Uluslararası Bir Krizin Siyasî ve Askerî Anatomisi". *Nizâm-ı Kadîm'den Nizâm-ı Cedîd'e III. Selim ve Dönemi*. (ed. Seyfi Kenan). İstanbul: İSAM.
- YILDIZ, G. (2019a). "How to Defend the Turkish Straits Against the Russians: A century-long 'Eastern Question'in British defence planning, 1815- 1914". *The Mariner's Mirror*. CV/1: 40-59.
- YILDIZ, G. (2019b). *Osmanlı Devleti'nde Askerî İstihbarat*. İstanbul: Yeditepe Yayınları.

Arşiv Belgeleri

The National Archives (TNA)

- Foreign Office [FO] 195-2226 (1906), No.2, No. 16, No. 23, No. 26, No. 38, No. 48, No. 62.
- FO 424-38 (1877). 'Reports and Memoranda Relative to Defence of Constantinople and Other Positions in Turkey and on Routes in Roumelia.
- FO 881/8589X (1905). 'Turkey: Military Report. Eastern Turkey in Europe', General Staff, War Office.
- War Office [WO] 157/1309 (1923), 'Turkey: A History of the Nationalist Movement: 1918-1922'. C. I.
- WO 106/1461 (1906). 'War with Turkey'.

British Library (BL)

- India Office Records and Private Papers IOR/L/PS/10/623. (1916-1919). 'Turkey: the future of Constantinople'.
- IOR/L/PS/18/B310a. (1919). 'The Future of Constantinople'.

EKLER

Ek 1: Çanakkale/Gelibolu'daki tabyaları gösteren harita (Acioglu, 2016, s. 4).

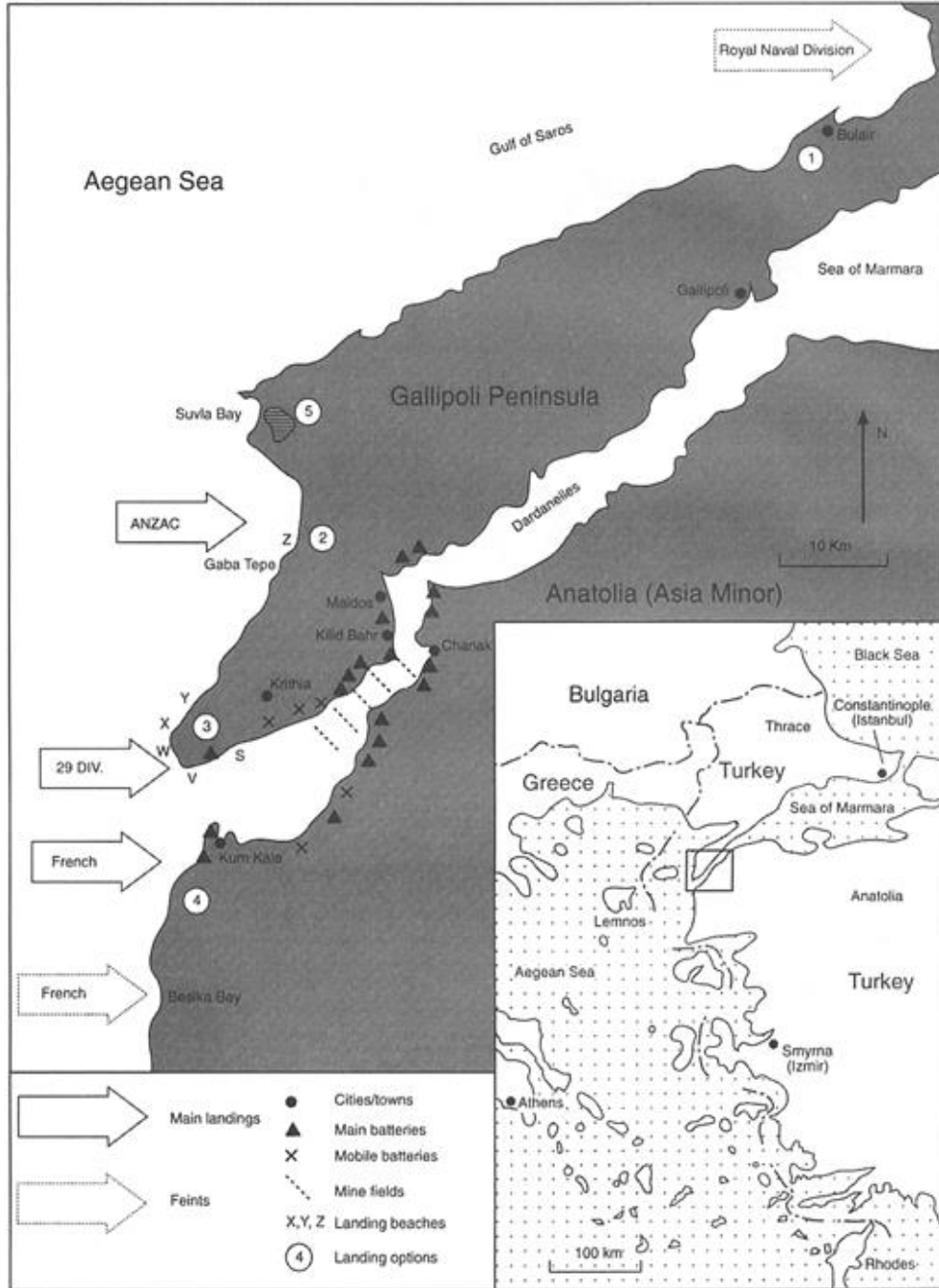
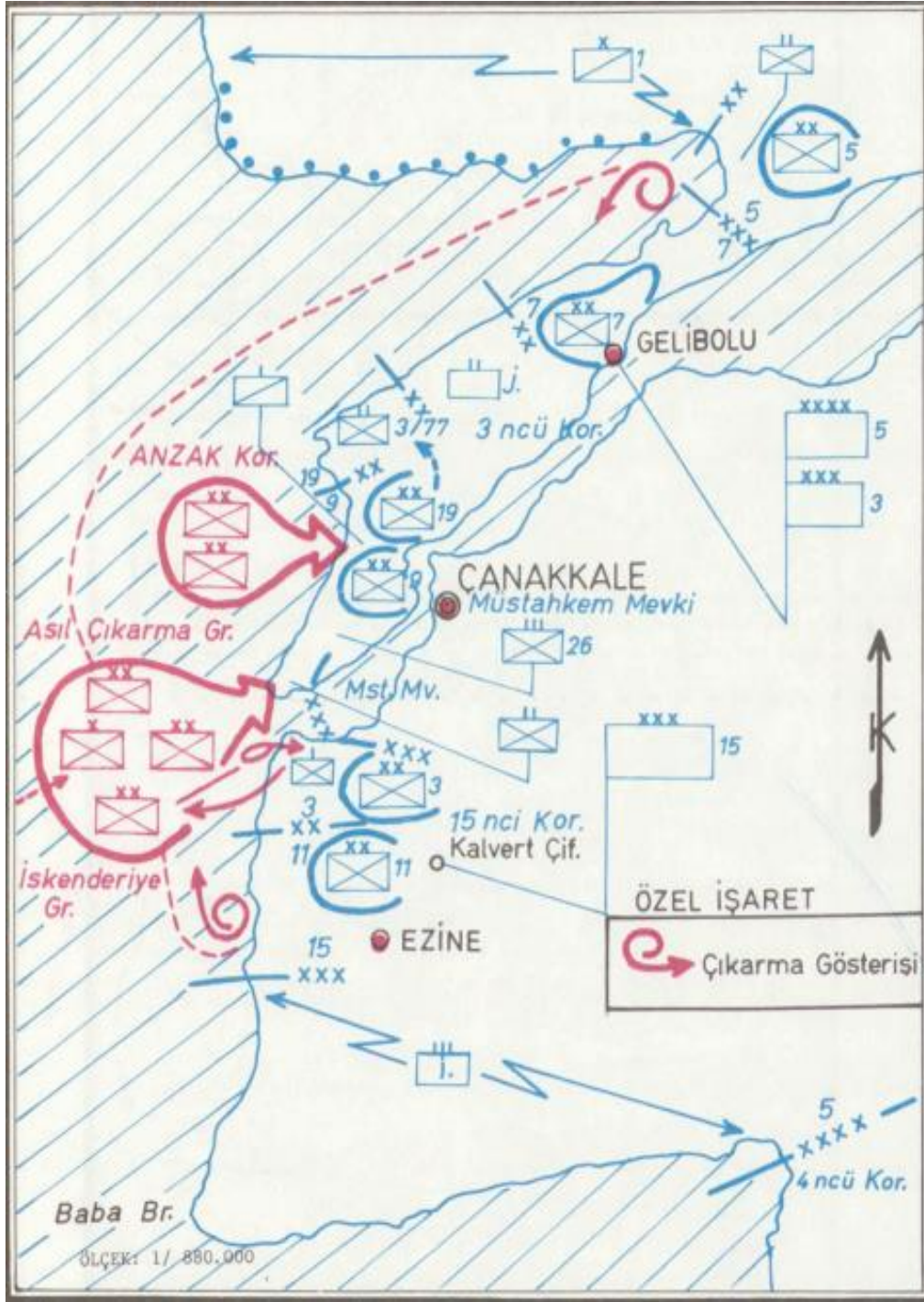

Fig. 1. Map of the Gallipoli Peninsula and the Dardanelles, showing landing options of the 1915 Campaign, and the main landings and feints made on 25 April 1915

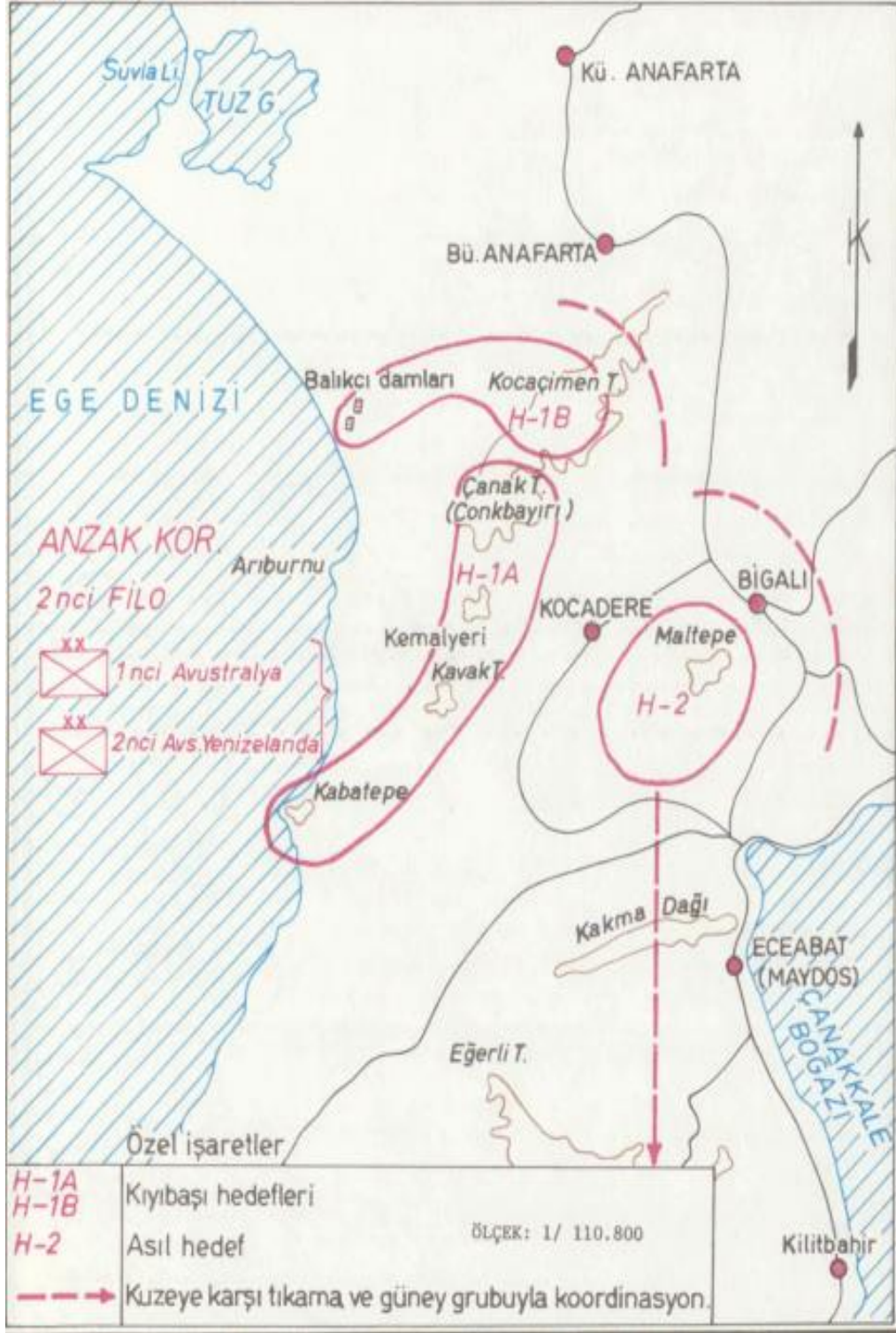
Ek 2: Gelibolu Yarımadasındaki Çıkarma Bölgeleri (Doyle ve Bennett 1999, s. 13).

Ek 3: Gelibolu Yarımadasındaki Çıkarma Bölgeleri (First World War, 2014, s. 120).

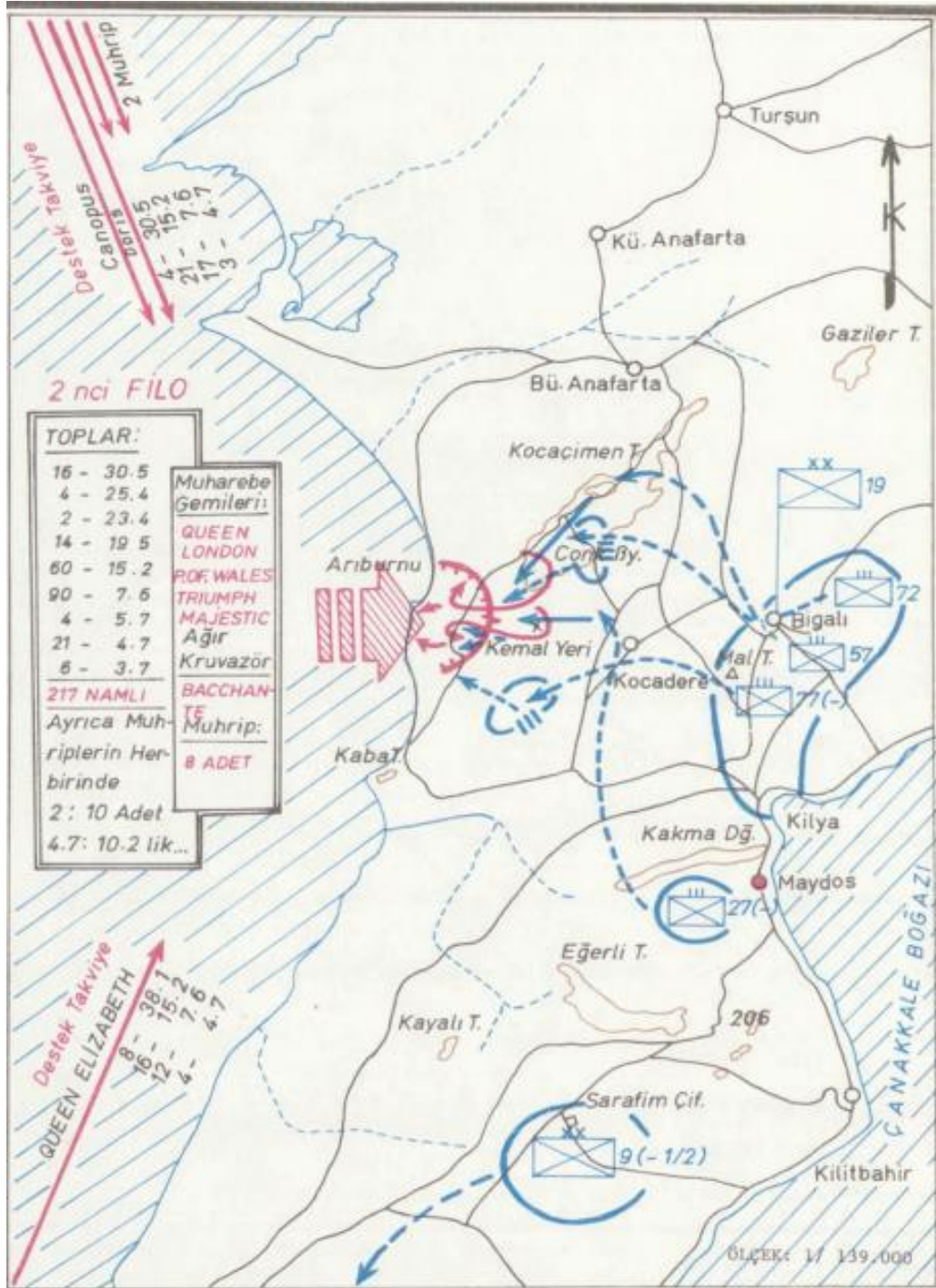

Ek 4: Tarafların Genel Harekât Planı ve Çıkarma Bölgeleri (Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, 1997, s. 287).

Ek 5: Anzak Kolordusu'nun Çıkarma Yeri ve Hedefleri (Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, 1997, s. 291).

Tasarıdan Harekâta: İngiltere'nin 1906 Tarihli Gelibolu'yu İşgal Tasarısı ile 1915'teki...

Ek 6: Türk Birliklerinin İçeri Doğru İlerleyen Anzak Kolordusuna İlk Müdahaleleri (Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, 1997, s. 292).

EXTENDED ABSTRACT

The straits of the Bosphorus and the Dardanelles, have had a strategic importance throughout history as a very important centre connecting the Black Sea with the Aegean and the Mediterranean. The defence of Istanbul against an attack by a maritime state from the west was only possible through the defence of the Dardanelles and Gallipoli. Throughout history, the status of the Turkish Straits has been an issue closely followed not only by the Ottoman Empire, but also by European powers such as Russia, Germany, France, Austria-Hungary and Britain. The straits that connect the two seas have naturally become one of the most important centres of international trade, diplomacy, politics and, of course, intelligence.

Although Ottoman-British relations followed a turbulent course depending on the international conjuncture from the end of the 18th century onwards, British governments mostly refrained from entering into alliances that led to the destruction or disintegration of the Ottoman Empire in the 18th century. Britain began discussing possible scenarios for the defence of the Turkish Straits after the Russian navy demonstrated its superiority over the Ottoman navy in the Mediterranean during the Ottoman-Russian War of 1768-74, and after the Treaty of 1774 gave Russian ships the right of free navigation in all Ottoman waters, including the Black Sea. At the end of the 18th century, the fragmentary information gathered about the Straits became systematic with the establishment of centralised intelligence services in Europe in the 19th century.

Ottoman-British relations have had a turbulent history. In the Crimean War of 1853-56, the British fought on the side of the Ottomans against the Russians. However, the Russo-Turkish War of 1877-78 was a major turning point in relations between the two states. Britain's policy of protecting the territorial integrity of the Ottoman Empire changed with this war. In 1906, during the reign of Abdülhamid II, relations between the two states broke down completely and the British drew up detailed plans to occupy the Gallipoli peninsula and take Istanbul.

This article analyses a report entitled 'War with Turkey', which is among the papers of the British War Office (WO) at the National Archives in London. In the two-part report mentioned above, the occupation of the Gallipoli peninsula in 1906 is discussed in detail in the form of a proposal ready for implementation. In the first part of the report, the areas suitable for landings and the fortifications in Gallipoli and Dardanelles were numbered in tables, and the invasion plan in the second part was drawn up with reference to these numbers. The British decision-makers of the time carried out this invasion, planned in 1906, in 1915 during the First World War. Ignoring the territorial losses of the Ottoman Empire during the nine-year period between 1906 and 1915 and the changing circumstances, the basic principles of amphibious operations laid down in the 1906 invasion plan seem to have formed the basis of the operation launched on 25 April.

Articles 14 and 16 of the 1906 report are extremely important because they reveal the methods by which British intelligence put into practice the information it received from throughout the Ottoman Empire. This is because it is clear that the ultimate aim behind the British government's policy of provoking or covertly supporting opposition elements in the regions where Ottoman rule was weak was to expel the Turks from Europe and take Istanbul. Moreover, while Britain had planned to occupy Istanbul alone in the 1906 report, France and Russia entered the equation during the 1915 operations. Although the secret treaty signed in March/April 1915 left Istanbul to Russia as a prize for victory, the revolution that broke out in Russia after the failure to take Gallipoli and the failure to deliver the promised aid thwarted all the Entente's plans.

When the Ottoman Empire was defeated in World War I, the future of Istanbul was left to the mercy of the British and French forces, and Istanbul, the main target of the 1906 plan, was officially occupied by the Entente forces, the first on 13 November 1918 and the second on 16 May 1920. On 15 May 1919, the occupation of Izmir by the Greek army triggered the Turkish Independence War (1919-1922) led by Mustafa Kemal Pasha. After the success of the national struggle, the occupying forces were forced to withdraw, leaving Istanbul to the Turks with the Mudanya Armistice Treaty of 11 October 1922, thus thwarting the plan to expel the Turks from Istanbul, which was the main aim of both the 1906 occupation plan and the First World War.

KARA HİTAY DEVLETİ'NDE KADIN HÜKÜMDARLAR

Coşkun ERDOĞAN*

ÖZ

Kitanlar tarihsel süreç içerisinde Çin kültür coğrafyasından Horasan'a kadar yayılan bir Asya menşeli toplum olarak Orta Çağ'ın Uyğurlar sonrası ve Moğollar öncesi Asya'daki değişim sürecine önemli katkı sağlayan topluluklardan biridir. Kitanların batıya yönelen kolunu teşkil eden Batı Liao/Kara Hitay Devleti ise Maverâünnehir ve Horasan'ın siyasi ve sosyal tarihinde belli bir dönem önemli rol oynamıştır. Kara Hitaylar, Selçuklu hâkimiyetine büyük bir darbe vurmanın ötesinde doğudan taşıdığı idari ve kültürel yapıyı Batı İslam dünyası içerisine taşımış ve bu bölgelerde kendi kimliği ile yaşamıştır. Bu topluluğun başlangıcından itibaren Çin'den tevarüs ettirilen kadın yönetici sistemi aynı şekilde Maverâünnehir siyasetinde de etkin bir şekilde görülmüştür. Burada kadınlar nâiblik müessesesinin yanı sıra tam yetkili devlet yöneticileri olarak görülmektedirler. Ayrıca müşahhas evlilik sistemleri ve buna bağlı olarak korunmaya çalışan monarşik merkezi yapı bir nevi devletin sigortası olarak kurgulanmıştır. Nitekim Uygur kökenli olan Hsiao ailesinden yapılan evlilikler ile hanedanın kadın kolu devletin güçlü bir denge unsuru olmuştur. Bu kadın yöneticiler Kara Hitay Devleti'nde etkin bir şekilde rol oynayarak başta Türk Hakanlığı Devleti'nin bakiyeleri üzerinde olmak üzere Selçuklu ve sonrasında Harezmsahlar devletlerinde mühim kırılma noktalarına sebep olmuşlardır. Kara Hitay'ın kadın yöneticileri doğuda Cürçen baskısını karşı ve batıda da var olma mücadelesi içerisinde iken aynı zamanda devlet sisteminin Kitan geleneklerine bağlı bir şekilde yönetilmesi için çaba sarf etmişlerdir. Bu araştırmada Kitan geleneği olarak kadın yöneticilerin Kara Hitay Devleti içindeki siyasi süreçleri ve buna bağlı olarak kadınların konumu incelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kitan, Kara Hitay, Kadın, Liao, Hsiao.

WOMEN RULERS IN THE STATE OF QARA KHITAI

ABSTRACT

The Khitans, as a society of Asian origin that spread from the cultural geography of China to Khorasan throughout the historical process, are an important contributor to the process of change in post-Uyghur and pre-Mongol Asia of the Middle Ages. The Western Liao/The State of Qara Khitai, which constituted the western branch of the Khitans, played an important role in the political and social history of Transoxiana and Khorasan for a certain period. The Qara Khitays not only dealt a major blow to the Seljuk sovereignty, but also carried the administrative and cultural structure from the east into the Western Islamic world and lived in these regions with their own identity. The female administrative system inherited from China since the beginning of this community has also been seen effectively in Transoxiana politics. Here, women are seen as fully authorized state administrators as well as regency institution. In addition, the monarchical centralised structure, which tried to protect the monarchical marriage systems and the related monarchical central structure, was constructed as a kind of insurance for the state. As a matter of fact, with the marriages made from the Hsiao family, which is of Uyghur origin, the female branch of the dynasty became a strong balancing element of the state. These female rulers played an active role in the State of Qara Khitai and caused important breaking points, especially on the remnants of the Turkish Khanate, as well as in the Seljuk and later Khawarazmian states. While the female rulers of Qara Khitai were struggling against the Jurchen oppression in the

Araştırma Makalesi

Makale Gönderim Tarihi: 31.12.2023; Yayına Kabul Tarihi: 23.03.2024

* Dr. Öğretim Üyesi, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, ERZURUM;
ORCID: 0000-0003-4892-0538, E-posta: cerdogan@atauni.edu.tr.

east and the struggle for survival in the west, they also endeavoured to ensure that the state system was administered in accordance with Khitan traditions. In this study, the political processes of women rulers in the State of Qara Khitai and the position of women in relation to this were tried to be analysed as a Khitan tradition.

Keywords: Khitan, Qara Khitai, Women, Liao, Hsiao.

Giriş

Kitanlar¹ tarihsel süreç içerisinde üç farklı bölgede varlık gösterdiler. Bu noktada 6. Yüzyılda Mançurya'da, 907-1115 yılları arasında Çin'de Liao Hanedanlığı olarak ve 1218 yılına kadar Kara Hitay kimliği adı altında Orta Asya'da takip edilebilen Kitanlar, zikredilen bölgelerde sosyal ve kültürel değişimler de geçirdiler (Sinor, 1995, s. 262; Franke, 2017, s. 538). Bu doğrultuda Kitanlar bozkır göçebelerinin, orman avcılarının ve yerleşik tarım yapan toplulukların sosyo-ekonomik özelliklerini kapsayan bölgelerde yaşadılar (Hao, 2018, s. 394). Kitanlar, kabileler² halinde ilk olarak Kingan Dağları'nın doğu yamaçlarında ve Şira Nehri'nin (Müren) sulağı ovalarda yaşıyorlardı. Bu kabilelerin başlangıçta belli bir kültürel ortaklıktan değil de siyasi ve ekonomik çıkarlar doğrultusunda bir arada yaşayan topluluklar olduğu görülmektedir. Nitekim hayvancılık, kısmi bir tarım ve madencilik bölgenin olanakları doğrultusunda kabilelerin geçim kaynaklarını teşkil etmekteydi. Bu kabileler dokuzuncu yüzyıla kadar *Yao-lien* ailesinin içinden seçilen kabile reisleri tarafından yönetildi. Ancak 872'de bu ailenin kudretini kaybetmesi ile birlikte *Yeh-lü* (I-la) ailesinden Aboji (A-pao-chi)³ başa geçti ve Kitan Devleti'nin kurucusu oldu (Taşağıl, 2001, s. 415). Aboji 907'de⁴ Çince *T'ai-tsu* unvanını alarak kendini imparator ilan etti (Bretschneider, 1888, s. 208; Sinor, 1998, s. 233-236).⁵

Kitanlarda kadın yöneticilerin konumu ve etki alanları ilk dönemlerden itibaren takip edilmekle birlikte, bu geleneksel sistem Kara Hitaylara da taşınmıştır. Bu noktada ilk olarak

¹ Kitan adı Chi'-tan, Cathay, Cataya, Cathai, Catayo, Qita, Qata, Kıtay, Kitan gibi şekilleriyle kaynaklarda geçmektedir. İsmi değişik şekillerinin onun Çince, Tibetçe, Türkçe dil özellikleri üzerinden çevrilmesi ile oluştuğu görülmektedir. İsmi gelişim ve değişim geçirdiği yine kaynaklardan elde edilen bilgiler ile sabittir. İmparatorluğun kendine hükümdarlık unvanı olarak bu ismi tercih etmesi ve devletin ileride bu isimle anılma süreci hem devletin yayılım alanı ile Kuzey Çin'in ötesine geçmesi hem de bölgesel bazı adlandırma terimleri ile Çin siyasi yapısı içerisinde karşılaştığı anlam ile ilgilidir. Ayrıca bu isim Wittfogel ve Feng Chia-shêng (1946, s. 1-2) 'in vurguladığı gibi zamanla tarihe mal olmuş ve bütün Çin'i kapsayacak bir hale dönüşmüştür (Sinor, 1995, s. 263-264; Kane, 2013, s. 27-50).

² Liao Shi'ye göre Kitanlar sekiz kabileden oluşmaktaydı. Bu kabileler, efsanevi kayıtlara göre Lao-ha Nehri boyunca beyaz bir ata binen adam ile Şira Müren boyunca gri bir öküz tarafından çekilen arabaya binen kızın bu iki nehrin bulunduğu Myeh Dağ'ında birleşmelerinden ve onlardan doğan sekiz oğlunun torunlarından neşet etmişti (Sinor, 1998, s. 233).

³ Aboji hakkında Liao Shi'nin vermiş olduğu bilgiler oldukça ilginçtir. Efsanevi meşruiyet kazandırma geleneği doğrultusunda devletin kurucusunun doğumu olağanüstü olaylara bağlanmaktadır. Buna göre Aboji'nin doğumundaki müjdeleyici unsurlar onun krallığın kurucusu olacağını işaret etmekteydi. Nitekim o bir güneş ışığı huzmesinden doğdu. Doğduğunda üç yaşındaki bir çocuğun bedenine sahipti. Doğar doğmaz sürünmeye başladı, üç aylıkken yürüdü ve bir yaşına gelmeden konuştu. Oğuz Kağan'ın Türk tarihindeki konumuna benzetilerek açıklanan bu durum, Aboji'nin olağan dışı doğumu üzerinden yeni bir kurucu köken miti oluşturulduğunu göstermektedir (Sinor, 1998, s. 235).

⁴ D'ohsson (2014, s. 64), Pelu Apakı olarak ismini verdiği Aboji'nin tahta çıkış tarihini 916 olarak verir. Aboji'nin tahta geçiş tarihi ve tahta kalma süresi hakkında farklı bilgiler de mevcuttur bu konu hakkında geniş bilgi için bkz. Twitchett vd. 2008, s. 60.

⁵ Kitanların ortaya çıkışları ve güçlerinin kısa bir süre içerisinde Çin'e yayılması hakkındaki görüşlerin başında gelen Tang Hanedanlığının çöküş sürecine denk gelmesi görüşü, tarihçilerin birçoğu tarafından da eleştirilmektedir. Ancak bu durum bilhassa Kuzey Asya'daki gelişmeleri basite indirgeme ve ardından dönemin diğer uluslararası ve sosyo-ekonomik değişimlerini görmezden gelme olarak yorumlanmıştır (Twitchett vd. 2008, s. 53).

Kitanlarda Aboji'nin eşi Hsiao ailesinden İmparatoriçe Ch'un-ch'in (Dowager Ying-t'ien), kocasının ölümünden sonra yönetimi kontrolü altına aldı.⁶ Uzun süren veraset mücadelesinden sonra İmparatoriçe, baskın iradesiyle oğlu Te-kuang'ın (T'ai-tsung) tahta geçmesini, diğer kardeşi Pei'ye onaylattı. Bu dönemde Kitanlar tüm Kuzey Çin'in hâkimi oldular (Twitchett vd. 2008, s. 68-69, 75). Kitanlarda etkin olan bir diğer kadın nâib ise Prenses Ch'eng-t'ien'dir. On bir yaşında tahta geçen oğlu Lung-hsü'ye vekil olarak görevlendirilen İmparatoriçe aslında kocası döneminden beri etkindi ve geleneksel evlilik bağlamında Hsiao ailesindendi. Babası da Kuzey bölgesi komutanlarından Hsiao Ssu-wen'di. O devlet içindeki ve dahası imparator üzerindeki etkisiyle büyük izler bırakan bir kadındı ve beş oğlu da devlet idaresinde etkin olacak yönetici oldular. Ch'eng-t'ien tüm bürokratik ve askeri yapının üst düzey komutanlarını kendi adamlarından görevlendirdi. İmparatorun yetişkin olduğu dönemde bile Ch'eng-t'ien'in baskısı altında olduğu hatta onu herkesin içinde tokatlayacak kadar güçlü olduğu görülmektedir. Onun sivil idaredeki etkinliği yanı sıra askeri yapı üzerindeki nüfuzu da bizzat komuta ettiği savaşlardan anlaşılmaktadır (Wright, 2005, s. 65-66; Twitchett vd. 2008, s. 90-91;). Bu güçlü İmparatoriçe evlatlığı Hsing-tsung (Tsong-chen) (1031-1055) tahta geçtiğinde nâiblik görevini devam ettirmek istedi. Ancak Hsing-tsung, Sheng-tsung'un kız kardeşi Nou-chin'in (İmparatoriçe Ch'in-ai) oğluydu ve annesi nâiblik makamını deruhte etmek için asıl imparatoriçe Ch'i-t'ien'le mücadeleye girişti. Annelik hakkı üzerinden Ch'i-t'ien'i saf dışı bırakarak onu önce sürgüne gönderdi ve Ch'i-t'ien orada intihar ederek öldü. Böylece Nou-chin resmi olarak nâiblik görevini üstlendi. Nou-chin yasal "Dul İmparatoriçe" unvanı ile nâiblik görevinin de ötesinde yönetimi tek hâkim olarak yürütmek istedi ve diğer oğlunu imparator ilan etmeye çalıştı. Bu noktada başarılı olmadıysa da uzun süre Kitan Devleti içerisinde büyük bir otorite olmayı başardı ve nihayetinde Hsing-tsung tarafından sürgüne gönderildi (Twitchett vd. 2008, s. 114-115).

Hsing-tsung öldüğünde ona muhalif olan İmparatoriçe Nou-chin yönetimden dışlandı için kızgındı ve bu yüzden de merhum imparatorun küçük kardeşi Chung-yuan'ı destekledi. Fakat yeni hükümdar imparatoriçeyi etkisiz hale getirdi ve annesi Jen-i'yi İmparatoriçe unvanı ile Kitanların "Valide Sultanı" ilan etti. Bu dönemden itibaren Kitan Devleti'nde Çinlileşme -hem imparator hem de annesi iyi bir Çin eğitimine sahiptiler- ve merkezi otoritenin sağlanması için kabileler üzerine baskı uygulama politikası devletin içindeki huzursuzlukları artırmaya başladı (Twitchett vd. 2008, s. 124-126). T'ien-tso döneminde onun beceriksiz tavrı yönetim anlayışında Kitan Devleti için bir zaafa sebep oldu ve Cürçenler bölgedeki birçok eyaleti ele geçirdi. Devlet içindeki çekişmeler neticesinde T'ien-tso'nun ikinci karısı Kraliçe Wen ve kayınbiraderi Yeh-lü Yü-tu komplo ile onu tahttan indirmek istediler. Bu girişim başarılı olmasa da devlet Prens Ch'un'un güney bölgelerine hâkim olmasıyla resmen ikiye bölündü. Bu dönemde Yeh-lü Ta-shih ise derme çatma ordusuyla devleti kurtarma faaliyetlerine girişmişti (Twitchett vd. 2008, s. 147-149).

Kitanların dağılma süreci bu şekilde devam ederken İmparator Ch'un öldü ve yerine geçecek erkek hanedan üyesinin T'ien-tso'nun yanında olması sebebiyle Ch'un'un eşi nâib olarak atandı. Onun yönetimi altında devlet parçalanma sürecini yaşadı. İmparatoriçe bölgedeki tehlikelere karşı çözüm önerileri ararken maiyetindeki komutanların birçoğu Songlara sığındı. Bunun üzerine Songlar saldırıya geçtilerse de başarılı olamadılar. Cürçen hükümdarı A-ku-ta ise

⁶ Ying-t'ian kocasının ölümünden sonra geleneğe aykırı olarak onunla birlikte gömülmeyi reddetti ve sağ elini keserek tabutuna koydu ve devletin başına geçti. Onun bu davranışı tarihi kayıtlarda kadının konumunu ve etkisini belirten ilk örnek olarak anlatılmaktadır (Wittfogel vd. 1946, s. 543).

bu dönemde Kitan topraklarında hak iddiasıyla harekete geçti. İmparatoriçe bir ara onun vasalı olmayı teklif ettiyse de bunu kabul etmedi ve Kitan Devleti'ni ele geçirme harekâtına devam etti. Güney başkent bölgesini direnişle karşılaşmadan ele geçirince Kitan yöneticileri batı sınırlarına doğru kaçtılar. Hsi ve Po-hai istikametinde dağılan Kitanlar'dan bir kısmı Cürcenlerin eline geçti. Yeh-lü Ta-shih ise imparatoriçeyi, T'ien-tso'nun yanına gitmeye ikna etti. T'ien-tso, kaçak imparatoriçeyi sadakatsizlik göstermesinden ötürü idam etti. Yeh-lü Ta-shih'ye ise emrindeki yedi bin askerin gücünden çekinildiği için dokunulmadı (Twitchett vd. 2008, s. 148-149).

1123 yılında Cürcenler ile yapılan bir savaşta Yeh-lü Ta-shih yakalandı ve Cürcenler tarafından hanedan ailesi üzerine bir baskına zorlandı. Bu baskında hemen hemen tüm Liao hanedanı ele geçirildi. T'ien-tso ve oğlu ise kaçarak Tangut sınırlarına geldi. Burada İmparator, Tangutlara sığınmak isteyince prens ondan ayrıldı. Tangut hükümdarı, T'ien-tso'nun sığınma talebine ilk başta olumlu baksa da sonradan fikrini değiştirdi. Nitekim Tangut kralı Cürcenler tarafından tehdit edildi ve hatta bir süre sonra Cürcen vasallığını kabul etti. Bu durum T'ien-tso'nun tüm planlarını alt üst etti. Bu sırada Yeh-lü Ta-shih ise Cürcenlerin elinden kaçarak T'ien-tso'nun yanına henüz gelebilmişti. Sergüzeşt imparator Cürcenlerin önünden kaçarken oldukça zor duruma düştü. Artık yiyecek için bile kabilelerden yardım talep eder hale gelmişti. Ancak bu durumdayken batı bölgeleri üzerine yürüme kararı aldı. Yeh-lü ise bu harekâtın imkânsızlığını savunarak karşı çıktı. Ancak T'ien-tso kararlıydı ve harekete geçti. Bu durum karşısında artık dayanamayan Yeh-lü, 1124 yılında kendini kral ilan ederek beraberindekilerle birlikte Gobi üzerinden Kuzey Moğolistan'a geçti. T'ien-tso ise yenilgiden kurtulamadı ve daha sonra esir edildiği kalede öldü (Twitchett vd. 2008, s. 150-151).

Kitan Devleti'nin son hükümdarı olan T'ien-tso'nun ölümüyle birlikte artık halk Yeh-lü Ta-shih'nin hâkimiyetinde batıya yönelmişti. Önceleri Yeh-lü, Orhun Nehri civarında bulunan Kotun bölgesinde merkezini kurdu. Burada bulunan karargâhta mevcut olan yaklaşık yirmi bin kişilik garnizonun da desteğini alan Yeh-lü civar kabilelerin bağlılığını sağladı. Kendini *Gürhan* ilan eden Yeh-lü artık doğudan ümidini keserek batıya yönelmenin daha doğru olacağını düşünerek hareket etti.⁷ Uygurların desteğini aldı ve doğu Maverâünnehir ve Aral Gölü'ne kadar olan bölgeleri ele geçirmeye başladı (Bretschneider, 1888, s. 211-212; Twitchett vd. 2008, s. 151). Artık burada oluşan devlet Batı Liao yani Kara Hitay Devleti idi.

Kara Hitay Devleti'nin Yapısı ve Siyasi Sürecinde Kadın Hükümdarlar

⁷ Liao Shi'de Yeh-lü Ta-shih'nin *Gürhan* (*Go-rh-han*) unvanını almasını Harezmsah ile yaptığı bir savaş neticesinde aldığını kaydeder ve batıda devletini bundan sonra kurduğunu aktarır. Aynı zamanda Ta-shih'nin burada Çince *T'ien yu Huang ti* unvanını aldığı görülmektedir. Harezmsahları tabiiyetine aldığı bu olay 1124 olarak verilmekte olup olayların karıştırıldığı görülmektedir. Netice itibarıyla Katavan Savaşıyla karıştırıldığı düşünülen bu olayın Selçuklu sultanı Sencer'in yenilgisine bir atf olarak değerlendirilebilir (Bretschneider, 1888, s. 216).

Altay dağlarından Amu Derya'ya kadar uzanan Kara Hitay⁸ Devleti Yeh-lü Ta-shih⁹ tarafından kurulmuştur. O, kabiliyeti ve cesareti ile kaynaklarda yaklaşık on bin atlı ile batıya göç ederek Kitan devlet geleneğinin üçüncü evresini oluşturdu (Sinor, 1998, s. 239-240). Devletin kurucu unsuru Kitan kökenli Liao yönetici elitleridir. Cürcenler'in Liao Devleti'ni yıkmasından sonra, ilk olarak Kuzey Moğolistan'a daha sonra batıya İli vadisine göç eden Kitanlar, burada dönemin en büyük siyasi gücünü oluşturdular (Biran, 2005, s. 1; May, 2021, s. 47). Kara Hitaylar, bugünkü coğrafya düzeninde Kazakistan'ın güneyine, Kırgızistan, Doğu Türkistan, Özbekistan ve Tacikistan'a hâkim oldular (May, 2021, s. 40). Yeh-lü Ta-shih batıya yönelmeden önce yeniden Kitan Devleti'ni canlandırabilir miyim düşüncesi ile kuzeye yöneldiyse de batıda yeni bir devlet kurmanın daha olanaklı olduğunu gördükten sonra ikinci tercihi üzerinden siyasetini geliştirdi.¹⁰ Yeh-lü Ta-shih batıya geldiğinde Karahanlı hükümdarı Arslan Han Ahmed b. Hasan tarafından engellendi (İbnü'l Esîr, XI, 1989, s. 83). Yapılan savaşta yenilen Yeh-lü, Yenisey bölgesini geçtikten sonra 1130'da İmil şehrini kurdu ve Karahanlıların Karluk ve Kanglı boylarına karşı yardım istemesi üzerine Balasagun'a kadar geldi. Bu dönemdeki olaylardan yararlanan Kitan asilzadesi, kolaylıkla Balasagun merkezli devletini kurarak faaliyetlerine başladı ve kısa zamanda Kaşgar, Hoten, Beş Balık, Maveraünnehir bölgelerine hâkim oldu (Cüveynî, II, 1988, s. 70-71; Golden, 1990, s. 368; Pritsak, 1997, s. 261; Taşağıl, 2001, s. 415; Hunkan, 2011, s. 342-343).¹¹

Kara Hitay Devleti bölgedeki unsurları tabiiyetine aldıktan sonra önceden Türk Hakanlığı'nın sahip olduğu doğudaki göçebe kavimlerle İslam Dünyası arasındaki set görevi (Huncan, 2011, s. 344), artık Kara Hitaylara geçmiş oldu. Doğu Türk Hakanlığı'nın hâkimiyet sahasını ele geçiren Gürhan Yeh-lü, batıya doğru genişleme hareketine başladı. Nitekim ata yurdu doğu topraklarına yeniden hâkim olma girişimleri başarısız olmuştur (Bretschneider, 1888, s. 217; Vásáry, 2007, s. 182-183). Fergana'yı ele geçiren Kara Hitaylar, Batı Türk Hakanlığı topraklarını tehdit etmeye başladı. Semerkand hâkimi Hakan Mahmud b. Muhammed, Kara Hitay ilerleyişine Hocend'de engel olmak istediysen de başarılı olamadı (İbnü'l Esîr, XI, 1989, s. 83; Barthold, 1990, s. 345). Bölge halkı tedirgin ve gelen tehlikenin gücü karşısında aciz oldukları için hemen

⁸ "Kitan/Kitay" şeklinde kaynaklarda görülen bu ismin neden -n ve -y değişimine uğradığı hususunda farklı görüşler bulunmaktadır. Burada Kitay telaffuzunun Uygurlar tarafından kullanıldığı ve Türk telaffuzu olduğu düşünülmektedir. Moğollar ise orijinal hali olan Kitan söyleyişini devam ettirmişlerdir. "Kara" Orta Asya toplulukları içerisinde bir onurlandırma ifadesi olarak kullanılmaktadır (Bretschneider, 1888, s. 210; Sinor, 1998, s. 241).

⁹ Yeh-lü Ta-shih, Liao Shi'nin kayıtlarına göre Aboji'nin soyundan gelmekte olan bir hanedan üyesiydi. Kişisel özelliklerinden dolayı ona *chung te* (Yüksek erdem sahibi) unvanı verilmişti. Onun Çin ve Kitan edebiyatına hâkim olduğu ve aynı zamanda iyi ata bindiği ve okçulukta mahir olduğu görülmektedir. 1115'te han lin (Ulusal akdemi)'den *shi* yani doktor derecesi almış ve akademi de *lin-ya* (akademisyen) olarak kabul edildiği için kendisine genelde Ta-shi lin-ya denilmiştir. Yeh-lü Ta-shih'nin devlet içindeki etkinliği onun 1120 yılına kadar kuzey eyaletlerinin valisi olarak görev yapmasından da anlaşılmaktadır. Bu tarihten sonra ise İmparator T'ien-tso'nun Cürcenler ile olan mücadelesinde yanında olmuştur (Bretschneider, 1888, s. 211-212; Ergün, 1961, s. 12).

¹⁰ Geçiş güzergâhı üzerinde bulunan Kan-Chou (Kansu- Sarı Uygur) Uygur hükümdarına elçi göndererek izin istedi. Bunu yaparken de eski ilişkilerine ve geçmişteki yardımlarına atıf yaparak yardımını da talep etti. Uygur hükümdarı onun yanına gitti ve bir süre kaldıktan sonra ona 600 at, 100 deve, 3000 koyun ve ailesinden rehinelere vererek bağlılığını bildirdi. Bu durum Yeh-lü Ta-shih'nin batıya yönelmesi sırasındaki en önemli destek olarak algılanmaktadır (Bretschneider, 1888, s. 214-215; Sinor, 1998, s. 240).

¹¹ Liao Shi'de devletin Hu-sz' wa-rh-do diye adlandırılan bir şehirde kurulduğunu ve bölgenin isminin daha sonra K'ang kuo'da olarak değiştirildiğini aktarır ki bu isim "Barış Krallığı" anlamındaki Semerkand'ın eski Çince'deki adıdır (Bretschneider, 1888, s. 216).

Selçuklu hükümdarı Sencer'e başvurular. Sencer, Hakan Mahmud b. Muhammed'in yardım isteği üzerine 1137'den itibaren bölgeye yönelme hazırlıklarına başladı (İbnü'l Esîr, XI, 1989, s. 83).¹²

Maveraünnehir Seferi olarak genel bir adlandırma ile anılması daha doğru olan Sencer'in hareketi Temmuz 1140'ta başladı ve ilk meşguliyeti Hakan Mahmud b. Muhammed'in şikâyeti üzerine Karluklar oldu. Zor durumda kalan Karluklar Sencer'den af dileyerek hediyeler sundular. Ancak bu sırada Karluk topluluklarından bir kısmı Kara Hitay Devleti'ne sığındı ve Sencer üzerine harekete geçmesi için Gür Han'ı teşvik ettiler (el-Hüseynî, 1999, s. 65; Râvendî, I, 1999, s. 168; İbnü'l Esîr, XI, 1989, s. 83; Bundârî, 1999, s. 249; Mîrhând, IV, 1339, s. 312-313; Mîrhând, 2015, s. 185; Özkuzugüdenli, 1994, s. 43; Özgüdenli, 2013, s. 272-273; Salman, 2014, s. 75). Gür Han, Sultan Sencer'e Karlukların affedilmesi hususunda bir mektup gönderdi, ancak Sencer sert ve olumsuz cevap verdi. Gür Han, bu cevap karşılığında Karluklarla birlikte harekete geçti. İki ordu 5 Sefer 536 (9 Eylül 1141) tarihinde Semerkand yakınındaki Katavân'da savaşa tutuştu. Çok sayıda askerin ölümü ile neticelenen savaş Karluk ve Oğuz unsurlarının da etkisi ile Kara Hitayların zaferi ile sonuçlandı. Selçuklu sultanının düşman birlikleri arasından çıkararak kurtulduğu savaşta eşi Terken Hatun ve emirlerinden bir kısmı esir alındı (el-Hüseynî, 1999, s. 66; Râvendî, I, 1999, s. 168; İbnü'l Esîr, XI, 1989, s. 84; Bundârî, 1999, s. 249; Raşîd Al-Dîn Fazlallâh, 1999, s. 85; 2014, s. 116; Mîrhând, IV, 1339, s. 313; Ahmed b. Mahmud, 2011, s. 204; Barthold, 1990, s. 348-349; Huncan, 2011, s. 346-347; Özgüdenli, 2013, s. 273-274; Ayan, 2007, s. 13-14).

Selçuklu tarihinin dönüm noktası olmasının (Köymen, 1947, 163; 1951, s. 579) yanı sıra Horasan ve Maveraünnehir başta olmak üzere tüm İslam Dünyası'nı derinden etkileyen Katavân Savaşı sonrası Yeh-lü Ta-shih Maveraünnehir'in tamamını el geçirdi. Kara Hitaylar bölgede kurdukları yeni düzenle vergi tahsilatını sağlayacak temsilciler görevlendirdi ve mevcut yerel hâkimlere dokunmadı (Pritsak, 1997, s. 268; Genç, 2002, s. 24; Huncan, 2011, s. 347). Yeh-lü Ta-shih devleti ulaştırdığı sınırlar ve yaptığı icraatlarla bölgedeki en önemli güç haline getirdikten sonra 1143 yılında öldü.¹³ Onun batıda kurmuş olduğu devlet artık her yönüyle İslam toplumlarını etkilediği gibi bilhassa Maveraünnehir'deki idari ve siyasi yapılanmayı da değişime uğratmıştır.

Devletin kuruluşu ve başarısı, Yeh-lü Ta-shih'in hem kurumsal Çin ve Kitan yapısını devam ettirmeye çalışması hem de geldikleri yeni bölgenin siyasi ve sosyal sorunlarını tespitle hareket etmesinin neticesinde olmuştu. Yeh-lü bir İç Asya unvanı olan Gür Han'ı¹⁴ aldı ve devletini dayandığı bölgesel unsurlar üzerinden yönetmeye çalıştı, fakat Çin kurumsal kimliğini ve geleneğini de yaşattı. Nitekim Çin tarihi açısından Kara Hitaylar, Asya'da kurulan Çinli bir devlet olarak değerlendirilmektedir (Biran, 2005, s. 1). Ayrıca devletin yapısı bulunduğu bölgenin de

¹² Burada Maveraünnehir Seferi'nin 1141 tarihinde olmasına rağmen bazı araştırmacılar öncesindeki gelişmeleri de bu seferin hazırlıkları olarak değerlendirmişlerdir. Nitekim 1138 Harezmi Seferi 1139 sonrası bazı Maveraünnehir olayları bu kapsam dâhilindedir (Köymen, 1991, s. 327).

¹³ Çin kayıtlarında Ta-shih'nin 1135 veya 1136 yılında öldüğü yönünde kayıtlar vardır (Bretschneider, 1888, s. 217).

¹⁴ Doğu Türk Hakanlığı ele geçirerek Balasagun'da devletini kuran Yeh-lü Ta-shih burada hâkim olan "Hanlık" geleneği üzerinden "Gür Han" unvanını almış ve mevcut Karahanlı ailesinden Han İbrahim b. Ahmed'e "İlig Türkmen" unvanını vermiştir. Gür Han, "Hanlar Hanı (Han-ı Hanan), Evrensel Han" anlamlarına gelen bir İç Asya unvanıdır. Onun bu unvanı tercih etme sebebi İç Asya'daki diğer yönetim anlayışlarından kendini ayırt etme şeklinde değerlendirilmektedir (Cüveynî, II, 1988, s. 70; İbnü'l Esîr, XI, 1989, s. 82; Râvendî, I, 1999, s. 170; Ahmed b. Mahmud, 2011, s. 202; Huncan, 2011, s. 344; Sinor, 1998, s. 240).

etkisi ile çeşitli etnik guruplardan oluşmaktaydı. Yönetici elit Kitandı ancak içerisinde Uygurlar, Moğollar, Çinliler ve İranlı unsurlar da yer almaktaydı. Genel olarak nüfusun çoğu Müslümanlardan oluşsa da Budist, Nasturi ve Yahudi inançları da mevcuttu. Bu dönemde Çin kaynaklarında devletin ulaştığı güç tarif edilirken on binin üzerinde süvari gücü olan bir askeri birliğe sahip olduğu ve devletin kuzey ve güney olarak iki eyaletten oluşan zengin ve bol ürün çeşitliliğine sahip bir ekonomisinin olduğu bilgisi yer almaktadır (Bretschneider, 1888, s. 220). Yerleşik hayatın hâkim olduğu bölgede dikkate değer bir şekilde göçebe topluluklar da vardı (Biran, 2016, s. 1). Bu noktada devlet idari yapılanmasını Kitan gelenekleri üzerinden devam ettiriyordu ve doğal olarak kadınlar devlet yönetiminde etkin ve müdahil bir konumda yer alıyorlardı.

Prenses Xiao T'a-pu-yen

Yehlü Ta-shih 1143 yılında öldü ve onun yerine sekiz yıl tahtta kalacak olan eşi T'a-pu-yen (Kan-t'ien) geçti. İmparatoriçe, oğlu Yeh-lü I-lieh'in (1151-63) nâibliğini yürüttü. Kara Hitayların orta dönemi olarak adlandırılan sürecin ilk kadın yöneticisi olan T'a-pu-yen'dir.¹⁵ Kara Hitaylarda orta dönem T'a-pu-yen'den sonra oğlu Yelü Yilie ve kızı Yelü Pusuwan dönemlerini de kapsamaktadır. Bu dönem hakkında eldeki veriler oldukça kısıtlı ve son derece yüzeyseldir (Bretschneider, 1888, s. 217-218; Biran, 2005, s. 48).

T'a-pu-yen, eşi Yehlü Ta-shih'nin yerine hükümdar olduktan sonra görülen ilk siyasi meselenin Buhara'da cereyan eden Oğuz tahribatı olduğu görülmektedir. Buhara, Yeh-lü Ta-shih zamanında 1141-42/536 yılında ele geçirilmiş ve yönetimi de Alptekin'e verilmişti. Bu olay Harezmsah Atsız'ın 1140/534 yılında Sultan Sencer'in vekili olan Zengi b. Ali'nin öldürülmesi ve kalenin surlarının yıkılmasından iki yıl sonra gerçekleşmişti. Nitekim bu olay neticesinde Buhara iki yıl harap bir şekilde kalmış daha sonra Alptekin tarafından imar edilerek, Gürhan'ın ikametgâhı haline getirilmiştir. Narşahî (2013, s. 39) kalenin eskisinden daha iyi olduğunu söylemekle beraber T'a-pu-yen döneminde Oğuz saldırısına uğradığını aktarmaktadır. Buna göre 20 Mart/18 Nisan 1143/Ramazan 537 yılında Oğuzlar, Buhara'ya girdiler ve kaleyi kuşatıp büyük bir savaş neticesinde ele geçirdiler. Vezir Şahâb'ın öldüğü bu savaş neticesinde kale yeniden tahrip edildi. Biran (2005, s. 49) bu Oğuz istilasının Gürhan'ın ölümünün Oğuzlar tarafından fırsata çevrilerek Maverâünnehr'i ele geçirme gayretleri olduğunu ifade etmektedir. Bu olay karşısında Prenses T'a-pu-yen'in herhangi bir müdahalede bulunduğu dair kaynaklarda bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak Oğuzlar'ın 1148'den sonra bölgeden ayrıldıkları görülmektedir ki bu durumu kanıtlayan Hakan İbrahim ve Sultan Sencer adına basılan paralardır.

Kara Hitayların batı bölgesinde cereyan eden bir diğer olay ise Katavân Savaşı sonrası Harezmsah Atsız'ın Horasan'da yürüttüğü faaliyetleridir. Atsız Kara Hitaylara yakın olması sebebiyle Katavân sonrası giriştiği bu tahrip hareketinde Sultan Sencer'in idaresini kırmak emelindeydi. Fakat Sultan bu duruma hemen müdahale edemedi. Nitekim İbn'ül-Esîr, Sencer'in Kara Hitaylardan çekindiği için Harezmsah Atsız'a karşı bir harekâta hemen girişemediğini kaydetmektedir (İbn'ül Esîr, XI, 1989, s. 85). Bu dönemde Ta-shih'inin ölmesine rağmen Hitaylar, Maverâünnehir bölgesinde Prenses T'a-pu-yen'in yönetiminde güçlü bir durumdaydılar. Nite-

¹⁵ İbn'ül-Esîr (XI, 1989, s. 84), Kara Hitay Devleti'nin kurucusunun ismini Kû-Han olarak kaydeder ve onun askeri başarılarından ve iyi bir karaktere sahip yönetici vasıflarından bahseder. Ayrıca bu bahiste Kû-Han'ın ölümünden sonra kızının tahta geçtiğini ancak onun kısa bir süre sonra ölmesinden sonra Kû-Han'ın eşinin -bu kadın amcasının kızıdır- tahta geçtiğini aktarır.

kim Selçukluların bu bölgede etkinliği kalmamıştı (el-Hüseynî, 1999, s. 88). Ayrıca Harezmsah'ın Kara Hitaylara vergi veriyor olması Sultan Sencer'in çekinmesindeki önemli bir sebep olduğunu düşündürmekle beraber Sencer'in bu dönemde Atsız idaresinin ortadan kalkmasıyla doğrudan Kara Hitaylarla yeniden karşı karşıya gelmemek için siyasi hamle yaptığı da düşünülebilir.

İmpratoriçe zamanında gerçekleşen ve onun Kara Hitay Devleti'ni uluslararası boyutta bölgede nasıl temsil ettiğine yönelik bilgi veren bir olay ise bu dönemdeki Jin Devleti ilişkilerinde görülmektedir. Jin (Cürcen) İmpratoru bu dönemde Song Hanedanlığı ile bir anlaşma yaparak yönünü batıya çevirmişti (1142). Burada Moğol kabileleri, Uygurlar ve Kara Hitaylar ile ilişkilerinde bu döneme kadar dengeli bir siyaset izlemekteydi. Ancak Ta-shih'inin ölümünden sonra Uygurlar, Jin'e bağlılık bildirdiler. Uygurlar Çin kaynaklarına göre 1130'dan itibaren Kitanların vasalı konumundaydılar. Ayrıca Jin hükümdarı, Moğol kabilelerini birbirine karşı destekleyerek parçalı bir şekilde yönetmeye çalışmaktaydı. Yine 1146 yılından sonra Moğollarla yaptığı anlaşma ile onlara yerleşik medeniyet ürünlerini bolca sunma karşılığında bağlılıklarını elde etmişti.¹⁶ Jin hükümdarı, Ta-shih'inin ölümü ve uyguladığı politikanın getirmiş olduğu süreç neticesinde Kara Hitaylara da aynı yönde bir girişimde bulundu. 1146'da İmparatoriçe'ye, Niange Hannu adında bir elçi gönderdi. Elçi geldiği sırada İmparatoriçe avlanıyordu. Niange atından inip saygı geleneklerini uygulamayacağını söyledi. Çünkü kendisinin "cennetin oğlunun" elçisi olduğunu ve tazimde bulunmasının uygun olmayacağını, aksine imparatoriçenin atından inerek Jin hükümdarının mesajlarını dinlemesi gerektiğini ifade etti. Fakat T'a-pu-yen ülkesinde böyle bir saygısızlığa izin vermeyeceğinin farkındaydı ve elçinin inip geleneklere göre mesajını bildirmesini söyledi. Bunun üzerine elçi atından inip Jin hükümdarının taleplerini sıraladı. Buna göre Jin hükümdarı, Kara Hitayların ordusunu güçlendirmesine izin vermediğini aksi takdirde asker sevk ederek bunu sağlayacağını bildirmekteydi. Elçi bu tehditlerini devam ettirmesi üzerine İmparatoriçe T'a-pu-yen tarafından idam edildi. Böylece T'a-pu-yen ülkesinde uğradığı hakareti cezasız bırakmıyor ve devletin gücünü aynı şekilde devam ettirdiğinin mesajını da veriyordu. Nitekim Kitan onurunu korumakla yükümlü olan imparatoriçe bu davranışta bulunmak zorunda olduğunun da bilincindeydi (Biran, 2005, s. 50). Ayrıca batıdaki gelişmelerin böyle bir tavizle içinden çıkılmayacak bir duruma sürüklenmeye sebep olacağını da bilmekteydi.

T'a-pu-yen olarak bilinen ve Ta-shih'inin ölümünden sonra Gürhan unvanını da kullanan imparatoriçeden sonra tahta oğlu Yelü Yilie geçti. Onun tahta geçmesinin annesinin öldüğü için mi ya da veliaht olan Yilie'nin yaşının gelmesinden dolayı mı olduğu hakkında kaynaklarda kesin bir bilgi bulunmamaktadır (Biran, 2005, s. 50). Nitekim bu durumun belirsizliği aynı zamanda T'a-pu-yen'in nâib mi yoksa gerçek bir hükümdar olarak tahtı yönettiği tartışmalarını da beraberinde getirmektedir. Ayrıca Çin kaynaklarında kadınların yönetiminin unvan açısından nâib olarak kaydedilmesi bu karışıklığa sebep olan bir diğer durumdur. Fakat T'a-pu-yen nâib unvanı ile değil "Gantian, Gürhan" gibi yüksek unvanlarla hükmetmiş ve onun tam bir hükümdar olarak tahtta bulunduğunu Müslüman kaynaklarda ortaya koymuştur. İmparatoriçe T'a-pu-yen Kara Hitay Devleti'nin kurucusu olan Ta-shih'den doğan boşlukta devleti doğu batı

¹⁶ Çin kaynaklarına dayanarak bu anlaşma Ao-lo Po-chi-lieh adlı Moğol şefi ile yapılmıştır. Bu unvan veya isim hakkında net bir bilgi olmamakla beraber Kabul Han'a tekabül ettiği noktada görüşler mevcuttur (Franke, 2008, s. 238).

yönünde gelişen tehlikelerden korumuş ve içerde meydana gelen otorite boşluğundan faydalanma emelindeki unsurlara da fırsat vermemiştir (Biran, 2015, s. 6-7). Onun dönemi bir tür geçiş süreci olmakla beraber tam yetkilerle devleti yönettiği ve yeni kurulan bir devletin kurucu hükümdarı sonrası idari mekanizmanın sarsılmasına izin vermediği görülmektedir.

Yelü Pusuwan Dönemi

Kara Hitay Devleti'nin Yelü Yilie dönemi orta dönem olayları açısından özellikle batı yönünde varlığını devam ettirme süreci olarak değerlendirilebilir. Bu doğrultuda doğuda bir ara Jin Krallığı ile kısa bir mücadeleden sonra batıdaki gelişmelere yüzünü çevirmek zorunda kalmıştır (Franke, 2008, s. 241-244). Batıda Oğuz ilerleyişi ve Selçuklu hükümdarı Sencer'in esir edilmesi Kara Hitayların işine geldi ve bölgede gün geçtikçe güçlendiler (el-Cûzcânî, 2016, s. 43). Aynı zamanda bu süreç Harezmsah hükümdarı olan ve Sencer'e de bağlılığını bildiren İl Arslan'ın siyasetine katkı sağladı. Karluklar, İbrahim Tamgaç'ı öldürdüler (İbnü'l Esîr, XI, 1989, s. 173; Hunkan, 2011, s. 304). Nitekim İbrahim Han, Batı Türk Hakanlığı'nın başına Kara Hitay hükümdarı tarafından atanmıştı.¹⁷ İbrahim Han'ın kardeşi olan Çağrı Han'ın ki o da Hitay hanına bağlı idi (İbnü'l Esîr, XI, 1989, s. 252), Karluk liderlerinden birini öldürmesi üzerine beyler İl Arslan'dan yardım istedi (Cüveynî, II, 1988, s. 14; Mîrhând, IV, 1339, s. 364). Yilie'nin İl Arslan'a karşı İlig Türkmen İbrahim b. Ahmed komutasında göndermiş olduğu ordu Harezmsah askerlerinden sayıca azdı ve İlig Türkmen anlaşma yaparak geri dönmek zorunda kaldı. İl Arslan da Harezme'e döndü (Cüveynî, II, 1988, s. 15). Ancak daha sonra Karluklar Maverâünnehir'e tazyikle bazı bölgeleri ele geçirdiler. Nihayetinde Batı Türk Hakan'ı Mesud ile girdikleri mücadeleye neticesinde Maverâünnehir'den çıkmak zorunda kaldılar (Biran, 2005, s. 54; Hunkan, 2011, s. 309-310).

Yelü Yilie dönemi olayları görüldüğü üzere bilhassa batıdaki gelişmeler üzerinden cereyan etmiştir. Yilie döneminden sonra da bilhassa her geçen gün büyüyen Harezmsahlarla ilişkiler geliştirecektir. Prensese Pusuwan 1163'de kardeşinin ani ölümünden sonra Kara Hitay tahtına oturdu. İmparatoriçe Chengtian olarak anıldı ve Chongfu (Yüce mutluluk) unvanı ile hüküm sürdü (1164-1177).¹⁸ Çin kaynaklarında Yilie'nin oğullarının reşit olmamasından dolayı tahta geçtiği kaydedilmektedir. Ancak onun tahta geçmesi kadınların Kitan toplumundaki yeri açısından bile istisnai bir durumdur. Nitekim Gürhanların eşlerinin tahta geçmesi normal bir gelenek iken kız kardeşin tahta geçmesi olağandışı bir durumdur. Bu durumu tarihçiler Pusuwan'ın kayınpederinin etkisine bağlamaktadırlar. Bu kişi Ta-shih'i döneminde onursal unvan alan ve ünlü general olarak bilinen Xiao Wolila idi. Onun 1134'te Jinlerle yapılan savaşta komutan olduğu ve Katavân Savaşı'nda sol kolu yönettiği bilinmektedir (Biran, 2005, s. 54-55).

İmparatoriçe'nin ilk döneminde Horasan'daki olaylara müdahil olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre Horasan'da Oğuzların yaratmış olduğu asayişsizlikten faydalanarak Kara Hitaylar Belh ve Endhud'a hâkim olmuşlardır. Adı geçen bölgelerin yağma edildiği bu sefer 1165 yılına tarihlendirilmektedir. Barthold (1990, s. 358-359) bu seferin Kılıç Tamgaç Han Mesud'un buzlarla kaplı Ceyhun'u yürüyerek geçtiği kış seferi sırasında olduğunu ifade etmektedir. Biran

¹⁷ 1146-47 tarihli İbrahim Tamgaç Han'ın Buhara sikkesinde Sultan Sencer'in adının yer alması, 1152-53 tarihli bir Semerkand sikkesinde Gürhan'ın adının varlığı ve bir diğer sikkede de hem Sultan Sencer'in hem de Gürhan'ın isimlerinin bulunması bu dönemde tam bir istikrarsızlığın kol gezdiğini göstermesi bakımından önemlidir (Huncan, 2011, s. 302-303).

¹⁸ Liao Shi'de genel olarak verilen tarihler hatalıdır burada da Pusuwan dönemi 1155-1169 olarak verilmektedir (Bretschneider, 1888, s. 217-218).

(2005, s. 54) ise İbnü'l-Esîr'e dayanarak Belh'in yağmadan öte 1198 yılına kadar Kara Hitaylar elinde kaldığını söyler. Nitekim İbnü'l-Esîr (XII, 1989, s. 116) bu tarihte Belh'te *Özbe* adında bir Türk'ün yönetici olduğunu ve Kara Hitaylara vergi ödediğini kaydeder. Müellif (XII, 1989, s. 116) ayrıca aynı tarihte Özbe'nin öldüğünü ve Bahaeddin Sam'ın Belh'e yürüyerek burayı ele geçirdiğini ve Gur hükümdarı Giyaseddin adına hutbe okuttuğunu aktarır.

Kara Hitaylar İmparatoriçe Pusuwan döneminde hem Horasan hem de Maverâünnehir bölgesinde dinamik bir güç olarak gördükleri Harezmşah İl Arslan üzerine harekete geçtiler. Bu seferin sebebi hakkında net bir bilgi olmamasına rağmen İl Arslan'ın Kara Hitaylara verdiği vergiyi aksatması ve adı geçen bölgelerdeki siyasi hamleleri seferin sebepleri olarak görülmektedir (Biran, 2005, s. 55). Buna göre 1170-71 yılında Hitaylar, Maverâünnehir'de büyük bir ordu hazırlayarak Ceyhun'u geçtiler. Bu durum karşısında İl Arslan da hızlıca askeri hazırlık yaptı ve harekete geçti. Ancak İl Arslan yolda hastalandı ve Amuye'den öteye gidemedi. Karluk beylerinden Ayyar Bey¹⁹ komutasında sevk ettiği ordu ise Kara Hitaylar karşısında başarılı olamadı. Ayyar Bey esir alındı ve Maverâünnehir'e götürüldü. İl Arslan ise Ürgenç'e döndü ve bir müddet sonra da (1172) öldü (el-Hüseyinî, 1999, s. 117; İbnü'l-Esîr, XI, 1989, s. 301; Cüveynî, II, 1988, s. 15; Reşidüddîn, 1389, s. 5; Mîrhând, IV, 1339, s. 365-366).

İmparatoriçe Pusuwan dönemindeki Harezmi ve Horasan'daki olayların seyri Harezmşahlarda baş gösteren taht kavgası sürecinde oldukça önemli bir boyut kazandı. İl Arslan'ın ölümünden sonra karısı Terken Hatun ve devlet ricalinin onayıyla Sultanshah, Harezm tahtına oturdu. Bu sırada Tekiş, Cend valisiydi. Sultanshah tahta çıktıktan sonra Tekiş'e elçi gönderip biatını talep etti. Ancak Tekiş, elçileri geri çevirdi. Tekiş'in üzerine ordu sevk edildi. Tekiş ise Cend'den ayrılarak, Kara Hitaylardan destek istedi. Tekiş, kendisine yardım edildiği ve Hârezmi tahtını ele geçirdiği takdirde yıllık vergi vermeyi ve Hârezmi hazinelerini vadetti. İmparatoriçe Pusuwan bu durumu kendi lehine değerlendirerek Harezmşah taht mücadelesine müdahil oldu. Pusuwan, kocası Xiao Duolubu (fuma)²⁰ komutasında büyük bir orduyu Tekiş'e yardım için gönderdi. Böylece Kara Hitaylar'ın desteğini alan Tekiş, Hitay askeri kıtalarıyla birlikte Hârezmi'e doğru harekete geçti. Tekiş ve İmparatoriçe'nin ordusu karşısında Sultanshah ve Terken Hatun mukavemet gösteremediler ve şehri terk etmek zorunda kaldılar. Nihayetinde Tekiş, 22 Rebiülahir 568/11 Aralık 1172 tarihinde Hârezmi tahtına oturdu (İbnü'l-Esîr, XI, 1989, s. 303; Cüveynî, II, 1988, s. 16; Reşidüddîn, 1389, s. 6). Bundan sonra Sultanshah ve Terken Hatun ilk önce İsfahbed Hüsâm'üd-devle Erdeşir'den yardım talebinde bulundular (İbn İsfendiyar, II, s. 113; Mar'âşî, 1966, s. 1966, s. 111). Fakat Müeyyed Ayaba çıkarları doğrultusunda hareket ederek Sultanshah'a destek verdi. Tekiş üzerine ordu sevk eden bu Horasan ittifakı Suburni kasabası yakınlarında yapılan savaşta yenilgiye uğradı. Ayaba esir edildi ve daha sonrada öldürüldü (İbn İsfendiyar, II, s. 116; İbnü'l-Esîr, XI, 1989, s. 303; Cüveynî, II, 1988, s. 17; Reşidüddîn, 1389, s. 6;). Sultanshah ve Terken Hatun Dihistan'a kaçtı. Tekiş bir süre sonra Terken Hatun'u öldürdü, Sultanshah ise kaçmayı başararak Gurlulara sığındı (İbnü'l-Esîr, XI, 1989, s. 303; Cüveynî, II,

¹⁹ Barthold (1990, s. 359) burada Ayyar Bey olarak geçen şahsın Kılıç Tamgaç Han Mesud'a isyan eden kişi olmadığını kaydetmektedir. Hunkan'a göre de (2011, s. 311) bu adı geçen Ayyar Bey çok daha önce öldürülmüş olmalıdır. Ona göre İl Arslan'ın gönderdiği şahıs "büyük ihtimalle 1158 yılından önce Çağrı Han Ali b. Hasan'dan kaçarak Harezm'e gelen Selçuklu kaynaklarındaki Karlukların hanedan soyundan gelen liderleri Ayâz Bey Şemsü'l-Mül b. Hüseyin olmalıdır". Biran ise (2005, s. 55) bu şahsın asi Ayyar Bey'in oğlu olduğunu ifade eder.

²⁰ İmparatoriçe Pusuwan'ın eşi Xiao Duolubu'nun ismi İslam kaynaklarında fuma, ferma, Karma şeklinde geçmektedir. Fuma Çince İmparatorluk damadı anlamına gelmektedir (İbnü'l-Esîr, XI, 1989, s. 303; Cüveynî, II, 1988, s. 17; Biran, 2005, s. 56).

1988, s. 17; Reşidüddîn, 1389, s. 6-7; Barthold, 1990, s. 360; Beyânî, 2018, s. 14). Burada Müeyyed Ayaba'nın Sultanaşah'a destek vermesi, kendisi aleyhinde Horasan'da faaliyetlerde bulunan iki güce karşı bir tepkiydi. Nitekim Belh hâkimiyetinden itibaren Kara Hitayların Horasan işlerine karışması Müeyyed'i rahatsız ettiği görülmektedir.

Kara Hitaylar, Harezmşah Devleti içerisindeki bu taht mücadelesinden faydalanarak gelişmiş oldukları siyasi ilişkilerde artık bölgenin denge unsuru haline gelmişti. Pusuwan batıya yapmış olduğu askeri müdahale ile etki alanını Harezm ötesine taşıyor ve Harezmşahları kendine bağlı bir vasal haline getirmeye başlıyordu. Bu doğrultuda Tekiş, İmparatoriçe'nin tahakkümünden rahatsız olmaya başladı. Nitekim Kara Hitay Devleti'nden gelen elçiler adabı muâşeret ölçülerini aşmakta ve vaat edilen vergiden fazlasını istemekteydiler. Tekiş'in gurunu incitecek noktaya varan ve hürriyetine tahakküm eden bu aşırı davranışlar neticesinde gerginlik tırmandı. Gelinen noktada Tekiş kâfir boyunduruğunun İslam hükümdarlığına getireceği meşruiyet sorunu ile davranışını temellendirerek, gönderilen elçilerden birini öldürdü. Bu elçinin Kara Hitay hanedan ailesinden olduğu kaynaklarda geçmektedir. Ayrıca yanındaki askerlere emir vererek heyetteki diğer Kara Hitay devlet adamlarını da öldürttü. Böylece iki devlet arasındaki anlaşma bozulmuş oldu (İbnü'l-Esîr, XI, 1989, s. 304; Cüveynî, II, 1988, s. 17-18; Reşidüddîn, 1389, s. 7; Mîrhând, 1339, IV, 367-368; 2015, 55; Hândmir, 1353, II, s. 635).

İki devlet arasında bahsi geçen olaydan sonraki gelişmeler sabık veliaht Sultanaşah'ın işine yaradı. Kara Hitayların baskısı ile Gur Devleti'ne sığınmak zorunda kalan Sultanaşah, burada bir sultan gibi muamele görmekteydi (İbnü'l-Esîr, XI, 1989, s. 303; Cüveynî, II, 1988, s. 17; Reşidüddîn, 1389, s. 7; Cûzcânî, I, 1328, s. 302). Burada kaldığı süreç içerisinde bir iktaya da sahip olduğu bilinen Sultanaşah, Gıyaseddin ve Tekiş arasındaki anlaşmadan ötürü Gurlulardan askeri destek alamadı (Cûzcânî, I, 1328, s. 302-303). Ancak Harezm'in muhaliflerini barındırmak, ilerdeki politikası açısından Gurluların işine gelmekteydi (Erdoğan, 2020, s. 38). Kara Hitaylar ise bu durumu Tekiş'e karşılık kullanma yoluna gittiler ve Sultanaşah'ı davet ettiler. İmparatoriçe'nin doğrudan müdahale değil de Sultanaşah üzerinden askeri hamlede bulunmak istemesi önemlidir. Pusuwan'ın batıdaki son askeri müdahalesi bu şartlarda gelişti ve yine Fuma komutasında bir ordu Sultanaşah'a gönderildi. Harezm'i kuşatan Kara Hitay ve Sultanaşah birliklerine karşı Tekiş su bentlerini açarak yol güzergâhlarını geçişini zorlaştırdı. Harezmlilerin dirençli mukavemet göstermesi ile saldıran birlikler geri çekilmek zorunda kaldı (İbnü'l-Esîr, XI, 1989, s. 304; Cüveynî, II, 1988, s. 17-18; Reşidüddîn, 1389, s. 7; Mîrhând, 1339, IV, 368; 2015, 56; Hândmir, 1353, II, s. 635). Böylece Kara Hitayların Harezm siyaseti belli bir dönem için akamete uğradı.

Pusuwan dönemindeki doğuda gerçekleşen olaylar biraz daha mahdut olmakla beraber hâkimiyet süresinin sonuna doğru kabilelere müdahalelerde bulunduğu görülmektedir. 1170'de kuzey kabileleri üzerine yine imparatorluk ailesinden damat Abensi komutasında ordu sevk edildi. Abensi 1175'e kadar bölgedeki unsurlarla çarpıştı, ancak başarılı olamadan geri döndü. Yine aynı tarihlerde Nayman ve Kanglı boylarından otuz bin hanenin Jin Krallığına bağlanarak onların vasalı olduğu görülmektedir. Kara Hitay Devleti'ne karşı doğuda bu olayların gelişmesi onun artık eski ihtişamından ve tercih edilebilir yönetim olma durumundan uzaklaştığını göstermektedir. Ayrıca Nayman ve Kanglı kabilelerinin Jinlere katılması ile birlikte Kara Hitayların doğu sınırı Nayman hududundaki Altay Dağlarıyla, kuzey sınırı da Kanglı topraklarının başladığı Balkaş Gölü ile sınırlandı (Biran, 2005, s. 57).

Pusuwan'ın bu dönemde Jin hâkimiyetiyle sınır bölgelerinde casusluk faaliyetlerini arttırarak, krallık içerisinde isyanların çıkmasına yönelik bir politika izlediği de bilinmektedir. Jin hükümdarı buna karşı bir dizi önlemler almış ve özellikle casusların ticaret aracılığıyla gelip ülkesinde faaliyetlerde bulunmasını engellemeye çalışmıştır (Wittfogel vd. 1946, s. 646; Biran, 2005, s. 57). Pusuwan'ın devletin kontrolü noktasındaki bu iradesi devletin bölgedeki siyasi gelişmelerin bir denge unsuru pozisyonuna ulaşmasını sağlamış hem de devletin kurumsal yapısındaki değişimlerde kendini göstermiştir. Yine bu olayda görüldüğü üzere Kara Hitay Devleti büyük bir güç olarak komşu devletlerin iç işlerini düzene koyma ve kendi lehine oluşacak siyasi olaylar çıkartarak güçsüz bırakma hamleleri yapmıştır.

İmparatoriçe Pusuwan'ın son döneminde Kara Hitay Devleti'nde ortaya çıkan bir skandal İmparatoriçe'nin sonunu hazırladı. Bu doğrultuda Pusuwan'ın, Xiao Fuguzhi adlı kocasının genç kardeşi ile yakın ilişkisi gün yüzüne çıktı. Bu durum ortaya çıkınca kocasını ortadan kaldırmayı planladı. Ancak kayınpederi Xiao Wolila, Hitay sarayını kuşattı ve hem oğlunu hem de İmparatoriçe Pusuwan'ı öldürdü (Bretschneider, 1888, s. 218).²¹ Daha sonra idareye el koyan Wolila, Yilie'nin küçük oğlu Gürhan Zhilugu'yu tahta çıkardı. Yeni Gürhan devletin son döneminde tahta geçti ve yaklaşık otuz dört yıl (1177-1211) hüküm sürdü (Biran, 2005, s. 58). 1208 yılında Güçlük'ün esareti altında bir dönem kalan Gürhan daha sonra öldü ve Kara Hitay Devleti de bundan sonra yıkıldı (Bretschneider, 1888, s. 218).

Kara Hitaylarda Kadının Konumu, Evlilik Müessesesi ve Sosyal Hayattaki Durumu

Kara Hitaylarda kadınların konumu, siyasi ve sosyal hayat içerisindeki etkileri, evlilikleri ve akrabalık ilişkilerindeki durumu gibi konular hakkında bilgiler eldeki mevcut kaynaklar doğrultusunda ancak Liao dönemi üzerinden sağlanabilmektedir. Nitekim Kara Hitaylarda kadının yüksek konumu geleneksel bir şekilde Liao Devleti'nden gelmekte ve bu durum her dönem etkisini korumaktaydı. Kara Hitaylarda siyasi açıdan kadının yüksek pozisyonu zaten beş hükümdardan ikisinin kadın olmasından da anlaşılmaktadır (Biran, 2005, s. 160). Bu doğrultuda kadının böyle bir konumdaki yeri, değeri ve etkisinin bu denli olmasının nedenlerini sorgulatırken, Kara Hitayların tarihsel süreç içerisinde yaşadıkları deneyimlerin de katkısını gün yüzüne çıkarmaktadır.

Uygur Devleti'nin yıkılması İç Asya'da dengelerin değişmesine ve Kırgızlar tarafından doldurulamayacak kadar büyük bir boşluğa sebep olunca yine Uygurların içinden gelen Kitanlar bu mirası devralarak Çin'in de etkisi altında bir devlet oluşturdular. Nitekim malum bölgenin Çin geleneğinden gelen kültürel yapıyı yorumlamadan yaşaması oldukça zordu. Kitanlar, Uygurların yazısından sosyal ve ekonomik faaliyetlerine kadar her yönden etkisinde bir yapı oluşturdular.²² Bu doğrultuda en önemli etkilerden biri de hanedanın kadın soyunun Uygur kökenli olmasıydı ki devlet zamanla siyasi ve kültürel algısını Çin'e kaydırsa da evlilik sistemindeki bu özelliğinden asla vazgeçmedi (Xue, 2020, s. 59).

Kitanların evlilik modeli devletin yapısını da etkileyen bir özelliğe sahipti. Kitan evlilik müessesesi hem kadının pozisyonunu ortaya koymakta hem de devletin müşahhas yapısını açıklamaktadır. Bu noktada Kitanların erkek hanedan ailesi Yehlü ailesi idi ve bunlar Hsiao

²¹ Cüveynî'de (II, 1988, s. 71) İmparatoriçe Pusuwan Gürhan'ın eşi olarak verilmektedir ve ismi Kuyang olarak geçmektedir. Nefsine uyarak bir erkekle münasebetinden dolayı öldürüldüğü belirtilmektedir.

²² Uygurların Kitanları hangi yönde ve nasıl etkilediklerine dair geniş bilgi için bkz. (İzgi, 1977, 13-16)

(Xiao) ailesinin kadınları ile evlenmekteydiler. Aynı şekilde Yehlü kadınları da Hsiao erkekleriyle evlenirdiler (Holmgren, 1986, s. 56-57; Cha, 2005, s. 69). Bu tür bir dış evlilik modelinin iki klan arasında karşılıklı yapılması dönemin şartlarında oldukça eşsiz bir durumu ortaya koymaktaydı. Nitekim devlet ilk dönemlerde merkezi yapıyı korumak için imparatoriçe ailesinin üyelerini hanedanın erkek üyelerine karşı bir denge unsuru olarak kullandı. İlk dönem devletin hanedan içi muhalefetten dolayı yaşadığı isyanlarda kadın klanının üyeleri askeri yapının başında yer alarak devletin bir nevi sigortası konumuna yerleşti. Bu durum zaman içerisinde de olgunlaşarak evlilik müessesesinin oluşumuna ve hanedan içi denge denetim sisteminin sağlanmasına katkı sağladı (Holmgren, 1986, s. 46-47).

Hsiao ailesi olarak kaynaklarda geçen hanedanın kadınlarının klanın bu ismi 947 yılından sonra aldığı görülmektedir. Klanın bu ismi alış süreci ile ilgili birkaç görüş mevcuttur. Ancak klan isminin shen-mi/shu-lü/shih-mo/hsiao şeklinde dönüştüğü görülmektedir (Wittfogel vd. 1946, s. 237-238). Bu klan kaynaklardan anlaşıldığı üzere Uygur kökenli bir Türk kabilesiydi (Cha, 2005, s. 55).²³ Uygurlar, Kitanların başlangıcından beri devlet içerisinde etkin bir halde olan ve daha sonrasında hanedanın kadın kolunun temsilcisi haline gelen bir konuma erişmişlerdi (Wittfogel vd. 1946, s. 191, 237; Holmgren, 1986, s. 49). Nitekim Uygurlar, Kara Hitay Devleti'nin siyasi tarihinde de mühim bir yer işgal etmekteydi ki Yeh-lü Ta-sihih'nin ilk batıya ilerleyişi sırasında Uygurlardan aldığı destek onun kuruluş aşamasındaki faaliyetlerine büyük katkı sağlamıştı (Twitchett vd. 2008, s. 151).

Evlilik müessesesi değişik bir şekilde olan Kitanlarda Yehlü ailesinin erkekleri devamlı bir şekilde Hsiao ailesinin daha yaşlı kadınları ile evlenirken, Hsiao ailesinin erkekleri Yehlü klanının genç üyeleri ile evlenmekteydiler. Bu durum neticesinde Yehlü ailesi üstünlüğünü sürdürmekte, güç ve prestijini korumaktaydı. Burada imparatorluk klanının üstünlüğünün devamını sağlamak temel amaç edinilmişti ki olgun kadınların imparatoriçe olarak tercih edilmesi, kadın klanının erkek üyelerinin etkisini de en aza indirme de önemli rol oynamaktaydı. Hsiao desteği Liao Devleti'nin ayakta kalması için gerekliydi. Nitekim bu durum hanedanın istikrarını korumakla beraber diğer klanlar üzerindeki etkisini de artırmaktaydı. Devletin kurulduğu dönemden itibaren evlilik sistemi uygulanmaya koyulmuş ve ilk imparatoriçenin erkek kardeşlerinin soyundan gelen kadınlar Yeh-lü klanının gelinleri olmuşlardır. Bu durumu bozan tek bir istisna olmuş ve Çinli bir kadın kısa bir süreliğine imparatoriçe olabilmisti.²⁴ Ayrıca Hsiao ailesi ekonomik ve askeri açıdan da oldukça güçlüydü, çünkü bu klan Türk-Uygur kabile topluluklarından meydana gelmekteydi. Nitekim temelde devletin merkezi ve monarşik yapısı korunmakta ve imparatoriçe ailesinin üyeleri bu sistemi koruma da kilit bir role sahip olmaktadır (Holmgren, 1991, s. 81-82; Cha, 2005, s. 73).

²³ Liao Shi'de Hsiao ve Yeh-lü klanlarının akraba olduklarına yönelik bilgiler vardır ki bu bilgiler sonradan eklenmiş olduğu ispatlanmıştır. Dış evlilik geleneği üzerine kurulan sistemde ilk imparatoriçenin soyu yapılan ittifak neticesinde Xiao/Hsiao'dur. Bu isim aslında klanın aldığı bir unvan olup "imparatoriçeler" anlamına gelmektedir (Wittfogel vd. 1946, s. 237; Cha, 2005, s. 56).

²⁴ Bu durum devlet içerisinde bir krize yol açmış ve çeşitli isyanların başlamasına dahi sebep olmuştur. Hsiao klanı ile yapılan ittifakın aleyhine olan bu davranış kısa zamanda soyluların tepkisine neden olmuştu ki fethedilen tebaadan birinin sosyal piramidin en üstüne çıkması sosyal düzenin ciddi bir şekilde bozulması anlamına gelmekteydi (Cha, 2005, s. 80). Holmgren (1986, s. 48)'in görüşüne göre ise Hsiao, imparatoriçeler ailesinin genel bir adı olmakla birlikte sonraki dönemlerde bazı klanlara da bu isim verilmiştir ve tek bir klandan evliliklerin ilerlemesi durumu şüphelidir.

Kara Hitay Devleti'nde bu evlilik sistemi devam ettirildi ve Yeh-lü Ta-shih'nin eşi T'apu-yen aynı zamanda baba tarafından kuzeniydi ve Hsiao klanındandı. Yeh-lü Pusuwan ise Hsiao klanından Duolubu ile evlendi. Bu durum Liao döneminden itibaren iki klan arasındaki evlilik ilişkisinin aynı şekilde devam ettiğini göstermektedir. Yukarıda da görüldüğü üzere Hsiao ailesi Liao Devleti'nin güç ve prestijini sürdürmede çok önemli bir yere sahipti. Aynı durum Kara Hitay Devleti döneminde de devam etmiştir. Nitekim Hsiao erkekleri Kara Hitay ordusunda etkin görevlerde bulunmuş ve askeri yapının temelini oluşturmuştur. Pusuwan'ın tahttan indirilmesi olayında bir Kara Hitay generali olan Xiao Wolila'nın gücü ve yaptıkları bu durumu açıklıkla gözler önüne sermektedir. Böyle bir darbe yapacak kadar güçlü ve devleti sahiplenen konumda olmaları Hsiao klanının Kara Hitay Devleti'ndeki yerini göstermesi bakımından önemlidir (Biran, 2005, s. 162).

Kara Hitay Devleti'nde bu müşahhas evlilik modeli sonraki dönemlerde istisnalara uğramaya başladı. Burada en önemli etkenlerden biri Hsiao ailesinin üyelerinin az olmasıydı. Bir diğer etken ise bilhassa gücünün azaldığı dönemlerde oluşan başka hanedan aileleri ile evlilik yapma durumu, kız vermede de kendini gösterdi. Evlilik yoluyla siyasi ilişki ve ittifakı kurma yolu Kara Hitay Devleti'nde de uygulanmaya başladı. Çünkü Orta Çağ'ın siyasi ittifak ilişkilerinde, evlilik yolunun kullanılması kaçınılmaz bir durumdu (Wittfogel vd. 1946, s. 191, 671). Nitekim Yeh-lü Ta-shih, Karahanlı ve Harezmi prenseslerle evlendi. Ayrıca Gürhan'ın kızını Küçlüg ile evlendirmesi, Küçlüg'ün oğluna bir Kitan hanedan kızını eş olarak alması ve uzun bir direnme sürecine rağmen Semerkand hanı Osman'ın Gürhan'ın bir diğer kızı ile evlenmesi bu minvalde yapılan evliliklerdi. Yine Kitan kadınlarının siyasi ittifaklar doğrultusunda Yezd, Fars, Lur Atabegleri ile Çağatay ve İlhanlılarla evlilikler yaptıkları bilinmektedir. Ancak bunlara rağmen Hsiao soyundan gelen kadınlar hiçbir zaman Kara Hitay Devleti'ndeki konumlarından bir şey kaybetmediler ve Hsiao olmayan bir kadın hanedan içerisinde etkin olmadı (Biran, 2005, s. 162-163).

Kitan kadınlarının etkinliklerini ve ayrıca 13. yüzyıl genelinde kadınların siyasi konumlarını göstermesi bakımından Kutlug Terken ve Padişah Hatun'un faaliyetleri de oldukça kıymetlidir. Kitan asıllı olan Kutlug Terken, Kirman'da 26 yıl gibi uzun bir süre yöneticilik yapmıştır (1257-1283). Onun döneminde bölgedeki imar ve iskân faaliyetleri artmış ve devlet başta Moğollar olmak üzere siyasi ilişkiler bakımından oldukça etkin bir dönem yaşamıştır (Kirmânî, 1328, s. 37-38; Ahmed Ali Han Vezîrî Kirmânî, 1340, s. 351; Üçok, 1981, s. 100; Solmaz vd. 2011, s. 308; Gençtürk, 2016, s. 98). Aynı şekilde Kutlug Terken'in kızı Padişah Hatun da önce İlhanlı sarayında Abaka'nın eşi olmuş, daha sonra da Geyhatu ile evlenmiş (Kirmânî, 1328, s. 71; Üçok, 1981, s. 103-104; Gençtürk, 2017, s. 68) ve Padişah Hatun, kocası tarafından Kirman'ın yöneticisi olarak atanmıştır (Üçok, 1981, s. 105; Spuler, 1987, s. 99). Mücadeleli bir taht serüveni yaşayan güçlü ve âlim bir kadın olan Padişah Hatun, üvey kardeşinin hanımı tarafından öldürülmüş ve Kutlughanlar bundan sonra eski gücünü kaybetmiştir (Kirmânî, 1328, s. 76-77; Gençtürk, 2017, s. 76). Bu iki Kara Hitay asıllı kadın hükümdarın hem faaliyetleri hem de dönemin koşullarında kurmuş oldukları siyasi ilişkiler vasıflı bir yönetici geleneğin devamı olarak Kitan hanedanını temsil etmişlerdir.

Kara Hitay dönemi yönetici kadınların siyasi ve sosyal hayattaki etkileri görüldüğü üzere oldukça fazlaydı. Bunun yanı sıra Kitan toplumunun sosyal hayatı içerisinde kadının durumu hakkında da çeşitli bilgiler mevcuttur. Bu bağlamda öncelikli olarak İslam kaynakları Kitan kadınlarının zina yaptıklarını ve Yeh-lü Ta-shih'nin zinayı yasaklamadığını aktarırlar

(İbnü'l-Esîr, XI, 1989, s. 84). Ayrıca kadının toplumda paylaşımına açık olduğu yönünde bilgiler de verirler. Biran (2005, s. 164) bu durumu kadınların evlenmeden önceki hayatları hakkında kabul edilebilir bir durum olarak görerek, Pusuwan'ın gizli ilişkisinin neticelerini gösterip evlilikten sonra böyle bir şeyin olamayacağını ileri sürmektedir. İbn'ül-Esîr verdiği bilgide Gürhan'ın olumlu meziyetlerini sayar ve özellikle de idarecilik yönünü anlatır, en sonunda ise "ancak zinaya mani olmaz ve onu kötülemezdi" der. Burada İbn'ül-Esîr, Kitan geleneklerinden bahsetmemekle birlikte Kara Hitayların geldiği bölgedeki idari uygulamalarına atıf yaparak bir değerlendirme yapmaktadır. Buradan genel bir kanaatin çıkması güç olmakla birlikte, Dannel (1983, s. 228)'in de vurguladığı gibi bu durumun Kitanlara Budizm'den gelen Tantric bir spirüel cinselliğin etkisi olabileceği düşünülmektedir.

Kitan kadınlarının sosyal hayatları hakkında ve edepleri ile ilgili Marco Polo (2004, s. 271-272) ise onların temiz, alçak gönüllü, erdemli, raks dahi etmeyen, gelene geçene bakmayan, eğlence meclislerine gitmeyecek kadar iffetli olduklarından bahseder. Ayrıca ailelerinin yanında yaşadıklarını, erkek kardeşleri dâhil kimselerle çok yan yana gelmedikleri, evlerinde el işlemleri ile uğraştıklarını ve başlarına taktıkları bir şeyden dolayı yüzlerini yukarıya kaldırmadan yürüdüklerini aktarır. Yine evlenme durumunda kızın bakire olmasına çok önem verdiği ve bu hususun kız ailesinin taahhütü ile ve bazı ritüellerin yapılması neticesinde gerçekleştirildiğini aktarır. Netice itibarıyla Çin'den Türkistan'a ve Horasan'a kadar yayılan bir kültürde farklı özelliklere haiz toplumların yaşadığı düşünüldüğünde sosyal hayat yönünden tek tip bir yapıdan bahsedilmesi oldukça güçtür.

Sonuç

Kitanlar Moğol asıllı ancak Çin kültürü altında değişim geçirerek bozkır ve yerleşik hayat arasında kendilerine has bir sosyo-kültürel yapı oluşturabilmiş Asya'nın önemli topluluklarından biridir. Kitan kurumsal yapısı araştırmacılar tarafından bilhassa Çin kültürü altında değerlendirilse ve bu durum büyük oranda doğru olsa da Uygur kimliğinin etkisini yadsımak, noksan bir değerlendirmeye sebep olacaktır. Bu durumun en önemli göstergesi ise Kitanlarda başından beri etkin olan hanedanın kadın kolunun etkisi ve yaptıklarıdır. Kadın elitlerin şahsi özelliklerinin yanı sıra ailevi konumları ve Kitan sosyal hayatında bilhassa kabileler içi denge açısından aldıkları pozisyon, devletleşme sürecinin başından itibaren merkezi yapının temel dinamiği olmalarını sağlamıştır. Bu doğrultuda Uygur kültür çevresinin Kitanlara taşınması da sağlanmış ve nihayetinde kadınlar siyasal erkin ortak paydası olmuşlardır.

Kara Hitaylar geleneksel Çin tarih yazımında Batı Liao olarak adlandırılmaktadır. Tarihçiler bu durumu yalnızca Kuzey Çin'in belli bölgelerinde yapmış oldukları hâkimiyet dönemine atfen söylemezler, Kitanları, Çin'in bir parçası ve Kara Hitayları da bunun batıdaki kolu olarak görürler. Bu durum bilhassa onların Orta Asya'ya göçlerine rağmen geldikleri bölgede kendi kimliklerini korumalarından dolayı da ifade edilmektedir. Nitekim Kara Hitay Devleti başlangıçta bu duruma uygun hareket etmiş olsa da sonrasında evlilik müessesesindeki değişikliklerle bölgenin ve şartların etkisinde kalmaktan kaçınamamışlardır. Kara Hitaylara yönelik Çin kültür çevresinde kaldıklarına yönelik değerlendirmenin odağında ise daha çok dini yapının Orta Asya'da da devam ettirilmesi yatmaktadır. Nitekim Kitanlar Müslüman bir bölgede eski dinlerine sadık kalmayı tercih etmişlerdir. Bu durumun ise eldeki veriler doğrultusunda yalnızca tek bir sebep üzerinden yani Çin kültür çevresinin baskınlığından dolayı olduğu yönünde bir açıklama yapmak oldukça zordur. Ancak buna rağmen Kara Hitaylarda beş hükümdardan

ikisinin kadın yönetici olması ve uzun bir süre de devleti etkin bir şekilde yönetmeleri Kitan kadın yönetici geleneğinin oldukça sıkı bir şekilde devam ettirildiğini göstermektedir.

Kitan geleneksel kadın algısının sadece yönetici sınıf üzerinden değerlendirilmesi elbette mümkün değildir. Kadınların toplumsal hayattaki konumu da aslında devlet idaresindeki kadın varlığını belirleyen diğer önemli bir faktördür. Bu minvalde toplumda bilhassa evlendikten sonra elde ettiği sorumluluk Kitan sosyal hayatının kadına yüklediği bazı gereklilikleri ortaya koymaktaydı. İslam kaynaklarında Kitan toplumundaki kadınların bilhassa ahlaki yönden değerlendirilmesi olumsuz olsa da onların yöneticilik vasıfları takdir edilecek kayıtlara kadar varmaktaydı. Ayrıca ahlaki değerlendirmeler değişken olmakla birlikte Moğol kaynaklarında Kitan kadınların ahlaki hassasiyetlerine de övgüler dizildiği görülmektedir. Kabile yaşamından Çin'de baskın yerleşik kültüre uyum sağlayan ve dahi sonrasında Türk Uygur kültür çevresinden etkilenen Kitan sosyal hayatı ve bunun içinde kadının konumu farklı birçok dinamiğin etkisinde değerlendirilmesi gereken bir husus olarak durmaktadır.

KAYNAKÇA

- AHMED ALİ HAN VEZİRİ KİRMÂNÎ. 1340. *Târîhi Kirmân (Sâlâliyya)*. (tsh. Muhammed İbrahim Bâsitânî Pârizî). Tahran: İntişârât-ı İbn Sinâ.
- AHMED B. MAHMUD. (2011), *Selçuknâme*. (haz. Erdoğan Mercil). İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- AYAN, E. (2007). *Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nda Oğuz İsyanı*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- BARTHOLD, V. V. (1990). *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan*. (nşr. Hakkı Dursun Yıldız). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- BEYÂNÎ, Ş. (2018). *Moğol Dönemi İran'ında Kadın*. (çev. Mustafa Uyar). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- BIRAN, M. (2005). *The Empire of the Qara Khitai in Eurasian History Between China and the Islamic World*. New York: Cambridge University Press, 2005.
- BIRAN, M. (2015). "The Qara Khitai", *Asian History*, Oxford Research Encyclopedia of Asian History. (ed. David Ludden). New York: Oxford University Press: 6-21.
- BIRAN, M. (2016). "Kara-Khitai Khanate (Western Liao)". *The Encyclopedia of Empire*. (ed. John MacKenzie). Wiley-Blackwell: 1-2.
- BRETSCHNEIDER, E. (1888). *Mediaeval Researches from Eastern Asiatic Sources (Fragments Towards The Knowledge of The Geography and History Of Central and Western Asia From the 13th to the 17th Century)*. I, Londra.
- BUNDÂRÎ. (1999). *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*. (çev. Kıvameddin Burslan). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- CHA. G. (2005). *The Lives of The Liao (907-1125) Aristocratic Women*. Tucson: The Graduate College the University of Arizona. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- CÛZCÂNÎ. (1328). *Tabakât-ı Nâsirî*. I-II, (nşr. Abdülhayy Habîbî Kandahârî). Kandahar.

- CÜVEYNÎ, Alâeddin Ata Melik (1998). *Tarih-i Cihangüşa*, I-III, (çev. Mürsel Öztürk). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- D'OHSSON, A. C. M. (2014). *Moğol Tarihi*. (hzl. Ekrem Kalan). İstanbul: IQ Sanat Yayıncılık.
- DUNNELL, R. W. (1983). *Tanguts and the Tangut State of Ta Hsia*. New Jersey: Princeton University. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- EL-CÛZCÂNÎ. Minhâc-ı Sirâc. (2016). *Tabakât-ı Nâsirî Moğol İstilasına Dair Kayıtlar*. (çev. Mustafa Uyar). İstanbul: Ötüken Yayınları.
- EL-HÜSEYNÎ. Şadrüddîn Ebu'l-Hasan 'Ali İbn Nâsır İbn 'Ali. (1999). *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukîyye*. (çev. Necati Lugal). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- EN-NARŞAHÎ, Ebû Bekr Muhammed b. Ca'fer. (2013). *Târîh-i Buhârâ*. (Farsçadan çeviren Erkan Göksu). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- ERDOĞAN, C. (2020). *Harezşahlar. Anuştegin'den Celâleddin'e*. İstanbul: Selenge Yayınları.
- ERGÜN, G. (1961). *Karahitay Devleti (Hsi-Liao)*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Mezuniyet Tezi, İstanbul.
- FRANKE, H. (2008). "Chin Dynasty". *The Cambridge History of China*. VI, *Alien regimes and border states, 907-1368*. (ed. Denis Twitchett-John K. Fairbank). New York: Cambridge University Press: 215-320.
- FRANKE, H. (2017). "Kitan ve Cürçenler: Mançurya Ormanlarının Sakinleri". *Erken İç Asya Tarihi*. (derleyen Denis Sinor, çev. İsenbike Togan). İstanbul: İletişim Yay: 538-553.
- GENÇ, R. (2002). *Karahanlı Devlet Teşkilatı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- GENÇTÜRK, C. (2016). "Kutlughanlılarda Kadın Bir Nâibe: Kutlug Terken Hatun", Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, V(Ek Sayı): 97-112.
- GENÇTÜRK, C. (2017). "Kirmân'da Saltanat Süren Kadın Bir Hükümdar: Savvetüddîn Padişâh Hatun". *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. III/1: 65-82.
- GOLDEN, P. B. (1990). "The Karakhanids and Early Islam". *The Cambridge History of Early Inner Asia*. (ed. Denis Sinor). Cambridge University Press: 343-370.
- HÂNDMİR. (1353). *Tarihî Habib'el-Siyer fi Ehbarı Efradı Beşer*. I-II, (nşr. Muhammed Debir Siyaki). Tahran: Hayyam.
- HAO, S. (2018). "Studies on the Khitan Liao from the Perspective of Inner Asian History: Review Essay". *Eurasian Studies English Edition*. (ed. Yu Taishan- Li Jinxiu). IV, Asia Publishing Nexus: 394-410.
- HOLMGREN, J. (1991). "Imperial Marriage in the Native Chinese and Non-Han State, Han to Ming". *Marriage and Inequality in Chinese Society*. (ed. Rubie S. Watson-Patricia Buckley Ebrey). University Of California Press: 58-96.

- HOLMGREN, J. (1986). "Marriage, kinship and succession under the Ch'i-tan rulers of the Liao dynasty (907-1125)". *T'oung Pao*. 72(1/3): 44-91.
- HUNKAN, Ö. S. (2011). *Türk Hakanlığı (Karahanlılar) Kuruluş-Gelişme-Çöküş (766-1212)*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- İBN İSFENDİYAR. (TARİHSİZ). *Tarih-i Taberistan 613/1216*. II, (tsh. Abbas İkbâl Aştıyanî). Tahran: Kitabhane-i Haver.
- İBNÜ'L-ESÎR. (1989). *el Kâmil fi't-Tarih*. I-XII, (çev. Abdülkerim Özeydın). İstanbul: Bahar Yayınları.
- İZGİ, Ö. (1977), "Kuruluş Devrinde Uygurların Kitanlar'a Tesirleri ve Uğur, Gazne, Kitanlar Arasındaki Münasebetler". *İÜEFTEĞ*, 7-8: 7-16.
- KANE, D. (2013). "The Great Central Liao Kitan State". *Journal of Song-Yuan Studies*. XLIII: 27-50.
- KÖYMEN, M. A. (1947). "Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihinde Oğuz İstilası". *AÜDTCF*. V/2: 159-186.
- KÖYMEN, M. A. (1951). "Selçuklu Devri Kaynaklarına Dair Araştırmalar I, Münşeat Mecmuâları". *DTCFD*. XIII/4: 537-648.
- KÖYMEN, M. A. (1991). *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi (İkinci İmparatorluk Devri)*. V, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- MAR'ASÎ. Mir Seyyid Zayirüddîn bin Seyyid Nasırüddin. (1966). *Târîh-i Taberistan ve Rûyân ve Mâzenderân*. (nşr. M. Hüseyin Tesbihi, Mukaddime, Muhammed Cevad Meskur). Tahran: İntişârat-ı Şerkî.
- MARCO POLO. (2004). *Dünyanın Hikaye Edilişi Harikalar Kitabı*. (çev. Işık Ergüden-Z. Zühre İlkelen). İstanbul: Ötüken Yayınları.
- MAY, T. (2021). *Moğol İmparatorluğu*. (çev. Ülke Evrim Uysal). İstanbul: Kronik Yayınları.
- MÎRHÂND. Mîr Muhammed b. Seyyid Burhâneddîn Hâvendşâh. (1339). *Târîh-i Ravzatü's-Safâ*. IV, Tahran: Merkez-i Hayyam-ı Piruz; (2015). *Ravzatu's-Safâ fi Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ (Tabaka-i Selçûkiyye)*. (çev Erkan Göksu). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- NÂSİREDDİN MÜNŞİ KİRMÂNÎ. (1328). *Sımtü'l-ulâ li'l-Hazreti'l-'ulyâ, der Târîh-i Karâhitâiyân-i Kirmân*. (tsh. Abbâs İkbâl Aştıyanî).
- ÖZGÜDENLİ, O. G. (2013). *Selçuklular*. I, İstanbul: İsam.
- ÖZKUZUGÜDENLİ, O. G. (1994). *Sultan Sencer ve Kara-Hitaylar Katavân Savaşı*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü. (Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi).

- PRİTSAK, O. (1997). "Kara-Hanlılar". *İA*. VI, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları: 251-273.
- RAŞİD AL-DÎN FAZLALLÂH. (1999). *Câmi Al-Tavârîh*. II/5, (haz. Ahmed Ateş). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- RAŞİD AL-DÎN FAZLALLÂH. (2014). *Câmi'üt-Tevârîh (Zikr-i Târîh-i Âl-i Selçûk)*. (çev. Erkan Göksu- H. Hüseyin Güneş). İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- RÂVENDÎ. (1999). *Râhat-Ûs-Sudûr ve Ayet-Ûs-Sûrûr*. (çev. Ahmed Ateş). I, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- REŞİDÜDDİN FAZLALLAH. (1389). *Cami'ü't-Tevârih (Târih-i Selâtin-i Hârezm)*. (tsh. Muhammed Ruşen). Tahran: Merkezî Pejuheşî Miras Mektub.
- SALMAN, H. (2014). "Katavân Savaşı'nda Karlukların Rolü". *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. I/2: 69-77.
- SINOR, D. (1995). "Western Information on the Kitans and Some Related Questions". *Journal of the American Oriental Society*. CXV/2: 262-269.
- SINOR, D. (1998). "The Kitan And The Kara Khitay". *History of Civilizations of Central Asia, IV: The Age of Achievement: AD 750 to the End of the Fifteenth Century, Part One: The Historical, Social and Economic Setting*. (ed. M. S. Asimov, C. E. Bosworth). Paris: UNESCO Publishing: 227-242.
- SOLMAZ, S.- SERTKAYA, P. (2011). "Kutlughanlı Hanedanlığı'nda Terkenlik". *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*. VI: 301-316.
- SPULER, B. (1987). *İran Moğolları. Siyaset, İdare ve Kültür. İlhanlılar Devri 1220-1350*. (çev. Cemel Köprülü). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- TASAĞIL, A. (2001). "Karahıtaylar". *DİA*. XXIV, İstanbul: Türk Diyanet Vakfı Yayınları: 415-416.
- TWITCHETT, D.-TIETZE, K.-P. (2008). "The Liao", *The Cambridge History of China*. VI, *Alien regimes and border states, 907-1368*. (ed. Denis Twitchett-John K. Fairbank). New York: Cambridge University Press: 43-153.
- ÜÇÖK, B. (1981). *İslam Devletlerinde Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar*. Ankara: Kültür Bakanlığı Dsi Basım ve Foto Matbaası.
- VÁSÁRY, I. (2007). *Eski İç Asya'nın Tarihi*. (çev. İsmail Doğan). İstanbul: Ötüken Yayınları.
- WITTFOGEL, K.-A-SHÊNG, C. F. (1946). *History of Chinese Society, Liao, 907-1125*. Philadephie: The American Philosophical Society.
- WRIGHT, D. C. (2005). *From War to Diplomatic Parity in Eleventh-Century China Sung's Foreign Relations With Kitan Liao*. Leiden-Boston: Brill.

XUE. C. (2020). *Constructions of Liao (907-1125) Dynastic Identities in Eastern Eurasian Context, 900-1100*. Birmingham: Department of History College of Arts and Law University of Birmingham. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

EXTENDEN ABSTRACT

Khitan existed in Manchuria, China and finally in Central Asia under the identify of Qara Khitai. The actual establishmnet of the state was completed in the ninth century when Aboji of the Yeh-lu family took over. Female rulers have been in an active position among the Khitans since the founding of the state. Indeed, Aboji's wife, Empress Ch'un-ch'in, took control of the administration after her husband's death. Again, regents such as Ch'eng-t'ien, Nou-chin, Jen-i, and Wen, among the Khitan princesses, were important dynastic female rulers who were active in the administration. When the Khitans were weakened by the pressure of the Jurchen, Ta-shih of the Yeh-lü family migrated westwards in 1124 with a garrison of about twenty thousand people and formed the State of Qara Khitai.

Yeh-lü Ta-shih, who took advantage of the condition of the period in his favour, made Balasagun his centre and dominated Kashgar, Khoten, Beshbalik and Transoxiana regions. Thus, the Qara Khitays, who occupied a strategic position between the east and the West, dominated the whole region after the 1141 Qatawan War. Gür Khan's ability to maintain the institutional Chinese and Khitan structure, as well as the fact that he acted by determining the political and social conditions of the region they came from, played a major role in the state reaching such power. An important factor in the aforementioned structural situation was the effective position of female administrators.

After the death of Yelü Ta-shih, his wife T'a-pu-yen (Kan-t'ien) served as regent to Yeh-lü I-lieh and ruled the state for eight years. During her reign, relations with the Khwarezmshah and the Jinns attracted attention. T'a-pu-yen, who ruled like a Gür Khan as mentioned in Islamic sources, beyond acting as a regent for his son Yilie, ensured the continuation of the power of the state by protecting the state from the dangers developing in the east and West directions after Ta-shih.

It is seen that T'a-pu-yen's son Yelü Yilie and his daughter Yelü Pusuwan played a role in the process called middle period of Qara Khitays. During the Yilie period, the events developing in the west and especially the first phase of relations with the Khwarezmshahs took place. However, Yilie dies suddenly and his children are minors. At this point, Gür Khan's sister, Princess Pusuwan, ascend to the throne of Qara Khitai. Even the existence of such a situation shows that Pusuwan has a unique position in the history Qara Khitai. As a matter of fact, it is thought that this power comes from her father-in-lawi the famous General Xiao Wolila.

It is observed that tge Empress intervned in the events in Khorasan during her first period and Qara Khitays dominated Balkh and Andhud by taking advantage of disorder created by the Oghuz. During the reign of Empress Pusuwan, as a result of Khwarezmshah Il Arslan's failure to pay taxes, the Khitays prepared a large army and crossed the Amu Darya in 1170-71. This campaign result in Il Arslan falling ill and returning, and Qarluk amir Ayyar Beg being taken prisoner. Also during this period, the empress tried to intervene in the internal affairs of the Khwarezmshahs. However, as a result of some developments, the Khwarezm policy of the

Qara Khitays was disrupted for a certain period. In the east, with the Naiman and Qangli tribes being annexed to the Jin Kingdom, it can be seen that the Qara Khitays moved away from being a preferable administration. However, it is still seen that Pusuwan intervened in the internal affairs of the neighboring states of the period with the administrative system she established and her espionage activities. The end of Empress Pusuwan was caused by a scandal in the Kara Khitay palace. As a matter of fact, Pusuwan's forbidden love affair with her brother-in-law was heard by Pusuwan's father-in-law and he killed both of them.

The position of women in political and social life in the Qara Khitays can be followed from sources belonging to the Liao State period due to the lack of sources in this period. At this point, the Khitan marriage model was particularly specific and was continued by the Qara Khitays. The male members of the Khitan dynasty were from the Yeh-lü clan, while the female members were from the Hsiao family of Uyghur origin, and Yeh-lü men married older women of the Hsiao family, while Hsiao family men married younger women of the Yeh-lü family. While this situation maintained the balance within the state, it also reduced the influence of the male members of the female clan within the dynasty.

HEGEMONYANIN SİYASAL VE FİNANSAL ETKİLEŞİMİ ÇERÇEVESİNDE BIDEN DOKTRİNİ VE ABD-ÇİN REKABETİNİN TÜRK DÜNYASINA OLASI ETKİLERİ

Mehmet KUZU* Fatih KOCAOĞLU**

ÖZ

Hegemonya, bir sistemin alt elemanları ve başka sistemlerin işleyişi üzerinde belirleyici olma gücünü ifade eder. Uluslararası ilişkiler disiplini ve onun alt branşları olan uluslararası ekonomi ve politika alanında hegemonya, genellikle bir devletin-ittifak sisteminin diğer devletler veya ittifak sistemleri üzerindeki siyasi etkisi olarak tanımlanır. Dünya Savaşları'nı takiben, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) 'nde Demokrat partili başkanlar, ABD'nin küresel siyasette tek hegemonik güç olduğu bir uluslararası siyasi ve ekonomik düzeni oluşturma hedefini benimsemişlerdir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında, denizlerde hâkimiyeti sağlayan ABD ve karasal Avrasya'yı kontrol eden Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)' nin hegemonik garantörlükleri altında Soğuk Savaş paradigmasından beslenen ve çatışma dinamiklerinin sürekli olduğu iki kutuplu bir uluslararası düzen kurulmuştur. 1991'de Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla Soğuk Savaş sona ermiştir ve ABD, küresel düzende tek hegemonik güç olarak ortaya çıkmıştır. Ancak, 1978'den itibaren uygulanan reformlar ve ekonomik-siyasi açıklık politikaları sayesinde Çin, 2000'lerden itibaren küresel düzende ABD'nin başlıca hegemonik rakibi olarak kendini göstermiştir. 2016 başkanlık seçimi sonrası ABD Trump doktrini ile Çin'in ana düşmanı, Rusya'nın ana rakibi olduğu bir politika çerçevesi uygulamıştır. Ancak ABD'nin batı ittifakı sisteminde Çin ile tek başına rekabet etmesi, ABD'nin hegemonik gücündeki zayıflamayı derinleştirmiştir. 2020 başkanlık seçimleri sonrası Biden yönetimi, Çin'e karşı birleşik batı ittifakı ve Asya-Pasifik ittifak sistemlerini kurarak hegemonik rekabeti daha ileri bir dereceye yükseltmiştir. Bu çalışmanın amacı; hegemonyanın ekonomi ve finans politikaları ile ilişkisi çerçevesinde Biden doktrini ve ABD-Çin rekabet dinamikleri arasındaki ilişkiyi incelemek ve bu ilişkinin Türk Dünyası ile Türkiye üzerindeki muhtemel etkilerini değerlendirmektir. ABD ve Çin arasındaki hegemonik rekabetin boyutlarını analiz etmek amacıyla SWOT analizi yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntem, bir durumun güçlü ve zayıf yönleri ile fırsatlar ve tehditlerini karşılaştırmayı mümkün kılar. ABD-Çin rekabetinin Türk Dünyası için hem avantajlar hem de dezavantajlar sunabileceği öngörülmektedir.

Anahtar kelimeler: Hegemonya, Ekonomi Politik, Finansa Ekonomi, ABD-Çin Rekabeti, Biden Doktrini, SWOT Analizi.

THE POTENTIAL IMPACT OF THE BIDEN DOCTRINE AND US-CHINA RIVALRY ON THE TURKIC WORLD: A STUDY OF POLITICAL AND FINANCIAL INTERACTIONS OF HEGEMONY

ABSTRACT

Hegemony is the ability of a system to exert control over its sub-elements and other systems. In international relations, including its sub-branches of international economics and politics, hegemony is commonly understood as the political influence of one state-alliance system over other states or alliance systems. Following the World Wars, Democratic Party presidents in the United States of America (USA) aimed to establish a global political and economic order with the USA as the dominant power. Following the Second World War, a bipolar

Araştırma Makalesi

Makale Gönderim Tarihi: 24.01.2024; Yayıma Kabul Tarihi: 22.03.2024

* Dr. Öğretim Üyesi, Bayburt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu; Finans, Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü, Finansman Bilim Dalı, ORCID:0000-0001-5354-4368, mehmetkuzu86@gmail.com

**Araştırma Görevlisi Doktor, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü ORCID ID: 0000-0003-4661-8888, fatih.kocaoglu@hbv.edu.tr

international order was established under the hegemonic guarantees of the USA, which dominated the seas, and the Union of Soviet Socialist Republics (USSR), which controlled terrestrial Eurasia. Cold War paradigms fueled this order, and conflict dynamics were constant. The dissolution of the Soviet Union in 1991 marked the end of the Cold War, and the United States emerged as the sole hegemonic power in the global order. Since 1978, China has emerged as the main rival to the US in the global order, thanks to economic and political reforms. Following the 2016 presidential election, the US implemented the Trump doctrine, which identifies China as the primary enemy and Russia as the main rival. However, the US's competition with China within the Western alliance system has further weakened US hegemonic power. After the 2020 presidential elections, the Biden administration intensified the competition between major powers by establishing the United Western Alliance and Asia-Pacific Alliance systems to counter China. The objective of this study is to analyse the relationship between the Biden doctrine and the dynamics of the US-China rivalry within the framework of the relationship between hegemony and economic and financial policies. Additionally, this study aims to evaluate the potential effects of this relationship on the Turkic world and Turkey. The SWOT analysis method is employed to analyse the dimensions of the hegemonic competition between the US and China. This method enables a comparison of a situation's strengths, weaknesses, opportunities, and threats. It is predicted that the rivalry between the US and China may have both advantages and disadvantages for the Turkic World.

Keywords: Hegemony, Political Economy, Financial Economy US-China Rivalry, Biden Doctrine, SWOT Analysis.

Giriş

En basit tanımıyla hegemonya, bir sistemin veya sistem elemanlarının başka sistemler veya içinde bulunduğu sistem üzerinde hâkimiyet kurabilme durumu olarak ifade edilebilir. Uluslararası ilişkiler disiplini açısından hegemonya, bir ülkenin başka ülke veya ülke grupları üzerinde siyasal hâkimiyet kurabilme yetenek ve kapasitesi olarak tanımlanabilir.

Hegemonya kavramının reel politikte öneminin artması, dünya savaşları sonrasında Demokrat Partili ABD başkanlarının yeknesak bir küresel düzen tesis etme çabalarıyla yakından ilişkilidir. Birinci Dünya Savaşı sırasında ABD başkanı olan Demokrat Woodrow Wilson'un savaş sonrası Immanuel Kant'ın "Ebedi Barış" yaklaşımını temel alan ve ABD'nin başat olduğu bir küresel düzenin kurulmasına yönelik girişimleri hem ABD iç siyaseti, hem de uluslararası siyaset dengeleri açısından sonuçsuz kalmıştır. 1920'li yıllar ile birlikte ABD yönetimine "Monroe Doktrini" politikasına daha yakın, izolasyonist bir siyaset tarzı benimseyen Cumhuriyetçi başkanlar göreve gelmiştir.

ABD tarihinin seçim kazanma kriterine göre en başarılı başkanı olan, Demokrat partili Franklin D. Roosevelt 1930'larda iktidara gelmiştir. Bu görev değişimi sonrası, ABD devletinin küresel siyaseti okuma biçimi, ABD'nin en baskın hegemonik güç olduğu küresel bir düzenin tesisi yönünde değişime uğramıştır. Almanya'nın teslim olmasından önce, savaşın kazanan tarafları SSCB ile Yalta Konferansı'nda bir araya gelmiştir. Bununla birlikte; Roosevelt, küresel düzenin tesisi noktasında savaşma iradesi ve güç kullanımı unsurlarını daha etkili kullanmıştır. "Akıllı güç" konseptinin embriyo aşamasındaki ilk kullanımı Roosevelt yönetimi tarafından gerçekleştirilmiştir. Roosevelt'in Nisan 1945'teki ani ölümü sonrası göreve gelen yardımcısı Harry S. Truman da aynı stratejik ve politik çerçeveye sadık kalmıştır. Savaşın bitmesi ve ABD'nin mutlak galip güç olarak savaşı sona erdirmek amacıyla Japonya'ya atılan atom bombaları sonrası Japonların da Almanlar gibi teslim olmasıyla İkinci Dünya Savaşı sona ermiştir. Savaşın kazanan en güçlü tarafları ABD ve SSCB olmuştur. İkinci Dünya Savaşı'nı sonrasında başlayan Soğuk Savaş süreciyle, modern dünyanın ilk sistematik hegemonik rekabeti başlamıştır. Soğuk Savaş'la birlikte başlayan ABD ve SSCB rekabeti uluslararası siyasetin her alanı ve segmentinde gerçekleşmiştir.

Soğuk Savaş yıllarında, özellikle 1970'ler hegemonik mücadelenin seyri açısından belirleyici olmuştur. Bu dönemde Kissinger Doktrini ile kurulan ABD-Çin ittifakı, Sovyetlerin uluslararası alanda izole olmasına neden olmuştur. Sonrasında, SSCB; sosyal ve ekonomik düzlemde ortaya çıkan yapısal dar boğazların derinleşmesi sonucunda, 1991 yılında dağılmış ve Soğuk Savaş sona ermiştir. Soğuk Savaş sonrası, NATO (Kuzey Atlantik İttifakı) ittifak sistemi üzerinden Batı'nın Rusya'ya yönelik tehdit ve risk algılaması devam etmiş ve NATO, eski Sovyet ülkelerini de içine alan bir genişleme süreci başlatmıştır.

Soğuk Savaş sürecinde ABD ile ittifak kuran Çin, bu ittifaktan doğan kazanımlarını realize ederek 1978'de kapsamlı bir reform sürecine başlamıştır. Reform süreciyle ilk olarak, diasporada vatandaşlarının finansal varlıklarını ülkesine transfer etmeye başlayan Çin, yabancı sermaye için güvenli bir liman olmanın temellerini atmıştır (Arrighi, 2007). Uygulanan az değerli Yuan döviz kuru politikası ve kalabalık nüfusu sayesinde ortaya çıkan düşük işgücü maliyetleri, Çin'in Batı şirketleri için kârlı ve yatırım yapılabilir bir üretim üssü olarak değerlendirilmesini sağlamıştır. Komünist Parti'nin yönettiği Çin, dış ticarete konu olan ihraç mal ve hizmetlerinin fiyat hareket ve trendlerini politize etmemek için, tıpkı ABD'nin modern döneme kadar Monroe Doktrini'nde uyguladığının benzeri bir yaklaşımı benimseyerek daha izolasyonist bir dış politikaya yönelmiştir.

Devam eden süreçte, Çin'in ABD'nin hegemonik bir güce evrilmesini sağlayan aşamalardan geçtiği gözlemlenmeye başlanmıştır. 1990'lı yıllarda ABD'li düşünce kuruluşları, askeri-endüstriyel yapı, istihbarat servisleri, finansal kuruluşlar; Çin'in 2020'lerden sonra ABD'nin en büyük hegemonik rakibi olacağını tartışmaya başlamışlardır. Bunun yapısal zeminini, Çin'in ABD gibi önce bir üretim imparatorluğu, sonra bir ticaret imparatorluğu ve en sonunda sermaye ihraç eden bir finans imparatorluğuna evrilme süreçleri oluşturmaktadır. Çin'in ekonomi-politik olarak ilerlediği evreler, dünyanın birçok bölgesindeki ekonomilerin Çin'e olan iktisadi ve finansal bağımlılığı artırarak hegemonik güç üreten bir Çin sistemi modellemiştir.

2000'li yıllarda 11 Eylül saldırısı sonrası ABD'nin değişen terör doktrini ile birlikte dış politikasının öncelikli hedeflerinden biri haline gelen İsrail'in güvenliği meselesi; ABD'nin ana rakipleri olan Rusya ve özellikle de Çin'e karşı, 2017'da Donald Trump göreve gelene kadar jeopolitik ve ekonomi politik olarak yeni bir çevreleme politikasının uygulanmasını engellemiştir.

Trump iktidarı sonrası başlayan ticaret savaşları ile birlikte, ABD ana düşmanı olarak Çin'i, ana rakibi olarak da Rusya'yı belirlemiştir. Trump döneminde, Trump'ın dış politikasına danışman olarak katkı veren Henry Kissinger'ın telkinleriyle ABD, başta Rusya ve daha sonra Türkiye ve Türk Dünyasının birleştiği bir ittifak sistemi ile Çin'i çevrelemek isterken, diğer taraftan da Kuzey Kore'nin nükleer çalışmalarına ilişkin diplomatik angajmanlarının şiddetini artırmış ve gerekirse askeri seçenekleri de içeren sert güç kullanabileceğini ifade etmiştir. ABD elitlerinin Trump iktidarına olan sert muhalefeti, Rusya'nın finansal sermaye tarafından kendileri için kârlı bir rejim olarak görülmemesi ve Türkiye ile Obama döneminin bakiyesi olarak süregelen anlaşmazlıklar, Kissinger'ın öngördüğü Çin'i çevreleyen bir ittifak sisteminin kurulmasını engellemiştir.

Trump sonrası, geniş bir koalisyon ve farklı fraksiyonların ittifakı ile iktidara gelen Biden yönetimi; iktidarının ilk aylarında daha çok Rusya'yı düşman, Çin'i rakip olarak konumlandırmıştır. Bununla birlikte; Çin devlet başkanı Xi Jinping'in liderliğinde Çin Komünist Partisi'nin, Çin'de faaliyet gösteren yabancı sermayenin serbestliğini sınırlayan bir takım düzenlemeler yapması ve ABD'de görevde olan emekli subaylar tarafından 2020 seçimlerinde hile yapıldığına ilişkin Biden'a yazdıkları mektup, Biden yönetiminin Çin'e olan yaklaşımını değiştirmiştir. Trump dönemi ticaret savaşları özelinde ilerleyen ABD-Çin rekabeti; bu gelişmeler sonrası Biden döneminde her alanda bir hegemonya rekabetine dönüşmüştür. Bu çalışmanın amacı; hegemonyanın siyasal ve finansal etkileşimi çerçevesinde Biden doktrini ve ABD-Çin rekabeti ilişkisinin Türk Dünyasına olası etkilerini saptamaktır. Bu etkiler ABD-Çin rekabetine ilişkin olası senaryolar çerçevesinden incelenebilir.

ABD-Çin rekabet dinamiklerinin olası üç temel sonucu vardır. Bunlar; ABD'nin üstünlüğü, Çin'in üstünlüğü ve her iki tarafın birbirine bariz bir üstünlük kuramaması olarak sıralanabilir. Bu nedenle belirli bir durumun bir olgu açısından; olası kuvvet, zayıflık, fırsat ve tehditlerini birlikte analiz etmeyi sağlayan SWOT analizi yöntemi araştırma metodolojisi

olarak belirlenmiştir. Türk Dünyası için her üç senaryonun da avantajları olduğu gibi dezavantajları da söz konusudur. Bu nedenle, temel olarak Türk Dünyası için bu rekabetin getirdiği olası fırsat ve tehditler saptanmıştır.

1.Uluslararası İlişkilerde Güç ve Hegemonya Okulları

1.1.Uluslararası İlişkilerde Güç

Uluslararası ilişkiler disiplini birçok sayıda güç kavramı çeşidini irdeler. Bu nedenle hegemonik süreçlerin daha kapsamlı irdelenebilmesi için güç tiplerinin kavramsal olarak doğru bir şekilde birbirlerinden ayrıştırılması gerekmektedir Buna göre güç; bir ülkenin bir başka ülkeye herhangi bir politikayı kabul ettirebilme yeteneği ve kapasitesidir. Güç kavramları incelenirken yumuşak güçlerden sert güçlere doğru ilerleyen bir sıralama takip edilecektir. Şimdi güç kavramlarını kısaca tanımlayalım.

Uluslararası ilişkilerde en çok kullanılan güç olgularından biri kuşkusuz “yumuşak güç” (Soft Power) kavramıdır. Yumuşak güç; uluslararası ilişkilerde kültür-değerler, diplomatik süreçler ve protokoller vasıtasıyla başka bir ülkeye istenilen politika veya eylemi yaptırabilme kapasitesi olarak tanımlanır (Nye, 1990), (Nye, 2004), (Steger, 2009). Örneğin; Türkiye'nin Türk Dünyasında kendi çıkarlarını gözetmek için bu ülkelerle sahip olduğu ortak tarihsel geçmişi ve kültürel değerleri diplomatik misyonlar üzerinden kullanması bir yumuşak güç unsurudur. Joe Biden yönetiminin dünyayı ittifak sistemleri açısından ABD'nin başat olduğu açık demokrasiler ve Çin'in başat olduğu kapalı demokrasiler olarak ikiye ayırması da yumuşak güç kullanımı olarak değerlendirilebilir.

Yumuşak gücün nasıl kullanılacağı ve diğer ülkelere nasıl aktarılacağı problemiği ön plana çıkmaktadır. İşte tam bu noktada bu problemiği çözen ve yumuşak güç kavramının bir türevi olan “netpolitik” kavramı önem arz etmektedir. Netpolitik kavramı; internet ve web tabanlı yumuşak güç unsurlarının sağladığı diplomatik gücü kullanabilmeyi ifade etmektedir (Bollier, 2003). Netpolitik kavramı medyapolitik ve siberpolitik güç olgularını da kapsayan bir kavramdır. Bu kapsamda jeopolitik ittifak sistemlerinin kendi içlerinde kurulan web tabanlı diplomatik süreçler, netpolitik kavramı kapsamında düşünülebilir. Örneğin; ABD'nin Arap baharı döneminde Arap ülkelerinde batı dünyasına yakın olan medya kuruluşları ve sosyal medya gibi dijital medya araçları ile sokak ve halk hareketlerinin seyrini istediği yöne doğru manipüle etmek istemesi bir netpolitik süreç olarak tanımlanabilir.

Tek başına netpolitik süreçlerin kalıcı bir yapısal dinamiğe evrilmesi pek mümkün değildir. Bu nedenle netpolitik süreçlerin özgün bir siyasal yapıyı inşa edebilmesi için ağ tabanlı bir bilgi ekonomisi sistemiği kurulmalıdır. Netpolitik süreçlerin ağ tabanlı bir bilgi ekonomisine evrilmesi “Noopolitik” kavramı ile açıklanmaktadır. Noopolitik güç; ağ tabanlı bilgi ekonomisinin sağladığı gücün kullanımınıdır (Arquilla & Ronfeldt, 1999; Terranova, 2007). Batı ittifakının parçasını oluşturan aktörlerin bilişim teknolojileri kullanımında zengin insan kaynağı olan Hindistan gibi ülkelerde kurdukları ağ tabanlı bilgi ekonomileri de noopolitik anlamda güç kavramıyla ilişkilendirilebilir. Ayrıca 1980' lı yıllar ile birlikte yine bilgi ekonomisi sisteminin kurulduğu bir ülke olarak İrlanda örneği de verilebilir. Bilgi ekonomisi sistemiyle İrlanda gibi küçük ülkelerin uluslararası siyaset ve ekonomide güçlü aktörler haline gelmesi “global paradox” (Küresel Paradoks) kavramını ile ifade edilmektedir (Naisbitt, 1994).

Yumuşak güç türevleri, netpolitik ve noopolitik süreçlerin efektif bir şekilde eşgüdmlenebilmesi tüm yumuşak güç unsurlarının optimize bir şekilde kullanılabilmesiyle ilgilidir. İşte tam bu noktada “keskin güç” (Sharp Power) kavramı ön plana çıkmaktadır.

Keskin güç; yumuşak güç unsurlarının dijital diplomasi zemininde topyekün kullanımıyla başka ülkeler üzerinde otokratik politik manipülatif etki ortaya çıkarabilme kapasitesidir (Walker, 2018; Walker and Ludwig, 2017). Keskin güç olgusu literatürde genellikle Çin üzerinden örneklenmektedir (Çalık, 2018).¹ Bununla birlikte; keskin gücün dijital diplomasi ve ülke içi otokrasi bileşenleri Çin ile ilişkilendirilebilecekken, manipülatif kısmı daha çok batı ittifakının ekonomi politik temel fraksiyonları olan dijital ve finansal sermayenin ittifakıyla ilişkilendirilebilir. Uluslararası çevreler açısından en büyük kaygı; dijital devlet modeline geçen otokratik Çin rejiminin, otokratik davranış kalıbını uluslararası ölçekte de kullanabileceği endişesidir. Bu kaygı ışığında Çin daha çok potansiyel bir keskin güç olarak tanımlanabilir. İşte tam bu noktada yumuşak gücün Batı tarzı manipülatif; Çin tarzı otokratik olarak kullanılabilmesi için daha kalıcı ve yapısal olan ve ülkeler arası ekonomik bağımlılık etkisi ortaya çıkaracak başka güç unsurlarına ihtiyaç vardır.

Ekonomik bağımlılığı sağlayacak temel güç formülasyonları; gıda ve enerji gücü olma kapasiteleri olarak sıralanabilir. Gıda gücü olma; gıda kaynaklarının hegemonya süreçlerine dâhil edilmesidir (McDonald, 2016). Tarım ekonomisinin büyüme dinamiğinde itici güç olduğu Çin ve tahıl üretiminde önemli ülkeler olan Rusya ve ABD birer gıda gücü devletleri olarak nitelendirilebilir. Ancak gıda gücü olmak tek başına yeterli değildir. Çünkü gıda ürünlerinin katma değeri genellikle enerji ihracatından düşüktür.

Enerji gücü; enerji rezervlerinin hegemonik güç unsuru olarak kullanılması anlamına gelmektedir (Fensom, 2013). Sovyetlerin dağılması sonrası yerine kurulan Rusya Federasyonu; enerji ve emtia rezervlerini uluslararasılaştırma karşılığında küresel düzene Sovyetlere kıyasla daha yüksek bir düzeyde eklenmiştir. ABD'nin 2000'li yıllarda Ortadoğu'da yürüttüğü savaşların ekonomi-politik bir sonucu olarak daralan petrol arzıyla Avrupa ekonomileri Rusya doğalgazı ve petrolüne daha da bağımlı hale gelmiştir. 2022 yılında Ukrayna'nın işgali ile başlayan Ukrayna Savaşı sonrası süreçte Rusya'nın batıdan gelen yaptırımlara karşılık doğal gaz ve petrol akışını kesmesi; 2023 yılı için gelişmiş ekonomilerde resesyon risklerinin piyasalar tarafından fiyatlanma marjlarını tırmandırmıştır. Bu düzlemde Rusya bir enerji gücü olarak nitelendirilebilir. Ayrıca ABD de 2020'li yıllar ile birlikte net petrol ihracatçısı olduğu için bir enerji gücü olarak tanımlanabilir. Ancak Biden yönetiminin yeşil ve hibrit enerjiye geçiş modeli; bilhassa ABD'nin demokrat parti kanadının enerji gücü olma bağlamında daha farklı bir formülasyonu hedeflediği de açıktır. Bu durum Çin gibi Rusya ve Ortadoğu petrollerine bağımlı bir keskin gücün hegemonik güç olma yönündeki rekabet dinamiklerinde geride kalmasını amaçlamaktadır. Bununla birlikte; Cumhuriyetçi parti kanadı demokratların aksine, hidrokarbon temelli yakıt teknolojisi politikalarına daha bağlıdır. Hegemonik güç olmayan başta Arap ülkeleri ve diğer petrol ihraç eden ülkeler üzerinde yeşil ve hibrit enerji üzerinden hegemonik baskı oluşturmak ABD için daha az maliyetli ve daha efektif bir süreç olacaktır. Bir bakıma merkezinde petro-dolar'ların olduğu para sisteminden yeni bir para sistemine geçiş; Biden yönetimi tarafından ABD'nin lehine bir dönüşüm olarak beklenmektedir. Sonuç olarak gıda ve enerji gücü olmanın en temel sonucu ekonomik bir güç olmaktır

Yumuşak güçten sert güç ve hegemonik küresel güç olma olgusuna giden süreçte ekonomik güç kavramı önem arz etmektedir. Ekonomik güç; uluslararası ve küresel düzende başka ülkeler üzerinde ekonomik bağımlılık dinamikleri tesis eden bir süreci ifade eder (Gilpin, 1981; Payne, 2016; Muthoo, 1999). Bununla birlikte; iktisadi güç tek başına uluslararası ilişkilerde kesin ve nihai sonuç almada yeterli olmayabilir. İşte tam bu noktada var olan ik-

¹ (<https://www.economist.com/news/leaders/21732524-china-manipulating-decision-makers-western-democracies-bestdefence>), (http://www.act.nato.int/images/stories/media/doclibrary/171004_sfa_2017_report_hr.pdf), (<https://globaltrends2030.files.wordpress.com/2012/07/nic-blog-mgi-shifting-economic-center-of-gravity.pdf>). (Erişim Tarihleri: 20.03.2023).

tisadi gücün finanse ettiği askeri ve endüstriyel yapının başka ülkeler üzerinde askeri operasyonlar yapabilme kabiliyeti askeri güç veya güçler dengesi olgusu olarak ortaya çıkmaktadır (Gilpin, 1981; Morgenthau, 1978; Waltz, K. N., 2001; Nye Jr, 2004; Jervis, 1976; Mearsheimer, 2001; Keohane, 1984).

İktisadi güç ve askeri güç kapasitesinin birlikte kullanıldığı güç formülasyonu literatürde en çok tartışılabilen konulardan biri olan “sert güç” (Hard Power) kavramına işaret etmektedir (Copeland, 2010; Nye, 2003; Wilson, 2008); Gavel, 2008; Godson, 2012; Zirulnick, 2012). Kuşkusuz sert güç kavramının en bariz örneği ABD Cumhuriyetçi partinin “yeni muhafazakâr” (Neocon) fraksiyonunun iktidara geldiğinde uyguladığı küresel politikalar olmuştur. İlk Neocon başkan Reagan döneminde ABD küresel meselelerin çözümünde askeri güç kullanacağını sinyallerini vermiştir. Sovyetlerin dağılması sonrası iktidara gelen ikinci Neocon başkan baba Bush Birinci Körfez Savaşı’nı başlatmış, 2001’de iktidara gelen oğul Bush; 11 Eylül saldırıları sebebiyle geliştirdiği yeni terör doktrini ile Irak ve Afganistan’ı sert güç kullanarak işgal etmiştir.

Bazı hesaplamalara göre ABD’nin 2000’li yıllarda girdiği savaşların Amerikan ekonomisine 6 ile 10 trilyon dolar arasında bir maliyete neden olurken, sert güç kullanımı dünya genelinde ABD karşıtlığını oldukça körüklemiştir. İkinci Irak ve Afganistan Savaşları sonrası iktisadi dengelenme sorunları ve ABD’nin bozulan küresel imajı; sert güç olgusunu hem ABD kamuoyunda, hem de akademik zeminde tartışmaya açmıştır. Bununla birlikte; ABD’nin Soğuk Savaş sonrası tek başına hegemonik güç olarak kalabilmesi için tamamıyla askeri seçenekleri göz ardı etmesinin de ABD için zafiyete neden olacağı da tartışılmıştır. Bu tartışmalar ışığında 2004 başkanlık seçimlerine giden süreçte ABD’de demokrat partinin yeni demokratları ve ılımlı sol fraksiyonları ABD için optimal güç formülasyonunun “akıllı güç” (Smart Power) olduğunu başkan adayları John Kerry’nin demeçleri üzerinden deklare etmişlerdir. Buna göre akıllı güç formülasyonu; yumuşak ve sert güç unsurlarının doğru zaman ve doğru mekanda optimal bileşeninin kullanılmasını ifade etmektedir (Nossel, 2012; Nye, 2003; Nye & Armitage 2007). Her ne kadar demokratlar 2004 seçimlerini kaybetse de, aynı güç formülasyonunu devam ettirerek 2008 başkanlık seçimlerinde Barrack Obama’nın zaferi ile iktidara gelmişlerdir.

Obama’nın iktidara gelmesiyle başlayan süreçte ABD; Ortadoğu’daki stratejik hedef ve amaçlarına ulaşmada minimum maliyet-maksimum fayda ilkesiyle akıllı güç paradigmasını benimsemiştir. Neoconlar sert güç kullanarak Irak’ı bölmüşler, demokratlar da akıllı güç kullanarak Arap baharı sürecini manipüle ederek Suriye’nin bölünmesini sağlamışlardır.

ABD için akıllı güç kullanımı bir takım avantajlar sağlaması yanında birtakım dezavantajları da getirmiştir. Bu diyalektik; doğal ve sosyal kaynakların hepsinin bir milletin toplam gücünü artırmak için kullanılan milli güç ve bu milli güç bileşimini ulusal çıkarlar doğrultusunda kullanılması anlamına gelen güç politikası kavramlarının önemini artırmıştır (Beckley, 2018; Kiczma, and Sułek, 2020; Morgenthau, 1978; Waltz, K. N. 1979; Mearsheimer, 2001).

ABD hükümetinin ülke içindeki vatandaşlarının sosyo-ekonomik problemlerinden çok küresel meselelerin çözümüne odaklanması; ABD’de Monroe doktrinini yeniden gündeme getirmiştir. Cumhuriyetçi parti içinde 2016 başkan adayı Trump’ın başını çektiği izolasyonist muhafazakâr (Paleocon) kanat milliyetçi bir akım başlatmıştır. Seçimleri Trump’ın kazanmasıyla ABD küresel meselelere daha izolasyonist yaklaşmıştır. Bu yaklaşımın temel dinamiği Çin ile olan hegemonik rekabet dinamikleridir. ABD, izolasyonist politika ile -finans imparatorluğu olma ve sermaye ihraççısı özelliklerini kaybetmeden- aynı zamanda yeniden bir ticaret imparatorluğuna dönüşmeyi hedeflemiştir. Aslında bu durum ABD için bir kavramsal bilmece olarak ortaya çıkmaktadır. ABD hem sermaye ihraç eden bir ülke iken aynı zamanda yapısal ve istikrarlı bir şekilde dış ticaret açığı ve cari açık vermektedir.

1980'lerde başlayan finansal serbestleşme sonucu finansal getiriler ve finansal kârlar mali ekonominin en önemli değer unsuru haline gelmiştir. Ancak 2017'de başlayan ticaret savaşlarıyla birlikte, bu denge ticari kârlar lehine değişmeye başlamıştır.

Trump'ın ekonomi politikaları ile Çin'e karşı ticaret savaşları başlatılarak sıfır toplam dünyaya ticaretinin pozitif bakiyesinin yönü yeniden ABD'ye kaydırılmak istenmiştir. ABD'nin Trump döneminde dış politikada izolasyonist bir eğilim göstererek Çin'le hegemonik olarak rekabet etmesi rasyonel bir mantıksal zemine dayanmaktadır. ABD ikinci dünya savaşından bu yana dünya deniz ticaretini güncel rakamlarla yılda yaklaşık 1 trilyon dolarlık bir askeri bütçe ile tek başına göğüslerken; Çin 1978'de başlayan reform süreciyle 30 yılda sermaye ihraç eden bir finans, ticaret ve ticaret imparatorluğuna dönüşmüştür.

Çin ticaret yollarına hâkim olmaya başlayarak modern ipek yolu olarak da adlandırılan "bir kuşak bir yol" projesini hayata geçirmek için ilk etapta 400 milyar dolarlık bir bütçe oluşturmuştur. Çin'in son 20 yılda Afrika'da artan yatırımlarının yanı sıra, İran ile kurduğu alt yapı yatırımlarına dayalı ekonomi-politik ittifakı ve Yunanistan ile İsrail'de önemli limanları işletmeye başlatması, dünya çapında önemli lojistik ve tedarik zinciri noktalarında ABD ile jeopolitik olarak çakışmaya başlamıştır. Bu çakışma iki ülke arasındaki hegemonik rekabeti daha da fazla artırmıştır.

Trump yönetimi; Çin'e karşı ticaret savaşlarını başlatırken, ihraç konusu uluslararası ürünlerini Monroe doktrinin öngördüğü gibi politize etmemek için dış politikada daha izolasyonist bir davranış sergilemiştir. Bu politikanın Trumpist milliyetçi kanat açısından Çin'deki Batı menşeli fabrika ve işletmelerin ABD'ye geri dönerek başta WASP için (Beyaz Anglo-Sakson Protestan) olmak üzere ABD'de yeniden istihdamı artırarak büyüme dinamiği verimsizleşen ABD ekonomisini yeniden canlandırmaktır. Bir diğer yönden bilhassa Cumhuriyetçi Parti içinde "Beyaz Anglo Sakson Protestan" tanımı Latinler ve Hispanikleri de içeren yeni bir kimlik düzlemine oturmuştur. 2024 seçimleri için parti içinde en güçlü olası adaylardan olan fakat daha sonra Trump lehine adaylıktan çekilen Florida valisi İtalyan kökenli Ron De Santis'in politik popülaritesi de bu güncelleme kapsamında değerlendirilebilir.

Almanya'nın her iki dünya savaşı sırasında uyguladığı dış politika ve jeopolitik çerçevesi olan "Machtpolitik"; idealist bir zeminde uygulanan güç politikası açısından bir örnektir. Bir bakıma Matchpolitik; Alman tipi güç politikası yaklaşımını temsil eder (Ganguly, 2014). Ancak her iki dünya savaşında alınan ağır yenilgiler idealist itici faktörlerle desteklenen Alman tipi güç politikası akımının başarısız olmasına neden olmuştur. Bu başarısızlığın felsefi nedenleri de irdelenmelidir.

Özellikle Alman tipi üstün ırk temelli idealler çerçevesinde yapılandırılan bir dış politika ve jeopolitik konsept; bir devletin ulaşabileceği minimum-optimum-maksimum hedef ve amaç aralığında sapmalara neden olabilir. Bir nevi idealizm ve realizm çatışması olarak da tanımlanabilecek bu politik semptomun; Almanya'nın her iki dünya savaşını kaybetmesinin en önemli faktörlerinden biri olduğu açıktır. İdealizmin dış politikada neden olduğu dengeden sapmaları en iyi toparlayan yaklaşım hiç kuşkusuz Batı ittifakının hem bir bütün olarak, hem de ayrı ayrı aktörleri açısından dış politikayı yapılandırmada kullandıkları temel yaklaşım olan realizm akımıdır. Realizme göre bir ülkenin güç politikası ulusal ideallerden ziyade gerçekleştirilebilir rasyonel dış politik ve jeopolitik hedef ve amaçlara göre yapılandırılmalıdır (Rochau, 1859; Bew, 2014).

Başta coğrafya olmak üzere; hegemonik güç olmaya aday ülkenin doğadan gelen coğrafi, iktisadi kaynaklar ve nüfus gücü; doğal bir otomatik dengelenme mekanizması sağlayarak o ülkenin kazara süper güç olmasına neden olabilir. Kazara süper güç yaklaşımına verilen en çarpıcı örnek ABD'dir. ABD'nin coğrafya, insan kaynakları ve nüfus gücü olarak

rakiplerine kıyasla rekabet gücünün oldukça yüksek olmasının ABD'nin 1945 sonrası kurulan uluslararası düzende en büyük hegemonik güç olmasında başat faktör olduğu ileri sürülmektedir (Zeihan, 2014).

Hegemonya süreçlerinin dış politika ve jeopolitik düzlemde ulaşabileceği son nokta hegemonik güçten tek başına küresel güce dönüşümü ifade eden "Weltpolitik" kavramıdır. "Weltpolitik" (Dünya politikası) olgusu da Alman idealizminin bir uzantısıdır (Press, 2022). Alman dünya idealinin de ulaşmak istediği nokta bir nevi Ari ırk liderliğinde tekno-politik bir dünyada insanın yaratılıştan gelen yeteneklerinin aşılması amacına dayanmaktadır. İkinci Dünya Savaşı sonrası, ABD'nin egemen olduğu bir dönemde başka uluslararası düzenlerin varlığını reddeden küreselci elitler, "Transhumanizm"i amaç olarak belirlemiştir. Bu doğrultuda weltpolitikin gerçekleşmesini sağlayacak en önemli araçlardan biri olan "Transhumanizm" de Alman felsefi geleneğinde olduğu gibi insanın aşılması anlamına gelmektedir. Bu noktada, küreselci elitlerin zayıflayan ABD'nin hegemonik gücünün yerini almasını istedikleri yükselen Çin ile zayıflayan ABD arasındaki rekabet, bu çalışmanın ana motivasyonunu oluşturmuştur. Bu yüzden, güç formülasyonları tanımlandıktan sonra, hegemonya okullarının bu formülleri nasıl kullanılması gerektiğine ilişkin yaklaşımları incelenmelidir.

Şekil 1: Uluslararası İlişkilerde Güç Piramidi

1.2.Hegemonya Okulları

Hegemonya okullarından ilki olan Marxist bakış açısı; iktisadi güç unsurlarını kullanarak egemen bir sınıf üzerinden hegemonik bir yapı kurulabileceğini iddia eder (Gramsci, 1971; Robinson, 2004). ABD siyasetinde neo-liberal sol kanadı temsil eden demokrat başkanlar yönetiminde ABD; IMF, Dünya Bankası, OECD ve FED gibi kuruluşlar kanalıyla iktisadi güç unsurlarını uluslararası düzlemde kullanarak ABD merkezli küresel hegemonik düzenin iktisadi temelini oluşturmuştur. Buna göre; ABD bilhassa IMF'nin faaliyetlerini uluslararası para düzeni ve küresel finansal akımların istikrarı ile ABD'nin egemen bir hegemonik güç olmasını sağlayacak şekilde biçimlendirmiştir. Bunun için dünya ekonomileri, gelişmiş ülkeler ve gelişmekte olan ülkeler şeklinde iki kategoriye tasnif edilerek; gelişmekte

olan ülkelerin gelişmiş ülkelerdeki tasarruf fazlalarına finansal kaynak ihtiyaçları için bağımlı olduğu bir ekonomi-politik düzen inşa edilmiştir. SSCB, dünyayı jeopolitik olarak değerlendiremeyip ideolojik bir perspektiften değerlendirdiği ve sosyalist ekonomi politikaları başarısız olduğu için hegemonya kurmada başarısız olmuştur. Öte yandan, ABD'de iktidara gelen Cumhuriyetçi ve Demokrat Parti başkanları, ekonomik güç unsurlarını gerektiği zamanlar kullanarak hegemonik güç oluşturma sürecini sıkça uygulamışlardır.

Eleştirel ırk yaklaşımı; hegemonya süreçlerinde esas olan egemen bir ırkın, diğer ırk ve milletler üzerinde baskın gücünü inceler. Bunu sağlamak için sert keskin güç unsurları kullanılmalıdır (Delgado, R., & Stefancic, 2017; Crenshaw, 1991). Nazi Almanya'sının ikinci dünya savaşına giden süreç ve savaş döneminde ari Alman ırkını temel alan jeopolitik yaklaşımı hegemonyaya eleştirel ırk yaklaşımının bir örneği olarak görülebilir. Nazi Almanya'sının güç olgusuna yaklaşımının yalnızca sert güç kullanımı temelinde değil aynı zamanda; milli güç ve dünya politikası (Welt Politik) unsurlarını da kapsadığı ifade edilebilir. Milli güç kavramı doğal ve sosyal kaynakların hepsinin bir milletin toplam gücünü artırmak için kullanılması gerektiğini ileri sürmektedir (Beckley, 2018; Kiczma, and Sułek, 2020).

Dünya politikası olgusu; bir ülkenin uluslararası siyasette tek başına bir küresel güç olma hedefini tanımlar (Press, 2022). Dünya politikası kavramı tarihsel olarak Alman imparatoru II. Wilhelm zamanında Alman dış siyasetine yön veren temel eğilimlerden biri olmuştur. Bununla birlikte; Alman devletinin İkinci Dünya Savaşı sonuna kadar geçen süreçte hem Şansöyle Bismarck gibi realist, hem de Wilhelm ve Hitler gibi idealizme yakın siyasal aktörler tarafından yönetilmesi; Alman devletinin dış siyaseti yönetmede idealizm-realizm çatışması problematiği yaşamasına neden olmuştur. Her iki savaşta da kendisini yenilmez olarak gören Almanya'nın her iki savaşı da kaybetmesinin en önemli nedenlerinden biri bu kavramsal çatışma dinamiği olmuştur.

Gramsci'nin düşünceleri hegemonya konusunda en çok kullanılan yaklaşımlardan biridir. Gramsci; bir egemen sınıfın toplum üzerindeki hâkimiyetini sürdürmek ve pekiştirmek için hâkim fikirleri, inançları ve değerleri kontrol etme yöntemlerini kullanacağını ileri sürmektedir. Gramsci'ye göre hegemonya, sadece zor kullanımıyla değil, aynı zamanda kültürel ve ideolojik etki ile ilişkilidir. Gramsci; egemen sınıfların, toplumun kültürel ve ideolojik normlarını şekillendirmek için hâkim ve toplum üstü konumlarına kullandıklarına inanmaktadır. Bunları medya, eğitim ve diğer kamuoyu oluşturma kurumlarını kontrol ederek yapmaktadırlar. Egemen gruplar kendi değerlerini, inançlarını ve çıkarlarını doğal ve evrensel olarak tanıtabilirken, alternatif bakış açılarını marjinalleştirir veya meşruiyetini sorgularlar. Böylece, egemen sınıf, sömürdükleri sınıfların kendilerini doğal ve kaçınılmaz bir durumda hissetmelerini sağlayarak gücünü korur. Gramsci; kültürel egemenlik adını verdiği bu sürecin herhangi bir yönetici grubun meşruluğunu ve otoritesini korumak için hayati önem taşıdığını ileri sürmektedir (Gramsci, 1971; Laclau,1990; Hall, 1983; Thompson, 1977).

Gramsci ekolünü incelediğimizde dikkat çeken en önemli husus hegemonya araçlarının yumuşak güç unsuru olarak kullanılması gerektiği hususudur. Uluslararası ilişkiler teorisinde yumuşak güç kavramı; hegemon ülkenin diğer ülkeler üzerinde kültürel değerler ve diplomatik misyon araçlarını kullanmasıdır (Nye, 1990; Nye, 2004; Steger, 2009). Bu noktada hegemonya ve güç kavramı arasındaki etkileşimsel diyagram ortaya çıkmaktadır. Bu diyagram iki ana güç unsuruna ayrılmaktadır. Buna göre realizm bakış açısından uluslararası düzende en önemli hegemonik güç araçları iktisadi ve askeri güçtür (Gilpin, 1981; Measheimer, 2001). İktisadi ve askeri güç unsurlarını incelemeyen önce sert güç ve akıllı güç kavramlarının detaylı analizi yapılmalıdır. Sert güç kavramı; uluslararası ilişkilerde askeri müdahale, operasyon ve savaşlar başta olmak üzere askeri ve iktisadi güç süreçlerinin kullanımını ifade etmektedir (Copeland, 2010; Nye, 2003; Wilson, 2008; Gavel, 2008; Godson, 2012; Zirulnick, 2011). Bu doğrultuda realist okul hegemonya süreçlerini askeri ve iktisadi

güç araçları yoluyla sert güç kullanımı olarak tanımlamaktadır. Örneğin; Soğuk Savaş sonrası ABD, uluslararası düzende hâkim ve tek hegemonik güç olduğunu Dünya'ya göstermek için Birinci Körfez Savaşı ile sert güç kullanmıştır. Daha sonra iktidara gelen Bill Clinton yönetimi; yumuşak ve sert güç unsurlarının bileşimi olan küreselleşmeci bir doktrinle mevcut küresel düzeni ABD'nin tek hegemon güç olduğu küresel bir düzene dönüştürmüştür. Bununla birlikte; Clinton yönetimi Irak'a karşı nokta askeri operasyonlar ve hava harekâtlarıyla kısmi düzeyde sert güç unsurları da kullanmıştır. Bu bağlamda akıllı güç kavramı ön plâna çıkmaktadır. Buna göre akıllı güç kavramı; sert ve yumuşak güç araçlarının birlikte kullanımını ifade etmektedir (Nossel, 2012; Nye, 2003; Nye & Armitage 2007; Foucault, 1980; Butler, 1990).

Yumuşak ve akıllı güç kapsamında bir diğer yaklaşım Neo-Gramscici yaklaşımdır. Bu yaklaşım; Gramsci'nin çalışmalarına dayanır ve hegemonyanın devamlılığı için kültürel ve entelektüel liderliğin önemini vurgular. Ayrıca sivil toplumun, baskın güç yapılarının alternatiflerini üretmedeki rolüne de odaklanır (Cox, 1983; Gill, 1990).

Hegemonya kavramına güç merkezli bir diğer bakış açısı Feminist ekoldür. Feminizm; dar anlamda uluslararası ilişkilerde cinsiyetin hegemonik rolüne odaklanırken; geniş anlamda siyasal, kurumsal, iktisadi yapılar ve şahısların kavramsal olarak eril ve dişil davranış kalıpları üzerinde durur (Connell, 1987; Moghadam, 1994).

Post-kolonyal okul; hegemonya süreçlerinin kolonileşen bölgelerden sömürgeci ülkelere doğru beyin göçü tesis edebileceğini ileri sürmektedir (Said, 1978; Spivak, 1988). İkinci dünya savaşı sonunda savaşı kaybeden Almanya başta olmak üzere Batı ülkelerinin sömürge-kolonyal bölgelerinden birçok bilim adamı başta ABD olmak üzere dünya sisteminin merkezinde olan ülkelere doğru bir beyin göçü süreci yaşanmıştır. Örneğin Nazi Almanya'sından kaçan birçok Alman ve Alman Yahudisi bilim adamı, Amerikan hegemonyasının kurulmasında aktif rol almıştır. Bu süreç keskin güç olarak ifade edilmektedir. Keskin güç kavramı; uluslararası ilişkilerde kitle iletişim ve bilişim aygıtlarının kullanılarak hedef ülkeler üzerinde diplomatik ve sosyolojik manipülasyonlar yoluyla hegemonya inşasına dayanmaktadır (Walker, 2018; Walker and Ludwig, 2017).

Hegemonya kavramını inceleyen bir diğer okul kurumsalcı okuldur. Kurumsalcı okula göre; birer yumuşak ve akıllı güç unsurları olarak uluslararası kurumların tesisi ve opere edilmesi hegemonik süreçleri geliştirir (Keohane, 1989; Strange, 1987). Söylemci okulun ise hegemonya yaklaşımı keskin güç merkezli ve yumuşak güç odaklıdır. Söylemci yaklaşıma göre hegemonya; dil ve iletişim aygıtları ile kurgulanacak bir süreçtir (Laclau, E., & Mouffe, 1985; Fairclough, 2001).

Yapısalcı okula göre hegemonya; kültür, dil ve iletişim yoluyla ülkeler üzerinde iktidar gücü oluşturan bir süreçtir. Yapısalcı okul; yumuşak güç ve keskin güç unsurlarının hegemonya sürecinde birlikte kullanılması gerektiğini iddia eder. Post yapısalcı okul ise; hegemonik gücün hegemonya bölgelerindeki yerleşik iktidar ilişkileri ile üretilebileceğini ileri sürmektedir (Wendt, 1992; Checkel, 1999).

Hegemonya olgusuna en kapsamlı yaklaşım dünya sistemleri yaklaşımıdır. Dünya sistemleri yaklaşımı; yüksek derecede gelişmiş; yeknesak ve alt sistemleri olan; kurumsal, iktisadi, finansal ve siyasal bir küresel bir düzeninin varlığını ifade etmektedir (Wallerstein, 1974; Arrighi, 1994).

Hegemonya'ya çevreci yaklaşım; hegemonya süreçlerinde çevresel faktörlerin kullanılması ile ilişkilidir (Merchant, 1980; Escobar, 2001). Buna göre akıllı ve sert güç unsurlarının kombinasyonunu içeren çevreci yaklaşımının güncel örneklerinden biri; Biden'ın hükümetinin uyguladığı çevreci politikalarıdır. Yeşil enerjiye geçiş dönemi için bir çerçeve oluşturmaya çalışan Biden yönetimi; elektrik enerjisi ve hibrit enerjine geçerek petro-dolar

temelli para sistemini de güncellemek istemektedir. Bu durum hidro karbon yakıtlı teknolojiyi halen destekleyen hegemonik aktör Çin ile ekonomileri hidrokarbon ihracatına dayalı Arap rejimlerinin diplomatik ve jeopolitik olarak yakınlaşmasına neden olmuştur. Bu nedenle ABD için çevreci yaklaşım; avantajları ve dezavantajları olan bir hegemonya okuludur.

2.Biden Doktrini

Biden doktrinin özü, zayıflayan ABD hegemonik gücünün ittifak sistemleri ile yeniden canlandırılmasıdır. ABD hegemonik gücünün zayıflamasının temelinde tarihsel ve kavramsal olarak farklı sorunlar yatmaktadır. Bu sorunları, Clinton sorası iktidara gelen Amerikan başkanlarının uyguladığı politikaların yol açtığı yapılandırma hataları daha da derinleştirmiştir.

Oğul Bush dönemi ile iktidara gelen Neoconlar döneminde ABD; 11 Eylül saldırıları sonrasında ABD'nin değişen terör doktrini ile ilk önce Afganistan, daha sonra da Irak'ı sert güç kullanarak işgal etmiştir. Bu süreçte ABD; Putin'in iktidara gelişi ile enerji rezervlerini yeniden millileştiren, içerisinde ki yabancı sermaye fraksiyonları üzerinde tam otorite sağlayan ve Irak savaşı ile artan petrol fiyatlarıyla başta savunma sanayii olmak üzere ekonomisini yeniden güçlendiren enerji gücü Rusya Federasyonu ve kurduğu ticari imparatorlukla kısmi keskin güç olarak ortaya çıkan Çin Halk Cumhuriyetini hegemonik rekabette göz ardı edip, dış politikasını daha çok İsrail'in rakibi olan ülkelere karşı reaktif olarak konumlandırmıştır. Oğul Bush sonrası akıllı güç dış politika formülasyonu ile iktidara gelen yeni demokrat başkan Obama döneminde de ABD'nin hegemonya yapısındaki zayıflıklar artarak devam etmiştir.

Arap Baharı sürecinde ABD Ortadoğudaki ülkelerindeki otokrat ve teokrat iktidarlara karşı ortaya çıkan demokratik devrim sürecini Rusya ile birlikte engellemiştir. Irak ve Afganistan angajmanlarının ABD'ye getirdiği askeri ve mali yük artarak devam etmiştir. Demokrat iktidarlar ABD'nin çıkarları ile finansal ve dijital sermaye grupları olan küresel elitlerin çıkarları arasında; Cumhuriyetçi iktidarlar da ABD'nin çıkarları ile İsrail'in ve askeri-endüstriyel kompleksin çıkarları arasında zikzaklar çizmiş; bu durum ABD'nin hegemonik güç üretim mekânizmasını daha da zayıflatmıştır.

2016'da iktidara gelen, dış politikada izolasyonist Trump yönetimi ABD'nin rakibi olarak Rusya'yı, düşmanı olarak Çin'i belirleyerek ABD dış politikasını yeniden realist bir düzleme taşımayı hedeflemiştir. Bununla birlikte; ABD elitlerinin Trump'ın başkanlığını onaylamaması; ABD sisteminin merkezinde establishment (Müesses Düzen) kanadını temsil eden askeri endüstriyel yapı ve küresel elitler arasında derin bir yapısal çatlağa sebep olmuştur. Her ne kadar Trump yönetimi ABD'nin rakip ve düşmanlarını saptamada daha rasyonel politikalar geliştirse de, bu derin çatlak ABD'nin hegemonik gücünün görece ve nispi olarak oğul Bush ve Obama dönemine göre daha fazla aşınmasına neden olmuştur. Bu nedenle, ABD Batı ittifakı içinde bile küresel politikalarına müttefik bulmakta zorlanmıştır. ABD'nin halkı ile birlikte küreselleşmenin maliyetine neredeyse tek başına katlanması, ABD'nin hegemonya idealinden uzaklaşmasına da neden olmuştur. Trumpçı paleoconların Çin'i temel düşman olarak tanımlaması, kurucu öğeler açısından hegemonik rekabetten ziyade; Çin'in dış ticaret ve cari fazlalarının yönünü ABD'ye çevirerek ABD vatandaşları refahının yeniden artırılması ile ilgilidir.

Biden iktidarında zayıflayan bir Amerikan hegemonyası devralmıştır. Biden doktrinine giden süreçte ortaya çıkan politik gereklilikler;

- Zayıflayan ABD orta sınıfının refahı,
- Zayıflayan ABD hegemonik gücü,

- Gürcistan, Kırım, Suriye, Libya’da artan askeri varlığı ile küresel düzene meydan okuyan Rusya,
- Küresel ekonomi üzerinden belirleyici güç olma yolunda ilerleyen ve modern İpek Yolu projesi ile ABD’yi hegemonik rekabette zorlayan Çin,
- COVID-19 pandemisinin neden olduğu sosyolojik, politik, ticari ve finansal riskler,
- İklim değişikliği ve hidro karbon temelli yakıtlar sorunu,
- ABD’nin ittifak kurma kabiliyetini yitirmeye başlamasıyla Çin’e karşı rekabeti Batı ittifakı içinde tek başına göğüslemesi,
- ABD devlet aygıtında askeri endüstriyel yapı ve küreselciler arasındaki sistemik yarılma ve bu yarılmanın neden olduğu bozulan toplumsal barış.

Jeopolitik gereklilikler sonrasında ABD’de yer alan başat fraksiyonlar arasında demokrat partide daha ılımlı kanadı temsil eden Joe Biden ismi üzerinde, 2020 seçimleri öncesinde bir ittifak sağlandığı aşikârdır. Bu ittifakın ortakları küreselci finansal ve dijital sermaye grupları, başta yeni demokratlar ve ılımlı sol kanatları olmak üzere demokrat parti, cumhuriyetçilerin neocon ve establishment kanatları ve de askeri endüstriyel yapı olarak sıralanabilir. Trump’ın hidro karbon temelli düzeni savunması nedeniyle petrol endüstrisi bu koalisyon yapısında yer almamıştır.

Bu koalisyon sonucu 2021 Ocak ayında başkanlık koltuğuna oturan Biden’ın doktrini ve ulusal güvenlik stratejisi tablolar da özetlenmiştir (Bkz. Tablo 1, 2):

STRATEJİK BOYUT	Biden Doktrini
SİYASAL PARTİ	Demokrat Parti
FRAKSİYON	ılımlı Sol
STRATEJİ	Birleşik Batı İttifakı Ve Pasifikte Yeni İttifak Sistemlerinin Kurularak Alternatif Dünya Düzeni Oluşturmaya Aday Çin Ve Rusya Gibi Rakiplere Karşı Siyasi, Ekonomik Ve Finansal Yaptırımlar Uygulanması
TAKTİK	Küreselcilik
ARAÇLAR	Çok Taraflı Diplomasi, Açık Demokrasi-Açık Toplum Söylemi, İttifak Sistemleri
GÜÇ FORMÜLASYONU	Yumuşak, Akıllı, Keskin Ve Kazara Güç Kombinasyonu
HEDEF	Demokratik Dünya – Otokratik Dünya Politikası İle Batı İttifakını Rusya Ve Çin’e Karşı Birleştirmek
AMAÇ	Birleşik Batı İttifakı Ve Yeni İttifak Sistemleri İle Doğrudan Savaşlara Girmeden Yeniden Zayıflayan Abd Hegemonik Gücünü Artırmak
JEOPOLİTİK	Başta Pasifik Olmak Üzere Dünyada Kıyı Bölgeleri Ve Adaları Doğrudan Kontrol Etme, Karasal Bölgeleri İse Müttefikler Üzerinden Kontrol Etme
JEOPOLİTİK MERKEZ	Asya-Pasifik
JEOPOLİTİK ODAK	Baltık Bölgesi Ve Orta Doğu
İKTİSADİ DOKTRİN	Devlet Merkezli Ve Piyasa Odaklı Refah İktisadı Ve Orta Sınıfın Güçlendirilmesi, Çin’le Olan Rekabetten Dolayı Yenileme temelli Altyapı Yatırımları, 4.Sanayi Devriminin Merkezi Olma
DOKTRİNE TEŞKİL EDEN KRİZ	ABDHegemonik Krizi, Covid Pandemisi Ve Covid Resesyonu
DEVLETİN EKONOMİDE VARLIĞINA YAKLAŞIM	Optimalist

VERGİ POLİTİKASI	Vergiler Azaltılmalı Ama Yüksek Gelir Grubunda Vergiler Artırılmalı
İKTİSADİ AMAÇ	Dış Ticaret Fazlası, Cari Fazla, Optimal Enflasyon-Faiz Farkı, İstihdam, Büyüme Ve Artan Orta Sınıf Refahı
KAMU HARCAMALARI	Alt Yapı Yatırımları Nedeniyle Artan Kamu Harcamaları Artmalı
SOSYAL DEVLET ANLAYIŞI	Yüksek Düzeyde (Pandemi ve Pandemiden Çıkış Döneminde)
FİNANSAL PİYASALAR	Kısmi Deregülasyon, Finansal Piyasalarda Bölünebilirlik
EN BÜYÜK RAKİP	Çin
EN BÜYÜK RAKİP YERİNE İKÂME EDİLECEK ALTERNATİF MÜTTEFİK	Hindistan
MODERN İPEK YOLUNA ALTERNATİF TİCARET YOLU	Modern Baharat Yolu
EN BÜYÜK DÜŞMAN	Rusya
ETKİN OLAN EKONOMİ POLİTİKA ÇERÇEVESİ	Dış Ticaret Ve Para Politikası
ENERJİ POLİTİĞİ	YEŞİL, SÜRDÜRÜLEBİLİR HİBRİT ENERJİ

Tablo 1: Biden Doktrini Strateji Çerçevesi²

BÖLÜM I: SONRAKİ NE İÇİN YARIŞMA

- Kalıcı Vizyon
- Kalıcı Rol
- Demokrasiler ve Otokrasiler Arasındaki Rekabetin Doğası
- Rekabet Çağında Ortak Zorlukları Ele Almak İçin İşbirliği
- Stratejik Yaklaşımımıza Genel Bakış

BÖLÜM II: GÜCE YATIRIM

Rekabet Üstünlüğü Sürdürmek İçin Milli Gücümüze Yatırım Yapmak

- Modern bir Sanayi ve İnovasyon Stratejisinin Uygulanması
 - İnsanımıza Yatırım
 - Demokrasimizi Güçlendirmek
- Mümkün Olan En Güçlü Koalisyonları Kurmak İçin Diplomasiyi Kullanma**
- Dönüştürücü İşbirliği
 - Kapsayıcı Bir Dünya
 - Müreffeh Bir Dünya
 - Ordumuzu Modernize Etmek ve Güçlendirmek

² Kaynak: <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2022/10/Biden-Harris-Administrations-National-Security-Strategy-10.2022.pdf> ve

<https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2022/09/Pacific-Partnership-Strategy.pdf>'lerinden yararlanılarak yazarlar tarafından oluşturulmuştur. Erişim Tarihi, 01.03.2023

BÖLÜM III: KÜRESEL ÖNCELİKLER

Rakip Çin'i Yenmek ve Rusya'yı Kısıtlamak

Ortak Zorluklarda İşbirliği

- İklim ve Enerji Güvenliği
- Pandemiler ve Biyosavunma
- Gıda güvensizliği
- Silahların Kontrolü ve Silahların Yayılmasının Önlenmesi
- Terör

Ticaret yollarını şekillendirmek

- Teknoloji
- Siber Alanın Güvenliğini Sağlama
- Ticaret ve Ekonomi

BÖLÜM IV: BÖLGE BAZINDA STRATEJİ

- Özgür ve Açık Bir Hint-Pasifik Bölgesinin Teşvik Edilmesi
- Avrupa ile İttifakın Derinleştirilmesi
- Batı Yarımküre'de Demokrasinin ve Paylaşılan Refahın Teşvik Edilmesi
- Ortadoğu'da Gerginliği Azaltma ve Entegrasyonun Desteklenmesi
- 21. Yüzyıl ABD-Afrika Ortaklıkları İnşa Edilmesi
- Barışçıl Bir Kuzey Kutbu Koruma
- Denizi, Havayı ve Uzayı Koruma

Tablo 2: Biden Yönetimi Ulusal Güvenlik Belgesi³

Yukarıdaki Tablo 2’de içindikiler bölümünü aktardığımız Biden yönetiminin “Ulusal Güvenlik Belgesi”nin konu başlıklarından anlaşılacağı üzere Biden yönetimi Çin ile olan hegemonya rekabetinden dolayı temel jeopolitik strateji ve dış politika merkezini Asya-Pasifik olarak konumlandırmıştır. Ukrayna’nın işgali, İran’ın nükleer programı, İsrail’in güvenliği ve Çin ile ittifaklar geliştiren Arap rejimleri ve İsrail sebebiyle güncel dış politika odağını Baltık bölgesi ve Ortadoğu olarak saptamıştır.

Biden yönetimi Asya-Pasifik cephesine o kadar çok önem vermektedir ki; Ukrayna’nın işgali sonrası yeni bir cephe açmak istememiş; Rusya’ya siyasi, ekonomik, finansal ve ticari yaptırımlar, Ukrayna’ya silah, mühimmat, para ve kurmay desteği ve ana müttefikleri İngiltere’nin yönetiminde Doğu Avrupa’daki krizi çözmek istemektedir.

Biden Yönetimi Çin ile olan hegemonik rekabet dinamiklerinden ötürü jeopolitik politika merkezi olarak Asya-Pasifik bölgesini belirlemiştir. Bu bağlamda Beyaz Saray Asya-Pasifik ve İndo-Pasifik strateji belgelerini açıklamıştır (Bkz. Tablo 3, 4):

GÜÇLÜ BİR ABD-PASİFİK ADALAR ORTAKLIĞI

1. Pasifik bölgesine ilişkin taahhütlerin artırılması ve yerine getirilmesi.

2. ABD'nin Pasifik'i destekleme kapasitesinin oluşturulması

DÜNYA İLE BAĞLANTILI BİRLEŞİK PASİFİK ADALAR BÖLGESİ

3. Pasifik'teki bölgesel kurumları desteklenmesi ve bölgesel mimaride bu kurumların öne çıkarılması.

4. Bölge içinde ve ötesinde müttefikler ve ortaklar ile koordinasyon.

İKLİM KRİZİNE HAZIRLANAN DAYANIKLI BİR PASİFİK ADALARI BÖLGESİ

5. İklim kriziyle mücadele edilmesi ve Pasifik'te iklim direnci oluşturulması.

³ Kaynak: <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2022/10/Biden-Harris-Administrations-National-Security-Strategy-10.2022.pdf>, Erişim Tarihi, 18.04.2023

VE DİĞER 21. YÜZYIL ZORLUKLARI	6. Denizin korunması, deniz güvenliği ve egemenlik haklarının desteklenmesi 7. İyi yönetim ve insan haklarının desteklenmesi.
GÜÇLENDİRİLMİŞ VE BÜYÜK PASİFİK ADALARI	8. Ekonomik fırsatlar sağlanması ve ekonomik bağların güçlendirilmesi. 9. Sağlık güvenliğini teşvik etmek için sağlık mimarisinin desteklenmesi. 10. İnsanlar arası bağları güçlendirmek ve insanların 21. yüzyıl fırsatlarına sahip olması için Pasifik'teki adalılarla ortaklık.

Tablo 3: Biden Yönetimi Asya-Pasifik Strateji Belgesi⁴

ÖZGÜR VE AÇIK BİR HİNT-PASİFİK BÖLGESİNİN OLUŞTURULMASI

BÖLGE İÇİ VE DIŞI BAĞLANTILAR KURMAK

HİNT-PASİFİK REFAHINI ARTIRMAK

HİNT-PASİFİK GÜVENLİĞİNİ GÜÇLENDİRMEK

21. YÜZYILIN ULUSÖTESİ TEHDİTLERİNE KARŞI BÖLGESEL DİRENÇ-ESNEKLİK OLUŞTURULMASI

Tablo 4: Biden Yönetimi İndo-Pasifik Strateji Belgesi⁵

Tablolar temel alınarak Biden doktrinin formülasyonu oluşturulabilir. Buna göre Biden doktrininin amaç fonksiyonu bileşenleri aşağıdaki gibi sıralanabilir;

- Trump döneminde hem sistemsel hem de sosyolojik olarak bozulan ABD iç barışının sağlanması,
- Özgürlük temelli karşı-kültür kitlelerinin beklentilerinin karşılanması,
- Çin'e kaptırılan dış ticaret fazlaları ve cari fazlaların yönünü ABD'ye çevirerek aşınan ABD orta sınıfının istihdam ve refahının artırılması,
- Çoğunluğu finansal ve dijital sermaye gruplarından oluşan ABD elitlerini Çin'i ABD'ye ikâme hegemonik güç beklentilerinden caydırma ve onlara tepesinde ABD'nin tek hegemon güç olduğu yeknesak bir uluslararası düzen konseptini benimsetme,
- Askeri-endüstriyel yapının Çin tehdidine karşı geliştirilecek beklentileri doğrultusunda izolasyonist olmayan müdahaleci bir strateji ve ABD'nin en tepede olduğu küreselleşmeci bir yaklaşımla Çin ile rekabet dinamiklerinin şiddetinin artırılması,
- ABD'nin müttefikleri ile zayıflayan ilişkilerini yeniden tesis ederek müttefik güçlerin ABD'den beklentilerinin ittifak sistemleri açısından karşılanması,

⁴ Kaynak: <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2022/09/Pacific-Partnership-Strategy.pdf>, Erişim Tarihi, 15.02.2023

⁵ Kaynak: <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2022/02/U.S.-Indo-Pacific-Strategy.pdf>, Erişim Tarihi, 15.02.2023

- İsrail'in güvenlik endişelerinin giderilmesi,
- Jeopolitik olarak genişleme politikaları olan Rusya'yı sınırlandırma.

Amaç fonksiyonunun bileşenleri oluşturulduktan sonra bu fonksiyonun temel problemi bu amaçları sağlayan optimum politikalar bileşimi olarak formülize edilebilir. Buna göre Biden doktrini çıkar gruplarının beklentilerini Rusya'yı kısıtlayan ve Çin'e üstünlük sağlayan optimal politikalar bileşimi yoluyla hegemonik gücünü maksimize eden bir fonksiyonu ifade etmektedir (Bkz Denklem 1).

$$F(\text{Biden Doktrini}) = \prod_{\text{HEGEMONYAMAKSİMUM}}^{[(\text{Baskı-Çıkar Grupları})\text{BEKLENTİLER}+(\text{Rusya'nın Baskılanması})\text{DÜŞMANLAR}+(\text{Çin'e Karşı üstünlük})\text{RAKİPLER}]\text{OPTIMUM}}$$

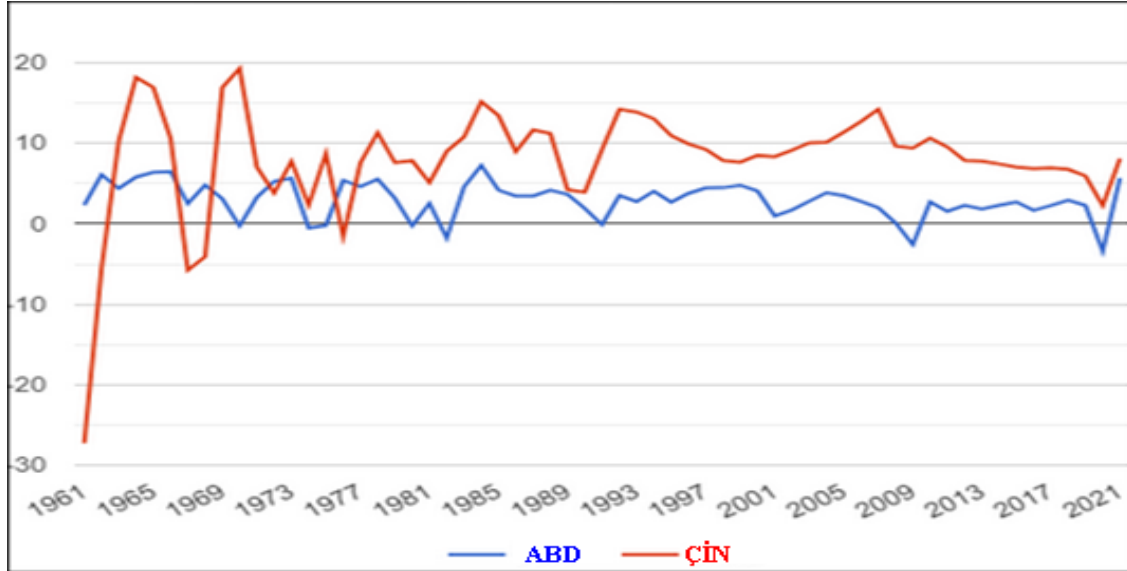
Denklem 1:

3.Hegemonik Mücadele Bağlamında ABD-Çin Rekabet Dinamikleri

Bu başlık altında ABD-Çin rekabeti nicel veriler ile hegemonik rekabet göstergeleri açısından incelenecektir. Bu doğrultuda hegemonya göstergeleri temel başlıklar altında kümelenecektir.

3.1.Reel GSYİH Büyümesi ve GSYİH

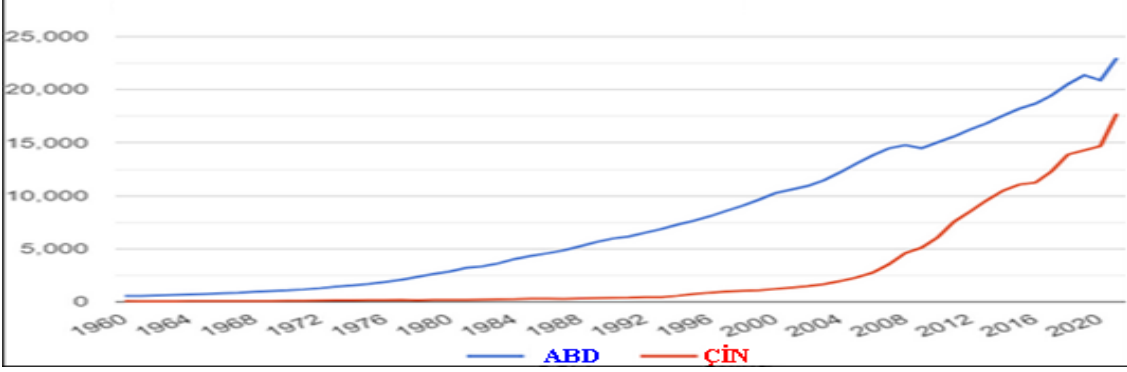
ABD-Çin rekabetinin reel GSYİH büyümesi ve GSYİH, ABD doları cinsinden cari fiyatlarla karşılaştırılacaktır. Bu nedenle ilk olarak ABD ve Çin'in 1961-2021 arasında reel GSYİH büyümesini karşılaştıran grafik çizilmiştir. Elde edilen verilere göre Çin'in reel büyüme olarak ABD'yi 1977'den itibaren sürekli geride bıraktığı gözlemlenmektedir. Ayrıca Çin'de 1997 Asya Finansal Krizi dönemi ve ABD ile hegemonik rekabetin şiddetinin arttığı 2010'lu yıllarda küresel finansal krizin artçı etkileri ile birlikte büyümenin yavaşladığı görülmüştür. ABD için 2008 küresel finansal kriz ve COVID pandemisi döneminde ekonomik daralma gerçekleştiği gözlemlenmektedir (Bkz. Şekil 2).

Şekil 2. ABD-Çin Reel GSYİH Büyümesi (% ,1961-2021, Yıllık)⁶

⁶ Kaynak: <https://www.theglobaleconomy.com> ve World Bank, Erişim Tarihi, 20.03.2023

GSYİH verileri cari fiyatlar üzerinden parasal olarak karşılaştırıldığında, ABD'nin Çin'i sürekli geride bıraktığı, bununla birlikte Çin'in 2000'li yılların ortalarından itibaren ABD ile arasındaki farkı kapatmaya başladığı gözlemlenmektedir (Bkz. Şekil 3).

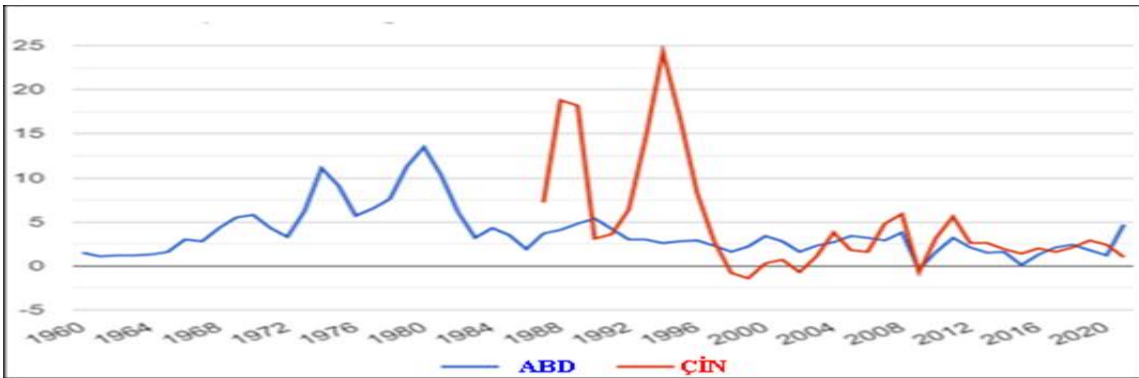

Şekil 3. ABD-Çin GSYİH (% ,1960-2021, Yıllık, Cari Fiyatlarla ABD Doları)⁷

Çin; ABD'ye reel büyüme kriterinde 1977'den sonra sürekli üstünlük sağlamıştır. Bununla birlikte; ABD Çin'e cari fiyatlarla GSYİH anlamında sürekli üstünlük sağlamaktadır. Ayrıca Çin'in kapalı sosyalist otokrasi olmasından ötürü ilan ettiği büyüme verilerinin gerçek rakamları yansıtmadığı yönünde de görüşler mevcuttur.

3.2.Enflasyon (Tüketici Fiyatları)

Enflasyon göstergesinin en önemli boyutu dış ticarete rekabet gücünün en önemli göstergesi olan reel kur üzerindeki etkileridir. Enflasyonun düşük olması daha az maliyetle ürün üretimi ile birlikte fiyat rekabeti üstünlüğü sağlayacaktır. 1960-2021 arasında enflasyon anlamında ABD Çin'e üstünlük sağlasa da, Çin'in 2000'li yıllar ile birlikte ABD'ye benzer bir enflasyon verisi performansı gösterdiği gözlemlenmektedir. Pandemi sonrası ortaya çıkan enflasyonist dalga ile ABD enflasyon verisi Çin'i geride bırakmıştır (Bkz. Şekil 4).

Şekil 4: ABD-Çin Enflasyon Oranı (% ,1961-2021, Yıllık, Tüketici Fiyat Endeksi)⁸

ABD Çin'e enflasyon göstergesinde karşılaştırmalı üstünlük sağlamış olmasına rağmen 2000'li yıllarda bu üstünlüğünü kaybetmiş ve pandemi ile birlikte enflasyonist baskının yüksek olduğu hegemonik bir güce dönüşmüştür.

⁷ Kaynak: <https://www.theglobaleconomy.com> ve World Bank, Erişim Tarihi, 20.03.2023

⁸ Kaynak: <https://www.theglobaleconomy.com> ve World Bank, Erişim Tarihi, 20.03.2023

3.3.Döviz Kurları

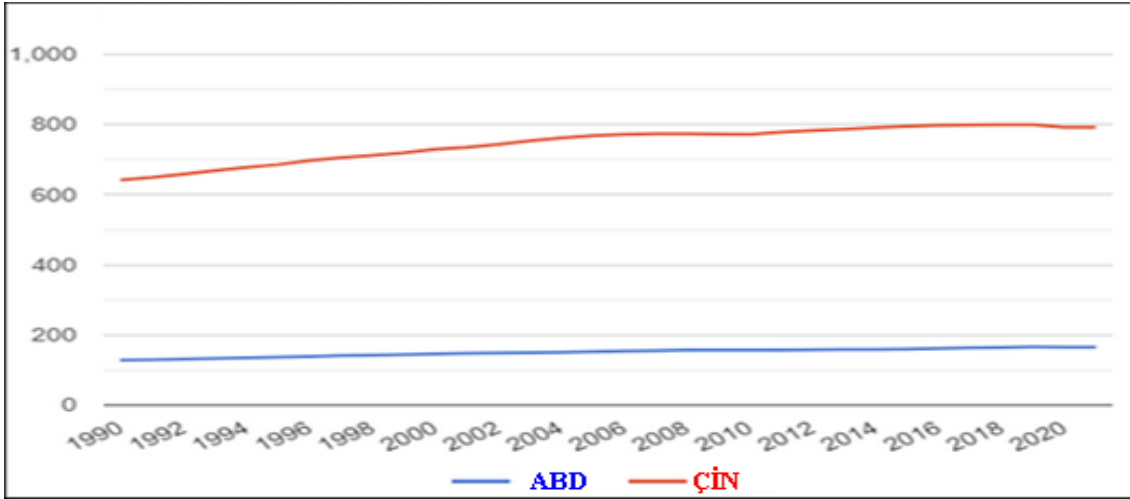
Döviz kurları anlamında Çin; dış ticarete rekabet gücü sağlamak için para birimi Yuan'ın değerini uzun süre düşük tutmuştur. Çin rekabet gücü kriterine göre döviz kurları açısından ABD'ye üstünlük sağlamıştır (Bkz. Şekil 5).

Şekil 5: ABD Doları/Yuan Paritesi⁹

3.4.İşgücü

İşgücü göstergesinde Çin ABD'ye ciddi ölçüde üstünlük sağlamıştır. Çin'in iş gücü artış ivmesi ABD'ye göre daha güçlü gerçekleşmiştir (Bkz. Şekil 6). İşsizlik oranında da Çin ABD'ye genel olarak üstünlük sağlamıştır.

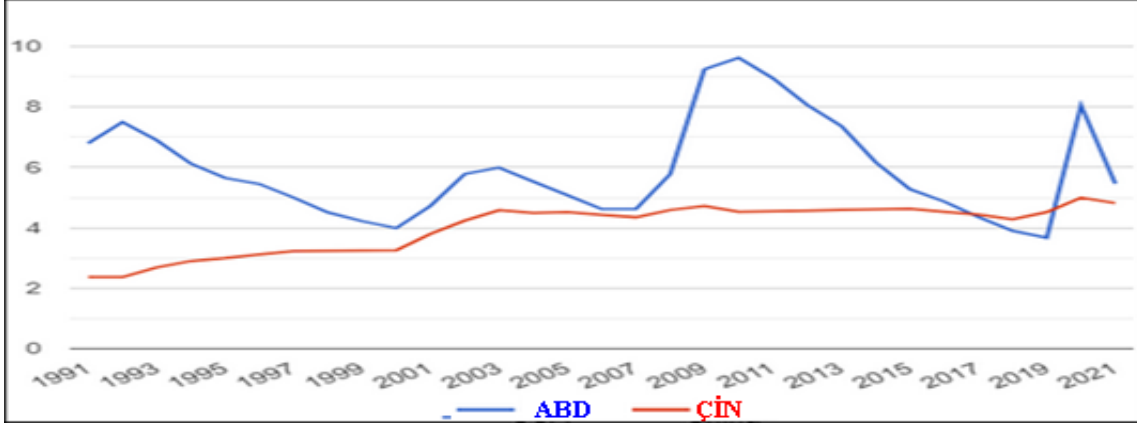

Şekil 6: ABD-Çin İşgücü (Milyon Kişi, 1990-2020)¹⁰

2017 yılında ABD'de Trump yönetimi istihdam politikalarının etkisiyle ABD öne geçse de, pandemi ile birlikte artan işsizlik sonrası istihdamda Çin ABD'yi yeniden geride bırakmıştır (Bkz. Şekil 6).Çin ABD'ye işgücü ve istihdam oranı anlamında üstünlük sağlamıştır. ABD'nin istihdama yönelik politikaları pandemi nedeniyle kesintiye uğramış ve işsizlik yeniden artmıştır. Ayrıca ABD'de işsizliğin azaldığı dönemlerde Çin'de işsizliğin artması üretim kapasitesi ve dinamiklerinin yeniden ABD'ye doğru kaydığının bir göstergesi niteliğindedir (Bkz. Şekil 7).

⁹ Kaynak: <https://tr.investing.com/currencies/usd-cny>, Erişim Tarihi 20.03.2023

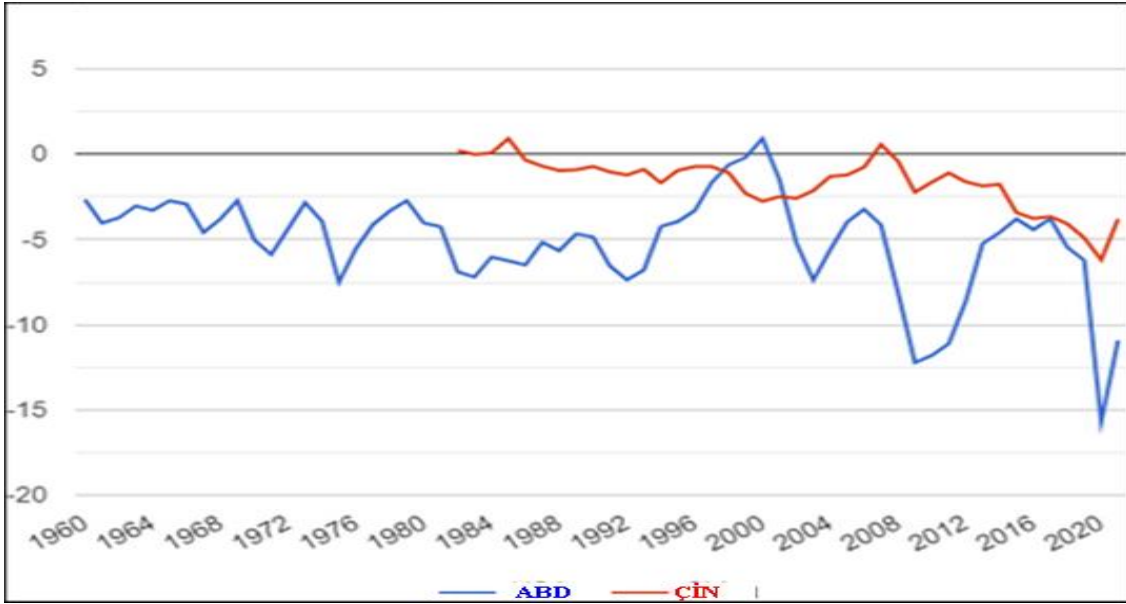
¹⁰ Kaynak: <https://www.theglobaleconomy.com> ve World Bank, Erişim Tarihi, 20.03.2023

Şekil 7: ABD-Çin İşsizlik Oranı (% , 1991-2021)¹¹

3.5.Mali Denge

Mali denge veya bir başka adıyla bütçe açığı sorununu genellikle yapısal olarak ekonomik dengelenme sorunları yaşayan ülkeler gibi, ihtiyaçları çok fazla olan aşırı büyük süper güç ekonomileri de yaşayabilmektedir. Yerli para açığı olarak da tanımlanabilecek bütçe dengesi/GSYİH verisinde Çin ABD'ye üstünlük sağlamıştır. Trump döneminde ABD denk bütçeye yakınsamaya başlasa da, pandemi ile birlikte ABD ve Çin arasında en büyük bütçe dengesi farkı oluşmuştur (Bkz. Şekil 8).

Şekil 8:ABD-Çin Bütçe Dengesi (GSYİH%, 1960-2021)¹²

Her iki ülke de çok büyük ekonomiler oldukları için bütçe dengesini sağlayamamaktadırlar. Çin ABD'ye 1996-2002 dışında üstünlük sağlamıştır. ABD için pandemi yine diğer birçok veride olduğu gibi bütçe dengesi anlamında da toparlanmayı olumsuz etkilemiştir.

¹¹ Kaynak: <https://www.theglobaleconomy.com> ve World Bank, Erişim Tarihi, 20.03.2023

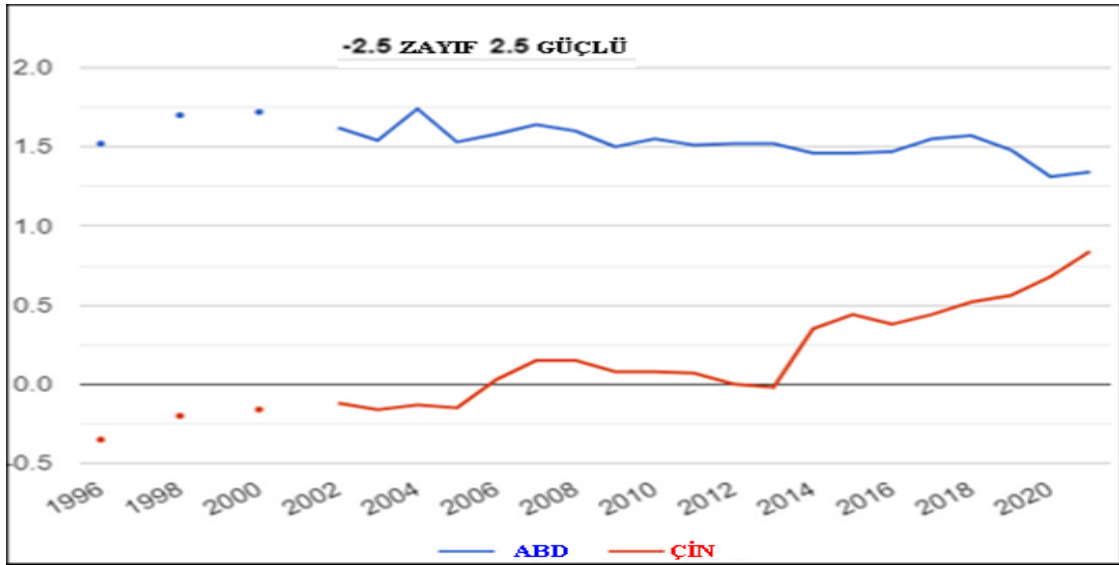
¹² Kaynak: <https://www.theglobaleconomy.com> ve World Bank, Erişim Tarihi, 20.03.2023

Mali dengeyi ABD hükümetleri açısından ele alırsak; Clinton'ın ikinci döneminde denk bütçeye doğru dengelenme gözlemlenirken, oğul Bush döneminde artan savunma bütçesi harcamaları ile mali denge yeniden sarsılmıştır. Obama'nın birinci döneminde azalan savunma bütçesi mali dengeyi yeniden toparlasa da, ikinci döneminde başlayan Arap Baharı, Suriye İç Savaşı ve İŞİD tehdidi ile artan askeri harcamalar mali dengeyi olumsuz etkilemiştir. Trump döneminde uygulanan genişletici refah politikaları ve pandemi ile başlayan ekonomik kriz mali dengeyi yine olumsuz etkilemiştir.

3.6.Hükümet Etkinliği Endeksi

Dünya bankası tarafından hesaplanan Hükümet Etkinliği Endeksi; kamu hizmetinin kalitesine ve siyasi baskılardan bağımsızlık derecesine, politika oluşturma ve uygulamanın kalitesine ve hükümetin bu tür politikalara bağlılığının güvenilirliğine ilişkin algıları ifade etmektedir.

Hükümet etkinliği değişkeni açısından ABD Çin'e bariz bir üstünlük sağlamıştır. Bununla birlikte 2010'lu yıllarda Çin'in performansı ABD'ye yakınsamaya başlamıştır (Bkz. Şekil 9).

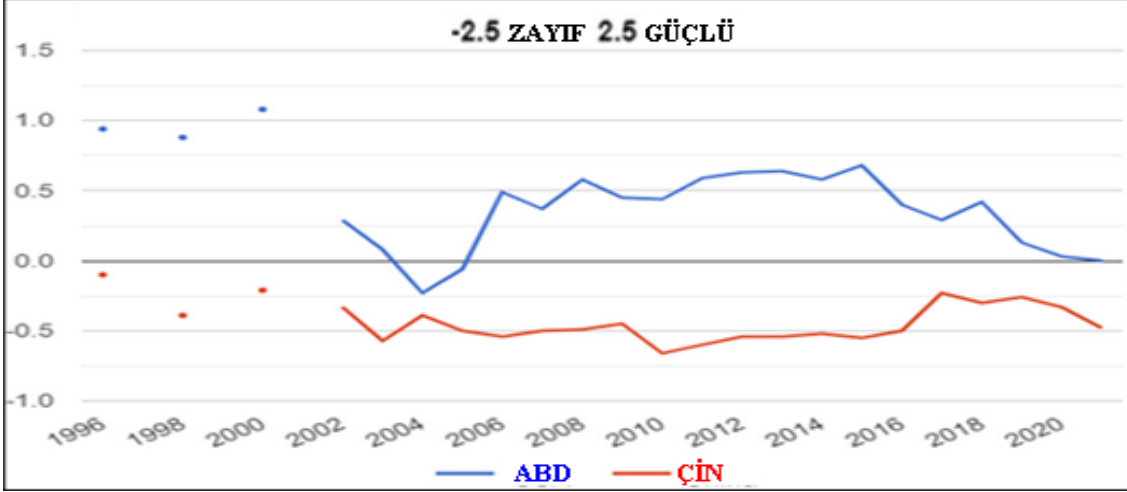
Şekil 9: ABD-Çin Hükümet Etkinliği Endeksi (1996-2021)¹³

3.7.Politik İstikrar Endeksi

Siyasi İstikrar ve Şiddet/Terör Yokluğu Endeksi, hükümetin siyasi saikli şiddet ve terörizm dâhil olmak üzere anayasaya aykırı veya şiddet içeren yollarla istikrarsızlaştırılacağı veya devrileceği ihtimaline ilişkin algıları ölçer. Endeks; Economist Intelligence Unit, World Economic Forum ve Political Risk Services'in ve diğer birkaç endeksinin ortalamasıdır.

¹³ Kaynak: <https://www.theglobaleconomy.com> ve World Bank, , Erişim Tarihi, 20.03.2023

Endeks sonuçlarına göre ABD'nin politik istikrarı Irak ve Afganistan savaşı ve Trump döneminde zayıflamıştır. Çin analiz döneminde sürekli yüksek politik istikrarsızlık sorunu yaşamakla birlikte, ABD'nin istikrarsızlık dönemlerinde ABD yerine ikame edilebilir bir hegemonik güç olarak politik istikrar olarak kısmen toparlanma eğilimi göstermiştir (Bkz. Şekil 10).

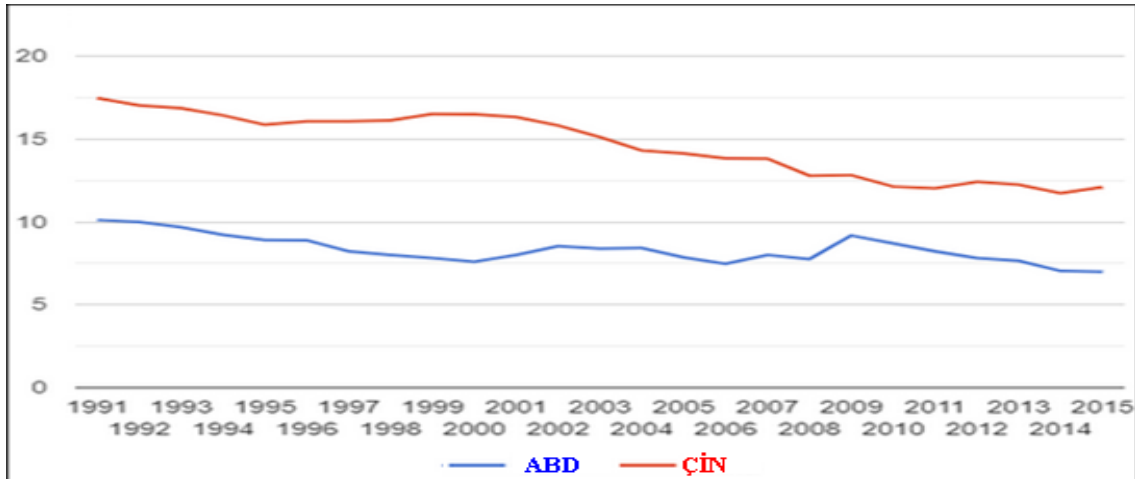

Şekil 10: ABD-Çin Politik İstikrar Endeksi (1996-2021)¹⁴

3.8.Kayıt dışı (Gölge) Ekonomi

Kayıt dışı ekonomi ölçülemeyen GSYİH miktarını ifade etmektedir. Çin ekonomisinin en temel yapısal açmazlarından biri gölge bankacılık faaliyetleri ekseninde gölge ekonomi problematığıdır.

Her iki ülke açısından analiz döneminde kayıt dışı ekonominin GSYİH'ya oranı azalmaktadır. Bununla birlikte; ABD Çin'e bariz bir şekilde üstünlük sağlamasına rağmen; 2000'li yıllarda Çin'in kayıt dışı ekonomi yüzdesini azaltma ivmesi daha hızlı bir şekilde gerçekleşerek ABD'nin performansına yaklaşmıştır (Bkz. Şekil 11).

Şekil 11: ABD-Çin Kayıt-dışı Ekonomi (%GSYİH, 1991-2015)¹⁵

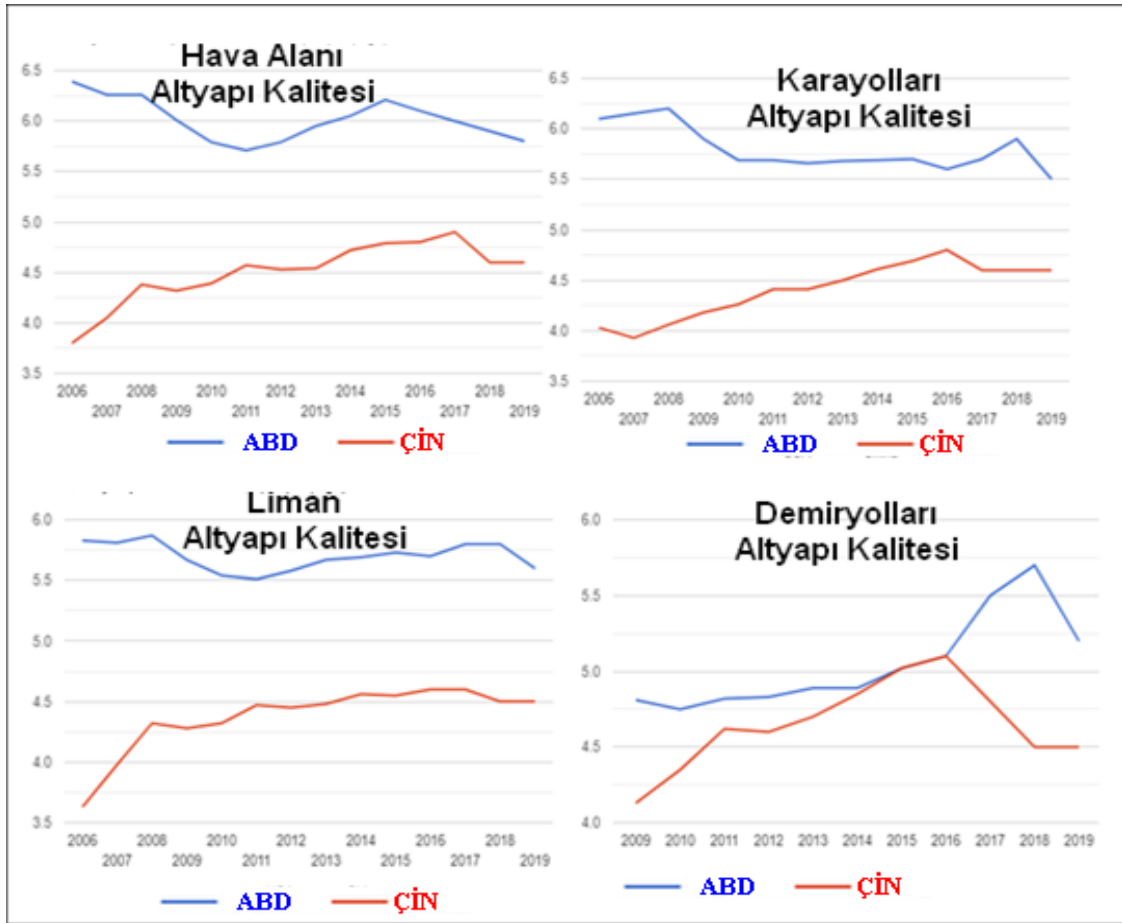
¹⁴ Kaynak: <https://www.theglobaleconomy.com> ve World Bank, Erişim Tarihi, 20.03.2023

¹⁵ Kaynak: <https://www.theglobaleconomy.com> ve World Bank, Erişim Tarihi, 20.03.2023

3.9. Altyapı Kalitesi

ABD dünya ekonomisinde Çin'e göre erken endüstrileşen ve modernleşen bir ülkedir. Bu nedenle altyapı yatırımları ekonomik ömür tamamlanma noktalarına Çin'e göre daha eskidir. Biden hükümeti; Çin ile şiddeti ve seviyesi artan hegemonik rekabetin en önemli sa-
cayaklarından biri olan ticaret savaşlarında Çin'e karşılaştırmalı üstünlük sağlayabilmek için 2021 yılında 1 trilyon dolarlık altyapı yatırım paketi bütçesini onaylamıştır.

Havaalanları, karayolları, limanlar ve demiryolları göstergelerinde ABD altyapı yatırımları olarak Çin'e karşılaştırmalı üstünlük sağlasa da, Çin bilhassa demir yolları ve karayolları anlamında ABD'yi yakalamak üzeredir. ABD'nin altyapı yatırımları kalitesi azalan bir trendde iken; Çin açısından durum artan trendde gözlemlenmektedir (Bkz. Şekil 12). Bu nedenle Biden'ın altyapı yatırımları paketi yasası ABD-Çin rekabetinin geleceğinde önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

Şekil 12. ABD-Çin Altyapı Kalitesi¹⁶

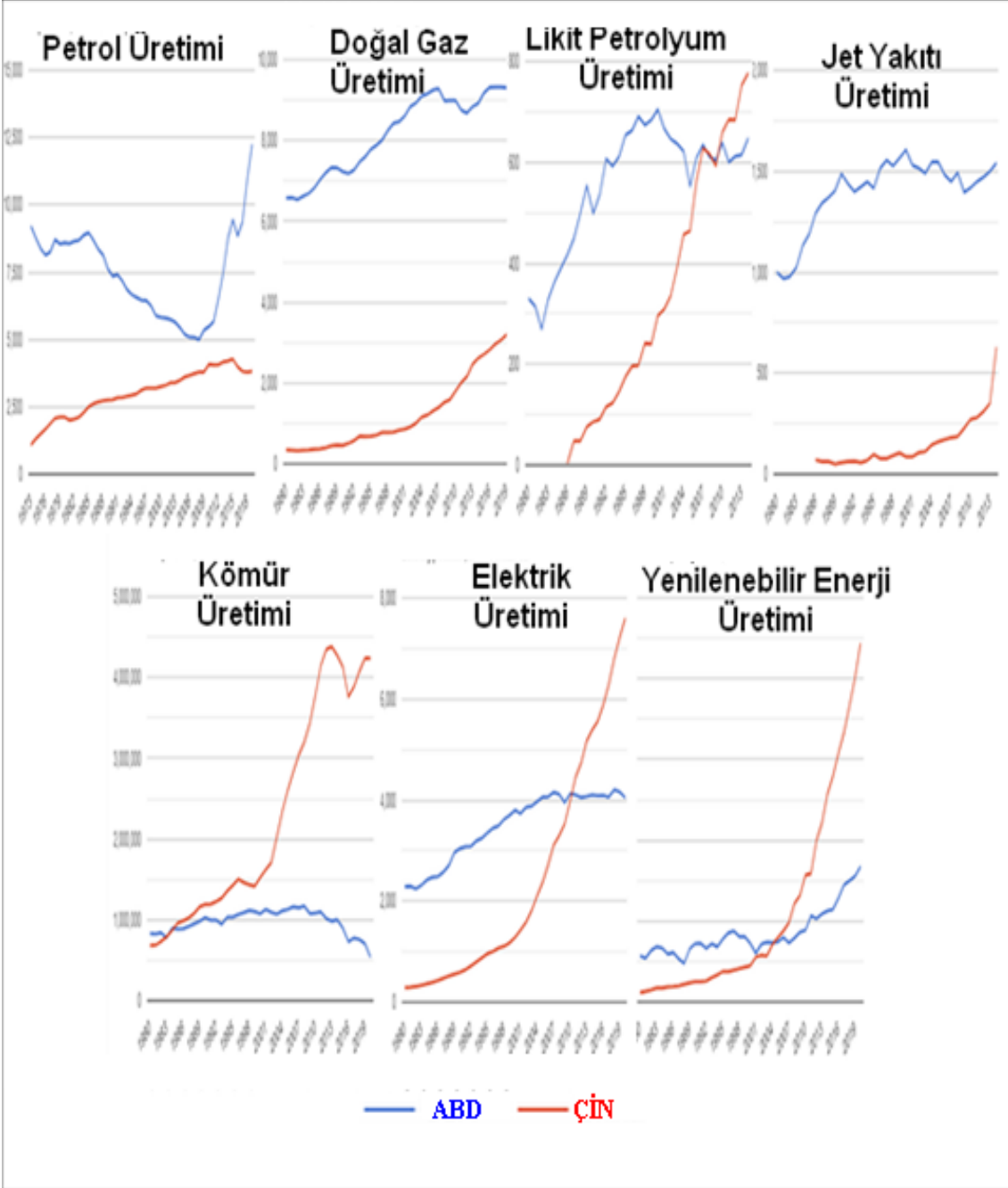
3.10. Enerji

Enerji kapasitesi olarak; petrol, benzin, LPG, jet yakıtı, kömür, elektrik ve yenilenebilir enerji üretimi verileri baz alınmıştır.

ABD enerji üretimi; petrol, benzin, jet yakıtı üretiminde üstünlük sağlarken, diğer enerji çeşitlerinin üretiminde Çin ABD'yi son dönemde geride bırakmıştır (Bkz. Şekil 13). Özellikle elektrik enerjisi ve yenilenebilir enerjide Çin'in ABD'ye olan üstünlüğü hegemonik

¹⁶ Kaynak: <https://www.theglobaleconomy.com> ve World Bank, Erişim Tarihi, 20.03.2023

rekabetin enerji politik geleceğinde en önemli göstergeler olarak önemlerini devam ettirecektir. Çünkü dünyada yakıtlı araçlar teknolojisi artık hidrokarbon temelli enerjilerden ziyade elektrik ve hibrit enerji kaynaklarına yönelmektedir. Ayrıca hidro-karbon yakıtlarının öneminin azalması da kısa ve orta vadede beklenmemektedir.

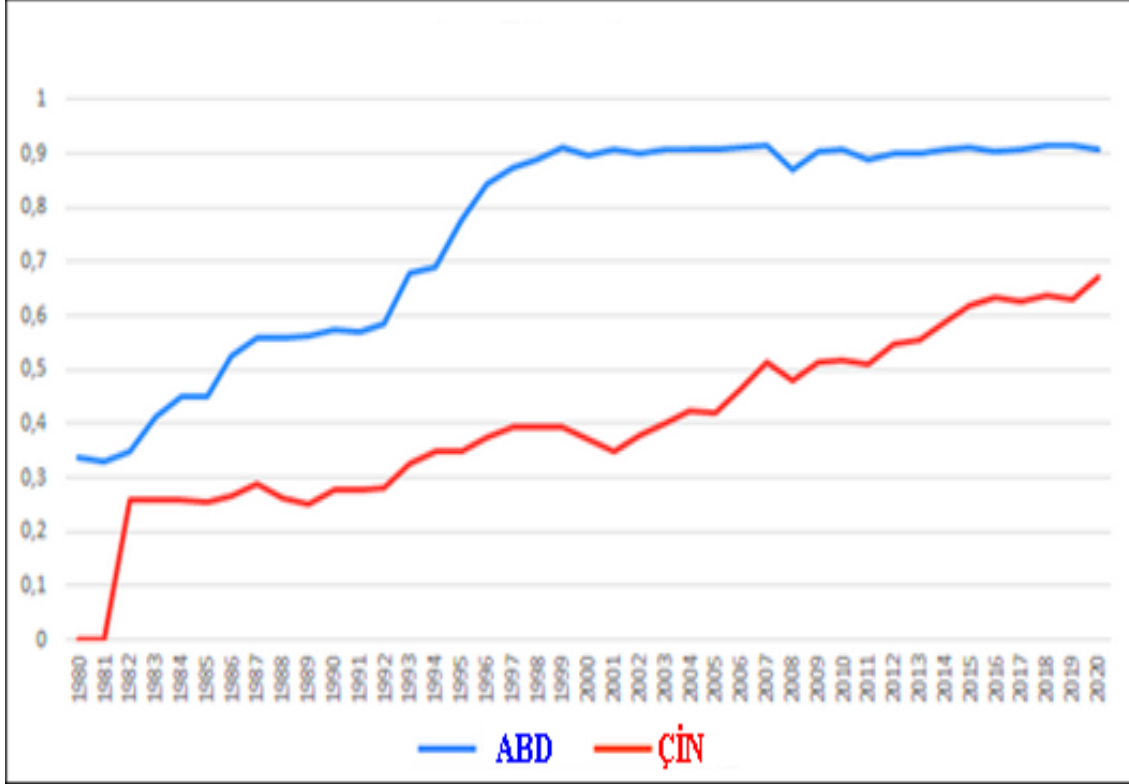
Şekil 13: ABD-Çin Enerji Üretimi¹⁷

¹⁷ Kaynak: <https://www.theglobaleconomy.com> ve World Bank, Erişim Tarihi, 20.03.2023

3.11.Finansal Gelişim

Finansal gelişim karşılaştırmasında IMF'nin Finansal Gelişim Endeksi kullanılmıştır. Bu endeks finansal kurumlar ve finansal market endekslerinin alt endeksleri olan derinlik, erişim ve etkililik endeksleri toplamından oluşmaktadır (IMF: 2022).¹⁸

Finansal gelişim olarak ABD Çin'e üstünlük sağlamış olsa da Çin'in artış ivmesi ABD'ye göre daha hızlı gerçekleşmektedir (Bkz. Şekil 14).

Şekil 14: ABD-Çin Finansal Gelişim Endeksi, (% ,1980-2020)

3.12.Hisse Senedi Kapitalizasyon Oranı

Hisse Senedi Kapitalizasyon oranı; borsadaki tüm şirketlerin hisse fiyatları ve hisse sayıları çarpımlarının toplamını ifade etmektedir. Bir başka tanım ile bir ülkede halka açık şirketlerin toplam piyasa değerini ölçer.

ABD şirketleri cari fiyatlar açısından Çin şirketlerine göre daha değerlidir. Bununla birlikte; toplam şirket değerleri GSYİH'ya oranında Çin 2005-2008 arası dönemde ABD'yi yakalamıştır. Çin her ne kadar artış oranı sergilese de, diğer değişkenlere göre artış ivmesi ABD ile benzer seviyede gerçekleştiğinden ABD'yi yakalamakta zorlanmaktadır (Bkz. Şekil 15). ABD şirketlerinin Çin şirketlerine göre piyasa değerinin yüksek olması; ABD şirketlerinin Çin şirketlerine göre hem operasyonel, hem de kurmay düzeyde daha efektif bir değer zinciri üretebilme kapasitesine sahip olduğunu işaret etmektedir.

¹⁸ <https://data.imf.org/?sk=f8032e80-b36c-43b1-ac26-493c5b1cd33b>, Erişim Tarihi, 13.12.2022

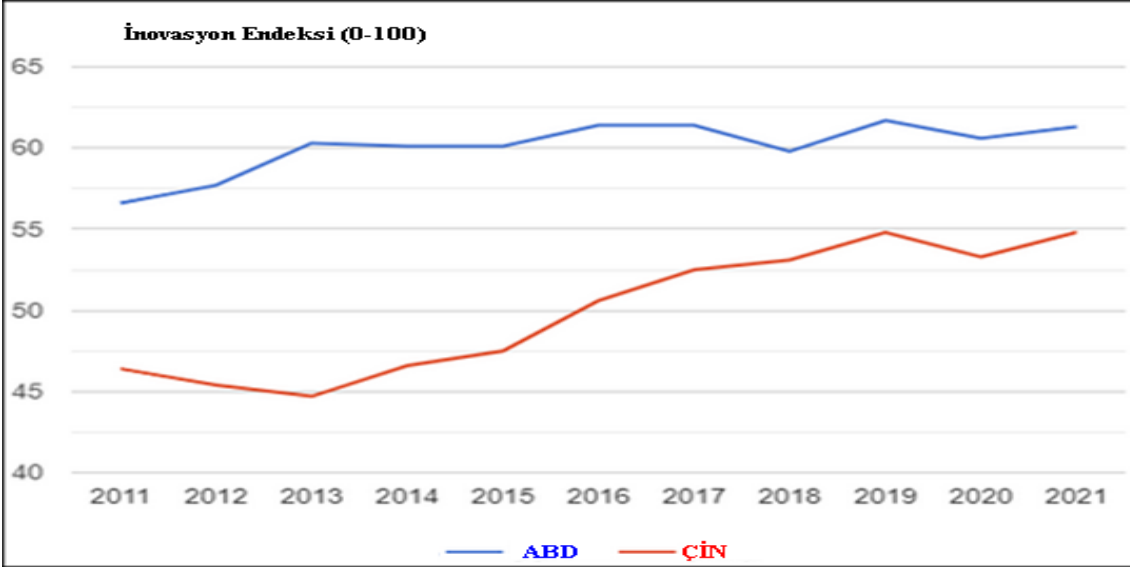

Şekil 15: Borsa Kapitalizasyon Değeri¹⁹

3.13.Yenilikçilik (İnovasyon) Endeksi

Küresel İnovasyon Endeksi iki alt indeks içerir: İnovasyon Girdi Alt İndeksi ve İnovasyon Çıktı Alt İndeksi. İlk alt indeks beş sütuna dayanmaktadır: Kurumlar, Beşeri sermaye ve araştırma, altyapı, pazar gelişmişliği ve işletme gelişmişliği. İkinci alt indeks iki sütuna dayanmaktadır: Bilgi ve teknoloji çıktıları ve yaratıcı çıktıları. Her sütun, alt sütunlara bölünmüştür ve her alt sütun, bireysel göstergelerden oluşur. (<https://www.globalinnovationindex.org/Home>, Erişim Tarihi, 13.12.2020).

Yenilikçilik endeksinde ABD Çin'e üstünlük sağlamış olmasına rağmen, Çin'in artış ivmesi ABD'ye göre daha hızlı bir şekilde gerçekleşmektedir (Bkz. Şekil 16).

Şekil 16: Yenilikçilik Endeksi (2011-2021)²⁰

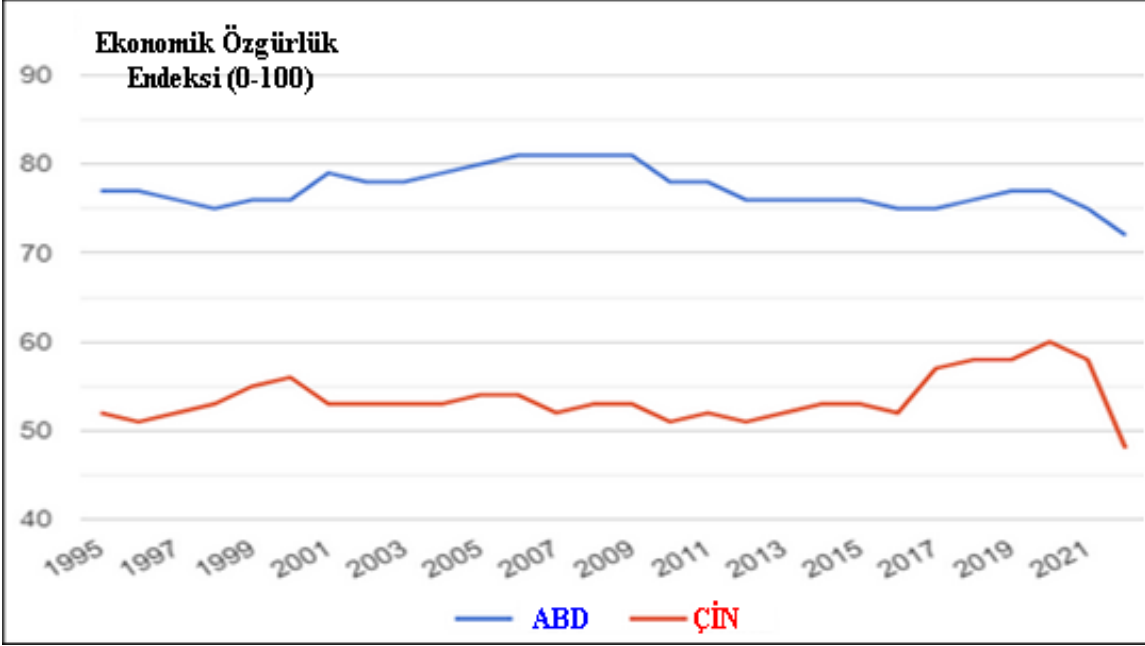
¹⁹ Kaynak: <https://www.theglobaleconomy.com> ve World Bank, Erişim Tarihi, 20.03.2023

²⁰ Kaynak: <https://www.theglobaleconomy.com>, Erişim Tarihi, 20.03.2023 ve Cornell University, INSEAD, and the WIPO

3.14. Ekonomik Özgürlük (Bağımsızlık) Endeksi

Genel ekonomik özgürlük endeksi; dört geniş kategoriye sahiptir: hukukun üstünlüğü; sınırlı hükümet; düzenleyici verimlilik ve açık piyasalar. Genel ekonomik özgürlük, 0 ila 100 arasında puanlanır ve 100 maksimum özgürlüğü temsil eder.

Ekonomik bağımsızlık endeksinde ABD Çin'e yaklaşık 25 baz puan üstünlük sağlamaktadır. Bununla birlikte; pandemi sonrası her iki ülkede ekonomik özgürlüklerin azalmasına rağmen bu olumsuz etki Çin'de daha fazla gözlemlenmektedir (Bkz. Şekil 17).

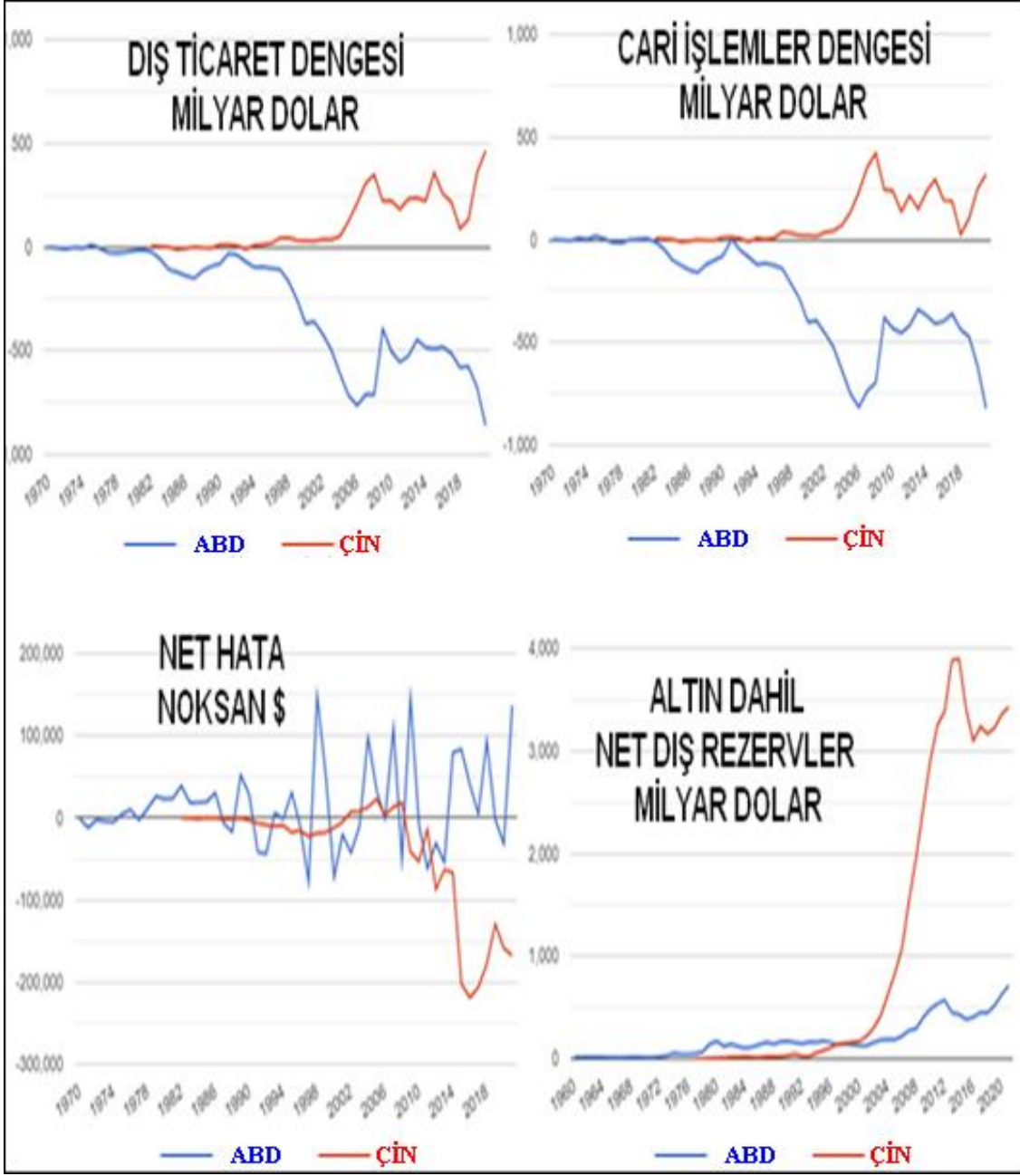
Şekil 17: Ekonomik Özgürlük (Bağımsızlık) Endeksi (1995-2021)²¹

3.15. Dış Ödemeler Dengesi

Dış ödeme açık ve fazlaları; ülkeler arası mal, emek, hizmet, sermaye ve faktör hareketlerinin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Tüm ülkelerin açık ve fazlaları toplandığı ve her dış ödemeler işlemi çift taraflı çalıştığı için bu açık ve fazlalar sıfır tabanlı işlemlerdir. ABD-Çin rekabetinin başlangıç noktası, dış ödemeler fazla ve açıkları yönünün Çin'den yeniden ABD'ye doğru çevrilmesi sorunundan doğmuştur. Trump yönetimi Çin'e yönelik uyguladığı dış ticaret vergileri, kotalar ve tarifelerle küresel dış ticaret fazlası ve cari fazlanın ABD'ye doğru yönelmesini amaçlamıştır. Buna göre; ödemeler dengesinde yer alan dış ticaret dengesi, cari denge, dış rezervler ve net hata noksan kalemleri grafikleri ABD ve Çin için çizilmiştir.

Dış ticaret dengesi, cari denge ve dış rezervlerde Çin ABD'ye ciddi ölçüde üstünlük sağlamıştır (Bkz. Şekil 18). Ayrıca ABD için net hata ve noksan düzeyinin yüksek olması yurtdışındaki ABD şirketlerinin vergi planlaması politika çerçeveleri dolayısıyla uyguladıkları vergiden kaçınma davranışları nedeniyle ABD'ye gerçekleşen kâr transferleriyle açıklanabilir (Bkz Şekil 18).

²¹ Kaynak: <https://www.theglobaleconomy.com>, Erişim Tarihi, 20.03.2023 ve The Heritage Foundation

Şekil 18: Dış Ödemeler Dengesi (1970-2020)²²

Dış politikada izolasyonist politika çerçevesini benimseyen Trump yönetimini 2016 seçimlerinde Çin'in ABD'ye dış ödemeler fazlası kriterinde sağladığı üstünlüklerin neden olduğu jeopolitik problemlerin ortaya çıkardığı siyasal dinamikler iktidara taşımıştır. Monroe doktrini çerçevesinde ABD yeniden dış ticaret fazlası verebilmek için dış siyasette izolasyonist politikalar geliştirerek ihrac mallarının politize olmasını engellemek istemiştir. Bununla birlikte; ABD elitleri, finansal sermaye grupları, dijital sermaye, Neoconlar, liberal ve ılımlı solcu demokratlar ve askeri endüstriyel yapı; Trump'ın başkan olmasının ABD sisteminde ciddi bir siyasal yarılmaya neden olduğunu düşünerek 2020 seçimlerinde Biden'ın başkanlığı üzerinde ittifak sağlamışlardır. Biden göreve geldikten sonra yalnızca ticaret savaşları bağlamında ilerleyen ABD-Çin rekabet dinamiklerinin kapsamı genişlemiştir.

²² Kaynak: <https://www.theglobaleconomy.com>, Erişim Tarihi,20.03.2023 ve World Bank

Biden döneminde ABD ve Çin hemen hemen her konuda birbirleriyle dinamiklerinin oldukça sert işlediği bir hegemonya rekabetine girişmişlerdir. ABD'nin Tayvan'a olan siyasi ve askeri angajmanlarını artırması ve teorik kısımda çerçevesi çizilen Pasifik strateji belgesi ile ABD ve Çin arasında Pasifik'te bir üçüncü dünya savaşı ihtimali bile öngörülmeğe başlamıştır.

Son dönemde ABD'de enflasyonu düşürmek için uygulanan faiz artırma politikası; Biden yönetimi açısından Çin'le ilişkilerde bir kırılmaya neden olmuştur. Çin'e uygulanan dış ticaret ablukaları nedeniyle hedeflendiği ölçüde düşmeyen enflasyon, Biden'ın en büyük seçim vaatlerinden olan orta sınıfın refahını azaltmaktadır. Bu nedenle Biden kendisine 2020'de seçimi kazandıran orta sınıfın desteğini 2024 seçimleri için yapılan anketlerde kaybetmektedir. Bu nedenle Biden Çin ile olan ticaret savaşlarında bir mutabakat sağlamak için Çin devlet başkanı Xi Jinping ile Aralık 2023'te ABD'de bir dizi görüşmeler yapmıştır. Ancak başlayan bu diyalog süreci; Çin'i ABD'nin en büyük düşmanı gören askeri-endüstriyel yapının Biden'a olan desteğini sonlandırmasına yol açmıştır. Devam eden süreçte askeri-endüstriyel yapı Çin meselesinde en şahin başkan adayı olmasından ötürü yeniden Trump'ı öne çıkarmıştır. Bu yapıya yakın görevde veya emekli olan birçok üst düzey devlet görevlisi 2024 başkanlık seçimlerinde Trump'a destek verdiklerini ilan etmeye başlamışlardır. Hatta Trump'ın Cumhuriyetçi partide en büyük rakibi Ron De Santis, Trump lehine adaylıktan çekilmiştir.

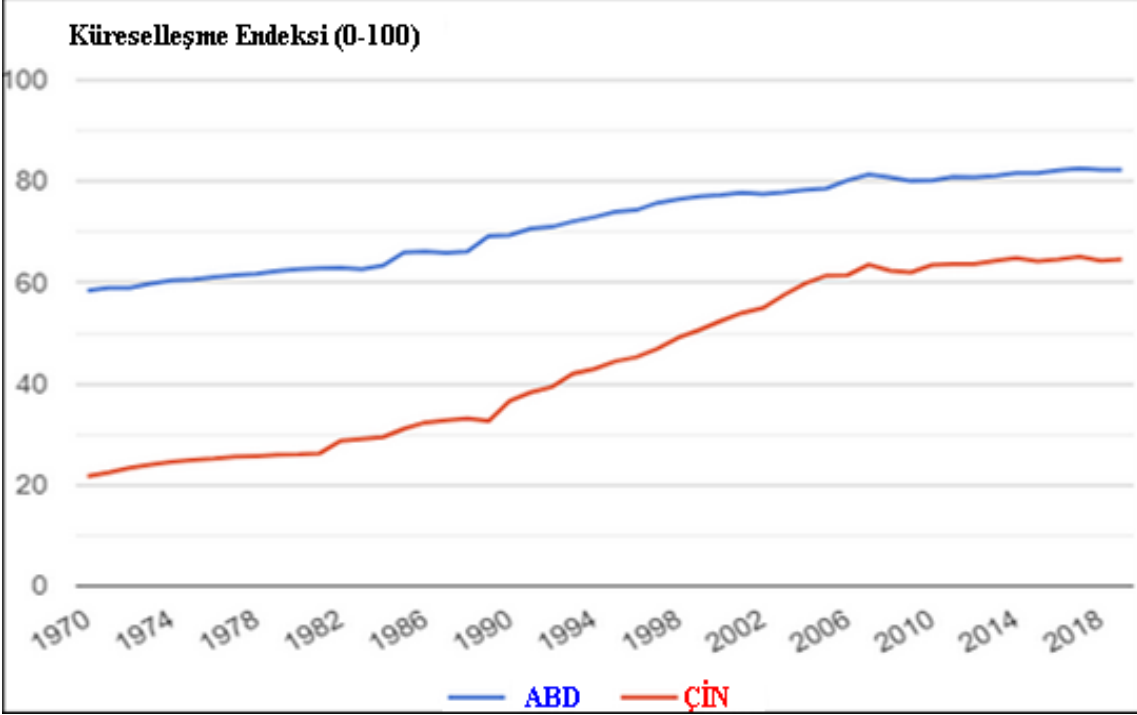
Trump'ın tekrar öne çıkması 2023'te başlayan Gazze Savaşı ile de çok yakından ilişkilidir. Bu savaşta İsrail ve Hamas bir nevi ABD ve İran'ın vekalet savaşını yürütmektedirler. ABD her ne kadar Irak'ta İran ile daha yakın bir şekilde çalışsa da, İran'a uyguladığı yaptırımlarla İran'ın aşırı güçlenmesini engellemek istemektedir. Siyasi, iktisadi, finansal ve ticari yaptırım ve ambargolarla bunalan İran; bu darboğazı Çin'in hegemonik bir alanı olarak aşmaya çalışmaktadır. Öyleki son birkaç yıl içerisinde Çin, İran ile birçok anlaşma imzalamıştır. Bu anlaşmalardan en önemlilerinden biri petrol karşılığında yaklaşık 400 milyar dolara İran'ın tüm altyapısının yeniden inşasını içeren mutabakattır. Anlaşmalarla İran Çin'in modern İpek Yolu projesinin en önemli ülkesi haline gelmiştir.

Gazze savaşıyla ABD devlet aygıtı; hem İsrail'in güvenliği meselesi hem de Çin'in en önemli nüfuz alanı olması nedeniyle İran'a karşı sert güç kullanılması opsiyonunu değerlendirmeye başlamıştır. ABD; Ortadoğu'da etkisi artan bir İsrail'in ve bunun paralelinde iktisadi ablukalarla zayıflatılıp gerekirse askeri sert güçle hedef alınan İran'ın, bölgede Çin'in hem hegemonik hem de jeopolitik olarak bloke edilmesine katkı sağlayacağına inanmaktadır. Bloke edilen Çin ile bir kuşak bir yol projesi de imkânsız hale gelecektir. Bu hususta Trump'çı izolasyonist paleoconlarla ve neoconlar İran'a askeri sert güç kullanma politikası çerçevesinde uzlaşmaktadırlar. Ancak nedenleri birbirinden farklıdır. Trumpist kanat Çin'i bloke etmek için İran'a askeri güç kullanmak isterken, Neoconlar İsrail'in güvenliği için İran'a karşı askeri sert gücün kullanılması gerektiğine inanmaktadır. Neoconlar, Ortadoğu'da nüfuzu artan bir İsrail ile Çin'in daha etkili bir şekilde bloke edileceğine inanmaktadırlar. Bu nedensel farklara rağmen 2016 ve 2020 seçimlerinin aksine, 2024 seçim döneminde Neoconlar ilk defa başkanlık seçimlerinde Trump'ı desteklemektedirler. Çünkü bu iki fraksiyon Çin ve İran konusunda asgari müştereklerde aynı düşünmektedirler.

3.16.Küreselleşme Endeksi

Küreselleşme Endeksi; küreselleşmenin ekonomik, sosyal ve politik boyutlarını kapsar. Daha yüksek değerler, daha fazla küreselleşmeyi ifade eder. Hegemonya dinamikleri anlamında karşılaştırmalı üstünlük sağlamanın koşullarından biri küreselleşme dinamiklerinin yönetimidir.

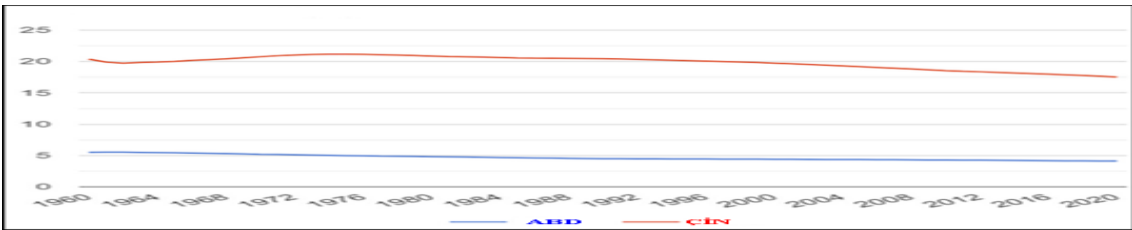
Küreselleşme endeksinde ABD Çin'e üstünlük sağlamaktadır. Bununla birlikte Çin 1990'larda ABD ile arasındaki farkı kapatmasına rağmen; 2010'lu yıllarda küresel sistemik riskler her iki ülke içinde küreselleşme dinamiklerini durağanlaştırmıştır (Bkz. Şekil 19).

Şekil 19: Küreselleşme Endeksi (1970-2019)²³

3.17.Nüfus

İnsan kaynağı bir ekonominin en itici faktörlerinden biridir. Çin'in ABD'ye dramatik bir şekilde üstünlük sağladığı faktörlerden birisi nüfus gücüdür. Çin'in nüfusu dünya nüfusunun yaklaşık %20'sine tekabül ederken, ABD için bu oran yaklaşık %5 seviyesindedir (Bkz. Şekil 20). Çin'in nüfusunun fazla olması ABD'ye göre işgücü maliyetlerini minimize etmesini sağlayan faktörlerden en önemlisidir.

Şekil 20: Nüfus (% Dünya Nüfusu, 1960-2020)²⁴

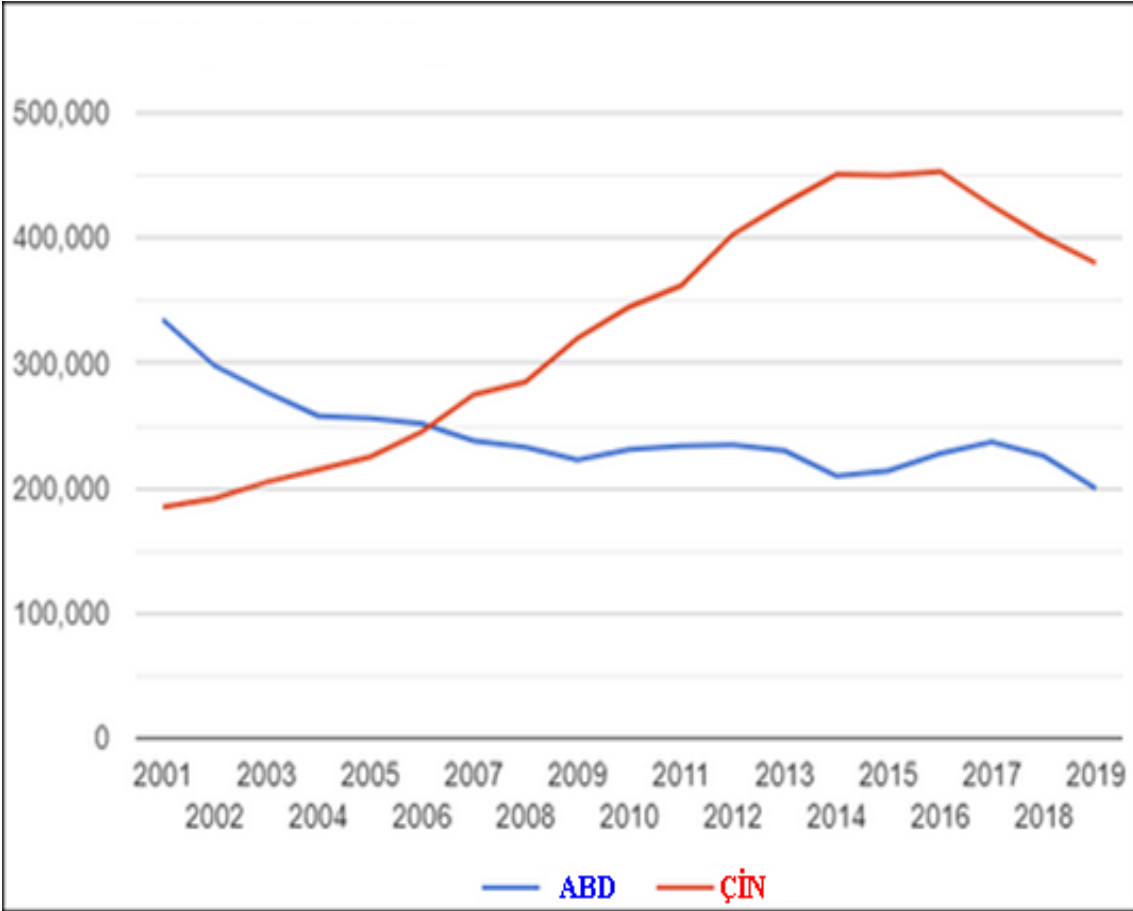
²³ Kaynak: <https://www.theglobaleconomy.com>, Erişim Tarihi, 20.03.2023 ve The Swiss Institute of Technology in Zurich

²⁴ Kaynak: <https://www.theglobaleconomy.com>, Erişim Tarihi, 20.03.2023 ve World Bank

3.18. Altın Üretimi

Altın elementinin en stratejik değeri; küresel ekonominin dönüşüm dönemlerinde servetlerin yeni sisteme değerini kaybetmeden transfer etme fonksiyonuna sahip olmasıdır. 2010'lu yıllarda artan sistemik riskler, küresel ekonomi, finansal sistem ve hatta uluslararası para sisteminin dönüşümüne ilişkin beklentileri ve tartışmaları da ortaya çıkarmıştır.

Altın rezervleri ve üretimi yüksek olan ülkeler küresel ekonomi ve finans sisteminde gerçekleşmesi muhtemel dönüşümlerden finansal değer anlamında en az etkileneceklerdir. Altın üretiminde ABD 2000'li yılların ortasına kadar Çin'e üstünlük sağlamasına rağmen; sonrasında Çin ABD'ye ciddi bir üstünlük sağlamıştır. 2017 ile birlikte her iki ülkenin altın üretimi azalma trendine girmiştir (Bkz. Şekil 21).

Şekil 21: Altın Üretimi (KG,2001-2019)²⁵

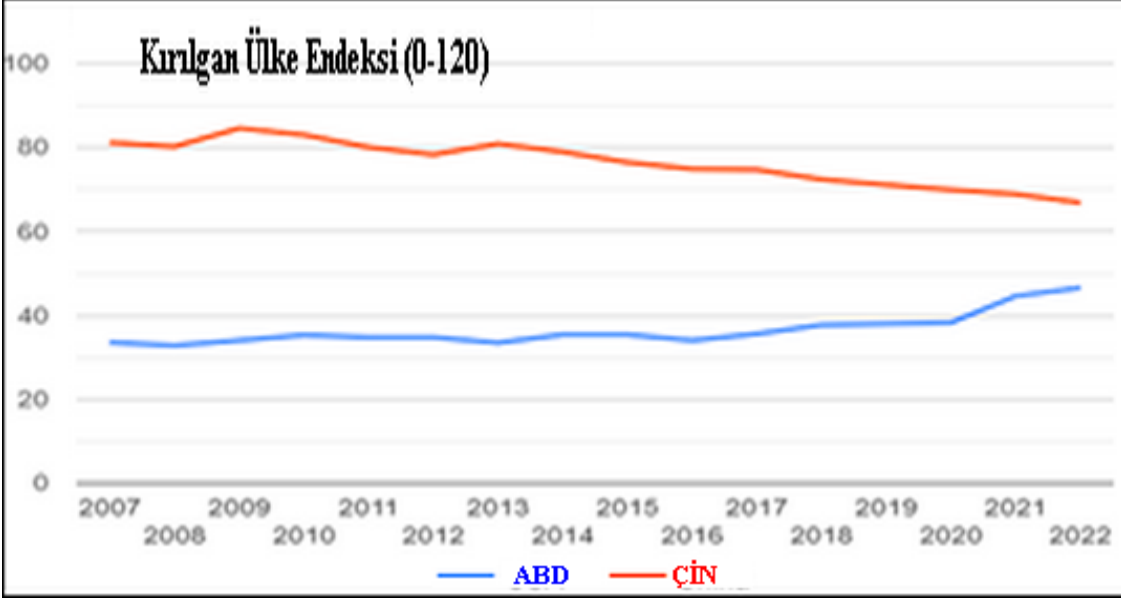
3.19. Kırılgan Ülke Endeksi

Kırılgan Ülke Endeksi; çatışma öncesi, aktif çatışma ve çatışma sonrası durumlardaki savunmasızlığı ölçer. Endeks; bir devletin herhangi bir andaki durumunu ölçmek için kullanılan on iki çatışma riski göstergesinden oluşur: güvenlik aygıtı, elitler fraksiyonu, grup memnuniyetsizliği, ekonomik gerileme, eşitsiz ekonomik gelişme, insan kaçıışı ve beyin göçü, devletin meşruiyeti, kamu hizmetleri, insan hakları ve hukukun üstünlüğü, baskılar, mülteciler ve yerinden edilmiş kişiler ve dış müdahale. Endeksin değeri ne kadar yüksekse,

²⁵ Kaynak: <https://www.theglobaleconomy.com>, Erişim Tarihi, 20.03.2023 ve USGS

ülke o kadar "kırılgan"dır.

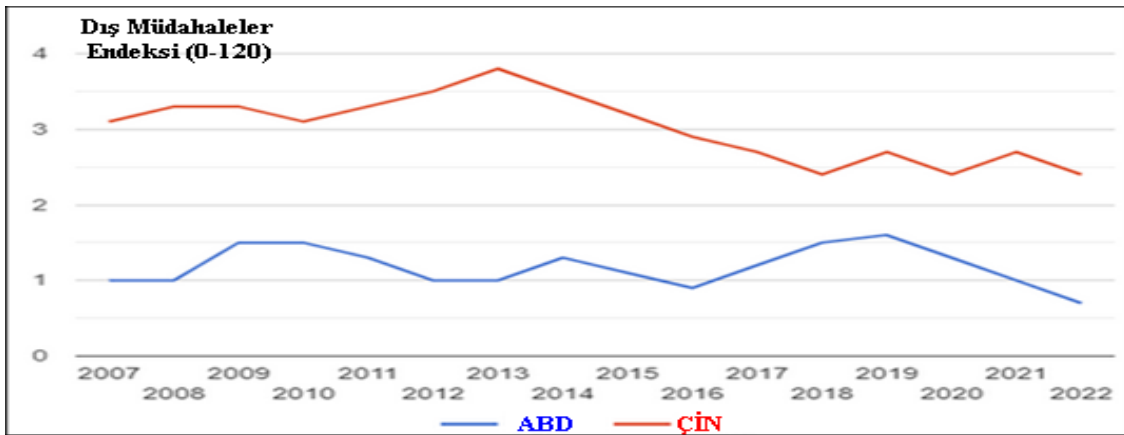
Kırılgan ülke endeksinde göre ABD Çin'e yaklaşık 35 baz puan üstünlük sağlamaktadır. Bununla birlikte; 2010'lu yıllarda artan sistemik riskler sonrası ABD'nin kırılganlığı artarken, ABD yerine ikame bir güç olarak algılanan Çin için endeksin değeri düşmektedir (Bkz. Şekil 22).

Şekil 22: Kırılgan Ülke Endeksi (2007-2022)²⁶

3.20.Dış Müdahaleler Endeksi

Dış Müdahale Göstergesi; bir devletin güvenlik bürokrasisi ve ekonomik işleyişindeki dış aktörlerin etkisini inceler. Göstergenin değeri ne kadar yüksekse, ülkeye yapılan dış müdahaleler o kadar fazladır. Çin ABD'ye oranla dış müdahalelere daha açık bir ülkedir (Bkz. Şekil 23).

Şekil 23: Dış Müdahaleler Endeksi²⁷

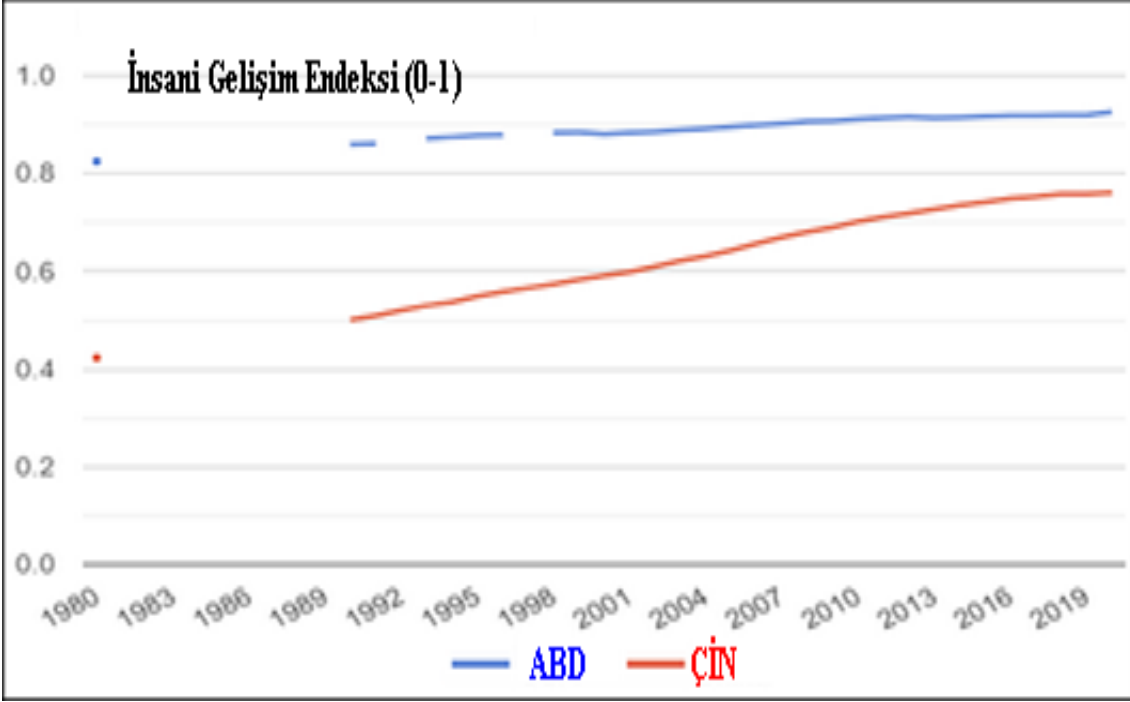
²⁶ Kaynak: <https://www.theglobaleconomy.com>, Erişim Tarihi, 20.03.2023, Fund for Peace

²⁷ Kaynak: <https://www.theglobaleconomy.com>, Erişim Tarihi, 20.03.2023, Fund for Peace

3.21.İnsani Gelişim Endeksi

Nüfus, insan sermayesinin hegemonya gücü etkisini ölçmede tek başına yeterli bir gösterge değildir. İnsani Gelişim Endeksi; insani gelişimin üç temel boyutunu ölçer: uzun ve sağlıklı yaşam, bilgi ve makul bir yaşam standardı. Endeksi hesaplamak için dört gösterge kullanılır: doğumda beklenen yaşam süresi, ortalama eğitim süresi, beklenen eğitim süresi ve kişi başına gayri safi milli gelir.

İnsani gelişim endeksinde ABD önde olmasına rağmen diğer birçok göstergede olduğu gibi bu göstergede de Çin ABD ile farkı kapatmaktadır (Bkz. Şekil 24).

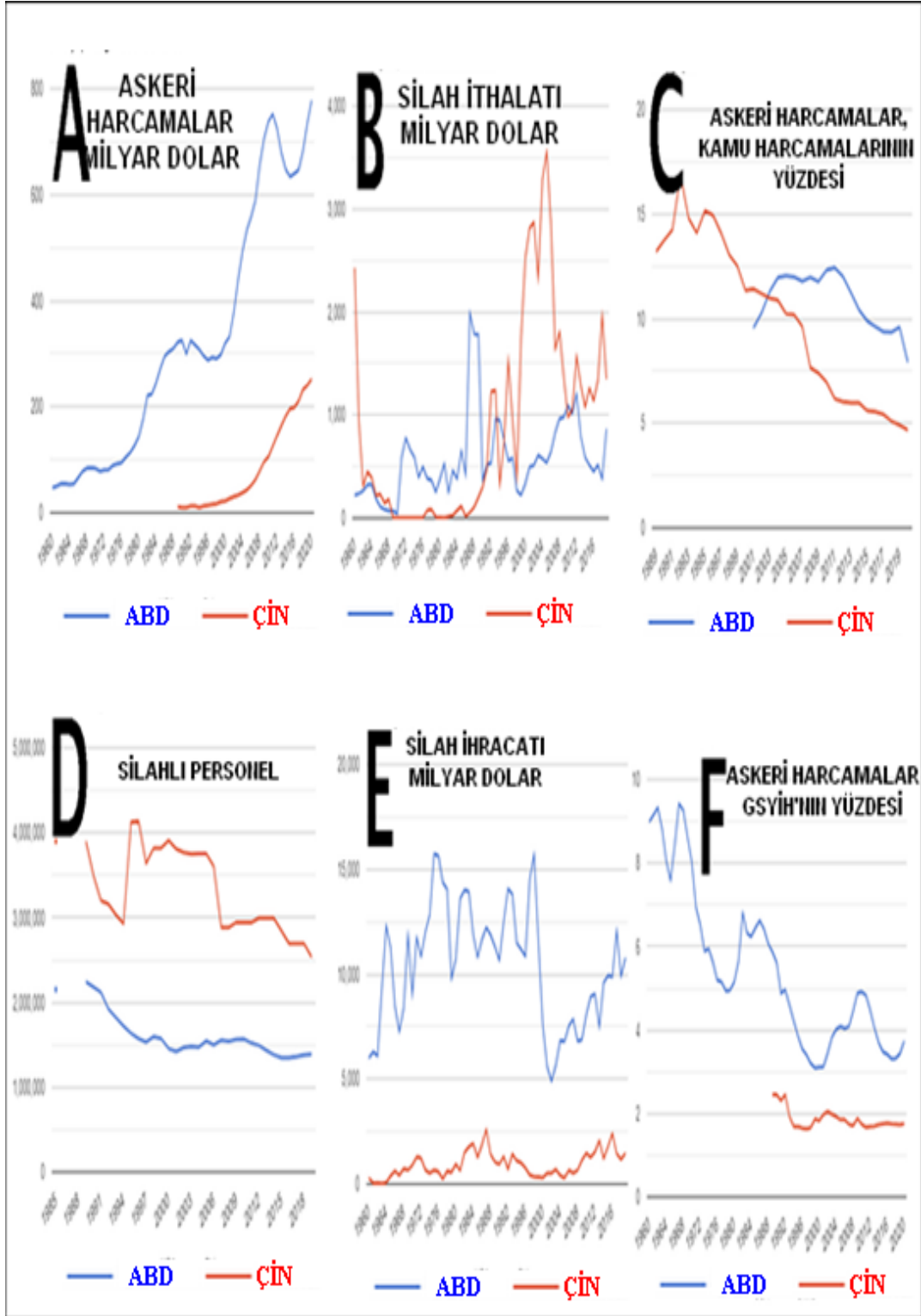
Şekil 24: İnsani Gelişim Endeksi²⁸

3.22.Askeri Göstergeler

Birer sert güç unsuru olarak askeri göstergeler hegemonyanın en etkili göstergeleri olarak ifade edilebilir. Askeri harcamalar, silah ithalatı, askeri harcamaların toplam kamu harcamalarına oranı, silahlı askeri personel sayısı, silah ihracatı ve askeri harcamaların GSYİH'ya oranı değişkenleri için grafikler çizilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre ABD silahlı askeri personel değişkeni dışında diğer tüm değişkenlerde Çin'e karşılaştırmalı üstünlük sağlamaktadır. Ayrıca ABD için askeri harcamalar artmasına rağmen; savunma bütçesinin GSYİH'ya oranı azalan trendde devam etmektedir. ABD net silah ihracatçısı olmada da Çin'e

²⁸ Kaynak: <https://www.theglobaleconomy.com>, Erişim Tarihi, 20.03.2023, The United Nations

ciddi bir üstünlük sağlamaktadır (Bkz. Şekil 25).

Şekil 25. Askeri Göstergeler²⁹

²⁹ Kaynak: <https://www.theglobaleconomy.com>, Erişim Tarihi, 20.03.2023, Stockholm International Peace Research Institute.

4.ABD-Çin Rekabeti SWOT Analizi

Bu çalışmada ABD ve Çin temel göstergeler açısından karşılaştırıldığında özet olarak; ABD'nin şu an Çin'in genel toplamda önünde olmasına rağmen Çin'in giderek ABD'yi yakalamaya yaklaştığı gözlemlenmektedir. Buna göre hegemonik rekabetin ABD ve Çin açısından SWOT; güçlü ve zayıf yönlerini belirlemektedir ve iç ve dış çevreden kaynaklanan fırsat ve tehditlerin analizi yapılmıştır (Bkz. Tablo 5, 6):

SWOT analizinde ABD'nin en güçlü yönleri; ittifak kurabilme kabiliyeti, askeri güç, küresel liderlik ve etki kapasitesidir. En zayıf yönleri; zayıf altyapı ve uluslararası piyasalara bağımlılıktır. En önemli fırsat yeni ticari anlaşmalar yapabilmesi ve dünya çapında demokratik değerleri öne çıkarabilmesidir. En büyük riskler; başta Çin ve Rusya'ya karşı siber güvenlik tehditleri ve yeni gelişen ekonomilerin gelecekte rakip olma olasılıkları ve bozulan toplumsal barış olarak sıralanabilir (Bkz. Tablo 5).

ABD'nin Güçlü Yönleri:

- Gelişmiş ve büyük askeri güç,
- Gelişmiş teknoloji ve yenilik,
- Büyük ve çeşitli ekonomi,
- Güçlü uluslararası ittifaklar ve ağlar,
- Kurulmuş küresel etki ve liderlik,
- Yeni ittifak sistemleri kurmaya başlaması,
 - Anglosfer'in inşası için ABD, İngiltere, Kanada, Avustralya, Yeni Zelanda ve diğer Commonwealth ülkelerinin dış politikada birlikte hareket etmesi,
 - Pasifikte Kurulan İttifak sistemleri,
 - Açık toplum-Kapalı Toplum, Açık demokrasiler-Kapalı Demokrasiler diyalektikleri ile bütün Batı ittifakını Çin'e karşı birleştirmesi,
 - Hindistan'ın Pasifik ittifak sistemine ek olarak Batı ittifakına da dâhili. Bunun için Hint kökenleri olan Kamala Harris'in ABD başkan yardımcısı, Rishi Sunak'ın Birleşik Krallık Başbakanı seçilmesi.
 - Modern Baharat Yolu projesi kapsamında Yunanistan, Mısır, Birleşik Arap Emirlikleri, Güney Kıbrıs, İsrail ve Singapur hattı jeopolitik ittifak sistemi.

ABD'nin Zayıf Yönleri:

- Ekonomik eşitsizlikler ve fakirleşen orta sınıf,
- Siyasi kutuplaşma ve bölünme,
- Ekonomik ömrünü tamamlamış zayıf altyapı,
- Yüksek ulusal borç,
- Yabancı kaynaklara ve pazarlara bağımlılık,

ABD için Fırsatlar: <ul style="list-style-type: none">- Ticaret ve yatırım anlaşmalarının genişletilmesi,- Teknolojik yenilik ve altyapı iyileştirmeleri için artan finansman olanakları,- İklim değişikliği ve hastalık önleme gibi küresel konularla ilgili olarak müttefiklerle işbirliği yapma,- Yeni endüstriler ve pazarların geliştirilmesi,- Endüstri 4.0 için en uygun ülke olması,- Dünya çapında demokratik değerlerin teşviki.	ABD İçin Tehditler: <ul style="list-style-type: none">- Çin dışında da gelişen rakipler,- Siber güvenlik tehditleri,- Diğer ülkelerin artan ekonomik ve askeri yetenekleri,- Uluslararası çatışma ve istikrarsızlık potansiyeli,- ABD devlet aygıtında fraksiyonlar arasında artan iç çekişmeler.-Zayıflayan toplumsal barış
--	--

Tablo 5: ABD-Çin Rekabeti, ABD SWOT Analizi Sonuçları

ABD-Çin rekabetinde Çin'in en güçlü yönleri; hızlı büyüyen ekonomi ve gelişmiş altyapıdır. En zayıf yönleri; ekonomik eşitsizlik ve sosyal huzursuzluktur. En önemli fırsat teknolojik gelişme ve inovasyon yeteneği iken; en önemli tehdit küresel ticaret ve tedarik zincirleri üzerindeki artan risklerdir (Bkz. Tablo 6).

Çin'in Güçlü Yönleri: <ul style="list-style-type: none">- Büyük ve hızla büyüyen ekonomi,- Artan askeri güç,- Hükümet kontrolü ve koordinasyonu,- Uluslararası organizasyonlarda artan etki ve ortaklıklar,- Teknolojik gelişme ve altyapıya yatırım,-Devasa bir nüfus.	Çin'in Zayıf Yönleri: <ul style="list-style-type: none">- Ekonomik eşitsizlik ve sosyal huzursuzluk,- İnsan hakları ihlalleri ve ifade özgürlüğü kısıtlamaları,- Yabancı kaynaklara ve pazarlara bağımlılık,- Hükümet politikalarında ve karar verme süreçlerinde şeffaflık eksikliği,- Sınır anlaşmazlıkları nedeniyle başta Hindistan olmak üzere komşu ülkelerle gerilimler.
Çin için Fırsatlar: <ul style="list-style-type: none">- Ticaret ve yatırım anlaşmalarının genişletilmesi,- Teknolojik gelişme ve inovasyona yatırım yapmak,- Gelişmekte olan ülkelerle işbirliği yaparak uluslararası etki artışı,- Uluslararası organizasyonlarda artan liderlik,- Yeni endüstriler ve pazarların geliştirilmesi,	Çin için Tehditler: <ul style="list-style-type: none">- ABD ve ittifak sistemleri artan rekabet ve çekişme,- Çevre ve halk sağlığı krizleri,- Ekonomik yavaşlama veya piyasa istikrarsızlığı potansiyeli,- Komşu ülkeler ve bölgesel güçlerle gerilimler,-Siyasi zorluklar ve politik reform baskısı,-Küresel ticaret ve tedarik zincirleri üzerindeki artan riskler.

Tablo 6: ABD-Çin Rekabeti, Çin SWOT Analizi Sonuçları

5. Biden Doktrini Çerçevesinde ABD-Çin Rekabetinin Türkiye ve Türk Dünyasına Olası Etkileri

ABD ve Çin arasındaki rekabet, Türkiye ve diğer Türk devletleri üzerinde asimetrik etkiler yaratmaktadır. Mesela Azerbaycan, bu durumdan farklı bir şekilde etkilenmektedir. İkinci Karabağ Savaşı sonrası, Türk Dünyasında teritoryal bütünlüğü sağlayacak olan Zengezur koridorunun oluşma ihtimali Azerbaycan'ı stratejik olarak öne çıkarıyor. Bu çerçevede, ABD ve Çin arasındaki rekabetin Türk Dünyası üzerindeki olası fırsatları ve tehditleri inceleyelim.

Türk Dünyası İçin

Fırsatlar:

- ✓ Yükselen rekabet dinamikleri Türk dünyasının her iki tarafla gerçekleştireceği mevcut yatırım ve ticaretin hacmini artırabileceği gibi, yeni yatırım ve ticaret imkânları da sağlayabilir.
- ✓ Yeni ticaret, yatırım ve iş kolları Türk dünyasında istihdam olanaklarını artırabilir.
- ✓ ABD ve Çin Türk dünyasını kendi hegemonik alanlarına dâhil etmek için Türk dünyasına mali yardımlar sunabilirler.
- ✓ Her iki tarafın Türk dünyasına yapacağı mali yardımlar Türk dünyasında politik istikrar iklimi oluşmasına katkı sağlayabilir.
- ✓ Türk dünyası ülkeleri her iki tarafla da ortak kalkınma projeleri yürütebilir.

Türk dünyası ülkeleri stratejik ve jeopolitik avantajlarını hegemonik rekabetin her iki tarafıyla da denge siyaseti sağlama da kullanarak hegemonik rekabet dinamiklerinden optimal yarar sağlayabilirler.

Tehditler:

- ✓ Yükselen rekabet dinamikleri Türk dünyasını bu rekabetin jeopolitik çatışma alanı haline dönüştürebilme ihtimali, bölgedeki ekonomik ve siyasal istikrara zarar verebilir.
- ✓ Artan rekabet dinamikleri Türk dünyası ülkelerini bu rekabette vekâlet savaşı yürüten bir siyasi role itebilir. Bu durumda Türk dünyası ülkelerinin egemenliğine zarar verebilir.
- ✓ Yükselen rekabet bölgede etnik çatışmaları körükleyebilir.
- ✓ ABD ve Çin'in yumuşak güç kullanımıyla bölgeye nüfuz etme isteği bölge ülkelerinde kültürel kimlik kaybına yol açabilir.
- ✓ Çin'in dönüşen ekonomi-politik döngüleri nedeniyle küresel siyasette artan müdahale yaklaşımı, Türk dünyası ülkelerinde egemenlik ve nüfuz kayıplarına neden olabilir.
- ✓ Sonuç olarak hegemonik rekabetin getireceği mali ve siyasi avantajlar ve dezavantajlar söz konusu olacaktır. Türk dünyası için en ideal olan jeopolitik önemini kullanarak bu olası stratejik getiri ve risklerden optimal olarak yararlanmasıdır.

Türkiye Cumhuriyeti için

Fırsatlar:

- ✓ Rekabet dinamiklerinin artıracığı yatırım ve ticaret olanakları Türkiye için bazı sektörlerde yeni istihdam alanları sağlayabilir.
- ✓ Yeni yatırım ve ticaret olanakları Türkiye ekonomisini finansal kırılganlık temelli yapısal şoklara karşı daha güçlü ve dirençli kılacaktır.
- ✓ Çin'in "bir kuşak bir yol, modern ipek yolu" ve ABD'nin "modern baharat yolu" pro-

jeleri nedeniyle her iki ülkede Türkiye’de yeni alt yapı alanlarını ve mevcut altyapının yenilenmesine yönelik altyapı projelerini finanse etmesini sağlayabilir.

- ✓ Yükselen rekabet dinamikleri Türkiye’de çeşitli sektörlerde tekno-inovasyon düzeyini artırabilir.
- ✓ Türkiye her iki ülkeyle de ortak AR-Ge çalışmaları yapabilir.
- ✓ Türkiye son 15 yılda ABD ve batı ittifakı ile birçok politik anlaşmazlık yaşamıştır. ABD, Çin ile olan rekabetinde Türkiye’yi yanında tutmak isteyeceği için Türkiye’nin batı ittifakı içerisinde konumu daha güçlenebilir.

Tehditler:

- ✓ Artan rekabet dinamikleri yatırım ve politik istikrar iklimine zarar verebilir.
- ✓ Türkiye’nin hegemonik güçler arasındaki gerilimlerin ve çatışmaların içine sürüklenme ihtimali egemenlik sorunlarına yol açabilir.
- ✓ Artan hegemonik rekabet Türkiye’de batıcı ve Avrasyacı fraksiyonlar arasında kutuplaşmaya neden olabilir. Bu kutuplaşmada siyasal istikrarsızlık ortaya çıkarabilir.
- ✓ ABD ve Çin Türkiye’nin uyguladığı politikalara etki edebilmek için rekabet edebilirler. Bu durumda siyasi kutuplaştırmayı artırarak siyasal istikrarsızlık ortaya çıkarabilir.
- ✓ Türkiye’nin ABD ve Çin ile olan ilişkileri toplumsal kırılmalara yol açabilir.
- ✓ Türkiye soğuk savaşta olduğu gibi ABD-Çin rekabetinde de taraf seçmek zorunda kalabilir.

Türkiye bu olası fırsat ve tehditler karşısından ABD-Çin arasında doğrudan taraf olmak yerine jeopolitik önemini kullanarak rekabet dinamiklerinin getirdiği stratejik getiri ve riskleri bir arada dengelemelidir. Bu şekilde de küresel siyaset zemininde ki pozisyonunu güçlendirmelidir.

Sonuç

ABD ve Çin arasındaki rekabet, hem Türk Dünyası hem de Türkiye için çeşitli fırsatlar ve tehditler sunmaktadır. Bu rekabet, ekonomik gelişmeler ve teknolojik ilerlemeler açısından yeni yatırım ve ticaret fırsatları sağlarken, aynı zamanda gerilimi ve istikrarsızlığı da artırma potansiyeline sahiptir. Bu nedenle, rekabetin hem olumlu hem de olumsuz yönleri dikkatle değerlendirilmelidir.

ABD ve Çin arasındaki hegemonik rekabet, uluslararası ilişkilerde güç kavramını ön plana çıkarmaktadır. Bu rekabet, diplomatik süreçler ve askeri güç gibi çeşitli güç biçimlerini kapsarken küresel etkinin şekillendirilmesinde de önemli bir rol oynamaktadır. Özellikle ABD'nin, Soğuk Savaş sonrası dönemde Çin'e karşı izlediği politikalar ve sonrasında Çin'in yükselişi, bu rekabetin temel dinamiklerini oluşturmaktadır.

ABD'nin güçlü yönleri, ittifak kurma yeteneği ve küresel etki kapasitesi iken, zayıf yönleri arasında altyapı sorunları ve uluslararası piyasalara olan bağımlılığı bulunuyor. Çin hızla büyüyen ekonomisi ve gelişmiş altyapısı ile öne çıkarken, ekonomik eşitsizlik ve sosyal huzursuzluk gibi zayıf yönleri de söz konusudur.

Türk Dünyası ve Türkiye açısından bu rekabet, altyapı gelişimi ve ekonomik çeşitlilik gibi olumlu yönler sunarken, aynı zamanda egemenlik kaybı ve bölgesel çatışma riskleri gibi olumsuzlukları da beraberinde getirebilir. Özellikle, Türkiye'nin stratejik konumu, bu rekabetten faydalanma ve Batı ittifakı ile olan ilişkilerini dengeleme konusunda önemli bir fırsat sunmaktadır.

Sonuç olarak, ABD ve Çin arasındaki artan rekabet, Türk Dünyası ve Türkiye için hem önemli fırsatlar hem de ciddi tehditleri bir arada barındırmaktadır. Bu nedenle, politika yapımcıları, bu rekabetten en iyi şekilde yararlanıp olası riskleri minimize edecek dengeli ve akılcı stratejiler geliştirmeleri büyük önem taşımaktadır. Bu stratejiler, bölgesel ve ulusal

çıkarları koruyarak ekonomik ve sosyal gelişmeleri teşvik etmeyi hedeflemelidir

KAYNAKÇA

- ARQUILLA, J. & RONFELDT, D. (1999). "The Emergence of Noopolitik: Toward an American Information Strategy. Rand". https://www.rand.org/pubs/monograph_reports/MR1033.html, Erişim Tarihi, 20.03.2023
- ARRIGHI, G. (1994). *The Long Twentieth Century: Money, Power and the Origins of Our Times*. Verso.
- ARRIGHI, G. (2007). *Adam Smith in Beijing: Lineages of the Twenty-First Century*. Verso.
- BECKLEY, M. (2018). "The Power Of Nations: Measuring What Matters". *International Security*, 43(2), 7-44.
- BEW, J. (2014). *Real Realpolitik: A History*. Washington, D.C.: The Library of Congress.
- BOLLIER, D. (2003). "How the Internet is Changing International Politics and Diplomacy". https://www.bollier.org/files/aspen_reports/NETPOLITIK.PDF, Erişim Tarihi, 20.03.2023
- BUTLER, J. (1990). *Gender Trouble: Feminism and the subversion of identity*. Routledge.
- CHECKEL, J. T. (1999). "Social Construction and Integration". *Journal of European Public Policy*, 6(4), 545-560.
- CONNELL, R. W. (1987). *Gender and Power: Society, The Person And Sexual Politics*. Polity Press.
- COPELAND, D. (2010). *Hard power vs. soft power. When it comes to Afghanistan, mixing military might with diplomatic talk is easier said than done*. The Mark.
- COX, R. W. (1983). "Gramsci, Hegemony and International Relations: An Essay in Method. Millennium:" *Journal of International Studies*, 12(2), 162-175.
- CRENSHAW, K. W. (1991). "Mapping The Margins: Intersectionality, Identity Politics, and Violence Against Women of Color". *Stanford Law Review*, 43(6), 1241-1299.
- ÇALIK, E. S.(2018). "Literatüre Kazandırılan Yeni bir Terim: 'Keskin Güç' ve Çin'e Atfedilme Nedenleri", <https://ordaf.org/cin-bati-tarafindan-neden-keskin-guc-olarak-tanimlaniyor/#article-footnote>, Erişim Tarihi, 20.03.2023
- DELGADO, R., & STEFANCIC, J. (2017). *Critical Race Theory: An Introduction (3rd ed.)*. New York University Press.
- ESCOBAR, A. (2001). "Culture Sits in Places: Reflections on Globalism and Subaltern Strategies of Localization". *Political Geography*, 20(2), 139-174.
- FAIRCLOUGH, N. (2001). *Language and Power*. Longman.
- FENSOM, A. (2013). "America: The next energy superpower?" *The Diplomat*. <https://the-diplomat.com/2013/01/america-the-worlds-new-petrostate/i> Erişim Tarihi, 20.03.2023
- FOUCAULT, M. (1980). *Power/Knowledge: Selected Interviews And Other Writings, 1972-1977*. Pantheon Books.
- GANGULY, K. (2014). *Machtpolitik*. The Encyclopedia of Political Thought, 2224-2225.
- GAVEL, D. (2008). *Joseph Nye on Smart Power in Iran-U.S. Relations*. Belfer Center.

- GILL, S. (1990). *Gramsci, Historical Materialism and International Relations*. Cambridge University Press.
- GILPIN, R. (1981). *War and Change in World Politics*. Cambridge University Press.
- GODSON, R. (2012). "Between hard power and soft. The Weekly Standard". <https://www.washingtonexaminer.com/weekly-standard/between-hard-power-and-soft>, Erişim Tarihi, 20.03.2023.
- GRAMSCI, A. (1971). *Selections From The Prison Notebooks*. International Publishers.
- HALL, S. (1983). "The Problem of İ-Ideology – Marxism Without Guarantees". *Journal of Communications Inquiry*, 7(2), 28-44.
- JERVIS, R. (1976). *Perception and Misperception in International Politics*. Princeton University Press.
- KEOHANE, R. O. (1984). *After Hegemony: Cooperation and Discord in The World Political Economy*. Princeton University Press.
- KEOHANE, R. O. (1989). *International Institutions and State Power: Essays in International Relations Theory*. Westview Press.
- KICZMA, Ł., & SUŁEK, M. (2020). *National Power Rankings of Countries 2020*, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR,
- LACLAU, E. (1990). *New Reflections on The Revolution Of Our Time*. Verso.
- LACLAU, E., & MOUFFE, C. (1985). *Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radical Democratic Politics*. Verso.
- MCDONALD, B. L. (2016). *Food Power: The Rise and Fall Of The Postwar American Food System*. Oxford Academic.
- MEARSHEIMER, J. J. (2001). *The Tragedy of Great Power Politics*. WW Norton & Company.
- MERCHANT, C. (1980). *The Death of Nature: Women, Ecology, and the Scientific Revolution*. Harper & Row.
- MOGHADAM, V. M. (1994). *Gender and National Identity: Women and Politics in Muslim Societies*. Lynne Rienner Publishers.
- MORGENTHAU, H. J., THOMSON, K., CLINTON, D. (1978). *Politics Among Nations: The Struggle For Power And Peace*. McGraw-Hill.
- MUTHOO, A. (1999). *Bargaining Theory with Applications*. Cambridge University Press.
- NAISBITT, J. (1994). *Global Paradox * The Bigger The World Economy, The More Powerful Its Smallest Players*. William Morrow & Co
- NOSSEL, S. (2012). *Smart Power*. Foreign Affairs.
- NYE JR, J. S. (2004). *Soft Power: The Means to Success in World Politics*. Public affairs.
- NYE, J. S. (1990). *Bound to Lead: The Changing Nature Of American Power*. Basic Books.

- NYE, J. S. (2003). *Propaganda Isn't the Way: Soft Power*. International Herald Tribune.
- NYE, J. S., & ARMITAGE, R. L. (2007). *CSIS Commission on Smart Power: A Smarter, More Secure America*. Center for Strategic and International Studies.
- PAYNE, R. (2016). *Global Issues (5th ed.)*. Pearson Education Inc. Global Issues (5th ed.).
- PRESS, S. (2022). "Buying Sovereignty: German "Weltpolitik" and Private Enterprise", 1884–1914. *Central European History*, 55(1), 15-33. <https://doi.org/10.1017/S0008938921001746>, Erişim Tarihi, 20.03.2023.
- ROBINSON, W. I. (2004). *A Theory Of Global Capitalism: Production, Class, and State in A Transnational World*. Johns Hopkins University Press.
- ROCHAU, L. A. (1859). *Grundsätze der Realpolitik angewendet auf die staatlichen Zustände Deutschlands*. Forgotten Books
- SAID, E. W. (1978). *Orientalism*. Vintage.
- SPIVAK, G. C. (1988). *Can The Subaltern Speak? In C. Nelson & L. Grossberg (Eds.), Marxism And The Interpretation Of Culture*. University of Illinois Press.
- STEGER, M. B. (2009). *Globalization: A Very Short Introduction*. Oxford University Press.
- STRANGE, S. (1987). The Persistent Myth of Lost Hegemony. *International Organization*, 41(4), 551–574. <https://doi.org/10.1017/S0020818300027719>
- TERRANOVA, T. (2007). "Futurepublic: on Information Warfare, Bio-Racism and Hegemony As Noopolitics". *Theory, Culture & Society*, 24(3), 125–145.
- THOMPSON, E. P. (1977). *The poverty of theory and other essays*. Monthly Review Press.
- WALKER, C. (2018). What is 'sharp power'? *Journal of Democracy*, 29(3), 9-23. <https://doi.org/10.1353/jod.2018.0041>, Erişim Tarihi, 20.03.2023.
- WALKER, C., & LUDWIG, J. (2017). "The Meaning of Sharp Power: How Authoritarian States Project Influence". *Foreign Affairs*, 96(3), 54-62.
- WALLERSTEIN, I. (1974). *The modern world-system I: Capitalist agriculture and the origins of the European world-economy in the sixteenth century*. Academic Press.
- WALTZ, K. N. (1979). *Theory of International Politics*. Addison-Wesley.
- WALTZ, K. N. (2001). *Man, the state, and war: A theoretical analysis*. Columbia University Press.
- WENDT, A. (1992). "Anarchy is what states make of it: The social construction of power politics". *International Organization*, 46(2), 391–425. <https://doi.org/10.1017/S0020818300027764>, Erişim Tarihi, 20.03.2023.
- WILSON, E. J. (2008). "Hard Power, Soft Power, Smart Power. The Annals of The American Academy of Political and Social Science", 616(1), 110-124. <https://doi.org/10.1177/0002716207312618>, Erişim Tarihi, 20.03.2023.

ZEIHAN, P. (2014). *The Accidental Superpower : The Next Generation of American Preeminence and The Coming Global Disorder*. Crown Business.

ZIRULNICK, A. (2012). "Sanction Qaddafi? How 5 nations have reacted to sanctions: Iran. The Christian Science Monitor". Retrieved from <https://www.csmonitor.com/World/Global-News/2011/0224/Sanction-Qaddafi-How-5-nations-have-reacted-to-sanctions/Iran>, Erişim Tarihi, 20.03.2023

İnternet Kaynakları

http://www.act.nato.int/images/stories/media/doclibrary/171004_sfa_2017_report_hr.pdf, Erişim Tarihi, Erişim Tarihi, 20.03.2023.

<https://data.imf.org/?sk=f8032e80-b36c-43b1-ac26-493c5b1cd33b>, Erişim Tarihi, 20.03.2023.

<https://data.un.org/>, Erişim Tarihi, 20.03.2023.

<https://data.worldbank.org/>, Erişim Tarihi, 20.03.2023.

<https://fundforpeace.org/>, Erişim Tarihi, 20.03.2023.

<https://globaltrends2030.files.wordpress.com/2012/07/nic-blog-mgi-shifting-economic-center-of-gravity.pdf>, Erişim Tarihi, 20.03.2023.

<https://kof.ethz.ch/en/forecasts-and-indicators/indicators/kof-globalisation-index.html>, Erişim Tarihi, 20.03.2023.

<https://research.cornell.edu/innovation-in-action>, Erişim Tarihi, 20.03.2023.

<https://tr.investing.com/currencies/usd-cny>, Erişim Tarihi 20.03.2023,

<https://www.economist.com/news/leaders/21732524-china-manipulating-decision-makers-western-democracies-bestdefence>, Erişim Tarihi, 20.03.2023.

<https://www.heritage.org/>, Erişim Tarihi, 20.03.2023.

<https://www.insead.edu/>, Erişim Tarihi, 20.03.2023.

<https://www.sipri.org/>, Erişim Tarihi, 20.03.2023.

<https://www.usgs.gov/>, Erişim Tarihi, 20.03.2023.

<https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2022/02/U.S.-Indo-Pacific-Strategy.pdf>, Erişim Tarihi, 15.02.2023

<https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2022/09/Pacific-Partnership-Strategy.pdf>, 'lerinden yararlanılarak yazarlar tarafından oluşturulmuştur. Erişim Tarihi, 01.03.2023,

<https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2022/09/Pacific-Partnership-Strategy.pdf>, Erişim Tarihi, 15.02.2023

<https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2022/10/Biden-Harris-Administrations-National-Security-Strategy-10.2022.pdf>, Erişim Tarihi, 20.03.2023.

<https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2022/10/Biden-Harris-Administrations-National-Security-Strategy-10.2022.pdf>, Erişim Tarihi, 18.04.2023

<https://www.wipo.int/portal/en/index.html>, Erişim Tarihi, 20.03.2023

EXTENDED ABSTRACT

In its simplest definition, hegemony can be defined as the ability of a system or system elements to dominate over other systems or the system in which it exists. In terms of the discipline of international relations, hegemony means the ability and capacity of a country to establish political dominance over other countries or groups of countries.

The increasing importance of the concept of hegemony in realpolitik is closely related to the efforts of the Democratic Party US presidents to establish a uniform global and international order after the world wars. The post-war attempts of Woodrow Wilson, a Democrat who was the US president during the First World War, to establish a global order based on Immanuel Kant's "Eternal Peace" approach and dominated by the United States failed in terms of US domestic politics and international political balances. In the 1920s, Republican presidents, who were closer to the "Monroe Doctrine" policy and adopted an isolationist political style, took office in the US administration.

Franklin D. Roosevelt of the Democratic Party, the most successful president in US history according to the criterion of winning elections, came to power in the 1930s. After this transition, the US state's reading of global politics shifted towards establishing a global order in which the United States was the dominant hegemonic power. His deputy, Harry S. Truman, who took office after Roosevelt's sudden death in April 1945, remained faithful to the same strategic and political framework. The US and the USSR were the most powerful winning parties of the war. The Cold War, which began after the Second World War, marked the beginning of the first systematic hegemonic rivalry in the modern world. The rivalry between the US and the USSR, which started with the Cold War, was realised in every field and segment of international politics.

The Cold War years, especially the 1970s were decisive regarding the course of the hegemonic struggle. In this period, the US-China alliance established with the Kissinger Doctrine led to Soviet isolation in the international arena. Subsequently, due to the deepening of the structural bottlenecks in the social and economic spheres, the USSR disintegrated in 1991, and the Cold War ended. After the Cold War, the West's threat and risk perception towards Russia continued through the NATO (North Atlantic Alliance) alliance system. NATO initiated an expansion process that included the former Soviet countries.

China, allied with the US during the Cold War, started a comprehensive reform process in 1978 by realising the gains from this alliance. In the following period, it began to be observed that China went through stages that enabled the US to evolve into a hegemonic power. In the 1990s, US think tanks, military-industrial structures, intelligence services and financial institutions started to discuss that China would be the biggest hegemonic rival of the US after the 2020s. In the 2000s, the issue of Israel's security, which became one of the

primary objectives of the US foreign policy with the changing terrorism doctrine after the 11 September attack, prevented the implementation of a new geopolitical and political economy containment policy against Russia and especially China, the main rivals of the US, until Donald Trump took office in 2017.

With the trade wars that started after the Trump administration, the US has identified China as its main enemy and Russia as its main rival. During the Trump era, with the suggestions of Henry Kissinger, who contributed to Trump's foreign policy as an advisor, the US wanted to contain China with an alliance system uniting first Russia and then Turkey and the Turkic World, while on the other hand, it increased the intensity of its diplomatic engagements regarding North Korea's nuclear activities and stated that it could use hard power, including military options, if necessary. The post-Trump Biden administration, which came to power with a broad coalition and an alliance of different factions, mainly positioned Russia as an enemy and China as a rival in the first months of its rule. However, the Chinese Communist Party, under the leadership of Chinese President Xi Jinping, made several regulations limiting the freedom of foreign capital operating in China, and the letter written to Biden by retired military officers serving in the US about the fraud in the 2020 elections changed the Biden administration's approach to China. The US-China rivalry, which progressed in the Trump era regarding trade wars, became a competition for hegemony in every field in the Biden era after these developments. This study aims to determine the possible effects of the Biden doctrine and the US-China rivalry relationship on the Turkic world within the framework of the political and financial economy of hegemony. These effects can be analysed within the framework of possible scenarios regarding the US-China rivalry.

İRREDANTİZM PERSPEKTİFİNDEN RUSYA'NIN 2008 SONRASI OPERASYONLARI

Gül Seda ACET İNCE*

ÖZ

Uluslararası ilişkiler yazınında fazla yer edinememiş olan irredantizm, son zamanlarda Rusya dış politikasının önemli bir unsuru olmuştur. Bir ülkenin, başka bir ülkede yaşayan soydaşları üzerinde hak iddia ederek bu topluluğun bulunduğu toprakları kendi sınırına katmak istemesini ifade eden kavram, tanımı ve uygulanışı itibariyle büyük bir sorun teşkil etmektedir. Ayrıca, irredantizmin net bir çerçevesinin çizilememiş olması, uygulamanın devletlere bırakılmış olması ve yasal bir kısıtlamanın bulunmaması hasebiyle uluslararası ilişkilerde birçok probleme yol açabileceği de yadsınamaz bir gerçektir. İrredantizm mantığıyla, devletlerin soydaşlarını bahane ederek karşılıklı topraklarını işgal ya da ilhak etme ihtimalinin ilerleyen süreçte hem bölgesel hem de küresel sorunları da beraberinde getireceği aşikardır. Bu bağlamda, çalışmada Rusya'nın 2008 yılından itibaren sırasıyla Gürcistan Savaşı, Kırım İlhakı ve Ukrayna Savaşları örnekleri üzerinden irredantizm politikaları incelenecektir. Çalışmanın temel vurgusu ise, Rusya'nın bu operasyonları, ileri sürdüğü gibi irredantist argümanlarla değil de bölgesel yayılcı tavrının bir parçası olarak gerçekleştirdiğini ve irredantizm adeta bir bahaneye dönüştürdüğünü ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: İrredantizm, Rusya, Gürcistan, Kırım İlhakı, Ukrayna.

RUSSIA'S POST-2008 OPERATIONS FROM THE PERSPECTIVE OF IRREDENTISM

ABSTRACT

Irredentism, which has not gained much place in the international relations literature, has recently become an important element of Russian foreign policy. Referring to a country's claiming rights over its compatriots living in another country and seeking to annex the territory of this community to its borders, the concept poses a major problem in terms of its definition and implementation. Furthermore, it is an undeniable fact that irredentism can lead to many problems in international relations due to the lack of a clear framework, the fact that its implementation is left to states, including the absence of a legal restriction. With the logic of irredentism, it is obvious that the possibility of states occupying or annexing each other's territories under the pretext of their cognates will bring both regional and global problems in the future. In this context, this study will examine Russia's irredentist policies since 2008 through the examples of the Georgian War, the Crimean Annexation and the Ukrainian War. The main emphasis of the study is to reveal that Russia has carried out these operations not with irredentist arguments as it claims, but as a part of its regional expansionist attitude and that irredentism has turned into a pretext.

Keywords: Irredantism, Russia, Georgia, Annexation of Crimea, Ukraine.

Giriş

Rusya, dünyanın en büyük yüzölçümüne sahip ve Avrasya'nın en köklü ülkelerinden biridir. Çeşitli imparatorluklara ve rejimlere ev sahipliği yapmış bu ülke, Sovyet Sosyalist Cum-

Araştırma Makalesi

Makale Gönderim Tarihi: 24.01.2024; Yayına Kabul Tarihi: 26.03.2024

* Dr. Öğretim Üyesi, Malatya Turgut Özal Üniversitesi, Doğanşehir Vahap Küçük Meslek Yüksekokulu, ORCID: 0000-0003-3329-7480, E-posta: seda.acet@ozal.edu.tr, sedaacet@hotmail.com

huriyetler Birliği (SSCB)'nin dağılmasının ardından bağımsız bir devlet olarak varlığını sürdürmüştür. Tarih boyunca bölgesel ve küresel politikalarda uluslararası bir güç olarak etkili olan Rusya, enerji kaynakları bakımından zengin olmasıyla dünya enerji piyasasında da önemli bir rol oynamaktadır. Ancak, son zamanlarda siyasi ve insan hakları konularındaki uygulamaları nedeniyle bazı eleştirilere maruz kalmıştır.

Sovyet rejimi, ekonomik ve siyasi nedenlerle azınlıkları hâkim güce tabi tutmak için komünizmin gücünü kullanmıştır. Rusya İmparatorluğu döneminden bu yana devam eden bu eğilimin sonuçlarından biri, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bağımsızlığını kazanan Rusya'da birçok etnik grubun varlığını sürdürmesi olmuştur. Bu durum, Rusya'nın Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından bile bu ülkeleri kendi parçası olarak görmeye devam etmesine yol açmıştır. Rusya, bu temelde yeni bir coğrafya ve kimlik politikası benimsemiş ve bugüne kadar buna dayalı bir politika yürütmüştür; ancak bu politika, farklı halklar arasındaki anlaşmazlıkların çözümünü oldukça zorlaştırmaktadır.

Rusya, devlet gücünü yeniden tesis etmek ve enerji açığını kapatmak amacıyla Şubat 1993'te yayınlanan Dış Politika Doktrini ile "Yakın Çevre" politikasını uygulamaya koymuş ve bu politika çerçevesinde, eski Sovyetler Birliği üzerindeki etki alanını sürdürmüş ve bu bölgeleri "yaşamsal çıkar alanı" olarak nitelendirmiştir (Purtaş, 2006, s. 163). Bu bağlamda, Rusya, eski Sovyet cumhuriyetlerini dış politikasının merkezine koymuş ve bu bölgeleri stratejik öneme sahip ülkeler olarak belirlemiştir. Rusya, sınırları içinde ve dışında etnik farklılıklardan kaynaklanan toplumsal ve siyasal sorunları da bu strateji ile yönetmiştir. Aynı zamanda, bu bölgeleri Rusya'nın dış ve savunma politikasını yürütme hakkına sahip olduğu bir alan olarak görmüştür. Bu noktada Rusya'nın Gürcistan, Kırım ve Ukrayna müdahalelerinde bu politikaya uygun hareket ettiğini söylemek doğru olacaktır.

Devletler, komşu ülkeler ve bölgelerle olan ilişkilerini, ortak etno-dinsel argümanlara dayanarak kurdukları inançlar üzerine şekillendirebilirler. Bu bağlamda, devletler kendilerine ait gördükleri alanları kendi topraklarına dahil etme amacıyla olabilirler. Uluslararası ilişkilerde devletler arasında bu tür bağların bulunması, ayrılıkçı hareketlere kaynak olarak gösterilen irredantist politikaların yaygınlaşmasına neden olmuştur. Kısaca bir devletin çeşitli özellikleri sebebiyle kendine ait gördüğü topluluklar üzerinde hak iddia etmesi şeklinde tanımlanan irredantizmin günümüzdeki en önemli savunucusu ise Rusya'dır.

Milliyetçiliğe ve ulus-devlet oluşturma ihtiyacı güçlendikçe, mevcut ulusal unsurlar veya tarihsel sınırlar dışında milliyetçiliğin yarattığı huzursuzlukların devletlerin siyasi alanını baskı altına almaya çalıştığı geçmişten günümüze gözlenmektedir. Rusya, Sovyetler Birliği'nden bu yana bu tür sorunlarla defalarca karşılaşmış ve bu sorunların çözümü için irredantist politikalara yönelmiştir. Rusya, gelecekte bu politikayı daha güçlü bir şekilde uygulayacağını sinyallerini de vermiştir. Rusya'nın Gürcistan'a, Kırım'a ve Ukrayna'ya müdahalesi, bu politikaların somut örneklerindedir. Rusya'nın "bölünmüş Rus Halkı" politikasının temeli budur ve bu politika da Eski Sovyetler Birliği/Rusya İmparatorluğu'nda yaşayan tüm Rusların tek bir siyasi çatı altında birleşmesi gerektiği fikrine dayanmaktadır.

Rusya'nın bağımsızlığını kazanan eski Sovyet ülkelerinde varlığını devam ettirme isteği, dış politikasının temel odağı olmuştur. Özellikle Vladimir Putin'in 2000 yılında Devlet Başkanı olmasının ardından, Rus dış politikasında yeni bir dönem başlamıştır. Putin, Rusya'yı hegemon bir güç haline getirmeyi amaçlamış ve bu hedefi gerçekleştirmek adına yakın çevre politikasına uygun olarak komşularından başlamak üzere etki alanını genişletmeyi amaçlamıştır.

Bu bağlamda, çalışmanın ilk bölümünde irredantizm kavramı ve bu konuda yapılan tartışmalar ele alınacak, aynı zamanda uluslararası ilişkiler literatüründeki benzer kavramlarla irredantizmin karşılaştırmaları yapılacaktır. İlerleyen bölümlerde ise Rusya'nın irredantist politikaları doğrultusunda gerçekleştirdiği 2008 Gürcistan Savaşı, 2014 Kırım'ın İlhakı ve 2022 Ukrayna Savaşı incelenecek ve Rusya'nın ileri sürdüğü gerekçelerin bu olaylarda geçerli olup olmadığı tartışılacaktır. Sonuçta ise çalışmanın amacı olarak, Rusya'nın 2008 sonrası irredantizm argümanı ile gerçekleştirdiği müdahalelerin asıl gerekçeleri ele alınacak, bu çerçevede Rusya'nın asıl hedefinin SSCB mirası olarak gördüğü bölge ülkelerini tekrar kendi sınırları içine katmak ve Büyük Rus Dünyası hayalini gerçekleştirmek olduğu ortaya konacaktır.

İrredantizm Nedir? Ne Değildir? Kavramsal Bir Çerçeve

İrredantizm, uluslararası ilişkiler literatüründe henüz geniş bir yer bulmasa da, son dönemdeki örnekleriyle birlikte alanın yeni odak noktalarından biri haline gelmesi muhtemel kavramlardan biridir. Bu bağlamda, literatürde bu terimin farklı tanımlarına yer verilmesi, konunun daha iyi anlaşılması açısından uygun olacaktır.

Türkçe'ye "Kurtarımcılık" olarak çevrilen İrredantizm, Türk Dil Kurumu'na göre, "dil, gelenek, görenek ve farklı kültürel değerler bakımından birlik arz eden ancak anavatan dışında kalan insanların yaşadığı toprakları da anavatan sınırlarına dahil etmek amacı" şeklinde tanımlanmaktadır (sozluk.gov.tr). Kökeni İtalyanca "Irredentismo" kelimesine dayanan bu kavram, aynı zamanda "yayılmacı milliyetçilik" olarak da nitelendirilmiştir (İnsel, 2016).

İrredantizm temelde, "bir devletin, dil ve milliyet bakımından kendine ait saydığı ve başka bir devlet topraklarında yaşayan topluluklar üzerinde egemenlik iddiasıyla bu topluluğun yaşadığı toprakları kendi sınırlarına katma talebi" anlamına gelmektedir (Arıboğan vd., 2000, s. 383). Bu kavrama dair önemli çalışmalar yapmış ve literatüre önemli katkılarda bulunmuş olan Thomas Ambrosio, irredantizmi "bir devletin, bir başka devlette yaşayan vatandaşlarının bulunduğu toprak parçasını kendi sınırlarına ilhak etme girişiminde bulunması" şeklinde tanımlamıştır. Ayrıca Ambrosio, irredantizmi "bir devletin, üzerinde yaşadığı soydaşlarını öne sürerek başka bir devlete müdahale etmesi ulusal sınırlarını ilhak ile kendi topraklarına katma düşüncesi" olarak tanımlamıştır (Ambrosio, 2001, s. 1-2). Ambrosio, bu tanımıyla irredantizmin sorunlu yönüne vurgu yapmış ve temel fikrinin olumsuz çağrışımlarının altını çizmiştir.

Siyasi anlamda ise irredantizm, bir devletin özellikle yakın komşu devletlerde bulunan benzer soy, ortak etnik köken ve tarihi geçmişe sahip halkları bahane ederek o devletleri sömürme ve topraklarını genişletme politikası gütmesi olarak tanımlanmaktadır (Fumagalli, 2010, s. 1346). Bu çalışma kapsamında daha sonra tartışılacağı gibi, bu ve diğer tanımlar üzerinden düşünüldüğünde, irredantizm doğası gereği, nedenleri ve sonuçları açısından birçok sorunu gündeme getirme kapasitesine sahiptir.

İrredantizm kavramı ilk olarak 19. yüzyılda, İtalyanca konuşan topluluklar ile Avusturya ve İsviçre tarafından yönetilen ve devlet kurma süreçlerinden dışlanmış bölgelerde yaşayan İtalyanca konuşan İtalyan topluluklarının birleşme hareketini tanımlamak için kullanılmıştır. Ulusal birliğini diğer Avrupa devletlerine kıyasla nispeten geç tesis eden İtalya'da, İtalyanları birleştirme hedefi "İtalya'yı kurduk, şimdi İtalyanları yaratmak mecburiyetindeyiz" sloganıyla dünya kamuoyuna duyurulmuştur. Bu bağlamda, İtalya dışında yaşayan, İtalyanca konuşan ve etnik olarak İtalyan olan halkları bir araya getirerek bir "İtalyan Devleti" kurmak, irredantizmin çıkış noktası olmuştur (Saideman vd., 2000, s. 1130).

İrredantizm, çok yönlü bir olgu olup ele alınması gereken bir dizi karmaşık konuyu içermektedir (Saideman vd., 2000, s. 1128). Tartışılması gereken ilk konu, bir irredantist müdahale olacaksa, bu müdahalenin koşullarının neler olduğu ve hangi tür anlaşmazlıkların böyle bir müdahaleye yol açabileceğidir. Bir diğer tartışılacak konu ise, bu müdahalenin tetikleyici faktördür. Başka bir deyişle, bir "kurtarma" durumu söz konusu ise, bunun sebebinin açıklanması önemlidir. Bilindiği üzere, mevcut uluslararası hukuk kurallarına göre, askeri bir müdahale olacaksa bunun sınırları ve koşulları nettir. Bu sınırların herhangi bir nedenle aşılması, daha büyük sorunlara neden olabilir.

İrredantizmin nedenlerinin belirlenmesiyle ilgili tartışmalar yoğun bir şekilde devam ederken, bu müdahalelerin işleyişi ile ilgili sorular da önem taşımaktadır. Konu ile ilgili bir diğer önemli tartışma konusu da bu müdahalelerin nasıl sonuçlanacağıdır. Böyle bir müdahalenin amacı bir sınır değişikliği mi, soydaşların koşullarının iyileştirilmesi mi, yoksa o toprakların ilhak edilmesi midir? İrredantizm nedenleri, uygulanışı ve sonuçları bakımından oldukça tartışmalıdır. İfade edilen bu konular ışığında, irredantist bir müdahalenin görünen ve görünmeyen iki hedefi olduğunu vurgulamak yanlış olmayacaktır (Weiner, 1971, s. 668). İlk olarak, açıklanan ve görünen amaç, aynı soydan gelen, aynı geçmişe sahip veya aynı dili konuşan toplumların bir araya gelip aynı devlet çatısı altında yaşamak isteğidir. Bu, zaten irredantizmin tanımına uygun bir hedeftir. Kamuoyuna açıklanmayan diğer bir hedef ise, devletlerin, yayılmacı politikalar izleyerek topraklarını genişletmek, nüfuzlarını artırmak ve etkinliklerini güçlendirmek istemesidir. Bu durum, irredantizmle ilgili olumsuz fikirlerin temel nedenidir. İrredantizm mantığıyla bugüne kadar yapılan müdahalelere baktığımızda, ikinci amaç olan yayılmacı politikaların daha ağır bastığını söylemek mümkündür. Zira dünyada gerçek anlamda tek bir ulustan oluşan devlet neredeyse yok denecek kadar azdır ve pek çok ülke irredantist politikaları benimsememektedir. Bu nedenle, bu tür politikaların gerekliliği, ortada ciddi sorunlar (ağır insan hakları ihlalleri vb.) olmadıkça tartışmalıdır.

İrredantizm, hem teorik hem pratik açıdan sorunlu ve suistimallere açık bir kavramdır. Bu sorunların ilk nedeni, kavramın tanımının yeterince açık olmaması ve ardındaki temel faktörlerin net bir şekilde ifade edilmemiş olmasıdır. Kavrama dair en büyük sorun ise irredantist müdahalelerin ve çatışmaların tanımlanmasıdır. Diğer bir deyişle, irredantist çatışmaların diğer tür çatışmalardan ayırt edici objektif özelliklere sahip olup olmadığı sorusu cevapsızdır. Bu belirsizlik ve kavramın net bir çerçeve içinde tanımlanmamış olması, uluslararası toplumun konuya tepkisine neden olmaktadır. Ancak, bu kavram, günümüzde dahi bir dış politika aracı olarak kullanılmaktadır. Örneğin, Hindistan-Pakistan arasındaki Keşmir sorunu, Afganistan-Pakistan arasındaki Peştun Kabilesi anlaşmazlığı (Urgancı, 2014) gibi birçok sorunun temelinde irredantist politikalar olduğunu söylemek mümkündür. Ancak, bu çalışma sınırları ve konusu itibarıyla irredantizmi Rusya özelinde ele alacaktır.

İrredantizm ile ilgili olarak değerlendirilmesi gereken bir diğer konu, uluslararası toplumun tolerans seviyesidir (Füzesi, 2006, s. 35). İrredantist müdahalelerin ve taleplerin meşruiyeti, uluslararası toplumun bu iddiaları kabul edip etmemesine bağlıdır. Ancak, birçok alanda olduğu gibi, uluslararası toleransı etkileyen faktörler arasında irredantist politika güden devletin uluslararası konumu ve çıkarları önemli bir rol oynar. Burada vurgulanması gereken, uluslararası toplumun irredantist iddialara ne kadar müsamaha gösterirse o kadar haksız müdahale ile karşılaşabileceği gerçeğidir. Ayrıca, daha güçlü ve net bir duruş sergileyen devletlerin, daha

az sorun ve haksız müdahale ile karşılaşma eğiliminde olduğu unutulmamalıdır. Özetle, uluslararası toplumun irredantizmle ilgili durumları değerlendirirken gösterdiği net ve kararlı duruş, önemli bir faktördür.

Uluslararası ilişkiler literatüründe, irredantizm ile benzer ve yakın anlamlı birçok kavram bulunmaktadır. Bu kavramları birbirinden ayırmak ve sınırlarını belirlemek zor olabilir. Bu noktada, ilhak, iltihak, ayrılma ve insancıl müdahale gibi konular ele alınabilir. Bu terimlerin anlamları ve kullanımı, irredantizmle ilgili soruların cevaplanmasına katkı sağlayabilir. Literatürde yer alan ilhak ve iltihak kavramları, sıklıkla irredantizm ile karıştırılmakta ve hatta birbiri yerine kullanılmaktadır. Bu karmaşıklığı gidermek adına diğer kavramlar üzerinde kısaca durmak faydalı olacaktır. İlhak, bir devletin kendine ait olmayan, başka bir devletin veya sahipsiz bir toprak parçasının tamamının veya bir bölümünün zorla ya da rıza ile sınırlarına katılmasını ifade ederken, iltihak ise bir devletin başka bir devlete tek taraflı olarak katılması anlamına gelir (Acer, vd., 2014, s. 150). Bu noktada rıza durumu, ayırt edici bir özellik olarak öne çıkar. Örneğin, bir devlet başka bir devleti doğrudan ilhak etmek istemeyebilir, ancak oradaki bölge halkları o devlete iltihak etmek isteyebilir. Ancak bu kavramların irredantizmden farklılıklar içerdiğini belirtmek önemlidir; irredantizm sadece ortak etnik köken ve akrabalık unsuru olan topluluklara yönelik bir uygulamadır ve motivasyonları farklıdır.

Bu bağlamda, Rusya'nın Kırım ilhakını, çalışmanın amacına odaklanarak değerlendirmek gereklidir. Rusya, Kırım müdahalesinin nedenini bölgede yaşayan Rus halkını korumak olarak öne sürmüştür. Ancak Kırım'daki Rus halkının gerçek anlamda tehlikede olmadığı ve bu gerekçenin geçerli olmadığı ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla, Rusya'nın Kırım müdahalesindeki irredantist amaçların geçersiz olduğunu söylemek yerine, doğrudan bir ilhakın söz konusu olduğu ifade edilebilir. İrredantizm ile karıştırılan bir diğer terim ise "ayrılma"dır. Uluslararası ilişkiler literatüründe bu kavram, mevcut devletten koparak kendi topraklarını ayırarak yeni bir devlet kurmayı ifade eder. Ayrılma müzakere yoluyla ortaya çıkabilir veya anayasal usullere uygun olarak hayata geçirilebilir (Anderson, 2013, s. 350). Bu tanıma göre ayrılma, ilhak, iltihak ve irredantizm kavramlarından farklıdır ve rıza ve uygunluk söz konusudur.

Çalışmanın sınırları içinde, Rusya'nın Gürcistan ve Kırım'a müdahalesinin gerekçesi olarak kullandığı insani müdahale kavramını ele almak önemlidir. Bu bağlamda, "bir devletin kendi halkına karşı işlediği soykırımı ve diğer insani suç teşkil edecek eylemleri üzere o devlete yönelik güç kullanılması durdurmak" (Franck vd., 1973, s. 281) olarak tanımlanan insancıl müdahale kavramı, irredantizmle oldukça uzak anlamlara sahiptir. İnsancıl müdahalenin ayırt edici yönü, bir devletin kendi vatandaşlarına yönelik uyguladığı şiddetli insan hakları ihlallerinin varlığıdır. Ancak irredantizmde böyle bir şiddetin gerçekleşmesine gerek yoktur; ortak değerlerin varlığı bu noktada yeterli olabilmektedir. "İki kavram arasında ortak bir nokta var mıdır?" sorusuna evet cevabı vermek mümkündür. İkisinin de sınırlarının belirsiz olması ve gerekçelerinin netleştirilmemesi, uygulamada sorunlara yol açmış ve bu kavramlar, çoğu zaman yanlışlıkla birbirlerinin yerine kullanılmıştır.

İnsancıl müdahale, irredantizme benzer şekilde bir devletin başka bir devlet topraklarına insani amaçlarla müdahale etme hakkına sahip olabilmesi durumudur. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde de üzerinde durulacağı üzere, Rusya'nın müdahaleleri için bir gerekçe olarak sunduğu bu kavram, özellikle Gürcistan ve Kırım'daki eylemlerini meşrulaştırmak amacıyla kullanılmıştır (Ambrosio, 2014, s. 470). Rusya, özellikle Gürcistan ve Kırım'daki eylemlerini,

Rus halkının zulüm gördüğünü iddia ederek insani amaçlarla nitelendirmiş ve burada bir ilhak gerçekleştirildiğini duyurmuştur.

Özetle, irredantizmin tanımını ve sınırlarını netleştirmek önemlidir. Irredantizm ile bir devletin bölünmesi (ilhak, iltihak, ayrılma) veya insani amaçlarla müdahale birbirinden farklı kavramlardır. Irredantizm, etnik bir grubun bulunduğu devletten ayrılarak soydaş olduğu başka bir toplumla birleşmesi veya birbirine komşu ülkelerdeki soydaşların buldukları ülkelerden ayrılarak yeni bir devlet kurmalarını ifade eder. Bir devletin bölünmesi ise, ülke içinde belirli bir grubun ayrılarak farklı bir yönetim kurmasıdır. Irredantizm için ise en önemli faktör ortak bir geçmiş ve soydaşlıktır.

Irredantizm, aynı etnik gruba mensup ülkeleri birleştirmesi nedeniyle olumlu görülebilir; ancak prensip ve uygulamada; kaos, müdahale, ilhak ve istikrarsızlık gibi olumsuz sonuçlar doğurabilir. Aynı zamanda devletlerin ülkesel bütünlüğü ilkesine de zarara veren bir boyutu olduğunu da ifade etmek gereklidir. Bu olumsuzlukların temel nedenleri, ülkelerin yayılcı politikalarını meşrulaştırmak için başka ülkelerde yaşayan akrabalarını bahane olarak kullanmalarıdır. Maalesef, bunun örnekleri yakın zamanda yaşanmış ve yaşanmaktadır.

2008 Rusya-Gürcistan Savaşı

Karadeniz'in doğu kıyısında, Güney Kafkasya'da konumlanan Gürcistan, Kuzeyden Rusya, güneyden Türkiye ve Ermenistan, doğudan Rusya ve Azerbaycan, batıdan ise Karadeniz ile komşu olması nedeniyle stratejik bir konuma sahiptir. Tarihi M.Ö. 12. yüzyıla kadar uzanan Gürcistan, yüzyıllar boyunca birçok İmparatorluk arasındaki rekabetin odağı ve üstünlük mücadelelerine sahne olmuş ve 16. Yüzyılın ortalarında kısmen Osmanlı Devleti topraklarına dahil olmuştur (Çelik vd., 2022, s. 50).

1801'de Gürcistan Çarlık Rusya'nın hakimiyetine girmesine rağmen Poti ve Batum limanları 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'na kadar Osmanlı Devleti'nin bir parçası olarak kalmıştır. Ancak, 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nın ardından Edirne Antlaşması'nın imzalanmasıyla Osmanlı Devleti, Gürcistan üzerindeki Rus egemenliğini tanımıştır. Rus yönetiminin ülkeyi Ruslaştırma politikası izlemesiyle birlikte, ülkede muhaliflerin bağımsızlık talepleri yoğunlaşmıştır. Rusya'da Çarlık rejiminin yıkılmasıyla Gürcistan, 26 Mayıs 1918'de bağımsızlığını ilan etmiştir. Gürcistan Demokratik Cumhuriyeti olarak bilinen bu devlet, Şubat 1921'de Sovyet işgaline kadar sadece üç yıl varlığını sürdürebilmiştir. 1936'da SSCB'nin 15 özerk bölgesinden biri ilan edilen Gürcistan, Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla 9 Nisan 1991'de tekrar bağımsızlığını ilan etmiştir (Higgins vd., 2009, s. 569).

Çalışmanın konusu ve sınırları içinde Güney Osetya'nın durumu ele alınacaktır. Osetya, diğer Kafkas ülkeleri gibi 1917'ye kadar Rusya'nın egemenlik alanı dahilinde kalmıştır. 1918'de, aralarında Gürcistan'ın da bulunduğu ülkeler bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir (Ubois, 2010, s. 8). Ancak, Gürcistan bu bağımsızlık bildirgesinde Osetya Özerk bölgesini kendi sınırları içine dahil etmiştir. Bu durum, Osetleri rahatsız etmiş ve iki etnik grup arasındaki düşmanlık tohumları bu dönemde ekilmeye başlamış, bu huzursuzluklar 2008'e kadar devam etmiştir (Bezhanishvili, 2009, s. 22).

1922'ye geldiğinde Sovyet yönetimi Osetya'yı ikiye ayırmış (Karagiannis, 2013, s. 77); Güney Osetya'yı Özerk bölge olarak Gürcistan'a, Kuzey Osetya bölgesini de 1925'te kendi sınırlarına dahil etmiştir. Ardından 1936 yılında ise Kuzey Osetya Özerk Bölgesi, Özerk Cumhuriyet statüsüne yükseltilmiştir (Ağacan, 2004, s. 43). Bu durum, Güney Osetya'yı rahatsız etmiş ve

yeni sorunların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. 1991'de SSCB'nin dağılmasının ardından ortaya çıkan bağımsızlık furyasından yararlanmak isteyen Güney Osetya, Gürcistan'dan ayrılıp bağımsız bir devlet olmak istemiştir. Nitekim, 1991'de kısa süreli de olsa Güney Osetya Cumhuriyeti adıyla bağımsızlığını ilan etmiş, fakat Gürcistan hükümeti bu hamleye kısa sürede karşılık vermiş ve Güney Osetya, özerklik statüsünü de kaybetmiştir (Kırdar, 2008, s. 53). Bu mücadelesinden bir sonuç alamayan Güney Osetya'da Mart 1991'de referandum gerçekleştirilmiş ve çoğunluk, Rusya'ya katılıp Güney-Kuzey Osetya'nın birleşmesi yönünde oy kullanmıştır (Bezhanishvili, 2009, s. 25). Ancak, Gürcistan bu referanduma karşı çıkmış ve Güney Osetya'ya karşı geniş çaplı müdahalede bulunmuş, ciddi çatışmalar yaşanmıştır (Nichol, 2009, s. 8). Rusya daha sonra, bu çatışmaları durdurmak amacıyla arabuluculuk rolünü üstlenmiş ve 1992'de Soçi Anlaşması ile iki taraf arasındaki çatışmaların durdurulmasını sağlamıştır (Caferov vd., 2016, s. 246).

Gürcistan'da 1995'de gerçekleştirilen Cumhurbaşkanlığı seçimini, SSCB'de dışişleri bakanlığı yapmış ve dolayısıyla Rusya ile oldukça yakın ilişkilere sahip olan Eduard Şevarnadze kazanmıştır (Topal, 2015, s. 760; Karagiannis, 2013, s. 77). Rus yanlısı politikalarıyla ülkeyi adeta bir Rus uydusu haline getirmiş ve halihazırda Gürcistan'dan ayrılmak isteyen Güney Osetya'yı bu yönde teşvik edici politikalar izlemiştir. 2003 Kasım'da Gürcistan'da gerçekleşen "Gül Devrimi" ile Şevarnadze yönetimi son bulmuş ve 2004 seçimleri sonucunda Miheil Saakaşvili ülkenin yeni Devlet Başkanı olmuştur (Sikharulidze, 2022, s. 66). Saakaşvili, adeta bir Rus uydusu haline gelmiş Gürcistan'ı giderek Batı eksenine kaydırmış, gözle görülür şekilde Batı yanlısı bir dış politika izlemeye başlamıştır. Yeni Devlet Başkanı'nın bir diğer hedefi ise Güney Osetya başta olmak üzere ayrılıkçı bölgelerde kaybolan otoriteyi yeniden tesis etmek olmuştur (Manning, 2009, s. 930). Bu bağlamda Güney Osetya'da 2006'da yeniden bir referandum yapılmış ve %90 üzerinde bağımsızlık yönünde oy kullanılmış ancak bu referandum Gürcistan tarafından geçersiz sayılmıştır (Tuathail, 2008, s. 680).

Saakaşvili'nin politika değişikliğine ek olarak Batı ve özellikle NATO'nun güçlü desteğinden rahatsız olan Rusya, Güney Osetya'nın bağımsızlığına destek vermiş ve bunu bir koz olarak kullanmış, bölge halkına vize kolaylığı sağlayarak varlığını hissettirmiştir (Erkan, 2015, s. 84). Rusya'nın bu tutumunun nedeni, Saakaşvili'nin Batı ile bütünleşme ve iyi ilişkiler kurma isteği ve NATO'ya üye olma talebi olarak ifade edilebilir. Rusya, yakın çevresinde Batı nüfuzunu istemediği için Gürcistan'ın bu eğilimini durdurmak üzere Güney Osetya'yı destekleyerek ülke içi karışıklıkların fitilini ateşlemiştir. SSCB'nin dağılması ile birlikte Gürcistan'ın bağımsızlığını kazanmasının ardından Rusya'nın Güney Osetya üzerindeki otoritesini genişletme çabaları, Rusya-Gürcistan ilişkilerini gittikçe bozmuş ve bu durum 2008 yılında savaşa varan çatışmalara neden olmuştur.

Gürcistan Devlet Başkanı Mihail Saakaşvili, 7 Ağustos 2008 saat 19:30'da katıldığı bir televizyon programında Osetlere ateşkes ve sınırsız özerklik ihtimalinden bahsetmiştir. Ancak, konuşmasının aksine aynı akşam, saat 23:00'da ordusuna Güney Osetya'nın merkezi olan Şinvali'ye doğru harekete geçilmesini emretmiştir (Cottrill, 2011, s. 225). Saakaşvili, Rusya'nın bölgedeki uzun süre devam eden hegemonyasını kırmak ve merkezi hükümetin otoritesini güçlendirmek amacıyla başlattığı bu harekatta, başta ABD olmak üzere Batılı devletlerden beklediği desteği görememiştir.

Gürcistan'ın Güney Osetya'daki ayrılıkçı etnik gruplara karşı başlattığı operasyonlara kısa süre içinde Rusya da "Anayasal Düzeni Sağlama Operasyonu" ismiyle dahil olmuş ve bir

yandan havadan Gürcü kuvvetlere karşı saldırılar başlatmış bir yandan da karadan tanklarla Güney Osetya'ya girmiştir (Turner, 2011, s. 50). Beş gün süren bu savaş aynı zamanda Rusya'nın Sovyetler Birliği zamanından beri bir başka ülkeye yönelik ilk askeri müdahalesi olarak tarihte yerini almıştır (Arbatova, 2009, s. 288). Her ne kadar Güney Osetya'nın bağımsızlığı nedeniyle Rusya ile Gürcistan arasında yaşanan bu savaş aslında Rusya'nın kendisini Batı'ya kanıtlama çabasının bir yansımasıdır.

Gürcistan ordusu, Rusya'nın kara, deniz ve havadaki askeri operasyonları karşısında kayda değer bir varlık gösterememiştir. Kısa sürede bütün hava sahası Rusya'nın kontrolü altına girmiş, bazı hava alanları tahrip edilerek kullanılmaz hale getirilmiş ve Rusya, Gürcistan kıyılarının kontrolünü ele geçirerek Poti ve Batum gibi önemli kıyı kentlerini abluka altına almış ve buradaki bazı Gürcü savaş gemilerini imha etmiştir. Savaş sonrası süreçte Gürcistan, zorlu siyasi ve ekonomik sıkıntılarla karşı karşıya kalmış ve zor bir döneme girmiştir.

Rusya, bu savaşa hem askeri hem de siyasi olarak hazırlıklarına çok önceden başlamıştır. Bu anlamda Rusya, 5 Aralık 2000'den itibaren Gürcistan'a vize uygulamasına geçmiş ancak Güney Osetya'yı bu uygulamadan muaf tutmuştur. Bunun yanında, Güney Osetya halkının yaklaşık %80'ine Rusya pasaportu vererek (Mühlfried, 2010, s. 9), bölgeye yapılacak müdahalenin hazırlığını yapmıştır. Rusya, bu politikayla bölgedeki Osetleri ve Rusları koruma hakkına sahip olduğunu ileri sürerek meşru müdafaa hakkına dayalı olarak bölgeye müdahaleye zemin hazırlamayı amaçlamıştır (Alptekin, 2021, s. 116). Ancak gerçekte, Rusya'nın iddiaları, meşru müdafaa hakkının gerekçelerinin çok zayıf olduğu ve Rusya'nın bölgeye müdahalesi sırasında yurt dışında yaşayan vatandaşlarını koruma hakkının geçerli olmadığı gerçeğini değiştirmemektedir.

Rusya-Gürcistan savaşı beş gün sürmüştü ve 16 Ağustos 2008'de Medvedev ile Saakaşvili arasında bir anlaşma imzalanmıştır. İki lider, Osetya için müzakere kararı almış ve nihayetinde 26 Ağustos'ta Medvedev, Güney Osetya'nın bağımsızlığını tanımıştır (Splidsboel, 2009, s. 4). Ancak Rusya dışında sadece dört ülkenin (Venezüella, Nikaragua, ardından Nauru ve Suriye) (Özsağlam, 2020, s. 14) bu bağımsızlığı tanınması ve uluslararası toplumun Gürcistan'ın toprak bütünlüğünün korunması gerektiğini dile getirmesi yeni bir krize yol açmıştır. Gürcistan ve Güney Osetya arasındaki anlaşmazlığın savaşa evrilmesinde önemli bir etkisi olan Rusya'nın bu savaşa müdahil olma gerekçelerine değinmek çalışmanın içeriği bakımından önemlidir. Bu gerekçeler, Rusya'nın uluslararası kamuoyu ile paylaştığı ya da paylaşmadığı gerekçeler olarak ele alınacaktır.

Rusya'nın, uluslararası kamuoyu ile paylaştığı sebeplerden biri, 25 Ağustos 2008'de Rusya Devlet Başkanı Medvedev tarafından "insani gerekçeler" olarak açıklanmıştır. Rusya, savaşa müdahale kararı aldığı anda Gürcistan'ın Güney Osetya'ya müdahalesini Oset halkına karşı bir soykırım girişimi olarak nitelendirmiş ve bunu savaşı haklı çıkarmak için delil olarak kullanmış, bölgeye müdahalesini hem Güney Osetya halkını, hem de Rus halkını korumak için yaptığını belirtmiştir (Higgins vd. 2009, s. 572). Ancak bölgedeki durum Rusya'nın ifade ettiği kadar farklıdır. Çeşitli uluslararası örgüt raporlarında, Rusya'nın Gürcistan'da insan haklarını ihlal ettiği, Güney Osetya'da gereksiz güç kullandığı ve savaş bölgelerinden kaçmaya çalışan sivil grupları hedef aldığı ifade edilmiştir (Nichol, 2009, s. 8). Rus yetkililerin soykırım suçlamalarının gerçeğe ilgisinin olmadığı ve bölgeye herhangi bir insani müdahalenin gerekli olmadığı ortaya

çıkılmıştır. Kaldı ki herhangi bir bölgeye insani müdahale gerçekleştirmenin bile bir takım şartları (meşru müdafaa, BMGK kararı gibi) vardır. Bu açıdan da Rusya'nın müdahalede bulunmasının hiçbir haklı gerekçesi yoktur.

Rusya'nın Güney Osetya meselesine bu derece yakından müdahil olmasının bir diğer nedeni de, yakın zamanda Kosova'nın bağımsızlığını kazanmasıdır. Rusya, Kosova'nın Şubat 2008'de Sırbistan'dan bağımsızlık ilanının Güney Osetya için emsal teşkil edeceğine inanmaktaydı. Bu bağlamda Rusya, 26 Ağustos 2008'de Güney Osetya'nın bağımsızlığını tanıdığını açıklamış, diğer ülkelere de Güney Osetya'nın bağımsızlığını tanıma çağrısında bulunmuştur (Muzalevsky, 2009, s. 37). Aynı zamanda da Güney Osetya'da büyükelçilik açma kararını da duyurmuştur (Nichol, 2009, s. 9).

Önceki bölümlerde de değinildiği üzere, Rusya'nın Gürcistan-Güney Osetya savaşına dahil olmasının görünen ve görünmeyen nedenleri mevcuttur. Rusya'nın bu savaşa dahil olmasının dünya kamuoyuyla paylaşılmayan nedenlerinden bir diğerinin eski "Yakın Çevre" politikası kapsamında Sovyetler Birliği coğrafyası üzerinde nüfuzunu sürdürmeye yönelik politikası olduğu ve Gürcistan'ın da bu politikanın önde gelen veçhelerinden biri olduğu söylenebilir. Bir diğer neden ise Gürcistan'ın başta ABD ve NATO olmak üzere Batılı aktörler ile ilişkilerini güçlendirme girişimidir. Rusya, sınırlarına yakın bölgelerde NATO ve diğer aktörlerin varlığını kabul etmemekte ve bu yönde sert ve kararlı bir politika izlemektedir.

Rusya, Güney Osetya bölgesinde yaşayan Rusları ve bu topluluğun diğer gruplarla aynı kökenden olduğunu bahane ederek, birlikte yaşama hakkına ve arzusuna sahip olduğunu ifade etmiştir (Bezhanishvili, 2009, s. 27). Bu bağlamda Rusya, Osetlerin Gürcistan çatısı altında değil, bağımsız olmaları konusunda ısrar etmiştir. Bu, Rusya'nın gelecekte bağımsız Güney Osetya ile bağımsız Kuzey Osetya'yı kendi kontrolünde birleştirme planını uygulamasına olanak tanıyacaktır. Kuzey Osetya şu anda Rusya Federasyonu'na bağlı özerk bir cumhuriyettir ve Güney Osetya halkı da bu özerkliği talep etmektedir (Meydan, 2008, s. 422). Bu da Rusya'nın planlarını destekleyen koşullar yaratmaktadır. Rusya, bu amaçlarını gerçekleştirmek üzere uzun süredir hazırlık yapmaktaydı. Güney Osetya halkının büyük çoğunluğuna Rus pasaportu vermesi, vize kolaylığı sağlaması ve bölge halkına Rusya'da vizesiz yaşama ve seyahat hakkı tanıması aslında bu günler için bir yatırım olmuştur (Oğurlu, 2010, s. 103).

Bölgedeki bu gelişmeler, Gürcistan'da ve diğer bölge ülkelerinde Rusya'nın yayılcı politikalar izlemeye devam edeceği yönünde endişeye neden olmuştur (Yılmaz, 2010, s. 33). Bölgedeki diğer ülkeler, Rusya'nın irredantist politika uygulamalarının kendilerini de etkileyeceğinden endişe duymakta ve kendilerini korumanın en etkili yolunun NATO üyesi olmasını düşünmektedirler. Rusya'nın buna izin vermemesi de bölge ülkeleri açısından bir ikilem oluşturmakta ve bu korku durumu devam edecek gibi görünmektedir.

Özetle, Rusya 2008 yılındaki savaşla dünyaya Gürcistan üzerinden eski Sovyet Cumhuriyetleri'ne ve özellikle Ukrayna'ya güçlü bir mesaj vermiştir ve bu ülkelerde yaşayan ortak etnik kökene sahip toplulukların korunacağını ve gelecekte birleşme hedefinin bilinmesini istemiştir (Donovan, 2009, s. 6). Rusya'nın Gürcistan savaşına dahil olması, Güney Osetya halkını bağımsızlık için teşvik etmesi ve bu bağımsızlığı tanıması karşısında uluslararası toplumdan hiçbir tepki almaması da ilerleyen süreçte başka operasyonlar gerçekleştirebileceğinin işareti olarak sayılabilir. Böylelikle, Rusya hem bölge ülkelerine hem de uluslararası topluma bölgede oldukça etkili bir devlet olduğunu da göstermiştir.

2014 Kırım İlhakı

2008 yılında uluslararası hukuka aykırı bir şekilde Güney Osetya'nın bağımsızlığını teşvik eden ve destekleyen Rusya, bu bağımsızlığı tanıyan az sayıda devletten biri olmuştur. Rusya'nın Güney Osetya'yı tek taraflı tanınması, Gürcistan'ın toprak bütünlüğünün ihlali gerekçeyle NATO ve diğer Batılı devletler tarafından kınanmıştır. Rusya'nın bir ülkenin toprak bütünlüğüne müdahale edip ayrılıkçı grupları desteklemesi, uluslararası toplumun tepkisiyle karşılaşmış, ancak bu tepki sınırlı kalmış ve ciddi yaptırımlarla sonuçlanmamıştır. Bu durum, Rusya'nın ilerleyen süreçte benzer girişimlerde bulunabileceğine dair bir işaret olmuştur. Kısa bir süre sonra Rusya, benzer bir tutumu Kırım'da da sergileyerek bu eğilimi doğrulamıştır.

Kırım'ın Rusya'nın hedefinde olmasının birçok nedeni bulunmaktadır. Asya ile Doğu Avrupa arasındaki stratejik konumu ve Karadeniz'in ticaret yollarını diğer kıtalara bağlıyor olması, Kırım'ı ticari anlamda da önemli bir noktaya taşımıştır. Bu faktörler Kırım'ın stratejik değerini korumuş ve birçok ülkenin ilgisini çekmiştir. Kırım, 4. yüzyıldan itibaren farklı Türk gruplarına ev sahipliği yapmış ve 9. ve 10. yüzyıllarda Hazar hakimiyeti ile bölgede Türk varlığı önemli ölçüde hissedilmeye başlamıştır. Hazarlar, Kırım'da güçlü bir devlet kurmuş ve bölgenin stratejik öneminden yararlanarak güçlü bir imparatorluk haline gelmiştir (Kaya, 2014, s. 359). Osmanlı'nın son zamanlarına kadar Kırım'da çeşitli Türk devletleri varlıklarını sürdürmüştür.

1475-1774 yılları arasında Kırım, bir Hanlık olarak Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı kalmıştır. 1768-1774 Osmanlı-Rus savaşı sırasında Rus işgaline uğrayan Kırım'da, Rusya bölgeyi Ruslaştırma politikası doğrultusunda sistematik bir şekilde Tatarları sürgün etmiş ve yerlerine Rus vatandaşlarını yerleştirmiştir (Dawson, 1997, s. 431). 1784 yılında Kırım, Kuban ve Taman'ın Rusya'ya ilhak edildiğini duyurmuş ve resmen Rusya sınırlarına katılmıştır (Hülagü, 2004, s. 7). Bu süreçte Kırım'da Tatarların bağımsızlık çabaları olmuş ve 18 Ekim 1921 tarihinde Kırım Otonom Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kurulmuştur. Ancak bu otonom yapı varlığını sürdürememiş ve 1945'te Kırım tekrar Rusya'ya dahil olmuş (Çapraz, 2006, s. 61) ve Rusya, Kırım'ın Ruslaştırılması politikasına devam etmiştir (Özcan, 2005, s. 30). 1953 yılında Stalin'in ölümüyle iktidara gelen Nikita Kruşçev, 1654 Pereyaslav Antlaşması'nın 300. yıldönümü hediyesi olarak Kırım'ı, Rusya ve Ukrayna arasındaki 300 yıllık dostluğun göstergesi olarak Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne bağlamıştır (Dawson, 1997, s. 431).

SSCB'nin 1991 yılında dağılmasıyla birlikte diğer birlik ülkeleri gibi Ukrayna da bağımsızlığını kazanmış ve Kırım da bu yeni devlete kalmıştır. 1996 yılında kabul edilen Ukrayna Anayasası'nın X. Bölümü¹ uyarınca Kırım'ın Ukrayna'ya bağlı bir cumhuriyet olduğu ifade edilmiştir (Yalçınkaya, 2005, s. 106). Ancak bu süreçte Kırım, Ukrayna'dan daha fazla özerklik talebinde bulunmuş ve kendi anayasasını oluşturmak istemiş, ancak bu talep Ukrayna tarafından kabul görmemiştir. Bu durum, Kırım-Ukrayna arasında siyasi bir krize neden olmuştur (Gafarlı, 2014).

Kırım, adeta Ukrayna'ya hediye edilmiş gibi görünse de, Rusya'nın etkisi altında kalmaya devam etmiştir (Şahin, 2015, s. 335). Rusya burada Kırım yarımadasını bir Slav devletine dönüştürmek amacıyla bölgedeki Kırım Tatarlarının varlığını istememiştir. Bu sebeple de Kırım'daki Tatar halkının kültürel ve manevi değerlerini yok etmeye yönelik bir politika benimsemiştir. Bu doğrultuda demografik yapının değiştirilmesi için öncelikle Tatarlar bölgeden göç

¹ Ukrayna Anayasası, <https://www.ukr-ayna.com/wp-content/uploads/2020/06/Ukrayna-Anayasas-T-rk-e-ev-risi.pdf>, 3.11.23

etmeye zorlanmış, daha sonra ise başta Rus olmak üzere farklı milletlerden insanlar bölgeye yerleştirilerek yarımada'nın demografik yapısı değiştirilmeye çalışılmıştır (Kırımlı, 2002). Bu, Rusya'nın Gürcistan-Güney Osetya müdahalesinde izlediği politikanın benzerini Kırım'da da uyguladığını göstermektedir. Rusya, 2014'teki ilhakına bir hazırlık olarak bu bölgede benzer adımları atmıştır.

Rusya'da Mart 2000'deki başkanlık seçimlerini Vladimir Putin'in kazanmasıyla ülke açısından her yönüyle yeni bir dönem başlamıştır. Kırım açısından da bu tarih önemlidir çünkü Putin, göreve gelmesiyle birlikte sürekli olarak Kırım'ın Rusya'nın bir parçası olduğunu vurgulamış ve bu hedefi gerçekleştirmek üzere politikalar izlemiştir. Nitekim 2014 yılında bu hedefini gerçekleştirmiş ve Kırım'ı Rusya'ya bağlamıştır. Kırım'ın Rusya tarafından ilhak edilmesiyle sonuçlanan süreçte bir dizi gelişme yaşanmıştır. Bunlardan ilki, tıpkı Gürcistan'ın yaptığı gibi Ukrayna'nın da AB'ye yönelmesidir. Ukrayna, 2007 yılında AB üyeliği için müzakerelere başlamış ve bu görüşmeler 2012 yılında tamamlanmıştır. Ancak Kasım 2013'te Vilnius Zirvesi'nde imzalanması beklenen Ortaklık Anlaşması, dönemin Devlet Başkanı Viktor Yanukoviç'in halkın AB üyeliği taleplerini görmezden gelip Rusya ile işbirliği yaparak iptal etmesi nedeniyle askıya alınmıştır (Akman, 2014, s. 3). Yanukoviç'in AB ile Derinleştirilmiş Doğu Ortaklığı Projesi görüşmelerine katılmaması, halkın tepkisini daha da artırmıştır (Taşdemir, 2016, s. 659).

Yanukoviç'in AB ile Ortaklık Anlaşmasını imzalamama kararı ve Rusya ile işbirliği, Kiev'deki Bağımsızlık Meydanı'nda halk protestolarına neden olmuştur. Polis, muhalefet protestolarını şiddetle bastırılmış, bu da gerilimi daha da artırmıştır. Batı yanlısı ve Rusya yanlısı gruplar arasındaki siyasi çatışmalar ve ayaklanmalar, kamu binalarının işgal edilmesine yol açmış ve Rusya yanlısı Devlet Başkanı Yanukoviç, Rusya'ya sığınmak üzere ülkeyi terk etmiştir.

Yanukoviç'in Rusya'ya sığınmasının ardından Parlamento, hükümeti azlederek Oleksandr Valentiniç Turçinov liderliğinde yeni bir geçici hükümet kurmuştur (Baharçipek vd., 2015, s. 36). 2014 yılında yapılan seçimlerde Petro Poroşenko'nun seçilmesiyle birlikte ülkede siyasi atmosfer değişmiştir. Poroşenko, Batı yanlısı bir lider olarak öne çıkmış, Rusya da bu durumdan rahatsızlık duymuştur. Rusya, uzun süredir sürdürdüğü yakın çevre politikası çerçevesinde önemli bir stratejik konuma sahip olan Kırım'ı tamamen kaybedeceği endişesine kapılmıştır. Bunun üzerine Rusya bölgedeki kontrolünü kaybetmemek adına Kırım Yarımadası'nda Rusya yanlılarını harekete geçirmiş ve bölgedeki Rus üssünden askeri birliklerin sık sık farklı şehirlerde görünmesiyle adeta göz dağı vermiştir. Kısa sürede olaylar büyümüş, 26 Şubat 2014'te bir taraf Kırım Tatar Türkleri diğer taraf Rusya yanlıları olmak üzere zıt gruplar Parlamento önünde karşı karşıya gelmiştir. Bir gün sonra ise "Yeşil adamlar" olarak adlandırılan, üzerlerinde aidiyet belirten hiçbir simge bulunmayan asker üniformalı silahlı kişiler; havalimanını, kamu binalarını ve Kırım Özerk Cumhuriyeti Parlamentosu'nu ele geçirmiştir. Rusya'nın işgalinden sonra Kırım'da Rus yanlısı silahlı grupların kontrolündeki parlamento, referandum yapılması kararı almıştır. 26 Şubat 2014'te Kırım Tatar Türkleri ve Rusya yanlısı gruplar arasında gerilim yaşanmış, ardından "Yeşil adamlar", Kırım'ın çeşitli bölgelerini ele geçirmiştir. Rusya, Ukrayna'daki hükümet karşıtı protestoların yol açtığı otorite boşluğundan faydalanarak Kırım'ı işgal etmiş ve kısa sürede kontrolü altına almıştır (Traynor, vd. 2014).

Rusya'nın işgalinin ardından, Rus yanlısı silahlı grupların kontrolündeki Kırım Parlamentosu'nda, "Kırım Ukrayna'ya ait olarak mı kalmalı yoksa Rusya'ya mı bağlanmalı?" sorusunu içeren bir referandum kararı alınması yönünde baskı yapılmıştır. Bu çerçevede, 6 Mart 2014'te Kırım Özerk Cumhuriyeti Parlamentosu baskılar karşısında, bir referandum yapılması

kararını açıklamıştır. Bu tarihten itibaren Rusya, Kırım Tatarlarını ve Ukraynalıları göçe zorlayarak yerlerine Rusları yerleştirmek üzere bir demografik değişim politikası uygulamıştır. Ayrıca, Güney Osetya'da olduğu gibi Kırım'da da politikalarına hukuki sebep oluşturmak adına adeta pasaport dağıtmaya başlamıştır (Nagashima, 2019, s. 187). Rus yanlısı silahlı güçlerin etkisi altında 16 Mart 2014'te gerçekleştirilen referandum sonucunda, sandığa giden Rus çoğunluk Kırım'ın Rusya'ya katılması yönünde oy kullanmıştır. Bu referandum, Moskova tarafından "Kırım'ın Rusya ile yeniden birleşmesi" olarak adlandırılmıştır. Kırım'da yaşayan Tatarların protesto ettiği bu referanduma katılım oranı %83 olarak açıklanmış ve katılanların %96'sının Rusya'ya bağlanmak yönünde oy kullandığı ifade edilmiştir (Veselova, 2019).

Referandumun yapıldığı aynı gün, Kırım Parlamentosu bağımsızlığını ilan etmiş ve Rusya tarafından tanınan bu bağımsızlığın ardından 21 Mart tarihinde Kırım resmen Rusya'ya bağlanmıştır (Salushev, 2014, s. 37). Ancak, Rusya'nın bu hamlesi uluslararası toplumdan sert tepkiler almıştır. BM Güvenlik Konseyi'nde Kırım referandumunun yasal olmadığı yönünde karar alınmış ve Rusya'nın G8 üyeliği askıya alınmıştır (Matera, 2017, s. 172). Ancak, Rusya bu tepkilere rağmen ciddi bir yaptırımla karşılaşmamıştır. Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin, 1994'te imzaladığı Budapeşte Memorandumu'na aykırı olarak 21 Mart 2014'te "Kırım ve Sivasopol'ün Rusya'ya bağlanması ve yeni federal bölgeler oluşturulmasını" öngören yasayı imzalamış ve Kırım'ı ilhak etmiştir. Kırım ve Sivastopol federal birim olarak Rusya'ya katılmıştır (Biersack vd., 2015, s. 247).

Rusya'nın Kırım'ı ilhak etmesinin birçok nedeni bulunmaktadır. Rusya, uluslararası kamuoyuna bölgede yaşayan nüfusun çoğunluğunun Rus ve Rusça konuşan halklardan oluştuğu ve bu nüfusu koruma sorumluluğu olduğu vurgusunu yapmıştır. Ancak asıl nedenler hem ekonomik hem de siyasi kaynaklıdır. Kırım'ın kontrolü, Karadeniz'in ekonomik kaynaklarına erişim ve stratejik konumu açısından büyük bir önem taşımaktadır (Dawson, 1997, s. 431). Böylesine önemli bir bölgeyi kaybetmeye niyeti olmayan Rusya, Kırım'ı farklı gerekçelerle ilhak ederek bu amaca ulaşmıştır. Ayrıca, Rusya'nın NATO'nun bölgedeki genişleme stratejisine tepki olarak Kırım'ı ilhak ettiği de belirtilmektedir. Rusya, "yakın çevre" politikası çerçevesinde yakınındaki ülkeler üzerindeki nüfuzunu arttırmak ve bu hedefe ulaşmanın önündeki engelleri kaldırmayı amaçlamıştır.

Rusya'nın, Gürcistan'da olduğu gibi Kırım'da da izlediği irredantist politika, Rus nüfusunu vurgulayarak benzer bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu politika kapsamında Rusya, Rusların ve Rusça konuşan toplulukların haklarını koruma amacını dış politikasının merkezine yerleştirmiş ve Rusları "bölünmüş bir millet" olarak tanımlamıştır. Kırım'daki ve Ukrayna'nın doğusundaki Rusları, Rus ulusunun bir parçası olarak görmüş ve bu toplulukları yeniden birleştirme arzusunu açıkça ifade etmiştir. Rusya, Kırım'ın demografik yapısını değiştirmek amacıyla uzun vadeli bir tehcir, sindirme ve Ruslaştırma politikası izlemiş ve bölgede büyük bir Rus nüfusunun oluşmasına çalışmıştır. Ancak, bu politikalar bölgedeki çoğunluğun Ukraynalı ve Tatarlardan oluştuğu gerçeğini değiştirmemiştir. Yine de bu politika referandumda istenilen sonucun alınmasına yardımcı olmuş ve ilhaka giden süreci kolaylaştırmıştır. Bir anlamda irredantist olarak tanımlayabileceğimiz bu politika ile Rusya bölgedeki Rus nüfusu bahane ederek bu toprakları ilhak etmiş ve kendine bağlamıştır. Bütün bunlara rağmen Kırım'da Slav kimliğinin ve Rus etnisitesinin hâkim olduğundan bahsetmek çok da olası değildir (Onuch, vd., 2018)

Rusya, uluslararası toplumun tepkilerine rağmen Gürcistan'da olduğu gibi Kırım'da da çeşitli bahaneler (Kırım'ın tarihi Rus toprakları olduğu, Bölünmüş Rus Halkının bir araya getirilmesi gerekliliği gibi) ileri sürerek yayılmacı ve genişlemeci politikalarını sürdürmüştür. Putin, ilhak sonrasında "Kırım'ın Rusya ile yeniden birleşmesi ile adaletin sağlandığı" (Morkva, 2021, s. 379) açıklamasıyla bunu dünya kamuoyuna duyurmuştur. Ancak, gerçekte Kırım bir Rus toprağı değildir ve bölgede yaşayan Ukraynalı ve Tatar nüfusun sayısı Ruslara göre oldukça fazladır. Rusya'nın ilhak gerekçeleri gerçeğı yansıtmamaktadır. Rusya'nın Kırım'ın ilhakı sırasında uyguladığı politikaların ve ilhak gerekçelerinin uluslararası hukukta hiçbir dayanağı bulunmamaktadır. Üstelik, BM Şartı'na göre bu eylemler, kuvvet kullanma yasağının; müdahale etmeme ilkesinin, iç işlerine karışmama yasağının; toprak bütünlüğü ilkesinin ve kendi kaderini tayin hakkının ihlal edilmesi anlamındadır.

Özellikle vurgulanması gereken husus, Rusya'nın yayılmacı politikalarının uluslararası toplumdaki ciddi bir muhalefet veya etkili yaptırımla karşılaşmamasıdır. Hem Gürcistan Savaşı'nda hem de Kırım ilhakında Rusya'ya karşı direnç gösteren bir güç ortaya çıkmamış ve bu eylemler "oldu-bittiye" dönüşmüştür. Bu durum, gelecekte daha fazla müdahale ve ilhak olasılığını artırabilir hem bölgesel hem de küresel sorunlara yol açabilir ve bu da önemli bir risk teşkil etmektedir.

2022 Ukrayna-Rusya Savaşı

Rusya ve Ukrayna, aynı coğrafyayı paylaşan ve yüzyıllardır birlikte var olmuş iki devlettir. Ancak Rusya'nın "yakın çevre" politikasının bir parçası olarak Sovyetler Birliği'nden kopan devletler üzerinde kurmak istediğı hegemonya ve tarihsel olarak diğer bölge devletlerin hala sahibi olduğu düşüncesi, özellikle Ukrayna üzerinde tahakküm kurma hedefini her zaman gündemde tutmuştur.

Ukrayna'nın, Rusya açısından bu kadar önemli olmasında üç neden öne çıkmaktadır (Saraçlı, 2015, s. 74). İlk olarak, Ukrayna'nın NATO ve AB genişleme alanı dahilinde bulunması ve bunun Rusya açısından siyasi riskler ve güvenlik endişeleri teşkil etmesidir. Halihazırda Ukrayna, Rusya ile NATO arasında bir tampon görevi görmekte olup bu stratejik konumu nedeniyle Rusya için son derece önemlidir. İkinci neden, Ukrayna'nın özellikle doğusunda bulunan Rus ve Rusça konuşan azınlıklardır. Günümüzde Ukrayna'da yaklaşık 11 milyon kişi Rusça konuşmaktadır.² Ukrayna'nın bu kadar büyük bir Rus nüfusuna sahip olması, diğer bölge ülkelerinden ayrışmasına neden olmaktadır. Üçüncü neden ise Ukrayna'nın enerji kaynaklarının nakil yolu üzerinde bulunması ve enerji arzı ile güvenliği açısından kilit bir öneme sahip olmasıdır. Belki sadece bu özelliğı bile Ukrayna'nın Rusya için neden vazgeçilmez bir ülke olduğunu bize göstermektedir. Ancak, bu nedenler tek başına Rusya ile Ukrayna arasındaki savaşı açıklamada yetersiz kalmaktadır. Bu bağlamda, bu savaşın nedenlerine ayrıca değinmek faydalı olacaktır.

Ukrayna, coğrafi konumu itibarıyla önemli bir noktada bulunmaktadır. Yaklaşık 750 yıl boyunca Rusya İmparatorluğu'nun hakimiyeti altında kalan Ukrayna, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından bağımsızlığını ilan etmiştir. Ukrayna yeni bir ülke olarak kendi kimliğini

² Ukrayna nüfusunun %40'ı Ukraynaca konuşan Ukraynalılardan, %34'ü Rusça konuşan Ukraynalılardan oluşmakla beraber bütün Ukraynalıların yaklaşık %55'i günlük hayatlarında Rusça'yı tercih etmekte. Bkn: Korostelina, C. (2003). "The Multiethnic State-Building Dilemma: National and Ethnic Minorities Identities in the Crimea". *National Identities*. V/2: 141-159, s. 143.

oluşturmaya çalışsa da henüz tam bir birlik sağlanamamıştır ve ülke, Doğu-Batı olarak bölünmüş durumdadır. Ülkenin doğusunda yaşayanlar genellikle Rus ve Rusça konuşan Ukraynalılardan oluşmakta ve bu kesim, Rusya ile yakın ilişkilerin ülkenin geleceği için faydalı olacağına inanmaktadır. Öte yandan, ülkenin batısındaki milliyetçi ve Batı yanlısı Ukraynalılar, ülke çıkarları için NATO ve AB üyeliğinin önemli olduğuna inanmaktadır (Bayraklı, 2014, s. 1-2). Ayrıca, 1954'te Peresyoslav Anlaşması'nın 300. yılı hediyesi olarak Rusya'dan ayrılarak Ukrayna'ya bağlanan Kırım bölgesi gibi özel bölgeler de sorunları artırmış ve bölünmeye yol açmıştır (Tecer, 2014, s. 110). Ukrayna'nın kendine has bu yapısı, ilerleyen süreçte ülke içinde huzursuzluklara neden olmuş ve nihayetinde bölünmeye varan bir süreç yaşanmıştır.

Ukrayna, 1991'den 2014'e kadar Rusya yanlısı liderler (Viktor Yuşçenko, Viktor Yanukoviç) tarafından yönetilmiştir. Ancak, 2014'te ülkede ortaya çıkan halk isyanları sonucunda Viktor Yanukoviç'in Rusya'ya kaçmasıyla birlikte, ülkede Batı yanlısı olarak bilinen Petro Poroshenko dönemi başlamıştır. Bu karışık dönemde, Kırım'da yapılan referandum sonucunda Rusya'ya katılma kararı alınmış ve Kırım Rusya tarafından ilhak edilmiştir. Uluslararası toplumun bu haksız ilhaka tepki göstermemesi, Ukrayna'da milliyetçilik duygularını artırmış ve Rusya'ya olan düşmanlığı körüklemiştir. Bu gelişmeler, iki ülke arasındaki gerilimin günümüze kadar devam etmesine neden olmuştur.

Bu gergin ortamda, Kırım'ın ilhakının etkisi altında kalan Ukrayna'nın doğusundaki Rus yanlısı ayrılıkçılar, Donetsk ve Luhansk'ta bağımsızlık çağrısında bulunmuşlardır. Rusya'nın desteğiyle gerçekleşen referandumlar sonucunda, bu iki ayrılıkçı bölge 12 Mayıs'ta resmi olarak bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir (Vlasova, 2014). Ancak, iki ülkenin savaşa sürüklenmesine neden olan gerekçe, Rusya'nın, Ukrayna'nın doğusundaki Donbass'taki Donetsk ve Luhansk Halk Cumhuriyetleri'nde Ruslara karşı insan hakları ihlallerinin olduğu ve bu nedenle Rusya'dan yardım istediği iddiasıdır (Karasoy, 2022, s. 46). Bu iddia üzerine Rusya, kendi vatandaşlarını korumak amacıyla ayrılıkçı bölgelere girme kararı almış ve 24 Şubat 2022'de Rusya'nın Ukrayna'ya saldırmasıyla savaş başlamıştır (Yılmaz, vd., 2022, s. 70). Rusya ile Ukrayna arasındaki savaş devam ederken bölgeyi işgal eden Rusya bir referandum yapmış ve 30 Eylül 2022'de bu iki bölgeyi ilhak ederek kendi topraklarına dahil etmiştir (Matveeva, 2022, s. 426). Rusya'nın aynı yöntemle topraklarına üçüncü bir bölgeyi dahil ederek genişlemesi karşısında, AB, NATO ve ABD sadece sonuçları tanımayacağını açıklamış ve bundan öteye geçecek bir tepki göstermemiştir.

Rusya, Kırım ilhakında olduğu gibi Ukrayna savaşını başlatırken bazı gerekçeler ve argümanlar sunmuştur ve bu konunun tartışılması gerektirmektedir. İki ülke arasında uzun yıllardır devam eden gerilim, Volodimir Zelensky'nin 2019 yılında Devlet Başkanı olmasının ardından önemli ölçüde artmıştır. Bu yeni dönemde Ukrayna, yüzünü tamamen Batı'ya dönmüş ve NATO'ya katılma hedefini stratejik bir öncelik olarak benimsemiştir. Ukrayna Parlamentosu'nun NATO üyeliğini onaylaması, Rusya'nın tepkisini çekmiştir. Rusya, Ukrayna'nın 2014'te başlayan Batılılaşma sürecini ve NATO ve AB üyeliği isteğini sonlandırmayı amaçlamakta ve şimdilik Ukrayna'nın tarafsız bir ülke olarak kalmasını hedeflemektedir.

Rusya'nın bu savaşı başlatırken öne sürdüğü bir diğer gerekçe de tartışmalıdır. Rusya hala Ukrayna'nın kendisine ait bir bölge olduğunu iddia etmekte ve Ukrayna'nın bağımsız bir devlet olduğunu kabullenememektedir. Putin, Kırım ilhakı sonrasında dünya kamuoyu ile paylaştığı bir konuşmasında, "Ukrayna bir devlet olarak "yapay bir varlık"tır, Ukrayna'nın güney-

doğusundaki topraklar ve Kırım her zaman etnik Rusların yaşadığı bölgelerdi ve etnik yapılarına bakılmaksızın Sovyet yetkilileri tarafından bu topraklar haksız yere Rusya'dan alınıp Ukrayna'ya devredilmiştir" diyerek bu görüşünü açıklamıştır (BBC, 2014). Putin'in Ukrayna savaşından bir gün önce yapmış olduğu "Ukrayna diye bir millet yoktur, Ukraynalılar Ruster, soydaşımızdır" açıklaması, soydaşlık ilişkisini vurgulayarak, bu bölgelerin tamamen Rusya'ya ait olduğunu ve tek bir devlet altında birleştirilmesi gerektiğini açıkça belirtmiş ve bu, adeta bir "Rus İrredantizmi Manifestosu"nun ilanı olmuştur (Michel, vd. 2015). Bu bağlamda, Ukrayna'nın tamamının Rusya'ya bağlanması ve bu ulusların varlıklarını tek bir devlet olarak devam ettirmesi gerekliliği ifade edilmiştir. Bu açıklamadan bir gün sonra başlayan savaşın, Rusya'nın bu amacını gerçekleştirmek üzere yürütüldüğünü söylemek yerinde olacaktır.

Rusya'nın savaş için ortaya koyduğu diğer bir gerekçe, öncekilerle bağlantılıdır. Rusya, Ukrayna'daki etnik Rus halkının zulme uğradığını ve özellikle Kırım'da etnik Rusların Rusça konuştukları için asimilasyon tehdidi altında olduklarını savunarak insancıl müdahale hakkını kullanma iddiasında bulunmuştur. Ancak, uluslararası raporlar, bu iddiaların gerçek dışı olduğunu ortaya koymuştur (Morkva, 2021, s. 382). Bütün bunlara rağmen, Rusya, daha önce Gürcistan ve Kırım'da benzer nedenlerle savaşmış ve uluslararası bir engelle karşılaşmamıştır. Bu durum, Rusya'nın oldukça cesaretlenmesine neden olmuş ve Ukrayna'yı kendi topraklarına dahil etme amacını açıkça ifade ederek, yaklaşık sekiz yıldır bu hedefi gerçekleştirmek üzere sürdürdüğü bir savaş desteklemiştir.

Sonuç

Uluslararası ilişkilerde sorunlu kabul edilen bazı kavramlar vardır ki irredantizm de bunlardan biridir. Kavram ile ilgili bu sorunun kaynağı, net bir tanımının yapılamaması, çerçevesinin çizilememiş olması ve uygulanmasının devletlerin iradelerine bırakılmasıdır. Bir devletin, başka devletlerde yaşayan soydaşları üzerinde kontrol sahibi olma ve bu toplulukların bulunduğu toprakları kendi sınırlarına katma arzusunu ifade eden irredantizm tanım itibarıyla de oldukça problemlidir ve istismara açıktır. Çünkü her ne kadar soydaş toplumların bir araya gelmesi olumlu bir amaç ifade etse de özü devletlerin toprak bütünlüğünün ihlal edilmesine dayanmaktadır. Bu anlamda uluslararası hukukun temel ilkelerine de aykırılık teşkil etmektedir.

2008 yılından beri Rusya irredantist politikaları gerekçe göstererek Gürcistan-Güney Osetya Savaşına müdahil olmuş, Kırım'ı ilhak ederek topraklarına dahil etmiş ve Ukrayna'yla da günümüzde de devam eden bir savaş başlatmıştır. İlk olarak 2008'de Gürcistan'dan bağımsızlık talep eden Güney Osetya'yı bu yolda desteklemiştir. Uluslararası hukuka göre meşru kabul edilemeyecek bir referandum ile Güney Osetya'nın Gürcistan'dan bağımsızlığını uluslararası toplumun itirazlarına rağmen kabul etmiştir. Rusya'nın buradaki amacının, hali hazırda kendi sınırları dahilinde bulunan Kuzey Osetya'yı bahane ederek Güney Osetya'yı da kendi sınırlarına dahil etme amacının olabileceğini tahmin etmek çok da zor değildir.

2014 yılına gelindiğinde ise Rusya, Kırım'ı ilhak etmiştir. Bu ilhaka gerekçe olarak burada yaşayan Rus kökenli ve Rusça konuşan toplulukları bahane etmiştir. Kırım'da da Güney Osetya'da olduğu gibi referandum gerçekleştirilmiş ve bu referandum sonucunda halkın büyük çoğunluğu Rusya'ya bağlanma yönünde oy kullanmıştır. Nitekim, kısa sürede Rusya, uluslararası hukuka aykırı bir şekilde Kırım'ı ilhak ederek topraklarına dahil etmiştir. 2022 yılına gelindiğinde ise Rusya, aynı bahaneyle Ukrayna ile bir savaş başlatmış ve bu savaş günümüze kadar hala devam etmektedir.

Rusya'nın bu üç operasyonundan yola çıkarak bazı çıkarımlar yapmak mümkündür. İlk olarak, Rusya, SSCB sonrası kendini bölgenin lideri olarak görmekte ve buradaki bağımsız devletleri hala kendinin bir parçası olduğunu varsayarak topraklarına yeniden katma hakkına sahip olduğuna inanmaktadır. Bu hakkı kullanmak içinde bu ülkelerdeki Rus kökenli ve Rusça konuşan halkı ortaya sürerek irredantist politikalar uyguladığını uluslararası topluma lanse etmiştir. Yani Rusya irredantizmi topraklarını genişletmek üzere bir bahane olarak kullanmıştır.

İkinci olarak, Rusya, yakın çevre politikası kapsamında bölge ülkeleri üzerinde etkisini her daim hissettirmiş ve bu ülkelerin NATO, ABD ve AB başta olmak üzere batılı devletlerle yakınlaşmasını tehdit olarak algılamıştır. Bu yönde eğilimi olan ülkelere çeşitli bahanelerle operasyonlar gerçekleştirmiştir. 2008 sonrası operasyonlar incelendiğinde, hangi bölge ülkesi NATO ve AB ile üyelik müzakereleri yapmaya başladıysa Rusya'nın hemen farklı gerekçelerle oraya müdahale gerçekleştirmiştir.

Üçüncü olarak, uluslararası toplumun Rusya'nın bu operasyonlarına tepkisinden bahsetmek gereklidir. Nitekim Rusya, özellikle 2008'den bu yana yürüttüğü yayılmacı politikaları karşısında uluslararası toplumdan ciddi bir yaptırım ile karşılaşmamıştır. Bir takım siyasi ve ekonomik ambargolar uygulanmış olsa da hiçbirisi Rusya'yı engelleyememiştir. Bu tepkisizlikten cesaret alan Rusya, kenini bölgesel ve küresel anlamda önemli bir güç olduğunu düşünmüştür. İfade etmek gerekir ki Rusya, ilk olarak Gürcistan savaşı sırasında uluslararası toplum caydırıcı tepkiler vermiş olsaydı belki de Kırım ilhaki ve Ukrayna savaşı olmayacaktı.

Dördüncü olarak, bu çalışmanın konusu olmamakla birlikte, Rusya'nın müdahalelerinin uluslararası hukuka uygunluk perspektifinden değerlendirmekte fayda vardır. Bu bağlamda Rusya'nın operasyonlarına ilişkin sunduğu gerekçeler (irredantizm ve insani müdahale gibi) kanıtlanamadığından herhangi bir müdahale hakkı vermemektedir. Bu nedenle metin içinde tartışılmamış olsa dahi sonuçta Rusya'nın uluslararası hukukun temel ilkelerinden olan kuvvet kullanma yasağı ve devletlerin içişlerine karışmama ilkelerine de aykırı davranmış ve açıkça uluslararası hukuku ihlal etmiş olduğunu da belirtmek elzemdir.

Sonuç olarak irredantizm, uluslararası ilişkilerdeki sorunlu ve çelişkili kavramlarından- dır. Rusya özelindeki örneklerden de görüldüğü üzere irredantizmin diğer devletlere örnek olması ve yaygınlaşması daha fazla probleme neden olacaktır. Öyle ki dünyada hiçbir devletin tek bir ulustan oluşmaması ve her bir ulusun etnik, dinsel ve dilsel ayırım taleplerinin karşılanması dünya ülkelerinde sınırsız parçalanmaları da beraberinde getirecektir. Bu durumda da uluslararası barış ve istikrarı sağlamak mümkün olmayacaktır.

KAYNAKÇA

- ACER, Y. – İ. KAYA (2014). *Uluslararası Hukuk Temel Ders Kitabı*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- AĞACAN, K. (2004). "Saakaşvili'nin Güney Osetya Operasyonu: Bir Hipotezin Testi". *Stratejik Analiz*. V/54.
- AKMAN , H. (2014). "Kırım-Sivastopol Üssü ve Karadeniz Rus Filosunun Paylaşım Sorunu". *Turkish Studies*. IX/1: 1-20.

İrredantizm Perspektifinden Rusya'nın 2008 Sonrası Operasyonları

- ALPTEKİN, G. (2021). "2008 Rusya-Gürcistan Savaşı ve Savaş Sonrası Büyük ve Bölgesel Güçlerin Tepki ve Politikaları". *Rusya Araştırmaları Dergisi RUSAD*. VI: 110-130.
- AMBROSIO, T. (2001). *Irredentism: Ethnic Conflict and International Politics Irredentism*. United States of America: Preager Publishers.
- AMBROSIO, T. (2014). "The Rhetoric of Irredentism: The Russian Federation's Perception Management Campaign and the Annexation of Crimea". *Small Wars & Insurgencies*. XXVII/3: 467-490.
- ANDERSON, G. (2013), "Secession in International Law and Relations: What Are We Talking About?". *Loyola of Los Angeles International and Comparative Law Review(ILR)*. XXXV/3: 343-388.
- ARBATOVA, N. A. (2009). "The Impact of the Caucasus Crisis on Regional and European Security". *Southeast European and Black Sea Studies*. IX/3: 287-300.
- ARIBOĞAN, D. Ü. Vd. (2000). *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü* (ed. Faruk Sönmezoğlu). İstanbul: Der Yayınevi.
- BAHARÇİÇEK, A.- O. AĞIR (2015). "Kırım'ın Rusya Federasyonu'na Bağlanması'nın Rusya'ya Komşu Ülkelere Olası Etkileri". *Akademik Bakış Dergisi*. LII: 29-47.
- BAYRAKLI, E. (2014). "Avrupa Birliği'nin Ukrayna Kriziyle İmtihanı". *SETA Perspektif*, XL.
- BBC (2014). "Putin: Kırım Hep Rusya'nın Parçası Oldu". Erişim Tarihi: 09.12.2023. https://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/03/140318_putin_kirim.
- BEZHANISHVILI, Z. (2009). "Between Conflict and Partnership, Contemporary Developments in Russian-Georgian Relations ". *Russian Politics and Law*. XLVII/3: 19-35.
- BIERSACK J.- S. O'LEAR (2015). "The Geopolitics of Russia's Annexation of Crimea: Narratives, Identity, Silences, and Energy". *Eurasian Geography and Economics*. LV/3: 247-269.
- CAFEROV, N. - A. ASLANLI (2016). "Karabağ Sorununda Ateşkes ve Rusya". *Ermeni Araştırmaları*. LIII: 239-259.
- COTRILL, Y. (2011). "The Ruckus in the Caucasus: A Case Against Mikheil Saakashvili for Crimes Against Humanity in the August War". *University of the District of Columbia Law Review*. XIV/1: 224- 240.
- ÇAPRAZ, H. (2006). "XIX. Yüzyılda Çarlık Rusyasının Kırım Politikası". *Karadeniz Araştırmaları*. XI: 57-70.
- ÇELİK, K. N. - M. TUĞLUCA (2022). "Tiflis'in Fethi Ve Osmanlı'ya Entegrasyon Çabaları (1723- 1735)" . *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi (UTAD)*. VI/2: 49-75.
- DAWSON, J. I. (1997). "Ethnicity, Ideology and Geopolitics in Crimea". *Communist and Post- Communist Studies*. XXX/4: 427-441.
- DONOVAN, G. T. (2009). "Russian Operational Art in the Russian-Georgian War of 2008". *U.S. Army War College, Carlisle Barracks*. Strategy Research Project.

- ERKAN, S. (2015). "Güney Osetya Sorunu ve 2008 Rusya-Gürcistan Savaşı". *Turkish Studies*. X/13: 71-92.
- FRANCK T. M.- RODLEY, N. (1973). "After Bangladesh: The Law of Humanitarian Intervention by Military Force". *American Journal of International Law*. LXVII/2: 275-305.
- FUMAGALLI, M. (2010). "Irredentism". *International Encyclopedia of Political Science*, I. (Ed. Bertrand Badie). Singapore: SAGE Publication: 1346-1348.
- FUZESİ, J. (2006). *Explaining Irredentism: The Case of Hungary and its Transborder Minorities in Romania and Slovakia*. London: London School of Economics and Political Science. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- GAFARLI, O. (2014). "Kırım krizi ve Türkiye". *Bilgesam*. Erişim Tarihi: 10.11.2023. <http://www.bilgesam.org/incele/598/-kirim-krizive-turkiye/#.WIUL5H0dJdg>.
- HIGGINS, N.- K. O'REILLY (2009). "The Use of Force, Wars of National Liberation and the Right to Self- Determination in the South Ossetian Conflict". *International Criminal Law Review*. IX/3: 567-583.
- HÜLAGÜ, M. (2004). "Kırım Hanlığının Kuruluşu ve Türk-Rus İlişkilerindeki Yeri (1441-1783)". *Uluslararası Türkoloji Sempozyumu* (31 Mayıs-4 Haziran 2004). Ukrayna: TİKA: 1-39.
- İNSEL, A. (2016). "İrredantizm Üzerine". Erişim Tarihi: 30.06.2023: <https://www.cumhuriyet.com.tr/yazarlar/ahmet-insel/irredantizm-uzerine-609526>
- KARAGIANNIS, E. (2013). "The 2008 Russian-Georgian war via the lens of Offensive Realism". *European Security*. XXII/1: 74-93.
- KARASOY, H. A. (2022). "Hibrit, Asimetrik ve Vekâlet Savaşları: 2022 Rusya Ukrayna Savaşını Üçlü Sacayağı Üzerinde Bir İnceleme". *Journal of Civilization Studies*. VII/2: 44-56.
- KAYA, T. (2014). "Kırım Türklerinin 1944 Sürgününün 70. Yılında Kültür ve Sanattaki İz Düşümleri Üzerine Düşünceler". *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*. LI/357-378.
- KIRDAR, S. (2008). "Conflict Resolution in Georgia: An Analysis Applying the Intractable Conflict Theory and the Governmental Politics Model". *Perceptions*. XIII/3: 51-71.
- KIRIMLI, H. (2002), "Rus İdaresi Dönemi". *İslam Ansiklopedisi*. Erişim Tarihi: 20.11.2023. <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c25/c250305.pdf>.
- KOROSTELINA, C. (2003). "The Multiethnic State-Building Dilemma: National and Ethnic Minorities" Identities in the Crimea". *National Identities*. V/2: 141-159.
- MANNING, P. (2009). "The Epoch of Magna: Capitalist Brands and Postsocialist Revolution in Georgia". *Slavic Review*. LXVIII/4: 924-945.
- MATERA, R. (2017). "G8 – Suspension or Fall? From Cold War to Cold War. A Short History of Russian Participation in Major Industrial Democracies", *Humanities and Social Sciences*. XXII/24: 171- 180.

- MATVEEVA, A. (2022). "Donbas: the Post-Soviet Conflict That Changed Europe". *European Politics and Society*. XXIII/3: 410-441.
- MEYDAN, V. (2008). "Rusya-Gürcistan Savaşı'nın Uluslararası Hukukta Kuvvet Kullanma Yasağı Çerçevesinde Analizi". *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. II/2: 417-429.
- MICHEL, C.- S. STRANGIO (2015). "Pew Survey: Irredentism Alive and Well in Russia". *The Diplomat*. Erişim Tarihi: 10.09.2023. <https://thediplomat.com/2015/06/pew-survey-irredentism-alive-and-well-in-russia/>
- MORKVA, V. (2021). "Rusya'nın 2014 İlhakı Sonrası Kırım'da Kırım Tatar Halkının Durumu". *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*. XXI/2: 375-397.
- MUHLFRIED, F. (2010). "Citizenship at War: Passports and Nationality in the 2008 Russian Georgian Conflict." *Anthropology Today*. XXVI/2: 8-13.
- MUZALEVSKY, R. (2009). "The Russian-Georgian War: Implications For the UN and Collective Security", *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi (OAKA)*. IV/7:29-43.
- NAGASHIMA, T. (2019). "Russia's Passportization Policy Toward Unrecognized Republics Abkhazia, South Ossetia, and Transnistria". *Problems of Post-Communism*, LXVI/3: 186-199.
- NICHOL, J. (2009). "Russia-Georgia Conflict in August 2008: Context and Implications for U.S. Interests". *Congressional Research Service*. Report No: 7-5700.
- OĞURLU, E. (2010). "Ağustos 2008 Rusya-Gürcistan Savaşı Çerçevesinde Avrupa Birliği'nin Güney Kafkasya Politikası". *Avrasya Etüdüleri*. XXXVIII/2: 99-127.
- ONUÇ, O. – H. E. HALE (2018). "Capturing Ethnicity: The Case of Ukraine", *Post-Soviet Affairs*. XXXIV/2: 84-106.
- ÖZCAN, K. (2005). "Kırım Hanlığının Kuruluş Süreci: Yarımada Tatar Hakimiyetinin Tesisi". *Karadeniz Araştırmaları*. V/5: 26-36.
- ÖZSAĞLAM, M. T. (2020). "Sınırlı Tanınan Abhazya Cumhuriyeti ve Rusya'nın Abhazya'daki Rolü". *Kafkasya Çalışmaları - Sosyal Bilimler Dergisi*. XI/11: 1-21.
- PURTAŞ, F. (2006). "Rusya'nın Orta Asyaya Yeniden Dönüşü". *Rusya Stratejik Araştırmaları*- 1. (ed. İhsan Çomak). İstanbul: TASAM.
- SAIDEMAN, S. M.- AYRES, W. R. (2000). "Determining the Causes of Irredentism: Logit Analyses of Minorities at Risk Data from the 1980s and 1990s". *Journal of Politics*. LXII/4: 1126-1144.
- SALUSCHEV, S. (2014). "Annexation of Crimea: Causes, Analysis & Global Implications". *Global Societies Journal*, II: 37-46.
- SARAÇLI, M. (2015). "Rusya Federasyonu'nun Yakın Çevre Politikasında Dış Rusların Yeri ve Kırım Meselesi". *Karadeniz Araştırmaları*. XLV: 69-88.

- SIKHARULIDZE, A. T. (2022). "From "Countering" To "Constructing" Russian Threats in Mikheil Saakashvili's Georgia", *М Е Ж Д У Н А Р О Д Н А Я А К А Д Е М И Ч Е С К А Я Л И Т Е Р А Т У Р А*. XII/2: 59-78.
- SPLIDSBOEL, F. (2009). "Russian power and the South Ossetian Conflict", Royal Danish Defence College. Erişim Tarihi: 18.03.2024. <https://research.fak.dk/esploro/outputs/workingPaper/Russian-Power-and-the-South-Ossetian/991816065203741/filesAndLinks?index=0>
- ŞAHİN, C. (2015). "Rus Yayılmacılığına Bir Örnek: 1944 Kırım Türklerinin Sürgünü", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. VIII/39: 326-339.
- TAŞDEMİR, F. (2016). "Uluslararası Hukukta Toprak Bütünlüğü İlkesi, Tanıma Doktrini Ve Bir Norm Olarak Ayrılma Hakkı". *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. XVIII/3: 644-668.
- TECER, Ö. Ç. (2014). "Jeopolitik ve Tarihsel Bir Rekabet Sahası Olarak Ukrayna ve Dış Politika Parametreleri". *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*. III/4: 97-126.
- TOPAL, C. (2015). "Türkiye'nin Güney Kafkasya Politikası ve Gürcistan". *Turkish Studies*. X/1: 753-770.
- TRAYNOR, I.- Patrick, W. (2014). "Ukraine Crisis: Vladimir Putin Has Lost the Plot, Says German Chancellor". *The Guardian*. Erişim Tarihi: 20.12.2023. <https://www.theguardian.com/world/2014/mar/03/ukraine-vladimir-putin-angela-merkel-russian>.
- TUATHAIL, G. Ó. (2008). "Russia's Kosovo: A Critical Geopolitics of the August 2008 War Over South Ossetia". *Eurasian Geography and Economics*. XLIX/6: 670-705.
- TURNER, S. (2011). "China and Russia After the Russian-Georgian War". *Comparative Strategy*. XXX: 50-59.
- Türk Dil Kurumu, Güncel Türkçe Sözlük. Erişim Tarihi: 27.06.2023 <https://sozluk.gov.tr/ir-redantizm>.
- UBOIS, A. (2010). "Independent International Fact-Finding Mission On The Conflict in Georgia, Georgia Conflict Report: South Ossetia". Professor McBride Politics of War and Peace. 17 May 2010.
- UKRAYNA ANAYASASI, Erişim Tarihi: 03.11.2023. https://www.ukr-ayna.com/wp-content/uploads/2020/06/Ukrayna-Anayasas-_T-rk-e-evirisi.pdf.
- URGANCI, B. (2014). "Kurtarımcılık (İrridentizm)". Erişim Tarihi: 10.09.2023. <https://www.tuicakademi.org/kurtarimcilik-irridentizm/>.
- VESELOVA, V. (2019). "Gerekli Sonuçları Aldık: Dünya Neden Kırım "Referandumunu" Tanımıyor?". Erişim Tarihi: 10.12.2023. <https://ru.krymr.com/a/nuzhnye-rezultatynarisovalipochemu-mir-ne-priznaet-krymskijreferendum/29823675.html>.

- VLASOVA, A. (2014). "Armed pro-Russian Insurgents in Luhansk Say They are Ready for Police Raid". Erişim Tarihi: 12.11.2023. <https://www.kyivpost.com/content/ukraine/armed-pro-russianinsurgents-in-luhansk-say-they-are-ready-for-police-raid-343167.html>.
- WEINER, M. (1971). "The Macedonian Syndrome: An Historical Model of International Relations and Political Development". *World Politics*. XXIII/4: 665- 683.
- YALÇINKAYA, A. (2005). "Rus Realpolitiğinin Ertelelediği Sorun: Kırım". *Karadeniz Araştırmaları*. VIII: 99-113.
- YILMAZ, R. (2010). "Bağımsızlık Sonrası Dönemden Rus-Gürcü İlişkileri ve Kırılma Noktaları". *Avrasya Etüdüleri*. XXXVIII/2: 21-42.
- YILMAZ, Y. E. (2022). "Milletlerarası Hukukta Kuvvet Kullanma Yasağı Kapsamında Rusya'nın Ukrayna'ya Müdahalesi". *Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Dergisi*. V/2: 58-80.

EXTENDED ABSTRACT

There are some problematic concepts in international relations. This problem stems from the lack of clear and agreed definitions and boundaries of these concepts. Irredentism, which is the subject of this study, is one of these concepts. Defined in the literature as "the policy of a state to expand its territory by exploiting the peoples with similar ancestry, common ethnic origin and historical background, especially in neighboring states", irredentism is very problematic in terms of its content. Based upon this definition challenging problems would arise in the event that all cognate nations demanded to live under the umbrella of the same state. It should be noted that there is no state in the world consisting of a single nation. Meeting the demands of each nation for ethnic, religious and linguistic separation would mean the disintegration of entire countries. This would bring about insoluble problems.

Within the scope of this study, irredentism will be evaluated through the examples of Russia's war in Georgia, annexation of Crimea and intervention in Ukraine since 2008. In 2008, during the Georgia-South Ossetia conflict, Russia used the Russians and Russian-speaking people in South Ossetia as an excuse and supported the independence of the region. In this context, it encouraged the people of the region to hold a referendum, knowing that the result of the referendum would be in favor of independence, which was indeed the intention. The result of the referendum in South Ossetia was to secede from Georgia and become an independent state. This referendum and the independence decision clearly constitute an attack on Georgia's territorial integrity, are not in accordance with international law and have not been accepted by the international community. Russia intervened on irredentist grounds, using Russian citizens as an excuse. However, it is not difficult to predict that it will put into practice its plan to include South Ossetia in its territory by claiming North Ossetia, which is actually within its borders.

There was no reaction and sanctions from the international community against Russia's behavior in the Georgia-South Ossetia incidents, which further emboldened Russia. With this courage, in 2014, Russia went even further and annexed a land that did not belong to it, namely Crimea, through an illegal and invalid referendum. This annexation was not officially recognized, which claimed to have met the demands of the Russian people in Crimea, citing irredentist

policies. Nevertheless, it did not face any serious and deterrent sanctions. At this point, Russia, which had gotten away with everything it had done, made a new attempt in 2022 and started the Ukrainian war going on to this day. Acting on the assumption that Ukraine is not an independent state, but still its own territory with a belief left over from the USSR order, Russia has openly shared this view with the world public opinion. In short, Russia acts on the assumption that not only Ukraine but also other post-USSR countries in the region belong to it and aims to realize its plan to include these states within its borders. The fact that it does not face any reaction at this point is an important factor that will make this possible. This makes other countries in the region nervous and worried that they will be next.

Russia's foreign policy since 2008 has been shaped by the "near abroad" doctrine. In this sense, it has tried to keep the countries in its neighborhood completely away from the influence of NATO, the EU, the US and Western states for it considers the proximity of these elements to be a serious risk for itself. Therefore, it has intervened in countries that have become close to any of these elements under various pretexts and presented this to the international community as irredentism. It is not difficult to conclude that irredentism is actually a serious obstacle to international peace and security. To summarize, irredentism is a policy that should not be practiced by states in today's world. Otherwise, it can cause huge problems.

MİLLİ DEVLETÇİLİK BAĞLAMINDA AZERBAIJAN CUMHURİYETİ'NİN EĞİTİM SİYASETİ (1918-1920)

Ramin SADIK*

ÖZ

Azerbaycan 19. Yüzyılın başlarından itibaren Çarlık Rusyası tarafından işgale uğradıktan sonra her alanda olduğu gibi eğitim alanında da rejimin asimilasyon politikasıyla yüzleşti. Kendine sadık bir toplum yetiştirme maksadı taşıyan rejim, bir yandan bölgede yeni okullar tesis ederek Rusça eğitime önem verdiği gibi bir yandan da özellikle Azerbaycan gençlerinin yükseköğrenim hakkını engellemeye çalıştı. Buna rağmen imkânı olan aileler evlatlarını Rusya'nın farklı üniversitelerine yollayarak eğitim almalarını sağladılar. Eğitimlerini tamamlayan gençler ise yurda geri dönünce bilgi ve birikimlerini halkın aydınlanmasına adadılar. Neticede 20. Yüzyılın başlarında Azerbaycan'da milli ruhta ve çağdaş görüşte bir aydın sınıfı doğdu. Bu sınıf okul, gazete ve siyasal kuruluşlar üzerinden bütün çabalarıyla halkın ufkunu açarak zihinlerde Azerbaycan'ı bağımsızlığa kavuşturacak düşüncenin tohumunu serpti. Böylece bağımsızlık arzusu toplumun ana gayesi olurken, Rusya'da meydana gelen devrimler bağımsızlığa giden yolun diğer şartlarını oluşturdu. Neticede 28 Mayıs 1918'te dönemin aydın sınıfı Azerbaycan'ı bağımsızlığa kavuşturdu.

Bu çalışmada 1918-1920 yılları arasında bağımsız olan Azerbaycan Cumhuriyeti hükümetinin milli devletçilik bağlamında eğitim alanında yaptığı icraatlar incelendi. Sadece 23 ay gibi kısa süreli varlığına rağmen hükümetin bölgede milli okulların açılmasına, kadroların yetiştirilmesine, üniversite tesisine ve yurtdışına öğrenci gönderilmesine yönelik gayretleri bütün tafsilatıyla kaleme alındı. Bu bağlamda konunun yazımı sırasında döneme ait arşiv kayıtları, gazeteler, kaynak eserler titizlikle gözden geçirildi ve metnin yazımı esnasında kullanıldı.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti, Eğitim Siyaseti, Milli Devletçilik, Darülfünun, Azerbaycan Meclisi.

EDUCATION POLICY OF THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN IN THE CONTEXT OF NATIONAL STATEHOOD (1918-1920)

ABSTRACT

After Azerbaijan was occupied by Tsarist Russia from the beginning of the 19th century, it faced the regime's assimilation policy in the field of education as in every field. The regime, which aimed to raise a society loyal to itself, on the one hand, gave importance to Russian education by establishing new schools in the region, and on the other hand, it tried to prevent the right of Azerbaijani youth to higher education. Nevertheless, families with means sent their children to different universities in Russia to get an education. The young people who completed their education returned home and devoted their knowledge and experience to the enlightenment of the people. As a result, at the beginning of the 20th century, an intellectual class with national spirit and modern views was born in Azerbaijan. Through schools, newspapers and political organizations, this class, with all its efforts, opened the horizons of the people and planted the seed of the idea that would lead Azerbaijan to independence in their minds. Thus, while the desire for independence became the main goal of the society, the revolutions in Russia created other conditions for

Araştırma Makalesi

Makale Gönderim Tarihi: 18.10.2023; Yayına Kabul Tarihi: 22.03.2024

* Doç. Dr, Bayburt Üniversitesi, raminsadik@bayburt.edu.tr ORCID: 0000-0002-6236-0138

the road to independence. As a result, on May 28, 1918, the intellectual class of that time made Azerbaijan independent.

In this study, the actions of the government of the independent Republic of Azerbaijan between 1918-1920 in the field of education in the context of national statehood were analyzed. Despite its short existence of only 23 months, the government's efforts to open national schools in the region, train cadres, establish universities and send students abroad were written in full detail. In this context, archival records, newspapers and source works from the period were meticulously reviewed and used in the writing of the text.

Key Words: Government of Azerbaijan Republic, Education Politics, National Statism, University, Azerbaijan Parliament.

Giriş

Aras Nehri'nin kuzeyindeki Azerbaycan toprakları XIX. Yüzyılın başlarında Çarlık Rusya'sının işgali altına girince yönetim, hiç vakit kaybetmeden yerel halkı asimile çalışmalarına başladı. Bu bağlamda ekonomiden kültüre, eğitimden sosyal hayata kadar radikal bir değişim süreci hayata geçirildi. Nitekim Azerbaycan'da yaygın olan klasik Arap ve Fars eğitim sisteminin değiştirilmesine yönelik ciddi adımlar atıldı. Öyle ki, Güney Kafkasya'da Ermeni ve Gürcülere tanıdığı eğitim hakkını, Azerbaycan halkına vermedi. Hatta kendi imkanlarıyla Rusya'da yahut Avrupa'da yüksek eğitimini tamamlayan Azerbaycan gençlerinin diplomalarını tanıma konusunda zorluklar çıkarttı. Bu arada bir yandan halkın okuma yazma bilenlerini yanına çekerek, diğer yandan da açtığı Rus okullarına halkı zorla yazdırarak yerleşik eğitim geleneğine karşı mücadeleyi daha da sertleştirdi. (Rezulzade, 1990, s. 13)

Yönetimin halka istediği eğitimi dayatması, Azerbaycan halkı ve aydınlarını, kendi başlarının çaresine bakmak zorunda bıraktı. Bunun üzerine halkın desteği ve aydınların teşebbüsüyle devlet okullarına alternatif olan yeni usulde (usul-i cedit) okullar açılmaya başlandı. Bu okullardan ilki dönemin şairi Seyit Azim Şirvani (1835-1888) tarafından 1869 yılında Şamahı'da tesis edildi. (Talıbov vd. 2000, s. 226) Okullarda eğitim dili Azerbaycan Türkçesi'ndeydi. Dahası yeni okullarda eski medrese usulü olan ezbere dayalı eğitim yerine bilgi ve tecrübe gerektiren çağdaş eğitim şekli benimsendi. (Sadık, 2022a, s. 130) Kısa sürede yeni usulde okullar Azerbaycan'ın diğer şehirlerinde de açıldı. Lakin eski eğitim sisteminin taraftarları yeni usulde okulları ciddi şekilde eleştiri yağmuruna tuttu. (Azerbaycan Tarihi, 1964, s. 341)

XX. yüzyılın başlarına gelindiğinde gerek devlet gerekse de yeni usul okullarının yaygınlaşması klasik eğitimli okullara ilginin zamanla azalmasına yol açtı. Bu arada yeni eğitim metodunun daha faydalı olduğuna kanaat getiren dönemin Azerbaycan burjuvazisi de halkın cehalet ve gericilikten kurtarılması için elinden geldiği kadar eğitime destek verdi. Böylece bir yandan eğitimli gençlerin bir yandan da burjuvazinin desteğiyle Azerbaycan'da eğitim alanında ciddi ilerlemeler kaydedildi. Diğer yandan daha başarılı gençlerin Rusya'nın farklı üniversitelerine giderek yüksek öğrenim görmeleri teşvik edildi. Sonuçta Azerbaycan'ı bağımsızlığa götürecek yeni bir aydın sınıfı yetişti. Bu sınıf ise Azerbaycan'ı bağımsızlığa kavuşturarak 1918-1920 yıllarında Doğu'nun ilk demokratik cumhuriyetini tesis etti.

Azerbaycan Hükümeti'nin Milli Eğitime İlişkin Attığı İlk Adımlar

Bağımsızlığın ilan edilmesinden sonra çağdaş ve demokratik bir devlet kurmak için Azerbaycan Hükümeti eğitim, ekonomi, siyaset ve güvenlik alanında bir dizi önemli kararlara imza attı. (Sadık, 2022b, s. 55) İlk alınan karar ülke güvenliğinin sağlanmasına yönelik oldu. Bu bağlamda 4 Haziran 1918'de Osmanlı Devleti ile bir anlaşma imzalandı. (Delo Naroda, 9 İyunya 1918, s. 2; Azerbaydjanskaya Demokratiçeskaya Respublika (1918-1920): Vnesnyaya Politika

(Dokümanı I Materialı), 1998, s. 13-15) Anlaşmanın 4. maddesi gereği Osmanlı Devleti'nden askerî yardım talebinde bulunuldu. Bunun üzerine Azerbaycan'a yardım gerekçesiyle Kafkas İslam Ordusu tesis edildi. Komutanlığını Nuri Paşa'nın üstlendiği ordu haziran ayı sonlarında Gence'ye vardı. (Nuriyeva, 2019, s. 345) Kafkas İslam Ordusu'nun Gence şehrine yerleşmesinden sonra, Tiflis'te bulunan Azerbaycan Hükümeti Gence'ye nakledildi.

Azerbaycan hükümeti hiç vakit kaybetmeden yıllardır Çarlık Rusyası'nın asimilasyonuna maruz kalmış bölgeyi milli değerlere kavuşturmak için harekete geçti. Cumhuriyetin kuruluşunu açıklayan "İstiklal Beyannamesi"nin 4. maddesinde millet, mezhep, sınıf, meslek ve cins ayrımı gözetmeksizin ülke sınırları içinde yaşayan tüm vatandaşlara siyasi ve vatani hakların verildiği belirtilmişti. (Azerbaydjanskaya Demokratiçeskaya Respublika (1918-1920): Zakonodatelnıye Aktı (Sbornik Dokumentov), 1998, s. 10) Bu hakların içinde eğitim hakkı da vardı. Esasında milli bir devlet olmanın öncelikli şartlarından birisi devlete ait kurumların, milli geleneklere uygun düzenlenmiş olması zaruretiydi. Çarlık Rusyası döneminde, Azerbaycan'daki eğitim kurumları "millilikten" uzak kalmıştı. Zira Rejimin arzusuna uygun olarak uzun süre okullardaki eğitim dili Rusça olmuştu. Belli bir zaman sonra dönemin Azerbaycan aydınlarının mücadelesi sonucu Türkçe, ancak ikinci bir dil olarak kullanılmaya başlanmıştı. Fakat rejim çok geçmeden durumdan rahatsız olmuş ve Türkçe eğitimi "uygun" görmediğini belirterek engellemişti. Dolayısıyla cumhuriyetin ilanı ile hükümet milli bir eğitim politikası için büyük bir fırsat buldu.

Azerbaycan hükümeti Gence'ye taşındıktan sonra milli devletçilik bağlamında bir dizi kararlar aldı. İlk olarak 27 Haziran 1918'de, Azerbaycan Türkçesi'nin resmi devlet dili olduğuna karar verdi. (Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Ensklopediyası, C 1, 2004, s. 150; Swietochowski, 1988, s. 198) Fakat hiç şüphesiz devlet kurumlarında çalışanların birçoğu Türkçe'yi bilmiyordu. Hükümet buna da bir çözüm buldu. Nitekim devlet işlerinin aksamaması maksadıyla mahkeme, iç işleri ve diğer devlet kurumlarında önemli görevlerde çalışanların, Türkçe'yi iki yıl içinde tam öğrenmeleri şartıyla Rusça'nın bir müddet daha resmi yazışmalarda kullanmasını uygun gördü. (Nebiyev, 2009, s. 142; Sadık, 2022a, s. 162)

İlk hükümet kabinesinde Milli Eğitim Bakanlığı görevini üstlenen Nesib Bey (Yusifbeyli), ülke insanlarına milli, dünyevi ve çağdaş bir eğitimin verilmesi gerektiğini ilk günden itibaren önemsemişti. (ARDA, F: 970, S: 1, İ: 4, V: 3) Bu bağlamda hükümet halkın eğitilmesi için derhal özel bir program hazırladı. Programda cehaletin ortadan kaldırılması ve Avrupa tarzı dünyevi okulların yaygınlaştırılması öncelikli amaç olarak belirlendi. Bu nedenle 22 Temmuz 1918'de ülkedeki tüm eğitim kurumlarını millileştirdi. Bu kapsamda 28 Ağustos'da özellikle ilkokullarında derslerin kesinlikle Azerbaycan Türkçesiyle verilmesini kararlaştırdı. (Azerbaydjanskaya Demokratiçeskaya Respublika (1918-1920): Zakonodatelnıye Aktı (Sbornik Dokumentov), 1998, s. 215) Ortaokul ve liselerde ise eğitim dilinin Türkçe olmasının on binlerce öğrencinin okullardan uzaklaşmasına neden olabileceği öngörüldüğünden özellikle üst sınıflarda eğitimin eski şekliyle sürdürülmesi planlandı. (Azerbaycan, 12 Teşrin Sani 1918, s. 2-3) Dolayısıyla hükümet ortaokulların birinci ve ikinci, liselerin ise hazırlık ve birinci sınıflarının millileştirilmesinin, geri kalan sınıflarda eğitime Rusça devam edilmesinin doğru olacağına karar verdi. (İsayev, 1998, s. 120)

Milli Eğitim Bakanı Nesib Bey, 31 Aralık 1918'de Azerbaycan'ın bütün valilerine gönderdiği mektubunda, yeni okullar açarak ve öğretmen kursları teşkil ederek en kısa zamanda ülkeyi eğitim konusunda ileri taşımak için ellerinden geleni yapmaya çalıştıklarını belirtti. (Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Ensklopediyası, Cilt 2, 2004, s. 12) Hükümetin eğitimle ilgili yaptığı çalışmalar sonucunda 1919-1920 eğitim öğretim yılında ilkokul sayısı 643'e, ortaokul sayısı 23'e

ulaştı. İlkokullardaki öğrenci sayısı 48.078'e, ortaokullarda ise 9611'e yükseldi. (Yıldız, 2004, s. 112)

Hükümet millileştirilmiş okullarda Azerbaycan Türkü öğrencilerin sayının artırılmasına özel bir önem verdi. Bu nedenle Eğitim Bakanlığı 7 Eylül 1919'da ortaöğretim okul müdürlerine gönderdiği özel bir talimatla Azerbaycan Türklerinin ancak millileştirilmiş hazırlık veya birinci sınıflara kabul edilmeleri talebini ilettiler. Eğitimin Rusça verildiği sınıflara Türk öğrencilerin kabul edilmesini özel durumlarda, bakanlığın iznine tabi tuttu. Hükümetin okula kaydolmak isteyen Türk öğrencilere belli imtiyazları vermesi, ortaokullarda Türk öğrenci sayısının artmasına neden oldu. Nitekim 1919-1920 eğitim öğretim yılında ortaokullarda öğrenim gören Azerbaycan Türkü öğrencilerin sayısı 3115'e yükseldi. (İsmailov, 2010, s. 251)

Azerbaycan hükümetinin eğitimle ilgili kararları Müslüman doğusu için örnek adımlar idi. Lakin hükümet daha fazlasını yapmak için kolları sıvadı. Bu bağlamda çok geçmeden eğitim siyasetini yönetecek bir komite tesis ederek ders programlarını hazırlamak ve diğer ihtiyaçları belirlemek üzere görevlendirildi. (Adres-Kalendar Azerbaydjanskoj Respubliki na 1920 g.,^{1920, s.226}) Komitenin planları arasında milli eğitimin geliştirilmesi için kız ve erkek öğretmen okulları açmak, öğretmen hazırlığı için kısa süreli pedagoji kursları tesis etmek gibi icraatler de vardı. Zira o yıllarda ülkedeki toplam öğretmen sayısı 389 idi, dahası onların sadece 60 kadarı Azerbaycan Türkü'yü. (Geniyev vd. 2018, s. 41) Hükümet ülke çapında 7500 eğitimciye ihtiyaç bulunduğunu belirledikten sonra 10 yıl boyunca farklı şehirlerde pedagoji kurslarının açılmasına karar verdi. 1919 yılının yazında ilkokullar ve ortaokullar için öğretmen yetiştirmek için kısa süreli ilk pedagojik kurslar tesis edildi. Kurslar Bakü, Gence, Nuha, Şuşa, Kazak, Salyan gibi şehirlerde açıldı. (Azerbaycan, 12 Teşrin Sani 1918, s. 2-3) Bakü, Gence ve Nuha'daki kurslar erkek ve kadın adaylar, Şuşa, Kazak, Salyan ve Zakatala'dakiler ise sadece erkek öğretmen adayları hazırlamak için planlandı. (Paşayev, 2001, s. 59) Kurslarda en az 50 öğretmen adayının eğitim alması ve mezuniyetin hemen ardından göreve atanması öngörüldü. Fakat kısa süreli bu kurslar öğretmen hazırlama konusunda pek de başarı gösteremedi. Bu nedenle aynı yılın sonbaharında Bakü, Gence ve Nuha'daki kursların, iki yıllık kurslara dönüştürülmesi kararlaştırıldı. (Adres-Kalendar Azerbaydjanskoj Respubliki na 1920 g., 1920, s. 226)

Hükümet ayrıca öğretmen ve ders kitapları ihtiyacı için Osmanlı Devleti ile görüşme yapmaya karar verdi. Bu amaçla Ahmed Ağayev İstanbul'a gönderildi. (Azerbaydjan, 22 Sentyabrya 1918, s. 1) İstanbul'da gerçekleşen müzakerelerden sonra 5 Kasım 1919'da ilk öğretmen kafilesi Bakü'ye geldi. Genel olarak ise Azerbaycan'da 50 kadar Türk eğitimci görev yaptı. (Nazarli, 2008, s. 149) Osmanlı'dan getirilen öğretmenlere yerli öğretmenlerin maaşından daha fazla maaş verilerek ihtiyaca kısmen de olsa çare bulundu.

Hükümet kızların eğitimine de özel bir önem verdi. 11 Ağustos 1919'da hükümetin kararıyla Bakü, Gence ve Nuha'daki "Kutsal Nina" kız okullarının adları değiştirilerek liseye dönüştürüldü. (Merdanov vd., 2003, s. 35) Ayrıca özel kız liseleri ile sanat okullarının da açılmasına izin verildi. Bölgelerde kızların eğitim alması amacıyla hükümet ciddi bir çalışma başlattı. Özellikle kızların okula yazdırılması gerektiği halka anlatılmaya çalışıldı. Bu çabalar kısa sürede sonuç verdi. 1918 yılının sonlarında Lenkeran'da, Ocak 1919'da Salyan'da ilk kız okulları açıldı. (Seferova, 2013, s. 118-119) Eskiden sadece 4 kız öğrencisi olan Gence kız lisesinin öğrenci sayısı 1919-1920 eğitim öğretim yılında 196'ya yükseldi. (Azerbaycan Tarihi: 1900-1920, 2001, s. 483) Bu arada hükümet Ekim 1919'da Bakü Türk Milli Kadın Lisesi'nde haftada üç kez olmak üzere Azerbaycan Türkü kadınlar için bir kurs açmaya karar verdi. (Azerbaycan, 22 Teşrin Evvel 1919, s. 5) Dolayısıyla hükümetin eğitime olan ilgisi neticesinde Kasım 1919'da ülke genelindeki kız liselerinin sayısı 10'a çıktı; bunlardan 8'i devlet, 2'si ise özel lise idi. (Dulayeva, 2013, s. 80) Bu arada hükümet kız okullarının kadın müdürlerine, erkek okulları müdürlerine

verilen özlük haklarını vererek maaşlarını denkleştirdi. Sonuçta hükümetin çalışmalarıyla kadınların eğitime ilgisi arttı, toplumun kadın eğitimi konusundaki olumsuz düşüncesinde ciddi değişimler görüldü. (Gasımov, 2020, s. 267)

Bu arada hükümet büyüklerin eğitimi konusunu da ihmal etmedi. Bu amaçla Milli Eğitim Bakanlığı 2 Eylül 1919'da büyükler için Azerbaycan Türkçesi'ni öğrenme kursları açmaya karar verdi. (Paşayev, 2018, s. 142) Derhal Bakü, Gence, Şuşa, Nuha, Zakatala ve Kazak'ta ilk kurslar açıldı. Diğer yandan 1 Kasım 1919'da Bakü'de Müslüman işçiler için teknik kurslar tesis edildi. Kurslara 200 öğrenci kaydoldu. (Adres-Kalendar Azerbaydjanskoy Respubliki na 1920 g., 1920, s. 229) Kurslarda eğitim Nisan 1920'ye kadar devam etti. (Necefov, 1992, s. 30)

Azerbaycan hükümetinin bir çalışması da şehir ve köylerde tahrip olan okulların tamiri yahut yeniden inşası üzerine oldu. Bu bağlamda bir yasa tasarısı hazırlandı. Kısa zamanda işler bir hayli hızlı yürüdü. Millî Eğitim Bakanlığı'nın talimatıyla Kazak'taki okulların tamiratına 75.460 manat, Zakatala'dakilere 45 bin ve Lenkeran'daki okullar için de 515 bin ruble para tahsis edildi. (İsayev, 1998, s. 121) Ayrıca Zakatala, Göyçay, Şuşa ile diğer şehirlerde yeni okullar açıldı. Daha önceki yıllarda Şamahı ve Göyçay vilayetinde açık olan okul sayısı 10 idi. Hükümetin çalışmasıyla 1919-1920 eğitim öğretim yılında açık okul sayısı 70'e yükseltildi. (Merdanov vd. 2003, s. 34)

Eğitimde ciddi reformlar gerçekleştiren hükümet, yeni projeleri değerlendirmek ve eğitim konusunu enine boyuna tartışmak üzere Bakü'de Azerbaycan Öğretmenlerinin kurultayını toplamaya karar verdi. (Azerbaycan, 5 Ağust 1919, s. 3) Kurultay için 35.600 manat para tahsis edildi. (Paşayev, 2018, s. 128) Üçüncü kez yapılan kurultay, 20 Ağustos 1919'da Bakü Birinci Realni okulunda çalışmalara başladı. (Azerbaycan, 21 Ağust 1919, s. 4) Kurultaya Azerbaycan'ın bütün bölgelerinden erkek ve kadın öğretmenler katıldı. Okul reformu konusunun ele alındığı kurultayda özellikle eğitimin millileştirilmesi amacıyla gereken program ile ders kitaplarının hazırlanması için bir komisyon tesis edildi. Hükümet komisyona yeni eğitim öğretim yılına kadar gereken hazırlıkların tamamlanması talimatı verdi. Lakin komisyonun faaliyeti Nisan 1920'ye kadar devam etti. Zira 28 Nisan 1920'de Azerbaycan Bolşevikler tarafından işgal edildiği için komisyon görevini icra edemedi. (Merdanov, 2011, 207-208)

Hükümet Arap Alfabesi'nin ıslahı konusunda da bazı adımlar atmayı düşündü. Bu maksatla 21 Mart 1919'da parlamentodan alfabe ıslahatı için komisyon kurulması kararı çıkartıldı. (Paşayev, 2018, s. 115-116) Diğer yandan Milli Eğitim Bakanlığı yeni ders kitaplarının hazırlanması için dönemin bazı aydınlarını görevlendirdi. Çok geçmeden dönemin aydınları, öğrenciler için "Türk Elifbası", "Teze Elmi Hesabat", "İkinci İl", "Yeni Mekteb", "Edebiyyat Dersleri", "Türk Çelengi", "Tarihi Tabii" ve "Coğrafya" gibi ders kitapları hazırladı. (Gasımov, 2020, s. 270) Bu arada Milli Eğitim Bakanlığı ortaokullar için Rusça, Türk halkları Tarihi ve Türk Ülkeleri Coğrafyası adlı ders kitaplarının yazılması için bir yarışma düzenleyerek en iyi çalışmaya 10 bin ruble ödül verileceğini duyurdu. (Nazarli, 2008, s. 112)

Yükseköğrenim Alanında Atılan Adımlar Kapsamında Gazah'ta Öğretmenler Seminarisi'nin Açılması

Kuşkusuz milli bir devlet için yetişmiş kadrolar oldukça önemlidir. Çarlık Rusyası'nın işgal yıllarında Azerbaycan Türkleri memuriyette pek görevlendirilmediği için hükümetin önemseydiği konuların başında milli kadroların hazırlanması meselesi vardı. Ancak bu durum, yükseköğrenimi tamamlamış gençlerin hazırlanmasıyla mümkün olacaktı. O dönemde Azerbaycan'da yüksek eğitim verebilecek bir kurum yoktu. Gençlerin yükseköğrenim alması için hü-

kumet birtakım adımların atılmasını zaruri gördü. Bu bağlamda 1876'da Gürcistan'ın Gori şehrinde açılan Öğretmenler Seminarisi'nin¹ Azerbaycan'da bağımsız bir şubesini tesis etmek, yurtdışına öğrenci göndermek ve başkent Bakü'de bir yükseköğrenim kurumu açmak gibi bazı planlar üzerinde çalıştı.

Gori Öğretmenler Seminarisi'nde 1879'da Azerbaycan şubesi faaliyete başlamıştı. (Azerbaycan Sovet Ensklopediyası, Cilt 3, 1979, s. 207) Öğretmen olmak isteyen Azerbaycan gençleri bu yüzden Gürcistan'ın yolunu tutuyordu. Fakat herkesin bu fırsattan yararlanması mümkün değildi. Bundan dolayı Azerbaycan hükümeti, öncelikli olarak seminarinin Azerbaycan şubesinin ülkeye nakli hususunu gündemine almaya karar verdi. Aslında 1918 yılının ilk aylarında Gürcistan'a yakın Kazak ilinin halkı, Kafkasya Eğitim Dairesi Müdürlüğüne bir mektup göndererek şubenin kendi şehirlerine taşınmasını bile talep etmişti. (Bünyadov, 2013, s. 12) Lakin dönemin aydınları şubenin Bakü, Şamahı, Gence veya Şuşa'ya taşınması önerisinde bulundu.

Konu hükümetin 10 Haziran 1918'de yaptığı toplantıda geniş bir şekilde tartışıldı. Eğitim Bakanı Nesib Bey Yusifbeyli, Kazak halkının bu meseleyle bağlı teklifinin değerlendirilmesi gerektiğini belirtti. Toplantıda bu işle ilgilenmesi için şubenin müdürü Feridun Bey Köçerli'ye gerekli talimatlar verildi. (Azerbaycan, 14 Teşrini Evvel 1918, s. 2) Feridun Bey bir süre sonra, Kazak halkının seminariya için yaklaşık 100 dönüm arazi tahsis ettiğini ve maddi destek olarak da ilk başta 3000, her yıl için ise 1000 Azerbaycan manatı ödemeğe söz verdiğini hükümete bildirdi. (Galiboğlu, 2009, s. 4) Bunun üzerine hükümet 22 Haziran'da seminariyanın Azerbaycan şubesinin Gori'den Kazak şehrine taşınması gerektiğine karar verdi. (Azerbaycan, 13 Teşrini Evvel 1918, s. 4) (Azerbaydjanskaya Demokratiçeskaya Respublika (1918-1920): Zakonodatelniye Aktı (Sbornik Dokumentov), 1998, s. 202)

Hükümetin kararı şehir halkını çok sevindirdi. Fakat taşınma işlemine hemen başlanılamadı. Zira Gürcistan Hükümeti, Azerbaycan'a gelmesi gereken Kafkas İslam Ordusu'nun kendi topraklarından geçişini engellemek için Güney Kafkasya Demiryolu hattını kapatmıştı. Hattın yeniden açılması ancak Eylül ayını buldu. Bu yüzden seminarinin taşınması Eylül ortalarına kadar mümkün olmadı.

Kosalı köyü sakinlerinden Meşedi İbrahim Vekilov'un 17 odalı malikânesi, seminari binası için tahsis edildi. Taşınma Eylül ayı ortalarında gerçekleşti. 12 Ekim 1918'de hükümetin kararıyla Feridun Bey Köçerli seminarinin müdürü görevine getirildi. (Azerbaycan, 13 Teşrini Evvel 1918, s. 3; Bünyadov, 2013, s. 12) 28 Ekim'de seminaride çalışacak öğretmenler atandı. (Azerbaycan, 31 Teşrini Evvel 1918, s. 1) 8 ve 9 Kasım tarihlerinde seminariye öğrenci seçimi sınavı yapıldı. Sınavı kazanan öğrencilerin hükümet bursu ile okuyacakları ilan edildi. (Azerbaycan, 6 Teşrini Sani 1918, s. 3)

10 Kasım 1918 tarihinde seminarinin resmi açılışı gerçekleşti. (Azerbaycan, 14 Teşrini Sani 1918, s. 3) Açılış günü Azerbaycan genelinde adeta bir bayram gibi kutlandı. Açılışta Türk ordusu subaylarından Sabri Bey bir konuşma yaparak, "*Öğretmenler olmadan, bu milletin gücü ve kuvveti olamaz*" diyerek düşüncelerini ifade etti. (Seyidov, 2001, s. 52-53) Konuşmaların ardından seminari için yapılan sınavlarda başarılı olan öğrencilerin isimleri okundu. Sınava giren 42 adaydan 35'inin başarılı olduğu duyuruldu. Başarılı olanlardan biri de ilerde Azerbaycan'ın büyük şairlerinden biri olacak Samed Yusif oğlu Vekilov (Vurğun) idi. (Bünyadov, 2013, s. 13)

Yatılı eğitim veren Kazak Öğretmenler Seminarisi kısa zamanda toplumun rağbetini kazandı. 1919-1920 eğitim öğretim yılında çok sayıda aday seminari öğrencisi olabilmek için baş-

¹ Seminari, okul anlamına gelmektedir.

vuruda bulundu. Bu nedenle 1919 Kasım ayında öğrencilerin sayısı 76'ya yükseldi. Bu öğrencilerin 60'ı yatılı olup devlet bursuyla eğitim hakkı kazandı. (Gafarov vd. 2010, s. 350) Böylece hükümetin ilk icraatlarından birisi milli eğitimci kadrolarının hazırlanması için Kazak Öğretmenler Seminarisi'ni açmak ve faaliyete başlatmak oldu.

Üniversite Eğitimi İçin Yurtdışına Öğrenci Gönderilmesi

Azerbaycan hükümeti okulları millileştirse bile ülkede hemen hemen her alanda, üniversite mezunu uzmanların ve yüksek eğitim almış öğretmenlerin yetersizliğinin açıkça farkındaydı. Gerçi öğretmen açığını kısa süreli kurslar, öğretmen seminarisi ve Türkiye'den eğitimci davet etmek suretiyle biraz olsun karşılamıştı. Fakat bunların da yeterli olmadığı ortadaydı. Ayrıca devlet kurumlarında görevlendirilmek üzere üniversite mezunu Azerbaycanlı uzmanlara şiddetle ihtiyaç vardı. Hükümet bu eksikliği, üniversite tahsili için ülke dışına öğrenci göndermekle çözmeye karar verdi.

Aslında Hükümet, Kafkas İslam Ordusunun Bakü'yü Sovyet ve Ermeni askeri birliklerinden kurtardığı andan itibaren bu konuyu gündemine almıştı. (Tahirzade vd., 2016, s. 57) Fakat oldukça masraflı olan bu işin, parlamentoda müzakere edilmeden mümkün olmayacağını biliyordu. Dönemin aydın sınıfı da bir an önce konunun çözüme kavuşmasını bekliyor, ülkenin şiddetle ihtiyaç duyduğu kadroların yurtdışında eğitim alarak geri dönmesinin doğru olacağını belirtiyordu. Bu beklenti doğrultusunda hükümet, 1919 yılı başlarından itibaren meseleyi kabinede ve aydınlar arasında gayri resmi tartışmaya açtı. Bir süre sonra konu basında da müzakere edildi. Bu arada eğitim hakkı kazanacak öğrencilerin belirlenmesi için özel bir komisyon oluşturuldu. (Merdanov, 2011, s. 221)

Çok geçmeden milli uzman kadrolara ne denli ihtiyaç duyulduğu hususunda hükümet kamuoyunu bilgilendirme amaçlı bir açıklama yaptı. Açıklamada hayatın alışık olmayan şartları yüzünden son iki yılda Azerbaycan gençlerinin yüksek eğitim almaktan yoksun kaldıklarını, Bakü'de bir devlet üniversitesi tesisinin planlandığını ancak o zamana kadar yüksek eğitim almak isteyen başarılı gençlerin yurtdışına gönderilmesinin uygun olacağını vurguladı. Hükümet açıklamasında projenin gerçekleşmesi için Eğitim bakanlığının 410 bin franklık bir bütçeye ihtiyaç duyduğunu ve eğitimini tamamladıktan sonra yurda döneceklerin en az iki yıl hizmet etmekle yükümlü olacaklarını belirtti. (ARDA, F: 895, S: 3, İ: 104, V: 4)

Tabii yurtdışına öğrenci gönderilmesini savunanların olduğu gibi karşı çıkanlar da vardı. Örneğin, dönemin önemli eğitimci ve gazetecilerinden birisi olan Mehemed Ağa Şah-tahtlı 23 Temmuz 1919'da *Bakinskaya Jizn* (Bakü Hayatı) gazetesinde yayımlanan yazısında dışarıya öğrenci göndermenin masraflı olacağını belirterek onun yerine Azerbaycan'da acilen bir üniversite açılmasını savunmaktaydı. (Nazarlı, 2008, s. 155) Kuşkusuz hükümet de masrafın oldukça büyük olacağını farkındaydı, aynı zamanda dışarıda eğitimlerini tamamlayarak geri dönecek gençlerin ülkeye faydalı olacağını düşünmekteydi.

5 Ağustos 1919'da Azerbaycan basını, hükümetin 1919-1920 eğitim öğretim yılında yurtdışına öğrenci gönderilmesi için 4.100.000 manat para tahsis etmeği düşündüğünü yazdı. Haberdan 5 gün sonra dönemin Eğitim Bakanı Kaplanov meclise gönderdiği mektupta: "*Yüz nef Azerbaycan telebesinin ikmal-ı tahsil için harici darülfünunlarına izam edileceğinden dolayı dört yüz on bin frank para bırakılması hakkında olan layiha-i ganuniye ve izahat veragesinin lef-fen takdimi mezkure ve tasdik için meclisi mebusana idhal edilmesi rica olunur*" diyerek basındaki haberi teyit etti. (ARDA, F: 895, S: 3, İ: 103, V: 7a) Bunun üzerine parlamentodaki çeşitli partilerin vekilleri, yurtdışına devlet desteğiyle yalnız fakir ailelerin çocuklarının gönderilmesini, zengin çocuklarının ise kendi hesaplarına okumaları gerektiğini hükümete tavsiye ettiler. (Azerbaycan, 12 August 1919, s. 4)

Kısa bir süre sonra parlamentoda konuya ilişkin müzakereler başladı. Müzakereler esnasında öğrenciler için tahsis edilmesi planlanan 500 frank yolluk ve 300 frank burs parasının az olduğu fikri ağır bastı. Hal böyle olunca komisyonun 20 Ağustos'ta yapılan toplantısında gönderilecek öğrenciler için para miktarının artırılması teklif edildi. (ARDA, F: 895, S: 3, İ: 103, V: 8a) Azerbaycan Milli Şurası reisi Mehmet Emin Resulzade de müzakerelerde gençlerin kesinlikle gönderilmesinden yana tavır takındı. Nitekim 21 Ağustos 1919'daki meclis oturumunda yaptığı konuşmada, uzman ve bilgili adamların yetiştirilmesi amacıyla Avrupa'ya öğrenciler gönderilmesi projesi konusunda kararlı olduklarını ifade etti. (Azerbaycan Halk Cumhuriyeti (1918-1920): Parlament (Stenografik Hesabatlar), Cilt 2, 1998, s. 11)

Hükümet 100 genci Eylül başlarına kadar eğitim için farklı ülkelere göndermekte kararlıydı. Fakat gerek uluslararası siyasi durum, gerekse ülke içindeki birtakım bürokratik sıkıntılar meselenin hızlı bir şekilde yol almasına engeller çıkarıyordu. Buna rağmen Azerbaycan parlamentosu projenin hayata geçmesi için hazırlıklarını sürdürdü.

Parlamentonun 1 Eylül 1919 tarihindeki oturumunda gönderilecek gençlerin durumu gündeme alındı. Proje için hazırlanan karar taslağının ilk maddesi üzerinde müzakereler yapıldı ve devlet hazinesinden Maarif Bakanlığı'na 7 milyon ruble para tahsis edildi. Avrupa'ya gidecek gençlerin her birine yol harcırahı olarak 1000 frank, her ay ise kişi başı 400 frank burs, Rusya'ya gidecekler için 3000 ruble harcırah ile yine aynı miktarda aylık burs verilmesi kararlaştırıldı. Taslağın ikinci maddesinde eğitimlerini bitiren öğrencilerin hükümetin belirlediği yerlerde dört sene boyunca hizmet etme zorunluluğuna tabi oldukları hususu şart olarak belirlendi. (ARDA, F: 895, S: 3, İ: 103, V: 2)

Meclis oturumunda Ahrar Partisi önemli gördüğü iki teklifi ileri sürdü, yerine getirilmesi halinde gençlerin gönderilmesine onay vereceklerini belirtti. Partinin birinci teklifi, öğrencilerin ikamet ve geçimlerinin temini noktasında devletin gözetiminin gerekli olması konusu idi. (Azerbaydjanskaya Demokratiçeskaya Respublika. Parlament (Stenografiçeskiye Otçeti), 1998, s. 344) Teklif oylamaya sunularak kabul edildi. İkinci teklif, gidecek gençlerin %50'sinin matematik, edebiyat ve fen fakültelerinde okumaları şartı idi. Ancak ikinci teklif oylama yapılsa da kabul edilmedi. (Azerbaycan Halk Cumhuriyeti (1918-1920): Parlament (Stenografik Hesabatlar), Cilt 2, 1998, s 74-75)

Tartışmalar sürerken Azerbaycan Meclisi konuyu takip edecek özel bir komisyon kurdu. Başkanlığını Mehmet Emin Resulzade'nin üstlendiği komisyonda yapılan müzakerelerde gönderilecek 100 genç tespit edildi. (Rzayev, 2010, s. 273) 15 Eylül'de komisyonun bir kez daha toplantı yaptı ve gidecek gençler için tercih edilecek bölümler üzerinde durdu. Sonuçta 24 öğrencinin fen, tıp, elektrik, 14'ünün felsefe ile dağ-maden, 11'inin makine, 9'unun siyaset bilimi, kimya ve ziraat, 3'ünün inşaat, 12'sinin hukuk ve yol mühendisliği, 10'unun gemi mühendisliği, 2'sinin havacılık, 15'inin ekonomi, tarih ve filoloji fakültelerine gönderilmesine karar verildi. (Tahirzade vd., 2016, s. 64)

Gönderilecek öğrencilerin seçiminde genelde ailesi fakir ve okul başarısı yüksek olanlar ile Azerbaycan Türkçesi'ni ve gideceği ülkenin dilini iyi bilenler tercih edildi. (Nazarli, 2008, s. 178) Komisyon gönderilecek 100 gencin yanısıra, gitmek istemeyenlerin yerine 31 kişiyi de yedek listeye yazdı. 24 Ekim tarihinde devletin resmi basınında gidecek gençlerin ve fakültelerin isimleri yayınlandı. (Tahirzade vd., 2016, s. 65) Çok geçmeden hangi ülkeye kaç öğrencinin gönderileceği de netleşti. Nitekim 10 kişinin İngiltereye, 23 kişinin İtalya'ya, 45 kişinin Fransa'ya, 9 kişinin Türkiye'ye, 13 kişinin de Rusya'ya gönderilmesi kararlaştırıldı. (Sadık, 2022a, s. 170; Merdanov, 2011, s. 221)

12 Aralık tarihinde dönemin mali durumu göz önünde tutularak Avrupa'ya gönderilecek gençlere verilecek burs miktarı 500 franka yükseltildi. Bunun dışında kıyafet alımı için de her öğrenciye 200 frank ilave para verilmesi kararlaştırıldı. Böylece Maliye Bakanlığı her bir öğrenci için 2600 frank para tahsis etmiş oldu. (Nazarlı, 2008, s. 178-179)

Aslında hükümet bütün işleri tamamlayarak öğrencileri bir an önce yolcu etmek niyetindeydi. Fakat gecikme oldu ve süreç 1920 yılının Ocak ayı başlarına kadar uzadı. Nihayetinde 14 Ocak 1920 tarihinde, ilk 24 kişilik kafilenin yolcu edilmesi kararlaştırıldı. O gün gençleri yolcu etmeğe dönemin aydınları, şairleri, yazarlarından ibaret büyük bir kalabalık toplandı. Müsavat Partisi adına Mehmet Emin Resulzade, Sosyal-Demokratlar adına İbrahim Ebilov gençlere hitap ederek eğitimlerini başarıyla tamamladıktan sonra ülkelerine dönerek tüm birikimlerini halkın aydınlanmasına harcamalarını temenni ettiler. İstasyonda bulunan müzisyen grubu değişik parçalar çalarak uğurlama törenine renk kattılar. Etkinlikte gençlerden bazıları da duygu ve düşüncelerini ifade ettiler, ardından akrabalarıyla ve herkesle vedalaşarak vagonlara bindiler. Müzik sesi eşliğinde tren ağır ağır istasyondan ayrıldı. (Süleymanov, 2012, s. 429)

Azerbaycan hükümeti ilk kafilenin ardından diğer öğrencileri de eğitim alacakları ülkelere gönderdi. Ancak Rusya'ya gitmesi gereken 13 öğrenci, ülkede iç savaş yaşanmasından dolayı gidemedi. (Sadık, 2022b, 56; Paşayev, 2001, s. 63)

Azerbaycan 27 Nisan 1920'de Bolşevik Kızıl Ordusu tarafından işgal edilince yurtdışındaki öğrencilerin durumu merak konusu oldu. İşgalin ilk yıllarında eğitimlerini tamamlamaları için öğrencilere müsaade edildi. Bu nedenle bazı öğrenciler eğitimlerini bitirerek geri döndüler. Fakat ilerleyen süreçte giden bütün öğrencilerin dönmesi mümkün olmadı. Zira burs desteğinin kesilmesi sonucu bazı öğrenciler üniversiteleri terk ederek buldukları ülkelerde hayata atılmak zorunda kaldılar. Azerbaycan'a dönenlerin bir kısmı ise 1930'lu yılların sonundaki devlet baskısı döneminde muhakeme edilip hapse atıldı. (Merdanov, 2011, s. 226) Dolayısıyla Cumhuriyet hükümetinin büyük ümitlerle başlattığı eğitimli milli kadrolar yetiştirme projesi, Azerbaycan'ın Sovyet yönetimi tarafından ele geçirilmesiyle akamete uğradı.

Bakü'de Devlet Üniversitesi'nin Tesis Edilmesi²

Cumhuriyet hükümetinin milli devletçilik tesisi bağlamındaki en büyük projesi, İslam Dünyası'nda ilk defa Bakü'de Avrupai tarzda bir eğitim kurumu olan üniversite tesis etmesi oldu. Bugün hala Azerbaycan'ın en büyük üniversitesi olarak faaliyetini sürdüren Bakü Devlet Üniversitesi'nin 1919'da faaliyete başlaması, dönemin aydınlarının milli bir nesil yetiştirme konusundaki geniş vizyonunun, ülkenin eğitimi ve gelişimine yaptıkları katkının ve gelecek nesillere bıraktıkları mirasın değerini göstermesi açısından önemlidir.

Esasında Azerbaycan'da bir üniversite açılması fikri XIX. Yüzyılın sonlarında doğmuştu. Dönemin Azerbaycan aydınları defalarca Petersburg'a, İmparatorluk Eğitim Nezareti'ne mektuplar yazarak çarlık rejimine taleplerini duyurmuşlardı. (Süleymanov, 2012, s. 424) Fakat yönetim her seferinde talepleri "*uygun olmadığı*" gerekçesiyle reddetmişti. Yönetimin üniversite açılmasına onay vermemesi nedeniyle bölgenin zenginleri, ortaokul ve gimnaziumlardan mezun olan evlatlarını yüksek eğitim için Rusya'ya göndermek zorunda kalmış, böylece fakir ailelerin çocukları üniversite okumaktan mahrum bırakılmışlardı. (Seferova, 2013, s. 125)

² Bu kısım daha önce *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*'nde (Yıl 2021, Cilt 8, Sayı 1, s. 110-125) yayınlanan, "Bakü Devlet Üniversitesi: Doğu'nun Avrupa Tarzındaki İlk Yükseköğretim Kurumunun Kuruluş Serüveni" adlı makalemizin kısa özeti şeklindedir. Azerbaycan Hükümeti'nin eğitim politikasında Yükseköğrenim ile ilgili çalışmaların anlatıldığı iş bu makalede bütünlüğün sağlanması adına özetlenmiştir.

1917 yılında Rusya'da meydana gelen devrimlerden sonra Güney Kafkasya'da her açıdan bazı değişimler görüldü. Aynı zamanda bölgede merkezi hükümetin otoritesi zayıfladı, bu bağlamda bölgesel yönetimi belirlemek üzere Rusya Kurucu Meclisine seçilen milletvekilleri bir araya gelerek Maver-i Kafkas Seymi Hükümeti'ni tesis ettiler. Hükümette Eğitim Bakanlığı görevini dönemin Azerbaycanlı aydınlarından Fethali Han Hoyski üstlendi. Hoyski çok geçmeden Bolşevikler tarafından devrilen Geçici Hükümet'in talimatıyla Tiflis'te üniversite kurmakla görevlendirilen Profesör Vasili Razumovski ile bir görüşme gerçekleştirdi ve üniversiteyi Bakü'de açmasını teklif etti. (Razumovski, 1922, s. 4; Razumovski vd., 2014, s. 12) Bu arada konu Seym Hükümeti üyeleri arasında da müzakere edildi. Müzakereler esnasında Gürcüler üniversitenin Tiflis'te, Ermeniler Erivan'da, Azerbaycan Türkleri de Bakü'de tesis edilmesinin daha doğru olacağını belirttiler. (Süleymanov, 2012, s. 425)

Ancak Seym Hükümeti çok uzun yaşamadı. Mayıs sonlarında hükümet dağılınca Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan bağımsızlıklarını ilan ettiler. Bağımsızlığın ardından Gürcistan hükümeti Tiflis'te faaliyet gösteren Yüksek Kadın Kursları kurumunu Güney Kafkasya Üniversitesi'ne dönüştürdü ve rektörlüğe Profesör Razumovski'yi getirdi. (Meherremov, 2009, s. 14; Bolşaya Sovetskaya Ensklopediya, Tom 42, 1956, s. 35-36) Yalnız üniversite kurulduğu ilk günden itibaren maddi sıkıntı yaşamaya başladı. Bunu fırsat olarak gören Azerbaycan aydınları üniversitenin Bakü'ye taşınması yönünde bir girişimde bulundular. Fakat girişimler sonuçsuz kaldı ve 1918 yılı sonlarına kadar kurumun Azerbaycan'ın başkentine taşınmasıyla ilgili herhangi bir adım atılmadı.

Mart 1919'da Tiflis'teki üniversitede bir toplantı yapan Rektör Razumovski, Bakü'de bir üniversite tesis edilmesi konusunda Azerbaycan hükümetinden ciddi bir teklif aldığını açıkladı. (Razumovski vd., 2014, s. 18; Meherremov, 2009, s. 14-15) Razumovski akabinde rektörlük görevinden istifa etti ve Bakü'de kuracağı üniversite için çalışmalara başladı. (Emrahov vd., 2019, s. 16) Üniversite açılması konusunda çalışmaları hızlandıran Azerbaycan hükümeti de gerekli yasal düzenlemeleri yaptı ve yeni kurumun tesisine 10 milyon manat para tahsis etti. Bakü Ticaret Okulu binasının üniversite için tahsis edilmesi kararlaştırıldı. (ARDA, F: 51, S: 2, İ: 4, V: 32; Azerbaycanskaya Demokratıçeskaya Respublika (1918-1920): Zakonadatel'niye Aktı (Sbornik Dokumentov), 1998, s. 48-54) Ardından kurumu tesis edecek bir komisyon oluşturuldu ve Profesör Razumovski başkanlığa getirildi. Komisyon üyeleri Başbakan Nesib Bey Yusifbeyli ile görüşerek üniversitenin ihtiyaçlarının temin edilmesi konusunu dile getirdi. (Azerbaycan, 26 May 1919, s. 3) Başbakan Yusifbeyli ihtiyaçların kısa sürede temin edileceğini vaat etti. (Rzayev vd., 2009, s. 65)

Temmuz ayında hükümet üniversitenin Hukuk, Fizik-Matematik, Tarih-Filoloji ve Tıp olmak üzere 4 fakülte halinde açılmasına karar verdi. (Azerbaycan, 10 İyul 1919, s. 3) Ancak konunun mecliste de görüşülmesi gerekirdi. Bunun için yasa tasarısı hazırlanarak meclise sunuldu. Meclis müzakerelerinde üniversitenin açılması meselesinde lehte ve aleyhte olanlar fikirlerini beyan ettiler. Hükümet üyeleri ile Müsavat Partisi milletvekilleri üniversitenin açılması gerektiğini savundular. Muhalifler, Ahrar ve İttihat Partisi üyeleri, partisiz Müslümanlar Grubu ile Müslüman Aydınları Birliği üyeleri oldu. (Nazarli, 2008, s. 153) Müslüman Aydınları Birliği ise ülkede Azerbaycan Türkçesi'ni bilen kadroların bulunmaması nedeniyle üniversitede çalışmak için Rus bilimadamlarına ihtiyaç duyulacağı gerekçesiyle kurumda eğitimin Rusça yapılacağını, dolayısıyla ülkede yeniden Ruslaştırma siyasetinin devam edeceğini bildirerek endişesini dile getirdi. (Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Ensklopediyası, Cild 1, 2004, s. 218; Emrahov vd., 2019, s. 19)

Uzun geçen müzakereler Eylül ayı başlarına kadar sürdü. 1 Eylül tarihinde Azerbaycan Meclisi yasa tasarısını onayladı. (ARDA, F: 895, S: 3, İ: 73, V: 57-58; Merdanov, 2011, s. 235;

Atakişiyev, 1991, s. 85) Profesör Razumovski hatıratında, yasa tasarısının alkış tufanı altında büyük bir sevinçle kabul edildiğini ve meclis salonundaki milletvekillerinin bir birilerini kutladıklarını ifade etmektedir. (Razumovski vd., 2014, s. 33; Alimirzayev, 1969, s. 30-31)

Üniversitenin Tarih- Filoloji, Fizik-Matematik, Hukuk ve Tıp fakülteleri ile açılması, Türkçe'nin zorunlu ders olarak okutulması, kız ve erkek öğrencilerin eşit haklarla üniversiteye kabul edilmesi planlanmıştı. 8 Eylül'de üniversiteye rektör ve dekan atamaları gerçekleştirildi. Profesör Vasili Razumovski üniversitenin ilk rektörü olarak atandı. (Azerbaycan, 19 Sentyabr 1919, s. 2) 10 Eylül'de Moskova, Harkov, Rostov, Yekaterinoslav gibi şehirlerden birkaç tanınmış profesör ve bilimadamı üniversitede çalışmak üzere Bakü'ye davet edildi. (Azerbaycan Tarihi: 1900-1920, 2001, s. 486-487) Kurumda çalışmak için toplamda 44 akademisyen işe alındı. Böylece ilk eğitim yılında üniversite Tıp ile Tarih-Filoloji Fakülteleri'nin açılmasıyla faaliyete başladı. (Azerbaycan Sovet Ensklopediyası, Cilt 1, 1976, s. 140) Akademisyenlerden sadece dokuz Azerbaycan Türküydü.

İlk eğitim yılında üniversiteye 877 öğrenci ve 217 serbest dinleyici kabul edildi. (İsmailov, 2010, s. 253) Tarih- Filoloji Fakültesi'ne kabul edilen 509 öğrenciden sadece 12'si Azerbaycan Türkü idi. Tıp Fakültesi'ne 368 öğrenci kaydını yaptırdı. Bunlardan 10'u Azerbaycanlı kızlardı. Ülkenin kadın doktorlara olan ihtiyacı olduğu bir dönemde kızların Tıp eğitimi alma arzusu oldukça mühim idi.

Dersler 15 Kasım'da başladı. (Azerbaycan, 19 Noyabr 1919, s. 3) Dönemin aydınları ilk dersleri vermek için heyecanla öğrencilerin karşısına çıktılar. Mehmet Emin Resulzade ve Halk Eğitimi Bakanı Reşit Bey Kaplanov, Tarih- Filoloji Fakültesi'nde Türk edebiyatıyla ilgili ilk dersleri verdiler. (Azerbaycan, 20 Noyabr 1919, s. 3)

Üniversitenin açılması kamuoyunda sevinçle karşılandı. Doğu'nun ilk Avrupai tarzındaki yükseköğretim kurumu milli eğitim siyaseti ile varlığını 28 Nisan 1920 tarihine kadar sürdürebildi. Zira Bolşevik XI. Kızıl Ordu Bakü'yü işgal edip hükümeti devirince ve Azerbaycan'ın bağımsızlığına son verince üniversitedeki eğitim de etkilendi. (Sadıgov, 2021, s. 122) Nitekim işgalin ardından üniversitedeki eğitim politikası tamamen değiştirildi, yeni dönemin siyasi şartlarına uygun hale getirildi. Diğer yandan üniversite yönetimi üzerindeki baskılar, Rektör Vasili Razumovski'nin 26 Mayıs'ta görevinden ayrılmasıyla sonuçlandı. (Merdanov, 2011, s. 238) Böylece Azerbaycan hükümeti ve aydınlarının ciddi çabalarıyla kurulan üniversite, daha ilk mezunlarını vermeden Bolşevik yönetiminin etkisi altına düştü.

Sonuç

28 Mayıs 1918 ile 28 Nisan 1920 tarihleri arasında sadece 23 ay varlık gösteren Azerbaycan Cumhuriyeti hükümeti, milli devletçilik bağlamında en önemli değişimlerini eğitim alanında yaptı. Çarlık yönetiminin eğitim yoluyla yıllardır halkı Ruslaştırma ve asimile etme siyasetine son verdi, akıllı hamleleri ve cesaretli adımlarıyla "*Milli bir devlet ve milli bir kültür*" tezi çerçevesinde ciddi icraatlara imza attı.

Bilindiği gibi bağımsızlığı ilan eden güç, Mehmet Emin Resulzade önderliğindeki milli devlet tezinin savunucuları olan dönemin Azerbaycan aydınları idi. Hemen hepsi Çarlık yönetiminin eğitim süzgecinden geçmiş olan bu insanlar, 20. Yüzyılın başından itibaren bölge insanının milli bilincinin gelişimine katkı sunabileceklerine inanmışlardı. Dahası gelişmiş toplum olmanın yolunun, Rusça'ya ve Avrupa tarzı bilimlere vakıf olmaktan geçtiğini benimsemiş, halkın asimile olmasına ancak bağımsız bir ülkeyi tesis etmekle engel olabileceklerini öngörmüşlerdi. Haliyle öngörülerini gerçekleştirmek amacıyla da yüzyılın başlarında basın, siyasal örgüt ve yeni üsulda okullar kurarak faaliyetlerini arttırmışlardı. Söz konusu dönemde kurulan ve ba-

ğimsizlik yolunda halkın teveccühüne mazhar olan Müsavat Partisi, programında açıkça rejimin asimilasyonuna karşı çıkmış, “*En tabii devlet, milli olan devlettir. Milli istiklaline malik olmayan bir millet, milli kültürünü ve milli mevcudiyetini muhafaza edemez*” ilkesiyle milli bir devlet fikrinin altyapısını oluşturmuştu. Nihayetinde bu fikir ve dönemin şartları çerçevesinde dönemin Azerbaycan aydınları, 28 Mayıs 1918’de bağımsız cumhuriyeti tesis etmişlerdi.

Cumhuriyetin kurulduğu ilk günlerden itibaren hükümet, milli devletçilik yolunda derhal adımlar atılması gerektiğine karar vererek ilk icraat olarak ülkede resmi devlet dilinin Türk dili olduğunu ilan etti. Ardından ise okulları millileştirmeye başladı. Dahası ilerde ilkokul ve ortaokul düzeyindeki kurumlarda milli bilince sahip yeni nesil yetiştirme yolunda hem genç kadroların hazırlanması için ülkede öğretmen okulları ve kursları açtı, hem de ülke dışına eğitim almak üzere gençler gönderdi. Bu faaliyetlerine ilave olarak milli bilincin derhal gelişmesi adına Bakü’de ilk Avrupa tarzındaki yükseköğretim kurumunu tesis etti. Fakat hükümetin başlatmış olduğu milli devletçilik hamlesi, 28 Nisan 1920’de Bolşevik XI. Kızıl Ordu’nun ülkeyi işgaliyle sona erdi. Dolayısıyla hükümet arzularını tam olarak gerçekleştirilemeden siyasi sahnedan çekilmek zorunda kaldı.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

- Azerbaycan Respublikası Devlet Arhivi (ARDA)*, Fond 51, Siyahı 2, İş 4, Vereg 32, s. 1-3.
- Azerbaycan Respublikası Devlet Arhivi (ARDA)*, Fond 895, Siyahı 3, İş 73, Vereg 57-58.
- Azerbaycan Respublikası Devlet Arhivi (ARDA)*, Fond 895, Siyahı 3, İş 103, Vereg 4.
- Azerbaycan Respublikası Devlet Arhivi (ARDA)*, Fond 895, Siyahı 3, İş 103, Vereg 7a.
- Azerbaycan Respublikası Devlet Arhivi (ARDA)*, Fond 895, Siyahı 3, İş 103, Vereg 8a.
- Azerbaycan Respublikası Devlet Arhivi (ARDA)*, Fond 895, Siyahı 3, İş 103, Vereg 2.
- Azerbaycan Respublikası Devlet Arhivi (ARDA)*, Fond 970, Siyahı 1, İş 4, Vereg 3.
- Azerbaydjanskaya Demokratiçeskaya Respublika. Parlament (Stenografiçeskiye Otçeti)*, (1998). Baku, İzdatelstvo Azerbaydjan.
- Azerbaydjanskaya Demokratiçeskaya Respublika (1918-1920): Vneşnyaya Politika (Dokumentı I Materialı)*, (1998). Baku, İzdatelstvo Azerbaydjan.
- Azerbaydjanskaya Demokratiçeskaya Respublika (1918-1920): Zakonodatelniye Aktı (Sbornik Dokumentov)*, (1998). Baku, İzdatelstvo Azerbaydjan.
- Azerbaycan Halk Cumhuriyeti (1918-1920): Parlament (Stenografik Hesabatlar)*, (1998). Baku, Azerbaycan Neşriyyatı.

Gazeteler

- “Azerbaycan Darülfünunununun Açılması ve İlk Hutbe”, *Azerbaycan*, 19 Noyabr 1919.
- “Azerbaycan Darülfünunununda”, *Azerbaycan*, 20 Noyabr 1919.
- “Azerbaycan Türk Muallimleri Kurultayı”, *Azerbaycan*, 21 Ağustos 1919.
- “Avrupa’ya Giden Talebeler”, *Azerbaycan*, 12 Ağustos 1919.
- “Bakü Haberleri: Muallimler İttifakında”, *Azerbaycan*, 5 Ağustos 1919.

- “Bakü Darülfünun Komissiyasında”, *Azərbaycan*, 26 May 1919.
- “Gürcüstanda”, *Azərbaycan*, 13 Teşrini Evvel 1918.
- “Gazah Darülmüəlliminde İmtahan”, *Azərbaycan*, 6 Teşrini Sani 1918.
- “Gazah Darülmüəlliminin Resmi Güşadı”, *Azərbaycan*, 14 Teşrini Sani 1918.
- “Darülfünun Hakkında”, *Azərbaycan*, 10 İyul 1919.
- “Hanımlara Müjde”, *Azərbaycan*, 22 Teşrinievvel 1919.
- “Hükumet Gerardadı”, *Azərbaycan*, 31 Teşrini Evvel 1918.
- “Maarif Naziri Hezretleri ile Müsahibe”, *Azərbaycan*, 12 Teşrini Sani 1918.
- “Mir S Turtsiyey”, *Delo Naroda*, 9 İyunya 1918.
- “Postanovleniya Pravitelstva”, *Azərbaydjan*, 22 Sentyabrya 1918.
- “Zagafgaziya Darülmüəllimininin Müselman Şubesi”, *Azərbaycan*, 14 Teşrini Evvel 1918.
- “Vükela Şurasında”, *Azərbaycan*, 19 Eylül 1919.

Araştırma Eserleri

- Adres-Kalendar Azerbaydjanskoy Respubliki na 1920 g.* (1920). Bakı, Pravitelstvennaya Tipografiya “Azerbaydjan”.
- Alimirzayev, H. (1969). *Azerbaycanskiy Gosudarstvenniy Universitet za 50 Let*, Bakı, Azerbaydjanskoye Gosudarstvennoye İzdatelstvo.
- Atakişiyev, A. (1991). *M. E. Resulzade Adına Bakı Dövlət Universitetinin Tarihi*, Cild 1, Bakı, Bakı Universiteti Yayınları.
- “Azərbaycan Dilinin Dövlət Dili Elan Olunması Həqqində Gerar”, (2004). *Azərbaycan Halk Cumhuriyyəti Ensiklopediyası*, C 1, Bakı, Lider Neşriyyatı.
- “Azərbaycan Dövlət Universiteti”, (1976). *Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası*, Cilt 1, Bakı, Azərbaycan Sovet Ensiklopediyasının Baş Redaksiyası.
- Azərbaycan Halk Cumhuriyyəti (Edebiyat, Dil, Medeni Guruculug)*, (2009). Editör: Bekir Nebiyev, Bakı, “Goliot Grup” Neşriyyatı.
- Azərbaycan Halk Cumhuriyyəti (1918-1920): Tehsil Siyaseti. Senedler Toplusu*, (2018). Editör: Atahan Paşayev, Bakı, Elm və Tehsil Neşriyyatı.
- Azərbaycan Tarihi*, (1964), Cilt 2, Bakı, Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyası Neşriyyatı.
- Azərbaycan Tarihi: 1900-1920*, (2001). Cilt 5, Bakı, Elm Neşriyyatı.
- Azərbaycan Tarihi: Ali Mekteblər Üçün Mühazirə Kursu (XIX-XXI. Esrin Evvelleri)*, (2010). Editör: Azad Rzayev, Bakı, Bakı Universiteti Neşriyyatı.
- Bünyadov, T. (21 Ağustos 2013). “Kazak Müəllimlər Seminariyasının Yaratılması”, Bakı, *Mədəniyyət*, s. 12-13.
- Dulayeva, Z. (2013). “İz İstoriy Jenskogo Prosveşeniya v Azerbaydjane”, *XIX. Esr- XX. Esrin Birinci Yarısı Azərbaycan Maarifçiliyi və Maarifçileri*, Editör: Naile Velihanlı, Bakı, Ziya Neşriyyatı, s. 68-86.

- Emrahov, Z., İsmayılov, S. (2019). *Bakı Dövlət Universitetinin Tarihi*, Bakı, Elm ve Tehsil Yayınevi.
- Gafarov, V., Şükürov, G. (2010). *Büyük Devletler Kısacasında Bağımsız Azerbaycan (1918-1920)*, İstanbul, İQ Yayıncılık.
- Galiboğlu, E. (2009). "Kazak Müellimler Seminariyası: Milli Tehsilimizin Başlanğıç Devri", Bakı, *Medeniyyet*, 7 Oktyabr 2009, s. 4.
- Gasımov, E. (2020). "Azerbaycan Halk Cumhuriyyetinin Tehsil Siyaseti", *Azerbaycan Halk Cumhuriyyetinin 100 İlliyine Hesr Edilmiş "Azerbaycan Halk Cumhuriyyeti -100: Tarihi İrs ve Müasirlik" Mövzusunda Respublika Elmi Konfransının Materialları*, Bakı, Elm ve Tehsil Neşriyyatı, s. 262-275.
- Geniyev, H., Talişinski, E. (2018). *Azerbaycan Halk Cumhuriyyeti (28 May 1918-ci İl- 27 Aprel 1920-ci İl)*, Bakı, Mütercim Neşriyyatı.
- "Gori Seminariyası", *Azerbaycan Sovet Ensklopediyası*, (1979). Cilt 3, Bakı, Azerbaycan Sovet Ensklopediyası Neşriyyatı, s. 207-208.
- İsayev, N. (1998). "Azerbaycan Halk Cumhuriyyeti Hökumetinin Maarif ve Medeniyyet Sahe-sinde Fealiyyeti", *Azerbaycan Halk Cumhuriyyeti 80: Genç Tedgigatçıların Megaleler Top-lusu*, Editör: Yagub Mahmudov, Bakı, Bakı Üniversitesi Neşriyyatı, s. 119-129.
- İsmailov, E. (2010). *Oçerki Po İstoriy Azerbaydjana*, Moskva, İzdatelstvo Flinta.
- Meherremov, A. (2009). *Bakı Dövlət Universiteti 90*, Bakı, Bakı Üniversitesi Neşriyyatı.
- Merdanov, M. (2011). *Azerbaycan Tehsil Tarihi*, Cilt 1, Bakı, Tehsil Neşriyyatı.
- Merdanov, M., Guliyev, E. (2003). *Azerbaycan Tehsili Halk Cumhuriyyeti İllerinde (1918-1920)*, Bakı, Çaşıoğlu Neşriyyatı.
- Nazarli, A. (2008). *Narodnoya Ovravovaniye V Azerbaydjane (1918-1920)*, Baku, İzdatelstvo Nur-lan.
- Necefov, B. (1992). *Azerbaycan Demokratik Respublikası (dahili ve harici siyaseti)*, Bakı, Azer-baycan "Bilik" Maarif Cemiyeti.
- Nuriyeva, İ. (2019). *Azerbaycan Tarihi (En Gedim Dövrlerden Zamanemizedek)*, Bakı, Elm ve Tehsil Neşriyyatı.
- Paşayev, A. (2001). *Açılmamış Sehifelerin İzi İle*, Bakı, Azerbaycan Neşriyyatı.
- Razumovskiy, V. (1922). "Osnovaniye Universiteta v Gorode Baku", *İzvestiya Bakinskogo Universiteta*, No. 2, s. 4-23.
- Razumovskiy, V., Makovelskiy, A. (2014). *Bakı Şehrinde Üniversitetin Yaradılması*, Bakı, Nurlar Neşriyyatı.
- Resulzade, M. E. (1990). *Azerbaycan Cumhuriyyeti (Keyfiyyeti, teşekkülü ve şimdiki vaziyeti)*, İstanbul, Azerbaycan Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği M. E. Resulzade Yayın Merkezi.
- Sadıgov, R. (2021). "Bakü Devlet Üniversitesi: Doğu'nun Avrupa Tarzındaki İlk Yükseköğretim Kurumunun Kuruluş Serüveni", *Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Cilt 8, Sayı 1, İstanbul, s. 110-125.
- Sadık, R. (2022a) "Azerbaycan Tarihi I", *Azerbaycan*, Editör: Tuğba Eray Biber, İstanbul, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, s. 43-70.

- Sadık, R. (2022b). *Kısa Azerbaycan Tarihi*, İstanbul, Yeditepe Yayınları.
- Seferova, R. (2013). "Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Hükümetinin Maarif Sahesinde Tedbirlerine Dair", *XIX. Esr- XX. Esrin Birinci Yarısı Azerbaycan Maarifçiliği ve Maarifçileri*, Editör: Naile Velihanlı, Bakı, Ziya Neşriyyatı, s. 118-128.
- Seyidov, F. (2001). *Maarifimizin Tekrarsız Hezinesi (Gazah Seminariyası ve Onun Mezunları)*, Bakı, Serhed T/H Müessesesi.
- Süleymanov, M. (2012). *Eşitdiklerim, Gördüklerim, Okuduklarım*, Bakı, Kanun Neşriyyatı.
- Swietochowski, T. (1988). *Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycanı 1905-1920*, çev. Nuray Mert, İstanbul, Bağlam Yayınları.
- Tahirzade, E., Tahirli, O. (2016). *Azerbaycan Cumhuriyeti Telebeleri: Tarihi Arayış, Belgeler, Yaşamlar*, Bakı, TEAS Press Neşriyyatı.
- Talıbov, Y., Sadıgov, F., Guliyev, S. (2000). *Azerbaycan'da Mekteb ve Pedagoji Fikir Tarihi*, Bakı, Ünsiyyet Neşriyyatı.
- "Tbilisskiy Gosudarstvenniy Universitet İmeni İ. V. Stalina", (1956). *Bolşaya Sovetskaya Ensklopediya*, Tom 42, Moskva, Gosudarstvennoye Nauçnoye İzdatel'stvo Bol'şaya Sovetskaya Ensklopediya, s. 35-36.
- Yıldız, Ş. (2004). *Azerbaycan Demokratik Respublikası (1918-1920)*, Bakı, Seda Neşriyyatı.

EXTENDED ABSTRACT

The only way for a nation to take its place among developed societies and states is through a high level of education. This is because societies with a high level of education emerge from the darkness of ignorance, while those with poor education flounder in the shadow of darkness. Undoubtedly, no developed society has reached today's level of modern education in an instant; it has gone through its own long and arduous historical path. Throughout this long and difficult path, societies that reflected national and modern elements in their education were able to escape from the darkness of ignorance.

The Republic of Azerbaijan, which lasted a total of 23 months, made one of its biggest revolutions in education. As a matter of fact, the Republican government succeeded in putting an end to the policy of Russification and assimilation that the Tsarist government had been pursuing for years in the field of education with a national stance, smart moves and courageous steps. It demonstrated its thesis of "a national state and a national culture" with its actions during the 23 months of its existence.

At the heart of the intellectual force that declared the Republic was the yearning for independence of the Azerbaijani intelligentsia, the proponents of the national state thesis led by Mehmet Emin Resulzade. For this reason, the Müsavat Party, of which he was the chairman, even before gaining independence, adopted the slogan "*The most natural state is a national state. A nation that does not possess its national independence cannot preserve its national culture and national existence.*" He had created the intellectual infrastructure of a national state by adopting the slogan.

Each of the Azerbaijani intellectuals of that period were great personalities. Because they were working day and night for their homeland, nation and a national state, and despite all the pressures, persecution and intimidation of the Tsarist regime, they were working beyond

their strength for the prosperity of Azerbaijan. For them, the interests of the nation and the homeland were above all personal interests and differences of opinion. Otherwise, this community of intellectuals working for the people would not have included people with different mindsets, from social democrats to nationalists and Islamists.

The intellectuals who founded the Republic had passed through the educational filter of the Tsarist regime, but they used their education for the development of national consciousness. Therefore, they believed that the way to become a developed society was to learn Russian and European sciences. They also did not let the culture and language of the people, which had been suppressed for years in the grip of great powers such as Iran and Russia, die, but gave it a new lease of life within a 23-month period. As a matter of fact, as soon as they formed the government, their first act was to declare that the official state language was Turkish and to nationalize schools. Moreover, they did not stop at the primary and secondary school level, they tried to open a national university for the preparation of national cadres and they were successful in this endeavor. In short, the national government tried to provide modern national education to every member of society, from the youngest to the oldest, and succeeded to a great extent.

Although the Republic of Azerbaijan existed in a short period of 23 months, for the first time it provided the people with their own official identity and language, and pursued a national policy with its activities in the field of education. He nationalized schools, prioritized education in the mother tongue and tried to raise children and youth with a national consciousness. At the same time, by opening national education courses for the public, he prevented the erasure of the historical consciousness that had marginalized them for years. In the meantime, in order for the modern Azerbaijani Turks to take their rightful place among the nations of the world, he sent students abroad for education and established a modern state university in Baku for the training of national cadres. But on April 28, 1920, he was invaded by Bolshevik Russia and removed from power before he could finish many of the activities he had started. Thus, he had to withdraw from the political scene before he could fully realize his ambitions.

KURULUŞUNDAN II. MEŞRUTİYET'E KASTAMONU VİLAYETİ'NDE DUYUN-I UMUMİYE İDARESİ (1882-1908)

Abdülkadir ERÇİN*

ÖZ

Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyıla gelindiğinde giderek derinden hissetmeye başladığı mali bunalım devleti yeni önlemler almaya itti. Daha önce ekonomik bunalımlarda İltizam, esham, tahvil ve Galata bankerleri vasıtasıyla iç borçlanma yoluna giden Osmanlı Devleti 1853-1856 Kırım Savaşı sırasında ilk kez dış borçlanma yoluna başvurdu; ancak bu dış borçlanmayı diğer borçlanmalar izledi. Böylelikle devlet, borçlarının faizini ödemek için bile borçlanır hale geldi. Osmanlı ekonomisi krizden ziyade mali iflasa sürüklenmeye başladı. Bu noktada Avrupalı devletler kendi alacaklarını temin etmek isteyince 1881 yılında yapılan anlaşma ile Duyun-ı Umumiye İdaresi kuruldu. İdarenin kurulması ile Tuz inhisarı ve Alkollü içeceklerin vergisi başta olmak üzere, ipek öşürü tütün öşürü ve çeşitli diğer çeşitli vergi gelirleri Duyun-ı Umumiye İdaresine bırakıldı. Tütün gelirleri daha sonra anonim bir şirket olan Tütün Reji İdaresine devredildi. Avrupalı Devletler idare vasıtasıyla alacaklarını tahsil etme işine koyuldular. İstanbul'da kurulan Duyun-ı Umumiye İdaresi kısa sürede teşkilatlanarak Sultan II. Abdülhamid döneminde tüm Osmanlı vilayetlerinde sistemli çalışan bir yapı meydana getirdi. Bu yapılardan birisi de Kastamonu vilayetinde kuruldu. İdare Kastamonu vilayeti-nin özellikle sahil kesimlerinde tuz ticaretinde etkin bir rol oynadı. İdarenin vilayetteki diğer bir gelir kalemi Alkollü içkiler oldu. Bu çalışmada kuruluşundan II. Meşrutiyet dönemine kadar Duyun-ı Umumiye İdaresinin Kastamonu vilayetinde teşkilatlanması ve idarenin vilayette karşılaştığı sorunlar ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Duyun-ı Umumiye İdaresi, Kastamonu Vilayeti, Osmanlı Devleti,

OTTOMAN PUBLIC DEBT ADMINISTRATION (DUYUN-I UMUMİYE – OPDA) IN THE PROVINCE OF KASTAMONU FROM ESTABLISHMENT TO THE SECOND CONSTITUTIONAL ERA (1882-1908)

ABSTRACT

The economic depression that the Ottoman State began to feel increasingly deeper in the 19th century pushed the state to take new measures. Having resorted to domestic debt through tax farming, esham, bond and Galata bankers during previous economic crises, the Ottoman State turned to external debt for the first time during the Crimean War of 1853-1856. This foreign borrowing was followed by other borrowings. Thus, the state became indebted even to pay the interest on its debts. The Ottoman economy started to slide into financial bankruptcy rather than a crisis. Finally, demand of the European states to collect their own receivables led to the foundation of the Ottoman Public Debt Administration (OPDA) as per the agreement made in 1881. Upon establishment of the administration, the monopolies on salt and alcoholic beverages, as well as the taxes on silk, tobacco, and various other revenues were turned over to the OPDA. Tobacco revenues were later transferred to the Tobacco Directing Administration, which was a joint stock company. The European States set out to collect their receivables through the administration. Founded in Istanbul, the OPDA built its organizational structure in a short time, which later turned into an institution that operated systematically in all Ottoman provinces during the reign of Sultan Abdülhamid II. One of these institutions was established in the province of Kastamonu. The administration played an active role in the salt trade, especially in the coastal areas of Kastamonu province. Another income item of the administration in the province was

Araştırma Makalesi

Makale Gönderim Tarihi: 28.12.2023; Yayına Kabul Tarihi: 23.03.2024

* Dr. Öğr. Üyesi, Bartın Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Bartın; ORCID: 0000-0003-4070-9025, E-Posta: aercin@bartin.edu.tr

alcoholic beverages. This study focuses on the organization process of the OPDA in the province of Kastamonu, and the problems faced by the administration within the province between its establishment and the Second Constitutional Era.

Keywords: Ottoman Public Debt Administration, Kastamonu Province, Ottoman State.

Giriş

Osmanlı Devleti'nin ekonomisinde vergi gelirleri önemli bir yer tutuyordu. Tımar ve iltizam düzeni sayesinde 17. yüzyılın sonlarına kadar vergi toplanmasında belirli bir başarı sağlanmıştı. Daha sonradan malikane sistemi getirilmişti. Malikane sistemi ile devlet vergi gelirlerini garanti göstererek uzun dönemli borçlanma olanağına kavuşmuştu. Bununla birlikte bu sistem uzun vadede beklentileri karşılayamadı. 1768-1774 savaşından sonra devlet esham adı altında yeni bir iç borçlanma düzenine geçti. Bu sistemde devlet vergi kaynağının yıllık gelirini kuruluş cinsinden belirleyerek bu belirlenen miktarı sabit gelir elde etmek için muaccele adı verilen alıcılara satmaktaydı. Esham sistemi iniş çıkışlı bir seyir izledi. 1787-1792 savaşı sırasında ise devlet ilk kez olarak Fransa, Hollanda ve İspanya gibi devletlerden borç almayı düşündü; ancak bu gerçekleşmedi (Pamuk, 2013, s. 134-139).

Savaşlar, iç karışıklıklar ve uygulanan mali sistemlerde tam bir başarı sağlanamayınca Osmanlı darphanesi büyük sıkıntı çekmeye başladı. III. Selim döneminde darphanedeki para sıkıntısına karşı çeşitli önlemler alındı. Halk elindeki altın ve gümüş eşyayı darphaneye satmaya teşvik edildi. Toplanan paralarla yüzlük gümüş sikkeler basılarak darphane biraz kuvvetlendirildi, paranın ayarı düşürüldü (Cezar, 1986, s. 139-140). Sikkelerin sürekli tağşişi devlete bütçe denklığı açısından gerekli ek geliri sağlamada başarılı oldu. Bununla birlikte Sultan II. Mahmud (1808-1839) döneminde tağşişlerle altın sikkelerin biçimi ve ismi 35 kez, gümüş sikkelerin ise tam 37 kez değiştirildi. Paranın değeri üzerindeki oynamalar zamanla ekonomiyi olumsuz etkilemeye başladı. Ekonomideki olumsuz tablo yeteri kadar alınamayan vergi gelirlerinin de düşmesine neden olmaktaydı (Pamuk, 1984, s. 54). Devlet ekonomik zorluklarla uğraşırken Sultan II. Mahmud (1808-1839) döneminde Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın çıkardığı isyan durumu daha da zorlaştırdı. Kısa sürede büyüyen isyanı kendi imkanları ile bastırmakta zorlanan Osmanlı Devleti dışarıdan; İngiltere'den destek aldı. İsyan bastırıldı; ancak İngiltere gösterdiği yardımın karşılığını alıp bazı ayrıcalıklar elde ederek Osmanlı pazarına girme fırsatı buldu (Engin, 1990, s. 264). 1839 ticaret anlaşması ile İngiltere vergi avantajı elde ediyordu. Daha önce tüccarlar Osmanlı Devleti'nde %3 gümrük ve %8 oranında iç gümrük vergisi öderken ihracat vergileri yeni anlaşma ile %12'ye yükseltilmekteydi; ancak en önemli hususlardan biri yerli tüccarlar iç gümrük ödemeye devam ederken yabancı tüccarların bu ödemeden muaf tutulmasıydı. Anlaşma bir bakıma Osmanlı Devleti'nin dış ticarete bağımsız politika izleme hakkını elinden almaktaydı (Pamuk, 2014, s. 206). 1839 yılında Tanzimat'ın ilanı ile birlikte iltizam sistemi ortadan kaldırılınca yeni bir vergi toplama sistemi kurulmaya çalışıldı. Bu noktada sikkenin yerine geçecek şekilde esham kaimesi çıkartılmasına karar verildi. 1840 yılından itibaren kâğıt para yani el yazılı kaime çıkarıldı. Kaime piyasaya sürüldükten sonra çeşitli düzenlemelere tabi tutuldu. Bir süre sonra matbu kaimelerde piyasaya girdi (Akyıldız, 2003, s. 40-49). 1844 yılında yeni bir para reformu ile çift metal esasına dayalı bir düzen oluşturuldu. Bu sistemde kuruluş yanında lira sistemi de kuruldu; ancak para reformu istenen sonucu vermedi (Eldem, 2000, s. 92-93).

1850 yılında Reşit Paşa'nın sadrazamlığı döneminde ilk borçlanma sözleşmesi yapıldı. Reşit Paşa'nın girişimi devletin geleneklerine ve onuruna aykırı bulunduğundan Reşit Paşa sadrazamlıktan alındı. Bununla birlikte Osmanlı Devleti de yaklaşık 2 milyon 200 bin frank zarara

uğradı (Gündüz, 2012, s. 7). Osmanlı Devleti zarara uğramanın yanında Avrupa piyasalarında da güven kaybetti. Ekonomik istikrarın olmaması ve plansız girişimler devletin itibarını zedeledi. 1854 yılının ilk döneminde ünlü banker Rothschild vasıtasıyla yapılan borçlanma girişimleri de olumlu sonuç vermedi. Ayrıca Kırım Savaşı'nın ortaya çıkması İngiltere ve Fransa başta olmak üzere Avrupalı devletlerin Osmanlı ekonomisine müdahale girişimlerini hızlandırdı (Kuruca, 2011, s. 85). Özellikle 1850'li yıllardan itibaren Osmanlı topraklarında ticareti geliştirmek fabrika açmak ve madenleri işletmek için Londra merkezli çok sayıda İngiliz şirketi kurulmaya başlandı. İngiliz özel sermayesi sayesinde İngilizler siyasi ve ekonomik olarak Osmanlı Devleti'ni kendisine bağlı kıldığı gibi kapitalist ilişkiler vasıtasıyla ülke aynı zamanda dışa bağımlı hale getirdi (Kurmuş, 2021, s. 109-110). Böylelikle İngilizler dünya ekonomisinde hegemonya kurdukları bir dönemde Osmanlı Devleti'nin özellikle Asya topraklarında ticari pazarlarını fazlasıyla genişletme imkânı buldular (Pamuk, 2018, s. 29-30). Diğer taraftan borçlanmalarını önemli ölçüde Galata bankerleri vasıtası ile yürüten Osmanlı Devleti'nde Galata bankerlerinin mali gücü 19. yüzyılın ortalarına gelindiğinde en üst seviyeye çıkmıştı. Sarraflardan oluşan bu kesim İstanbul'da burjuvazinin çekirdeğini oluşturduğu gibi sarraflar kendi bankalarını da kurmuşlardı; fakat devletin uzun vadeli borçlanma planları başladığından Galata bankerleri Avrupalı banker ve bankaların rekabetiyle karşılaşmaya başladılar (Pamuk, 2014b, s. 116).

Kırım Savaşıyla birlikte Galata bankerlerinin yanında Avrupa piyasaları da Osmanlı Devleti'nin borçlanma alanı içine girdi. 24 Ağustos 1854 tarihinde Londra'dan Dent, Palmer ve ortakları ile Paristen Goldschmidt ve ortaklarından ilk kez yüklü borçlanma yoluna gidildi. Bu borçlanmanın tutarı 3.3 milyon Osmanlı Altın lirasıydı. Borcun ödeme süresi 33 yıl, faizi ise yıllık %6 olarak belirlenmişti. İlk borçlanmada 300.000 Osmanlı lirası değerindeki Mısır cizye gelirleri teminat olarak gösterilmişti. İlk borçlanmanın ardından giderek artan miktarlarda borçlanma devam etti. Özellikle 1865 yılından itibaren borçlar katlanarak yükseldi ve 1854-1874 yılları arasında 20 yıllık sürede yaklaşık 239 milyon Osmanlı lirasına ulaştı (Adiloğlu & Yücel, 2021, s. 70-71). Bu süreçteki borçlanma nedenlerine bakıldığında bütçe açıklarını kapatmak, iç ve dış borçları ödemek ve demiryolları masraflarını karşılamak gibi nedenler ön plana çıkıyordu; ancak özellikle 1870'li yılların başlarından itibaren devlet doğrudan dış borçların yıllık taksitlerini bile ödeyemez hale geldiğinden taksitleri ödeme amacıyla borçlanmaya başlamıştı. Borcu borçla kapatma anlayışı ile birlikte Osmanlı Devleti bütçesi ciddi açıklar verdi ve borçların artık bu şekilde ödenemeyeceği fikrine varıldı (Arslan, 2015, s. 3-4).

Borçlarını ödeyemez duruma gelen Osmanlı Devleti 1875 yılında "Ramazan Kararnameleri" adı verilen tasarruf tedbirlerine başvurdu. Bu kararname ile Osmanlı Devleti iç ve dış borçlarının faiz ve amortismanını 5 yıl için yarıya indirmişti. Bu kararname devletin mali iflasını resmen ilan etmesi anlamına geliyordu (Oğuz, 2001, s. 41-43). Elbette bu iflasta 1875 kıtlığı ve Balkanlardaki bunalımda etkili oldu. 1875 yılında Osmanlı Devleti seller, salgın hastalıklar ve üretim azlığı ile beraber yüzyılın en büyük kıtlığını yaşadı. Ortaya çıkan kıtlık aşar ve diğer tarım vergilerinin toplanmasını zorlaştırdı. 1874'te Balkan coğrafyasında Hersek'te çıkan ayaklanma kısa sürede Bulgaristan başta olmak üzere Sırbistan ve Karadağ'da da yayılım gösterdi. Bu gelişmeler harcamaları ve bütçe üzerindeki baskıları arttırdı (Kıray, 1995, s. 145-146). Osmanlı Devleti'nin Galata bankerleri ile Avrupa destekli kurulan Osmanlı Bankasına borçlarını ödeyemeyeceğini ilan etmesi sonucu 22 Kasım 1879 tarihinde taraflar arasında bir anlaşma yapılarak İstanbul çevresindeki deniz ürünleri ve pul ile Samsun, Bursa ve Edirne'nin alkollü içecek, tütün ve ipek vergilerini toplama işi 10 yıllığına Osmanlı Bankası ve Galata bankerlerinin yönetimine bırakıldı. Bankerler ve banka yönetimi paraları tahsil etmek için "Rusum-ı Sitte"

İdaresi'ni kurdular. Kurulan idarenin Osmanlı ekonomisine dair olumlu açıklamaları ve Osmanlı hükümetinin Avrupalı alacaklı devletlerle dış borçlar meselesini görüşmek için masaya oturması "Duyun-ı Umumiye" İdaresi'nin kurulmasına giden süreci başlattı (Kartopu, 2012, s. 34). İdare ilk altı aylık ve ikinci altı aylık çalışmalarından iyi sonuç alınca Avrupalı alacaklılar Rusum-ı Sitte İdaresi'ni devralmak için Osmanlı Devleti'ne baskı yapmaya başladılar. Batılı diplomatların sıkıştırması üzerine Osmanlı hükümeti 23 Ekim 1880 tarihinde bir nota ile ödeme planını alacaklı devletlere ilettiler. Hükümetin bu planı ile Rusum-ı Sitte ile çeşitli gelir kaynakları da Avrupalı alacaklılara tahsil edilmekteydi (Küçük & Ertüzün, 1994, s. 59). Osmanlı Devleti'nin açıkladığı planın ardından Eylül 1881 ile Aralık 1881 tarihleri arasında Avrupalı güçler ile Osmanlı hükümeti arasında müzakereler hızlandırıldı. Müzakere edilen konular içerisinde en önemli konu Osmanlı mevcut borçlarının ne miktarlara indirileceğiydi. Yapılan görüşmeler neticesinde Sultan II. Abdülhamid tarihe "Muharrem Kararnamesi" adı ile geçen anlaşmayı onaylamıştır (Kazgan, 1985, s. 704). 20 Aralık 1881 tarihli Muharrem Kararnamesi ile Galata bankerlerinin alacaklarında indirimle gidilmiş eski borçlanmanın miktarlarında indirimler yapılmıştır. Yapılan birtakım düzenlemelerden sonra 237.138.819 liralık borç 141. 505.309 liraya düşürülmüştür. Kararnamenin 15. Maddesi hükümlerine göre ise Rusum-ı Sitte İdaresi'nin yerine "Duyun-ı Umumiye-i Osmaniye" idare meclisi kurulmasına karar verilmiştir. İstanbul merkezli bu idare İstanbul'da bazı gelirleri idare etmek üzere kurulmuştur. Kararname hükümlerine göre Duyun-ı Umumiye komisyonu yedi üyeden meydana gelecekti. Bu üyelerin içinde İngiliz ve Hollandalı borç verenler ile Fransız, Alman, Avusturyalı, İtalyan, Osmanlı ile mümtaz tahvil sahiplerini temsil eden üyeler bulunacaktı (Yılmaz, 2013, s. 55-56).

Duyun-ı Umumiye komisyonunda Fransa ve İngiltere'nin ellerinde bulunan tahvillerin büyüklüğü nedeniyle yıllık başkanlık sırasıyla İngiliz ve Fransızlarda olacaktı. İdare komisyonunun kendi otoritesi altındaki memurlar vasıtasıyla gelirlerin toplanması, yönetimi, kiraya verilmesi gibi alanlarda yetkisi bulunuyordu. Genel müdürü de kurul seçmekteydi. Osmanlı hükümet komiseri de kurulan toplantılara davet edilmekteydi; ancak onun oyu istişare amaçlıydı (Thobie, 1985, s. 726). Duyun-ı Umumiye İdaresi'ne tuz inhisarı, alkollü içeceklerin vergisi, balık vergilerinin gelirleri, ipek öşürü geliri, Bulgaristan vergisi, Kıbrıs adasının gelir fazlası, Şarki Rumeli geliri, damga resmi, tömbeki geliri ve yine idarenin ilk dönemlerinde tütün öşürü gibi gelirler devredilmişti (Oğuz, 2001, s. 74). İdare yukarıda zikrettiğimiz kendisine bağlanan gelirleri tahsil ederek doğrudan tahvil sahiplerine ödeme yapmakla yükümlüydü. Osmanlı Devleti'nin borçlarında yapılan indirim büyük olmakla birlikte devletin borçlarını ve borçlarının faizini ödemesi olanaksız olduğundan alacaklı devletler açısından da tek gerçekçi çözüm kendisine bağlanan gelir kalemleri vasıtasıyla alacaklarını tahsil etme seçeneğiydi (Gürsel, 1985, s. 683). İdarenin kurulması Osmanlı Devleti'nin son dönemleri açısından dönüm noktası oldu. İdare Osmanlı egemenlik haklarından önemli bir ödün verilmesine yol açtığı gibi Osmanlı ekonomisinin büyük bir bölümünü de yabancı denetimine soktu (Quataert, 2017, s. 32).

Osmanlı Devleti'nin idare henüz yeni kurulduğu dönemlerde başka mali sıkıntılarının bulunması da bu denetimi kolaylaştırdı. Zira 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşında alınan mağlubiyet devleti Rusya'ya karşı harp tazminatı ödemek zorunda bırakmıştı. Duyun-ı Umumiye İdaresine devredilmeyen ve senelik tahsisatı 350.000 liraya ulaşan Rusya harp tazminatı 1882 yılında yapılan hususi bir anlaşma ile ödenme yoluna gidilmişti. Buna göre Halep vilayetinin ağnam geliri ile Adana, Kastamonu, Konya ve Sivas vilayetlerinin aşarı Osmanlı Devleti tarafından teminat olarak gösterilmişti (Eldem, 1994, s. 185). Bu vilayetlerdeki gelirlerinde kısa süreli kayıplara rağmen Duyun-ı Umumiye İdaresi devlete ait büyük gelir kalemlerini denetimine almış

durumdaydı. Hatta bu gelir kalemlerinden biri olan tütün konusunda idare farklı bir yola gitmiştir. Duyun-ı Umumiye'ye yönelik nizamnamenin dokuzuncu maddesi tütünün reji (tekel) olarak işletilebilmesini kapsıyordu. Bunu değerlendiren Duyun-ı Umumiye İdaresi 10 Ocak 1883 tarihinde aldığı karar ile Osmanlı tütünü gelirini toplama yetkisini Berlin'de banker S. Bleichroder, Viyana'da Anstold ve Osmanlı Bankası grubundan meydana gelen bir anonim şirkete devretmiştir (Öztürk & Keskin, 2011, s. 133-134).

Reji Şirketi 14 Mayıs 1883 tarihinde imzalanan 30 senelik imtiyaz ile Osmanlı Tütün İdaresi'ni devraldı. Böylelikle Osmanlı tütünleri için çok uluslu ve yabancı sermayeden oluşan anonim bir şirket dönemi başlamış oldu (Dığıroğlu, 2014, s. 231). Reji Şirketi yaptığı anlaşma gereği Duyun-ı Umumiye İdaresi'ne her yıl üçer aylık taksitlerle 750.000 Osmanlı lirası avans ödemeyi kabul ediyordu (Kazgan, 1985, s. 710). Tütün gelirlerinin toplanması ve denetimi başlangıçta Duyun-ı Umumiye İdaresine bırakılsa da idarenin çok kısa süre sonra bu işi anonim bir şirket olan Tütün Reji İdaresi'ne bırakması ve vilayetlerde Duyun-ı Umumiye İdareleri ile Tütün Reji İdarelerinin ayrı ayrı teşkilatlanmaları dikkate alınarak çalışmada tütün ve Tütün Reji İdaresi konu kapsamı dışında bırakılmıştır. Bu çalışmada kuruluşundan II. Meşrutiyet'e giden süreçte Duyun-ı Umumiye İdaresi'nin Kastamonu vilayetinde teşkilatlanmasının ne şekilde geliştiği hakkında bilgi verilerek idarenin vilayette karşılaştığı sorunlar ve idarenin sorunlara yaklaşımı Kastamonu vilayet salnameleri ile Başbakanlık Osmanlı arşiv belgeleri ışığında incelenmiştir.

Duyun-ı Umumiye İdaresinin Kastamonu Vilayetinde Teşkilatlanması

Duyun-ı Umumiye İdaresi 1881 yılında kurulur kurulmaz devletin önemli gelir kaynaklarını işletme işine koyuldu. Bunun için organize bir teşkilatlanmaya ihtiyaç vardı. Bu bağlamda Duyun-ı Umumiye İdaresi 1882 yılı Ocak ayından başlayarak Osmanlı ülkesinde geniş bir teşkilat ağı kurmayı başardı. Şirket yönetim kurulu gibi yapılanan idare meclisi için İstanbul'da genel müdürlük oluşturuldu. Dört merkez müdürlüğü ile beraber bölge müdürlüklerinden meydana gelen taşra teşkilatı da İstanbul'daki genel müdürlüğe bağlandı (Narin, 2009, s. 52). İdare kısa sürede çok sayıda şubeler açarak taşradaki yönetim ağını genişletti ve bünyesinde çoğunluğu Türklere oluşan binlerce memur çalıştıran büyük bir teşkilat haline geldi (Oğuz, 2001, s. 64). İdarenin bünyesinde yerli Müslüman Türk memurları çalıştırması bilinçli bir tercihti. İdare Osmanlı toplumu için en ağır şeylerden birinin vergilerin yabancı eliyle toplanması olduğunu biliyordu. Bu nedenle taşradaki idari memurlar yerlilerden seçilirken üst yönetim yabancıların denetime bırakılmıştı (Quataert, 2017, s. 42).

Sistemli bir yönetim yapısı meydana getiren İdarenin hızlı bir teşkilatlanma içerisine girerek yayılım gösterdiği yerlerden birisi de Kastamonu vilayeti oldu. Kastamonu vilayet statüsü kazandıktan kısa bir süre sonra 1869 yılında Taşköprü, İnebolu, Tosya, Kargı, İskilip, Küre-i Nühas, Araç, Daday ve Zağferanbolu olmak üzere dokuz kazadan meydana gelirken Sinop, Çankırı ve Bolu sancaklarından oluşuyordu. Bu haliyle büyük bir coğrafi alan kaplayan vilayet Sultan II. Abdülhamid dönemine gelindiğinde idari taksimat bakımından daha da farklılaştı. Anadolu'nun kuzeybatısında kalan vilayet kuzeyden Karadeniz, doğudan Trabzon ve Sivas, batıdan İzmid, güneyden ise Hüdavendigar ve Ankara ile çevriliydi. Çankırı Sancağı iki kaza, altı nahiye ve 416 karyeden, Bolu Sancağı sekiz kaza, beş nahiye ve binden fazla karyeden, Sinop Sancağı ise üç kaza, üç nahiye ve 483 karyeden müteşekkil yapıdaydı (Bazna, 2021, s. 4-5). Geniş coğrafyayı içine alan vilayet yer altı ve yer üstü değerleri, limanları ve deniz yoluyla ulaşım bakımından gerekli imkanlara sahipti. Arazisi gereği tarım alanları sınırlı olsa da birçok bitki ve

meyve bölgede yetişebilmekteydi. Dokumacılık ve bakırcılık gibi meslek dalları gelişmişti. Gelişen ticari yapısına bağlı olarak 1882 yılında İstanbul Ticaret Odası'nın kurulmasından hemen sonra diğer birçok vilayetten farklı olarak aynı yıl Kastamonu vilayetinde bir ticaret odası kurulmuştu (Eski, 2016, s. 1-13). Ticari açıdan vilayetin gösterdiği gelişim bölgede erkenden bir ticaret odası kurulmasını sağladığı gibi Duyun-ı Umumiye İdaresi'nin de teşkilatlanmasını hızlandırmıştı. Henüz 1887 yılına gelindiğinde Çankırı ve İskelep bölgelerinden Kastamonu'ya gönderilen tuzların ihtiyaca cevap vermemesi nedeniyle daha önce bölgede Rüşumat İdaresi tarafından iki adet tuz ambarı açılmış durumdaydı; fakat genişleme politikasını sürdüren idare Çankırı'ya ilave olarak Kastamonu'da iki, Cide ve Bolu sahillerinde bulunan ambarlara ek olarak Çatalzeytin, Abana ve Kıran'da yeni birer tuz ambarı açılması için vilayet nezdinde girişimlere başlamıştır (BOA, DH.MKT. 1467/44). İdarenin büyük gelir getiren tuz üretimi ekseninde teşkilatlanmasını genişlettiğini söylemek mümkündür.

Yukarıda verilen örneklerle ilave olarak idarenin vilayet merkezinde sancak ve kazalarda ne şekilde teşkilatlandığını en ayrıntılı gösteren veriler ise Kastamonu vilayet salnamelelerinde yer almaktadır. Bu noktada Duyun-ı Umumiye İdaresi kurulduktan sonraki ilk Kastamonu Vilayet Salnamesi olan 1888-1889 yılına ait salname idare hakkında önemli veriler sunmaktadır. Salnameye bakıldığında Duyun-ı Umumiye İdaresi'nin sancak kaza ve hatta nahiyeleri de kapsayacak şekilde etkin bir şekilde teşkilatlandığını görmek mümkündür. 1888-1889 yılına ait Kastamonu vilayet salnamesine göre vilayet merkezinde Duyun-ı Umumiye Gelir İdaresi'nin başında Memur Hüsnü Bey bulunmaktaydı. Başkatip ve Sandık Emini diğer görevlilerdi. Başkatip Cemal Efendi olup, Sandık eminleri dört kişiden oluşuyordu. Bunların ikisi Müslüman ikisi Gayrimüslimdi. Müslüman üyeler Süvari Mehmed Efendi ve Kolcu Mustafa Ağa, gayrimüslim üyeler ise Kolcu Artin ve Kolcu Sokradis idi (Salnâme-i Vilâyet-i Kastamonu 1306: s. 263). Vilayet merkezinde görüldüğü üzere toplam altı görevli yer alıyordu; fakat idare bölgenin ticari özelliklerine ve ulaşım olanaklarına göre bazı kazalarda merkezdekine kıyasla daha geniş bir örgütlenme içine gitmişti. İnebolu kazası buna güzel bir örnekti. İnebolu sahip olduğu limanı ile dünyaya açılan bir kapı konumunda bulunuyordu (Bazna, 2023, s. 283). İnebolu şosesinin inşasından sonra vilayetteki ticari ürünler kolaylıkla İnebolu'daki iskeleye ulaştırıldığı gibi İstanbul ve çevresine birçok ürün buradan kolaylıkla gönderilir hale gelmişti (Salnâme-i Vilâyet-i Kastamonu 1306: s. 283). İnebolu kazasının kazandığı bu ticari cazibe nedeniyle Duyun-ı Umumiye İdaresi burada on görevli ile hizmet vermekteydi. Bu sayı ile İnebolu kazası Kastamonu vilayetinde en fazla Duyun-ı Umumiye görevlisinin bulunduğu yerlerden biri olarak dikkat çekmekteydi. Kazada idarenin başında Müdür Vekili Vasfi Efendi yer alıyordu. Onun emri altında dokuz görevli daha görev yapıyordu. Geniş görevli kadrosu ile bağlantılı olarak kazada sandık emini ve kolcuların dışında tuz ambar memurları ve kantarcılar gibi farklı memurlarda hizmet veriyordu (Salnâme-i Vilâyet-i Kastamonu 1306: s. 292). Kastamonu Sancağı'nın diğer kazalarında Duyun-ı Umumiye idare kadrosu oldukça sınırlı kalmıştı. Öyleki Zağferanbolu kazasında bir idare memuru ve bir kolcu olmak üzere iki memur görev yaparken, Tosya, İskilip ve Cide kazalarında sadece bir Duyun-ı Umumiye memuru çalışmaktaydı (Salnâme-i Vilâyet-i Kastamonu 1306: s. 306-356).

Kastamonu vilayetine bağlı Bolu Sancak merkezinde Memur Abdurrahman Efendi, Katip ve Sandık Emini İzzet Efendi ve Kantarcı olarak Mehmed Efendi olmak üzere yalnızca üç Duyun-ı Umumiye görevlisi yer almaktaydı (Salnâme-i Vilâyet-i Kastamonu 1306: s. 365). Fakat Kastamonu Sancağı'ndaki yapı burada da geçerliydi. Sancak merkezinden çok ticari ulaşım imkanları ile doğru orantılı olarak kıyı bölgelerinde yer alan kazalarda Duyun-ı Umumiye İdaresi daha aktif durumdaydı. Ereğli kazası önemli örneklerden birisini oluşturmuyordu. Ereğli bölgesi

Osmanlı denizciliği için stratejik bir konumdaydı. Ereğli'nin yer aldığı Batı Karadeniz bölgesi barındırdığı tersaneler, gemi üretimi ve diğer bölgelere ağaç tedarik eden yapısıyla dikkat çekiyordu. Ayrıca 1822 yılında taşkömürü madenlerinin keşfedilmesiyle Ereğli Bölgesi'nin Osmanlı Devleti'nin ekonomisine katkısı giderek artmıştı (Hançer, 2022, s. 492-493). Bu gelişmelere paralel olarak Ereğli kazasında beş Duyun-ı Umumiye görevlisi bulunuyordu (Salnâme-i Vilâyet-i Kastamonu 1306: s. 377). Bartın kazası ve Bartın sınırları içinde yer alan Amasra'da da Ereğli'dekine benzer yapı söz konusuydu. Bölge 19. yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı ekonomisi ve ithalat için önemli bir pazar olduğu gibi bölgede birçok maden işletmesi de hizmet vermeye başlamıştı (Güven, 2019, s. 284-285). Ticari hayatın canlı olduğu, alım satım ilişkilerinin aktif olarak devam ettiği bölgeler Duyun -ı Umumiye İdaresi'nin hemen dikkatini çekiyor ve idare orada hızlıca teşkilatlanıyordu. Liman kenti olan Bartın'da üç kişi, Amasra'da ise üçü kolcu ve ikisi memur olmak üzere toplam beş kişi idare adına görev yapıyordu. Böylelikle toplam görevli sayısı burada sekize ulaşmaktaydı (Salnâme-i Vilâyet-i Kastamonu 1306: s. 392). Sinop Sancağı da liman bölgesi olarak Duyun-ı Umumiye İdaresinin vilayette en aktif olduğu yerlerdendi. Zira Karadeniz'in korunaklı limanlarından biri olan Sinop limanı antik dönemlerden itibaren önemli ticaret merkezlerinden biri olmuştu. Anadolu içlerinden gelen yol hatlarının Karadeniz'e ulaştığı yerlerden biri olarak Sinop, limanı vasıtasıyla da ithalat ve ihracaatın gelişim gösterdiği noktalardandı. Ayrıca bölge Kastamonu, Ankara, Amasya, Tokat, Sivas ve Amasya hinterlandına bağlantıyı sağlamaktaydı (Yaşayanlar, 2015, s. 197). Bu özelliklerine bağlı olarak Sinop sancak merkezinde yedi kişilik bir idare yönetimi bulunuyordu. Ayrıca bunlara ilave olarak Boyabad kazasında bir ve Estefan (İstefan) kazasında iki Duyun-ı Umumiye memuru görev yapıyordu (Salnâme-i Vilâyet-i Kastamonu 1306:s. 471-489). Böylece Sinop Sancağı kazaları da dikkate alındığında on kişilik bir idari kadrosuyla İnebolu kazasıyla beraber vilayette en fazla Duyun-ı Umumiye memurunun görev yaptığı yerlerden biri olma özelliğini taşıyordu. Vilayetin bir diğer sancağı olan Çankırı'da durum liman bölgelerine göre biraz daha farklıydı. Çankırı Anadolu'dan geçen ana yol güzergahında olmakla birlikte ana yollara kıyasla işlekliliği az olan kuzey-güney ticaret yolunun geçtiği Sinop-Ankara güzergahını takip eden yol üzerinde konumlanmıştı (Toruk, 2009, s. 722). Bu durum ekonomik dezavantajlar yaratmaktaydı. Haliyle Duyun-ı Umumiye İdaresi'nin yapılanması da bölgede sınırlı kalmıştı. 1888-1889 yıllarında Çankırı sancak merkezinde üç, Çerkeş ve Kalecik kazalarında birer Duyun-ı Umumiye memuru bulunmaktaydı (Salnâme-i Vilâyet-i Kastamonu 1306: s. 443-461).

1892-1893 yıllarına gelindiğinde idarenin vilayet genelindeki teşkilatlanmasında birtakım değişiklikler olmuştur. En büyük değişimlerden biri Kastamonu vilayet merkezindeki yönetici kadrosunda yaşanmıştı. 1888-1889 yılları arasında idarenin başında Hüsnü Bey bulunurken 1892-1893 yıllarına gelindiğinde idarenin başında Arifi Kemal Efendi yer alıyordu. Başka tip de değişmiş Cemal Efendi'nin yerine İbrahim Fahri Efendi getirilmişti. Müslüman üyelerde değiştirilirken gayrimüslim Sokradis Efendi ve Artin Ağa eskisi gibi görevlerine devam etmekteydi (Salnâme-i Vilâyet-i Kastamonu 1311:s.117). İnebolu kazasında geniş idare kadrosu 1892-1893 yılları arasında da görevini sürdürüyordu. Ali Vasfi Efendi eskisi gibi idarenin başında bulunuyordu. Burada kâtip, sandık emini, tuz ambar memuru ve kol sandal reisi olmak üzere beş personel hizmet verirken kaçakçılıkla mücadele etmek üzere dört neferde piyade kolcusu yer alıyordu. Piyade kolcularına ek olarak idarenin teşkilatlanmasındaki bir diğer değişim nahiyelerde gözleniyordu. 1892-1893 yıllarında nahiyelerde de teşkilatlanma başlamıştı. Zira İnebolu kazasına bağlı Küre nahiyesinde bir Duyun-ı Umumiye kolcusu görev yaparken Abana nahiyesinde iki personel ve iki piyade kolcusu, Abana'ya bağlı Çatalzeytin bölgesinde ise yine

iki personel ve iki piyade kolcusu hizmet veriyordu. Böylelikle İnebolu kazasında nahiyelerle birlikte toplamda 18 Duyun-ı Umumiye görevlisi yer alıyordu (Salnâme-i Vilâyet-i Kastamonu 1311: s. 146-149). Duyun-ı Umumiye İdaresi daha önce şubesi olmayan kazalarda da giderek görünür hale gelmeye başlamıştı. Kastamonu Sancağına bağlı Zağferanbolu kazasında bir memur ve iki kolcu görev yaparken Taşköprü, Tosya, Araç, Daday ve Cide kazalarında birer idare memuru görevlendirilmişti (Salnâme-i Vilâyet-i Kastamonu 1311: s. 157-184).

Vilayetin bazı kaza ve nahiyelerinde idare teşkilatlanmasını büyütürken bazı kazalarda ise küçülmeye gitmişti. Bu bağlamda Bolu sancak merkezinde eskisi gibi üç görevli yer alırken Ereğli kazasında memur sayısı beşten ikiye, Bartın kazasında üçten ikiye, Amasra'da ise ikiden bire indirilmişti. Amasra'daki en büyük değişim daha önce görev yapan üç kolcunun teşkilatlanma içerisinde yer almamasıydı; fakat anlaşılan Ereğli, Bartın ve Amasra'daki memurlar 1892-1893 yıllarına gelindiğinde Bolu Sancağı dahilindeki farklı bölgelere kaydırılmıştır. Örneğin, Göynük kazasında idare tesis edilerek buraya bir memur, iki kolcu ve bir kantarcı tahsis edilmişti. Yine Gerede kazasında bir memur vekili idare adına görevlendirilmişti (Salnâme-i Vilâyet-i Kastamonu 1311: s. 193-229). İdarenin memur sayısındaki düşüş Sinop ve Çankırı sancaklarında da görülüyordu. Sinop sancak merkezinde katiplik, sandık emniyeti ve tuz ambar memurluğu gibi memuriyetler devam etmekle birlikte Duyun-ı Umumiye idare personeli sayısı beşe düşmüştü. Gerze nahiyesine ve Ayancık kazasına bir görevli personel tayin edilmişti (Salnâme-i Vilâyet-i Kastamonu 1311: s. 248-263). Personel sayısındaki düşüşün temel sebebi idarenin bazı personelleri farklı kaza ve nahiyelere kaydırmasıydı. Çankırı Sancağı en az Duyun-ı Umumiye personelinin görev yaptığı sancak olarak dikkat çekmeye devam ediyordu. Burada sancak merkezinde ve Çerkeş kazasında birer görevli hizmet veriyordu (Salnâme-i Vilâyet-i Kastamonu 1311: s. 269-274).

1899-1900 yılları arasına gelindiğinde geçen altı yıllık süre içinde Kastamonu vilayeti Duyun-ı Umumiye İdaresi'ndeki değişimler oldukça sınırlı kalmıştı. Vilayet merkezindeki idarenin başında Arifi Kamil Efendi görevine devam etmekteydi. Süvari kolcusu Sokradis idare teşkilatlanması içinde yer almazken piyade kolcusu Artin Gayrimüslim personel olarak görevine devam etmekteydi. Merkezde toplam personel sayısı beş kişiden oluşuyordu (Salnâme-i Vilâyet-i Kastamonu 1317: s. 147). İnebolu kazası liman bölgesi olarak daha geniş hizmet kadrosuna sahip olmayı sürdürmekteydi. Burada 1889-1900 yılları arasında Ali Rıza Efendi başkanlığında altı görevli personel bulunuyordu. Küre nahiyesinde de bir personel ayrıca görev yapmaktaydı. Kastamonu Sancağının diğer kazalarında da Zağrefanbolu hariç bir değişiklik gözüküyordu. Burada altı yıl öncesine nazaran tek değişiklik kolcu sayısının ikiden bire indirilmesi idi. Zağrefanbolu'daki bir memur ve bir kolcu dışında diğer kazalar olan Taşköprü, Tosya, Araç, Daday ve Cide kazalarında da birer memur görevlerini sürdürmekteydi (Salnâme-i Vilâyet-i Kastamonu 1317: s. 157-188). Vilayet içerisinde Bolu Sancağı teşkilatlanması 1892-1893 yıllarına nazaran en fazla değişimin yaşandığı sancaklardan biri olarak ön plana çıkmaktadır. 1899-1900 yıllarında Bolu sancak merkezinde üç ve Ereğli kazasında iki görevli hizmet vermeyi sürdürmekteydi; ancak Bartın ve diğer kazalarda durum farklıydı. Bartın merkezde daha önce iki olan görevli sayısı üçe çıkarılmış, Amasra'daki bir görevlinin yanısıra liman bölgesi olan Filyos'a da bir görevli tayin edilmişti. Daha önce görevli personel bulunmayan Düzce'ye bağlı Akçaşehir nahiyesine, Hamidiye kazasına ve Hamidiye kazasına bağlı Çarşamba nahiyesine birer personel görevlendirilmişti. Ayrıca Gerede kazasında bir, Göynük kazasında iki idare personeli görevlerini sürdürüyordu. Bir yenilik olarak Mudurnu kazasında da bir personel hizmet vermekteydi (Salnâme-i Vilâyet-i Kastamonu 1317: s. 196-238). Çankırı sancak merkezinde ise personel sayısı 1893 yılında bir iken 1899 yılında dörde çıkarılmıştı. Ayrıca

Çerkeş kazasındaki tek personel pul bayii olarak hizmet vermeye başlamıştı. Sinop sancak merkezinde Duyun-ı Umumiye İdaresi eskisi gibi kalabalık personel sayısı ile hizmet vermeyi sürdürüyordu. Burada Ahmed Efendi başkanlığında toplam sekiz personel görev yapmaktaydı. Önceki yıllara nazaran kâtip, kolcu, tuz ambarcısı ve sandık emini dışında kantarcı ve varidat katibi olarak yeni görevliler idareye dahil edilmişti. Sancağa bağlı Gerze nahiyesinde de bir personel ayrıca görev yapmayı sürdürüyordu (Salnâme-i Vilâyet-i Kastamonu 1317: s. 244-262).

Kastamonu vilayetinde Duyun-ı Umumiye İdaresinin teşkilatlanmasına yönelik son kapsamlı verileri yine Kastamonu vilayetine ait 1903-1904 yılları arasını kapsayan salnamede bulmak mümkündür. 1903 yılına gelindiğinde üç dört yıl öncesine göre en ilginç gelişmelerden birisi vilayetin merkezinde Duyun-ı Umumiye İdaresi'nin artık bulunmamasıydı; fakat kazaların birçoğunda idarenin yapılanması mevcuttu. İnebolu kazası Duyun-ı Umumiye İdaresi Şemseddin Bey başkanlığında toplam altı personel ile hizmet vermekteydi. Buraya bağlı Abana Nahiyesinde bir görevli yer alırken Zağrefanbolu kazasında iki, Tosya ve Cide kazalarında yine birer personel görevlerini sürdürmekteydi (Salnâme-i Vilâyet-i Kastamonu 1321: s. 173-206). Bolu Sancağının merkezinde ve Ereğli kazasında üç dört yıl öncesine göre herhangi bir değişim bulunmuyordu. Bolu sancak merkezinde üç, Ereğli kazasında iki personel yer alıyordu. Bartın kazasında ufak değişiklikler mevcuttu. Kaza merkezinde Karlos Efendi başkanlığında iki görevli yer alırken Amasra ve Filyos'ta eskisi gibi birer personel idare adına çalışmaktaydı. Bunlara ilave olarak kıyı bölgesi olan Kurucaşile'ye de bir personel tayin edilmişti. Diğer büyük yenilik Düzce kazasına bir memur ve üç kolcu olmak üzere toplam dört personelin gönderilmiş olmasıydı. Zonguldak kazası için de bir personel görevlendirilmişti. İdaredeki bu değişiklikler dışında eskisi gibi Göynükte iki, Gerede ve Mudurnu kazalarında birer görevli işlerine devam ediyordu (Salnâme-i Vilâyet-i Kastamonu 1321: s. 213-258). Çankırı Sancağında herhangi bir değişiklik yoktu. Sancak merkezinde dört, Çerkeş kazasında bir görevli personel işleri yürütüyordu (Salnâme-i Vilâyet-i Kastamonu 1321: s. 264-274). Vilayette Duyun-ı Umumiye İdaresi'nin en fazla teşkilatlandığı yerlerden biri olan Sinop Sancağı 1903 yılına gelindiğinde bu yapısını geliştirerek devam ettirmekteydi. Öyle ki sancak merkezinde tuz ambarcısı, tuz kantarcısı, kolcu ve katiplerden oluşan görevli kadrosu 11 kişiyi bulmaktaydı. Ayrıca Gerze nahiyesinde ve Ayancık kazasında kantarcı, kolcu ve memurdan meydana gelen üçer kişilik personel görevlerini sürdürmekteydi (Salnâme-i Vilâyet-i Kastamonu 1321: s. 282-298). Salnamelerdeki veriler incelendiğinde Duyun-ı Umumiye İdaresi'nin teşkilatlanmasının kıyı bölgelerde yoğunlaştığı açıkça görülmekteydi. Bu bakımdan Sinop Sancağı başta olmak üzere İnebolu, Bartın ve Ereğli gibi liman bölgelerinde daha fazla sayıda Duyun-ı Umumiye personeli çalıştırılmaktaydı. Liman bölgelerinin malların taşınmasında sağladığı stratejik kolaylık idarenin buralarda daha aktif olmasını gerekli kılmaktaydı.

İdarenin vilayet teşkilatlanmalarında özellikle dikkat edilen bir diğer husus memurların ve görevli diğer personelin maaşlarıydı. Maaşlar görevliler için tatminkâr olup zamanında ödenmekteydi. Ayrıca görevlilerin dini kimliklerine göre seçilmesine de özen gösterilmekteydi. Buna göre idarede yabancı memurların oranı toplam memurların %7-8'ini aşmayacak şekilde ayarlanmıştı (Blaisdell, 2008, s. 19). Duyun-ı Umumiye'nin Kastamonu vilayet teşkilatlanmasında da bu hassasiyetlerin göz önünde bulundurulduğu görülmektedir. Zira yukarıdaki veriler dikkate alındığında memur ve kolcu personelin tüm sancak, kaza ve nahiyelerde özellikle Müslümanlardan seçilmesine özen gösterildiği anlaşılmaktadır. Gayrimüslim personelin sayısı oldukça azdı. İdare temel olarak gelişmiş bir çalışma sistemine sahipti. Modern bürokratik örgüt

ve kayıt sistemiyle çalışan idare bu yönüyle Osmanlı maliye bürokrasisinden ayrılmaktaydı (Ortaylı, 2019, s. 228). Denetlenebilirlik ve teftiş haliyle idarenin başlıca önem verdiği konulardandı. Bu noktada Duyun-ı Umumiye İdaresi devletin tüm topraklarında nezaret merkezleri meydana getirmişti. Nezaret merkezi de kendi alt birimleri olan müdürlükler ve memuriyetler vasıtasıyla daha fazla verim alabilmek için kendisine Osmanlı Devleti'nin belirlediği idari sınırlardan farklı sınırlar çizmişti. Buna göre özellikle tuz konusunda Kastamonu vilayetinin merkez Kastamonu ve Sinop sancakları başta olmak üzere bazı sancaklarının nezaret merkezi Trabzon, bir kısmı ise İzmit nezaretinin sınırlarına dahil edilmişti; fakat Trabzon nezareti en büyük nezaretti. Zira buradaki nezaret Karadeniz'in tüm kıyı şeridini de içine alacak şekilde doğuda Hopa'dan batıda Sakarya nehrine kadar uzanan bölgeyi kontrol ediyordu (Söğüt, 2020, s. 117-123). Örneğin, Karadeniz'in kıyı şeridinde yer alan Bartın Filyos'ta Duyun-ı Umumiye memuru Ali Şefik Efendi tuz zayıtı nedeniyle sorguya çekildiği için mağdur edildiğini düşünerek durumu Kastamonu vilayet idaresine bildirmişti. Vilayet idare meclisi son kararı vermesi için olayı Trabzon Duyun-ı Umumiye Nezaretine havale etmişti (BOA, ŞD. 2978/7). Trabzon'daki nezaret mağduriyete karşı kendi idare memurunun hakkını koruma ve araştırma görevini üstlenmişti. Bu gibi sorunların artış göstermesi üzerine Trabzon nezareti Bartın Duyun-ı Umumiye İdaresi ve işleyişini teftiş etmek üzere kendi bünyesinde görev yapan nezaret muavini İtalyan tebaasından Mişel Antuvan Efendi'yi görevlendirmişti. Antuvan Efendi Bartın idaresini teftiş ederek Trabzon'a dönmüştü (BOA, DH.TMIK.M. 81/6). Yukarıda verdiğimiz örnekler Trabzon Nezareti'nin Kastamonu Duyun-ı Umumiye İdaresi üzerindeki denetleme yetkisini göstermesi bakımından önemlidir.

Duyun-ı Umumiye İdaresi daha önce belirttiğimiz üzere Avrupalı Devletlerin Osmanlı Devleti'nin bazı gelir kalemlerine el koyarak borçlarını tahsil etmeleri için kurulmuştu. Haliyle temel amaç ekonomik olarak daha fazla kâr etmek üzereydi. İdarenin bu konuda başarılı olduğunu söylemek mümkündür. Zira Duyun-ı Umumiye İdaresi kurulduğu 1882 yılından 1908 yılına kadar geçen süre içerisinde artan oranlarda hasılat elde etmişti. Bu yıllar arasında idarenin Osmanlı borçlarının faiz ve anapara ödemelerine tahsis edebileceği safi hasılat oranlarına bakıldığında tuz, alkollü içki ve damga vergileri ile balık ve ipek öşrü gelirleri başı çekmekteydi. İdarenin safi hasılat değeri toplamı 1882-1883 yılları arasında 2. 339. 766 Osmanlı lirası iken bu hasılat 1907-1908 yılları arasında yıllık 3.300.244 Osmanlı lirasına ulaşmış durumdaydı (Kazgan, 1985, s. 713). Gelirlerin artışında pul resminin etkin bir şekilde uygulanmasının yanı sıra tuz tekelinden elde edilen kazancın çoğalmasında etkiliydi. Bununla birlikte Osmanlı hükümetinin gelirlerin toplanması noktasında idareye sağladığı uygun ortamda önemli bir etkendi (Blaisdell, 2008, s. 131). Duyun-ı Umumiye İdaresi'nin Kastamonu vilayeti özelinde yıllık ne kadar hasılat elde ettiğine dair veriler ise oldukça sınırlıdır; fakat salname ve devlet arşivlerinde rastladığımız sınırlı sayıdaki veriler yine de idarenin vilayet genelinde elde ettiği gelirlerin giderek arttığını açıkça göstermektedir. Örneğin, Kastamonu vilayetinde 1887-1888 yılları arasındaki bir yıllık süreçte Duyun-ı Umumiye İdaresi vilayet merkezinde memurlar vasıtasıyla 112. 645 kuruş, çevre sancak ve kazalardan 53. 296 kuruş olmak üzere toplamda 195. 941 kuruş hasılat elde etmiş durumdaydı (Salnâme-i Vilâyet-i Kastamonu 1306: s. 541). 1905 yılına gelindiğinde Kastamonu vilayet yönetimi yıllık bütçesini hazırlarken Duyun-ı Umumiye İdaresi'ne hasılat olarak teslim edilen miktarları da kısım kısım hesaplamıştı. Bu bağlamda ilk etapta idareye 664.544 kuruş teslim edilirken ardından Bolu, Sinop ve Çankırı bölgelerinden yaklaşık 130.000 kuruş (BOA, Y.PRK.UM. 74/13). Yine Bolu Sancağına bağlı Göynük'ten 20.700 kuruş ilave para teslim edilmişti (BOA, Y.PRK.UM. 74/16). Bu veriler ışığında 1905 yılında idarenin yaklaşık olarak Kastamonu vilayetinden 815.000 kuruş hasılat elde ettiği anlaşılıyordu.

Burada çarpıcı olan nokta idarenin vilayette gösterdiği ekonomik gelişimin boyutlarıydı. 1887-1888 yıllarındaki hasılat miktarları ile 1905 yılındaki hasılat miktarları göz önüne alındığında aradan geçen 17 yıllık sürede Duyun-ı Umumiye İdaresi vilayetteki yıllık gelirlerini dört kattan fazla arttırmış durumdaydı. İdarenin kuruluşundan itibaren gelişen yapısı ve kendi denetimindeki ürünlerin üretimini artırma politikası idarenin kazançlarında ciddi bir artış sağlamakla birlikte kaçakçılık başta olmak üzere başka sorunları ise beraberinde getirdi. Kastamonu vilayeti özelinde idarenin karşılaştığı sorunlar tuz kaçakçılığı ve izinsiz alkol satışı üzerinde yoğunlaştı.

Duyun-ı Umumiye İdaresinin Kastamonu Vilayetinde Karşılaştığı Sorunlar

1-Tuz Kaçakçılığı

Osmanlı Devleti sınırları içerisinde tuz üretiminin yapıldığı büyük tuz yatakları ve tuzlalar yer almaktaydı. Maden hukukuna tabi olan tuzlalar devlete aitti. Dolayısıyla tuzlaların işletilmesi ve satılması da devlet denetiminde yapılmaktaydı (Taştekin, 2023, s. 152). Devletin sınırları içinde Konya, Ankara, Erzurum, Halep ve Bağdat gibi yerlerde kaya tuzu üretilirken Akdeniz, Ege ve Kızıldeniz sahillerinde deniz tuzu üretilmekteydi. 1862 yılından itibaren tekel konusu olan tuz üretimi ve işletmeciliği anlaşma gereğince 1881-1882 yılından itibaren Duyun-ı Umumiye İdaresi'ne devredilmişti (Kazgan, 1985, s. 709). İdare tekeli aldığı ilk yıllarda üretimi arttırmak konusunda istediği başarıya ulaşamasa da sonradan özellikle zeytin ve balık işleme sanayisinde yurtiçi tüketimi arttırmak amacıyla kampanya başlatarak Kızıldeniz'in tuzlarına yöneldi. Buradan elde edilen Türk tuzuna talebi arttırmak içinse Hindistan'a temsilciler gönderdi (Kıray, 1995, s. 173-174). Yapılan girişimler neticesinde 1881-1882 yılları arasında idarenin tuz geliri 635.000 lira iken 1907-1908 yıllarına gelindiğinde %71 artış göstererek yıllık 1.075.880 liraya ulaştı (Blaisdell, 2008, s. 123-124). Bununla birlikte idare yönetim tekeli aldığı ilk dönemlerinde ulaştırma ve nakliye olanaklarının yetersizliği nedeniyle kendisine bırakılan tuzlaların tümünü işletmekte büyük sıkıntılar yaşayınca devlet sınırları içerisinde tuz kaçakçılığı işi yaygın olarak ortaya çıktı (Kazgan, 1985, s. 709). Tuz kaçakçılığında Kastamonu vilayeti de fazlasıyla etkilendi.

Duyun-ı Umumiye İdaresi kuruluşunun ilk yıllarında tuz kaçakçılığını önlemek için vilayet idareleri ile sıkı bir iletişim içine girmiştir. Kaçak ecnebi tuzları ve tezkeresiz yerli tuz satanların yakalanmaları idarenin başlıca meşguliyet alanlarından birisiydi. Bu sorunların meydana gelmemesi için Osmanlı hükümeti aracılığıyla tüm vilayet idareleri, vilayete bağlı mahalli hükümetler, bölge Duyun-ı Umumiye idareleri, ordu müşirlikleri ve fırka kumandanlıkları uyarılmaktaydı (BOA, DH.MKT. 1369/20). İdare tüm bölgelerde kaçakçılığa karşı toplumsal bilinç yaratmayı hedefliyordu. İskelelere yanaşan gemilerin kaçakçılığa karşı kontrol edilmesi idarenin başlıca istediği önlemlerdendi. Zira kaçakçılık genelde deniz yolu üzerinden yapıldığından idare denizlerde teftiş ve denetime ayrı önem veriyordu. Bu noktada Bahriye Nezaretiyle işbirliğine gidildiği gibi sahillere yanaşan tuz yüklü gemiler sıkı bir şekilde kontrol ediliyordu. Limana yanaşan gemilerin sayısı ve yüklerinin miktarı kayıt altına alınıyordu. Limana gelen gemi liman reisine başvurarak tezkerelerini görevliye veriyor tezkereler Duyun-ı Umumiye memurları tarafından da tasdik ediliyordu (Demirel, 2002, s. 149-150).

İdare ilk yıllarında Kastamonu vilayeti limanlarında denetimini arttırdı; fakat bunun istenmeyen sonuçları da oldu. 1887 yılının başlarında Rusya bandıralı tuz yüklü bir sandal hava şartları nedeniyle Aklıman iskelesine yanaştı. Fakat gemi iskeleye yanaşır yanaşmaz Duyun-ı

Umumiye memurları geminin tayfalarından birini kaptan zannederek tutukladı. (BOA, DH.MKT. 1384/98). Rusya konsolosluk vasıtasıyla mürettebatının birinin tutuklanması üzerine devreye girdi ve Osmanlı Devleti'nden izahat istedi. Hükümet durumun mahiyetini öğrenmek için Kastamonu vilayetine başvurdu. Vilayetten alınan cevapta bu hadisenin tuz kaçakçılığı ile mücadele kapsamında gerçekleştirildiği bildirildi (BOA, DH.MKT. 1399/64). Olay diplomatik bir kriz çıkmadan önlense de Duyun-ı Umumiye memurlarının katı tavrı bir süreliğine Osmanlı Devleti'ni sıkıntıya soktu. İdare kendi denetimi dışındaki her tuzu nereden geldiğine bakmaksızın kaçak statüsünde değerlendirerek olayları inceleme yoluna gitti. Duyun-ı Umumiye İdaresi denizlerdeki kaçakçılığa bir türlü engel olamadığından ve Osmanlı hükümetinin yardımlarını yetersiz bulduğundan bir süre sonra kendisi harekete geçmeye karar verdi. Karadeniz'de tuz kaçakçılığını önlemek için İngiltere'den vapur sipariş etti. Sipariş edilen vapur İstanbul'a geldikten sonra idare bu vapurun gezdirilmesi için maaşlarını kendisi karşılayacağını belirterek Osmanlı hükümetinden zabıt ve asker talebinde bulundu (BOA, Y.MTV. 35/38). Duyun-ı Umumiye İdaresi'nin isteği Şura-yı Bahri tarafından görüşüldü; fakat neticede İngiltere'den satın alınan vapurun Tershane-i Amire tarafından alıkonulmasına ve yerine aynı hizmeti yapacak başka bir vapurun zabitan ve teçhizatıyla idareye tahsis edilmesine karar verildi (BOA, MV. 36/68). Böylelikle Osmanlı Devleti bir yandan kendi inisiyatifi ile bir şeyler yapmaya çalışan Duyun-ı Umumiye'ye hükümetin otoritesini hatırlatıyor diğer yandan başka bir şekilde onun isteklerini kabul etmiş oluyordu.

Duyun-ı Umumiye İdaresi denizlerdeki tuz kaçakçılığını olabildiğince önlemeye çalışırken yeni bir sorunla karşılaştı. Kastamonu vilayeti de dahil tüm Karadeniz bölgesinde Lazlar oldukça organize şekilde tuz kaçakçılığına yöneldiler. Kaçakçılığa bulaşan Lazların takip edilip yakalanması için Osmanlı hükümeti Ziver-i Diyar isimli bir vapurun görevlendirilmesine karar verdi; ancak vapur gelene kadar emniyet ve asayişin sağlanması için zaptiye askeri istihdamına onay verildi. Her ne kadar zaptiye kuvveleri caydırıcı olsa da özellikle Sinop'un asayişi için vapurun bir an önce gelmesi elzem görülüyordu (BOA, DH.MKT. 1485/116). Lazlar kendileri üzerindeki baskının arttığı dönemlerde kendilerine farklı alternatif yollar belirlemede geç kalmadılar. Bolu Sancağına bağlı Amasra bu yerlerden birisi oldu. Sinop'taki Ziver-i Diyar vapuru Sinop ve çevresinde göreve başladıktan sonra Amasra ve çevresindeki mahallere sığınan Lazlar bölgedeki iskelelerde kaçakçılığa yöneldiler. Bu tehditlere karşı ilk etapta Amasra'daki topçu askerinden destek istenilmesine rağmen olumlu yanıt alınamadı. Duyun-ı Umumiye İdaresi bu kez Ereğli'deki maden vapurları ile bu kaçakçıların takip ettirilmesini talep etti. Yardımcı kuvvet olarak ise zaptiye ve topçu askerinin hiç olmazsa liman ve sahil bölgelerinde kaçakçıların yakalanmalarına destek için kullanılmalrı noktasında girişimlerde bulundu (BOA, DH.MKT. 1502/69).

1890 yılına gelindiğinde Kastamonu vilayetindeki tuz kaçakçılığı önlenemediği gibi giderek artış göstermiştir İlk önce iki kaçakçı yakalandı. Bu noktada Osmanlı hükümeti kaçakçılık üzerine daha fazla yoğunlaştı. İnebolu'dan Cide'ye kadar telgraf hattı uzatılmadığı için kaçakçıların yakalanmasında haberleşme noktasında sıkıntılar yaşandığı gözlemlendi. Bu iki yer arasında hızlıca telgraf hattı döşenmesine, bölgeye 50 nefer piyade zaptiyesi gönderilmesine ve kaçakçılığı önlemek için bölgede vapurlar gezdirilmesine karar verildi (BOA, MV. 54/58). Henüz kararlaştırılan önlemler yürürlüğe girmeden İnebolu civarındaki iskeleye kaçakçıların kaçak tuz çıkardıkları haber alındı. Sahil güvenliğinden sorumlu Trabzon vapuru hızlıca bölgeye gönderilse de kaçakçıların açtığı ateş sonucu bir kolcu hayatını kaybetti. Kaçakçıların kimliği kısa süre sonra tespit edilirken 4.000 kıyyenin üzerinde tuzda yakalandı (BOA, DH.MKT. 1736/44). Duyun-ı Umumiye İdaresi alınan önlemleri yetersiz bulmaktaydı. Önlemlerin vakit geçirmeksizin

uygulanmasını istiyordu. İdare özellikle artık Sinop'ta kaçakçılığın önlenmesi için hükümetin daimi bir vapur görevlendirmesini talep ediyordu (BOA, DH.MKT. 1776/1). 1891 yılının Ekim ayında meydana gelen bir hadise Duyun-ı Umumiye İdaresi'nin isteklerini daha sert bir şekilde dile getirmesine neden oldu. Tuz kaçakçıları Cide Hükümet Konağını basıp iki nefer zaptiyeye saldırarak firar ettiler. Durumun hükümet konağının basılmasına kadar gitmesi vilayet yönetimini endişelendirdiği gibi Duyun-ı Umumiye İdaresi üç vapurun birden hızlıca bölge sahillerinde görevlendirmesini istedi. Osmanlı hükümet yetkilileri bu noktada özeleştiriyerek yapararak meydana gelen olayları sadece basit bir kaçakçılık olarak görüp idareyi mücadelede yalnız bırakmanın doğru olmayacağını fikrine vardılar. Sahillerin komple güvenliği için Bahriye ve Maliye nezaretinin desteklerinin alınmasının yerinde olacağı sonucuna ulaştılar (BOA, DH.MKT. 1875/89). Kastamonu vilayeti dışında Karadeniz'e kıyısı olan Trabzon vilayetinde de benzer tuz kaçakçılığı sorunlarının yaşanması üzerine Trabzon vilayetinin isteği ile Sinop'tan İstanbul boğazına kadar olan sahil şeridinde iki kıt'a Seri'üs Seyr adı verilen vapurların gezdirilmesi kararlaştırıldı (BOA, BEO 158/11805). Alınan önlemler neticesinde deniz yoluyla yapılan tuz kaçakçılığı hadiselerinde 1893 yılından itibaren ciddi azalmalar yaşandı. Bununla birlikte özellikle 1887-1893 yılları arasında idare Osmanlı hükümetinden gerekli desteği istediği gibi göremediği için tuz gelirlerinde ciddi kayıplar yaşamaktan kurtulamadı.

Deniz yoluyla yapılan büyük tuz kaçakçılıklarının yanı sıra yerelde de tuz ocaklarına saldırı ve dükkanlarda kaçak tuz satılması ile ilgili problemler yaşandı. Kastamonu vilayeti özelinde bu sorunlar daha çok Çankırı ve Taşköprü'de yoğunlaşmıştır. Çankırı'da bulunan tuz ocaklarında güvenlik yetersiz olduğundan 1889 yılından itibaren bölge halkı ocaklara musallat olarak tuz kaçırmaya çalışmaktaydı. Bölge muhafızları halkın saldırılarını engellemekte zorlandığı için bölgedeki Duyun-ı Umumiye memurlarına yardımcı olunması için idare Çankırı mutasarrıflığından yardım istemek durumunda kaldı (BOA, DH.MKT. 1608/54). Alınan önlemlere rağmen buradaki problem yaklaşık beş altı yıl daha devam etti. Tuz ocaklarına saldıranların yakalanması konusunda gerekli hassasiyetin gösterilmemesi Çankırı ve çevresindeki tuz ocaklarını saldırıya açık hale getirdi. Burada ancak 1894 yılından itibaren kapsamlı tedbirler için harekete geçilebildi (BOA, DH.MKT. 204/30). Taşköprü'de dükkanlarda kaçak tuz satılması zaman zaman idare memurları ile dükkân sahiplerini karşı karşıya getirdi. Örneğin, 1897 yılında Taşköprü ahalisinden vefat etmiş olan Boduroğlu Mehmet Bey'in varisleri Duyun-ı Umumiye memurlarınca tuz dükkânı olmadıkları halde dükkanlarında kaçak tuz satmakla itham edilmişlerdi. İdare memurları Mehmet Bey'in varislerinin dükkanlarında buldukları tuzu kaçakçılardan alıp sattıklarını iddia ederek olayı mahkemeye taşımışlardı. Yapılan inceleme neticesinde varisler gibi bölgede bulunan birçok çarşı esnafının bölgede tuz nakil işlemleriyle meşgul oldukları, bu nedenle ellerinde belli miktarlarda tuz buldukları ayrıca varislerin bu tuzu kaçakçılardan aldığına dair bir emareye rastlanmadığı ifade edilerek Duyun-ı Umumiye memurlarının iddiaları asılsız bulunmuştu (BOA, ŞD. 1661/27). Aradan yıllar geçtikten sonra 1903 yılında yine Taşköprü'nün bir köyünde tezkeresiz tuz satmak ve nakletmekle tutuklanan Veli ve Kamil adlı kişilerin Kastamonu vilayet idare meclisi tarafından sonradan beraatlerine karar verilmesi Duyun-ı Umumiye İdaresi'nin tepkisini çekmişti (BOA, DH.MKT. 691/26). Benzer bir olay kısa bir süre sonra bu kez Çankırı'da yaşandı. Bölgede yer alan Çivi karyesindeki tuz suyundan 640 kilo miktarı tuz suyunu çaldıkları iddia edilen ve yargılanan Hasakçe karyeli Hacıoğlu Kamil ve Muhsin oğlu Ali ve Mehmed'in Kastamonu vilayet idaresince beraatlerine karar verildi. Bu karar Duyun-ı Umumiye İdaresi'nin itirazları sonucu Şura-yı Devlet'e taşınsa da beraat kararı onaylandı (BOA, DH.MKT. 713/44). Örneklerde görüldüğü üzere idare kendi emri

dışında tuz satılması ve nakledilmesini kaçakçılık ile özdeşleştirirken Kastamonu vilayet idaresi ve Osmanlı Hükümeti bu tarz durumları küçük boyutlu yaşanabilecek sorunlar olarak görüyordu. Haliyle idareye karşı kendi vatandaşlarını korumayı ön plana alıyordu.

Duyun-ı Umumiye İdaresi'nin en önemli gelir kalemlerinden olan ve hem deniz yoluyla hem de tuz ocaklarına halkın saldırıları ile kaçakçılığı yapılan tuz, bir süre sonra idarenin kendi personelleri için de cazip bir kaçakçılık yöntemine dönüştü. Bu dönüşüm idarenin kendi içinde tam anlamıyla çözüm bulamadığı sorunlardan biri olarak dikkat çekmiştir. Kastamonu vilayetinin çeşitli bölgelerinden konuya dair farklı zamanlarda şikayetler yükselmeye başladı. 1889 yılında Cide kazası Duyun-ı Umumiye memurlarından Mustafa Vahit Efendi'nin zimmetine tuz geçirdiği iddiası kendisi hakkında dava açılmasına sebep oldu (BOA, ŞD. 1651/26). Dava Vahit Efendi'nin itirazları üzerine oldukça uzasa da mahkeme Mustafa Vahit Efendi'yi suçlu buldu (BOA, DH.MKT. 1726/45). 1894 Yılında Bolu Akçavaşehir idare memuru Hasan Efendi'nin görevli bulunduğu ambarın 23.950 kilogramlık tuzu zimmetine geçirdiği anlaşıldı. Kendisinden tuzun piyasa değeri olan 11.226.057 sent tahsil edildiği gibi üç ayda hapis cezasına çarptırıldı (BOA, BEO 346/25889). 1900 yılında Sinop Sancağı Ayancık kazası idare memuru Temel Efendi ile kantarcısı Ali Efendi'nin vazifeleri başında tuz kaçakçılığı işine girdikleri tespit edildi. Tuzun değeri Ali Efendi'den tahsil edilirken kendisine üç ay hapis cezası verildi. Temel Efendi'ye ise bir aylık maaş kesintisi uygulandı (BOA, ŞD. 1666/4). 1901 yılında Safranbolu kazası idare memuru Mehmed Ali Efendi'nin zimmetine tuz geçirdiği tespit edilerek tuzun değeri olan 14.919 kuruşun üzerindeki paranın kendisinden ve kefillerinden alınmasına karar verildi; fakat mahkeme bu cezayı yeterli görmeyerek aynı zamanda Mehmed Ali Efendi'nin memuriyetten çıkarılmasını kararlaştırdı (BOA, DH.MKT. 2506/51). 1908 yılında İnebolu kazasının Çatalzeytin bölgesinde idareye bağlı tuz ambarında 94.000 kilonun üzerinde tuzun noksan çıkması üzerine noksan tuzun para karşılığı olan 44.082 kuruşun bölge idare memuru Mustafa Efendi ve kefillerinden alınması için vilayet idare meclisi harekete geçti (BOA, DH.MKT. 1232/88). Yukarıdaki örneklerde görüldüğü üzere tuz kaçakçılığı Sultan II. Abdülhamid Döneminde vilayetin en çok karşılaştığı sorun oldu. Kaçakçılık işine idare memurlarından limandaki kaçakçılara, hatta bölge halkına kadar pek çok kişi katıldı. Alınan önemler sonucunda özellikle limanlarda bir süre sonra kaçakçılık azalsa da halkın kaçakçılık girişimlerine ve verilen caydırıcı mahkeme cezalarına rağmen idarenin resmi görevlilerinin kaçakçılıklarına engel olunamadı.

2- İzinsiz Alkol Üretimi ve Satışı

Duyun-ı Umumiye İdaresi'nin tuz dışında bir diğer önemli gelir kalemi Kastamonu vilayeti adına alkollü içkilerdi. Tabii ki bu konuda Osmanlı Devleti'nin meseleye bakışı tuzdan farklıydı. Devletin kendi belirlediği içki politikası ve Duyun-ı Umumiye'nin yürütmek istediği politika farklılık gösteriyordu. Çokuluslu ve etnik yapının çeşitlilik gösterdiği bir devlet olan Osmanlı'da Müslümanların içki üretmesi, tüketmesi, satması yasak iken Gayrimüslimlere belli şartlarda üretme, tüketme ve alkollü içkilerin ticaretini yapma hakkı verilmişti. Gayrimüslimler kendi mahalleleri dışında Müslümanlarla karışık mahallelerde içki satamazlardı. Kendi bölgelerinde içki satan meyhanecilerde bunun karşılığında devlete vergi öderlerdi (Erdoğan, 2020, s. 7-8). Osmanlı Devleti alkollü içkilerin satışı için "Resm-i Beyiye" adı ile bir vergi almaktaydı. Alkol üretenler için ise 1591-1592 yıllarından itibaren "Zecriye" adıyla bir vergi almak istemiş fakat tepkiler nedeniyle bu vergiyi yürürlüğe koyamamıştı. Aynı vergi 1792 yılında hazine kapsamına alınmakla birlikte vergiye alkollü içki olarak rakı, şarap ve benzer içkiler dahil edilmişti. Bununla birlikte alkollü içkiler Tanzimat Dönemine kadar zaman zaman yasaklandığı için tüketim olarak fazla yaygınlaşmamıştı. 1859 yılında içkiye yönelik vergiler "Rüsum-ı Müştemia"

adıyla bir araya getirilmiş, bu vergiden elde edilen gelirler önce Rüsümü sitte İdaresine ardından Muharrem Kararnamesi gereğince Duyun-ı Umumiye İdaresi'ne devredilmişti (Gölçek &Gölçek, 2019, s. 259).

1881 yılında yine alkollü içkilere yönelik "Müskirat Resm-i Mirisi Hakkında Nizamname" yayınlandı. Nizamnameye göre bağ bozumunun hemen akabinde içki üreten ahaliye yönelik düzenlemelere gidilmişti. Üreticiler müskirat memuru ve köy muhtarları tarafından kontrole tabi tutulurken ürettikleri içki miktarı da defterlere kaydedilerek kayıt altına alınıyordu. Nizamname ile ayrıca içki fiyatlarının belirlenmesi noktasında vilayet, sancak ve kaza idare meclislerine yetki veriliyordu (Müskirat Resm-i Mirisi Hakkında Nizamnamedir, 8 Ramazan 1298, s. 1-4). Böylece alkollü içkiler konusunda bir bakıma Duyun-ı Umumiye İdaresi'nin istediği sistemli denetlenebilir üretim mekanizmasının altyapısı kuruluyordu. İdarenin denetimine bırakılan alkollü içkiler vergisi rakı, rom, bira, konyak ve şaraptan oluşuyordu (Kazgan, 1985, s. 709). Özellikle şarap üretimi ve ihracatı idarenin alkollü içki politikasında başı çekiyordu; fakat bu konuda vergilendirme farklılıkları idareyi zora sokmaktaydı. Örneğin ithal edilen şaraplar için %8 gümrük vergisi ödenirken ülke içinde üretilen şaraplar için %15 oranında vergi ödeniyordu. Osmanlı hükümetinin bu politikası idarenin üretimi teşvik politikaları ile çatışıyordu. İdare üretilen alkollü içki üzerindeki vergi oranlarını düşürmek amacıyla hükümete başvurduysa da olumlu bir netice alamamıştı (Blaisdell, 2008, s. 126). Vergilendirmedeki olumsuzluklar Duyun-ı Umumiye İdaresi'nin genel olarak alkollü içki gelirlerinin tuz gelirlerine göre düşük kalmasına neden olmuştur.

Kastamonu vilayeti özelinde bakıldığında alkollü içecekler açısından Duyun-ı Umumiye İdaresi'ni tatmin edecek bir gelirden söz etmek mümkün değildir. Vilayette ihracata yönelik bir içki üretimi yapılmıyordu. Sınırlı oranlarda yapılan üretim vilayet içindeki ihtiyacı bile karşılamıyordu. İdarenin üretimi teşvik politikaları vilayette karşılık bulmuyordu. Haliyle idare burada vilayette kendisinden izinsiz alkol üretimini ve satılmasını denetleyerek olabildiğince vergi gelirlerinden yararlanmak istiyordu. Bu noktada idare bir yandan Osmanlı hükümetinin alkollü içki politikaları ile mücadele ederken diğer yandan meyhaneciler ve müskirat mağazaları üzerinde denetim kurmaya çalışıyordu. Osmanlı Devleti'nin getirdiği kurallara bağlı kalarak Kastamonu vilayet yönetimi henüz idare kurulmadan önce vilayete dışarıdan gelip alkollü içki satmak isteyen tüccarlara karşı tedbirli davranıyor ve vilayet içinde bu tür satışları engelliyordu (BOA, HR.MKT. 763/4). Duyun-ı Umumiye İdaresi vilayette alkollü içki konusunda denetimi eline aldıktan sonra kendisinden izinsiz içki satışlarına doğrudan müdahale etmeye başladı. İdarenin girişimleriyle kendi hanesi etrafında içki satan Gayrimüslimler uyarıldı, içki satmaları yasaklandı ve bu işe bulaşanlar nakit para cezaları ile cezalandırıldı (BOA, ŞD. 1653/2).

Duyun-ı Umumiye İdaresi'nin denetimleri sıkılaştırması vilayette başka cezaları da beraberinde getirmiştir. Örneğin, meyhaneci Mariko'nun durumu genişletilen cezaları göstermesi bakımından önemlidir. 1891 yılında idare kendisinden izinsiz içki satan Mariko aleyhine dava açmıştır (BOA, HR.UHM. 275/44). Vilayet yönetimi idareyi haklı bularak asayışı bozduğu gerekçesiyle Mariko'nun müskirat fabrikalarını kapattı. Mariko ve arkadaşları karara itiraz ettiler; fakat vilayet yönetimi geri adım atmayarak Mariko ve arkadaşlarını tutukladı (BOA, DH.MKT. 85/29). Mariko ve arkadaşlarının durumu idare ve vilayet yönetimini uzun süre uğraştırırsa da 1894 yılında daha önce müskirat fabrikası kapatılan Mariko'nun müskirat mağazası da yıkıldı (BOA, ŞD. 1658/11). Duyun-ı Umumiye İdaresi yalnızca izinsiz içki satışı ile uğraşmadı. Kendi bünyesinde kolcu olarak görev yapan ve meyhanecilerle işbirliğine girerek rakı dağıtan kişiler

hakkında da önlemler almak durumunda kaldı (BOA, DH.MKT. 757/57). Ayrıca hanelerinde şarap damıtmaya ve rakı süzdürmeye yarayan inbikler kullanan kişiler incelenip tespit edildi. Vilayet yönetimi ile birlikte hareket edilerek bu kişilere para cezası verilmesi için harekete geçildi (BOA, DH.MKT. 193/58). İdarenin kendisinden izinsiz kaçak alkol üretimine dair çabaları bir süre sonra sonuç verdi. Osmanlı hükümeti Kastamonu vilayetini de içine alacak şekilde izinsiz damıtma ve süzdürmeye mahsus inbikler kullanan ve nizamnameye aykırı hareket edenlerin para cezası ile cezalandırılmaları için Müskirat Nizamnamesi'ne ilave madde getirdi (BOA, DH.MKT. 2314/35). İdare, Osmanlı hükümetini yanına alarak uyguladığı bu politikalar ile denetimi dışında içki satanlara sert cezai yaptırımlar ile gözdağı vermek istemiştir.

20. yüzyılın başlarına gelindiğinde Osmanlı hükümetinin ve vilayet yönetiminin idare ile ortak uyguladıkları politikalar çatışmaya başladı. Kastamonu vilayet idaresi hükümetten destek alarak Kastamonu'daki tüm müskirat mağazalarını iç asayışı bozduğu gerekçesiyle kapatma kararı aldı. Vilayetteki Gayrimüslimlere sadece kendi hanelerinde belirli kurallar çerçevesinde içki imal edebilecekleri belirtildi. Karar Duyun-ı Umumiye İdaresi'ne de tebliğ edildi; fakat Duyun-ı Umumiye İdaresi harekete geçerek böyle bir kararın doğrudan kendi gelirlerini düşüreceğini, hükümetin desteğiyle vilayetin aldığı kararın tamamen Duyun-ı Umumiye'ye müdahale anlamına geleceğini, bunun Muharrem Kararnamesi'ne aykırı olduğunu, idarenin bölgedeki gelirlerine sekte vuran bu karardan doğacak gelir noksanlarının hazinece karşılanması gerekeceğini vilayet yönetiminden talep ederek kararın iptal edilmesi gerektiğini ifade ettiler (BOA, DH.MKT. 1089/69). İdare sergilediği bu yaklaşımla vilayet yönetimi ve Osmanlı hükümetine doğrudan cephe alıyor ve kendisinin temel yetkilerinin haksızca elinden alındığını düşünüyordu.

İdarenin sert yaklaşımı aslında daha önce sıkı denetim tedbirleri yüzünden karşı karşıya geldiği meyhane işletmecileri ile ortak noktada buluşmalarını sağlamıştır. Meyhane ve müskirat mağazaları Duyun-ı Umumiye'nin desteğini alarak meyhane ve mağazaların kapatılması kararına karşı vilayet yönetimini Osmanlı hükümetine şikâyet etme yoluna gittiler. Bu bağlamda hükümete arzuhaller gönderildi. Meyhaneciler daha önce içki imali ve satışı vilayette yapılabiliyorken aniden asayişin sekteye uğradığı düşünülerek kendi işletmelerinin kapatılmasını büyük bir haksızlık olarak görüyorlardı. Temel eleştiri vilayet belediyelerinin tutumuna yönelikti. Kastamonu'da vilayet belediyeleri müskirat nizamnamesini hiçe sayarak meyhaneleri kapatma kararı almıştı. Meyhaneciler bu noktada memleketin her tarafında 500 haneyi aşkın Rum ve Ermeni hanelerinde ve çarşı içlerinde çok sayıda dükkânda içkilerin rahat bir şekilde satılabildiğini oysa Kastamonu vilayetinin aldığı kararlar yüzünden perişan olduklarını ifade etmişlerdir (BOA, ŞD.1683/20). Kastamonu vilayetinin içki konusunda aldığı kararlar II. Meşrutiyetin ilanı ve hatta İttihat Terakki yönetiminin ilk yıllarında da meyhaneciler açısından sorun yaratmaya devam etmiştir.

Sonuç

Duyun-ı Umumiye İdaresi'nin Kastamonu vilayetinde gelir getiren vergi kalemlerine göre teşkilatlanmasını dizayn ettiği görülmektedir. Bu noktada tuz üretimi, satışı, nakli ve tuz kaçakçılığının önlenmesi noktasında idarenin vilayet içerisinde yapılandığını söylemek mümkündür. Tuz ticareti için stratejik geçiş noktaları ve liman kentleri teşkilatlanma açısından tercih edilmiştir. Bu tercihler kapsamında idare sayı ve görevli personel çeşitliği bakımından Sinop Sancağı başta olmak üzere, İnebolu, Bartın ve Ereğli Bölgelerinde yoğunlaşmıştır. Sultan II. Abdülhamid Döneminde diğer pek çok vilayette olduğu gibi idare kısa sürede vilayetin sancak ve kazalarının dışında nahiyelerinde de örgütlenme içerisine gitmiştir. İdare alkollü içki üretimi

ve satışından elde edilen vergi gelirleri bakımından tuza göre çok daha az kazanç elde etmesine rağmen vilayetteki gelirlerini kurulduğu ilk yıllara göre 20. yüzyıla girilirken toplamda yaklaşık dört kat arttırmayı başarmıştır. Duyun-ı Umumiye İdaresi Kastamonu vilayeti genelinde en büyük sıkıntıları yine aynı zamanda en temel gelir kalemi olan tuzdan yaşamıştır. İdare özellikle ilk yıllarında sahillerde tuz kaçakçılığına engel olamamıştır. Osmanlı hükümetinden gerekli desteği alamadığını düşünen idarenin kendi inisiyatifiyle kaçakçılığa karşı İngiltere'den vapur satın alması dikkat çekicidir; fakat Osmanlı Devleti bu hamleye karşı idareye satın alınan vapuru kullanma hakkı vermeyerek kendisi başka bir vapur tahsis etme yoluna gitmiştir. İdare her ne kadar Kastamonu sahillerinde bir süre sonra tuz kaçakçılığını büyük oranda engellese de kendi personellerinin dahi tuz kaçakçılığına bulaşmasına tam bir çözüm getirememiştir. Bu durumun temel sebebi ise idarenin katı politikalarının Osmanlı toplum yapısına uymamasıdır. İdarenin sadece kendi kazancını düşünerek Osmanlı üretim piyasasında tekel olma çabası ve koyduğu kurallara uymayan Osmanlı vatandaşlarını büyük oranda kaçakçı olarak nitelendirmesi halk nezdinde idareye olan güveni azaltmıştır. İdarenin devlete istediklerini yaptırtma gücü ve kendi çalıştırdığı memurlara verdiği geniş yetki de bir süre sonra bazı memurların görevini kötüye kullanmasına neden olmuştur.

Kastamonu vilayeti ipekböcekçiliği ve bağcılık yönünden gelişmiş bir yapıya sahip olmadığından idarenin Kastamonu'da tuz dışında gelir kaynakları sınırlı kalmıştır. Alkollü içki üretimi istenilen düzeylerde olmasa da idare tuzdan sonra en büyük geliri Kastamonu vilayeti özelinde alkollü içki satışı vergilerinden elde etmiştir. Osmanlı Devleti'nin alkollü içki üretimi ve satışı konusunda uyguladığı bazı katı politikalar Sultan II. Abdülhamid döneminde idareyi gelir elde etme bakımından kısıtlamıştır. Buna rağmen idare özellikle içki mekanlarının denetimi konusunda vilayet yönetiminin desteğini almayı başarmıştır. Ortak hareket alanları oluşturulmuş; fakat II. Abdülhamid döneminin son yıllarında Kastamonu vilayet yönetiminin asayişini gerekçe göstererek bölgedeki tüm meyhane ve müskirat mağazalarını kapatması idare ile vilayet yönetimini karşı karşıya getirmiştir. İdare, bu noktada gelirlerinden taviz vermesinin söz konusu olamayacağını belirterek Osmanlı hükümetini açık bir şekilde uyarmış; fakat bu mesele Sultan II. Abdülhamid döneminden sonra İttihat ve Terakki yönetimi döneminde de kesin bir çözüme kavuşturulamamıştır. Genel olarak bakıldığında Duyun-ı Umumiye İdaresi Kastamonu vilayetinde yaşadığı zorluklara rağmen kuruluşunu ve gelişimini sistemli bir teşkilat yapısı kurarak II. Meşrutiyet dönemine kadar sürdürülebilir hale getirmeyi başarmıştır.

KAYNAKÇA

- ADİLOĞLU, Z. & YÜCEL, G. (2021). "Düyûn-ı Umûmiyye Osmanlı Devlet Borçları İdaresi". *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*. 21: 67-78.
- AKYILDIZ, A. (2003). *Para Pul Oldu: Osmanlı'da Kâğıt Para, Maliye ve Toplum*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- ARSLAN, G. (2015). "Osmanlı Devleti'nin Dış Borçları ve Yeniden Yapılandırma Süreci (1930-1933)". *History Studies*, 7/4: 1-23.
- BAZNA, A.Y. (2021). *Osmanlı Taşra İdaresi: Kastamonu Örneği (1839-1876)*. Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Çankırı.

- BAZNA, A.Y. (2023). "Tanzimat Dönemi Osmanlı Yol Çalışmaları Örnekleminde İnebolu Yolu Yapım Faaliyetleri (1862-1876)" *Vakanüvis Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 8/1: 232-291.
- BLAISDELL, D.C. (2008). *Düyûn-ı Umûmiyye Osmanlı İmparatorluğu'nda Avrupa Mali Denetimi*. (Türkçesi: A.İ. Dalgıç). İstanbul: Nesnel Yayınlar.
- CEZAR, Y. (1986). *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. yy dan Tanzimat'a Mali Tarih)*. İstanbul: Alan Yayıncılık.
- DEMİREL, F. (2002). "Osmanlı Devleti'nde Tuz Gelirlerinin Düyûn-ı Umûmiye'ye Devredilmemesinden Sonra Tuz Kaçakçılığı". *Yakındönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*. 1: 147-157.
- DIĞIROĞLU, F. (2014). "Selanik Ekonomisinde Unutulmuş Bir Alan: Tütün Üretimi, Ticareti ve Reji(1883-1912)". *Osmanlı Araştırmaları The Journal Of Ottoman Studies*. XLIII. 227-272.
- ELDEM, E. (2000). *Osmanlı Bankası Tarihi*. (Çeviren: Ayşe Berktaş). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- ELDEM, V. (1994). *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- ENGİN, V. (1990). "İlk Alınışından 135 Yıl Sonra Dış Borçlar Tarihine Bir Bakış". *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 5/1: 263-271.
- ERDİNÇLİ, İ. (2020). "Yasaklardan Modern Denetime: Osmanlı Devleti'nin İçki Tüketimine ve Meyhanelere Yaklaşımı". *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*. 31: 1-32.
- ESKİ, M. (2016). *İmparatorluktan Cumhuriyete Kastamonu Ekonomisi 1880-1960*. Kastamonu: Kastamonu Ticaret ve Sanayi Odası.
- GÖLÇEK, Ş.G. & GÖLÇEK, A.G. (2019). "Erken Cumhuriyet Dönemi Tekel Uygulamaları: 1920-1950 Döneminde Tuz, İspirto ve İspirtolu İçkiler ile Kibrit". *CTAD*. 15/30: 253-288.
- GÜNDÜZ, A.Y. (2012). "Osmanlı Devleti'nin Ekonomi ve Dış Borç Politikası". *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 2/3: 1-18.
- GÜRSEL, S. (1985). "Osmanlı Dış Borçları". *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*. 3: 672-687.
- GÜVEN, M.S. (2019). "19. Yüzyılda Amasra'da Madencilik Faaliyetleri ve İşletilemeyen Tekkeönü Maden Ocağının İmtiyaz Süreci". *History Studies*. XI/1: 273-288.
- HANÇER, T.H. (2022). "Karadeniz Ereğli Divan ve Köylerinin 19. Yüzyıl Ortalarındaki Sosyoekonomik Durumu". *Turcology Research*. 75: 492-504.

- KARTOPU, S. (2012). "Duyun-ı Umumiye İdaresi ve İdare ile İlgili Görüşler". *Küresel İktisat ve İşletme Çalışmaları Dergisi* 1/2: 32-40.
- KAZGAN, H. (1985). "Düyun-ı Umumiye". *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*. 3: 691-716.
- KIRAY, E. (1995). *Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- KURMUŞ, O. (2021). *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*. İstanbul: Yordam Kitap.
- KURUCA, N. (2011). "Osmanlı Devleti'ni Çöküşe Götüren Süreç: "İstikrazlar ve Düyun-u Umumiye İdaresinin Kurulması". *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*. 3/4: 79-100.
- KÜÇÜK, C. & ERTÜZÜN, T. (1994). "Düyûn-ı Umûmiyye". *TDVİA İslam Ansiklopedisi* 10: 58-62.
- Müskirat Resm-i Mirisi Hakkında Nizamnamedir*, 8 Ramazan 1298.
- NARİN, R. (2009). "Düyûn-ı Umûmiye İdaresi ve Adapazarı". *Karadeniz Araştırmaları*. 6/21: 49-59.
- OĞUZ, Z. (2001). *Osmanlı Devleti'nin Genel Borçları (Duyun-ı Umumiye İdaresi)*. Ankara: Gökkuşığı Kitabevi.
- ORTAYLI, İ. (2019). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*. İstanbul: Kronik Yayınları.
- ÖZTÜRK, M. Y. & KESKİN, N.E. (2011). "Osmanlı'da Yabancı Yatırımlar Duyunu Umumiye ve Tütün Rejisi". *MEMLEKET Siyaset Yönetim*. 6/16: 116-150.
- PAMUK, Ş. (1984). *Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi (1820-1913)*. Ankara: Yurt Yayınları.
- PAMUK, Ş. (2013). *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- PAMUK, Ş. (2014). *Osmanlı- Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- PAMUK, Ş. (2014b). *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası İletişim Yayınları.
- PAMUK, Ş. (2018). *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme 1820-1913*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- QUATAERT, D. (2017). *Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş 1881-1908*. (Çeviren: Sabri Tekay). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Salnâme-i Vilâyet-i Kastamonu*, (1306), Kastamonu Vilayet Matbaası.
- Salnâme-i Vilâyet-i Kastamonu*, (1311), Kastamonu Vilayet Matbaası.
- Salnâme-i Vilâyet-i Kastamonu*, (1317), Kastamonu Vilayet Matbaası.
- Salnâme-i Vilâyet-i Kastamonu*, (1321), Kastamonu Vilayet Matbaası.

- SÖĞÜT, S.G. (2020). “Düyun-u Umumiye Nezaretlerinin Sınırları: Trabzon Merkezli Karadeniz Sahillerindeki Tuz Ticareti ve Hinterlandındaki Tuz Üretimi”. *Birinci Uluslararası Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırmaları Sempozyumu (USBAS)*. Bilgitoy Tebliğler Kitabı. Trabzon. 116-129.
- TAŞTEKİN, S. (2023). “Osmanlı Memleketine Sicilya’dan Tuz Kaçakçılığı ve Dönemsel Bir Analiz (1864-1870)”. *Gazi Akademik Bakış Dergisi (GABD)*. 32/16: 151-172.
- THOBİE, J. (1985). “Osmanlı Devleti’nde Yabancı Sermaye”. *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*. 3: 724-739.
- TORUK, F. (2009). “Fransız Gezgin Vital Cuinet’in Gözüyle Çankırı”. *Bellekten*. 73/268: 721-738.
- YAŞAYANLAR, İ. (2015). “Tanzimat Döneminde Sinop Limanını Hinterlandına Bağlayan Modern Yol Ağının Tesisi”. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi (OÜSBAD)*, 5/12: 196-212.
- YILMAZ, F. (2013). *Osmanlı Borçları Tarihi (Duyûn-u Umûmiye)* Ankara: Berikan Yayınevi.

Arşiv Belgeleri

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı / Osmanlı Arşivi (BOA)

- BOA. Babıali Evrak Odası (BEO): 158/11805. 346/25889.
- BOA. Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH.MKT): 85/29. 193/58. 204/30. 691/26. 713/44. 757/57. 1089/69. 1232/88. 1369/20. 1384/98. 1399/64. 1467/44. 1485/116. 1502/69. 1608/54. 1726/45. 1736/44. 1776/1. 1875/89. 2314/35. 2506/51.
- BOA. Dâhiliye Nezareti Tesrî-i Muamelât ve Islahat Komisyonu, Muamelât (DH.TMIK.M): 81/6.
- BOA. Hariciye Nezareti Mektubi Kalemi (HR.MKT): 763/4.
- BOA. Hariciye Nezareti Umur-ı Hukuk-ı Muhtalita Müdiriyeti (HR.UHM): 275/44.
- BOA. Meclis-i Vükelâ Mazbataları (MV): 36/68. 54/58.
- BOA. Şûrâ-yı Devlet Evrakı (ŞD): 1651/26. 1653/2. 1658/11. 1661/27. 1666/4. 1683/20. 2978/7.
- BOA. Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı (Y.MTV): 35/38.
- BOA. Yıldız Perakende Evrakı Umumi (Y.PRK.UM): 74/13. 74/16.

EXTENDED ABSTRACT

During the 19th century, the Ottoman State had to go through increasingly severe financial crises. The wars with Russia, in particular, caused the already-poor state treasury to suffer even greater wounds. The first major step aimed at the foreign debts of Ottomans was taken during the Crimean War of 1853-1856. The Ottoman State tried to compensate for its economic

losses in this war with Russia, by borrowing from the western states including mainly England and France. However, the foreign debts which were started to be taken in 1854 for the first time were followed by other borrowings. Thus, after 20 years, the Ottoman State was trapped under such a heavy debt burden that it, in a sense, declared its financial bankruptcy. At this point, European states tried to make an agreement with the Ottoman State in order to collect their receivables. The OPDA was founded in 1881 for the collection of said debts. Salt, alcoholic beverages, silk, tobacco and various other tax revenues were turned over to the administration.

With its headquarters in Istanbul, the Administration managed to quickly build its organization in all Ottoman provinces, as of 1882. The province of Kastamonu also adapted to the pace of such rapid organization due to the influence of its ports since, according to the OPDA, the most attractive regions in the province of Kastamonu were the sanjaks and towns with ports rather than the provincial center. In this respect, Sinop and Inebolu regions stood out as the provinces where the administration built the most extensive organization between 1882 and 1908. These regions were followed by places such as Ereğli, Bartın and Amasra. Similar to other provinces, the OPDA applied a professional method for the administrative organization in the province of Kastamonu. First, the production potentials of the region were identified. Then, important regions within the province were determined based on their strategic location, and became the focus points for the OPDA. Upon completion of the organization process in these regions, a rapid organization was initiated step by step in all sanjaks, kadiluks, and even townships of the province, constructing a network all over the province. During the construction of this network, the OPDA chose to regularly pay the salaries of the civil servants working under its roof so as not to cause an interruption in their services.

The administration earned the largest portion of its income from salt production in the province of Kastamonu. Çankırı and its surroundings played an active role in salt production while the province's ports leading to the Black Sea were important players in the transportation of salt. Naturally, many salt warehouses were opened across the province. As a great profit-generator, the salt also became the subject of smuggling after a while, and salt smuggling incidents began to emerge in all ports of the province. Unable to get the required support from the Ottoman Government, the OPDA ordered ships from Britain to prevent smuggling in all Black Sea ports, including the province of Kastamonu. Although these ships were not fully utilized, port smuggling was considerably brought under control after a while. However, these measures did not prevent the locals of the province, or even the officials of the OPDA from being engaged with salt smuggling.

In addition to salt, another source of income for the OPDA in the province of Kastamonu was the tax revenues earned from the production of alcoholic beverages. At this point, other factors emerged which restricted the work of the Administration. The prohibition stipulated by the Ottoman State with regard to the production and sale of alcoholic beverages among Muslims based on religious sensitivities led to the production and sale of alcoholic beverages to be performed by non-Muslims only. In that environment, the Administration tried to control every liquor produced and sold throughout the province, and thus maximize the revenue taken from the alcoholic beverages. Having received the support of the Ottoman government in terms of inspections, the OPDA came into conflict with the public order policies of the province of Kastamonu. After a while, the revenues of the OPDA in the province were significantly reduced when the provincial administration shut down the taverns and liquor stores in the region for

public order purposes. From then on, the OPDA began to have serious problems with both the Ottoman government and the provincial administration of Kastamonu, and no definitive solution was found for such problems. Despite all the negative incidents, the OPDA managed to establish a strong organizational structure in the province of Kastamonu, and penetrate into the remotest corners of the province between its establishment and the Second Constitutional Era.

ZÜREFADAN BİR ZAT TARAFINDAN KALEME ALINMIŞ OLAN 7 ŞABAN 1260/22 AĞUSTOS 1844 TARİHLİ BİR MÜKEYYİFAT MÜNAZARASI: *MUHÂKEME-İ MÜKEYYİFÂT*

Fatih ÜLKEN*

ÖZ

Afyon, berş, esrar, boza, şarap, arak, kahve gibi keyif verici maddelerin, halkın en fazla rağbet ettiği keyif verici madde olma veya zamanın sultan-ı mükeyyifatı (mükeyyifatın sultanı) olma iddiasıyla tartışmaya dayalı üstünlük mücadelesine giriştikleri mükeyyifat münazaraları, Türk edebiyatında kaleme alınmış münazaralar içinde önemli bir yere sahiptir. Bu çalışmada İstanbul Büyükşehir Belediyesi Taksim Atatürk Kitaplığı Osman Ergin Yazmaları 1172 numara "şiir mecmuası" adıyla kayıtlı olmasına rağmen içinde mensur eserlerin de bulunduğu 109 varaklık bir mecmuanın 84b-102a varakları arasında yer alan Muhâkeme-i Mükeyyifât adlı eser ele alınmıştır. 7 Şaban 1260/22 Ağustos 1844 tarihinde zürefadan bir zat tarafından gelecek nesillere öğütler ve uyarılar ihtiva eden bir yadigâr bırakmak arzusuyla kaleme alınmış olan bu eser, yedi keyif verici maddenin (afyon, berş, esrar, boza, şarap, arak, kahve) Tahayyulat vilayetinin İşret-âbâd sahrasındaki bir kasırdaki şiddetli mücadele ve münakaşaları anlatan bir mükeyyifat münazarasıdır. Keyif verici maddelerin girdikleri bu dehşetli imtihandan yüzünün akıyla çıkan kahve, sultan-ı mükeyyifat olarak bütün keyif verici maddelerin sürgün edilmesine karar verir.

Anahtar Kelimeler: Edebî Münazara, Mükeyyifat, Mükeyyifat Münazarası, Muhâkeme-i Mükeyyifât

A MUKEYYIFAT DEBATE, WRITTEN BY A PERSON FROM ZUREFA, DATED 7 ŞABAN 1260/22 AUGUST 1844: *MUHÂKEME-İ MÜKEYYİFÂT*

ABSTRACT

Disputes in Turkish literature, in which pleasurable substances such as opium, berş cannabis, boza, wine, arak and coffee, in a dispute-based struggle for supremacy, with the claim of being the most popular pleasure or being the sultan of mukeyyifat, are the debates in Turkish literature has an important place in it. In this study, the work named Muhâkeme-i Mükeyyifât, which is among the 84b-102a leaves of a 109-leaf journal, which is registered under the name of "poetry journal" in Istanbul Metropolitan Municipality Taksim Atatürk Library, number 1172, is discussed. Written on 7 Şaban 1260/22 August 1844 by a person from the zurefa with the desire to leave a relic containing advices and warnings to future generations, this work is a collection of seven pleasurable substances (opium, berş, cannabis, boza, wine, arak, coffee) in the province of Tahayyulat. It is a debate on meritocracy, describing the fierce struggle and arguments they entered in a pavilion in the field of Isret-âbâd. The coffee, which comes out of this terrible test in which pleasure substances enter, with a white face, sends all the mukeyyifat into exile as the sultan-ı mukeyyifat.

Keywords: Literary Debate, Pleasure-inducing Substances, Pleasure-inducing Substances Debate, Muhâkeme-i Mükeyyifât

Araştırma Makalesi

Makale Gönderim Tarihi: 02.01.2024; Yayına Kabul Tarihi: 23.03.2024

* Dr. Öğr. Üyesi, Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İZMİR; ORCID: 0000-0003-2172-6954, E-posta: sukru.fatih.ulken@ege.edu.tr

Giriş

Bir müellif tarafından gece ile gündüz, kılıç ile kalem gibi iki zıt veya farklı unsurun konuşturulması, kendi erdem ve üstünlüklerinin dile getirilmesi ve karşı tarafın delillerinin çürütülerek galip gelmesi (Durmuş, 2006, s. 578) şeklinde kurgulanan edebî münazara, Sümer, Akad, Babil, Süryani, İbrani, Ermeni, Arap, Fars, Kore, Vietnam, Tibet, Çin, Japon, Yunan, Latin, İspanyol, Fransız, Alman, İngiliz edebiyatı gibi çeşitli edebiyatlarda ve çok geniş bir coğrafyada 4000 yıldır süre gelen bir türdür (Benli, 2021, s. 16).

Kökene Sümerlere kadar uzandığı için en eski yazılı türlerden biri olarak kabul edilen edebî münazara Türk edebiyatında da yaygın ve popülerdir (Aynur, 2020, s. 283). Bu yaygın ve popüler türün Türk edebiyatında bilinen en eski örneği Kaşgarlı Mahmud'un 1072-1074 yılları arasında Bağdat'ta kaleme aldığı Türkçe-Arapça bir sözlük olan *Divânü Lügâti't-Türk*'teki 'Yazla Kışın Münazarası'nı yansıtan dörtlüklerdir (Diriöz, 2016, s. 126; Aynur, 2020, s. 283). Türk edebiyatının olduğu kadar doğu edebiyatının da ilk örnekleri arasında yer alabilecek olan bu örnekten sonra Türkçenin farklı sahalarında XV. yüzyıl ve sonrasında çeşitli konularda münazaralar kaleme alınmıştır (Aça vd. 2009, s. 370-371).

Türk edebiyatında çeşitli konularda kaleme alınmış münazaraların en başında "afyon, esrar, berş, boza, şarap, arak, kahve ve benzeri keyif verici maddelerin teşhis ve intak sanatları yardımıyla birbirlerine karşı üstünlüklerini iddia ve ispat etmeye çalıştıkları mükeyyifat münazaraları" (Benli, 2019, s. 137) gelir.

Keyif verici maddelerin, halkın en fazla tercih ettiği keyif verici madde olma iddiasında bulunarak tartışmaya dayalı üstünlük mücadelesine giriştikleri mükeyyifat münazaralarının bir çoğu yayımlanmış (Kürkçüoğlu 1955, Alpay 1973, Öztürk 2006, Aynur vd. 2007, Sevindik 2013, Yılmaz 2013, Şener 2014, Bursalı 2017, Ülken 2017a, Ülken 2017b, Aksoyak 2018, Benli 2019, Ülken 2022a, Ülken 2022b) olsa da kütüphanelerde yazmaların içinde hâlâ yayımlanmayı bekleyenleri de mevcuttur. Bu yazıya konu olan *Muhâkeme-i Mükeyyifât* da bunlardan bir tanesidir.

1. Muhâkeme-i Mükeyyifât¹

Muhâkeme-i Mükeyyifât, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Taksim Atatürk Kitaplığı Osman Ergin Yazmaları 1172 numarada "Şiir Mecmuası" adıyla kayıtlı olmasına rağmen içinde mensur eserlerin de bulunduğu 109 varaklık bir mecmuada yer almaktadır. 185x120mm ölçüsündeki bu mecmuanın 84b-102a varakları arasında yer alan *Muhâkeme-i Mükeyyifât*, 7 Şaban 1260/22 Ağustos 1844 tarihinde "zürefâdan bir zât tarafından üslûb-ı 'atîk üzere" kaleme alınmıştır. Fakat bu zatın kim olduğu belli değildir. Eser, yedi keyif verici maddenin (afyon, berş, esrar, boza, şarap, arak, kahve) Tahayyülat vilayetinin İşret-âbâd sahrasındaki bir kasırda keyif

¹ İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı'nda bulunan bir şiir mecmuasıyla ilgili olarak 2021 yılında hazırlanmış yayımlanmamış bir yüksek lisans tezinde *Muhâkeme-i Mükeyyifât*'a yer verilmiştir. Bu yazı ile karşılaştırmak için bkz. Yılmaz, M. (2021). *İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı OE YZ 1172 Numaralı Şiir Mecmuası (68b-109a) (İnceleme-Metin-Mestap'a Göre Tasnif)*. İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). s. 59-74.

verici maddelerin sultanı (sultan-ı mükeyyifat) olabilmek için müellifin dehşetli bir imtihan olarak nitelendirdiği tartışmaya dayalı üstünlük mücadelesini ('azîm mücâdele vü mübâhaşe vü münâkaşaları) anlatan mensur bir mükeyyifat münazarasıdır.

"Râviyân-ı ahbâr ve nâkilân-ı güftâr-ı âşâr şöyle beyân iderler ki sebab-i tahrîr-i kalem ve mûcib-i tanzîr-i raqam budur ki" (Muhâkeme-i Mükeyyifât, vrk. 84b) satırlarıyla başlayan eser, "şîfat u mevki'-i hâkimiyetde bulunan Qahve-i cân-fezâ Şarâb-ı aḥmerü'l-levn'i Frengistân'a ve 'Araḡ-ı şermsâr'ı diyâr-ı Yehûd'a ve Bûze-i nâ-bekâr'ı diyâr-ı Arnabûdyân ile Tâtâristân'a Afyon-ı nâ-murâd-ı nâmdâr-ı bed-şî'âr'ı Çîn (ü) Mâçîn'e Berş-i cihân-nümâ'yı diyâr-ı İrân'a Esrâr-ı sebze-ḡabâ'yı Kıbtîyân u Şâm u 'Irâḡ'a nefy ü iclâ vü ref' ile def'-i belâ idilmesine ḡarâr virildi." (Muhâkeme-i Mükeyyifât, vrk. 101b-102a) satırlarıyla son bulur.

2. Muhâkeme-i Mükeyyifât'ın Telif Sebebi

Muhâkeme-i Mükeyyifât, keyif verici maddelere müptela olanların düştükleri halleri, onların rezilliklerini, en nihayetinde yok olup gitmelerini gören ve bilen bir zat tarafından, gelecek nesillere öğütler (bütün kötülüklerin anası olan keyif verici maddelerden uzak durmak) ve uyarılar (insaniyetlerini bozmamak) ihtiva eden bir yadigâr bırakmak arzusuyla kaleme alınmış bir eserdir.

"...her biri kendi zât u leḡâfetinden ve 'âşîḡlarının kemâlâtından bâhiş sîret ü şüretini nâkil ve yârân u ḡıḡşânını ta'dâd ve ezvâḡ-ı cûş u ḡurûşından ve ḡahḡahalar şavurarak kemâlât ve ḡikâiyât-fürûşluklarını tavşîf şadedinde ḡuḡbe vü nuḡḡlar irâdi ve biri diğeri redd ü cerḡ iderek her biriniñ mâhiyyât-ı ḡakîḡiyeleri fi'l-cümle tezâḡür eylemiş ve biz felek-zede sâmi'inler daḡı kesb-i vuḡûf eylemiş -velev icmâlen olsun- şu mükeyyifâtın aḡvâl u ḡâlâtına ḡuşûşâ mübtelâlarınıñ diyâr-ı 'ademe sâ'ik olan ve bâ-ḡuşûş dünyâyı başına teng ü dar ve her günâ denâ'et ü rezâleti irtikâb itmekle 'âr u ḡayâyı terk itdiklerinden ḡâlleri ḡarîb ü ba'id bütün nev'-i beşeri dâḡdâr itdiklerine vâḡif oldıgumuzdan aḡlâfa nuşḡ u pend olmaḡ ve böyle ibtilâ-yı ümmü'r-rezâ'ilden şaḡınmaḡ ve insâniyetlerini bozmamaḡ ve şeyḡânıñ maşḡaraları olmamaları arzûsiyla yâdgâr olarak ḡaleme alındı." (Muhâkeme-i Mükeyyifât, vrk. 87b)

3. Muhâkeme-i Mükeyyifât'ın Şahıs Kadrosu

Gelecek nesillerin insanlıktan çıkıp şeytanın maskarası olmamaları için bütün kötülüklerin anası olarak görülen keyif verici maddelerden uzak durmalarını sağlamak amacıyla matuf olarak kaleme alınmış olan eserin şahıs kadrosunu yedi keyif verici maddeyi temsil eden yedi kişi oluşturur:

Afyon: Münazarada afyonu temsil eden şahsın ismi Maârif-i hezâr-fünûn'dur. Münazaranın yapılacağı köşke Karahisar Sancaḡı'nda yetişmiş, ellerinde siyah bayraklar taşıyan katran karası giysiler içindeki bir gürühle gelen muhteşem bir kimse olarak tasvir edilmiştir. Maiyetinde tiryaki zümresinin bilhassa da Tiryaki Çarşısı kethüdalarıyla Çîn hanedanı mensuplarının bulunduğu bu kimsenin üzerinde Haşimî kıyafetler vardır.

"bir semt-i şahrâ-yı dil-güşânıñ nihâyetinden bir gürüh zâhir olup bi'l-küllîyye ḡarahîşâr-ı bî-inkisâr sancaḡı dâḡilinde perverde olmuş libâsları düzaḡ-ḡarîñ kisvelerinden nümûn ḡaḡrânî ma'cûn kıyâfetinde ters-i neheng gibi sevâd-reng yapraklar (bayraklar) açup zümre-i tiryâkiyân-ı bed-li'ân anıñ rikâb-ı ḡalâlet-me'âbında cem' olmuş. Hâşimî ḡonlar ile mülebbes bir muhteşem kimse ne gelüp ol ḡaşr-ı ma'hûda kemâl-i gürür u 'azamet ile cülûs eyledi. Meger

bunuñ ismine Ma'ârif-i hezâr-fünûn ya'nî ma'hûd kıyâfet-nümûn Afyon dirler imiş ve rikâbında bulunan düşkünler de Tiryâkî Çârşüsü kethudâlarıyla Çin hânedânı mensübilerinden imişler." [85a-85b]

Berş: Münazarada berşi temsil eden şahsın ismi Berş-i cihân-nümâ'dır. Münazaranın yapılacağı köşke siyahlar giymiş Zengibar askerlerin eşliğinde gelen bu esmer şahsın üzerinde Hemedanî elbiseler vardır. Bu şahsın maiyeti İran özellikle de Hemedan civarının keyfkeşleri ve ipsiz sapsızlarından oluşur.

"Bundan sonra dağı bir dâne esmerü'l-levn Hemedânî libâslar ile mülebbes ü müzeyyen serâ-perdesin Zengibâr leşker ü siyâh-püşân 'askeriñ öñünce tahtü'r-revân-ı nâ-revânında nağralar çeküp hezârân ihtîşâm ile geldikde ma'hûd Afyon-ı nâmdâr-ı murdârî buña ta'zîm ü istikbâl ile yer gösterüp bunlar dağı maqâmât-ı müheyyâlarına geçüp kemâl-i vaqâr ile qarâr eylediler. Bunuñ ismine dağı Berş-i cihân-nümâ dirler imiş ve bunuñ rikâbdârları dağı İrân ve Hemedân civârı keyf-keşleri ipsizleri erkânına mensübilerinden imişler." [85b]

Esrar: Münazarada esrarı temsil eden şahsın ismi Esrâr-ı sebze-i nâ-bekâr'dır. Yeşiller giymiş derviş meşrep bir kişi olarak tasvir edilmiştir. Bu kişinin önünde yeşil sancaklar taşıyan ve zurna ve nefirlerinin sadası gökyüzüne ulaşan Bektaşiler, maiyetinde ise başları ateşli nar-gileleri süslü esrarkeşler vardır.

"Ba'dehu üçüncü biri de yeşiller giyinmiş dervîş-nihâd kimesne ki öñünce Bektâşiyân tâ'ifesi zürnâ vü nefir şadâsını âsmâna peyveste iderek sebze-reng sancaklar çeküp hâdden ziyâde bengiyân tâ'ifesiyle serleri âteşlü müzeyyen nârgüleler ellerinde gelüp aña dağı ta'zîm-i mu'azzam ve istikbâl-i muhteşem ile yer gösterdiler. Anlar dağı çöküp dervîşâne qarâr eylediler. Meger bunlarıñ dağı ismine Esrâr-ı sebze-i nâ-bekâr dirler imiş..." [85b-86a]

Boza: Münazarada bozayı temsil eden şahsın ismi Bûze-i şöhret-şîâr'dır. Belinde peşkir, cebinde leblebi olan beyaz elbiseler giymiş ak sakallı bir ihtiyar olarak tasvir edilmiştir. Etrafında beyaz bayraklar taşıyan Tatarların ve Arnavutların olduğu bu şahsın maiyetinde ise katırcılar vardır.

"ve bunlardan sonra dördüncü olarak bir dâne ak şakallu pîr-i nâ-puhte ak libâslar giyinmiş. Bilinde bir pîşgir bulaşık dâmeni var ceybinde leblebi. Envâ'-ı vaqâr ile gelmekde ve eṭrâfında tâ'ife-i Tâtâr-ı yek-pâ-yı bî-vaqâr ve Arnâbüdyân-ı bî-iz'ân öñünce beyâz bayraklar açmış ve katırcıyân tâ'ifesi rikâbın tutmuş. Envâ'-ı i'zâz u ikrâm ile geldikde mükeyyifât-ı mevcûde 'umûmen buña da maa'l-kerâhe istikbâl ile yer gösterdiler. Bunlar dağı mevki'-i müheyyâlarına geçüp bâbâcâne cülûs u qarâr ile yerleşdiler. Bu gelen ak şakallunuñ ismine Bûze-i şöhret-şîâr dirler imiş." [86a]

Şarap: Münazarada şarabı temsil eden şahsın ismi Hamr-ı merkûb ale'l-hamîr'dir. Kızıl yüzlü, kan benizli, kız suratlı, oğlan heybetli bir kişi olarak tasvir edilmiştir. Üzerinde ateş renkli kıyafetler bulunan bu şahsın bir elinde çeng ve rebab diğer elinde ise şiş kebab ve kadeh vardır.

"Bunlardan sonra beşinci olarak bir dâne de kızıl yüzlü kan beñizlü kız şüretlü oğlan heybetlü bir hûnî kesesiyle gülgün câmeler giyinmiş ve âteşin libâslara müstağrak olmuş "Hançeri elde tîği [belde] bâde serde sîne çâk/Her yeri bî-pâk pehlevân-endâm tarz-ı hâşî âdemi eyler helâk" diye beytler söyleyerek himâr-ı âsyâbvârî nağralar atarak cüşân [u] hürüşân ile kûs-ı Halil-misâl şuffe-

i sînesin döğerek bir elinde çeng ü rebâb bir elinde şîş kebâb ve piyâle-i şarâb levendâne ‘aşk eyleyüp içerüye girdigi zamân bi’l-cümle mükeyyifât-ı ‘âlem ‘umûmen ta’zîm ü istikbâl ile yer gösterdiler. Bunlar dağı levendâne şadra geçüp kemâl-i vaqâr ile cülûs u qarâr eylediler. Bu mübtelâsı humâr u bî-‘ârîñ ismine dağı Hamr-ı merkûb ‘ale’l-hamîr dirler imiş. İşte ism-i kerîhi Fir’avn-ı bî-‘avn gibi Qur’an’da mezkûr olan ümmü’l-ḥabâ’is budur didiler.” [86a-86b]

Arak: Münazarada arakı temsil eden şahsın ismi Arak-ı şermsâr’dır. Güzel yüzlü, tatlı dilli, şirin sözlü, güçlü kuvvetli, genç bir dilber olarak tasvir edilmiştir. Sarı elbiseler içindeki bu muhteşem kimsenin önünde sema ederek yürüyen âşıklar bulunmaktadır.

“Bundan sonra altıncı olarak bir dâne sarı libâslarla mülebbes muhteşem nemli çeşm hûb-rû kendi kavî dili tatlu nev-reste bir dil-ber-i muhtâr sîreti sevimli şîrîn-güftâr bir bülbül-i güyâdır ki önünce ‘uşşâk-ı bî-meşâkḳ bâde tutuban yolda semâ’ eyleyüp def gibi gögsini döğerek ney gibi inleyerek qarâr-ı ma’hûda geldiklerinde buña dağı rükû’vârî iltifâtlar ile yer gösterdiler. Bunlar da maḥall-i maḳ’adlarına geçüp sâhte te’eddüb ile ku’üden qarâr eylediler. Bunun da ismine ‘Araq-ı şermsâr dirler imiş.” [86b]

Kahve: Münazarada kahveyi temsil eden şahsın ismi Kahve-i cân-fezâ’dır. Sıcak kanlı, latif tenli, zarif sözlü, hoş meşrep bir kimse, Yemenli bir siyahî olarak tasvir edilmiştir. Yemenli bu şahsın önünde ve ardında alay alay esnaf yer almaktadır.

“Bunlardan sonra yedinci olarak o meclis-i zurefâya bir dâne de esmerü’l-levn Yemen âdemîsi Hindistân ‘Arabistân o Medenî-i kadîm siyâhîsi kanı sıcak teni latîf sözi zarîf siyâh-rû miskîler giyinmiş misk râyîḥalu hoş-meşreb şâhâne bir vaz’iyetle geliyordu. Ön ve ardınca alay alay eşnâf-ı garîbe muhteşem bir gidişle dil-berân-ı lâ-yu’ad içinde ismi tiryâkî Şârib-i duḥân-ı bî-iz’ân dağı var idi. Bunun da üzerinde mâ’î atlas câmeler giyinmiş misk [ü] ‘üd râyîḥaları insânî mest ider ve dimâğına te’sîr ve âteş-i ‘aşkıñı teksîr itmekle ağızından çıkan âteşsiz duman âsmâna ‘urûc eylerdi. Meger ol şâhâne vaz’iyetle gelen zâtîñ ismine de Kahve-i cân-fezâ dirler imiş. Bu Kahve-i cân-fezâ Dârâvârî böylece muhteşem ve saltanat ile içerüye girdikde ne kadar mükeyyifât-ı ‘âlem var ise be-ḫarîki’l-inbisât cümlesi ayak üstüne kalçup bir ağızdan “Hoş geldiñ ey zübde-i ‘âlem ve zî-şöhret-i beyn-i benî âdem! Seniñ vücûduñ cihâna i’lân olup her diyâra kadem başalı bizim beyne’n-nâs dünyâda yerimiz kalmadı. Bütün ins ü cin hattâ ibâḫatûña kâ’il olan erkân-ı dîn-i Muhammedî seni alkışlayup bizi isti’mâlden men’ itdi. Bizim ipsiz şabsız süfehâdan olan insânîlikla ‘alâkası kalmamış rûzelâdan başka bize rağbet iden kalmadı. ‘Uḳalâ, ḫukemâ, ‘ulemâ, kibârân hep saña rağbet iderler.” diye sedir-i şudûrda yer gösterdiler. Bunlar dağı zarîfâne geçüp yerlerine cälisen ku’üd u qarâr eylediler.” [86b-87a]

Keyif Verici Madde	Temsil Eden Şahsın İsmi	Kıyafeti	Bayrak ve Sancak Rengi	Önündeki ve Etrafındaki Kimşeler	Rikabındaki Kimşeler	Tarzı ve Tavrı
Afyon	Ma'ârif-i hezâr-fünûn	Hâşimî tön- lar ile mü- lebbes	sevâd-reng yapraklar (bayraklar) açup	zümre-i tiryâkiyân-ı bed-li'ân	Tiryâkî Çarşüsü ketudâla- rıyla Çin hânedâmı mensübîleri	kemâl-i gurûr u 'azamet ile
Berş	Berş-i cihân- nümâ	Hemedânî libâslar ile mülebbes ü müzeyyen		Zengibâr leş- ker ü siyâh- püşân 'asker	İrân ve He- medân civârı keyf-keşleri ipsizleri erkânına mensübîler	kemâl-i vakâr ile
Esrar	Esrâr-ı sebze-i nâ- bekâr	yeşiller gi- yinmiş	sebze-reng sancaklar çe- küp	Bektâşiyân tâ'ifesi	bengiyân tâ'ifesi	dervîşâne
Boza	Bûze-i şö- ret-şî'âr	ağ libâslar giyinmiş	öñünce beyâz bay- raklar açmış	tâ'ife-i Tâtâr- ı yek-pâ-yı bî-vaqâr ve Arnâbüdyân- ı bî-iz'ân	kaçırcıyân tâ'ifesi	bâbâcâne
Şarap	Hamr-ı merküb 'ale'l-hamîr	gülgün câmeler gi- yinmiş ve âteşin libâs- lara müs- tağrak olmuş				levendâne
Arak	'Araq-ı şermsâr	şarı libâslarla mülebbes		'uşşâq-ı bî- meşâkķ		sâhte te'ed- düb ile
Kahve	Qahve-i cân- fezâ	miskîler gi- yinmiş		alay alay eşnâf-ı ğarîbe		zarîfâne

Tablo 1 Muhâkeme-i Mükeyyifât'ın Şahıs Kadrosu

4. Muhâkeme-i Mükeyyifât'ın Olay Örgüsü

Yukarıda özellikleri sayılan bu yedi kişi şöyle bir olay örgüsü içinde yer alırlar:

4.1. Birinci Bölüm (Giriş)

Geçmiş zamanlarda bir gün irfan ehli olan dostlar, gönül açan, safalı bir yerde oturup sohbet ettikleri sırada, feleğin sillesini yemiş bağı yanık dostlardan birisi şikâyete başlar: “Acaba bu vefasız devrin sıkıntılarından ve güçlüklerinden ve bu feleğin elemelerinden ve dahi bu bela yağmurundan yakamızı kurtarıp şu hilekâr felekden bir kâm almak nasip olacak mı, yoksa böyle gamın elinde mahzun ve bu dünya cehenneminde kolu kanadı kırılmış bir halde mi kalacağız” diye hazin bir hasbihal içinde iken, dostlardan birisi Tahayyülat vilayetinin İşret-âbâd sahasında âlemin keyif verici maddeleri için bir kâşane inşa edildiğini ve o kâşanede bütün mükeyyifatın toplanıp büyük mücadeleleri ve münakaşaları havi dehşetli bir imtihana gireceklerini duyduğunu söyler. “Burada vaktimizi hazin ve mahzun bir şekilde geçirmektense mükeyyifatın münazarasını seyre gitmek daha iyi değil mi?” diye sorarak bir teklifte bulunur. Orada bulunan bütün dostlar bu teklifi makul bulup kabul ederler ve mükeyyifatın münazarasını izlemek üzere hep birlikte yola çıkarlar. Bir müddet gittikten sonra münazaranın yapılacağı kâşanenin bulunduğu yere varıp mükeyyifatın gelişini beklemeye başlarlar.

4.2. İkinci Bölüm (Hazırlık)

Münazaranın yapılacağı kâşaneye ilk olarak tamamı Karahisar Sancağı'nda yetişmiş, katran karası giysileri olan ve ellerinde siyah bayraklar taşıyan tiryaki zümresinin getirdiği Maârif-i hezâr-fünûn yani Afyon gelir. Afyon'un maiyetinde Tiryaki Çarşısı'nın kethüdarlarıyla Çin hanedanına mensup kimseler vardır. Afyon'dan sonra Zengibar askerlerin eşliğinde Hemedanî elbiseler giymiş esmer bir kimse gelir ki bu Berş-i cihân-nümâ'dır. Berş'in rikabında İran'ın özellikle de Hemedan bölgesinin keyfkeşleri ve ipsiz sapsızları vardır. Berş'den sonra üçüncü olarak önünde yeşil renkli sancaklar taşıyan Bektaşilerin, yanında esrarkeşlerin olduğu yeşiller giyinmiş derviş tabiatlı Esrâr-ı sebze-i nâ-bekâr gelir. Ardından etrafında beyaz bayraklar taşıyan Tatarların ve Arnavutların olduğu, atının üzengisini katırcıların tuttuğu ak sakallı Bûze-i şöhret-şîâr gelip münazaranın yapılacağı köşke girer. Hemen ardından âteşîn elbiselere gark olmuş bir elinde çeng ve rebab diğer elinde ise şiş kebab ve şarap kadehi olan Hamr-ı merkûb ale'l-hamîr gelir. Bundan sonra altıncı olarak âşıkların sema yaparak getirdiği sarı elbiseli Arak-ı şemrîsâr kâşaneye girer. Arak'dan sonra yedinci ve son olarak üzerinde siyah elbiseler olan sıcak kanlı, latif tenli, zarif sözlü, siyah yüzlü Yemenli Kahve-i cân-fezâ gelir. Kahve, münazaranın yapılacağı kâşaneye girdiğinde orada bulunan bütün keyif verici maddeler ayağa kalkarak onu “Ey âlemin en değerli varlığı! Hoş geldin! Senin varlığın cihana duyurulup sen her diyara ayak basalı bizim insanlar arasında yerimiz kalmadı. Bütün varlıklar (insanlar ve cinler) ve dahi senin mübah olduğuna kanaat getiren İslam dini mensupları seni alkışlayıp bizi kullanmayı yasakladı. İnsanlıkla alakası kalmamış rezillerden başka bize rağbet eden kalmadı. Bütün âlimler, hakîmler ve akıllı, soylu, seçkin kimseler hep sana rağbet ederler.” diyerek karşılarlar ve ona yer gösterirler. O da kendisine gösterilen yere zarif bir şekilde geçip oturur.

4.3. Üçüncü Bölüm (Tartışma)

Kâşaneye gelen bu şahıslar selamlaşma faslından sonra aralarında sohbet etmeye başlarlar. Sohbetin koyulaşmaya başladığı bir esnada münazaranın yapılacağı yere ilk gelen keyif verici madde olması hasebiyle Afyon ayağa kalkarak, diğer keyif verici maddelere hitaben “Ey

âlemin mükeyyifatı! Her birinizin haddinizi aşırıp keyif verme iddiasında bulunduğunuzu duyuyorum. Öyleyse bu köşk hem er hem de imtihan meydanıdır. Bu iddianızı ispat edin!” der. Ardından “Ben varken siz kim oluyorsunuz da müptelalarınıza keyif verdiğinizizi iddia ediyorsunuz.” diyerek kendini övmeye başlar. Afyon, kendi medhini “Benden daha muteber bir keyif verici madde olmadığı konusunda cihanın bütün zarifleri ve kibarları ittifak etmişlerdir.” diyerek sonlandırır. Bu sözleri duyan Berş, oturduğu yerden fırlayarak ayağa kalkar ve Afyon’u yermeye başlar. Berş, Afyon’u bir hayli yerdikten sonra “Asıl halkın makbul ve mergubu benim.” diyerek kendi övgüsüne geçer. Berş, kendini övdüğü sözlerini “Hal böyle olunca benden daha itibarlı bir keyif mi var?” diyerek tamamlar. Sonra sırasıyla Esrar, Boza, Şarap ve Arak kendilerinden önce konuşan keyif verici maddeyi yeren kendilerini öven konuşmalar yaparlar. En sonunda söz sırası Kahve’ye gelir. Kahve önce kâşanedeki bütün keyif verici maddeleri etrafına toplayıp kendisi hakkında ne düşündüklerini öğrenmek ister. Onlar da hep bir ağızdan “Ey Kahve! Senin ne marifetin vardır? Sen kime bir keyif bahşettin? Biz hiç olmazsa geçici bir zaman için de olsa bizi kullanan insanları göklere çıkarır, hülyalara gark ederiz ve onlara bir miktar zevk veririz. Sen kime böyle bir neşe verdin de bizden üstün olduğunu iddia ediyorsun.” diye Kahve’ye yüklenirler. Buna karşılık Kahve de ne kadar muteber bir keyif verici madde olduğunu çeşitli delillerle ispat etmeye çalışır.

4.4. Dördüncü Bölüm (Hüküm Sahnesi)

Münazaranın sonunda “şıfat u mevķi’-i hâkimiyetde bulunan Kâhve-i cân-fezâ”, Şarab’ın Frengistan’a, Arak’ın Yehud diyarına, Boza’nın Arnavutluk ile Tataristan’a, Afyon’un Çin ve Macin’e, Berş’in İran’a, Esrar’ın ise Şam, Irak ve Mısır’a sürgün edilmesine karar verir.

5. Muhâkeme-i Mükeyyifât’ta Mekân

Yukarıda anlatılan bütün bu olaylar, hayalî bir vilayet olan Tahayyûlat vilayetinin İşret-âbâd adlı sahrasında özellikle âlemin keyif verici maddeleri için inşa edilmiş, müellifin “bir kaçır-ı ‘âlî ve kâşâne-i pür-ḥayâlî” diye tabir ettiği hayalî bir kâşanede geçer. Bu kâşane, her tarafı güllerle kaplı, suyu ve havası bol, hoş ötüşlü bülbüllerin seslerinin hiç kesilmediği, cennet bahçelerini andıran bir bahçede yer almaktadır.

“Taḥayyûlât vilâyetiniñ ‘İşret-âbâd şahrâsında mükeyyifât-ı ‘âlem için ‘umûmî bir kaçır-ı ‘âlî ve kâşâne-i pür-ḥayâlî bünyâd itmişler. Bi’l-cümle eṭrâfî gül [ü] gülistân ve âb u hevâsı neş’e-resân [u] firâvân ve her noḳtasında bahâristân nümâyân ve feryâd-ı ‘andelîbân-ı hoş-elḥân fûrûzân olup güyâ ki ravza-i min riyâzi’l-cinândır ve ‘ale’l-ḥuşûş bugün bi’l-cümle mükeyyifât-ı ‘âlem o kaçır-ı dil-güşâda cem’ olup ‘azîm mücâdele vü mübâḥaşe vü münâkaşaları ḥavî dehşetli bir imtiḥân olacaḳmış.” [84b-85a]

6. Muhâkeme-i Mükeyyifât’ta Münazaranın Sonu

“Bir edebî münazaranın nasıl sona erdiği o münazarayı kaleme alan şairin veya yazarın takdirine bağlıdır” (Wagner, 1993, s. 566). Bundan dolayı edebî münazaralarda çok farklı sonuçlarla karşılaşırız. Mesela “münazırlardan bir tanesi yenildiğini kendi hür iradesiyle beyan edebilir veya münazırlar kendi aralarında mutabakata vararak berabere kaldıklarını kabul ve tasdik edebilirler” (Wagner, 1993, s. 566). “Bazı münâzaralarda karşı tarafı tezyif edip kendini yüceltme temeline dayanan tartışmalar bir hakemin araya girmesiyle son bulur” (Aça vd. 2009, s. 371). Münazaralar “bazen de bir hâkim, bir hakem veya araya giren bir şahıs veya grup vasıtasıyla tatlıya bağlanarak da sona erebilir” (Diriöz, 2016, s. 128).” (Ülken, 2022b, s. 1251)

Muhâkeme-i Mükeyyifât'ta münazara bunlardan hiçbirine uygun olarak sonlanmaz. Bu mükeyyifat münazarasının nevi şahsına münhasır bir sonu vardır. O da kahvenin, diğer keyif verici maddelerin zımnî kabullerine dayalı galibiyetidir. Şöyle ki münazaranın hazırlık aşamasında yani daha münazara başlamadan kahve münazaranın yapılacağı kâşaneye girdiğinde orada bulunan bütün keyif verici maddeler ayağa kalkarak onu "Ey âlemin en değerli varlığı! Hoş geldin! Senin varlığın cihana duyurulup sen her diyara ayak basalı bizim insanlar arasında yerimiz kalmadı. Bütün varlıklar (insanlar ve cinler) ve dahi senin mübah olduğuna kanaat getiren İslam dini mensupları seni alkışlayıp bizi kullanmayı yasakladı. İnsanlıkla alakası kalmamış rezillerden başka bize rağbet eden kalmadı. Bütün âlimler, hakîmler ve akıllı, soylu, seçkin kimseler hep sana rağbet ederler." diyerek karşılarlar.

"Bu Kahve-i cân-fezâ Dârâvârî böylece muhteşem ve saltanat ile içerüye girdikde ne kadar mükeyyifât-ı 'âlem var ise bi-çarîki'l-inbisât cümlesi ayak üstüne kalkup bir ağızdan "Hoş geldiñ ey zübde-i 'âlem ve zî-şöhret-i beyn-i benî âdem! Seniñ vücûduñ cihâna i'lân olup her diyâra qâdem başalı bizim beyne'n-nâs dünyâda yerimiz kalmadı. Bütün ins ü cin hattâ ibâhatıña kâ'il olan erkân-ı dîn-i Muḥammedî seni alkışlayup bizi isti'mâlden men' itdi. Bizim ipsiz şabsız süfehâdan olan insânlıkla 'alâkası kalmamış rüzelâdan başka bize rağbet iden kalmadı. 'Uḳalâ, ḥukemâ, 'ulemâ, kibârân hep saña rağbet iderler." diye sedir-i şudürda yer gösterdiler. Bunlar daḥı zarîfâne geçüp yerlerine câlisen ku'üd u qarâr eylediler" [87a]

Bu sözlerden de anlaşılacağı üzere mükeyyifatın sultanı olma iddiasıyla bir araya gelen keyif verici maddeler daha münazara başlamadan kahvenin kendilerinden üstün olduğunu, herkesin ona rağbet ettiğini, dolayısıyla münazarayı kahvenin kazandığını zımnî kabul ederler. Nitekim bu zımnî kabul münazaranın sonunda açıkça görülür: Keyif verici maddeler münazarayı kazananın kahve olduğunu ikrar etmedikleri halde "şıfat u mevķi'-i ḥâkimiyetde bulunan Kahve-i cân-fezâ" hepsinin sürgüne gönderilmesine karar verir.

"...şıfat u mevķi'-i ḥâkimiyetde bulunan Kahve-i cân-fezâ Şarâb-ı aḥmerü'l-levn'i Frengistân'a ve 'Araḳ-ı şermsâr'ı diyâr-ı Yehûd'a ve Bûze-i nâ-bekâr'ı diyâr-ı Arnabüdyân ile Tâtâristân'a Afyon-ı nâ-murâd-ı nâmdâr-ı bed-şî'âr'ı Çîn (ü) Mâçin'e Berş-i cihân-nümâ'yı diyâr-ı İrân'a Esrâr-ı sebze-ḳabâ'yı Kıbtîyân u Şâm u 'Irâḳ'a nefy ü iclâ vü ref' ile def-i belâ idilmesine qarâr virdi." [101b-102a]

7. Muhâkeme-i Mükeyyifât'ın Osmanlı Mükeyyifat Kültürüne Katkıları

"Eski medeniyetlerin pek çoğu, mükeyyifat dediğimiz keyif ve haz verici maddelerle ilgili geniş bir geleneğe sahiptir. Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları içerisinde de sonu gelmez tartışma ve problemlere rağmen bu kültürün köklü ve sağlam bir yeri vardır. Bugün itibarıyla bu geleneğin farklı yönlerini ortaya koyan, onun özelliklerine atıfta bulunan eski metinlerle karşılaşmak mümkündür." (Sevindik, 2013, s. 326) Bu yazının konusunu teşkil eden *Muhâkeme-i Mükeyyifât* adlı mükeyyifat münazarası da bu tür metinlerden bir tanesidir. "Eser genelde Osmanlı kültür tarihi, özeldense Osmanlı mükeyyifat kültürü açısından değerli ve orijinal bilgiler ihtiva eder. Bunların içinde en ilginçleri keyif verici maddelerin Osmanlı toplumundaki yerine ve durumuna dair olanlardır. Biz bu bilgileri eserde üç şekilde elde ediyoruz: Birincisi keyif verici maddeler münazaranın yapılacağı kasra temsilcileri vasıtasıyla gelirlerken maiyetlerinde bu maddeleri çok kullanan, bu maddelere müptela olan zümreler ve kesimler vardır. İkincisi, keyif verici maddeler münazara esnasında kendilerini överlerken hangi kesimlerin ve kimlerin

kendilerine düşkün olduklarından bahsederler. Son olarak da münazara sırasında bir keyif verici madde, başka bir keyif verici maddeyi yermek, onu tahkir ve tezyif etmek için kimlerin veya hangi kesimlerin o keyif verici maddenin müptelası olduğundan bahseder.” (Ülken, 2022a, s. 543)

Buna göre *Muhâkeme-i Mükeyyifât*'ta Osmanlı mükeyyifat kültürü açısından değerli ve önemli olan bilgileri “Muhâkeme-i Mükeyyifât'a Göre Keyif Verici Maddelere Müptela Olan Kimseler ve Kesimler” ve “Muhâkeme-i Mükeyyifât'a Göre Keyif Verici Maddelerin Coğrafi Dağılımı ve Yaygınlığı” olmak üzere iki ana başlık altında topladık. Bu iki ana başlık altında toplanan bilgiler şunlardır:

7.1. Muhâkeme-i Mükeyyifât'a Göre Keyif Verici Maddelere Müptela Olan Kimse-ler ve Kesimler

Afyon: Tiryaki zümresi (zümre-i tiryakiyan), Tiryaki Çarşısı kethüdaları, Çin hanedanı mensupları, zurefa-yı arifan, hacılar, ihtiyarlar ve fakir fukara.

Berş: Zengibar askerleri, İran özellikle de Hemedan civarının keyfkeşleri ve ipsiz sap-sızları, kemal sahibi zarif ve latif çelebiler.

Esrar: Bektaşiler, esrarkeşler (bengiyan taifesi), medrese talebeleri (suhtegan taifesi), şairler (şuara taifesi)

Boza: Tatarlar (taife-i Tatar, Tatar Han taifesi), Arnavutlar (taife-i Arnabudyân), katırcılar (katırcıyan taifesi), medrese talebeleri (suhtegan), deveçiler (şütürban), eşekçiler (harmandeyan), meşaleciler, arabacılar, hizmetçiler (hıdmetkâran), duvarcılar.

Şarap: Şairler (şuara taifesi), hukema, zurefa, kibar-ı zaman, güngörmüş zevat, ayyaşlar, akşamcılar, kübera meddahları.

Arak: Âşıklar

Kahve: Esnaf, akil kimseler (ukala), hukema, âlimler (ulema), zarif kimseler (zurefa), edipler (udeba), fakir fukara, salih kimseler (suleha), ekâbir.

7.2. Muhâkeme-i Mükeyyifât'a Göre Keyif Verici Maddelerin Coğrafi Dağılımı ve Yaygınlığı

Afyon: Karahisar Sancağı, Arab, Acem, Hind, Yemen, Çin ü Maçın

Berş: Zengibar, İran (Hemedan)

Esrar: Kıbtıyan, Şam, Irak

Boza: Arnavutluk, Tataristan

Şarap: Frengistan

Arak: Yehud diyarı

Kahve: Yemen, Hindistan, Arabistan (Kâbe-i Mükerrreme, Medine-i Münevvere), Şam, Endülüs, Tataristan, Türkistan

8. Çeviri Yazılı Metin²

[84b]

Muhâkeme-i Mükeyyifât

Aşlı der-kütüb-hâne-i Es'ad Efendi 1163 numero

Üslüb-ı 'atîk üzere zürefâdan bir zât tarafından 1260 târihinde kaleme alınmıştır.

Râviyân-ı aḥbâr ve nâkîlân-ı güftâr-ı âsâr şöyle beyân iderler ki sebeb-i taḥrîr-i kalem ve mücib-i tanzîr-i raḳam budur ki ezmine-i sâbıkada ehl-i 'irfân olan gürûh-ı ihvân ve zümre-i yârân-ı 'azbû'l-beyân bir gün bir maḥall-i mümtâz [u] ferâḥ-fezâda hem-nişîn [ü] [hem]-şoḥbet oldığımız esnâda baĝrı yanık felek-zedelerden biri meclisde ref'-i şikâyâta âĝâz ve âteş-i hicrân u ğam içre pervâz idüp didi ki "Âyâ bu rûzgâr-ı bî-vefâkârîñ miḥen ü meşâkḳatinden ve bu felegiñ âlâm u ḥayretinden ve taḫbî'atlarıñ melâlet ü kesâfetinden ve bu bârân-ı belâ [vü] keselân-ı miḥnet-keşânlıĝdan taḫliş-i girîbân idüp bu dehr-i denî bir def'a murâdımız üzere devr itmekle şu çarḫ-ı ḥilekârdan bir kâm almak müyesser olur mı yoksa hemân böyle dest-i ğamda maḫzûn ve dünyâ cehennemi olan bu hicrânda münkesirü'l-bâl u maĝbûn olur ḳalur mıyız?" diye bu ḥazîn ḥasb-i ḥâl üzere iken yârândan biri gelüp didi ki "Ey yârân-ı ğam-zedegân! Ben işitdim ki Taḥayyülât vilâyetiniñ 'işret-âbâd şahrâsında mükeyyifât-ı 'âlem için 'umûmî bir ḳaşr-ı 'âlî ve kâşâne-i pür-ḥayâlî bünyâd itmişler. [85a] Bi'l-cümle eṫrâfî gül [ü] gülistân ve âb u hevâsı neş'e-resân [u] firâvân ve her noḳtasında bahâristân nümâyân ve feryâd-ı 'andelîbân-ı ḥoş-elhân fûrûzân olup güyâ ki ravza-i min riyâzi'l-cinândır ve 'ale'l-ḥuşûş bugün bi'l-cümle mükeyyifât-ı 'âlem o ḳaşr-ı dil-güşâda cem' olup 'azîm mücâdele vü mübâḥaşe vü münâḳaşaları ḥâvî dehşetli bir imtiḥân olacaĝmıḫ. Temâşâsı 'ibret-âmîz dâfi'-i ğam u keder ve lâzım-ı seyr ü 'iber olmaĝla biz de varup ol mübâḥaşât-ı mükeyyifâtı şöyle toya toya seyr ü temâşâ eylemekle def'-i ğam ve istişmâm-ı dem itsek böyle ḥazîn [ü] maḫzûn imrâr-ı evḳât itmekden daha münâsib olmaz mı?" didikde cümle aḥbâb u ihvân "Pek a'lâ. Gidelim. O şahrâ-yı taḥayyülde temâşâ ile biraz tezyîn-i bâl ve def'-i melâl [ü] kelâl idelim." diyü cümleten ma'ḳûl görüp ol semt-i mevhûma teferrüc ḳaşdıyla heyûlâ-yı 'Anḳâ sürüsü gibi 'azîmet eyledik. Nâ-gehân ol maḥall-i maḫki-i marziye varup bir miḳdâr istirahat idelim diyü o gürûh-ı mekrûh mükeyyifât-ı mezkûreniñ nereden naşil gelecekleri vürûdına intizâr üzere iken bir de ne baĝarsıñ bir semt-i şahrâ-yı dil-güşâniñ nihâyetinden bir gürûh zâhir olup bi'l-küllüyye Ḳaraḫişâr-ı bî-inkisâr sancaĝı dâḫilinde perverde olmuş libâsları düzaḫ-ḳarîn kisvelerinden nümûn ḳaṫrânî ma'cûn ḳıyâfetinde³ ters-i neheng⁴ gibi sevâd-reng yapraĝlar (bayraĝlar) açup zümre-i tiryâkiyân-ı [85b] bed-li'ân anıñ rikâb-ı ḳalâlet-me'âbında cem' olmuş. Hâşimî tonlar⁵ ile mülebbes bir muḫteşem kimesne gelüp ol ḳaşr-ı ma'hûda kemâl-i ĝurûr u 'azamet ile cülûs eyledi. Meger bunuñ ismine Ma'ârif-i hezâr-fünûn ya'nî ma'hûd ḳıyâfet-nümûn Afyon dirler imiş ve rikâbında bulunan düşkünler de Tiryâki Çârşusu ketḫudâlarıyla Çin ḥânedânı mensûbîlerinden imişler. Bundan soñra daḫı bir dâne esmerü'l-levn Hemedânî libâslar ile mülebbes ü müzeyyen serâ-perdesin Zengibâr leşker ü siyâh-

² Muhâkeme-i Mükeyyifât'ın metni Merve Yılmaz'ın yukarıda bahsi geçen yayımlanmamış yüksek lisans tezinde de yer almaktadır. Fakat bu yazıda tarafımca yeniden okunan, Arap harfli metinde sayfa kenarlarında yer alan konuyla ilgili ibarelerin ve açıklamaların ve ayet iktibaslarının kaynaklarının dipnotlarda gösterildiĝi metin kullanılmıştır. Ḳarşılaştırma için bkz. Yılmaz, M. (2021). *İstanbul Büyüḳşehir Belediyesi Atatürk Kitaplıĝı OE YZ 1172 Numaralı Şiir Mecmuası (68b-109a) (İnceleme-Metin-Mestap'a Göre Tasnif)*. İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). s. 133-156.

³ Sayfa kenarında "(ve libâsuhum) ey libâs-ı ehlü'n-nâr (min ḳaṫrânin)" şeklinde bir ibare vardır.

⁴ Metinde neheng kelimesinin hemen altına kırmızı mürekkeple "timsâḫ balıĝı" yazılmış.

⁵ Sayfa kenarında siyah mürekkeple yazılmış "Hâşimî libâs Kûfe eyâletinde bir belde ahâlîsinin giydiĝi bir nev' elbisidir. Ḳâmûs cild 3 sahife 582" şeklinde bir not vardır.

pūşān ‘askeriñ öñünce tahtü’r-revān-ı nā-revānında nağralar çeküp hezārān ihtişām ile geldikde ma’hūd Afyon-ı nāmdār-ı murdārī buña ta’zīm ü istikbāl ile yer gösterüp bunlar dağı maķāmāt-ı müheyyālarına geçüp kemāl-i vaķār ile qarār eylediler. Bunuñ ismine dağı Berş⁶-i cihān-nümā dirler imiş ve bunuñ rikābdārları dağı Īrān ve Hemedān civārı keyf-keşleri ipsizleri erkānına mensübilerinden imişler. Ba’dehu üçüncü biri de yeşiller giyinmiş derviş-nihād kimesne ki öñünce Bektāşiyān tã’ifesi zürnā vü nefir şadāsını āsmāna peyveste iderek sebze-reng sancaklar çeküp hadden ziyāde bengiyān tã’ifesiyle⁷ serleri āteşlü müzeyyen nārgüleler⁸ ellerinde gelüp aña dağı ta’zīm-i mu’azzam ve istikbāl-i **[86a]** muhteşem ile yer gösterdiler. Anlar dağı çoküp dervişāne qarār eylediler. Meger bunlarıñ dağı ismine Esrār-ı sebze-i nā-bekār dirler imiş ve bunlardan soñra dördüncü olarak bir dāne aķ şaķallu pīr-i nā-puhte⁹ aķ libāslar giyinmiş. Bilinde bir pīşgir bulaşık dāmeni var ceybinde leblebi. Envā’-ı vaķār ile gelmekde ve eṭrāfında tã’ife-i Tātār-ı yek-pā-yı bī-vaķār ve Arnābüdyān-ı bī-iz’ān öñünce beyāz bayraklar açmış ve kaṭırcıyān tã’ifesi rikābın tutmuş. Envā’-ı i’zāz u ikrām ile geldikde mükeyyifāt-ı mevcüde ‘umūmen buña da maa’l-kerāhe istikbāl ile yer gösterdiler. Bunlar dağı mevķi’-i müheyyālarına geçüp bābācāne cülūs u qarār ile yerleşdiler. Bu gelen aķ şaķallunuñ ismine Būze-i şöhret-şī’ār dirler imiş. Bunlardan soñra beşinci olarak bir dāne de kızıl yüzlü kan beñizlü kız şüretlü oğlan heybetlü bir hūnī kesesiyle gülgün cāmeler giyinmiş ve āteşin libāsı müstağrak olmuş “Ḥançeri elde tīgi [belde] bāde serde sīne çāk/Her yeri bī-pāk pehlevān-endām ṭarz-ı ḥāşī ādemi eyler helāk” diye beytler söyleyerek ḥimār-ı Āsyābvārī nağralar atarak cūşān [u] ḥurūşān ile kūs-ı Ḥalīl¹⁰ misāl şuffe-i sīnesin dögerek bir elinde çeng rebāb bir elinde şış kebāb ve piyāle-i şarāb levendāne ‘aşk eyleyüp iṭerüye girdigi zamān **[86b]** bi’l-cümle mükeyyifāt-ı ‘ālem ‘umūmen ta’zīm ü istikbāl ile yer gösterdiler. Bunlar dağı levendāne şadra geçüp kemāl-i vaķār ile cülūs u qarār eylediler. Bu mübtelāsı ḥumār u bī-‘ārīñ ismine dağı Ḥamr-ı merküb ‘ale’l-ḥamīr dirler imiş. İşte ism-i kerīhi Fir‘avn-ı bī-‘avn gibi Qur‘ān’da mezkūr olan ümmü’l-ḥabā’is budur didiler. Bundan soñra altıncı olarak bir dāne şarı libāslarla mülebbes muhteşem nemli çeşm ḥüb-rū kendi kavī dili tatlu nev-reste bir dil-ber-i muhtār sīreti sevimli şīrīn-güftār bir bülbül-i güyādır ki öñünce ‘uşşāk-ı bī-meşākḳ bāde tutuban yolda semā’ eyleyüp def gibi gögsini dögerek ney gibi inleyerek kaşr-ı ma’hūda geldiklerinde buña dağı rükü’vārī iltifātlar ile yer gösterdiler. Bunlar da maḥall-i maķ’adlarına geçüp sāhte te’eddüb ile ku’üden qarār eylediler. Bunuñ da ismine ‘Araķ-ı şermsār dirler imiş. Bunlardan soñra yedinci olarak o meclis-i zurefāya bir dāne de esmerü’l-levn Yemen ādemīsi Hindistān ‘Arabistān o Medenī-i ḳadīm siyāhīsi ḳanı sıcaķ teni laṭīf sözi zarīf siyāh-rū miskīler giyinmiş misk rāyiḫalu ḥoş-meşreb şāhāne bir vaż’iyetle geliyordu. Öñ ve ardınca alay alay ešnāf-ı garībe muhteşem bir gidişle dil-berān-ı lā-yu’ad içinde ismi tiryākī Şārīb-i duḫān-ı bī-iz’ān dağı var idi. **[87a]** Bunuñ da üzerinde mā’ī atlas cāmeler giyinmiş misk [ü] ‘ūd rāyiḫaları insānı mest ider ve dimāğına te’sīr ve āteş-i ‘aşkıñı teksīr itmekle ağızından çıkan āteşsiz duman āsmāna ‘urüc eylerdi. Meger ol şāhāne vaż’iyetle

⁶ Sayfa kenarında berş kelimesiyle ilgili olarak “Afyon ile ba’zı eczā-yı müskirātdan ma’mül bir nev’ ma’cün-ı mükeyyif-i cünün imiş” şeklinde bir not vardır.

⁷ Metinde “bengiyān tã’ifesiyle” ibaresinin hemen altına siyah mürekkeple “esrār-keşān” yazılmış.

⁸ Sayfa kenarında siyah mürekkeple yazılmış “Ḳinneb kendir otı ki ḳışrın urğan iderler ve yaprağın ḳurıdup ḡubār idüp yirler. Ziyāde sekr virir. Esrār didikleri ki ekşeriyā nārgüle ve tütüne ḳatup iṭerler. Aḫteri” ibaresi yer almaktadır.

⁹ “nā-puhte” kelimesiyle ilgili olarak sayfanın üstünde siyah mürekkeple “pişmemiş” yazılı.

¹⁰ Bu tamlamayla ilgili olarak sayfanın altına kırmızı mürekkeple “Ḥalīl Paşa davulı gibi ḳarb-ı meşel olmuştur.” notu düşülmüş.

gelen zātın ismine de Kahve-i cān-fezā dirler imiş. Bu Kahve-i cān-fezā Dārāvārī böylece muhteşem ve saltanat ile içerüye girdikde ne kadar mükeyyifāt-ı ‘ālem var ise be-ṭarīki’l-inbisāt cümlesi ayak üstüne kalkup bir ağızdan “Hoş geldiñ ey zübde-i ‘ālem ve zī-şöhret-i beyn-i benī ādem! Seniñ vücūduñ cihāna i’lān olup her diyāra qadem başalı bizim beyne’n-nās dünyāda yerimiz kalmadı. Bütün ins ü cin hattā ibāḥatıña kâ’il olan erkān-ı dīn-i Muḥammedī seni alkışlayup bizi isti’mālden men’ itdi. Bizim ipsiz şabsız süfehādan olan insānlıkla ‘alākası kalmamış rüzelādan başka bize rağbet iden kalmadı. ‘Uḳalā, ḥukemā, ‘ulemā, kibārān hep saña rağbet iderler.” diye sedir-i şudūrda yer gösterdiler. Bunlar daḥı zarīfāne geçüp yerlerine cālisen ḳu’ūd u ḳarār eylediler ve merḥabā-yı āşnālıḳdan şoñra şoḥbete başladılar.

Şoḥbet ü Mücādele-i Mükeyyifāt

Esnā-yı şoḥbetde ḥaylī maḥabbet cereyān eyledi ve her biri üslüb u ‘ādet üzere te’aṭī-i kelām-ı ḥoş-ḥāl üzere ifāde-i merām iderek göñülleri germ [87b] ve ḥāṭırları nerm üzere iken ve her biri kendi zāt u letāfetinden ve ‘āşıḳlarının kemālātından bāḥiis sīret ü şüretini nāḳil ve yārān u ḥwīşānını ta’dād ve ezvāk-ı cūş u ḥurūşından ve ḳahḳahalar şavuraraḳ kemālāt ve ḥikāyāt-fürüşluḳlarını tavsīf şadedinde ḥuṭbe vü nuṭḳlar irādı ve biri dīgerini redd ü cerḥ iderek her biriniñ māhiyyāt-ı ḥaḳīkiyyeleri fi’l-cümle tezāhür eylemiş ve biz felek-zede sāmi’inler daḥı kesb-i vuḳūf eylemiş -velev icmālen olsun- şu mükeyyifātın aḥvāl u ḥālātına ḥuşuşā mübtelālarının diyār-ı ‘ademe sā’ik olan ve bā-ḥuşuş dünyāyı başına teng ü dar ve her günā denā’et ü rezāleti irtikāb itmekle ‘ār u ḥayāyı terk itdiklerinden ḥālleri ḳarīb ü ba’id bütün nev’-i beşeri dāḡdār itdiklerine vāḳif oldıḡumuzdan aḥlāfa nuş u pend olmaḳ ve böyle ibtilā-yı ümmü’r-rezā’ilden şaḳınmaḳ ve insāniyyetlerini bozmamaḳ ve şeyṭānıñ maşḥaraları olmamaları arzūsiyla yāḡḡar olaraḳ kaleme alındı.

Mübāḥāse-i Mükeyyifāt

Cümleden evvel kāşāne-i ḥayāle gelmiş olması i’tibāriyle meclis-i yārān müzākeresini küşād zımnında Afyon-ı ‘ālim-i hezār-fünün mübtelālarına baḥş eylediḡi ḥālātı evvelā kendi ṭaḳınaraḳ kendi keyfiniñ kıvāmıyla cūş u ḥurūşa gelerek der-‘aḳab ayak üzere kalkup kıyāmen nuṭḳ irādına başladı ve didi ki “Ey mükeyyifāt-ı ‘ālem! İşidiyorum ki her biriñiz ḥaddiñizden ziyāde [88a] lāf ü güzāfi nāşir-i kelimāt ile kendi zu’m-ı kerīhiñizce dām-ı ibtilāñıza dūcār olan bī-çāre maḡbūnlara gūyā keyf virir da’vā-yı bāṭılında bulunmaḳ şüretiyle bulunduḡım meclislerde üzereme taşaddur dā’yesinde imişsiñiz. İşte burası er ve imtiḥān meydānıdır. Lākin bilmiyorsañız siziñ ma’lūm-ı ḡāfilāneñiz olsun ki esedullahü’l-gālib ḥurşid-i ehl-i ‘irfān ‘Alī İbni Ebī Ṭālib ḥazretleri buyurmuşdur ki “Raḥimellahu imre’en ‘arefe ḳadrehu ve lem yete’adde ṭavrahu”¹¹ Ben var iken siziñ ne ḥadd ü miḳdārıñiz ve kime ne menfa’atiñiz vardır ki mübtelālarıñıza keyf virmek da’vāsını ne yüzle idersiñiz? Evvelā siz bilmez misiñiz ki ben gül [ü] gülistān ve güzel bustān u bāḡçeler içinde ḥelālī mübārek bir mādleden ḥalḳ u ḥāşıl [ve] perverde olmuş bir şahşım ki ekser zurefā-yı ‘ārifān ben olmadıḳca bir laḥza ṭatlı kelām serdiyle lezzet-i şoḥbet-i kelāma vāşıl olamıyorlar ve de olamazlar. ‘Arab’da ‘Acem’de Hind ü Yemen’de ḥuşuşā beş yüz milyondan ziyāde insānı olan Çin [ü] Māçin’de adı belli nāmı meşhūr u müte’ārif bir zāt-ı ‘ālī-meşrebim. Bā-ḥuşuş benim maḳām-ı māderim oldıḡıçün ḥaşḥaş ḳabın diyār-ı ‘Acem’de mu’terber ü maḳbūl oldıḡından ondan köknār şarābı i’māl ü isti’māl iderler. Ekseri şerbetler ü ma’cūnlara ve edviyelere ḳatarlar. Hele o uykusuz olan bed-meşreb ü bed-ḥūylara bir miḳdār

¹¹ Deḡerini bilen ve haddini aşmayan kimseye Allah rahmetiyle muamele etsin.

benden isti'mâli bütün hükemâ vü eṭibbâ tavsiye iderler. Hüşüşâ beni gîdâ idinenlere **[88b]** yılan 'akreb sinek pire tahta kurusu gibi müziyât tasalluṭ itmezler.¹² "Mücerrebirdir." diyü tavsiye iderler ve isti'mâl idene iksîr-i a'zam gibi te'sîr iderim ve hemân murd olmuş gibi uykuya düşer sızar. İz'âc itdiği âdemler de sâye-i 'amelîyyâtında istirahat iderler. Binâ'en-'aleyh kâdrimi bilenler beni cânları gibi başlarında ve cevherleri gibi koyunlarında muḥâfaza iderler. Hele o hüc-câc-ı kirâm ḥazarâtı ziyâret-i Ka'be-i mu'azzama ve beyt-i Hudâ'ya gidecekleri zamân kût-ı yev-miyyeleri gibi beni tedârik ü ihzâr itmeden gitmezler. Yolda yayan qalmışlara ben dest-gîr olup derdlerine dermân olurum ve umûr-dîdelikle ihtiyâr olup pîr-i mübârek olan zurefâ benimle kuvvet-i kalb ḥâşıl idüp tanzîm-i muvâzene idenler miyânında ismim dest-gîr-i pîrân olup baña dünyâlar kadar ṭayanurlar ve keyf ü keyfiyyetim ile âlûde olanlar sâ'ir mükeyyifât ehline nisbetle ehl-i kemâl ve bülbül gibi şâhib-maḳâl olduğunu mükâleme vaḳti her bir kelîmâtı lü'lü-lâlâ olup 'anber-efşân olduğunu hele bir gel de Tiryâkî Çarşüsünde gör ne 'âlimler yaşar ne ḥayâlât şahrâlarında esb-suvâr-ı ḥayâl olup hüneler gösterirler. Netîce-i merâm ey mükeyyifât-ı kirâm! Dürlü kârım ve hünelerim vardır. Öyle bir pehlevân u qahramân-ı 'âlemim kim mişlim cihâna gelmemişdir. Ḥaḳîḳat bu merkezde ve mertebe-i fevtde olduğdan soñra benden mu'teber keyf olamayacağına bütün zurefâ-yı cihân **[89a]** ve kibârân-ı kevn ü mekân ittîfâḳ itmişlerdir." diyince hemân Berş-i cihân-nümâ'nıñ qarârı bîzâr ve ḥâṭırı rencide olmağla Afyon'a ḥiṭâben "Şuş bre yarası oñulmaz yidügi kendine siñmez menfûr-ı 'uḳalâ maṭrûd-ı fuḫalâ qara yüzlü ṭab'ı bârid ṭyneti ṭa'mı müstekreh rengi mülevveş bed-meşreb ümmü'l-ḥülyâ! Seniñ kime menfa'atıñ vardır ki mükeyyifât miyânına gelüp keyf ü keyfiyyet da'vâsı idersin? Şâ'iriñ Beyt Baḳ yüzine um ḥayr qara yüzlü kel eşek/Ne söyler görür misin pis şuratlu bel eşek¹³ li-muḥarrihi didigi gibi şuratıñda bile ḥayr yokdur. Behey aḥmaḳ! Bir kere de aynada şuratıña baḳ. Behey murdâr! Seni her kim isti'mâl iderse yüregi delik deşik olup uyḳudan gözleri açılmaz. Ne yapıdığını ve nerede oturup ḳalḳdığını bilmez. Et ü cân ṭutmaz. Ṭuzsuz keçi başdırması gibi bir ḳadîd-maḥz u süst-endâm olup 'amelden ḥareketden ve ḥattâ erlik ve zürriyetinden ḳalur. Ḳuvvetini alur şehvetini keser ve bu şüretler ile zînet-i dünyâ olan nesl-i insânı ve zürriyet-i benî âdemi inḳiṭâ'a uḡradırsın. Seniñ qarışdıḳıñ taḳviyyet ma'cûnı ile ḥuşûle gelen evlâd-ı vaṭan 'ilel ü emrâz ile ma'lûl ya'nî kiminiñ gözi şipikli veya saḳaç kimi 'amel vâdisinde ḳalîlü't-ṭâḳa olduklarından ṭolayı dünyâyı **[89b]** ḥarâba virmeden ḡayrı meziyyetiñ nedir? Sen ṭalib ü raḡibiñ olan kimseleri insâniyyet dâ'iresinden iḥrâc idüp bî-çâreleri bir meczûb u mecnûn ḥâline getirdiḳiñ yetişmeyormuş gibi bir alay ḥalk-ı 'âlem fuḳarâyı kendi ḥâline bırakmayup "Baba Tiryâkîdir." diyü nefret ve istihzâ iderler. Dâm-ı iḡfâliñe düşen fuḳarâya zararından ḡayrı ne fâ'ideñ var? Saña mübtelâ olan şaḥîḥü'l-mizâc selîmü'l-bünye kimesnelerde de ḳuvvet ḳomadıñ. Az zamânda vücûdı emrâz-ı muḥtelifeden belini bükür ḳaddini dâl idersin. Bunlarıñ ḥâlini bir def'a añlasañ seni icâd ve bu memleketlere iḥrâc idenleriñ cânına günde yüz biñ la'net oḳup âḥirü'l-emr bî-çâre ḥânesinden daḡı ṭard olunaraḳ ḳapaḳı Süleymâniye Câmî'-i Şerîfi ḥavlisiniñ yanına ve yataḳı da Tiryâkî Çarşüsünde bir ḳahve-ḥâneniñ küşesine atar. Bilâd-ı İslâmiye'den vücûd-ı ḥabâset-âlûdınıñ izâlesi vâcib olalı tam biñ iki yüz altmış sene¹⁴ oldı ve lâkin bir ḥabâset ma'deni nekbet vücûduñ her yerde neşr idildiḳi ve her yerde yetiştirildiḳi ve her zamân saña raḡbet idecek ḥumâḳâ bulunduḳı ve eksik olmadığı için saña tenezzül idüp def'iñi kimse iltizâm

¹² Bu konuyla ilgili olarak sayfa kenarına kırmızı mürekkeple "Afyon müsta'meliñ kanını zehr ider de yiyen ḥayvânât ölür." notu düşülmüş.

¹³ Beytin vezni aksıyor.

¹⁴ Sayfa kenarında bu tarihle ilgili olarak kırmızı mürekkeple "Neşr-i dîn-i Muḥammediden beri dimeḳ" diye not düşülmüş.

itmez. Mübtelâlarını görüp de hâllerine acıyanlar seniñ ne nekbet ne bed-ıynet [90a] olduğunu bilirler. Hâliñ böyle olunca bu mükeyyifât meclisinde hangi yüzle söz söylemege cesâret ider-siñ?” diyerek Afyon-ı rezâlet-nümünüñ ba’zı beşeri şaşırıp insânlıktan çıkarmak için insânıñ ‘adü-yı mübîni olan şeytânıñ icâd-kerde ve hud’a-i mel’anet-perdesi olduğunu kemâ-yenbağî ifade vü beyân eyledikten sonra kendi hakkına nakl-i kelâm iderek (Berşiñ Nefsini Temedduhı) “Aşıl halkıñ maqbûl u mergûbı benim. Benim ne kadar güzîn olduğım şunuñla sâbitdir ki ekseriyyâ zarîf ü latîf şâhib-kemâl çelebiler ve âlüfte-ıtabî’at yârân vardır ki felekden bir intikâm almak için bir mañfil-i yârân küşâdıyla ictimâ’ ve işret ü zevk murâd eylediklerinde ibtidâ meclis-i hezârânı ta’zîm ü tekrîm ile küşâd ve şakq-ı sitâr eyleyerek fağfûrî hoşkalar içinde gümüş miller ile isti’mâl idüp her biri şekeristân-ı belâgatıñ gül-i handânı olup latîfü’l-hâl ü lezîzü’l-makâl olduklarından mâ-’adâ şöhetlerinden gam u hemm tarh olunur ve birbirleriyle meveddet ü mañabbet üzere ‘arz u niyâz-ı mülükâneye başlayup letâfet ü zerâfetde bülbül-i güyâ olurlar ve benim tarâvet ve şöhetim gün-be-gün nice nümâyân olduğdan başka bu dünyâ vü mâ-fihâda vâkı’ olan keyfleriñ ve zevkleriñ içinde beni yaramaz diyen bir dâne yokdur ki beni tezyîfe kâdir ola ve bir tarîk ile baña galebe idüp itâle-i lisâna cür’et bula. El-minnetülillâh fi-zamâninâ cümleñiñ meşküriyim [90b] ve hattâ şu’arâ-yı sâlifeden ba’zı zevât benim hakkımda bağıñız neler söylemişlerdir. Beyt Çün seherde yimeyince yem bir kişi/Göremez gözi tutmaz eli bir işi // Çıkmak isterseñ eger ‘arş üstine/İki fincân kahve iç berş üstine Hâkîkat böyle olunca benden mu’teber keyf mi olur?” didikde haşmı olan ve kararı şabrı kalmayan Afyon-ı hezâr-fünün müdâfa’a şadedinde hemân yerinden fırlayup Berş’e hitâben “Bre aşlına ‘âşî ahmaq-ı nâ-bekâr! Sende ve seniñ mâye vü terkibiñde benim vücudum ve mâdde-i keyfiyyetim olmasa idi sen neş’eyi nereden bulur idiñ?¹⁵ Bre habîs! Eger er iseñ bensiz kuvvetiñ olsun. Sen benim yanımda cânsız cism gibisiñ. Cân olmayınca cismiñ hareketi olur mı? Şâhiniñ yanında serçeniñ kıymet ü kudreti kalur mı ki benim yanımda söz söyleyebilesiñ. Benden aldığıñ kuvvet ü kudret ile baña çalım şatmak denâ’et ve gülünc olmaz mı? Bu saña hacâlet degil midir?” diyü mukâbele idince iki haşm yağa yakaya gelüp muğarebe vü mukâteleye ramak kaldığı esnâda idi ki Esrâr-ı sebzekâr pür-hiddet yerinden fırlayup pençesini¹⁶ iki haşmıñ beynlerine şalaraq söze âğâz idüp “Bre murdârlar! Ne için [91a] bî-hüde kelâm idersiniñ? Behey nâ-halefler! İkiñiziñ dağı bir pul degerinde ma’rifetiñiz yokdur. Mâ-lâ-ya’nî kelâmlar şarfıyla ve birbiriñizi terzîl ile bu meclisde maşharalık idiyorsunuz. Gelüp de bu şahrâ ve bu kâşâne-i tañayyülâtı boş ve hâlî mi zann idiyorsunuz? Siziñ şayup söylediginiziñ cümlesi kabâhat ve cinâyetiñizi izhârdan başka ne degeri vardır? İtdigiñiz kabâhat hacâletiñize kâfi iken bu cürmüñüzden başka bir de esrârîñizi ‘âleme ifsâ idiyorsunuz. Ey Berş! Vâkı’â Afyon-ı hezâr-fen da’vâsında şadıkdır. Zirâ seniñ keyfiyetiñ aniñla meydâna gelir. Fağat ikiñiz de bir alay tevbesi mühlik uğursuzlarsiniñ. Evvelâ ey Berş! Sen ol uğursuz degil misiñ ki Rañîkî-zâde Çelebi’yi eķâlîm-i seb’ada ismi ve nâm u resmi meşhûr u müte’arif ve ekâbir-i zamân içinde ma’rûf ve nîkû-nâm ile mevşûf kibâr-ı zamân iken saña mübtelâ olduğdan sonra ‘akıbet seniñ yüzüñden kırk elli biñ ğuruş deyne müstağrak olup bir vechile çäre-i halâş bulamayınca âhirü’l-emr kendini şalb iderek nefsiñi helâk eyledi. Siz bu insânlarıñ başına belâ-yı âsmânî ve kazâ-yı nâgehânî iki dâne habîs bî-rañîm uğursuzlarsiniñ. Bu hâl ile ma’rûf u müştehir iken ne haddiñiz var ki şu meclisde gelüp de keyf ü keyfiyyet da’vâsı iderek [91b] meydânı murdâr idersiniñ. Vechiñizden nûr-ı Hudâ alınmış habîslersiniñ. (Temed-

¹⁵ Bununla ilgili olarak sayfa kenarına kırmızı mürekkeple “Berşiñ mâddesinde afyon vardır.” notu düşülmüş.

¹⁶ Bununla ilgili olarak sayfa kenarına kırmızı mürekkeple “Kendir otunuñ yaprakları el barmağı gibi olur ve esrâr bu yapraklardan olur. Lügat-ı Añter’de ķinneb kelimesine bakınız.” notu düşülmüş.

duh-ı Esrâr) Aşıl halkıñ maqbûli benim ki her kim beni isti'mâl iderse igneniñ delüğinden Hindistân'ı seyr idüp biñ gâzeli bir ayak üstünde okuyup her maqâle-i mu'tebereniñ şâhibi ve her dürr-i meknûnuñ râgıbı olur. Benim esrârım eseriyle belki sırr-ı Hakk'a vâsıl olup başar-ı başireti ne yere işâbet itse dâ'imâ 'ibret müşâhede iderek haqîkat-şinâsâna ifâde-i merâma iktidâr irâs iderim ve isti'mâl idenler pek çok 'ibret alur istifâde ider. Ez-ân-cümle tâ'ife-i sühtegân ki anlar mebde-i 'ulemâdır. Anlar olmamış olsa 'ulûm-ı dîn mahv olur. Şu görülen sa'âdet-i dâreyn zulmet-i cehl içinde qalur ve âb-ı hayât gibi vişâline kimseler vâsıl olamazdı. Böyle bir tâ'ife ta'til gicelerinde harc akçesinden 'arifâne peydâ eyleyüp harc-ı ma'küldür diyü evvelce beni tedârik iderler. Eger şöhetlerinde ben bulunmaz isem o meclis-i maħabbetiñ şafâsı bir pula degmez. Bundan başka şu'arâ tâ'ifesi benim haqqımda buyururlar ki Beyt Esrârıñ sırrın açma keşf eyleme nâ-dâna/Ĥayvân-şifat olma çeşm-i Ĥayvâna¹⁷ Her kanda kim kemâlim var orada şevk-i kemâle imtisâlim var." didikde [92a] bu kadar kelâmları istimâ' iden ve nevbet-i suħan kendüsine gelen Boza cenâbları öfkesinden taşdı köpürdi köpüklerini meydân-ı mükeyyifâta saçdı ve Arnâbüdvârî Ĥiddet ü şalâbetle lisâna âgâz gerüp pür-Ĥiddet Esrâr'a söylemege ve Esrâr'ıñ hünelerini bir bir meydâna atmağa ve "Bre mori!" diye pelîd ağacınıñ¹⁸ urı gibi söz söylemege başladı ve didi ki "Bre ĥill ü ĥurmeti nâ-ma'lûm ĥayvânlarıñ bile meyl itmedigi gıdâ olmağdan 'ârî aħmak-ı nâ-bekâr! Bu 'âlemiñ ĥamâkatini tamâmen kendiñe celb idüp taħşîş kıldıñ. Farz idelim ki dünyâdan bî-ĥaber süflî bir maħlûksıñ. Maymûn kadar firâsetiñde mi yoğdur ki bu meclisi ĥâlî kıyâs idüp benim gibi iħtiyâr umûr-dîde aq şağallu pîr-i nâ-mübârekiñ ĥuzûr-ı şerîfimde zebân-dırâzlık idersiñ. Ey ĥabîs! Seni her kim isti'mâl ider ise yeri gögi farq itmez bir ĥâle gelir. Bilâ-sebeb her gördigine güler. Muđĥik-i 'âlem olur. Ağzından çıkan kelâmı kulağı işitmez. İnsânlığdan çıkar. Bir süflî miskîn abdâl gibi çocuklarıñ eglencesi olur. İşte seniñ hünelerleriñden¹⁹ mübtelâlarıña irâs eylediğiñ gülünc ve cünûnî ĥâllerinden ba'zısını muħarrir-i zarîf-i nüktedânımız baq nasıl beyân u ĥikâye ider. Geçen 229 senesinde saña mübtelâ olan esrâr-keşlerden biri Beşiktaş vapur iskelesinde тұrup Üsküdâr cihetine toğrı seyr ü temâşâ iderken [92b] İstanbul limanından fekk-i lengerle Qaradeñiz cihetine seyr ü sefere ĥareket iden bir vapur tamâm Beşiktaş ĥizâsına gelince o bî-çâre gücünüñ yetdigi kadar bağırup eliyle de işâret iderek "Qapudân giri dön! Qapudân тұr! Burnumu kıracağsıñ." diyü bunuñ bu telâşına qapudân kulaq virmeyince ĥerîf "Hah yapacağsıñ bu muydı?" diye iskeleden Bogaziçi tarafına deñize düşünce şandalcılar ĥerîfi çıkarır ve polis mevki'ine getirilür. Keyfiyyet-i sukût ve telâşla bağırmasınıñ sebebi şorulunca "Efendiler! O vapuruñ qapudânı ĥayvân gibi bir zıpır imiş. O kadar recâ itdim diñletemedim. Vapur burnuma vurunca bi't-ĥabî' deñize yuvarlandım. Ĥâlimi görüyorsunuz ya. Ben o vapuruñ qapudânından da'vâcıyım" diye 'arz-ı şikâyet ve recâ itdikce sâmi'indeki qahqaha tûfânını görmeli idi. Ke-zâlik bir müddet evvel hemân otuz otuz beş seneyi mütecâviz zamân-ı evvel Fâtiħ Câmî-i-i şerîfiniñ Qaradeñiz cihetinde yüksek pencerele bir kûlûbede iskân iden esrâr-keş Ĥasan Baba bir de baqar ki kömürçi develeriniñ öñündeki merkebe binmiş olan deveciniñ başındaki eski boyası dökülmüş fesini bir çaylaq qapınca hevâlanır. Kömürçi merkeb develeri birer birer hevâya qaldırır. Ĥâ'in çaylağıñ elinden bî-çâre kömürçi ile ĥayvânları kırtarmaq için dördüncü deveniñ ufaq kıyruğundan merħametli Ĥasan Baba тұtar. Faqat zâlim çaylaq Ĥasan Baba'yı da qaldırır. Câmî'iñ kubbelerini [93a] geçüp de minâreniñ 'alemi ĥizâsına kadar yükselen Ĥasan Baba kendinden geçer. Kemâl-i nedâmetle başlar "Beni

¹⁷ Beytin vezni aksıyor.

¹⁸ Sayfa kenarına siyah mürekkeple "Bir nev' mişe ağacı" notu düşülmüş.

¹⁹ Bu konuyla ilgili olarak sayfa kenarına kırmızı mürekkeple "Esrârıñ insânda iħdâs eylediği âşâr-ı rezilânesinden" diye açıklayıcı bir not düşülmüş.

kırtarın!” diye bağırıp çağırmaya. Nihâyet işidenler gelir polise ma'lûmât virilür. Hasan Baba der-dest olunur. Karağolda iş anlaşılır ki Hasan Baba esrârı çeküp üzerine iki fincân tatlı kahve içmiş imiş. A zâlim! Seniñ hünerleriñ bu ve emsâli degil midir? Günde bir mandayı işkenbesiyle yiseler mübtelâlarıñ karnınıñ doydugını bilmez. Cenâb-ı Hâfız-ı Hâkîkî mübtelâ olanları seniñ pençe-i zulmüñden halâş buyursuñ ve henüz mübtelâ olmayanları da seniñ mazarrat u muşibetiñden hıfz eylesiñ. İşte sen ey esrâr böyle bir muşibet-i 'âlem ve habîs-i cihânsiñ. (Bozaniñ Nef-sini Temedduhı) Aşıl hâlķiñ maqbûl u mergûbi benim. Ben seniñ gibi hîç bir hayvânıñ yimedigi bir habîs ot (kendir) yaprağından degil aşıl insânlarıñ en mergûb gıdâsından meşelâ mısır buğday darı pirinc gibi en 'âlî ve her zî-rûhuñ gıdâ-yı a'zamından huşûle gelirim. Benim nef'im hazm-ı ta'am iderim. Siñirlere kuvvet viririm. Beni doya doya isti'mâl iden yatağ arkadaşınıñ cid-den memnûn ider. 'Ulemâ vü zürefâ tã'ifesi benim ibâhatımla iftâ itmişlerdir.²⁰ Hattâ eţibbâ dañı hîç de mazarratımdan bahş itmemişlerdir. Fazla olarak haste-hânelerde bütün hastelere **[93b]** benim isti'mâlimi tecvîz itmişlerdir ve dünyâda kimse benim mazarratımdan şikâyet itmemiştir. Zirâ benden mazarrat görmüş ferd-i vâhid yokdur. Hâlbuki seniñ vücûduñ tamâmiyle muzırr ve semm-i kâtilidir. Seni süfehâ belki isti'mâl ider. Yoksa 'uķalâ huşûşâ sũhtegân seniñ ne muşibet olduđıñı ra'nâ bilürler. O seniñ mebd'e'-i 'ulemâ-yı dîn olan sũhteler didiđiñ Tavuķ Bâzârı'nıñ 'Arab Kürd melezleri esrâr-keş ipsiz kuşaksız ya'nî it sürüsü gibi süflî zibîdî miskînleridir. Yoksa tãlib-i 'ulûm-ı dîn olan hâkîkî sũhteler saña tenezzül idüp tebevül bile itmezler. O melek-meşreb sũhteler seni isti'mâl degil seniñle istibrâ' bile itmezler. Kendiñe kıymet virmek için onlara iftirâ itme. O mübârek zevât aşıl beni isti'mâl iderler. Çünkü beni isti'mâl idenler zâhiren ve bâtinen hîç bir zarar görmedikden başka cümle enâm beyninde benim fâ'idem meşhûr u müte'arifdir. Huşûşâ Tâtâr Hân tã'ifesi o yağmacı gâzileri görmez misîñ bensiz maħabbet ü zevķ ü şafâ eylemezler. Beni dâ'imâ meclislerinden eksik itmezler. Hattâ hânları mirzâları elinden bir çanak boza içmekle ölünceye kadar ķul olurcasına maħabbet ü meveddet iderler. Benim 'aşķ u şevķim anlarıñ zevķ ü maħabbetlerine başka revnaķ virir. Benim keyfiyetimden dimâğlarında huşûle gelen keyf sâ'atlerce zâ'il olmaz. Hele o şütürbân²¹ ħarmendeyân²² **[94a]** huşûşâ Arnâbüdyân tã'ife-i şâĥışa vü Şâfi'ası vaķt-i şitânıñ eyyâm-ı bâridesinde gice vü gündüz sâķivârî ellerinde yadaķ bellerinde bardaķ “Boza, Bozay!” nağralarıyla teşnegâna tiryâķ ulaşıracak gibi koşarlar. Şehr ü kaşabanıñ bütün soķaķları o merd-i meydânlarıñ tâ-be-şabâĥ cevelângâhı olur. Her kûşe başında nağmelerle nağralar atarlar. Ħarişeler “Beg! Bir daha iç ki Timur gibi olasıñ.” dirler ve ibrâm iderler. Gerçi şüretâ bir pîr-i nâ-tüvânım faķať hâķîkatde benim ħareketim bir civânda yokdur. Hattâ beni isti'mâl idenler fenn-i munâkeħada muķavviyât isti'mâlinden bile vâreste ķalurlar. Bre ey ħabîsler! Siziñ her birerleriñiz küllî mazarratıñızı ketm ile söz söylersiñiz. Siz ki mübtelâlarıñızıñ 'aķıllarını izâle iderek pençe-i zulmüñüze giriftâr itmek vâdilerinde söze cesâretiñiz 'abeş ile iştigâl itmek degil de nedir behey ħâ'in-i insâniyyetler!” diyince karşularında Şarâb²³-ı zehr-âb-ı bî-şavâbı kızarılmış bozarmış rengi al kırmızı ķana dönmüş gördi ve hemân pür-gâzab lisâna gelüp o da Boza'ya ħitâben “Bre ķoca edebsiz iĥtiyâr! Aķ şaķalıñla biraz şıķılsañ. Yüz yıllık uğursuz ebleh aĥmaķ-ı nâ-bekâr! Evvelâ seniñ varlıđıñ arslanıñ yanında kedi ķadar şeref ü deđeriñ yok iken benim karşımda **[94b]** ne ħaķla izĥâr-ı fazîlet iddi'â idiyorsuñuz ve siz kim oluyorsuñuz? Sâniyen siziñ tãlibleriñiz bir alay

²⁰ Bu konuda itiraz babında sayfa kenarına kırmızı mürekkeple “Mezheb-i Ħanefî'de İmâm-ı sâni Muħammed Şeybânî boza sekr virecek ķadar ekşi olur ve sekr virirse ħarâmdır dimişdir.” notu düşülmüştür.

²¹ Metinde bu kelimenin altında kırmızı mürekkeple “deveci tã'ifesi” yazılmış.

²² Metinde bu kelimenin altında kırmızı mürekkeple “eşekci gürühi” yazılmış.

²³ Bu kelimenin karşılığı olarak sayfa kenarında siyah mürekkeple “bintü'l-'ineb” yazılmış.

'üryân meş'aleciyân²⁴ ve arabacılarla kaçırıcıyân ve hıdmetkârânla şütürbân ve dīvârcılarla Arnâbüdyân maķûleleridirler ki her biri dragon ve ipsiz alayının dümen mülâzımlarından hergele ve gülyabânî dīv Ehrimen-şıfat ve 'ifrît-hey'et kimesnelerdir. Bunların hiç biri eşribe-i mükeyyifât zevkından aılamazlar. Bî-mezâķ daltabanlardır. Her kim sizi isti'mal ider ise zâhiri bâtınına mübeddel olup evķât-ı külliyesin hâne-i istirâhatda geçirüp birbiriniñ burnı dibinde zarta-keşân mülevves heriflerdir ve 'ömrleri oldukça baş ağrısından kurtulmayup üç gün ferâģat üzere olıcaķ olursa âfât-ı ecille ve maraz-ı istiskâ der-'aķab anıñ üzerine müstevli olur. Siz o bî-çäre câhiliñ 'âķıbet sefâletle sebep-i mevti olursunuz. Huşuşâ insân-ı kâmil sen ve emsâliñ gibi bir murdâri ağzına mı alur? Ey Boza! Bir kere sen her neden ma'mül olsañ günlerce hattâ heftelerce ba'zan aylarca o murdâr pis mekânlarda eski küfli fuçılar içinde çürüyüp te'afun ve tînet-i halkıyeñi tağyir itmedikçe seniñ vücûda gelmek ihtimaliñ yokdur. Seniñ pîr-i fânî şeklinde görünüşüñ şeytân-ı telbîs gibi bir takım **[95a]** 'aklı kâşır alıķları aldatmaķdan 'ibâret-dir. Yoksa seniñ mezbeleyle atılıp topraklara gömülecek zamânıñ çokdan geçmiştir. Vâkı'â o ihtiyârlıķ 'alâmetiyle umûr-dîdelik da'vâsı itmekte haķķıñ var. Zîrâ seniñ başına gelen felâketleri Rabbü'l-'ibâd kimseniñ başına virmesün. Faķať 'adâlet-i ilâhiyyeniñ tecellisi bu cezâyâ sezâ yine seniñ mel'anetiñdir. Siziñ seyyi'atıñızdır. Ne ebleh ve ne aħmaksın ki aşlıñı hiç de mülâhaza ve bu hâllere gelinceye kadar geçirdiğiziñ safhaları tefekkür itmiyorsunuz. Bir takım 'ilm ü 'irfândan 'aşr-dîdelikten dem urursuñ. Seniñ haķķıñda mezheb-i Hânefi'de imâm-ı şânî Muhammed Şeybânî hazretleri ictihâdında seniñ hürmetiñe kâ'il olmuşdur. Sende ibâhat u tahâret ne gezer. Seniñ hüneleriñi aılamak için ufaķ bir tecrübe kâfidir. Şöyle ki seni bir şişeye vaz' idüp ve şişeniñ ağzını güzel mantarlayup bir kaç sâ'at bırakılır iseñ 'âķıbet şişeyi pağladır-sıñ. Şu hâlde insânıñ mi'desine girer iseñ ne yapmazsıñ. Bereket virsün ki az zamân içinde def' olup gidersiñ de mażarratıñdan halâş-ı nefis olunur. Aşıl halkıñ maķbûlı benim ki maħabbet-i zâtiyem ile cem' olan zevâta her kaçrem kuvvet-i câvidânî ve lücce-i hayvânî olup bir kerre isti'mâl iden hayât-ı ebediyye ve 'ömr-i sermediyyeye nâ'il olur. Buña da delilim budur ki **[95b]** Loķmân Hekîm benim için "Rûh-ı sâñidir. Elma ile isti'mâl iden kişiniñ öldigine ben ta'accüb iderim." buyurmuşdur. Bu kavil üzere hukemâ-yı haķîmân ve zurefâ-yı zarîfân öyle tenâvül iderler ve şu'arâ tã'ifesi bizim haķķımızda Beyt Ger zamâna göre giymek dilerseñ/Bir kadeh mey yegdir semmür ile sincâbdan²⁵ buyurmuşlardır. İşte bundan da pek a'lâ aılaşılır ki zamânıñ sultân-ı mükeyyifâtı benim ve ittifaķ-ı 'âlem²⁶ de bunuñ üzerinedir ki benden nâzik bir eşribe yokdur. Kibâr-ı zamânıñ ve umûr-dîde zevâtıñ mekân u me'vâlarında her şeyden evvel benim orada vücûdum kânûn-ı kadîm üzere şartdır. Kağı zurefânıñ elinden ve hangi şu'arânıñ dilinden eksik olmuşumdur. Ben kâ'inâtıñ maķbûlı olan üzümdeñ hâşıl olurum. Anıñcün zurefâ vü şu'arâ-yı zamân beni bintü'l-'ineb mey bâde gibi elfâz-ı ihtirâmiyye vü kinâ'iyye ile telaffuz idüp teshîl olmaķ için baña çok ism ü maħlaşlar izâfe itmişlerdir. Beyt Sultân 'Osmân vezir-i a'zamı Bintü'l-'inebiñ bikrin Şâh Cem itdi izâle/Isķâť-ı cenîn oldı tehî kaldı piyâle²⁷ demişdir ki ibtidâ şarâbı icâd iden Şâh Cem²⁸ oldığı gibi beni sekiz on onbeş sene saklarlar ise ismim iksir-i a'zam olurum ve beni eski meykedeler öyle kullanırlar. Ey Boza! Seniñ gibi benim sâķileriñi başındaki külâhları büyük pederlerinden mevrûs bir takım hürdevâtlar degildir. **[96a]** Görmez misiñ

²⁴ Bu kelime için sayfa kenarına kırmızı mürekkeple "Meş'aleci alay giceleri meş'aleler yakanlar." şeklinde açıklama getirilmiştir.

²⁵ Beyitte vezin aksıyor.

²⁶ "Âlem" kelimesiyle ilgili olarak sayfa kenarına kırmızı mürekkeple "Mey-hâneciyân olmalı" şeklinde bir not düsülmüş.

²⁷ Metinde "piyâle" kelimesinin üzerinde kırmızı mürekkeple "kadeh" yazılmış.

²⁸ "Şâh Cem" için sayfa kenarına kırmızı mürekkeple "Şâh-ı İrânîyân-ı kadîm" notu düsülmüş.

tâzeleriñ tâze tâze kâküllelerini yanağı âsitânına şalup elindeki câmdan kırmızılığım yanağına 'aks itmiş olduğu hâlde deverân iderler. Şu benim kıdrimi inkâra 'acabâ mecâl var mıdır?' di-yince 'Arağ²⁹-ı şermsâr hemân cüş u hurûşa gelüp Şarâb'a hitâben "Behey kızıl yüzlü ümmü'l-ğabâ'is mezmûmü'l-enâm merdûd-ı şer'ü'l-kivâm menba'-ı fesâd kanlar dökürücü kıtil-i mur-dâr! Çık meclisten alçağ rezil! Seniñ ne cins mağlûğ olduğuñ daha doğrusı ne pis necis olduğuñ ağkâm-ı şer'iyye-i Ahmediyye ile şâbit ağbesü'l-ğabâ'issiñ ki nev'-i beşeri tahrib idersiñ. Seniñ kimseye nefiñ olmadığı "ve ismuhumâ ekberu min nefihimâ"³⁰ âyetiyle ve İslâmlar hakkında harâm-ı kağ'î olduğuñ "innemâ'l-ğamru ve'l-meysiru"³¹ âyetiyle şâbit olduğundan seniñ İslâm ara-sında hiç bir münâsebetiñ olmadığı hâlde gelüp şu meclis-i 'âlîde bî-hüde lâf idersiñ. Seniñ zürefâ didiğiñ ağşamcılar mey-keşân ve mey-ğâne küşelerinde şızanlardır ve şu'arâ didiğiñ zamân zamân gelen küberâ meddâğlarıdır. Aşıl hağkîki şu'arâ seniñ semtiñe bile uğramaz. Onlarıñ mey bâde kelâmları kinâ'î sözlerdir yoksa mağşadları sen degilsin. Bî-hüde kendiñe bir kıymet virmege çalışma. Seniñ ne olduğuñ meydândadır. **[96b]** Evvelâ seni isti'mâl iden kişi 'ağlı zâ'il olmağla ehli ile anasını fark itmez. Zevcesi zannıyla kız karındaşına tasalluğ iden küfri imândan fark itmeyen mübtelâlarıñdan az mı vardır? Ey Şarâb! Seni isti'mâl ideniñ 'âkıbet imânsız gitmesine sebep olursuñ. Biñ iki yüz altmış seneden³² berü İslâmlara insânlara seniñ kağreñ bile harâm oldu. Seni isti'mâl ideniñ devletinde beğâ olmadığı gibi huğzûr-ı ħalib bile bulmaz. Vücûdı bir ân bile inkisârdan ħalî ħalmaz. İrtesi ağşamlara ħadar mağmûr olup gözleri açılmaz. Beyne'n-nâs i'tibârdan düşer ve Yehûd ve Neşarâ'dan farkı ħalmaz. Hele fazlaca kağırırrsa ħinzîr gibi çamurlara batar ve dâ'imî mübtelâñız şıbyânlarıñ eglencesi olur. Beşeriyet şerefi kendisinden selb olunur. Gerçi ezmine-i ħadîmede ve edyân-ı sâlifede bu ħadar ħabîs ve murdâr olmadığıñdan ibâğhatına ħâ'il olmuğlar idi. Çünkü nehy-i ħudâ henüz vâği' olmamış idi ve seniñ üzümdeñ ħâşıl olmağlığıñ tahâretiñe hiç de delâlet itmez. Sen üzümünñ necesisiñ³³. Böyle olduğuñ için 'ağlı-kâmil tağb'-ı selim aşğabı seni isti'mâl itmezler idi. Âğir zamânlarda ise ħabîsleriñ ağbesi olduğuñdan seniñ hağkıñda ümmü'l-ğabâ'is dinildiği 'amel-i şeyğândan ħâşıl olma bir ħahbe-i rüzğârıñ. Ağlıñ tağhir ü mübâğ olmağla ber-â-ber "ricsun min 'ameli'sşeyğâni"³⁴ **[97a]** bir murdâr 'amel-i şeyğândansın ki nev'-i beşeriñ başına fitneyi ħoparan çekilmez belâlar getüren ocağlar söndiren hep sensiñ. Seniñ yüzünüñ kıızıllığı dökülmesine sebep olduğuñ bî-çâre insân ħanlarıdır. Seniñ mey-ğânegi uyuzundan ħayrı kimlere nefiñ var? Mey-ğâneginiñ gice boşanup şu zannıyla seni için bâr-ğirine ħora deptiren sen degil misiñ? İblis-i telbîsiñ eñ büyük âlet-i fesâd ve cinâyete vâsiğası sen degil misiñ? Zâten şeyğân seniñ ħalibiñe tebevül itmeyince şarâb olmazsın. Böyle vâsiğalık 'unvânını da ħâ'iz olmuğsuñ. Senden vefâ zehrden şifâ ummağ gibidir. Seni isti'mâl ideniñ 'ırzı heder nâmûsı pây-mâl olur. Seni istiğğâb

²⁹ Bu kelimeyle ilgili olarak sayfa kenarına "arağ rağı" notu düşülmüş.

³⁰ "Sana içki ve kumarı sorarlar, de ki: İkisinde hem büyük günah ve hem insanlara bazı faydalar vardır. Günahları faydalarından daha büyüktür. Ne sarfedeceklerini sana sorarlar, de ki: Artanı. Böylece Allah, dünya ve ahiret hususunda düşünesiniz diye size ayetleri açıklar." (Bakara Suresi 219. Ayet) Bu ayetin "Günahları faydalarından daha büyüktür." kısmı iktibas edilmiş.

³¹ "Ey İnananlar! İçki, kumar, putlar ve fal okları şüphesiz şeytan işi pisliklerdir, bunlardan kaçının ki saadete eresiniz." (Maide Suresi 90. Ayet) Bu ayetin "içki, kumar" kısmı iktibas edilmiş.

³² Bu tarihle ilgili olarak sayfa kenarına kırmızı mürekkeple "Risâleniñ ħaleme ilk alındığı târiğ-i hicrî olacağ" notu düşülmüş.

³³ Bu konuyla ilgili olarak sayfa kenarına kırmızı mürekkeple şu açıklama yapılmış: "Şıra da üzümdeñ çıkar ammâ şarâb üzümdeñ çıkmış olmasıyla neceslikdeñ ħurtulmaz. Meşelâ sût ile necâset 'aynı cisimdeñ çıktığı hâlde evvelkisi mübâğ ikincisi harâmdır."

³⁴ "Ey İnananlar! İçki, kumar, putlar ve fal okları şüphesiz şeytan işi pisliklerdir, bunlardan kaçının ki saadete eresiniz." (Maide Suresi 90. Ayet) Bu ayetin "Şeytan işi pisliklerdir." kısmı iktibas edilmiş.

‘akrebi koynunda taşımağdan ne farkı vardır? Sen hangi yârânına bir iyilik yapırdın? Seniñ vücuduñ zehirli yılan gibidir. İyi bir şey olaydın Allah seniñ isti‘mâliñi şâlih kullarından men’ ider miydi? Bu kadar mel‘anetiñle bir de hikmetden kerâmetden dem urursuñ. Loğmân Hekim’e iftirâ itme. Seni ve seniñ denâ’etiñi Efrenc eṭibbâsı bile yavaş yavaş ta’mik iderek meydâna koydı ve senden rû-gerdân olma derecesindedir. Dâhil-i bedene olan mazarrât-ı külliyeñden mâ-‘adâ mala ızrâr ‘aklı ifsâd idüp her mel‘anete cür‘et itdirirsiñ. Seni isti‘mâlden aq sülümen yimek çok hayırlıdır. Hiç olmazsa yalnız kendi helâk olur da gayrılara zulmi tecâvüz itmez. İşte seniñ [97b] o murdâr mâhiyyetiñ bundan ‘ibâretidir. Aşıl maqbûl-ı ruzelâ benim ki yüzüm aq cürmüm töhmetim yok. Beni tenhâca bardağdan şu gibi tenâvül idüp şeker teşnesin görürler. Benim kimseye aqlâ zararım yokdur. Hırcım da gâyet kolaydır. Hâl böyle iken benden mu‘teber bir keyf mi olur?” didikde Hamr şurâtı aşup çehreyi morardup “Ey ‘Arağ-ı şermsâr! Benim haqqımda gerçi çok şeyleri haqqı’l-inşâf toğrı söylediñ. Bârî kendiñi medḥ eylemeyeydiñ daha iyi olurdu. Hıbâsetde seniñ benden farkıñ yüzde yedi buçuğdur. Bu bâbda kel başımıñ kör göze gülecegi yokdur. Mübtelâlarıñ ben yalnız kîselerini boşaldır ‘ağıllarımı uçurur keyflerini geçirim. Faqat sen fazla olarak vücudlarını qurıdır qadîd gibi idersin. İhtiyârlayınca uyuz taziya çevirirsin.” diyince ‘Arağ yine söze kıyâm idecegi esnâda bu kadar mazarratları dînen ve tecribeten şâbit olan ḥabîslere artık meydân bırakmamak ve söz söyletmemek için Qahve-i cân-fezâ-yı cihân bu kadar muğâlaṭâtı ve bunca nâ-revâ kelimâtı aḥbeşü’l-ḥabâ’is olan menfûr-ı ‘uqalâ-yı benân bi’t-tecribe merdûd-ı fuṣalâ-yı cihân taḥrîb-i benî beşer ‘adüvv-i insâniyyet [98a] vücudları belâ-yı zemîn ü zamân ism-i mekrûhları mesbûk encâs-ı şeyṭân bulunan afyon berş esrâr boza şarâb ‘arağ dinilen her biri ‘aql u ‘irfân düşmeni şeyṭânıñ icâd-kerdesi nev’-i beşeriñ başına musallat ‘adâveti zâhir ü bâhir olan ve benî beşer beynindeki vuḳû‘âtı ile ne belâ-yı ‘azîm oldukları qâbil-i inkâr olmayan bu ḥabîsleriñ ketm-i haqqîkat iderek beyânâtını ve yek diğeriñi cerḥ iden kelimâtını istimâ’ idüp faqat hażmı imkân ḥâricine çıkınca hemân olduğı yerde taşdı köpürdi. Köpüklerini eṭrâf-ı ‘âleme saçdı. Hiddetinden nâm-ı revâsı bütün memâlike Hind Yemen ‘Arab Şâm Endülüs Tâtâr Kibâristân Türkistân ve bütün cihânda gulgulesi hep işidildi. Mehâbeti ‘âlemi tutdı. Hırâret ü şiddeti âteş kesildi. Lâkin dil-berân ṭâ’ifesi Qahve-i cân-fezâyı mâ-i ezḥâr ya’nî envâ’ çiçek şuları ile zemzemleyüp naşîḥat-âmîz teskîn-i hırâret için envâ’-ı recâ vü niyâz itdiler. Şekerleyüp ṭatlandırıdılar. Qahve ise bu kadar ḥübânıñ recâsını redd idemeyerek ‘akîbet hırâreti sükûnet bulunca cümle mükeyyifât-ı ‘âlemi nezdine da’vet ve cem’ idüp evvelâ kendi haqqında ne diyeceklerini ve birbirine qarşu vuḳû’ bulan mu’âraza ve müdâfa’a ile cerḥ ü ibṭâl [98b] sözlerini kendi haqqında da şarf u iddî‘â idüp itmeyeceklerini ve bu bâbdaki merâmlarını aṅlamak için su’âl eyledikde (İ’tirâz-ı Mükeyyifât) mükeyyifât-ı cihânıñ cümlesi birden zebân-dırâzlık idüp “Ey Qahve-i cân-fezâ! Bu mertebe cûş u ḥurûş u tehvür idecek ne ma’rifetiñ vardır? Kime bir keyf baḥş eylediñ? Bizler seni de bilürüz. Sen soñradan zuhûr eylediñ. Seniñ zuhûriña sebep şâhib-i zühd ü taqva Şâzelî merḥûm olduğıni beyân iderler. Sen ol vaqte kadar bilinmiş ve ṭanınmış degil idiñ. Vücuduñ qadîm olsa da şuyû’uñ ḥâdis olduğından saña ḥâricî dimek daha münâsib olmaz mı? Vücûd-ı insâna nef’iñ nedir? Bizim kadar bir ma’rifetiñ ne vardır? Bizler hiç olmazsa muvaqqit bir zamân için olsun insânları bi’l-ḥaşa bizlere muḥibb-i şâdik olan yârânımızı göklere çıkarır ḥülyâlara garḥ ider küplere bindirir ḥâdişe-i zamânı endîşe-i cihânı ferâmûş itdirerek keyf hâlinde bir miqdâr zevḥ itdiririz. Sen kime şöyle bir neş’e virdiñ ki ‘âlem-i mükeyyifât içinde tefevvuḳ iddî‘âsında bir haqqıñız olsun. Şu hâlde sesiñi kesüp teng dursañız haqqıñızda hayırlı olur. Şu meclis-i ‘âliñi maqşad-ı ictimâ’ı olan zevḥ-i cihânı ihlâl itmemiş olurduñız.” didiklerinde [99a] (Cevâb-ı Qahve) Qahve-i cân-fezâ artık bu kadar boş lâflara taḥammül idemeyerek cevâb-ı şavâba taşaddi birle “Ey bî-edebler! Siz

baña ne haqla hâricî diyebilürsünüz? Hâricî...ma'mül şaytân icâdı ancak sizsiniz. Ben ise cümleden muqaddem gelmiş idim. Gördüm ki bütün dünyâ vü mâ-fî-hâ küfr ü dâlâlet içinde mâl-â-mâl olmuş kadirdân kimseler yok. Şeytân o 'adüvv-i insân sizi icâd u ihtirâ itmiş. Siziñ vâsıtanızla nev'-i beşeri tarîk-i Haq'dan çıkarmış. Behâ'imden farkları kalmamış. Şıfat-ı imtiyâz-ı beşeriyet selb-i Hudâ ile meslûb u merfû' olmuş olduğunu ve 'aql u 'irfândan mu'arrâ insanlar ile ülfet ü ünsiyet imkânı olmadığını görünce başımı alup tağlara o gürûh-ı mekrûhlardan hâlî mağallere ilticâ itmiş ve oralarda yaşamağı tercih ü ihtiyâr eylemiş idim. Bir nice müddetden sonra cihân-ı nâ-cândan t'âlî' nûr-ı nübüvvet-i Muhammedî ve 'adl-i haqâyıq-ı Aḥmedî ile kesb-i şeref-i 'irfân beşâret-i cinân itdi. Nûr-ı şabâh-ı Muhammedî küfr-i zâlâm-ı dâlâlet-i bed-nâmı şafâ-yı şabâ-yı nesîmi ile ber-ḥaraf ve 'uqalâ-yı nev'-i beşeri ihvân-ı dîn bî-ḥaraf idüp siziñ gibi ḥabîsleriñ isti'mâlinde men' idince bâğ-ı İremâsâ olan dünyâda intişâr zamânı geldiğini Cenâb-ı Şeyḫ Şâzelî 'aleyhi rahmetün rabbü'l-e'âlî ḥazretleri bir gün gelüp "Gel ey Kahve-i cân-fezâ! Şimden sonra [99b] bu hücre mağallerde ḥurma lüzümü kalmadı. Cihân seniñ bildiğî evân-ı cehl zulmet-i küfrân-ı haq u haqîkat degildir. Şimdi maḥla'-ı burc-ı şerefden nûr-ı Hudâ leme'ân eyledi. Beşîr ü nezîr olan bir peygamber-i 'âlî-şân-ı âḫîr zamân dünyâyı teşrif buyurup 'âlemi nûr-ı İslâm-ı selâmet-encâm ile münevver eyledi. Seniñ kadriñi bilüp aḫlayanlar ile cihân müzeyyen oldu. Artık bu cibâl-i vaḫşetde ḥurma. Kendiñi 'ayân eylemek zamânı geldi." diye öñüme düşüp beni getirdi. Ol zât-ı kerîmü's-şifâtüñ delâleti ile geldim ve cihânı ta'rîf eylediği gibi buldum. O günden beri Ka'be-i Mükerrime'de ve Medîne-i Münevvere'de fuḳarâ loḳması ve şuleḫâ gıdâsı oldum. Görmez misiñiz ki evâ'il-i ezminede bir kişi bir düstûna ziyâfet eylese güller şekerler ezilmek ve gelenlere şerbet virilmek lâzım idi. Şimdi ise benim bir fincânım andan mu'teber olmağla o gibi külfetlerden herkes vâreste vü âzâde ḳaldı. 'Uqalâ-yı nâsiñ rağbeti şimdi bañadır ve ben de herkese rağbet iderim. Ḥattâ ibtidâ âsitâne-i sa'âdete geldiğimde dâr-ı şevket-i İslâm'a kemâl-i ta'zîmimden üç ay kadar deryâ üzerinde el pençe dîvân durdum (Ḥaḳîkatde ḳahve İstanbul'a ibtidâ getirildiği zamân isti'mâlinde ḫill ü ḫurmet ve nef' ü bereket var mı yoksa diğerk müskirât gibi taḫrîb-i beşeriyet olup olmadığı [100a] ḫaḳında 'ulemâ-yı dîn-i mübîn rahmetullahi 'aleyhim ecma'in ḫazarâtı üç ay kadar tedḳîḳâtda bulunmuş ve cevâz-ı isti'mâline ḳâ'il olduklarından sonra ihrâcına müsâ'ade olındığı târîḫten müsbetdir) ve ol günden beri baña dev'ir-i İslâmiyye'de herkes kemâl-i ihtirâm ile ta'zîm iderler. Bundan başka benim için 'âlî ḳahve-ḫâneler bünyâd olunup dil-berân t'â'ifesi zî-ḳıymet fincânlar ile kimseye benden ḡayrı nesne virmezler. Ḥukemâ zürefâ benim ile iftiḫâr iderler. Netîce-i merâm benden mu'teber şeref-resân ḳanğı mükeyyifât olabilir? Siziñ gibi esbâb-ı illet ve mücib-i adâvet degilim. Bütün 'uqalâ vü udebâ vü 'ulemâ meclislerinde ihvâniyyet ü maḫabbete yegâne sebep ü vesileyim. Benden şikâyet iden görülmüş midir? Siziñ gibi kimiñ 'aḳlıñı perîşân ve ḫayâlini serâb ḫânumânını ḫarâb eyledim? Size mübtelâ olanlarda 'aql u 'irfân ḳalmaz. Vakti hevâya naḳdi mey-ḫâne vü i'mâl-ḫâne şâhibleriniñ ḳaşa vü kîselerine aḳup gider. Kendüsi müsrif-i bed-nâm olur. Biñ meşâḳḳatle ḳazandığı ve bütün evlâd ü 'iyâliniñ de ḫaḳḳ-ı meşrû'ı olan o nân-pâreyi sizi şatanlara virüp ḫânesine elinde şalaḫa dilinde şalyaları aḳarak gider. Faḳat bütün ḫâne ḫalkı ye's ü keder içinde ḳalır. Bir ḫarafdan parasını mey-ḫâneci almış diğerk ḫarafdan mi'desine indir-diği meşrûbât-ı kü'üliyyeniñ te'sîriyle 'aql u 'irfânını ḡâ'ib itmiş insânlıḳdan [100b] çıḳmış 'âdetâ 'idâd-ı behâ'imden olmuş bir ḫâlde re'is-i 'â'ile ve velî-ni'met olan bir zâtı şu derekeye tenzîl iden sizler degil misiñiz? Bu ḫâşşa-i bed-mâye sizlerde var ve bu ḫâl ile şöhret-şî'âr olmuşken fâ'ideñizden hangi yüzle dem urursunuz? Gerçi siziñ ba'zı edviyede isti'mâliñizi tensîb iden eḫtibbâ sizden daha murdâr marâzları cevher-i yektâ olan beden-i beşerden ḫard u teb'îd ve emr ü nehy-i ilâhî ile mükellef olan insânı izḫrâbât-ı elîmeden taḫlîş ü teḫvîn içündür. Zîrâ atalarıñ "Acı acıyı çivi de çiviye çıkarır." ḫarb-ı meşelleri ve kelâm-ı Hudâ'dan vâḳî' "El-ḫabîsâtu lî'l-

ḥabīsīne ve'l-ḥabīsūne li'l-ḥabīsāt"³⁵ nazm-ı celīli mūcib ü muḳtezāsınca bu ḳadar bir fā'ideñiz olabilür. Faḳaṭ şıḥḥat zamānındaki mażarratñız pek āşıkārdır. Şu benim sebebimden kimse mutażarrır olmamışdır ve kimseye de ve bedene de zerre ḳadar mażarratım yoḳdur. 'Ādetā bir ḡidā-yı maḥzım. Şabāḥları ṭatlı yemek üzerine sādece hażm-ı ṭa'āma da medārımdır. Gerek siziñ nef' ü zararadaki aḥvāl ü ḥālātñız ve gerek benim nef' ü zararım olup olmadıḡı ḥaḳḳında bir de ḳānūn-ı ḳādım ve rehber-i esās olan bütün insanlarıñ dünyā durduḳca ḥāl u istiḳbālīne ve gerek ḥayvānāt u behā'imiñ ḥayātına ḥādım olan şer'-i mübīn-i Aḥmedī ve anıñ ḥādimleri olan 'ulemā 'uḳalā zurefā ḥukemāniñ ḥattā **[101a]** diyār-ı küffār u ecānibde vücūda gelen munşif eṭıbbā aḳvāl u āsārına mürāca'at olunduḳda ḥaḳḳu'l-inşāf siziñ devā'ir-i İslāmiyye'den vücūdınıñızñ ṭard u def'i ve ḥattā zerreñize varıncaya ḳadar izāleñiz her bir zī-şeref olan zevi'l-'uḳūle farz-ı 'ayn olmuşdur. Sizi ārzü vü tervīc idenleriñ ḥayātı ḥadāset ü ṭarāvet ile ḳā'imdir. 'Aḳl u 'irfānı nefsi ile şeyṭāniñ elinde paraları ise sizi i'māl ü fūrūḥt idenleriñ ceblerinde ātisini mülāḥazaya ḡayr-ı ḳādir ḳaşırū'l-başar genclerden ḥumaḳādan 'ibāretdir. Hiç bir aḳl-ı kāmil siziñ isti'mālñizi nev'-i beşere revā vü münāsib görmemişdir. Siziñ cüz'ī nef'iñiz olsa bile küllī mażarratñızı nazar-ı diḳḳate alan 'aḳl-ı selīm aşḡābı "Def'-i mażarrat celb-i menfa'atdan evlādır." diye ittifāḳ itmişlerdir. Zāten siziñ isti'mālñizi beyne'n-nās ḳānūn-ı esāsī-i ilāḥi olan Ḳur'an-ı mübīn ve anı neşr ü teblīḡ buyuran nebī-i zī-şān-ı seḳaleyn ve ol ḥāmī-i ins ü ciniñ vāriś-i ḥaḳḳısi olan 'ulemā vü ḥukemā vü 'uḳalā-yı dīn ittifāḳ-ı ārā ile men' idüp nev'-i beşeri şerriñizden mażarratñızdan viḳāye için nuşh u pend ve delā'il-i iḳnā'iyye-i 'aḳliyye vü naḳliyyeyi bütün vuzūḥātıyla serd ü ityān u beyān itmişlerdir. Bu şifā-yı ebediyi ta'mīm için ḥaḳḳu'l-inşāf bezl-i maḳderet itmekle insāniyyete pek büyük ḥıdmet eylemişlerdir. **[101b]** Bu şifā-yı mādđi vü ma'nevīyi işḡā vü istimā' iden ve istişfā'ıyla ḥayāt-ı ebediyye-i dünyeviyye vü uḡreviyyesine ḥıdmet iden 'uḳalā pek nādirdir. Vücūd-ı nāsa ilkā eyledigiñiz 'ilel ü emrāz āḡir-i kār nümāyān oluyor. Faḳaṭ çeh-i fā'ideñe beden-i 'ömr-i 'azīz ḥarāb u yebāb olmuş bulunıyor ve artık ta'mir ḳabūl itmez vīrāneler gibi oluyor. Gençlik 'ālemi 'ilāc ḳabūl itmeyen deli ḡaste gibi bu naşīḥatlerden bu ḳadar ḥıdemāt-ı cemīleden ḡuşūşā sülūk itdikleri ṭarīḳ-i le'imīn öte ṭarafına geçmiş sefil iḡtiyārlarıñ ḥāl-i pürmelāllerinden 'ibret almıyorlar. Bir de bu ḥāllere faḳr u zararēt inzimām iderse o iḡtiyārlıḡñ başına belā 'ale'l-belā olursunuz. Çünkü şerret pek çok 'aybı 'uyūn-ı nāsdan setr ider. Nitekim zurefā "Faḳiriñ ölüsi zenginiñ delisi görölmez." dirler. Bir iḡtiyār ser-ḡoş müsḳirāt u mükeyyifāta virdiḡi paraları bir ḥisāb itse soñ zamānında büyük bir ser-māye bir şerret-i 'azīme teşḳil ider. Ḥālbuki o paraları vücūdını taḡrīb dünyā vü uḡrāsını zāyi' etmek için şarf itmiş degil midir? diyü şıfat u mevḳi'-i ḥākimiyetde bulunān Ḳahve-i cān-fezā Şarāb-ı aḡmerū'l-levn'i Frenḡistān'a ve 'Araḳ-ı şermsār'ı diyār-ı Yehūd'a ve Būze-i nā-bekār'ı diyār-ı Arnabūdyān **[102a]** ile Tātāristān'a Afyon-ı nā-murād-ı nāmđār-ı bed-şī'ār'ı Çīn (ü) Māçīn'e Berş-i cihān-nümā'yı diyār-ı İrān'a Esrār-ı sebze-ḳabā'yı Ḳıbtıyān u Şām u 'Irāḳ'a nefy ü iclā vü ref' ile def'-i belā idilmesine ḳarār virildi.

Ḥurrire fī yevmi's-sebt mine'ş-şehri'ş-şā'bāni'l-mu'azzam sene sittīn ve mi'eteyn ve elf

Beyt

'Aḳlı olan hiç gider mi bāyi'iniñ yanına

Günde yüz biñ la'net olsun mūcidiñ cānına li-muharririhī

³⁵ "Kötü kadınlar kötü erkeklere, kötü erkekler kötü kadınlara yakışırlar. İyi kadınlar iyi erkeklere, iyi erkekler de iyi kadınlara yakışırlar. Bunlar, onların söylediklerinden uzaktırlar. İşte bunlara maḡfiret ve cömertçe verilmiş rızık vardır." (Nur Suresi 26. Ayet) Bu ayetin "Kötü kadınlar kötü erkeklere kötü erkekler de kötü kadınlara yakışırlar." kısmı iktibas edilmiş.

Sonuç

Sonuç olarak hem gelecek nesillerin insanlıktan çıkıp şeytanın maskarası olmamaları için bütün kötülüklerin anası olarak görülen keyif verici maddelerden uzak durmalarını sağlamak hem de onlara öğütler ve uyarılar ihtiva eden bir yadigâr bırakmak arzusuyla 7 Şaban 1260/22 Ağustos 1844 tarihinde zürefadan kim olduğu bilinmeyen bir zat tarafından kaleme alınmış olan *Muhâkeme-i Mükeyyifât*, Türk edebiyatındaki mükeyyifat münazaraları geleneğinin ahlakî bir amaca hizmet etmesiyle ön plana çıkan önemli bir temsilcisidir.

KAYNAKÇA

- AÇA, M. vd. (2009). *Başlangıçtan Günümüze Türk Edebiyatında Tür ve Şekil Bilgisi*. İstanbul: Kriter Yayınları.
- AKSOYAK, İ. H. (2018). "XVII. Yüzyıl Şâirlerinden Vardarlı Fazlî'nin Mahzenü'l-Esrâr (Dâfi'ü'l-Hüzn) Mesnevisi". *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*. 2/2: 78-137.
- ALPAY, G. (1973). "Yusuf Emiri'nin Beng ü Çağır Adlı Münazarası". *TDAY Belleten*. 20: 103-125.
- AYNUR, H. vd. (2007). "A Debate Between Opium, Berş, Hashish, Boza, Wine and Coffee; The Use and Perception of Pleasurable Substances Among Ottomans". *Journal of Turkish Studies*. XXXI/I: 51-117.
- AYNUR, H. (2020). "A Survey of Disputation Texts in Ottoman Literature". *Disputation Literature in the Near East and Beyond*. (eds. Enrique Jimenez-Catherine Mittermayer). Berlin: De Gruyter: 283-308.
- BENLİ, Ş. (2019). "Bir Metin Yeniden Yazılırken Neler Değiştirilir: Dâfi'ü'l-Hüzn ve Mahzenü'l-Esrâr Örneği". *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*. 22: 137-170.
- BENLİ, Ş. (2021). *Klasik Türk Edebiyatında Münazara: Sümerlerden Osmanlılara Bitmeyen Tartışmaların Hikayesi*. İstanbul: DBY Yayınları.
- BURSALI, M. B. (2017). "Berlin Devlet Kütüphanesinde Bulunan Bir Mecmûa ve Müellifi Bilinmeyen Bir Eser: Esrâr-nâme". *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 1/2: 1-34.
- DİRİÖZ, M. (2016). "Türk Edebiyatında Münazara". *Klasik Türk Edebiyatı Yazıları: Nisyana Düşen Gölge*. (ed. Ahmet Kartal-Gözde Özcanar). İstanbul: Doğu Kütüphanesi: 125-129.
- DURMUŞ, İ. (2006). "Münâzara (Arap Edebiyatı)". *TDV İslam Ansiklopedisi*. İstanbul. 31: 577-579.
- KÜRKÇÜOĞLU, K. E. (1955). *Beng ü Bâde*. İstanbul: Maarif Basımevi.
- Muhâkeme-i Mükeyyifât*. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Taksim Atatürk Kitaplığı Osman Ergin Yazmaları 1172. H. 1260. 84b-102a.
- ÖZTÜRK, M. (2006). *Sıhhatî Çelebi'nin 'Menâkıb-ı Mükeyyifât-ı Âlem' Risalesi Çerçevesinde 17. Yüzyıl İstanbul'unda Keyif Verici Maddeler*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- SEVİNDİK, H. (2013). "Nidâ'î'nin Mubâhasât-ı Mükeyyifât Adlı Münâzarası ve Osmanlı Günlük Yaşamının Bir Parçası Olarak Keyif Verici Maddeler". *Uluslararası Klasik Türk Edebiyatı*

- Sempozyumu Bildirileri* (10-12 Mayıs 2012). Ordu: Ordu Üniversitesi Yayınları: 326-351.
- ŞENER, H. (2014). *Nağzi Münazara-i Kahve vü Bade*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- ÜLKEN, F. (2017a). "Müellifi Meçhul Bir Edebî Münazara: Hikâyât-ı Mükeyyifât-ı Âlem". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 10/52: 261-276.
- ÜLKEN, F. (2017b). "24 Rebiyülevvel 1163/3 Mart 1750 Tarihli Bir Mükeyyifat Münazarası: Muhâleme-i Mükeyyifât". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 10/54: 180-191.
- ÜLKEN, F. (2022a). "16 Şaban 1150/9 Aralık 1737 Tarihli Bir Mükeyyifat Münazarası: Hikâyet-i Cemiyet-i Mükeyyifât-ı Âlem ve Mübâhase ve Mücâdele". *Karadeniz Araştırmaları*. XIX/74: 531-552.
- ÜLKEN, F. (2022b). "Süleymaniye Kütüphanesi Tercüman Yazmaları 361 Numarada Kayıtlı Bir Mükeyyifat Münazarası". *Karadeniz Araştırmaları*. XIX/76: 1245-1259.
- WAGNER, E. (1993). "Munazara". *EI (New Edition)*. Leiden-New York. VII: 565-568.
- YILMAZ, F. B. (2013). "Nidayî El-Ankaravî'nin Bilinmeyen Bir Eseri Mübâhasât-ı Mükeyyifât ve Aynı Konudaki Diğer Eserler". *Turkish Studies*. 8/3: 681-704.
- YILMAZ, M. (2021). *İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı OE YZ 1172 Numaralı Şiir Mecmuası (68b-109a) (İnceleme-Metin-Mestap'a Göre Tasnif)*. İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

EXTENDED ABSTRACT

Literary debate, which is constructed by an author as making two opposite or different elements talk, such as day and night, sword and pen, expressing their own virtues and superiorities, and winning by refuting the evidence of the other side, is a literary debate in Sumerian, Akkadian, Babylonian, Assyrian, Hebrew, Armenian, Arab, It is a genre that has existed for 4000 years in various literatures such as Persian, Korean, Vietnamese, Tibetan, Chinese, Japanese, Greek, Latin, Spanish, French, German and English literature and in a wide geography.

Literary debate, which is considered one of the oldest written genres since its origins date back to the Sumerians, is also common and popular in Turkish literature. The oldest known examples of this widespread and popular genre in Turkish literature are the quatrains reflecting the 'Discussion of Summer and Winter' in *Divânü Lügâti't-Türk*, a Turkish-Arabic dictionary written by Mahmud of Kashgar in Baghdad between 1072 and 1074. After this example, which can be among the first examples of Turkish literature as well as Eastern literature, it was used in different fields of Turkish in the 15th century. In the 19th century and later, debates were written on various topics.

The reward debates, in which recreational substances such as opium, besh, hashish, boza, wine, arak and coffee engage in an argument-based struggle for superiority with the claim of being the most popular recreational substance by the public or being the sultan of the pleasures of the time, have an important place among the debates written in Turkish literature. has.

Although many of the debates about recreational substances, in which they compete for superiority based on argument by claiming to be the most preferred recreational substance by the public, have been published, there are still some in the manuscripts in libraries waiting to be published. Muhâkeme-i Mükeyyifât, which is the subject of this article, is one of them.

Although Muhâkeme-i Mükeyyifât is registered under the name "Şiir Mecmuası" at Istanbul Metropolitan Municipality Taksim Atatürk Library Osman Ergin Manuscripts number 1172, it is included in a 109-leaf magazine that also includes prose works. Muhâkeme-i Mükeyyifât, which is among the pages 84b-102a of this 185x120mm magazine, was written on 22 August 1844, "by a nobleman in the style of 'atîk". But it is not clear who this person is. The work is a prose argument about the superiority of seven intoxicating substances (opium, bersh, hashish, boza, wine, arak, coffee), which the author describes as a terrible test, in a mansion in the Ishrat-abad desert of the Tahayyülat province, in order to become the sultan of intoxicating substances.

Muhâkeme-i Mükeyyifât is a book containing advice (staying away from addictive substances, which are the mother of all evil) and warnings (not to harm their humanity) to future generations, written by a person who sees and knows the situation of those who are addicted to addictive substances, their disgrace, and ultimately their destruction. It is a work written with the desire to leave a legacy. The staff of the work, which was written with the aim of ensuring that future generations stay away from recreational substances, which are seen as the mother of all evil, so that they do not become humanity and become devil's laughing stock, consists of seven people representing seven recreational substances.

Coffee, which emerged with flying colors from this terrible test involving intoxicating substances, decides, as the sultan of grace, to banish all intoxicating substances. Muhâkeme-i Mükeyyifât was written by an unknown person from a giraffe on August 22, 1844, with the aim of ensuring that future generations stay away from recreational substances, which are seen as the mother of all evil, so that they do not become a laughing stock of the devil, and to leave them a legacy containing advice and warnings. is an important representative of the tradition of sanction debates in Turkish literature, coming to the fore as it serves a moral purpose.

TRABZON GEÇ DÖNEM OSMANLI KIRSAL CAMİLERİ HARİM KAPI KANATLARININ SÜSLEME PROGRAMLARI ÜZERİNE BİR MONOGRAFİ

Erkan AYDINTAN* - Umay BEKTAŞ** - Sümeyye PERVANOĞLU***

ÖZ

Literatürde yer alan süsleme sanatına ilişkin araştırmalarda, Anadolu Türk süsleme sanatının belirli tarihsel dönemler üzerinden incelendiği, ağırlıklı olarak cami yapıları bünyesinde; görsel, yapısal, teknik ve anlamsal yönleri ile değerlendirildiği görülmektedir. Fakat belirli bir yörede ve dönemde inşa edilmiş, aynı tür dini yapıların kapılarındaki süsleme tercihlerini tespit etmeyi konu edinen bir araştırmaya rastlanmamıştır. Literatürde yer alan bu boşluk, çalışmanın genel çerçevesini oluşturmakta ve amacını tanımlamaktadır. Çalışmada Trabzon ili, Baltacı Deresinden Akhisar Deresi Vadi kırsalına kadar uzanan bölgede 1800-1960 yılları arasında inşa edilmiş Geç Osmanlı Dönemi camilerinin harim kapı kanatlarının süslemecilik anlayışının ne olduğu, motif ve desen tercihlerinin kronolojik süreçte nasıl değiştiği irdelenmiştir. "Tanıtıcı Araştırmalar" gurubunun "Değişim Monografileri" türünde yer alan araştırmada nitel veri toplama tekniklerinden; doküman analizi, fotoğrafçılık ve görüşme yapılmış, 152 adet cami arasından 24 yapı yargısal örnekleme yolu ile seçilerek yerinde tespit edilmiştir. Bölgedeki cami yapılarının harim kapı kanatlarında ağırlıklı olarak bitkisel motiflere yer verilmesi, bazı ustaların bir motifi sadece bir defa kullanması ve bu durumun nesiller boyu devam etmesi, süsleme tercihlerinin yakın vadiler arasında çeşitli boyutları ile benzeşmesi, dikkat çekici tespitler arasındadır. Çalışma bir dönemin yöresel ölçekteki süslemecilik anlayışının, dini yapıların kapı kanatları üzerinden okunabileceğini göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Kültürel Miras, Kırsal Cami, Süsleme Programı, Harim Kapısı, Motif

A MONOGRAPH ON THE DECORATION PROGRAMS OF THE HARIM DOOR WINGS OF THE LATE OTTOMAN RURAL MOSQUES IN TRABZON

ABSTRACT

On the art of ornament in the literature, it is mainly within the mosque structures that the Anatolian Turkish ornamentation art is examined over certain historical periods; visual, structural, technical and semantic aspects. Therefore, no research has been found on determining the ornamentation preferences on the same type of doors of the religious buildings built in a specific region and period. This gap in the literature forms the general framework of the study and defines its purpose. The study examined how the ornamentation understanding of the harim (prayer hall) door wings of the late Ottoman period mosques constructed between 1800-1960 in the region extending from Baltacı Stream to Akhisar Stream Valley in the countryside of Trabzon province, and how the motif and pattern preferences changed in the chronological process. Among the qualitative data collection techniques in the research, which is in the "Change Monographs" type of the "Descriptive Studies" group, document analysis, photographing, and an interview was made, and twenty-four structures were selected from a hundred and fifty-two mosques by way of judgmental sampling determined on site. The fact that mosque structures in the region mainly feature floral motifs

Araştırma Makalesi

Makale Gönderim Tarihi: 30.01.2024; Yayına Kabul Tarihi: 26.03.2024

* Doç. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, İç Mimarlık Bölümü, TRABZON; ORCID: 0000-0001-8097-2384, E-posta: aydintan61@hotmail.com

** Arş. Gör., Karadeniz Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, İç Mimarlık Bölümü, TRABZON; ORCID: 0000-0002-5494-4424, E-posta: umaybektas@ktu.edu.tr

*** Karadeniz Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, TRABZON; ORCID: 0000-0003-4692-6581, E-posta: su-meyye-pervanoglu@hotmail.com

on the door wings of the harim, some masters use a motif only once, and this situation continues for generations, and that the ornamentation preferences are similar in various dimensions among the nearby valleys is among the remarkable findings. The study has shown that the regional understanding of ornamentation of a period can be read through the door wings of religious buildings.

Keywords: Cultural Heritage, Rural Mosque, Decoration Program, Harim Gate, Motif

Giriş

Sanat olgusu evrensel bir kültür ögesi olarak; düşünme, anlama, anlamlandırma ve anlatma biçimidir. Bu tespiti Keskiner; “Ülkelerin sanatları, halkın kültürünü ve sosyal hayatının yansımaları içermektedir” diyerek desteklemiş ve şu sözleri ile örneklendirmiştir; “Bu bakış açısı ile topluluklar kendi gelenek ve göreneklerini, zevk, düşünce ve inançlarını eşyalara, mekanlara işledikleri motifler ve desenlerle gelecek nesillere ulaştırılmaktadırlar” (Keskiner, 2007, s. 8). Motifler ve desenler, Türk süsleme sanatının önemli maddi kültür unsurlarıdır. Kültürün önemli bir bileşeni olan inancın yaşandığı ibadet yapıları da süslemelerin yoğun kullanıldığı yerlerdir. Bu anlamda ibadet yapılarında özellikle kapılar, süslemesine önem verilen yapı elemanları arasında yer alır. Aslan Karakul (2019, s. 11), çalışmasında; kapının kullanımından, yüzey karakteristiğine kadar o bölgeye, hatta o bölgedeki belirli bir topluluğa ait olma özelliği gösterebildiğini belirtmiştir. Benzer şekilde Atmaca ve Adzhumerova (2010, s. 25) da kapıyı; mekanın gizliliğini ve güvenliğini sağlayan, kişisel dünyayı dış dünyadan ayıran bir kapak olarak nitelendirmiş, aynı zamanda toplumun sosyal ve kültürel kimliğini yansıtan temel unsurlarından biri olduğunu vurgulamıştır.

Özetle kullanıcıyı karşılayan bir algı alanı olarak nitelendirilebilecek olan kapı aynı zamanda, mimari mekânın nitel ve nicel özelliklerinin gösterenlerinden biridir. Örneğin dönemin; mimari üslubu, süsleme anlayışı, form ve malzeme tercihleri, yapım ve işleme teknikleri, teknolojisi, yakın çevrenin sosyal ve demografik yapısı, inançları, gelenek ve görenekleri vb. özellikleri kapılar üzerinde karşılık bulabilmektedir. Bu yönü ile kapıların, içinde bulunduğu çevrenin maddi ve manevi kültür özelliklerinin, biçimsel yapısı ve süsleme programları üzerinden okunabildiği önemli bir kimlik unsuru olduğunu söylemek mümkündür. Değerli bir araştırma alanı olarak literatür de kendine yer bulan kapıların, çeşitli bağlamlarda ele alındığı görülmektedir. Genel olarak Anadolu Türk sanatında süslemeyi konu edinen çalışmaların yanı sıra süslemenin türlerini, yapım tekniğini, malzemesini ve anlamsal yönünü merkeze alan araştırmalara da rastlanmaktadır. Bu çerçevede yer alan araştırmaları panoramik bir bakış ile ortaya koymak, daha sonra çalışmanın genel çerçevesini çizmek faydalı olacaktır. Öncelikle süsleme anlayışını belirli tarihsel dönemler üzerinden, motif ve desenlerin ifade edilmiş biçimleri açısından ele alan çalışmalar arasında Demiriz’in (1979, s. 11-33) Erken Osmanlı mimarisindeki süsleme türlerini, süslemenin karakteristik motiflerini ve kompozisyon şemalarını derinlemesine incelenmiştir. Benzer şekilde başka bir çalışmada da süsleme sanatında süs unsuru olan desenler, motifler üzerinden örneklenerek anlatılmıştır (Bırol ve Çiçek, 1991, s. 13). Mülayim (1983, s. 63) ise Türk süsleme sanatındaki motif ve tema zenginliğini ve bu öğelerin birleşik kullanma imkanlarını sınıflayarak tanıtmıştır. Bir başka çalışmada da XVI. yy. Klasik Dönem Osmanlı mimarisi süsleme programları çeşitli yapılar üzerinden ele alınmıştır (Yenişehirlioğlu, 1982, ss. 29-35).

Diğer taraftan literatürde süslemenin görsel yönlerini (geometrik, bitkisel vb.) ele alan çalışmalar da bulunmaktadır. Bulut (2017, ss. 30-42), bir çalışmasında Anadolu Selçuklu sanatında geometrik süsleme kompozisyonlarının, süslemeyi oluşturan çizgilere dayanan

kapsamlı bir tipolojik sınıflandırmasını aktarmıştır. Demiriz (2018, ss. 7-15) de yaptığı katalog çalışması ile İslam dünyasında bezemede kullanılan geometrik motiflerin özelliklerini sıralamış, yapı örnekleri ile birlikte tanıtmış ve gruplandırmıştır. Bir başka çalışmada ise geometrik şekillerin hâkim olduğu süsleme anlayışı, İznik Yeşil Cami çinileri üzerinden incelenmiştir (Bozyokuş, 2018, ss. 9-18). Bu alanda yapılan çalışmalarda bitkisel bezemeler de detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Örneğin, Osmanlı Klasik Dönemi sanatında yer alan bitkisel bezemelerin, diğer bir deyiş ile hatayilerin kullanım alanları, teknik özellikleri, biçim, üslup ve kompozisyon özellikleri irdelenmiştir (Akgün, 2007, ss. 46-55). Ayrıca, T.C. Milli Eğitim Bakanlığının Avrupa Birliği MEGEP (Milli Eğitim ve Öğretim Sisteminin Güçlendirilmesi) projesi kapsamında, Türk süsleme sanatlarında yer alan "Hatayi" motifleri; tanımı, kullanım yeri ve çizim tekniği açısından ele alınmıştır.

Türk süsleme sanatı içinde bitkisel bezeme başlığı altında yer alan çiçekler ve meyveler, spesifik olarak da araştırmalara konu olmuştur. Örneğin Adanır (2019, ss. 186-192), Türk süsleme sanatlarında çiçeklerin önemine vurgu yaparak sümbül çiçeğinin motif, demet ve buket olarak kullanımı üzerine değerlendirmelerde bulunmuştur. Benzer şekilde bir başka çalışmada gül çiçeği ve nevrüz çiçeği mercek altına alınmış, sembolik anlamları ve kullanım biçimleri ile Türk süsleme sanatındaki yeri irdelenmiştir (Çetinkaya Karafaki ve Çetinkaya, 2016, ss. 16-19; Duran, 1998, ss. 136-140). Çiçek motifleri dışında meyveler de tüm oluşum biçimleriyle (Palmet-rumî-lotus grubu süslemeler, hatayî grubu süslemeler, Natüralist süslemeler) incelenmiştir (Cantay, 2008, s. 33). Aynı konudaki bir başka çalışmada, Türk süsleme sanatında önemli bir bezeme unsuru olan nar motifi ele alınarak, Türk kültüründeki yeri değerlendirilmiş; söz konusu motifin form, köken ve ikonografik anlamı üzerinde durulmuştur (Çağlıtütüncügil, 2013, ss. 64-83). Benzer şekilde Ölmez (2013, ss. 83-86); Anadolu halk kültüründe, mitolojide, sanatın çeşitli alanlarında süsleme ögesi olarak kullanılan elmayı; renk, biçim ve form özellikleri açısından ele almış ve sembolik anlamlarını incelemiştir.

Süslemenin görsel yönlerinin yanı sıra süslemecilikte kullanılan yapıım tekniğini ortaya koyan çalışmalar da bulunmaktadır. Örneğin Buttanrı (2003, ss. 9-12), bir süsleme çeşidi ve desen türü olan geçmeleri (zencerek) inceleyerek, türlerini ve yapıım şekillerini tanıtmıştır. Diğer taraftan süslemecilikte kullanılan ana yapı malzemesini merkeze alan araştırmalar da yapılmıştır. Örneğin Koyunoğlu (1984, ss. 10-11), Türk mimarisindeki çini süslemeciliğini Selçuk, Bursa-İznik ve Osmanlı Türk mimari devirleri olmak üzere üç evrede, üslubu, kullanım şekli vb. açılardan incelemiştir. Literatürde ayrıca, süsleme konusunun anlamsal (semantik) yönünü irdelenen çalışmalara da rastlanmıştır. Örneğin, İslam mimarisinde süslemeyi sembolik anlatıları özelinde ele alan çalışmasında Sağlam (2020, s. 251), sanatkârın eserine; inancı, gelenekleri, sosyal yapısı ve deneyimleri üzerinden içsel bir anlam yüklediğini ifade etmiştir. Kütle kompozisyonları, mekanlar ve yapı elemanları üzerinden örneklemeler yaptığı çalışmasında Sağlam, bu bakış açısı ile taçkapıları insanın en karakteristik yeri olan çehresi (yüzü) ile eşleştirmiştir.

Süslemenin görsel, yapısal, teknik ve anlamsal yönleri ile ele alınmasının yanı sıra, cami yapıları başta olmak üzere farklı dönemlerde ve yerlerde inşa edilmiş çeşitli yapılarda yer alan süsleme anlayışları da araştırmalara konu olmuştur. Örneğin, iki farklı çalışmada Ankara-Çamlıdere Peçenek Camisi ve Üçköy Camisi, mimarisi ve süsleme özellikleri yönünden tanıtılmış, benzer yapı örnekleri ile karşılaştırılarak yapıların Anadolu Türk mimarisindeki yerleri belirlenmiştir (Karaçay, 2019, s. 532; Çerkez, 2019, s. 338). Benzer şekilde Hasankeyf Koç Cami (Eskici, 2006), Bursa Yeşil Cami (Gök ve Durak, 2018), Van Hüsrev Paşa Külliyesi içinde yer alan

camii ve kümbet (Öztürk, 2021), Trabzon Of Bölümlü Mithat Paşa Camii (Aydın ve Perker, 2017), Bozüyük Kasımpaşa Camii (Bilir, 2019), Trabzon şehri kırsal bölgelerinde yer alan ahşap camii-ler (Zorlu, 2017), 1813-1893 yılları arasında Trabzon'da inşa edilen dokuz adet Geç Dönem Osmanlı camisi (Önal ve Köşklü, 2020), Bitlis'te bulunan Türk İslam dönemine ait mimari yapılar (camii, medrese, türbe vb.) (Baş, 2001), geleneksel konut mimarisi örneklerinden Hidayet İlhan Evi (Cömertler Aktuğ ve Pektaş, 2017), mimarileri ve süsleme özellikleri yönünden incelenmiştir. Ahşap, alçı, taş, mermer, çini, kalemişi vb. süslemelerin söz konusu olduğu bu çalışmaların bir çoğunda biçimsel ve sembolik değerlendirmeler yer alırken birinde korumaya yönelik öneriler verilmiş, bir diğerinde ise tipoloji çalışması yapılmıştır.

Genel anlamda süsleme konusunu ele alan ve çeşitli boyutları ile irdeleyen çalışmaların yanı sıra, kapıyı ve kapı süslemelerini içeren araştırmalara da rastlanmıştır. Örneğin, Mimar Sinan'ın 1540-1570 yılları arasında İstanbul'da inşa ettiği camilerin mekânsal süslemeleri ile cephe süsleme programlarını ele alan, bu çerçevede kapı ve pencere süslemelerine de yer veren çalışma dikkat çekicidir (Papila, 2006, s. 119). Başka bir çalışmada ise Trabzon kenti ölçeğinde kırsal camilerin süsleme programları ele alınmış, malzemeye bağlı olarak ahşap veya taş üzerine farklı biçimlerde uygulandığı belirtilmiştir. Aynı çalışmada ayrıca, süsleme programlarının genellikle camii iç mekân duvarlarında, kapı, mihrap, minber, mahfil, tavan, kürsü ve sütun (ahşap direk) başlıkları üzerinde bitkisel motifler, geometrik motifler, mimari tasvirler, ev eşyaları ve yazılar olarak görüldüğü belirtilmiştir (Özen ve Aksakal, 2015, s. 4). Benzer şekilde Yavuz (2009a, s. 307) araştırmasında, Doğu Karadeniz köy camilerindeki süsleme anlayışını taş, ahşap üzerine oyma ve ahşap üzerine kalem işi bezemeler bağlamında ele almış, seçilen camii yapılarını bitkisel ve geometrik desenleri; kapı kanatları, minberleri, mahfilleri, tavan göbekleri üzerinden örnekleyerek tespit etmiştir. Aynı araştırmacı tarafından yapılan diğer bir çalışmada da Os köyündeki tarihi yapıların (camii, köprü, su kemeri, su değirmeni, türbe, çeşme) tanıtımı ve değerlendirmesi yapılmış, camii harim kapısı süslemeleri ele alınmıştır (Yavuz, 2009b, s. 265).

İçeriğinde kapının da örneklenerek yer aldığı çalışmaların yanı sıra kapı konusunu merkeze alan ve süsleme özellikleri ile beraber çeşitli yönlerini ön plana çıkaran çalışmalar, ayrıca dikkat çekicidir. Örneğin, Anadolu Türk sanatında ahşap kapı kanatları şema, yapım tekniği ve süsleme programları bağlamında irdelenmiş, bir katalog oluşturularak gelişimi ve Anadolu'ya özgü tarafları ortaya koyulmuştur (Bozer, 1992, ss. 292-322). Literatür incelemelerinde son olarak, camii yapıları özelinde kapıları ve pencereleri ön plana çıkaran çalışmalar da olduğu görülmüştür. Diğer taraftan, İstanbul Süleymaniye Camii'nin ahşap kapı ve pencereleri ve Adıyaman Ulu Camii'nin ahşap kapı kanatları, yapım tekniği ve süsleme programları irdelenmiştir (Bozer, 2007, ss. 330-339; Arslan, 2010, ss. 20-38). Ayrıca, İstanbul'daki Mimar Sinan camilerinde bulunan ve Klasik Osmanlı Dönemi özellikleri gösteren ahşap kapı ve pencere iç kepenkleri boyut, malzeme, yapım tekniği ve süsleme programları açılarından ele alınmış ve bu konuda bir envanter oluşturulmuştur (Söğütü vd., 2014, ss. 52-55).

Özetle süsleme sanatına yönelik araştırmalarda, Anadolu Türk süsleme sanatının belirli tarihsel dönemler üzerinden genel boyutları ile incelendiği, ağırlıklı olarak camii yapıları bünyesinde; görsel, yapısal, teknik ve anlamsal yönleri ile değerlendirildiği görülmektedir. Üzerindeki tarihi ve kültürel sembolleri ile zengin çağrışımlara sahip bir sanat nesnesi olarak tanımlanan (Bingöl, 2011, s. 68; Akdağlı ve Eyigör Pelikoğlu, 2018, s. 75) kapının ve kapı süslemelerinin ise gerek yapı gurupları üzerinden, gerekse tekil yapılar üzerinden ve çoğu zaman diğer yapı öğeleri (mihrap, minber, mahfil.vb) ile birlikte ele alındığı, sadece kapı

süslemelerini konu alan araştırmaların ise oldukça sınırlı olduğu görülmüştür. Kapılar üzerinden okunan süsleme programları; yapının nerede olduğuna, yapının türüne, hangi dönem yapısı olduğuna, kapının türüne, süsleme öğelerinin ikonografik yönlerine göre değişebilir. Bu bakış açısı ile incelendiğinde; belirli bir yörede ve dönemde inşa edilmiş, aynı tür dini yapıların, aynı tür kapılarındaki süsleme tercihlerini tespit etmeyi konu edinen bir araştırmaya rastlanmamıştır. Literatürde yer alan bu boşluk, çalışmanın genel çerçevesini oluşturmakta ve amacını tanımlamaktadır.

Çalışmanın Kapsamı ve Önemi

Çalışma, bir dönemin yöresel ölçekteki süslemecilik anlayışının dini yapıların kapı kanatları üzerinden okunabileceği temel varsayımı üzerinden kurgulanmıştır. Bu noktada öncelikle DOKAP (Doğu Karadeniz Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı) tarafından oluşturulan Doğu Karadeniz illerinde yer alan mimari kültür varlıklarına ilişkin yayın (Karadeniz Kültür Envanteri, 2020) irdelenmiş, kiliseden dönüştürülmemiş (orijinal) cami yapılarının diğer dini yapılara oranla bölgede çok daha ağırlıklı olarak yer aldığı görülmüştür. Böylece camiler, çalışmanın temel yapı grubu olarak tespit edilmiştir. Ayrıca, Zorlu'nun Rize ile beraber Trabzon ilindeki camilerin süsleme anlayışı açısından Doğu Karadeniz bölgesinde öne çıktığını belirtmesi, çalışmanın yürütüleceği il konusunda yönlendirici olmuştur (Zorlu, 2017, s. 47). Diğer taraftan Trabzon ilinin; bölgedeki en yoğun cami yapılaşmasına sahip olması, şehrin vadilerinin bu anlamda bir zenginlik barındırması, vadiler arasında çeşitli parametrelerde karşılaştırmalı tespitler yapılmasına imkân tanınması, çalışma alanı olarak seçilmesindeki diğer etkenlerdir.

Kırsal bölgelerde orijinal cami yapılarının, merkezde olanlara oranla daha az müdahale gördükleri, dolayısı ile daha iyi korunmuş olabileceği öngörüsü ile ana çalışma kapsamında sadece Trabzon ili kırsalındaki camiler ele alınmıştır. Kırsal cami mimarisi örneklerine bakıldığında kapı açıklıklarından çok, kapı kanatlarında süsleme zenginliğinin olması, kapı kanatlarının, malzemesinin dayanım özelliğinden dolayı zaman içinde taş esaslı kapı açıklığından daha fazla müdahale görerek orijinalliklerini kaybetme tehlikesi olması, ivedi bir şekilde envanter altına alınmalarını gerektirmektedir. O nedenle kapı açıklıkları kapsam dışında tutulurken, kapı kanatları çalışmaya dahil edilmiştir. Ayrıca cami yapısında harim kapılarındaki süsleme özelliklerinin diğer kapılarına oranla öne çıktığı görülmüş, bu nedenle incelemelerin harim kapı kanatları üzerinde yapılmasına karar verilmiştir.

Diğer taraftan, hangi dönem yapılarının irdeleneceği konusu şöyle ele alınmıştır: 1461 yılında Trabzon'un Osmanlı imparatorluğu himayesine alınması ile ortaya çıkan, kentin İslamlaşma süreci sonunda, 18. yüzyıl başlarından itibaren camiler inşa edilmeye başlanmıştır (Lowry, 2009, ss. 22-24). O nedenle çalışmada 1800 yılı sonrasında inşa edilen camilerin örnek grubuna dahil edilmesine karar verilmiştir. Ülkemizde 20. yüzyıl cami mimarisini irdelediği çalışmasında Eyüpgiller (2006, s. 20); Türkiye'de son 50 yıl içinde inşa edilen camilerin genel olarak, başta 16. yüzyıl (Klasik Dönem) olmak üzere geçmiş yüzyılların mimari üsluplarını kötü bir şekilde taklit etmenin ötesine geçemediğini belirterek, 60'lı yılların ülkemizde çarpık kentleşmenin ve betonarme imar faaliyetlerinin arttığı bir dönem olmasını bu sorunun nedenlerinden biri olarak tespit etmiştir. Kazaz (2016, s. 19) da bu düşünceyi destekleyecek şekilde, Trabzon ili kırsalında taş, ahşap malzeme ve geleneksel inşa tekniklerinin 1960'lı yıllardan sonra terk edilerek çağdaş kabul edilen betonarmenin yaygınlaşmaya başladığını belirtmiştir. Benzer şekilde Gürsoy (2013, s. 239) da günümüz cami mimarisini ele aldığı araştırmasında bu konuyu

vurgulayarak, modern malzeme ve betonarme inşa tekniği uygulamalarının 1950 yılı sonrasında başladığını dile getirmiştir. Özetle 1950'li yılların sonuna kadar geleneksel malzeme ve yapım sistemleri ile inşa edilen ve yöreye has üsluplar ortaya koyan camiler, bu tarihten sonra betonarmenin tercih edilmesinin de etkisi ile özgün mimari dilini kaybetmeye başlamıştır. O nedenle çalışmada 1960 yılı sonrasında inşa edilen camiler kapsam dışında bırakılmıştır. Ek olarak çalışma, bir görsel inceleme ve derleme odağında kurgulandığından kapıların yapım tekniği, üslubu ve malzeme tercihleri kapsama alınmamış, süslemelerin anlamsal yönü ise ikonografik değerlendirme boyutunda olmamakla birlikte dönemin simgesel mesaj kullanım dili hakkında kabaca fikir verecek oranda söz konusu edilmiştir.

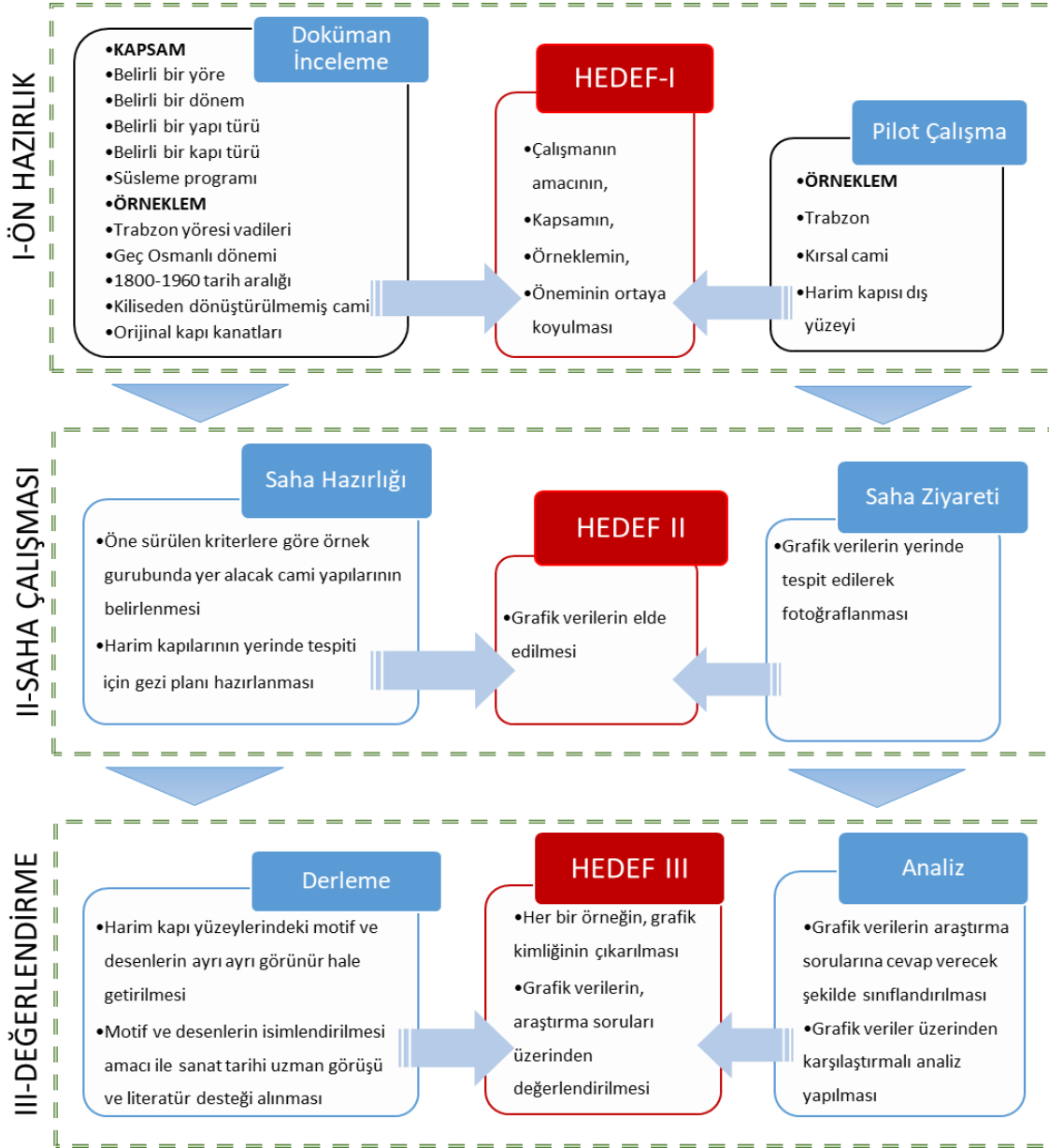
Sonuç olarak çalışmada, Geç Osmanlı Döneminin (Batılılaşma Dönemi) etkileri ile yöresel mimari anlayışında süsleme tercihlerinin (motif, desen, kompozisyon) neler olduğuna yönelik tespitlerde bulunup süsleme envanteri oluşturulması amacı ile 1800-1960 yılları arasında Trabzon ili vadi kırsalında yer alan camilerin harim kapı kanatlarının, süsleme programlarının incelenmesine karar verilmiştir. Diğer bir değişle harim kapılarını süsleme programları üzerinden grafik olarak okumanın ve bu bağlamda Trabzon'un vadileri arasında nasıl bir tavır sergilendiğini ortaya koymanın hem envanter oluşturulması açısından hem de dönem tercihlerinin tespiti açısından özgün bir değer ifade edeceği anlaşılmış ve konunun sınırları bu doğrultuda netleştirilmiştir. Kırsal dini mimari örneklerinden olan cami yapıları özelinde büyük bir örneklem grubu ele alınarak, sadece kapı kanatları üzerinden süslemecilik anlayışını grafik yönden inceleyen ve bu yolla Trabzon'un vadileri arasında varsa farklı ve / veya benzer eğilimleri ortaya koyan bir araştırmaya rastlanmamış olması, çalışmanın özgün yönü olarak nitelendirilebilir. Diğer taraftan ülkemizin farklı bölgeleri özelinde bu tür araştırmaların yapılması halinde, hızla yok olan kültürel mirasımızı korumak adına geniş kapsamlı bir envanterin oluşturulmasına, ayrıca yöreye ait özgün yapı geleneğinin korunması yönünde yapılacak diğer bilimsel araştırmalara katkı verebilecek olması da çalışmanın pragmatik yönünün ve yaygın etkisinin ifadesidir.

Metodoloji

Çalışmada temel olarak; kapı kanatlarının genel yapısının, görsel yönünün, süsleme anlayışının (motiflerin adı, kullanım sıklığı, kullanım biçimi / en sık kullanılan motif türü / motif türlerinin dizimi... vb.) ne olduğu, Trabzon ili vadileri arasında harim kapılarındaki süslemecilik anlayışları açısından ne tür ortaklıklar ya da farklılıklar olduğu, motif tercihlerinde 1800-1960 yılları arasındaki zaman diliminde belirgin eğilimler olup olmadığı araştırılmıştır.

Trabzon ili vadilerindeki kırsal camilerde süsleme tercihleri konusundaki mevcut durumun belirlenmesi ve zaman içindeki değişimlerinin izlenmesi amacıyla taşıyan bu çalışma, Seyidoğlu (1997, s. 42)'nin vurguladığı "Zaman Derinliği" ve "Zaman Kesiti"ni de ele alan "değişim monografisi" olarak değerlendirilebilir. "Harim kapılarındaki motif ve desen tercihlerinde kronolojik olarak bir değişim yaşanmış mıdır?" sorusu bu monografi türünün "Zaman Derinliği" yaklaşımını, "Harim kapılarındaki motif ve desen tercihlerinde aynı zaman diliminde farklı tavırlar gösterilmiş midir?" sorusu ise bu monografi türünün "Zaman Kesiti" yaklaşımını işaret etmektedir. Fiziksel olarak seçilen bir yerleşimin, coğrafi bir alanın veya belirli bir tarih dönemine ait bir yapının söz konusu olduğu araştırmalar tarihsel dönem yönleri ile birlikte etnografik bir nitelik de taşıyan "Alan Çalışmaları" olarak nitelendirilir (Erman, 2009, s. 17). Bu açıdan bakıldığında ise çalışma, Trabzon kırsalında yer alan ve 1800-1960 dönemine ait cami yapıları özelinde ele alındığından "Alan Çalışması" yöntemi ile yürütülmüştür.

Çalışma sürecinde nitel veri toplama tekniklerinden; doküman analizi, yerinde tespit, fotoğraflama ve görüşme yapılmıştır. Araştırmanın metodolojisi, “Ön Hazırlık”, “Saha Çalışması” ve “Değerlendirme” olmak üzere üç evreden oluşan bir araştırma deseni ile ifade edilmiştir (Şekil 1). Araştırma materyallerinin incelenmesi sonucu çalışmanın amacının, kapsamının, örnekleminin ve öneminin vurgulanması ile “Ön Hazırlık” evresi tamamlanmıştır.

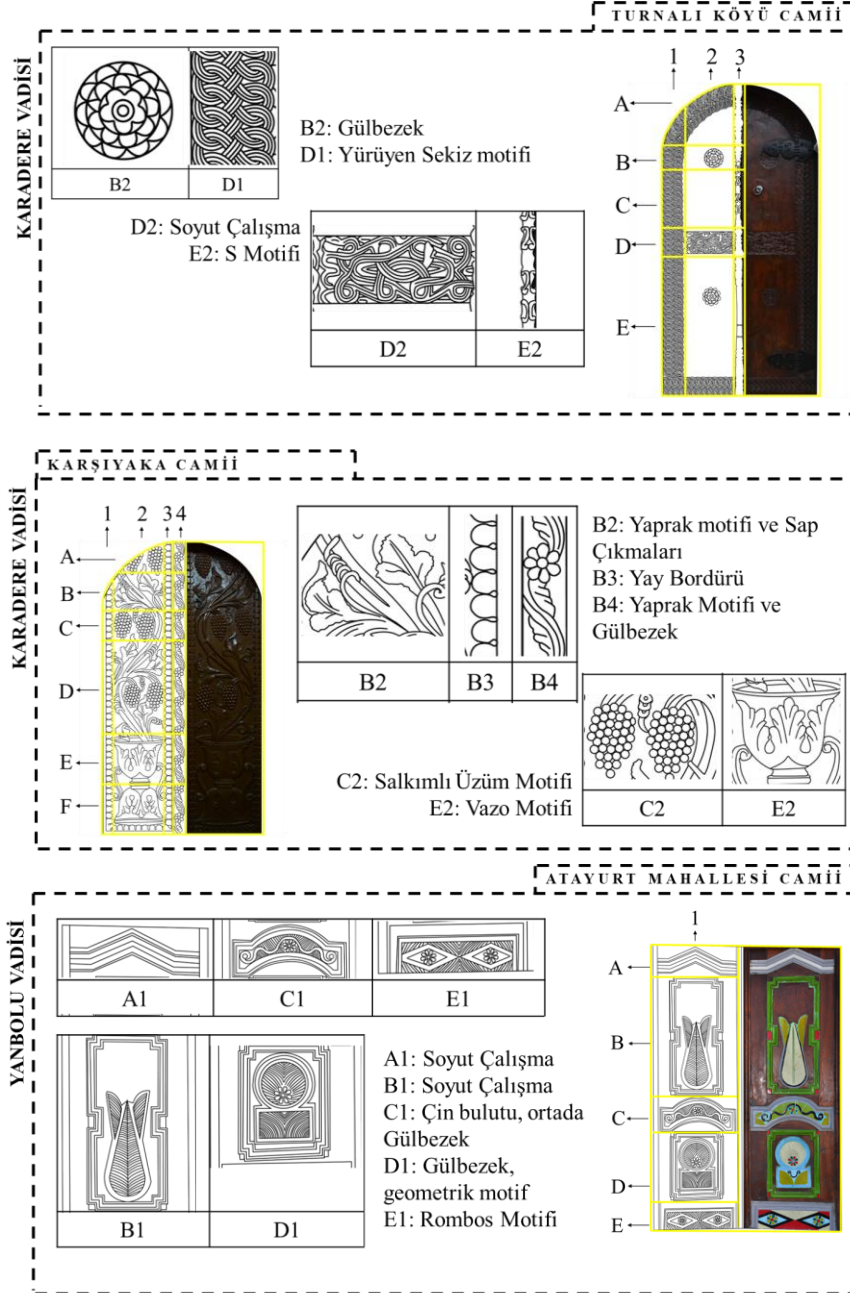
Şekil 1. Araştırma Deseni

Örneklem grubunda yer alan cami harim kapıları süsleme programlarına ait grafik ve- rilerin elde edilmesinin hedeflendiği “saha çalışması” evresi, “saha hazırlığı” ve “saha ziyareti” olmak üzere iki kısımdan oluşmuştur. Bu süreçte saha ziyaretleri öncesinde Trabzon ilinin 13 vadi kırsalında yer alan 152 adet cami arasından, 7 vadede toplam 24 yapı, yargısal (amaca yö- nelik) örnekleme yolu ile seçilmiştir (Tablo 1).

Vadi Adı ve Cami Konumları	Değirmendere Vadisi	Yanbolu Vadisi	Karadere Vadisi	Küçükdere Vadisi	Manahos Vadisi
Camilere İlişkin Görseller ve Yazılı Bilgiler (Adı ve Yapım Yılı)	 Akmescit Köyü Camii (1873-74)	 Çiçekli Mahallesi Merkez Camii (1956)	 Turnalı Köyü Camii (1837)	 Bereketli Köyü Masele Mahallesi Camii (1866)	 Çambumu Kuşluca Mahallesi Camii (1920)
	 Kaynarca Köyü Camii (1846) (Tülay Zorlu Arşivi, 2020)	 Atayurt Mahallesi Merkez Camii (1899) (Trabzon Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi, 2021)	 Karşıyaka Camii (1880)	 Gültepe Köyü Camii (1900)	 Yağmurlu Köyü Camii (1830)
	 Bahçekaya Köyü Camii (1892-93)			 Aşağı Ovalı İrfanlı Mahallesi Camii (1845)	 Beşköy Yılmazlar Mahallesi Camii (1951)
Vadi Adı ve Cami Konumları	Solaklı Vadisi			Baltacı Vadisi	
Camilere İlişkin Görseller ve Yazılı Bilgiler (Adı ve Yapım Yılı)	 Bölümlü Mithat Paşa Cami (1847)	 Merkez Güney Mahallesi Camii (1819-1820)	 Çambaşı Köyü Ömerli Mahallesi Camii (1845-1846)	 Soğanlı Köyü Üçdirek Mahallesi Camii (1896-1897)	 Keler Köyü Camii (1834-1835)
	 Günebakan Camii (1869)	 Taşçılar Köyü Merkez Camii (1804-1805)	 Taşkırın Köyü Camii (1896)	 Uzungöl Filak Mahallesi Camii (1819)	 Dereyurt Köyü Camii (1832)
	 Konda Camii (1809-1810)				

Tablo 1. Çalışma Çerçevesinde Belirlenen Kriterleri Sağlayan Camilerin Trabzon İli Vadilerindeki Dağılımı

Saha çalışması çerçevesinde Baltacı vadisinde yer alan Keler Köyü Cami'ni ziyaret etmek için gidildiğinde caminin taşınmış olduğu anlaşılmıştır. Bu nedenle caminin yeni yeri tespit edilip, taşındığı yerde ziyaret edilmiştir. Saha ziyaretlerinden elde edilen bilgiler ışığında her bir kapı örneği için motif ve desen bilgisini içeren grafik kimlik kartları oluşturulmuş, araştırma sorularına cevap ararken bu kartlardan yararlanılmıştır (Tablo 2).

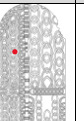

Tablo 2: Harim Kapısı Grafik Kimlik Kartı Örneği

Son olarak, her bir kapı kanadında tespit edilen motifler, Türk süsleme sanatına ilişkin kaynaklardaki motif görselleri ile karşılaştırılmış, birbiri ile örtüşenler kaynaktan ifade edilen adı ile yazılmıştır. Çalışmada ele alınan kapı kanatlarının motif ve desenleri üzerinden yapılan betimlemeler için ayrıca bir sanat tarihi uzmanından da danışmanlık alınmıştır.

Saha Tespitleri

Genel olarak bakıldığında bölgedeki cami yapılarının harim kapıları çift kanatlı olmakla beraber, kanatlarda “bini” parçasının nadiren kullanıldığı tespit edilmiştir. Ayrıca, kanatların ağırlıklı olarak tek ya da iki panolu oldukları dikkati çekmiştir. Çoğunlukla “halat silme” ile sınırlandırılan panoların süsleme programlarının, özellikle karşılıklı kanatlarda simetrik bir görünüme verdiği, fakat ilk bakışta fark edilmese de bazı örneklerde asimetrinin yok sayılmadığı, alınan notlar arasındadır (Tablo 3).

	V1 Değirmendere	V2 Yanbolu	V3 Karadere	V4 Küçükdere	V5 Manahos	V6 Solaklı		V7 Baltacı
C. Adı	Akmescit Camii	Çiçekli Mahallesi Camii	Karşıyaka Camii	Aşağıovalı İrfanlı Mahallesi Camii	Çamburnu Kuşluca Mahallesi Camii	Bölümlü Mithat Paşa Camii	Taşçılar Köyü Merkez Camii	Dereyurt Mahallesi Camii
Kanat Çizimleri								
C. Adı	Bahçekaya Camii	Atayurt Mahallesi Camii	Tırmalı Köyü Camii	Gültepe Köyü Camii	Yağmurlu Köyü Camii	Güney Mahallesi Camii	Taşkıran Köyü Camii	Keler Camii
Kanat Çizimleri								
C. Adı	Kaynarca Camii			Bereketli Köyü Camii	Beşköy Yılmazlar Mahallesi Camii	Kondu Camii	Uzungöl Filak Mahallesi Camii	
Kanat Çizimleri								
C. Adı						Çambaşı Köyü Ömerli Mahallesi Camii	Soğanlı Köyü Üçdirek Mahallesi Camii	
Kanat Çizimleri								
C. Adı						Günebakan Camii		
Kanat Çizimleri								

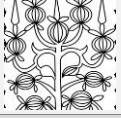
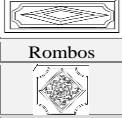
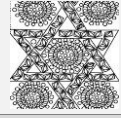
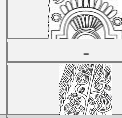

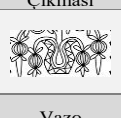

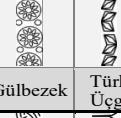

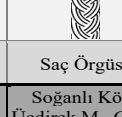

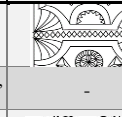

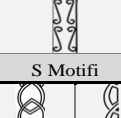
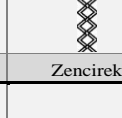
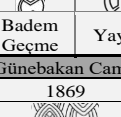

Tablo 3. Cami Harim Kapılarının Süsleme Programlarının Grafik Gösterimi

Trabzon Geç Dönem Osmanlı Kırsal Camileri Harim Kapı Kanatlarının Süsleme...

Cami harim kapılarının yapısal ve görsel özelliklerine yönelik genel tespitlerin yanı sıra, kapı kanadının “pano”, “bini” ve “halat” bölümlerinde hangi motiflerin ne sıklıkla kullanıldığı konusunda da önemli tespitlerde bulunulmuştur (Tablo 4, 4a). Buna göre: Pano bölümlerinde en sık rastlanan motif “yaprak ve sap çıkması” olurken, ardından sırası ile “gülbezek” ve “lale” motiflerinin geldiği görülmüştür. Sonrasında, “Türk üçgeni” ve “vazo” motiflerinin geldiği, “Çin bulutu, üzüm salkımı, çarkifelek, kozalak, tohum, rombos (baklava dilimi), servi, madalyon” motiflerinin ise nispeten daha az tercih edildiği belirlenmiştir. “Mühr-ü Süleyman, aşk merdiveni, haşhaş, sepet örgü, palmet, penç, zincir” motiflerinin her biri ise, tüm pano örneklemini içinde sadece bir defa kullanılmıştır. Bini bölümüne gelindiğinde, “Türk üçgeni” motifi sıklıkla tercih edilirken, “yaprak” ve “gülbezek” motiflerine de yer verildiği belirlenmiştir. “Şemse salbek, zencirek ve deltoid” motifleri ise, tüm bini örneklemini içinde birer kere tercih edilmiştir. Halat bölümüne bakıldığında ise sırası ile “ikili geçme saç örgüsü” ve “yay” motifleri tercih edilirken “yaprak” ve “Türk üçgeni” motiflerine de rastlanmıştır. “serbest geçme” ve “zincir badem geçme” motiflerinin ise tüm halat örneklemini içinde birer kere tercih edildiği tespit edilmiştir.

	Değirmendere Vadisi	Yanbolu Vadisi	Karadere Vadisi	Küçükdere Vadisi	Manahos Vadisi	Solaklı Vadisi		Baltacı Vadisi
C. Adı	Akmesici Camii	Çiçekli M. Camii	Karşıyaka Camii	Çamburnu Kuşluca M. Camii	Aşağıovalı İrfanlı M. Camii	Bölümlü Mithat Paşa Camii	Taşçılar Köyü Merkez Camii	Dereyurt M. Camii
Y. Y.	1873-1874	1956	1880	1920	1845	1847	1804-1805	1832
Pano Bölümü		-	Üzüm Salkımı	Lale, Çin Bulutu	Gülbezek	Lale, Sap Çıkması, Çin Bulutu	Gülbezek, Sap Çıkması	Kozalak, Lale
		-	Yaprak, Sap Çıkması	Daire Madalyon, Gülbezek, Yaprak	Aşk Merdiveni Çiçeği	Yaprak, Gülbezek	Lale, Sap Çıkması	Lale, Yaprak, Tohum, Sap Çıkması
		-	Vazo	Gülbezek	Vazo	Çarkifelek	Türk Üçgeni	
			Yaprak, Gülbezek	S Motif	-	S Motifi	-	Deltoid
Bini Bölümü			Yay				Yay	Yay
			Yay				Yay	Yay
Halat Bölümü			Yay				Yay	Yay
			Yay				Yay	Yay
Pano Bölümü		-	Gülbezek	Lale, Yaprak, Sap Çıkması	Servi Ağacı	Rombos, Türk Üçgeni, Palmet, Gülbezek	Lale, Gülbezek, Kozalak	Lale, Sap Çıkması
		Rombos	Gülbezek	Lale, Yaprak, Sap Çıkması	Servi Ağacı	Rombos, Türk Üçgeni, Palmet, Gülbezek	Lale, Gülbezek, Kozalak	Lale, Sap Çıkması
		Çin Bulutu, Gül Bezek	-		Türk Üçgeni		Lale, Gülbezek, Çin Bulutu	Tohum
		Çin Bulutu, Gül Bezek	-		Türk Üçgeni		Lale, Gülbezek, Çin Bulutu	Tohum
Bini Bölümü			Türk Üçgeni	-		-	Türk Üçgeni	-
			Türk Üçgeni	-		-	Türk Üçgeni	-
Halat Bölümü			Yürüyen Sekiz motifü	İkili Geçme	Türk Üçgeni	Saç Örgüsü	Saç Örgüsü	Saç Örgüsü
			Yürüyen Sekiz motifü	İkili Geçme	Türk Üçgeni	Saç Örgüsü	Saç Örgüsü	Saç Örgüsü
Pano Bölümü		-	Gülbezek	Lale, Yaprak, Sap Çıkması	Servi Ağacı	Rombos, Türk Üçgeni, Palmet, Gülbezek	Lale, Gülbezek, Kozalak	Lale, Sap Çıkması
		Rombos	Gülbezek	Lale, Yaprak, Sap Çıkması	Servi Ağacı	Rombos, Türk Üçgeni, Palmet, Gülbezek	Lale, Gülbezek, Kozalak	Lale, Sap Çıkması
		Çin Bulutu, Gül Bezek	-		Türk Üçgeni		Lale, Gülbezek, Çin Bulutu	Tohum
		Çin Bulutu, Gül Bezek	-		Türk Üçgeni		Lale, Gülbezek, Çin Bulutu	Tohum
Bini Bölümü			Türk Üçgeni	-		-	Türk Üçgeni	-
			Türk Üçgeni	-		-	Türk Üçgeni	-
Halat Bölümü			Yürüyen Sekiz motifü	İkili Geçme	Türk Üçgeni	Saç Örgüsü	Saç Örgüsü	Saç Örgüsü
			Yürüyen Sekiz motifü	İkili Geçme	Türk Üçgeni	Saç Örgüsü	Saç Örgüsü	Saç Örgüsü

Tablo 4. Vadilere Göre Harim Kapıları Pano Bölümü, Bini Bölümü ve Halat Bölümü Süsleme Tercihleri

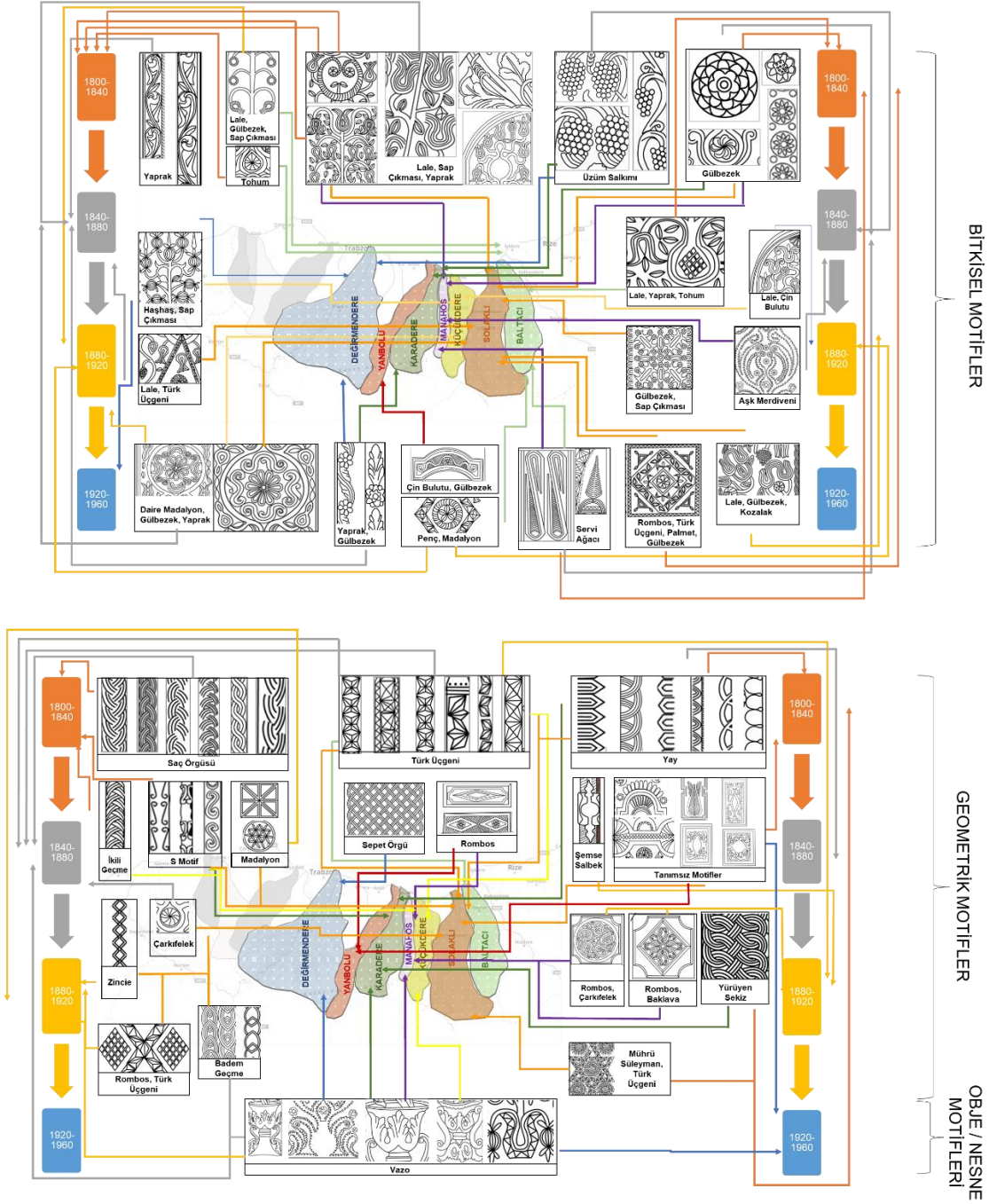
C. Adı	Kaynarca Köyü Camii			Beşköy Yılmazlar M. Camii	Gültepe Köyü Camii	Kondu Camii	Uzungöl Filak M.Camii	
Y.Y.	1846			1951	1900	1809-1810	1819	
Pano Bölümü								
	Üzüm Salkımı, Sap Çıkması			Haşhaş, Sap Çıkması	Rombos, Baklava	Mührü Süleyman, Türk Üçgeni	Lale, Sap Çıkması, Yaprak	
		Vazo			Vazo			
Bini Bölümü								
	Gülbezek, Yaprak			Türk Üçgeni		Gülbezek Türk Üçg.	-	
Halat Bölümü								
	Yaprak			Türk Üçgeni		Saç Örgüsü Yay	Saç Örgüsü	
C. Adı						Çambaşı Köyü Ömerli M.Camii	Soğanlı Köyü Üçdirek M. Camii	
Y.Y.						1845-1846	1896-1897	
Pano Bölümü								
						Lale, Sap Çıkması, Yaprak	-	
								
						Lale, Üçgen	Türk Üçgeni, Rombos	
								Penç, Madalyon
Bini Bölümü								
						S Motifi	Zencirek	
Halat Bölümü								
						Badem Geçme Yay		
C. Adı						Günebakan Camii		
Y.Y.						1869		
Pano Bölümü								
						Badem Geçme		

Tablo 4a. Tablo 4'ün devamı

öğelerine yer verilmediği görülmüştür. Literatür incelendiğinde, bu duruma neden olduğunu düşündürecek herhangi bir bilimsel görüşe rastlanmamıştır. Harim kapılarının genel görsel özelliklerine gelindiğinde ise kanat sayılarının yanı sıra kanatların kaç panoya bölündüğü de inceleme konusu olmuştur. Buna göre kapı kanatlarındaki pano sayısı zaman zaman 5'e kadar çıkabilmekle birlikte ağırlıklı olarak tek veya çift pano kullanıldığı belirlenmiştir. Osmanlı Klasik Dönem kapı süslemeciliğinde kanatların genelde "3" panoya bölündüğü dikkate alınır (Bulut, 2020, s. 54), Trabzon kırsalında çalışmaya dahil edilen Osmanlı Geç Dönem kapı süslemeciliği örneklerinin, bu yönü ile farklılaştığı söylenebilir. Bu durum, dönemin ustaları tarafından süsleme kompozisyonlarında parçacılıktan ziyade akışkan ve bütüncül bir yaklaşımın tercih edildiğini göstermektedir. Bir başka tespit olarak, kapı kanatlarındaki panolar üzerinde yer alan süsleme programlarının çift kanatlı kapılarda bir istisna dışında simetrik olduğu göze çarpmaktadır. Bu durum, çift kanatlı kapı süslemeciliğinde ayna görüntüsü yakalamanın, günümüzde olduğu gibi bölgede 1800-1960 yılları arasında da genel bir tavır olduğu düşüncesini uyandırmaktadır. Fakat diğer taraftan, tek kanatlı iki kapı örneğinden birinin, dikkatle bakıldığında süsleme programının kendi içinde simetrik olmadığı fark edilmesi, bu konuda katı bir tutumun olmadığı şeklinde yorumlanabilir. Yapılan bu tespit, Türk-İslam sanatının süsleme özelliklerinden olan, simetri kullanımı eğilimini birebir yansıtmaktadır. Türk-İslam sanatında figürlü motiflerin dışında, bitkilerin doğal şekillerini yansıtan kompozisyonlarda da simetriden uzaklaşmış, fakat çoğu zaman ilk bakışta fark edilemeyecek şekilde uygulanmıştır (Demiriz, 2018, s. 8). Harim kapılarının genel görsel özelliklerine yönelik bir başka tespit ise irdelenen örneklerin çoğunda süslemecilikte sınır ögesi olarak yer alan "halat silme"nin kullanıldığı ve böylece ortaya çıkan desenlerin algısının, vurgulanarak artırılmaya çalışıldığıdır.

Trabzon kırsalında yer alan ve çalışma kapsamında irdelenen cami harim kapı kanatları süsleme programlarında ağırlıklı olarak bitkisel motifler olmak üzere, oldukça zengin bir motif çeşitliliği bulunduğu söylenebilir (**Şekil 3**).

Trabzon Geç Dönem Osmanlı Kırsal Camileri Harim Kapı Kanatlarının Süsleme...

Şekil 3. Trabzon Vadi Kırsalındaki Cami Harim Kapısı Süsleme Programlarında Yer Alan Motif Çeşitliliği

Bilindiği üzere Selçuklu saraylarında insan ve hayvan figürleri sıkça kullanılsa da Osmanlılarda bunun yerine bitkisel süslemeler başat bir rol oynar (Akgün, 2007, s. 48). Bu noktada, bitkisel motiflerin yoğun kullanımının sebepleri hakkında yazılı kaynaklarda yer alan bazı görüşlerden bahsetmek faydalı olacaktır. Hakim görüş, İslam dininde figüre bakışın, bitkisel süslemeye yönelmenin başlıca sebebini oluşturduğu yönündedir (Ölmez, 2013, s. 99). Bir düşünceye göre ise bu durum, bitki ve insan arasındaki maddi ve manevi ilişkiye bağlanarak, insanın her devirde bazı doğa unsurlarını da inançları kapsamına aldığı vurgulanmıştır (Cantay, 2008, s. 33). Bir başka düşünceye göre de bitkilerin bir bütün olarak kullanılabilmesi gibi; yaprağı, dalı, çiçeği ve meyvesi ile ayrı ayrı gerek stilize edilerek gerekse doğal (natürel) bir şekilde işlenebilmesi, motif olarak en fazla tercih edilme sebepleri arasında yer almaktadır (Çağlıtütüncügil, 2013, s. 83). Son olarak, konu ikonografik açıdan ele alındığında; bitkisel motiflerden oluşan bezemelerin cenneti simgelemesi, bir ibadet yapısındaki varlığını anlamlı kılmaktadır. Ayrıca ilaç yapımında kullanıldıkları için koruyucu bir anlamı olması, evrenin bütünlüğünü ve uyumunu çağrıştırması, süslemecilikte başat öge olarak öne çıkmasını açıklayabilir (Kürkçüoğlu, 1998, ss. 173-179). Çalışmada, kapı kanatlarında bitkisel motiflerin yanı sıra geometrik motiflere de zaman zaman yer verildiği belirlenmiş, nesne / eşya motifleri nadiren tercih edilmiştir. Nesne / eşya motifi olarak ise sadece “vazo” tercih edilmesi ilgi çekici bir detay olarak kayıt altına alınmıştır. XV. asırda Osmanlı hâkimiyeti ile Anadolu ve İstanbul’da süslemecilikte dini gerekliliklerden dolayı, insan ve hayvan motiflerinin yerine çiçekler ve dolayısıyla vazoların hakim olmaya başladığı düşünülürse, yeşilin bolca bulunduğu Karadeniz coğrafyasında islamlaşma süreci ile beraber süslemecilikte eşya motifi olarak vazo kullanılması anlaşılabilir bir durumdur (Akar, 1969, s. 268). Süsleme programlarında yer alan süs öğeleri açısından sahadan alınan son notlardan biri de, Trabzon Osmanlı Geç Dönem kırsal camilerinin kapı kanatlarında yazı süslemelerine rastlanmadığıdır. İncelenen örnekler bu yönü ile Anadolu Selçuklular zamanından günümüze ulaşan; üzerinde geometrik, bitkisel ve figürlü süslemelerin yanı sıra yazı süslemeleri de bulunan kapı kanatlarından farklılaşmaktadır (Bulut, 2020, s. 47). Motif türlerinin kullanımına yönelik ayrıca, incelenen tüm kapı kanatları içinde sadece bir örnekte (Günebakan Cami) kapı kanadının tüm bölgelerinde geometrik motif bulunması, Trabzon vadi kırsalında seçilen camilerin harim kapılarında bitkisel, geometrik ve nesne / eşya motiflerinin aynı kanat üzerinde bir arada kullanılmasının genel bir tavır olarak benimsendiğini göstermektedir.

Harim kapı kanatlarında kullanılan motiflerin vadilere dağılımı üzerinden, süsleme tercihleri ile coğrafi konum arasında dikkat çekici noktalar ortaya çıkmıştır. Çalışma kapsamında yer alan kapı örneklerinin en yoğun bulunduğu vadi (Solaklı vadisi-V6), aynı zamanda en fazla motif çeşitliliğine de sahiptir. Sümerkan ve Okman’ın, zor coğrafya koşullarındaki yaşam mücadelesinin her köy insanını “eli keser tutar” hale getirdiği, o nedenle yapıların neredeyse tamamının ustalarının yakın çevreden olduğu (Sümerkan ve Okman, 1999, s. IX) söylemi, Doğu Karadeniz bölgesinde vadiler arasında geçişin neredeyse imkânsız olması (Kazaz, 2016, s. 270) ile desteklenmektedir. Bu noktada, çoğunlukla farklı vadilerden ustalar gelmemesine karşın aynı vadede zengin motif çeşitliliği olması durumu, o vadedeki ustaların kendilerini tekrar etmedikleri, süsleme tercihleri açısından sürekli arayış içinde oldukları şeklinde de yorumlanabilir. Çalışma çerçevesinde incelenen süsleme programlarında; pano, bini ve halat bölümlerinde yer alan ve literatürde benzerlerine rastlanmadığından isimlendirilemeyen stilize motiflerin varlığı, bu arayışın bir göstereni olarak nitelendirilebilir. Benzer bir bakış açısı ile bazı ustaların da bir motifi sadece “1” defa kullanması, eserlerine adeta kendi imzalarını attıkları düşüncesini uyandırmaktadır. Bunun yanı sıra nadir de olsa dönemin ustalarının bu tavır, sadece bir motifle

değil tek seferlik yapılan bir süsleme programı ile de ortaya koydukları görülmüştür. Çalışma alanında bu özelliğe sahip olan “2” örneğe (Çiçekli M. Cami / Bahçekaya Cami) rastlanmıştır. Rize’de bulunan ahşap camilerin bezeme üslubunu konu alan bir çalışmada da, bölge ustalarının üslubunu kesin çizgilerle belirleyebilmenin mümkün olduğu belirtilmiştir (Azizsoy ve Özkurt, 2021, s. 905). Manisa Muradiye Cami süslemelerinin incelendiği bir başka çalışmada da ustaların genel olarak belirli şemalar ile çalışmış gibi görünseler de kullandıkları motiflerde üslup farklılıkları ortaya koydukları vurgulanmıştır (Öztürk, 2008, s. 10). Buradan çıkışla, cami yapılarının özgün karakter kazanmasında ustaların kendi üsluplarını yaratmasının etkisi yadsınmaz ve bu durumun farklı bölgelerde de yaygın bir şekilde söz konusu olduğu söylenebilir.

İncelenen örneklemin, çalışma alanını oluşturan “7” vadi üzerindeki yayılımı göz önüne alındığında süsleme tercihleri ile yer arasındaki bağın, dönemin özelliklerine ilişkin başka ipuçları da verdiği anlaşılmıştır. Bu çerçevede genel bir tespit olarak, günümüze kadar gelmiş ve süsleme özellikleri ile çalışmaya konu olan orijinal cami yapıları ağırlıklı olarak kentin doğu bölgesinde sıralanan vadiler üzerinde yer almaktadır. Bu vadiler incelendiğinde ise gene doğuya doğru ilerlendiğinde, kapılar üzerinde tercih edilen motif çeşitliliğinin arttığı, bu anlamda bir zenginliğe ulaşıldığı görülmüştür. Trabzon’da Geç Dönem Osmanlı camilerinde ahşap mihrapların ele alındığı bir çalışmada yapılan, “başkent İstanbul’dan uzaklaştıkça dönemin süslemecilik üslubunun kendine özgü bölgesel bir biçim diline dönüştüğü” yorumu da, doğu sınırına doğru ilerledikçe böyle bir değişimin yaşandığına işaret etmektedir (Önal ve Köşklü, 2020, s. 722). Bu noktada, söz konusu çeşitliliği yaratan itkilere birinin de kültürler arası etkileşim, olduğunu söylemek mümkündür.

Sahada ayrıca, cami harim kapıları süsleme programları çerçevesinde ortaya koyulan yaklaşımların, aynı vadi içinde ve yakın vadiler arasında benzeştiği, çeşitli boyutları ile belirlenmiştir. Örneğin, “lale, türk üçgeni, vazo, üzüm salkımı, yaprak ve sap çıkması” motiflerine art arda 2 ya da 3 vadede rastlanırken, diğer vadilerde tercih edilmediği görülmüştür. Bu durumun oluşmasında, dönemin seyahat imkânları da düşünüldüğünde belli bölgelerin belli ustaları olmasının ve sanatsal tavrın usta çırak ilişkisi ile nesiller boyu aktarılmasının etkisi olduğu düşünülebilir. Fakat bunun yanı sıra, neredeyse tüm vadiler boyunca rastlanılan genel birtakım eğilimlerin de olduğu dikkati çekmektedir. “gülbezek” motifinin, bir vadi dışında tüm çalışma alanında bulunması bu duruma bir örnektir. Gülbezeklerin taç kapılarda süsleme unsuru olarak ne amaçla kullanıldığı konusunda yapılan bir tespite göre; genellikle boş bırakılan kuşatma kemer köşeliklerinin meydana getirdiği boşluğu dengeleyebilmek için bu motiften yararlanma yoluna gidildiği belirtilmiştir (Yaman ve Önkol Ertunç, 2019, s. 131). Buradan çıkışla Trabzon kırsalında gülbezek motifinin, harim kapısı süsleme programlarında tamamlayıcı bir öge olarak kullanıldığı söylenebilir. Gerçekten de gülbezek motifinin yönsüz ve genelde sade bir görünüme sahip olması onu diğer tüm motiflerle birlikte uyumlu kılmakta; böylece bir motifin ya da desenin başlangıcını, bitimini veya merkezsiz bir desenin merkez noktasını, kenarlarını ve köşelerini vurgulamak için sıklıkla tamamlayıcı bir öge olarak kullanılması sonucunu doğurmaktadır. Saha tespitlerine göre vadiler arasındaki diğer bir ortak eğilim, panoların halat bölümünde çoğunlukla geometrik / soyut motiflere yer verilmesidir. Kapıların pano bölümlerinde çoğunlukla bitkisel motifler kullanılması, bu motiflerden oluşan desenlere sınır olarak, süsleme programının algısını güçlendiren halat bölümlerinde geometrik / soyut motiflere yer verilmesini açıklayabilir. Ayrıca çizgisel bir yapıya sahip olan halat bölümünde, bitkisel motiflere nazaran soyut geometrik motiflerin uygulanışının nispeten daha pratik olduğu tahmin edilmektedir.

Trabzon kırsalında cami harim kapısı süsleme tercihlerinin zamanla değişip değişmediği de incelemeye konu olmuştur. Süsleme tercihleri ile 1800-1960 tarih aralığını işaret eden zaman arasındaki bağın, dönemin özelliklerine ilişkin bazı ipuçları verdiği anlaşılmıştır. Yapılan incelemede “servi” motifi 1800 – 1880 yılları arasında inşa edilen camilerde görülürken, “üzüm salkımı” ve “vazo” motiflerine de sadece 1840 – 1880 zaman aralığında rastlanmıştır. Bu durum, belli bir döneme has motif tercihlerinin varlığına işaret etmektedir. Nemli toprakları seven ve ülkemizde bolca yetişen servi (selvi) ağacı ile yörede kokulu üzüm ya da kara üzüm olarak bilinen bir üzüm türünün yaygın olarak yetişiyor olması, kapı süslemelerine konu olmalarını açıklayabilir. Fakat bu tercihin belli bir döneme has olmasının, bu motifleri kullanan ustalardan sonra gelenlerin süsleme anlayışlarında söz konusu motiflere yer vermemesinin nedeninin kesin olarak anlaşılması güçtür. Dikkati çeken bir başka durum da, ustaların imzası niteliğindeki tek seferlik motif tercihlerinin tüm dönemlerde görülmesidir. Örneğin; “palmet ve mühr-ü süleyman” motifleri 1800-1840, “aşk merdiveni” motifi 1840-1880, “sepet örgü” motifi 1880-1920, “haşhaş” motifi 1920-1960 dönemi içinde sadece bir kapı örneğinde tercih edilmiştir. Böylece bu durumun, nesiller boyu devam eden genel bir tavır olarak benimsendiği söylenebilir.

Kültür varlıklarının kayıt altına alınması, kültürel zenginliğin korunabilmesi ve gelecek nesillere aktarılabilmesi açısından önem taşır. Bu bakış açısı ile bir maddi kültür mirası olarak nitelendirilen; döneminin yaşayış biçiminin, geleneklerinin, inançlarının, teknik / teknolojik imkanlarının ve diğer özelliklerinin göstereni olan süslemeler, yüzyıllar boyunca görsel bir anlatı biçimi olarak, araştırmalara konu olmuştur. Trabzon kırsalında bulunan “24” adet cami harim kapısının, süsleme programları açısından motif ve dolayısı ile desen çeşitliliği ile üslup zenginliği barındırdığı görülmüş, bu zenginliğin kökeninde bölgenin sahibi olduğu kültürel çeşitliliğin de etkisi olduğu düşünülmüştür. 15. yüzyılın ortalarından itibaren başlayan Karadeniz’in Türkleştirilmesi sürecinde, bölgede ağırlıklı olarak Müslümanlar olmak üzere 1486-1583 yılları arasında Trabzon’da üç Hristiyan mezhebi (Rum Ortodoks / Ermeni Ortodoks / Latin Katolik) bir arada bulunmuştur (Lowry, 2009, s. 191). 19. yüzyılda yapılan nüfus sayımına göre tablonun değişmediği, Karadeniz Bölgesi nüfusunun %90’ının Müslümanlardan, %10’unun da gayrimüslimlerden oluştuğu literatürde yer almıştır. Fatih Sultan Mehmet’in “millet sistemi” sayesinde gayrimüslimler kendi kültürleri ile yaşayabilmişler ve ticari yaşamlarına devam etmişlerdir (Birsal, 2013, s. 143). Böyle bir ortamda farklı dini ve etnik kökene sahip olan toplulukların oluşturduğu demografik yapının ve dolayısı ile kültür mozaığının, sanat alanına da yansımaları olabileceği doğal olarak akla gelmektedir. İlgi çekici olan, coğrafi koşulların elverişsiz olması ile kendi kaynaklarını kullanmak durumunda kalan bölge insanının, sanat üretiminde en küçük bir zafiyet göstermemesi, özgün eserlerin altına imza atmasıdır.

Sonuç olarak, Trabzon ili kırsal cami harim kapılarının incelendiği çalışma, bir dönemin yöresel ölçekteki süslemecilik anlayışının, yer ve zaman ile de ilişkilendirilerek dini yapıların kapı kanatları üzerinden okunabileceğini göstermiştir.

KAYNAKÇA

- ADANIR, T. (2019). “Türk Süsleme Sanatlarında ‘Sümbül’ ve Uygulamalar”. *4. Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Kongresi Bildirileri* (14-17 Şubat 2019), Yalova: Doğuhan: 181-194.
- AKAR, A. (1969). “Tezyini San’atlarımızda Vazo Motifleri”. *Vakıflar Dergisi*. VIII: 267-271.
- AKDAĞLI, S. ve EYİGÖR PELİKOĞLU, F. (2018). “Plastik Sanatlarda Kapı İmgesi”. *İnönü Üniversitesi Kültür ve Sanat Dergisi*. IV / 2: 75-85.

- AKGÜN, B. (2007). "Türk Süsleme Sanatında Hatailer". *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi*. Ankara: Korza Basım: 45-49.
- ARSLAN, M. (2010). "Adıyaman Ulu Cami'nin Ahşap Kapı Kanatları". *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. V: 15-40.
- ASLAN KARAKUL, S. (2019). "Kapı'nın Dili: Göstergibilimsel Bir Yaklaşım", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. VII/35: 7-14.
- ATMACA, E. ve ADZHUMEROVA, R. (2010). "'Kapı' ve 'Eşik' Kelimeleri Üzerine". *Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi*. XII/2: 23-45.
- AYDIN, H. ve PERKER, S. Z. (2017). "Trabzon'dan Ahşap Bir Cami Örneği: Of – Bölümlü Mithat Paşa Cami". *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*. VI/2: 457-72.
- AZİZSOY, A. ve ÖZKURT, M. (2021). "Rize Ahşap (Çanti) Camilerinde Bezeme Üslubu". *Sanat Tarihi Dergisi*. 30/2: 885-929.
- BAŞ, G. (2001). "Bitlis'teki Mimari Yapılarda Süsleme". *Sanat Tarihi Dergisi*. XI/11: 21-42.
- BİLİR, T. (2019). "Bozüyük Kasım Paşa Cami Süsleme Programı". *Art-e Sanat Dergisi*. XII/23: 126-41.
- BİNGÖL, B. (2011). *Malatya Evleri Kapı Tokmaklarının Resimde İmge Olarak Kullanılması*. İstanbul: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- BİROL, A. İ. ve ÇİÇEK DERMAN, F. (1991). *Türk Tezyini Sanatlarında Motifler*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı Yayıncılık.
- BİRSEL, H. (2013). "Karadeniz Jeopolitiğinde Demografik Değişkenlerin Etkisi". *Electronic Turkish Studies*. VIII/5: 141-150.
- Karadeniz Kültür Envanteri (2020). "Trabzon Kültürel Taşınmaz Varlıklar". Erişim Tarihi: 13 Aralık 2020. <https://karadeniz.gov.tr/trabzon-kulturel-tasinmaz-varliklar/>
- BOZER, R. (1992). *15. Yüzyılın Ortasına Kadar Anadolu Türk Sanatında Ahşap Kapılar*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- BOZER, R. (2007). "Süleymaniye'nin Ahşapları". *Bir Şaheser Süleymaniye Külliyesi* (ed. Selçuk Mülayim). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. 329-353.
- BOZYOKUŞ, H. (2018). "İznik Yeşil Cami Çinilerine Geometrik Bakış". *Uluslararası İnsan ve Sanat Araştırmaları Dergisi*. I/1: 9-19.
- BULUT, M. (2017). "Geometrik Sistemin Çözümlemesi- Selçuklu Üzerine Birkaç Girişim". *Sanat Tarihi Dergisi*. 26/1:27-44.
- BULUT, M. (2020). "Osmanlı Ahşap Kapı ve Pencere Kanatlarındaki Kompozisyonlar ve Altın Üçgenler". *Sanat Tarihi Yıllığı- Journal of Art History*. 29: 45-61.
- BUTTANRI, H. (2003). *Türk Süsleme Sanatında Geçmeler*. Eskişehir: Osmangazi Üniversitesi Yayınları.
- ÇAĞLITÜTÜNCİGİL, E. (2013). "Türk Süsleme Sanatında Nar: 'Form, Köken ve İkonografik Anlamı'". *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*. 33: 61-92.
- CANTAY, G. (2008). "Türk Süsleme Sanatında Meyve". *Turkish Studies*. III/5: 32-64.
- ÇERKEZ, M. (2019). "Ankara-Çamlıdere Peçenek Camisi". *Sanat Tarihi Dergisi*. 28/2: 325-355.
- ÇETİNKAYA KARAFKI, F. ve ÇETİNKAYA, Ç. (2016). "Türk Süsleme Sanatında Gül'ün Kullanımı". *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. XIII/1: 13-20.
- ÇETİNKAYA, H. (2011). *Klasik Dönem Osmanlı Camilerinde Ergonomi (Rüstem Paşa Cami Örneği)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

- CİDA, İ. (2005). *İstanbul Beyazıt Cami Taş Süslemeleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- CÖMERTLER AKTUĞ, E. ve PEKTAŞ, K. (2017). "19. Yüzyıldan Kalemîşi ve Ahşap Süslemeli Bir Ev: Koçarlı Hidayet İlhan Evi". *Sanat Tarihi Dergisi*. 26/1: 45-67.
- DEMİRİZ, Y. (1979). *Osmanlı Mimarisinde Süsleme, I: Erken Devir: 1300-1453*. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- DEMİRİZ, Y. (2018). *İslam Sanatında Geometrik Süsleme*. İstanbul: Hayalperest Yayınevi.
- DURAN, R. (1998). "Türk Süsleme Sanatlarının Ortak Motifi Nevruz Çiçeği". *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*. II/2: 125-171.
- ERMAN, E. (2009). *Mimarlıkta Bilimsel Araştırma Yöntemleri ve Tez Yazım Teknikleri*. Ankara: Murat Kitabevi.
- ESKİCİ, B. (2006). "Hasankeyf Koç Camisi Alçı Süslemeleri Üzerine Bazı Gözlemler, Koruma Problemleri ve Çözüm Önerileri". *Sanat Tarihi Dergisi*. 15/1: 77-96.
- EYÜPGİLLER, K. K. (2006). "Çağdaş Cami Mimarlığı Türkiye'de 20. Yüzyıl Cami Mimarisi". *Mimarlık*. 331: 20-27.
- GÖK, D. AND DURAK, S. (2018). "Erken Dönem Osmanlı Mimarisinde Süsleme Programının Bursa Yeşil Cami Örneğinde İncelenmesi". *Paradoks Ekonomi Sosyoloji ve Politika Dergisi*. 14/2: 19-42.
- GÜRSOY, E. (2013). "Günümüz Cami Mimarisinde 'İlkesiz Yaklaşım'". *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 28: 239-253.
- KARAÇAY, Ç. (2019). "Çorum Üçköy Köyü Cami: Mimari ve Süsleme Özellikleri". *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. XII/2: 521-538.
- KAZAZ, E. (2016). *Trabzon Kırsal Cami Mimarisi*. Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- KESKİNER, C. (2007). *Turkish Motifs*. İstanbul: Turkish Touring and Automobile Association.
- KOYUNOĞLU, A. H. (1984). "Türk Mimarisinde Çini Sanatı ve Bezemeleri". *Mimarlık*. VII-VIII/22: pp.10-11.
- KÜRKÇÜOĞLU, C. (1998). *Şanlı Urfa İslâm Mimarisinde Taş Süsleme*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- LOWRY, H. W. (2009). *Trabzon Şehrinin İslamlaşması ve Türkleşmesi 1461-1583*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- MÜLAYİM, S. (1983). "Türk Süsleme Sanatında "Arabesk" Problemi". *Sanat Tarihi Dergisi*. II/2: 62-85.
- ÖLMEZ, F. (2013). "Meyve ve Türk Sanatları Bağlamında Elma". *Art-e Sanat Dergisi*. V/10: 77-102.
- ÖNAL, R. Ç. ve KÖŞKLÜ, Z. (2020). "Trabzon'da Geç Dönem Osmanlı Camilerinde Ahşap Mihraplar". *Sanat Tarihi Dergisi*. 29/2: 707-743.
- ÖZEN, H. ve AKSAKAL, Z. (2015). "Trabzon Kenti Kırsal Camilerinde Süsleme Programlarının İncelenmesi". Erişim Tarihi: 2 Şubat 2021. <https://www.researchgate.net/publication/350529973 TRABZON KENTİ KIRSAL CAMILERİNDE SUSLEME PROGRAMLARININ İNCELENMESİ>
- ÖZTÜRK, F. (2008). *Manisa Muradiye Cami Süslemeleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- ÖZTÜRK, Ş. (2021). "Van Hüsrev Paşa Külliyesi Mimari Süsleme ve Onarımı". *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*. 27/46: 23-43.

- PAPİLA, A. (2006). *Mimar Sinan'ın 1540-1570 Yılları Arasında İstanbul'da İnşa Ettiği Camilerdeki Süsleme Programı*. İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- SAĞLAM, T. (2020). "İslam Mimarisinin Sembolik Anlatıları Üzerine Bir Deneme", *International Journal of Interdisciplinary and Intercultural Art*. V/10: 251-279.
- SEYİDOĞLU, H. (1997). *Bilimsel Araştırma ve Yazma El Kitabı*. İstanbul: Güzem Can Yayınları.
- SÖĞÜTLÜ, C., DÖNGEL, N., TOGAY A. ve DÖNGEL, İ. (2014). "İstanbul'da Bulunan Mimar Sinan Eseri Cami Ahşap Kapı ve Pencere İç Kepenklerinin Malzeme, Boyut, Süsleme ve Yapım Tekniği Açısından İncelenmesi". *Politeknik Dergisi*. 17/2: 49-57.
- SÜMERKAN, R. ve OKMAN, İ. (1999). *Kültür Varlıklarıyla Trabzon- Cilt 1: İlçeler ve Köyler*. Trabzon: T.C. Trabzon Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları.
- FTDK (Türk Dil Kurumu), (2015). *Genel Açıklamalı Sözlük*. Ankara: TDK Press.
- Trabzon Vakıflar Bölge Müdürlüğü, (2021). *Atayurt Mahallesi Merkez Cami Fotoğraf Arşivi*. Trabzon: Trabzon Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivleri.
- YAMAN, B. ve ÖNKOL ERTUNÇ, Ç. (2019). "XII. Yüzyıl Anadolu Taçkapıları'nda Kullanılan Madalyon ve Kabaralar". *İSTEM*. 33/17: 127-148.
- YAVUZ, M. (2009a). "Doğu Karadeniz Köy Camilerinde Bezeme Anlayışı". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. II/6: 306-322.
- YAVUZ, M. (2009b). "Oslu Müderris Hacı Hasan Efendi ve Onun Manevi Etki Alanında Oluşan Mimari Yapılaşma". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. II/7: 263-305.
- YENİŞEHİRLİOĞLU, F. (1982). "XVI. yy. Osmanlı Dönemi Yapılarında Görülen Mimari Süsleme Programlarında Mimar Sinan'ın Katkısı Var mıdır?". *Mimarlık*. V-VI: 29-35.
- ZORLU, T. (2017). "Karadeniz Bölgesi'nde Ahşap Camiler: Trabzon Örneği". *Mimarlık*. 395: 46-52.
- ZORLU, T. (2020). *Kaynarca Köyü Cami Fotoğraf Arşivi*. Trabzon: Tülay Zorlu Arşivi.

EXTENDED ABSTRACT

In the research on the art of ornamentation, it is mainly within the mosque structures that the Anatolian Turkish ornamentation art is examined with its general dimensions over certain historical periods; visual, structural, technical and semantic aspects. Defined as an art object with rich connotations with its historical and cultural symbols on it, the door and its ornamentations, on the other hand, both on the building groups, on the individual structures and mostly on other building elements (prayer niche, pulpit, gallery).

With the exception of double-wing doors, it is notable that the embellishment programs on the panels on the door wings are symmetrical. This situation raises the idea that capturing a mirror image in double-wing door ornamentation was a general attitude in the region between 1800 and 1960 as it is today. This determination reflects the tendency to use symmetry, which is one of the ornamentation features of Turkish-Islamic art. In Turkish-Islamic art, apart from the motifs, the compositions reflecting the natural shapes of the plants have also been away from symmetry, but they have often been applied in a way that cannot be noticed at first glance. Another determination regarding the general visual characteristics of the prayer hall doors is that in most of the examples examined, "rope moulding", which is a border element in ornamentation, is used and thus the perception of the resulting patterns is tried to be increased by emphasizing it.

It can be said that there is a very rich variety of motifs, mainly floral motifs, in the ornamentation programs of the harim door wings of the mosques, in the countryside Trabzon and examined within the scope of the study. As it is known, although human and animal figures are frequently used in Seljuk palaces, floral ornaments play a dominant role in Ottomans. At this point, it would be useful to mention some opinions in written sources about the reasons for the intensive use of floral motifs. The dominant view is that the view of the figure in the religion of Islam is the main reason for turning to floral ornamentation. According to an opinion, this situation is connected to the material and spiritual relationship between plants and human, and it has been emphasized that human beings include some elements of nature in their beliefs in every period. Finally, when the subject is considered from an iconographic point of view, the fact that the ornaments consisting of floral motifs symbolize heaven makes its existence in a house of prayer meaningful. In addition, the fact that they have a protective meaning because they are used in medicine, evokes the integrity and harmony of the universe, may explain its prominent position in ornamentation. In the study, it was determined that geometric motifs were occasionally included in the door wings as well as floral motifs, and object / item motifs were rarely preferred. The choice of only "vase" as the object / item motif has been noted as an interesting detail.

Recording cultural assets is important in terms of preserving cultural richness and transferring it to future generations. Described as a material cultural heritage with this point of view, ornaments, which represent the lifestyle, traditions, beliefs, technical / technological possibilities and other features of the period, have been the subject of research as a visual narrative form for centuries. It has been observed that the harim doors of 24 mosques in the countryside of Trabzon contain a rich variety of motifs and hence patterns and stylistic richness in terms of ornament programs, and it is thought that the cultural diversity of the region has an effect on the origin of this richness. In the process of Turkification of the Black Sea region of Anatolia, which started in the middle of the 15th century, three Christian sects (Greek Orthodox / Armenian Orthodox / Latin Catholic) coexisted in Trabzon between 1486-1583, mainly Muslims in the region. Thanks to the "millet system" of Mehmet the Conqueror, non-Muslims were able to live with their own culture and continued their commercial life. In such an environment, it naturally comes to mind that the demographic structure of communities with different religious and ethnic origins, and therefore the cultural mosaic may also have had their reflections on the field of art.

As a result, the study examining the rural mosque-harim doors of Trabzon province showed that the regional understanding of ornamentation of a period could be read through the door wings of religious buildings by associating it with the place and time.

OSMANLI DÖNEMİNDE CEZAYİR ŞEHRİNİN YEREL YÖNETİMİ

Gökçen KALKAN*

ÖZ

Cezayir’de yaklaşık 300 yıl devam eden Osmanlı yönetimi, bazı Avrupa ülkelerinin Cezayir sahillerine düzenlediği saldırılardan ülkeyi korumaya çalışmak suretiyle, güvenlik öncelikli bir idari yapı teşkil etmiş ve aynı zamanda Cezayir eyaletinin imarına, halkın huzur ve refahına da azami ihtimam göstermiştir. Bu idari yapı, aslında kademeli bir şekilde gerçekleştirilmiştir. Cezayir’de Osmanlı idari yapısının yerleşmesi ve kurumlarının tam olarak nihaî şekli almaları uzun zaman almıştır. Doğal olarak Osmanlı idaresi bunu, hali hazırda şehirde bulunan geleneksel yerel yönetimden, sahil şeridinde yerleşen Endülüslü göçmenlerin tecrübesinden ve Osmanlı Devleti’nin diğer eyaletlerinde kullandığı sistemlerden faydalanarak oluşturmuştur. Bunun sonucu olarak, sürekli Avrupalı devletlerin saldırı-tehdidi altında olan Cezayir, Osmanlı coğrafyasının en güvenli, en huzurlu ve en mamur şehirlerinden birisi olmuştur. Vurgulamamız gereken en önemli husus; Osmanlı yönetiminin şehirde bulunan ve Cezayir tarihi boyunca süregelen geleneksel yerli yönetimi yok etmeye çalışmamasıdır. Aksine, şehirde bulunan yerli yönetim biçimini Osmanlı idaresine bağlı olan bütün eyaletlerde uygulanan geleneksel idari modele uygun ve daha etkin bir model haline getirmek için çalışmıştır. Araştırmamızda Osmanlı döneminde Cezayir’de bulunan yerel yönetime ve idari kurumlara ışık tutulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Cezayir, Osmanlı Devleti, Endülüs, İşgal, Direniş, Yerel Yönetim.

LOCAL ADMINISTRATION OF THE CITY OF ALGIERS IN THE OTTOMAN PERIOD

ABSTRACT

Ottoman administration, which lasted for about 300 years in Algeria, tried to protect the country from the attacks of European countries on Algerian coasts by establishing a security-priority administrative structure and, at the same time, showing maximum attention to development of the Algerian province and peace and welfare of the people. This administrative structure was implemented gradually. It took a long time for Ottoman administrative structure to settle in Algiers and for its institutions to take their final shape. Ottoman administration, while doing this, made use of traditional local administration in the city, experience of Andalusian immigrants settled on the coastline, and the systems used in the other provinces of Ottoman. As a result, Algeria, which was constantly under threat of attack by European states, became one of the safest cities in Ottoman geography. Ottoman administration didn't try to destroy traditional local administration in Algiers, which continued throughout history of Algeria, in contrast, worked to make local government in the city a more effective and suitable model for the traditional administrative model applied in all provinces under Ottoman. In this study, it will be attempted to shed light on the local government and administrative institutions in Algiers during Ottoman period.

Keywords: Algeria, Ottoman Empire, Andalusia, Occupation, Resistance, Local Administration.

Araştırma Makalesi

Makale Gönderim Tarihi: 22.10.2023; Yayına Kabul Tarihi: 26.03.2024

* Dr., Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı, Cezayir Ülke Koordinatörü, e mail: gokcenkalkan@hotmail.com ORCID ID:0000 0003 1395 2396

Giriş

Cezayir Osmanlı hâkimiyeti öncesinde küçük bir sahil şehriden ibaretti. Ancak Akdeniz'in en önemli körfezlerinden birisi üzerine kurulmuş olan şehirde çok canlı bir liman vardı (Cilali, 2007, s.76,77). Cezayir, bölgedeki diğer şehirlerle mukayese edilmeyecek kadar küçük ve önemsiz bir şehirdi (Cilali, 2007, s.77; Amru't-tammor, 1984, s.94). Fakat Gırnata şehri düştükten ve Endülüslü Müslümanlar Cezayir'in sahil şehirlerine göç edip yerleşmeye başladıktan sonra Cezayir şehri önem kazanmaya başladı (Abdulkader, 2006, s.61). Çünkü Cezayir'e sığınan Endülüslüler hem Cezayir şehrini bir üs olarak kullanarak Cezayir limanından çıkıp İspanya sahillerine ve gemilerine saldırmaya başlamışlar, hem de Cezayir şehrine yerleştikten sonra ekonomik olarak şehri canlandırmışlardır. Böylece şehir, ekonomik gücünün yanı sıra stratejik olarak da önem kazanmıştır (İvanov, 2015, s.124).

Bu dönemdeki Cezayir şehrinin yönetimine baktığımız zaman, şehrin resmi olarak Tunus'taki Hafsi Devletine bağlı olduğunu ancak fiili olarak şehrin ileri gelenleri tarafından, diğer sahil şehirlerindeki gibi, Hafsi Devletinden bağımsız bir şekilde idare ettiklerini görmekteyiz (Derradj, 2013, s.91). Şehrin ileri gelenleri tarafından oluşturulan meclis, şehrin hem iç işleri hem de dış işlerini bağımsız olarak yürütmekteydi (Derradj, 2013, s.91; el-Medeni, 2006, s.93).

Osmanlılar, Cezayir'e hâkim olduktan sonra ülkeyi dört idari bölgeye ayırmışlardır. Bunlar; başkenti Konstantin olan Doğu Beyliği, başkenti Medea olan Titri Beyliği, başkenti önce Mausker ve daha sonra Vahran olan Batı Beyliği, Cezayir şehri ve civarını içine alan direkt Cezayir Beylerbeyine bağlı olan Daru's-Sultan bölgesidir (Saudi, 2006, s.23,24).

Cezayir'deki bu üç beylik mutlak olarak, Cezayir şehrinde bulunan Cezayir Beylerbeyinin otoritesine tabi idiler. Beylerbeyi beyleri tayin eder, azleder ve herhangi bir sebeple cezalandırılması gerekirse cezalandırırdı. Normal durumlarda beylik bölgesindeki güvenlik bey tarafından sağlanır, ancak ihtiyaç duyulması durumunda Beylerbeyinden yardım talep edilirdi. Beyliklerden her birinin yerel yönetimi bey tarafından yürütülürdü (ez-Zahhar, 1980, s.48). Osmanlılar Cezayir'e hâkim olunca, şehri önce yönetim merkezi, sonra da bölgenin başkenti yapmışlar ve yavaş yavaş şehirde idari bir yapı oluşturmaya başlamışlardır. Bu dönemde, şehirdeki idari kurumlar da tesis edilmeye başlanmıştır (Saudi, 2006, s.24).

Bilindiği üzere Osmanlı döneminde genel olarak şehirlerin yönetimi, İslam öncesi dönemlerden miras kalan geleneksel yönetim biçimi olarak adlandırabileceğimiz bir idari şekle dayanmaktadır. Cezayir'de de Osmanlı hâkimiyetinin başlangıcından itibaren, mevcut yapının yıllar içerisinde birçok faktörün etkisiyle büyük ölçüde değiştiği ve geliştiği bilinmektedir. Bu faktörler arasında, Endülüs'ten göç edenlerin getirdiği şehircilik tecrübesi ve özellikle ticaret ve zanaatla uğraşan çok sayıda Türk ailenin ve Osmanlı hâkimiyetinin Cezayir'de oluşturduğu huzur ve güven ortamının etkisiyle, Osmanlı coğrafyasının farklı bölgelerinden hatta çeşitli Avrupa ülkelerinden ticaret için gelenlerin, Cezayir'e yerleşmesi sayılabilir. Mevcut durum, Cezayir'in Akdeniz sahilinde İslam kültürünü yansıtan çok önemli bir şehir olmasına yol açmıştır. Bunlara bağlı olarak şehrin idari yapısı büyük ölçüde değişmiş, şehirdeki zanaatlar, göçmenlerin getirdikleri yeniliklerle canlanmış, şehre ticari ve kültürel bir canlılık kazandırmıştır. Bu etkilerin doğal sonucu olarak, şehirde özgün sayılabilecek bir yerel yönetim anlayışı ve yönetim modeli oluştuğu söylenebilir. Araştırma, Osmanlı hâkimiyeti döneminde Cezayir'de bulunan yerel yönetimler hakkında detaylı bilgi vermek amacıyla hazırlanmıştır. Bu sayede, Osmanlı hâkimiyetinin, Cezayir'in modern tarihindeki yerel yönetim sistemi üzerindeki etkisi ve Osmanlı

döneminde var olan idari-kurumsal düzenlemenin ne kadar önemli olduğu incelenmiş olacaktır.

Öncelikle belirtilmesi gereken en önemli husus, şehir yönetiminde farklı görevlerin farklı müesseseler tarafından üstlenildiği ve yürütülmekte olduğudur. Bu kuruluşları kısaca şu şekilde sıralayabiliriz.

1. Meşihatü'l Beled (Şehir Şeyhliği)

Meşihatü'l Beled şehrin ileri gelen şahsiyetlerini ifade eden bir kavram olup şehir idaresi hakkında önemli karar ve icra mercilerinden biridir. Birçok batılı kaynak, Cezayir şehrinin yerel yönetimine dair özel kurumların varlığını inkâr etmekte ve Cezayir'de yerel yönetimin Fransız sömürgesi altındayken, Fransız yerel idari modeli olarak getirildiği izlenimini vermeğe çalışmaktadır. Elbette gerçek böyle değildir. 17. yüzyıla ait bazı batılı ve yerel kaynaklar, bu iddiaları yalanlayarak (CUAM, K:41, 129, 50) şehrin yönetimini sağlayan ve denetleyen bazı kurumların varlığına işaret etmektedir. Bunlardan biri "Meşihatü'l Beled Kurumu" veya o dönemde bilinen adıyla "Şeyhü'l Belde" pozisyonudur.

Bu durum, Cezayir'deki Amerikan Konsolosu Schaller tarafından "... Şehir şeyhi veya şehir valisi, şehirdeki sivil lider veya milis komutanının olduğu yerel bir hükümet bulunmaktadır. Bu yönetimdeki tüm personel yerli halktan oluşmaktadır" (Schaller, 1982, s. 27) şeklinde ifade edilmiştir.

Şehir yönetiminde Şeyhü'l Belde'nin görevlerine dikkatlice bakıldığında onun zanaat işlerinin ve zanaatkârların denetimini yaptığını, zanaat gruplarının ödemekle yükümlü olduğu vergilerin her iki ayda bir (CUAM, K:19) toplanmasını gözetlediğini, ayrıca zanaatçılar arasında meydana gelen anlaşmazlık ve ihtilaflara çözüm getirdiği ve zanaat erbabını ilgilendiren diğer konularda da karar mercii olduğu görülmektedir (CUAM, K:32, 42, 94, 17).

Bununla birlikte, Hamdan Khodja éel-Miraaté adlı eserinde bu hususa değinmiş ve Şeyhü'l Belde'nin görevlerinin yukarıda bahsedilen alanlarla sınırlı olmadığını, daha geniş bir görev yetki ve sorumluluk alanı bulunduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Şeyhu'l Belde'ye yardımcı olan "Belde Meclisi" adında başka bir kuruluş olduğuna işaret etmiştir (Khodja, 1984, s. 109). Bu meclis, şehirdeki önde gelen ailelerin büyükleri, önemli meslek gruplarını temsil eden kişiler ve göçmen toplulukların temsilcilerinden oluşmaktadır (CUAM, K:109).

Yönetim yetkisi açısından, şehrin çeşitli hizmet birimlerinin denetimi Şeyhü'l Belde'nin sorumluluğu altında bulunmaktaydı. Bu görevler arasında yolların temizliği, su temini ve benzeri işlerin düzenlenmesi sayılabilir. Belirtilen görevleri yerine getirmek üzere Şeyhu'l Belde emrine "Kaid" (Lider) adı verilen birkaç memur atanmaktaydı. Bunlar "Çeşmelerin Kaidi", "Sokakların Kaidi" ve "Çöp işlerinin Kaidi" gibi isimlerle anılan görevlilerdi. Ayrıca, Şeyhü'l Belde şehirdeki genel ahlak ve adap kurallarına riayet edilmesi konusunu da denetlemekle sorumlu olup kurallara uymayanların cezalandırılma yetkisi de ona aitti. Zaman zaman bu tip suçluların cezalandırılması için özel bir hapisane de tahsis edilmekteydi (Khodja, 1984, s. 109).

Genel olarak Şeyhü'l Belde'nin üslenmiş olduğu görevleri yerine getirdiği, idari merkezin kendilerinden sorumlu olduğu, zanaatkârların ve esnafın dükkânlarına yakın bir yerde bulunduğu görülmektedir. Bu yerleşim düzeni pazar hareketliliğinin takip edilebilmesi, esnaf ve zanaatkârın işlerini kurallara uygun yapması ve pazarın güvenliğinin sağlanması için yapılmıştır. Vali tarafından atanan veya gerektiği zaman görevden alınan Şeyhü'l Belde doğrudan valiye

bağlı bir yönetici olarak kabul edilir ve onunla doğrudan iletişim halindedir. Genellikle Şeyhü'l Belde, Cezayir şehrinin yerlisi olan ailelerden seçilerek atanır ve bu göreve atanma hakkı bir ailenin müktesebi kabul edilmezdi. Ancak 18. yüzyıldan itibaren bazı aileler arasında Şeyhü'l Belde unvanının uzun süre miras yoluyla babadan oğula geçtiği gözlemlenmiştir (CUAM, K:23, 29, 30, 61, 94).

2. Kamu Düzeni ve Genel Güvenlik Görevlileri

Osmanlı Devleti'nde güvenlik konusu şehirlerin idaresinde en çok ehemmiyet gösterilen konulardan birisi olarak kabul edilmiştir. Cezayir şehri yerel idaresi için de şehrin güvenliği ve halkın huzur içinde yaşamasının temini konusuna, büyük ehemmiyet gösterilmiştir. Cezayir şehrinin güvenliğinin sağlanması sorumluluğunun, sivil ve askeri birkaç kuruluş arasında paylaşıldığı görülmektedir. Cezayir genel olarak ve özellikle Osmanlı hâkimiyeti dönemi boyunca, güvenli bir şehir olarak anılmıştır. Bunun en önemli göstergesi, Osmanlı döneminde şehirde herhangi bir sosyal karışıklığın kaydedilmemiş olmasıdır. Şehrin nüfusuna oranla şehirde suç kayıtları oldukça az sayılır. Hırsızlık olayları çok nadir görülmekteydi ve cinayet suçları neredeyse hiç yoktu (Derradj, 2010, s.26-32). Bunda şehirde uygulanan güvenlik tedbirleri ve böyle bir eylemde bulunanlara uygulanan sert cezaların da etkili olduğu düşünülmektedir.

Suçların azlığı Cezayir toplumunun erdemli olması kadar, sıkı güvenlik yönetimine de dayanmaktadır. Örneğin şehir sokaklarında ve yollarında yakın mesafelerde hafif aydınlatma direkleri mevcuttu. Şehir kapıları akşam ezanıyla birlikte kapanır ve kapanış saatinden sonra özel izin ve acil durumlar dışında kimse içeri giremez veya dışarı çıkamazdı. Bu durum güvenliğin sağlanmasına büyük ölçüde yardımcı olmuştur (İbn el-Şuveyhed, 2006, s. 9).¹ Batı kaynakları, şehrin güvenliğinden sorumlu olan güvenlik kurumlarının yüksek yetkinliğini itiraf etmiştir. Bir kaynakta ifade edildiği gibi "*Dünya üzerinde Cezayir kadar polis gücünün suç kontrolünden daha fazla etkinlik gösterdiği başka bir şehir yoktur. Aynı şekilde, Cezayir'de vatandaş ve mülklerinin daha güvende olduğu bir ülke de yoktur*" (Schaller, 1982, s. 77-78). Şehrin güvenliğinden sorumlu olan güvenlik kurumları ise şunlardı:

2.1. Polis

Mevcut kaynaklara göre, çalışma dönemi boyunca Cezayir şehrinde güvenliğin sağlanması görevinin tek bir kişi veya kurum tarafından yerine getirilmediği anlaşılmaktadır. Bunun yerine, bu görev farklı rütbe ve öneme sahip çeşitli personel arasında paylaşılmış olup sivil ve askeri nitelikleriyle iç içe geçmiş birkaç kurum tarafından icra edilmiştir. Bu tarz bir yönetim genel olarak, ülkeyi ve özel olarak Cezayir'i yönetme konusunda sivil ve askeri yapıyı birlikte göz önünde değerlendiren Cezayir'deki Osmanlı yönetiminin tabiatına uygundu.

Cezayir şehrinin güvenliğinden sorumlu olan güvenlik birimini tanımak için, Osmanlı yönetimi sırasında Cezayir'de görev yapan Amerikan Konsolosu William Schaller'in tanıklığına başvurulabilir. Schaller, bu dönemde Cezayir şehrindeki güvenlik durumuna şahitlik etmiştir. Schaller hatıralarında Cezayir'de günlük güvenlik temini görevlerinin "*kâhya*" adlı görevliler tarafından yerine getirildiğini belirtmektedir (Schaller, 1982, s. 78). Kâhya doğrudan dayının emri altında çalışmaktaydı. Kâhya ile beraber "*el mizvâr*" adında bir personelin de güvenliği denetleme görevini üstlendiği belgelere yansımıştır. Bunun yanı sıra, arşiv belgeleri Cezayir

¹ Bu uygulama Gardaya gibi bazı Cezayir şehirlerinde günümüz de bile mevcuttur.

şehrinde düzen ve güvenliğin sağlanması görevini yerine getiren "Subaşı" adlı bir pozisyonun varlığını doğrulamaktadır (CUAM, K:39,40).

2.2. Muhtesib- (Muhasebe Görevlisi)

Muhtesibin görevleri "el-hisbe" (hesaba çekmek) veya ihtisap kavramlarıyla ilişkilendirilmiştir. Bu aslen dini bir görevdir ve iyiliği emretme ve kötülükten sakındırma amacını taşımaktadır². Bu görev, Kur'an-ı Kerim'de Allah'ın şu ayette buyurduğu "*Sizden, hayra çağıran, iyiliği emreden ve kötülükten sakındıran bir ümmet oluşsun. İşte kurtuluşa erenler onlardır*" şeklinde ifade edilmiştir (Sure: Al-i İmran, Ayet: 104).

Muhtesib şehirde düzenin iyi bir şekilde sağlanmasından sorumlu olan kişidir. Bu görev, genel ahlak ve adabın korunması veya genel sosyal hizmetleri sunan kurumların denetlenmesi şeklinde ifade edilebilir. Muhtesib pazardaki denetimden, tartı ve ölçülerin doğruluğunun sağlanmasından, ticari ve zanaat faaliyetlerinin düzenliliğinden, ürünlerin kalitesinden, mesleki prensiplere bağlılık ve sağlık kurallarına uygunluğunun denetlenmesinden sorumluydu. Ayrıca fiyatların denetlenmesi, hile ve sahtecilikle mücadele etme görevini de üstlenirdi (İbn el-Şuveyhed, 2006, s. 45-6).

Cezayir şehrinde, muhtesib, 17. yüzyılın sonuna kadar "*Hisbe Muhafızı*" (CUAM, C:140; Vers 2, K:39, 40) olarak biliniyordu. Kayıt defterleri muhtesibin pazar fiyatlarını uygulamak, ekmek kalitesini denetlemek ve düzenlemeye uymayanları derhal cezalandırmakla da sorumlu olduğunu ifade etmektedir.

18. yüzyılın sonundan itibaren muhtesib fiyatları sabitlemek ve üretimi denetlemek görevini de üstlendi. Günlük olarak şehri dolaşarak ekmek tartar ve fiyatları kontrol ederdi. Belirlenen ağırlığı ihlal eden bir fırıncıyla karşılaştığında onu hemen cezalandırırdı (Ghattas, 2007, s. 71). Aynı zamanda şehir sakinlerinin genel çıkarlarına da göz kulak olur, sokakları düzenler, trafiği engelleyebilecek her şeyin ortadan kaldırılmasını sağlardı. Yük taşıyıcıların ağır yük taşımalarını ve şehirde fazla hayvan kalabalığının bulunmasını engellerdi. Ayrıca çökmeye yüz tutmuş insan hayatını ve toplum güvenliğini tehdit eden eski binaların yıkımını sağlar ve şehrin aydınlatılmasından sorumlu olurdu (Ghattas, 2007, s. 71).

Muhtesib şehirdeki pazarları denetleme görevini, bu görevi paylaştığı diğer kurumların etkisinin arttığı dönemlerde de sürdürmüştür. Bu durum, işgal sonrasında bile devam etmiştir. Fransız işgalinin ilk yıllarına ait Fransız raporları muhtesibin "*pazarları denetlediğini, malların fiyatlarını sorduğunu ve tartıları kontrol eden yardımcılarını olduğunu*" belirtmektedir (Abribat, 1960, s. 22).

Cezayir şehrinde muhtesibin görevlerinin azalmasının sebebi bu görevin artık yalnızca ona ait olmaması ve zaman içinde bu görevi yürüten başka kurumların da ihdas edilmesidir.

² "El-hisbe kavramı ve gelişimi hakkında daha fazla bilgi için, Musa Leqbal'in "Batı Magrip Ülkelerinde Dini Hesaplaşma, Kökeni ve Gelişimi" adlı eserine bakınız, (Leqbal, 1971, s. 24).

2.3. Mizvâr

Bu görevin ihdas edilmesi, Muvahhidler dönemine³ ve hatta devletin kurucusu Abdül-mümin bin Ali⁴ dönemine dayanmaktadır. Abdülmümin bin Ali, her bir kabileye iki kişi atanmasını sağlayan bir düzenleme yapmış ve görevlilerin her ikisi de "mizvâr" adıyla tanınmıştır.

Mizvâr, Muvahhidler döneminde muhasebe hizmetleri rolünü üstlenen bir görevlidir. Görevleri gereği Hisbe'ye (hesaplaşmaya) sıkı sıkıya bağlıydılar. Muvahhidler Devleti'nin çökmesinden sonra bu görev varlığını sürdürmeye devam etmiş ve Hafsiler⁵, Meriniler⁶ ve Zayyaniler⁷ tarafından devralınmıştır. Zamanla dönüşüm geçirmiş ve mizvârlık görevi hâcibe dönüşmüştür. Devlet Emirinin emirlerini ve kararlarını uygulama rolünü üstlenmiş olup bu emirlere ve kararlara uymayan kişileri cezalandırmakla yetkilendirilmiştir. (Ghattas, 1998, s. 72).

Cezayir tarihinin Osmanlı dönemi boyunca Cezayir'de mizvâr makamı devam etmiştir. İspanyol esir Haedo'nun belirttiğine göre, bu görev 16. yüzyılın sonlarında büyük öneme sahipti, şehrin yönetimi-idaresi muhtesip ve mizvâr tarafından yürütülmekteydi (Haedo, 1998, s. 231).

Cezayir'de Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde mizvârın Cezayir üzerindeki etkisini anlamak için şer'i mahkemelerin kayıtlarına baktığımızda, bu dönemde artık önemli bir rol oynamadığı anlaşılacaktır (Gattas, 1998, 72). Osmanlı hâkimiyetinin son dönemlerinde görevleri gece bekçiliğiyle sınırlı kalmış ve mizvâr, "*gece lideri*" olarak bilinmeye başlanmıştır. Onun emrindeki yardımcılar ise "*el Haras*" olarak adlandırılırken, birinci yardımcısı "*Baş Sakacı*" olarak anılıyordu. Ayrıca ona yardımcı olan başka bir lider de "*Kaid Zaviya*"⁸ (Zaviye Lideri) olarak adlandırılıyordu. Bu dönemde, mizvâr gece polis kuvvetlerinin başkomutanına dönüşmüş olup

³ Muvahhidler (1130-1269), Kuzey Afrika ve Endülüs'te kurulan İslam devletidir. Berberi lideri Muhammed bin Tûmart tarafından kurulmuştur. Sultanlığı Libya'dan Endülüs'e kadar Kuzey Afrika'nın tamamına yayılmıştır. Almoravidler Devleti, İspanyolların 1212'de Gualığa Muharebesi'nde onları yenmesiyle Endülüs'te çökmüştür.

⁴ Abdülmü'min bin Ali (1094-1163), Muvahhidler Devleti'nin gerçek kurucusudur. Adı, 1114 yılında Murabitlar üzerindeki zaferinden sonra parlamıştır. Bu zaferin ardından Endülüs'ü fethetmeyi başardı ve hükümetinin sınırları Batı Trablus'a kadar genişledi.

⁵ Hafsidler, Tunus'u yöneten Berberi bir hanedandır (1228-1574). Abu Hafs Yahya al-Hintatî tarafından kurulmuştur. Hafsid Devleti, bağımsızlık süresince geniş bir sultanlık ve büyük bir nüfuz sahibi olmuştur. Ancak kötü yönetim hüküm sürdüğünden, 16. yüzyılın başında gücünü kaybetmiştir. En ünlü hükümdarlarından biri Ebû Zekeriya Yahya ve El-Müntasır Billah'dır. Bakınız: (Rezuk, 1997, s. 125-128).

⁶ Meriniler, Fas'ı yöneten bir hükümdar hanedanıdır (1195-1470). En ünlü hükümdarları arasında Yakub bin Abdülhak, oğlu Yusuf, Ebu Said Osman ve Ebu İnan bulunmaktadır. Devletleri son günlerinde zayıflamış, bu durum İspanyolları ve Portekizlileri güney ve batı sahillerini ve bazı kuzey şehirlerini işgal etmeye teşvik etmiştir. Yönetimi, Vattasiler adı verilen vezirleri tarafından devralınmış ve onun kalıntıları üzerine başka bir devlet olan Vattasi Devleti kurulmuştur.

⁷ Ziyaneler Devleti, 1235 yılında kurulmuştur. Bu, Muvahhid Devleti'nin çökmesi ve Magrip Arap Ülkeleri ve Endülüs'ün küçük beyliklere bölünmesiyle gerçekleşmiştir. Ziyaneler Devleti, başkenti Tlemcen olarak belirlenmiştir. Gücünün zirvesine Sultan II. Ebu Hamu döneminde (1359-1389) ulaşmıştır. Ziyanelerin hükümdarı Cezayir'in doğusundaki Cezayir şehrine kadar uzanmıştır. 1554 yılında, uyum sağlanamaması ve krallarının İspanyollarla işbirliği yapması sonucunda, Beylerbeyi Salah Reis tarafından ortadan kaldırılmıştır. Bu durum Osmanlıların Cezayir üzerindeki kontrolünü engellemiş ve Endülüs Müslümanlarının Osmanlı desteğini zayıflatmıştır. Daha fazla ayrıntı için bakınız: (Derradj, 2012, s. 45-46; Meriç, 1988, s. 276-277).

⁸ "Kaid Zaviya" (Zaviye lideri) terimi, Osmanlıların, Doğu Sultanlığı bölgesinde bulunan Zaviye bölgesinin halkından oluşan askeri bir birliği kurmasına atıfta bulunur. Bu birlik, Cezayir şehrinin korunmasından sorumluydu ve isyankâr kabilelere karşı düzenlenen saldırılarda düzenli kuvvetlere destek veriyordu. Bu birliği yöneten sorumlu lider ise "Zaviye lideri" olarak bilinir.

görevi gece boyunca şehirde meydana gelen olayları valiye rapor etmekten ibaretti (Haedo, 1998, s. 23).

Kaynaklar, ayrıca mizvâr'ın özel bir hapishanesinin de olduğunu göstermektedir. Bu hapishaneye, akşam namazından sonra dışarı çıkmak veya aydınlatma kullanmadan dolaşmak (CUAM, K:1) gibi gece yasaklarını ihlal edenlerin tutuklanarak konulduğu belirtilmektedir. Bazı kaynaklar ayrıca, valinin zaman zaman mizvâra, yerli halktan cezalandırılmayı hak edenler üzerinde kırbaçlama ve idam cezalarını uygulama görevi verdiğini göstermiştir (MD, DN, B:112).

3. Şehrin Genel Hizmetlerinin Yönetimi

Cezayir şehrindeki genel hizmetlerin Osmanlı döneminde nasıl yönetildiğini incelediğimiz zaman bu hizmetlerin birden fazla kurum tarafından yürütüldüğünü ve bu kurumların son derece düzenli ve sıkı bir şekilde çalıştığını, görevlendirilen personel tarafından denetlendiğini görmekteyiz.

3.1. Şehrin Temizliği

Cezayir şehrinin temizliği son derece düzenli ve sıkı bir sistem altında yürütülmekteydi. Bu görev doğrudan Cezayir Beyi'nin otoritesine bağlı olarak atanan bir görevli olan "*Kaid zbel*, (çöp işleri müdürü)" adında bir memur tarafından denetlenirdi. Son dönemde, bu memura bağlı olarak 30 çalışan görevlendirilmiş olduğu ve her birinin şehrin temizliğinden sorumlu olduğu belgelerde mevcuttur (MD, D:46, B:135).

Kaynaklar, şehir temizliğinin günlük olarak gerçekleştirildiğini ortaya koymaktadır. Görevli işçiler her sabah at arabalarıyla dolaşır ve çöpleri şehir dışına taşırlardı. Yönetim, halkın temizlik kurallarına sıkı bir şekilde uymasını sağlar ve çöplerin özel olarak hazırlanan yerlere konulmasını zorunlu kılar. Kurallara uymayanlara maddi ve fiziksel cezalar verilir (Ghattas, 2007, s. 73). Bu durum şehrin güzelliğine yansımış ve Cezayir şehri Kuzey Afrika'nın en temiz şehirlerinden biri haline gelmiştir.

3.2. Şehre Su Dağıtımını Sağlanması

Şehrin su ihtiyacı genel olarak su kanalları aracılığıyla karşılanmakta olup Osmanlı yönetimi döneminde Cezayir'de görev yapan valiler, şehre su temini konusuna özel ihtimam göstermişler ve gerekli altyapının kurulmasını sağlamışlardır. Bu kapsamda Beylerbeyi Hasan bin Hayreddin'in şehre su sağlamak için 3800 metre uzunluğunda bir kanal inşa etmesini, Dey Arab Ahmed'in Cezayir şehrinin o dönem İspanyol donanmasının tehdidi altındaki kuzey bölgesine su temin etmek amacıyla 1700 metre uzunluğunda bir kanal inşa etmesini ve o yıllarda meydana gelen deprem sonrasında Dey Ali Paşa'nın, Cezayir şehrini etkileyen depremden sonra 13 su kanalı inşa ettirmesini örnek olarak zikredebiliriz (Saidouni, 1995, s.169;El Zahhar, 2016, s. 24).

Şehre su temini konusunda olağan üstü dönemlerde de birtakım önlemler alınmıştır. Örneğin depremler veya Avrupa ülkelerinden meydana gelebilecek Cezayir'e yönelik kuşatmalara karşı tedbir alınarak halktan evlerinde su havuzları inşa etmeleri teşvik edilmiştir.

1840 yılına dayanan tahminlere göre Cezayir şehrinde 1100 su havuzu bulunmakta olup bunlardan 2000 tanesinin de evlerin içinde olduğu ifade edilmiştir. Yani o dönemde evlerin %55'inde özel su havuzları bulunmaktaydı (Moulai, 1998, s. 13). Ayrıca şehirde bulunan 100'ü aşkın farklı su kaynağı bulunduğu da bilinmektedir (Saidouni, 1995, s. 169).

Kanallar ve su kaynaklarıyla ilgili denetim için "*Su İşleri Yöneticisi*" (Kaid al Uyun) ünvanlı bir sorumlu görevlendirilmiştir. Ayrıca belgeler "*Su Zabıtası*" adında başka bir görevlinin de bulunduğunu göstermektedir. Yine kaynaklar, bu kanallar ve su kaynaklarının bakım, onarım ve idaresi için bazı vakıfların da mevcut olduğunu ortaya koymaktadır (Ghattas, 1997, s. 71-85).

4. Yargı Kurumu

Osmanlı döneminde Cezayir'deki yargı kurumu, diğer Osmanlı vilayetlerindeki yargı kurumundan yapısal organizasyonu ve hâkimlerin yetki salâhiyet alanları açısından farklı değildi. Hâkimler, Cezayir ve diğer şehirlerde önemli bir rol oynuyordu. Hâkimler, yargısal yetkilerinin yanı sıra insanlar arasındaki anlaşmazlıkları veya halk ile idare görevlileri arasındaki anlaşmazlıkları çözme konusunda da yetkiye sahipti. Ayrıca yetimlerin ve dul kalan kadınların işlerini gözetir ve çeşitli suç davalarını çözerdi. Vakıfların ve çeşitli sözleşmelerin kaydedilmesi de hâkimlerin sorumlulukları arasındaydı. Hâkimin kararları, yargı yetkisine tabi olan tüm mali ve sivil işlemlere hukuki statü sağlamaktaydı (Ghattas, 1997, s. 71-85).

Adliye sicilleri incelendiği zaman hâkimlerin sadece anlaşmazlıklar konusunda karar veren bir karar mercii olmadığını, geniş yargısal, idari ve ekonomik yetkilere sahip yüksek rütbeli bir memur olduğu görülecektir (Ghattas, 1997, s. 76). Cezayir'de yerel yetkililer veya Osmanlı merkezi idaresinden gelen kararlar ve kanunların uygulanması hâkimin denetlediği hususlardandır (Ghattas, 1997, s. 75).

Hâkimlerin yetkileri, Cezayir'deki zanaat birliklerinin başkanlarının atanmasını da kapsamaktaydı. Esnaf şehirde kendilerine başkanlık edecek kişileri seçerdi. Ancak bu seçimlerin sonucu hâkimin onayından sonra geçerlilik kazanırdı. Aynı durum azillere de uygulanıyordu. Dolayısıyla bir zanaat grubunun başkanını azletme kararı, hâkimin onayı ve karar vermesiyle gerçekleşebilirdi. Ayrıca hâkim, zanaat örgütleri arasında ortaya çıkan anlaşmazlıkları çözme sorumluluğunu üstlenirdi (CUAM, K.88).

Cezayir'deki yargı kurumu, mezhepler arasındaki ikili sistemde de kendini göstermiştir. Şehirde Hanefi mezhebinden bir hâkim ve Malikî mezhebenden bir hâkim bulunuyordu. Cezayir halkı, İslam'ın başlangıcından itibaren Malikî mezhebine bağlı olsa da Cezayir'in 1519'da Osmanlı Devleti'ne katılmasından sonra Hanefi mezhebi eyaletin resmi mezheplerinden biri haline gelmiştir.

Bu durumda, Hanefi kadılar siyah mürekkeple kararları imzalardı, Malikî kadılar ise kırmızı mürekkeple imzalardı. Bu uygulama Hanefi kadı ve Malikî kadı tarafından verilen fetvaların kolayca ayırt edilmesi için yapılmıştır (Abdulkader, 2006, s. 91).

Cezayir şehrine ait adli siciller, şehir sakinlerinin birçoğunun vakıf konularında Hanefi mezhebini tercih ettiklerini ve bu tercihin Hanefi mezhebinde vakıf konusundaki esneklik nedeniyle olduğunu ortaya koymaktadır. (Ghattas, 1998, s.374.) Ayrıca, Hanefi ve Malikî kadınların günlük olarak kendilerine sunulan davaları görüştikleri, Maliki ve Hanefi mahkemelerin yetkileri konusunda eşit oldukları da görülmektedir. Kadılar, birçok memur tarafından desteklenmekteydi. Bununla birlikte, şer'i mahkemelerin orduyla ilgili davaları görmek gibi yetkileri bulunmamaktaydı. Çünkü askerlerle ilgili davaları görmek üzere askerin kendi özel mahkemesi bulunmaktaydı (Ghattas, 1998, s. 371).

Osmanlı dönemi Cezayir'inde Kadıların yargı makamında görev süreleri konusunda bir sınırlama mevcut değildi. Bu durum, bazı Arap devletlerinde kadıların bir veya iki yıl içinde görevlerini bıraktığı veya çalışma yerlerini değiştirdiği şeklindeki yaygın kanaatten çok farklıdır (Ghattas, 1998, s. 374).

4.1. Cezayir Şehri İlim Meclisi, Fetva Konseyi ve Yüksek Mahkeme

Fetva Konseyi veya İlim Meclisi, Osmanlı döneminde Cezayir şehir halkının gündelik hayatında büyük rol oynayan önemli dini kurumlardan biri olmuştur. Ancak, bu önemine rağmen üzerinde çalıştığımız döneme ait yerel çağdaş kaynaklarda konuya yeterli derecede yer verilmediği gözlemlenmiştir⁹.

Tarihsel olarak, İlim Meclisinin ne zaman kurulduğu kesin olarak bilinmemektedir. Ancak bazı şer'i mahkeme kayıtlarını incelediğimizde Cezayir şehrinde bu meclisin kuruluşunun ve ilk toplantılarının Cezayir şehrindeki Vali Sidi Abdulrahman es-Sa'libi Camisi'nde yapıldığı sonucuna ulaşılmıştır (CUAM, K.119,120). Daha sonra 1636 yılına kadar Yüksek Emirlik binasında toplantılar yapmaya başlamıştır (CUAM, K.119,120). Ardından, 17. yüzyılın sonunda Cezayir şehrindeki Büyük Cami'ye taşınarak, Fransız işgalinin başlangıcına kadar orada toplanmaya devam etmiştir (Abdulkader, 2006, s. 91).

Bu kurum, 17. yüzyılın sonlarına kadar "Cezayir'deki Şer'i Aziz Divanı" olarak biliniyordu. Sonrasında ise "İlim Meclisi" olarak anılmaya başlandı. Mevcut meclis, yüksek mahkeme veya şikâyet divanı olarak da işlev görmüştür. Asıl görevi, hâkimlerin karar veremediği davaları çözmektir. Meclis, müftü ve Hanefi hâkimler ile müftü ve Malikî hâkimlerden oluşuyordu. Ayrıca, askeriye kurumunu temsil eden "Yaya Başağası" rütbesinde bir subay da toplantılarına katılıyordu. Bazı araştırmacılar paşanın veya yardımcısının ve divan üyelerinden bazılarının her Perşembe düzenlenen toplantılara katıldığını belirtmiştir (Sa'dullah, 1984, s. 232).

Adliye sicillerine bakıldığında, Meclis'e erkeklerin ve kadınların dava ettikleri medeni davaların sunulduğu görülmektedir. Bu davalar genellikle satış, satın alma ve mirasla ilgili anlaşmazlıkları içermektedir (Ghattas, 1998, s. 168-169). Meclis ayrıca, ekonomik ve ticari nitelikteki davaları da incelemekteydi, bu davalar Divan veya diğer kurumlar tarafından sunulmaktadır. Örneğin, 1764 yılında "Tütün Pazarı" yenilendiğinde, Dayı, pazardaki vakıf dükkânlarının kira bedellerini Şeyhü'l Belde'ye bildirmiş ve bunu İlim Meclisi'ne de sunmuştur. Meclis Dayı'nın kararına onay vermiştir (CUAM, K.119).

Yukarıdakilere ek olarak, İlim Meclisi, vakıfların yönetimi için üst düzey bir kurumdur (Saidouni, 1997, s. 177-190). Meclise sunulan farklı davalar göz önüne alındığında Meclisin yetkilerinin vakıf meseleleri ile sınırlı olmadığı ve çok daha geniş olduğu görülmektedir.

⁹ Örneğin bakınız, Hamdan bin Osman Khodja'nın "el-Mir'a" adlı kitabı, Ahmed Şerif ez-Zehhar'ın "ez-Zehhar Şerifi'nin Hatıraları" adlı kitabı ve Mohammed el-Arabi ez-Zubayri tarafından yayınlanan "Bu Draiba ve Ahmed Bey'in Hatıraları" adlı kitap. Tamamı, üzerinde çalıştığımız döneme ait çağdaş kaynaklardır. Bununla birlikte, tamamı Osmanlı döneminin sonu ve Fransız işgalinin başlangıcında Cezayir şehrinin siyasi durumlarına odaklanmıştır. Bu kitapların yazarlarının, bu kitapları yazarken İlahi Kurul Kurumunu göz ardı etmeyi tercih ettikleri düşünülebilir, çünkü bu kurum, söz konusu kitapların kapsamı dışında kalmaktadır. Bu kitaplar, öncelikle diğer konulara odaklanmaktadır.

5. Beytü'l-mâl Kurumu

Cezayir'in Osmanlı yönetimindeki önemli kurumlarından birisi de Beytü'l-mal kurumu-
dur. Kurumun başında "Beytü'l-mâlcı" adı verilen bir memur bulunmakta ve ona bir hâkim, iki
kayıym, bir kâtip ve diğer birkaç memur yardımcı olmaktadır. Beytü'l-mâl Kurumu, ölen veya
uzun süreli yokluğunda ölü kabul edilen tüm kişilerin miraslarını yönetirdi.

Beytü'l mal kurumunun görevi bununla da sınırlı değildi. Salgın hastalıkların yayılması
veya doğal afetlerin meydana gelmesi durumunda, diğer hiçbir kurumun yapamayacağı çok
önemli faaliyetler gerçekleştirir, afet sonrası ölümlerin sayımını yapar, terk edilmiş mirasları tas-
fiye eder ve mirası hak sahiplerine paylaştırır (Saidouni, 1997, s. 134).

"Beytümâlcı" makamı, Cezayir hükümetinde en önemli ve en tehlikeli makamlardan bi-
riydi, çünkü geniş yetkilere sahipti. Otoritesi insanların içinde korku yaratırdı. Hamdan Khodja
bu durumu anlatmak için halkın mülklerini dini kurumlara devretmelerinin en önemli neden-
lerinden birinin Beytümâlcı'nin egemenliğinden kaçınmak olduğunu belirtir ve bu konuda
şöyle der: "... Bu ülkede bir gelenek haline gelmiştir ki, meşru bir mal sahibi olmadığında otorite-
den kaçınmak isteyen kişiler mülklerini dini alanlara bağışlarlar. Bu düzenleme, Beytümâl'in her-
hangi bir mirasın bir kısmına sahip olmasını engeller..." (Khodja, 1984, s. 134).

Beytü'l-mâl Kurumunun önemi ve tehlikesi göz önüne alınarak yönetimi askeri kurum-
dan gelen memurlara verildi. Beytümâlcı, 16. ve 17. yüzyıllarda "Ağa" rütbesine sahip Yeniçeri
subayları arasından seçilmekteydi. 18. yüzyıldan itibaren ise görev "Bölükbaşı" rütbesine sahip
memurlara verilmeye başlandı (CUAM, K.76,106,107). Askerî personelin mali davalarını takip
etme yetkisine sahip olan Bölükbaşı'nın, görevlerini kolaylıkla yerine getirebilmesi için ordu
mensuplarından seçilmesi tercih edilmiştir.

Beytümâlcı'nin görev süresi belirli bir sınırlamaya tabi değildi. Görev süresi, Beytümâ-
lci'de çalışan memurların ve dönemsel siyasi ve idari koşullara bağlı olarak değişkenlik göster-
miştir.

Kısacası, Beytümâl Kurumu genel anlamda bir sosyal güvenlik fonu gibiydi. Beytümâl'a
ait olan tüm paralar, genel hizmetlere ve çeşitli hayır işlerine harcanmaktaydı. Bu paralar, yok-
sullara yardım etmek, barınma sorunu olan yabancılara yardım etmek, kendi geçim kaynakları
olmayan ve kendilerine ve bakmakla yükümlü oldukları kişilere harcamada bulunamayan ihti-
yaç sahiplerine yardım etmek için kullanılırdı. Ayrıca öğrencilere ve öğretmenlere de ödenek
sağlanmak suretiyle, vakıfların kaynaklarıyla karşılanamayan masraflarını karşılamaya da yar-
dımıcı olurdu (Saidouni, 1979, s. 180-187).

6. Vakıf Kurumu

Osmanlı döneminde Cezayir şehrinde sosyal ve kültürel kurumların, tesislerin kuru-
luşu, düzenlenmesi ve finansmanı, vakıf kurumuyla ilişkilendirilmiştir. Vakıf kaynakları saye-
sinde, kamu tesisleri sosyal işlevlerini sürdürme imkânına sahip olmuştur.

Osmanlılar Cezayir'de vakıf kültürünü kökleştirmeye, halk arasında yaymaya ve teşvik
etmeye büyük önem vermişlerdir. İlk vakıflar, Hayreddin Barbaros ve hâdımı Abdullah Safar
döneminde kurulmaya başlamıştır. Abdullah Safar, 1434 yılında adını taşıyan bir cami inşa et-
miş ve geniş arazileri vakfetmiştir. Ayrıca Hayreddin Barbaros, Cezayir'in batısındaki Staouali
bölgesinde bir çiftlik vakfetmiştir. (Sa'dullah, 1984, s. 232). Hacı Hüseyin Mizamurtu (Misumorto)

Paşa da bir cami inşa etmiş arazi ve bazı dükkânları cami için vakfetmiştir. Vakfın kuruluşu senesinde caminin ihtiyaçları karşılandıktan sonra kalan gelirin Mekke ve Medine vakıflarına aktarılacağını belirtmektedir. Ayrıca Muhammed Bektaş Bey, bir dergâh inşa etmiş ve mülkleri dergâh üzerine vakfetmiştir. Aynı şekilde Dayı Abdi Paşa, bir cami inşa edip ona özel vakıflar tahsis etmiştir ve bunları Mekke ve Medine vakıflarının denetimi altına koymuştur (Sa'dullah, 1984, s. 232). Son Dayı Hüseyin Paşa da kendi özel vakıflarına sahip bir cami inşa etmiş ve ona servetini vakfetmiştir.¹⁰

Osmanlı döneminde Cezayir şehrinde sosyal ve ekonomik hayatta büyük rol oynayan en ünlü vakıf kurumlarından biri, Sübülü'l-hayrât kurumudur. Bu kurum, Hanefi mezhebine mensup zaviyeler, medreseler, camiler, memurlar ve fakirler dâhil olmak üzere tüm özel vakıfların denetiminden sorumluydu (Zahra 2001, s. 188-200). Kurumun önemi nedeniyle zikredilen kuruma müfettiş ataması Cezayir'deki en üst idari yetkili olan Paşa veya Dayı tarafından yapılırdı (Sa'dullah, 1984, s. 233).

7. Nakibu'l-eşrâf Kurumu

Nakibu'l-eşrâf Kurumu, Cezayir şehrinin yönetiminde önemli rol oynayan kurumlardan biridir. Bu kurum Peygamber Efendimiz Hz. Muhammed'in (sav) soyuna mensup olan ailelerin işlerini gözetleyen bir kurumdur. Cezayir şehrinde yaşayan bu aileler, özel bir toplumsal yapı içinde örgütlenmiş olup başlarında Eşrâf Birliği Başkanı unvanına sahip birisi yer almaktaydı. Görevi bu ailelerin işlerini takip etmek, sorunları çözmek ve Cezayir'deki Osmanlı yönetimi ile aralarında iletişimi kurmaktı. Bu durumu destekleyen bir kanıt da, Hamdan Khodja'nın bahsettiği gibi, şehrin lideri ve takipçilerinin önemli bir konu ortaya çıktığında konuyu değerlendirmek ve çözüm bulmak için Eşrâf Birliği Başkanının evinde toplanmalarıdır (Khodja, 1984, s. 87).

Hacı Ahmed Şerif ez-Zehar, Osmanlı döneminde Cezayir şehrinde Eşrâf Birliği'nin başkanlığını yürüten son kişi olarak kabul edilmektedir (Zahhar, 1984, s. 9-12). Sayısal açıdan, Osmanlı hükümetinin son döneminde Cezayir şehrinde yaşayan Hz. Muhammed'in soyundan gelen ailelerin kesin sayısı tam olarak bilinmemektedir. Ancak bazı çalışmalar, bu sayıyı 300 aile olarak tahmin etmektedir (Saidouni, 1997, s. 177).

Manevi açıdan Eşrâf Birliği'nin başkanı, devlet adamları arasında ve toplum içinde itibarlı bir konuma sahipti. Bunun göstergesi olarak, yeni bir paşanın yemin töreni, âlimler ve divan üyelerinin yanı sıra başkanın da katılımı olmadan gerçekleştirilmezdi (Sa'dullah, 1984, s. 238). Aynı şekilde Divan yeni bir dayı seçtiğinde divan üyeleri özellikle kadı, müftü ve Eşrâf Birliği'nin başkanının imza ve mührünü taşıyan bir mektup yazarak padişaha gönderilirdi (Khodja, 1984, s. 94).

Eşrâf Birliği'nin başkanının onur törenlerinde, doğrudan kadının altında yer almasına rağmen, Mekke ve Medine'ye vakıflar gelirlerini gönderme toplantılarına katılmazdı. Ayrıca, hac kervanının emirliğini üstlendiği de gözlemlenmemiştir. Eşraf sayısının nispeten büyük olmasına rağmen toplumun çeşitli kesimlerine yayılmaları onları manevi bir etki gücü haline getirmiştir. Ancak Eşrâf Birliği politik bir güç haline gelerek yetkililerin kararlarını etkileyebilecek

¹⁰ Bakınız, Dayıların vakıflarına dair kaynaklardan Beylik kayıtları Nu.29 (CUAM, Nu:29).

bir otorite haline dönüşmemiştir (el-Hassani, 2011, s. 80-86). Bu da Eşrâf Birliği'nin sadece Cezayir şehrinin eşraflarıyla ilgili maddi ve manevi ayrıcalıklarını gözetlemekle yetinmesine yol açmıştır.

Sonuç

Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarına yayılan çok geniş bir coğrafyada asırlar boyunca hüküm sürmüş olan Osmanlı Devleti, tabii olarak yerel yönetimlere büyük önem vermiştir. Farklı etnik yapı, din ve mezheplere mensup unsurları bünyesinde barındıran Osmanlı Devleti, hüküm sürdüğü bölgelerdeki yerel yönetim uygulamalarının birçoğunu ıslah ederek sürdürmüş ve kendi yönetim anlayışıyla zenginleştirmiştir. Cezayir'de Osmanlı Devleti'nin ihdas etmiş olduğu yerel yönetimle ilgili birçok uygulama, Fransız işgal döneminde de devam ettirilmiştir.

Yukarıda ayrıntılı olarak yapılan değerlendirmelerin sonuçlarına göre, Cezayir şehir yönetimi Osmanlı döneminde geliştirilmiş, düzenlenmiş, köklü bir idari ve kurumsal yapıya sahip olduğu ortaya konmuştur. Osmanlı döneminde yapılandırılıp geliştirilen bu kurumların Cezayir şehir halkına altyapı, emniyet, sosyal, dini ve mali hizmetler sunma konusunda büyük bir rol oynadığı, göz önünde tutulmalıdır. Bu yönetim anlayışı, şüphesiz ki şehrin bütün alanlarda gelişimine direkt ya da dolaylı olarak etki etmiş ve modern dönem tarihinde Cezayir'i Akdeniz'in en güzel ve en etkili şehirlerinden biri haline getirmiştir.

KAYNAKÇA

- ABDULKADER, N. (2006). *Safahat Min Tarih Madinatü'l Cazair*. Cezayir: Dar al-Hadara.
- ABRİBAT, J. (1960). *Notes sur la hisba*, Tunisie: Revue Tunisienne.
- AL-CİLALİ, A. (2007). *Tarihu'l-Muduni's-Selase*. Cezayir: Aru'l Umme.
- AL-HASSANİ, KD. (2011). *Ashraf al-Cazair ve Davrihim al-Hadari fi'l Muctama al-Cazairi*. Cezayir: Dar al-Halduniya.
- AL-MADANİ, A. (2006). *Harbu's-Selasumia Sene Beyne'l-Cezayir ve İspanya*. Cezayir: İvanu'l Basair.
- AL-SAUDİ, M. (2006). *Al-Muessesetu'l-Merkeziyya fi'l-Cezayir 1516-1962*. Cezayir: İvanu'l-Matbuati'l-Camiiyya.
- AL-ZAHHAR, A. C. (2016). *Mouzakkirat Ahmed al-Şarif Ahmed al-Zahhar*. Cazair: al-Shrika al-Vataniya Lin-Nashr Vat-Tauzi.
- AMRU'T-TAMMAR, M. (1984). *Telemsan Abr'l Usur*. Cezayir: al-Muessesetu'l-Vataniyya Lil'kitab.
- DERRADJ, M. (2010). "Te'sisu iyalet al-Cazair", Vahran Üniversitesi, *Majallat Usur*, S.1, C.9, ss. 26-32
- DERRADJ, M. (2012). *al-Dukhul al-Othmani ila al-Cazair*. Cazair: Sharikat al-Asaala Linnashr Vat-Tauzi.
- GHATTAS, A. (1997). *Sicillat al-Mahakim al-Şeria ve Ahmiyettuha fi Dirasat al-Tarih al- İktisadi ve al-İctimai Li Muctema' Madinatü'l Cezair*. Cezayir: İnsaniyat.
- GHATTAS, A. (1998). *Al-Kudat al-Ahnaf Bi Madinatü'l Cazair 1560-1830*. al-majalat al-Arabiyah Lil-dirasat al-uthmaniyah, S.17-18.

- GHATTAS, A. (2007). *El-Harf ve El-Harfiyun Fi Madinat Al Cezayir 1700-1830*. Cazair: Anep.
- HAEDO, DD. (1998). *Topographie et Histoire. Generale d'Alger Berbugger en R.A*. Amsterdam: Editions Bouchele.
- İBN EL-ŞUVEYHED, AİM. (2006). *Kanunu'l Esvak*. Beyrut: Dar al-Garb.
- İVANOV, N. (2015). *el-ethu'l-Otmanili'l-Aktari'l Arabiyya 1516-1574*. Beyrut: Daru'l-Farabi.
- KHODJA, HBO. (1984). *el-Merâat*. Cezair: eş-Şeriketü'l Vataniyyetü li'n-Neşr ve't-Tevzî'el-Cezayir.
- LEQBAL, M. (1971). *el-Hisba el-Dhabiyya Fi Bilad el-Magrib al-Arabi, Nash'atuha ve Tatvuruha*. Cezair: eş-Şeriketü'l Vataniyyetü li'n-Neşr ve't-Tevzî' el-Cezâyir.
- MERİÇ, E. (1988). "Abdülvadiler", *DİA*, C. 1, İstanbul: TDV Yayınları.
- MOULAİ, B. (1998). *Madinat'ü-l Cazair Min Hilal Miyahiha min al-Karn 18 İla al-Karn 19*. Cezayir: Majalat al-Bugush,
- REZUK, M. (1997). "Hafsiler", *DİA*, C. 15, İstanbul: TDV Yayınları.
- SA'DULLAH, EK. (1984). *Târîhu'l-Cezâiri's-Sekâff*, C.I-IX, Cazair: el-Müessesetü'l-Vataniyyetü li'l-Kitâb.
- SAİDOUNİ, N. (1979). *Nizam al-Mali Lil Cazair Fi al-Fatra al-Osmaniya 1800-1830*. Cezayir: al-Shrika al-Vataniya Lin-Nashr Vat-Tauzi.
- SAİDOUNİ, N. (1995). *Min Mazahir al-Asariya al-Mundasire Bi Fahs Madinatü'l Cezayir Fi al- Ahd al-Osmani*. Dimashk: Majalat ad-Dirasat at-Tarikhyya.
- SAİDOUNİ, N. (1997). *Muzavvafu Muesseset al-Avkaf bil Cezayir Avahir al-Ahd al-Osmani, Min Hilal Vasaik al-Arşif al-Cezayiri*. Tunus: Majalat Tarikh al-Maghreb.
- SCHALLER, W. (1982). *Muzakkirat William Schaller*. Cazair: al-Shrika al-Vataniya Lin-Nashr Vat-Tauzi.
- ZAHRA, Z. (2001). *al Vakf Fi al-Cezair Asna al-Karnayn 18-19*. Cezayir: Majalat al-Buhus Vad-Dirasat al-İnsaniyye.

Arşiv Belgeleri

- Cezayir Ulusal Arşiv Merkezi (CUAM), Cezayir, Beylik Sicilleri, Sicil No: 29, Şeri'at Mahkemeleri Sicilleri, Kutu: 55,60
- Cezayir Ulusal Arşiv Merkezi, Cezayir, Dafatir Al Mal (Mali Defterler), Defter: 46, Belge No: 112; Defter 10, Belge No: 134
- Cezayir Ulusal Arşiv Merkezi, Cezayir Şer'i Mahkeme Kayıtları Sicilli, Kutu 41; 129; 50; 66; 32; 42; 94; 17; 2; 29; 61; 39; 40; 140; 35; 45; Kutu 119; Belge No: 1; Kutu 47/2, Belge No: 4; 76; 106; 107

EXTENDED ABSTRACT

In general, city management throughout the Ottoman period was based on an administrative form known as the conventional form of government, which dated back to pre-Islamic times. It is well known that since the beginning of Ottoman control in Algeria, the current organization has evolved significantly throughout time due to a variety of circumstances. Prior to Ottoman domination, Algeria was a seaside city that was seen as minor in comparison to other regional cities. It did, however, have a thriving port because it was constructed on the coast of one of the Mediterranean's most important gulfs. With the fall of Andalusia and the migration of Andalusian Muslims to Algeria's coastal districts, Algiers, like other Algerian coastal cities, began to thrive. Andalusian immigrants used Algeria as a base to launch boat attacks on Spanish coastal cities and ships in the Mediterranean. In addition, Andalusian Muslims were influential in Algeria's journey toward becoming a center of cultural, artistic, and commercial activity.

Before it had been governed by the Ottomans, Algiers was a part of the Hafsi state that was located in Tunisia. This state was governed by an Islamic religious group. Despite this, Algeria remained a sovereign nation in every respect, and this vow was made purely for official purposes. A council comprised of notables was responsible for overseeing the city's security, municipal government, and ties with other countries.

When the Ottomans governed Algeria, they made Algiers the center of government and, later, the capital of the territory. They did this by progressively developing an administrative structure in the city until it became the capital of the province. In the course of this time period, offices in the city started to come into existence. During the time that Algeria was under Ottoman rule, specific aspects of the city's ancient practices were preserved and even improved upon. This occurred during the process of municipal administration in Algeria.

As a result of the urban planning experience brought by immigrants from Andalusia, as well as the influence of many Turkish families engaged in trade and crafts, and the atmosphere of peace and security created by Ottoman rule in Algeria, those who came for trade from various regions of Ottoman geography and even from various European countries settled in Algeria. This was due to the fact that Algeria was shaped by the Ottomans. The city's crafts have been revitalized by inventions made by immigrants, which has provided the city with both commercial and cultural dynamism. As a result, the city's political system has undergone a significant transformation. The city has created a unique strategy for the administration and management of local affairs as a consequence of these effects. The project was conceived with the intention of providing a comprehensive collection of information regarding Algeria's municipal governments while they were under Ottoman authority. The relevance of the administrative and institutional structures that were in place during the Ottoman era will be able to be investigated as a result of this, as will the impact that Ottoman control had on Algeria's local government system in modern times.